

**ВАЗОРАТИ МАОРИФ ВА ИЛМИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН
ДОНИШГОҲИ ДАВЛАТИИ ТИҶОРАТИ ТОҶИКИСТОН**

**МИНИСТЕРСТВО ОБРАЗОВАНИЯ И НАУКИ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН
ТАДЖИКСКИЙ ГОСУДАРСТВЕННЫЙ УНИВЕРСИТЕТ КОММЕРЦИИ**

**КОНФЕРЕНСИЯИ ҶУМҲУРИЯВИИ ИЛМИЮ АМАЛӢ ДАР МАВЗӢИ
“МАСЪАЛАҲОИ МУБРАМИ ИҚТИСОДИ МЕҲНАТ ВА ИДОРАКУНИИ
КОРМАНДОН” (30 марти соли 2023)**

**РЕСПУБЛИКАНСКАЯ НАУЧНО-ПРАКТИЧЕСКАЯ КОНФЕРЕНЦИЯ НА ТЕМУ
«АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ ЭКОНОМИКИ ТРУДА И УПРАВЛЕНИЯ
ПЕРСОНАЛОМ» (30 марта 2023 г.)**

ДУШАНБЕ - 2023

ББК: Тадж: 342
УДК: 0001+34
М – 45

Масъалаҳои мубрами иқтисоди меҳнат ва идоракунии кормандон. Маводҳои конференсияи ҷумҳуриявии илмию амалӣ (30 март соли 2023) / Зери назари доктори илмҳои техники Х.Х. Назарзода, доткори илмҳои иқтисодӣ Ф.Р. Шаропов, доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ Н.А. Қудратов. – Душанбе: «ДДТТ», 2023. - 294 с.

Актуальные проблемы экономики труда и управления персоналом: материалы республиканской научно-практической конференции (30 марта 2023 г.) / Под редакцией доктора технических наук Х.Х. Назарзода, доктора экономических наук Ф.Р. Шаропова, доктора юридических наук Н.А. Кудратова. – Душанбе: «ДДТТ», 2023. - 294 с.

Матни маърузаҳо дар шакли асл нашр шудаанд ва барои мазмун ва аслияти онҳо масъулият ба зиммаи муаллифон мебошад.

Тексты статьи публикуются в оригинальном виде, ответственность за их содержание и оригинальность несут авторы.

ISSN

© Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон, 2023
© Таджикский государственный университет коммерции, 2023

ФАСЛИ 1. МАСЪАЛАҲОИ МУБРАМИ ИҚТИСОДИ МЕҲНАТ ВА ИДОРАКУНИИ КОРМАНДОН			
1.	Раджабов Р.К.	Основные направления развития рынка труда и продуктивной занятости населения Республики Таджикистан.....	9
2.	Саидова М.Х. Мумтоз Н.	Кадровое обеспечение учреждений высшего профессионального образования Республики Таджикистан.....	13
3.	Мирзоалиев А.А.	Салоҳияти кормандони корхонаҳои савдо.....	20
4.	Раззоков Б.Х.	Некоторые административно-правовые вопросы превращения государства в эффективного работодателя.....	25
5.	Аминов Ф.И.	Принципы и методы построения системы управления персоналом организации.....	28
6.	Сайдуллоева Д.К. Сайдуллоева М.Х.	Моделҳои таъсири самаранокии хизматрасонӣ ба сифати ҳаёт.....	33
7.	Турсунова Ш.Т.	Рушди нерӯи инсонӣ заминаи асосии саноатикунории босуръати кишвар.....	37
8.	Бобоев Н.М.	Управления человеческого капитала.....	42
9.	Ҳусейнова М.В.	Ташаккули сохтори ташкилии идоракунии иқтисодиёти минтақа дар раванди рушди иқтисодиёти давлатӣ.....	45
10.	Негматов Ш.Л.	Пайдоиши мафҳуми “иқтидори меҳнат ва идоракунии иқтидори меҳнати минтақа.....	48
11.	Каримов И.И., Джураева Н.А.	Развитие рынок труда в условиях формирования цифровой экономики.....	54
12.	Худойбердиев Дж.М.	Особенности формирования рынка труда в странах СНГ в условиях цифровой экономики.....	61
13.	Хазраткулов А.	Некоторые аспекты оценки труда водителей в сфере трудовых отношений в условиях цифровой экономики.....	65
14.	Ахророва М.Ф.	Проблемы общественного сектора.....	68
15.	Абдурахимов А.А.	Концепции перехода на цифровое образование: современный подход к подготовке учетных кадров.....	70
16.	Мизроров С.С.	Роль трудовых ресурсов в развитии металлургической отрасли.....	75
17.	Рачабов О.Ҷ.	Шароит ва омилҳои ба нишондиҳандаҳои омории шуғл таъсиррасон дар бозори меҳнати Ҷумҳурии Тоҷикистон.....	78
18.	Ҳусейнова М.В. Ашрапова З.Н.	Потенциали инноватсионии кормандони муассисаҳо.....	86
19.	Холиқова П.И.	Нақши кадрҳо дар рушди иқтисодиёти рақамӣ.....	89
20.	Юсупова З.И.	Социально-экономические аспекты рынка труда в условиях цифровизации.....	93
21.	Саломова У.Т.	Управления человеческими ресурсами в современных условиях.....	95

22.	Шербоев С. Самадов М. С.	Асоснокии модели ташаккули омӯзгорони ояндаи фанни “тарбияи ҷисмонӣ” дар шароити муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ.....	98
23.	Раҳмонов И.Қ.	Идоракунии кадрҳо ҳамчун роҳи баланд бардоштани сифати хизматрасониҳои маҷмааҳои меҳмонхонавӣ.....	104
24.	Мирзоалиев А.А. Абдуллоев З.А.	Салоҳиятҳои касбии роҳбар дар муаррифии шахсияти ӯ...	107
25.	Мапокиров Ҷ.Н.	Идоракунии рушди соҳаи сайёҳӣ дар шароити ташаккули иқтисоди сабз.....	113
26.	Мирзоалиев А.А. Кабутон Қ.М.	Низомии тақмилдиҳии фаъолияти кормандони корхонаҳои савдои чакана.....	115
ҲАСЛИ 2. МАСЪАЛАҲОИ МУБРАМИ РУШДИ ИҚТИСОДИЁТИ МИЛЛӣ			
27.	Аҳмедов М.А. Ҳомидова М.М.	Тарҳрезии манбаи додаҳо: омилҳои муносири идоракунии кормандон.....	119
28.	Ҳусейнова Ш.З.	Саноатикунони кишвар – ҳадафи стратегияи миллий.....	122
29.	Аскарлова С.С. Ишонов С.С.	Оид ба муаммоҳо ва самтҳои афзалиятноки рушди инноватсионии саноати истихроҷ ва коркарди Ҷумҳурии Тоҷикистон.....	125
30.	Дустматов Б.М. Қодири М.Ш. Мирзоев О.Р. Ҳочаева Ш.Р.	Ҳусусиятҳои муомилоти векселӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ...	130
31.	Иззатова Р.Ҳ.	Моҳияти иқтисодӣ ва таркиби воситаҳои гардон дар ширкатҳои тижоратӣ.....	133
32.	Шамсов Ф.Т. Зайнуллоев С. Салимов Н.С. Тулиев М.С.	Ҳусусиятҳои хоси рушди тижорати электронӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон.....	136
33.	Ҳочаев Д.Ҳ.	Бехатарии энергетикӣ дар низомии амнияти иқтисодӣ.....	142
34.	Нижонов Ҷ.С. Ҷалолов Н.М.	Усулҳои баҳодиҳии меҳнатталабии истеҳсоли маҳсулот дар корхонаҳои саноатӣ.....	145
35.	Туйчикулов З.Ҷ. Дустова Н.О.	Нақш ва мақоми кооператсияи матлубот дар омодагории кадрҳо.....	148
36.	Ҳаёев Қ.А.	Низомии молиявӣ-қарзии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва нақши он дар рушди соҳаҳои афзалиятноки иқтисодиёт.....	150
37.	Джабборов А. Болтүева Ф.А. Амонуллоев А.Ф. Ҳоликов Ш.Ҳ. Бобоева С.Р.	Некоторые аспекты финансирования социальной сферы в Республике Таджикистан.....	154
38.	Алимов Ҷ.Ш.	Масъалаҳои рушди бозори хизматрасониҳои таълимӣ -рақамӣ..	161

39.	Ҳикматов С.И. Ҳасанов Ё. С.	Фаъолияти гумрукӣ дар ҷумҳурии тоҷикистон ва коркарди стратегияи рушди он дар асоси стратегияи милли рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон.....	163
40.	Хабибова С.С.	Устойчивое развитие внутренней торговли на основе активизации предпринимательской деятельности в сфере отечественного производства.....	166
41.	Рахимова Р.Ҳ.	Соҳибкории хурд ва хусусиятҳои хоси он дар соҳаи ҳӯроки умумӣ.....	171
42.	Марупова Н.Ш.	Оценка механизма социального партнерства в системе социальной защите населения: модель взаимодействия.....	178
43.	Чамшедов М.Ҷ.	Татбиқи амалии ислоҳоти иқтисодӣ дар соҳаи бозори истеъмолӣ ва савдо.....	183
44.	Чамшедова С.М.	Хусусиятҳои соҳибкории тарабхона ва вазифаҳои муҳими он дар шароити муосир.....	191
45.	Рафибаева Н.И.	Семья – источник воспитания.....	195
46.	Ҳусейнов Б.А.	Нақши Пешвои миллат дар ташаккули давлатдорӣ миллии тоҷикон ва Ваҳдати миллий.....	197
47.	Дустбоев Ш.	Вопросы государственного регулирования туризма, как сфера создания новых рабочих мест в Республике Таджикистан.....	202
48.	Ҳоҷаев П.Д. Сафаров Ф.Ҳ.	Таҳқиқи хусусиятҳои асосии системаҳои миллии инноватсионии кишварҳои пешрафтаи ҷаҳон.....	206
49.	Ҳоҷаев П.Д. Сафаров Ф.Ҳ.	Таҳқиқи усулҳои баҳодиҳии самаранокии менеҷменти инноватсионӣ дар корхонаҳои саноатӣ.....	210
50.	Расулов Ғ. Ҳомидов А.Н.	Ҷанбаҳои муқоисавии истеҳсол ва содироти семент дар ҷаҳон ва Тоҷикистон.....	213
51.	Хомидзода Г. Нуралиев И.Х. Шокирова Ш.М.	Особенности развития малого предпринимательства в сфере АПК.....	217
52.	Кармышева М.Н.	Роҳҳои баланд намудани ҳосилнокии меҳнат дар шароити Ҷумҳурии Тоҷикистон.....	222
53.	Давлатов Н.С. Азизова Н.А.	Хусусиятҳои хоси танзими давлатии иқтисоди миллий дар шароити кунунии Ҷумҳурии Тоҷикистон.....	231
54.	Акбаров А.А.	Основные проблемы регулирование государственного внешнего долга Республики Таджикистан.....	234
55.	Азизова Н.А.	Рушди соҳибкории муштарак дар шароити муосири Ҷумҳурии Тоҷикистон.....	238
56.	Бобохонова Ш.Х.	Омилҳои ба рушди бозори фурӯши барқ таъсиррасон.....	243
57.	Тураева М.Т.	Самаранокии энергетикӣ асоси ташаккул ва рушди ҷомеа.....	249
58.	Валиев Н.Ш. Пулатова Ш.Б. Саидов Н.Р. Ғуломова Х.Қ.	Таҳлили иқтисодии таъсири омилҳои асосӣ ба фаъолияти соҳибкории хурд дар савдои чакана.....	253

59.	Нидоев Н.Ф. Ҳикматов С.И. Буриев Л.Ҷ.	Такмили сиёсати кадрӣ дар мақомоти гумрук - асоси беҳтар шудани хизматрасониҳои тиҷоратӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон	260
60.	Шарипов О.	Асосҳои назариявӣ ва принципҳои асосии ташкили назорати гумрукии молу воситаҳои нақлиёт.....	264
61.	Кодири М. Назаров Ҳ. Раҷабов М.	Моҳият ва зарурияти менеҷменти молиявӣ	267
62.	Мараимов Б.М. Бобоев Ш.Н. Шарипов С.Х. Низомов С.Қ.	Хароҷоти бариловаи истеҳсоли: мушкилоти баҳисобгирӣ тибқи СБҲМ.....	272
63.	Мараимов Б.М. Бобоев Ш.Н. Шарипов С.Х. Низомов С.Қ.	Хусусиятҳои ташаккули сиёсати ҳисобдорӣ корхона: баҳисобгирӣ молиявӣ, идоравӣ ва андозӣ.....	278
64.	Аминджанова М.М.	Институциональные аспекты управления кадровой политики предприятия и повышения квалификации персонала.....	284
65.	Абдул С.А. Самиров С.М. Нуралиев Ҳ.Р.	Зарурияти ҷалби сармоягузориҳои хориҷӣ ба иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон.....	289

ПЕШГУФТОР

Масъалаҳои тайёр кардани мутахассисон дар соҳаи муносибатҳои меҳнатӣ, ки бо ташаккули муносибатҳои бозорӣ ва иқтисоди рақамӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон алоқаманданд хеле муҳим аст, зеро тарбияи мутахассисони варзидаю касбӣ дар муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ бо назардошти талаботи рӯзафзуни бозори меҳнат мунтазам ва пай дар пай меафзояд.

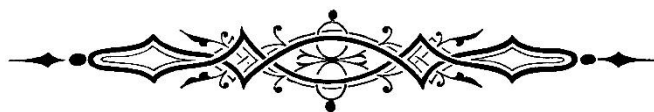
Ҳалли масоили идоракунии кадрҳо ҳам барои роҳбарон ва ҳам барои кормандони ташкилот хеле муҳиманд. Беҳтарин вариант маҳз он аст, ки кормандон корро дар сатҳи зарурӣ ба ҷо меоранд, ба он бо тамоми масъулият муносибат мекунанд ва муҳимтар аз он, сари вақт иҷро мекунанд ва дар ин замина роҳбар чандон муваффақ аст. Аммо, ин вариант хеле кам мушоҳида мегардад. Роҳбаре, ки меҳнат дар корхона натиҷаҳои мусбӣ ба даст орад ва пайваста мекунад, на танҳо ба таҷриба ва ташаббуси худ таъия кунад, балки технологияҳои муҳталифиро, ки ба ташаккули комплекси муносибатҳои муассиса дар корхона ва таҳлили фаврии мушкилоти гуногун нигаронида шудаанд, ба назар гирад. Идоракунии кормандон вазифаи хеле мураккабу муҳим аст. Зеро ҳама мушкилоти корхона ва ҳалли бевоситаи он аз корманди касбӣ вобастагии зиёд дорад. Бешубҳа барои ҳалли ин вазифаи душвор ҳарҷотҳои молиявӣ, вақт, меҳнат ва ғайра зарур аст. Мушкилоти идоракунии кормандон дар он аст, ки роҳбар на танҳо як гурӯҳи одамон, балки як дастаи иборат аз кормандони соҳибхотасос, ки ҳар яки онҳо намуди рафтор, характер, мизоҷ, ҳислат ва табиӣ худро доранд, идора мекунад.

Дар марҳилаи ташаккули иқтисодии рақамӣ, рақамикунонии фаъолиятҳо, раванди иттилоотикунӣ ва инноватсионӣ ба бозори меҳнат ва хусусан кадрҳо талаботи нав ба навро ба миён мегузорад ва дар ин замина масоили оморасозии кадрҳо корест бисёр мушкил ва заҳматталаб.

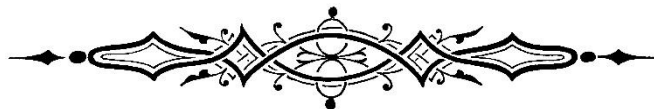
Ин тамоюл ба таҷрибаи ҷаҳонии тайёр кардани мутахассисон дар соҳаи меҳнат мувофиқат мекунад. Мушкилоти муайяни рушди касб муайян карда шуда, натиҷаҳои аввалини омода намудани стандартҳои касбии идоракунии кадрҳо нишон дода шудаанд. Ногузир будани тайёр кардани мутахассисони меҳнат бо таваҷҷуҳ ба сатҳҳои микро ва макроилоҳи исбот гардид. Пешниҳод шудааст, ки аз рӯи ин масъалаҳо шӯъбаҳои нав: идоракунии захираҳои инсонӣ ва идоракунии бозори меҳнат ташкил карда шаванд.

Асоси тамоми равандҳои иҷтимоӣ-иқтисодии ҷамъиятро меҳнат ташкил медиҳад, ки ҳаёти ҳар як одам бо он алоқаманд аст. Аҳамияти онро барои инкишофи шахс, дараҷа ва сифати ҳаёти у, ҳаёти оилаи у ва аҳли ҷамъият, тамоми таърихи инсоният, ки дар тайёр кардани мутахассисони иқтисодии меҳнат, ифода ёфтааст, тасдиқ мекунад. Аммо, ба муносибати инкишофи илм ва амалия дар номгӯи ихтисосҳо ва самтҳои тайёр кардани мактабҳои олии тағйирот ба амал меояд, ки дар фаъолияти мактабҳои олии инъикос наёфтани мумкин нест. Таъриқи маълум аст, вазифаи илм аз таҳия ва ба низом даровардани маълумоти объективӣ дар бораи воқеият ва аз ҷиҳати назариявӣ ба низом даровардани амалия иборат аст, ки имкон медиҳад донишҳо дар бораи қонуниятҳои инкишофи табиат, ҷомеа ва тафаккур ба низом дароварда шаванд, ки бидуни онҳо огоҳӣ ва фаъолияти мақсадноки амалӣ имконнопазир аст.

Иқтисодии меҳнат ҳамчун як соҳаи илми иқтисодӣ қонунҳо ва роҳҳои беҳтар истифода бурдани қувваи асосии истеҳсолкунандаи ҷамъият — ресурсҳои меҳнатӣ, тақрири истеҳсолкунии он, инкишоф ва қонеъ гардондани талаботи моддию маънавиро дар раванди фаъолияти меҳнатӣ меомӯзад. Марҳилаи кунунии рушди иқтисодии меҳнат ҳамчун илм бо мураккабии мавзӯи омӯзиши он таъриф карда мешавад, ки ташаккули равишҳои нави методологӣ ва усулҳои таҳқиқотро талаб мекунад, ки ба ақидаи муаллиф, ба зарурати омӯзиши бисёрҷонибаи иқтисодӣ асос ёфтааст, ки перомони бархе аз паҳлӯҳои он дар маҷмӯаи мазкур суҳбат меравад.

ФАСЛИ 1. МАСЪАЛАҲОИ МУБРАМИ ИҚТИСОДИ МЕҲНАТ ВА ИДОРАКУНИИ КОРМАНДОН

Раджабов Р.К. профессор Таджикского государственного университета коммерции. Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Дехоти 1/2, Таджикский государственный университет коммерции Телефон: +992(37) 234-83-46. +992(37) 234-85-46. Email: mail@ddtt.tj

ОСНОВНЫЕ НАПРАВЛЕНИЯ РАЗВИТИЯ РЫНКА ТРУДА И ПРОДУКТИВНОЙ ЗАНЯТОСТИ НАСЕЛЕНИЯ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН

Формирование инновационной и цифровой экономики неразрывно связано с развитием рынка труда Республики Таджикистан и во многом зависят от реализуемой экономической модели. При этом одним из главных факторов, влияющих на развитие рынка труда, является растущая тенденция трудоспособного населения и решения вопроса о ее продуктивной занятости [1,2,3].

В настоящее время на основании принятых государственных программ по развитию важным считаем решение таких задач: создание среды для развития аграрного и промышленного производства путём снижения налоговой нагрузки; обеспечение более привлекательных социальных условий жизни путём развития национальной культуры, спорта, туризма и отдыха и других общественных благ; обеспечение поэтапного перехода аграрного сектора на экологизацию путём внедрения органических технологий производства; развитие инфраструктурных отраслей и кластеров и др.

Главным выходом из сложившейся ситуации должна стать реализация потенциала роста перспективных отраслей и повышение производительности труда в масштабах страны. При этом хозяйствующие субъекты должны предпринимать шаги в направлении, позволяющем выйти из создавшейся ситуации создавать предпосылки решения имеющихся проблем с целью перехода экономики на индустриальный сценарий развития, что существенно повлияет на структуру занятости и, как следствие, на процессы воспроизводства трудовых ресурсов и эффективного их использования.

Комплексный анализ показывает, что на структуру занятости и, как следствие, на структуру потребностей и предложений трудовых ресурсов, влияют не только демографические процессы, но и характер развития производительных сил и функционирования системы образования, основной миссией которых является максимальное обеспечение соответствия профессионально-качественных характеристик работника требованиям модели рабочего места, предлагаемого работодателем, а также требованиям рыночной модели [2,3,4,5].

В последние годы в республике наблюдается рост объёма производства промышленной продукции и потребительских товаров, однако это недостаточно для удовлетворения возрастающего внутреннего спроса. Также наблюдается несоответствие между темпами создания новых рабочих мест с темпом роста трудоспособного населения. По нашему мнению, это явление, возникло под влиянием следующих факторов:

- особенности разгосударствления и приватизация государственных предприятий проводимых в первых годах экономических реформ, в результате чего предприятия по остаточной стоимости и в рассрочку платежа на долгосрочный период достались «директорам»;

- физически изношенные и морально устаревшие основные фонды промышленных предприятий;

- усиление международной конкуренции и протекционизма;

- низкий уровень развития производительных сил в республике и др.

Для устранения имеющихся проблем и для обеспечения устойчивого роста экономики Правительство страны разработало и приняло Национальную стратегию развития на период до 2030 года (НСР-2030), где определены приоритетные отрасли и перспективы их развития. Поэтому, для того чтобы образовалась успешно функционирующая хозяйственная система и обеспечивался рост занятости населения, на государственном уровне необходимо решить следующие задачи:

- обосновать и разработать соответствующие госпрограммы для совершенствования функционирования рынка труда и роста продуктивной занятости населения в условиях индустриальной и цифровой экономики;

- предпринимать необходимые меры для стимулирования занятости и улучшения процесса миграции рабочей силы;

- создать условия для развития приоритетных отраслей национальной экономики, способствующих повышению продуктивной занятости населения при трудоизбыточности;
- обратить должное внимание миграционным процессам и их совершенствовать. Следует отметить, что миграция сейчас становится прямым фактором, влияющим на формирование макроэкономических показателей в республике и др.

Анализ результатов миграционного процесса в Республике Таджикистан показывает, что денежные переводы внешних трудовых мигрантов могут способствовать развитию samozанятости семьи и одновременно становиться основным источником доходов семьи при отсутствии других источников. Также, они влияют на повышение уровня благосостояния населения при интенсивной отсылке денежных переводов внешними трудовыми мигрантами. Исходя из этого, именно регулирование и ограничение внешней трудовой миграции должно занимать особую позицию при реализации НСР -2030 Республики Таджикистан [4, 5].

На основе проведенного комплексного анализа предлагаем основные этапы развития рынка труда в Республике Таджикистан (рис.1).

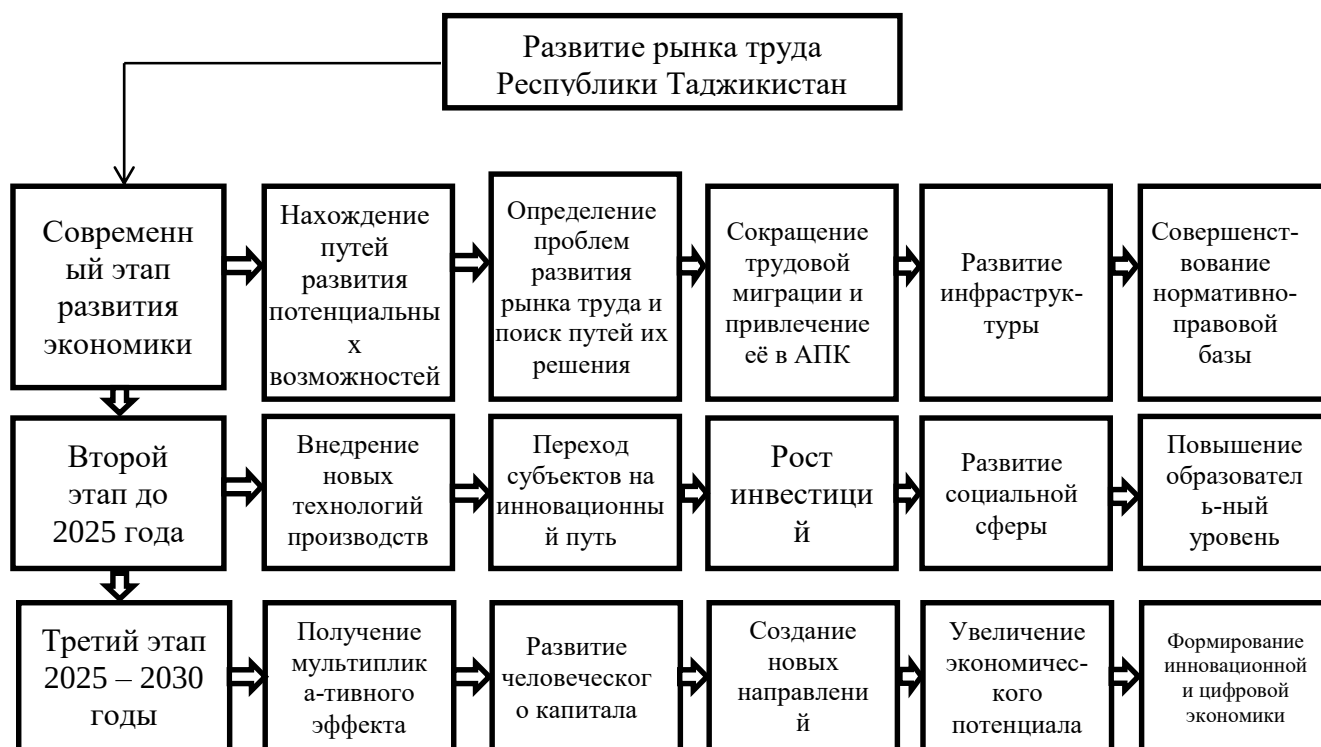

Рис.1. Основные этапы развития рынка труда Республики Таджикистан в условиях перехода на индустриальный тип развития

В осовремененном этапе - разрабатываются совокупности мер с учётом анализа сложившейся ситуации с оценкой потенциальных возможностей развития рынка труда в направлении обеспечения реализации Национальной стратегии развития Таджикистана на период до 2030 года. Этот этап является самым сложным, так как конкретно необходимо выявить, какие проблемы на пути развития рынка труда и занятости населения существуют и как их возможно решить.

На данном этапе происходит нахождение путей развития потенциальных возможностей и особенно коренная реструктуризация профессиональной квалификации и уровней образования специалистов. Это обеспечивает установление количественных связей между системой профессионального образования и отраслями, и сферами экономики посредством реализации прогнозов потребностей в высококвалифицированных специалистах, с учётом перехода экономики на индустриальный путь развития.

Второй этап - сейчас и до 2025 года, предполагает переход рынка труда в новую среду, индустриально-инновационную экономику. Здесь происходит рост инвестиций и они в основном, должны направляться на модернизацию экономики и улучшение социальной инфраструктуры, которые своей эффективной деятельностью способствуют возникновению новых видов

деятельности. При этом следует превратить образования и науку в решающий фактор повышения качества жизни населения посредством превращения науки в производительную силу общества. При этом ускоренная индустриализация страны считается четвертой национальной целью. Также целесообразно активизировать принятие отраслевых программ, а также развитие инвестиционных проектов и обеспечить их эффективность внедрения и функционирования [1,6].

Эти задачи можно решить на основе реализации комплекса имитационных моделей обеспечения количественной связи между промышленным, сельскохозяйственным комплексом республики и системой высшего профессионального образования.

В целом реализация поставленных задач позволяет создавать предпосылки для обеспечения продуктивной занятости высококвалифицированных специалистов в высокотехнологичных и наукоёмких отраслях, на основе реализации разработанных сценариев.

Третий этап (2025 – 2030 годы) предусматривает укрепление состояния рынка труда и получения результатов от вложенных инвестиций за счет различных источников. Отличительная черта данного этапа является усиление развития человеческого капитала и внедрение новых технологий на производстве, роста экспортного потенциал страны, которого способствует увеличению сельскохозяйственной продукции. Данный этап является базой для формирования инновационной и цифровой экономики в Республике Таджикистан с учетом развития рынка труда и продуктивной занятости населения.

Таким образом, реализация комплекса мер по развитию рынка труда на данном этапе зависит, в основном, от двух субъектов экономики – от государства и хозяйствующих субъектов, и для обеспечения эффективности функционирования рынка труда между ними должны формироваться тесные связи. Только такое взаимоотношения обеспечивает высокую эффективность рынка труда.

В целом результаты исследования особенности функционирования рынка труда в условиях формирующегося индустриальной экономики позволяют сформулировать следующие приоритетные направления повышения продуктивной занятости населения Республики Таджикистан на период до 2030 года:

1. В Республике Таджикистан целесообразным считаем создании аграрного кластера на основе внедрения инновационных технологий, отвечающих современным требованиям мирового стандарта с целью увеличения спроса на готовую продукцию и создания новых рабочих мест в АПК и сельского хозяйства и в сельской местности;

2. Совершенствование государственной системы управления по вопросам модернизации нормативно-правового регулирования в сфере социальной защиты населения, роста самозанятости, оптимизации соотношений спроса и предложения на рынке труда в условиях формирования индустриальной и цифровой экономики;

3. Формирование необходимых условий для усиления роли предпринимательства в аграрном секторе на основе всестороннего изучения демографических и социально-экономических факторов, активизации механизма государственно-инновационной поддержки и привлечения инвестиций в АПК и сельского хозяйства;

4. Совершенствование системы госрегулирования действующих центров занятости населения, создание банка вакансий и их размещение на сайтах СМИ и информационных ресурсов с целью трудоустройства;

5. Обоснование, разработка и реализация мероприятий в сфере подготовки и переподготовки кадров на основе совершенствования системы непрерывного образования в различных учреждениях высшего профессионального образования;

6. Учета факторов, препятствующих снижению мобильность рабочей силы и формирование благоприятных условий для переезда из одного населённого пункта в другой, привлечение молодых специалистов на работу в сельскую местность;

7. Совершенствование механизма заключения трудовых соглашений со странами дальнего и ближнего зарубежья с целью трудоустройства избыточных профессий на рынке труда Республики Таджикистан с последующим контролем за их активизации и выполнение;

8. Улучшении роли местных органов исполнительной государственной власти и местного самоуправления по вопросам развития продуктивной занятости населения и регулирования внешней трудовой миграции из Республики Таджикистан и др.

Таким образом, для решения проблемы, несбалансированности рынка труда Республики Таджикистан единого способа борьбы не существует, поэтому для решения, необходимо реализовать совокупность мероприятий, которые способствуют совершенствованию и развитию

рынка труда в условиях индустриальной и цифровой экономики, а также обеспечения экономического роста и дальнейшего повышения уровня жизни населения при реализации НСР на период до 2030 года.

Литература

1. Ахмедов К.А. Развитие рынка труда Республики Таджикистан в условиях формирования индустриальной экономики: дисс...канд. экон. наук: 08.00.05/ К.А.Ахмедов. - Душанбе, 2020,166с.
2. Инновационное развитие услуг и проблемы экономики труда в народном хозяйстве / Коллективная монография: под общ. ред. профессора Раджабова Р.К. - Душанбе.: «Ирфон», 2021. - 284с.
3. [Комилов С. Д.](#) Проблемы функционирования рынка труда в условиях перехода к инновационной экономике//Проблемы современной экономики, № 2 (42), 2012.- С. 356 – 359.
4. Кадыров Д.Б. [Особенности институциональной организации рынка труда трудоизбыточного региона//Вестник университета \(Российско-Таджикский \(Славянский\) университет\)](#). Т. 1. № 3 (54). 2016. - С. 66-74.
5. [Ризокулов, Т.Р., Мухитдинова, Ш.С.](#) Влияние глобализации на миграционные процессы в национальном рынке труда//Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. № 2/9.2016.- С. 93-96.
6. Федченко А.А. Взаимосвязь концепции достойного труда и стратегии социально-экономического развития / А.А. Федченко, Н.О. Будникова // Вестник ВГУ. Серия: Экономика и управление. - 2017. - №1. - С. 80-84.

**Саидова
Мунаввар
Хамидовна**

**доктор экономических наук, профессор
кафедры менеджмента Таджикского
государственного университета
коммерции**

Мумтоз Назири

**кандидат экономических наук, старший
преподаватель кафедры менеджмента
Таджикского государственного
университета коммерции
E-mail: Saidova-60@mail.ru**

КАДРОВОЕ ОБЕСПЕЧЕНИЕ УЧРЕЖДЕНИЙ ВЫСШЕГО ПРОФЕССИОНАЛЬНОГО ОБРАЗОВАНИЯ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН

В настоящее время система образования, особенно УВПО занимает ведущее место в обеспечении экономического роста, формирования новых рабочих мест, повышении качества образования и уровень жизни различных слоев населения страны и ее регионов. С другой стороны, в мировом масштабе уделяется особое место решению проблем экономики и управления сферы образования, кадрового обеспечения вузов, влияющих на уровень подготовки специалистов, учитывая спрос отраслей и сфер экономики.

Исходя из этого, образовательные учреждения и особенно УВПО должны быть целенаправленны на рост уровня качества образования, зависящего от кадрового потенциала, финансирования и инновационной МТБ, для того, чтобы удовлетворить потребности потребителей образовательных услуг. [6]

В существующей системе рыночных отношений необходимо иметь четкое представление о том, какое положение занимает организация с точки зрения не только финансовых показателей, но и кадровых.

Исходя из этого, нами поставлена цель исследовать кадровое обеспечение УВПО, а именно профессорско-преподавательский состав по оказанию образовательных услуг, где нужно дать оценку состояния кадрового потенциала УВПО, потому что образовательные учреждения имеют дифференциацию категорий сотрудников.

УВПО имеют свою специфику и различия при формировании кадрового состава.

Во-первых, различие УВПО в том, что замещение вакантных должностей ППС осуществляется на конкурсной основе, из-за нехватки собственных трудовых ресурсов для обеспечения учебного процесса.

Во-вторых, различие УВПО различного уровня и типа от других предприятий, и организаций является жесткая регламентация процесса определения необходимого количества ППС.

В-третьих, отличие УВПО, состоит в их специфике, где необходимо основному персоналу иметь высшее образование, ученую степень и звания, так как это одна из главных критериев в процессе прохождения УВПО аттестации и аккредитации.

В-четвертых, различие УВПО состоит в том, что в течении времени кафедры накапливают потенциал и на их основе постепенно формируются новые кафедры под новые группы дисциплин и специальности. Этот процесс роста кадрового потенциала кафедр можно нормировать относительно минимально допустимого уровня обеспеченности профессорско-преподавательского состава в соответствии с установленными ранее нормативами.

Законом Республики Таджикистан «Об образовании» от 22 июля 2013 года, №1004, установлены положения, какая категория работников не проходит конкурс:

1. относительно занимаемой должности;
2. заключение договора на работу (на один год);
3. заключение трудового договора на замещение должности педагогического работника, относящегося к ППС, в организации, осуществляющей образовательную деятельность по реализации образовательных программ высшего образования и дополнительных профессиональных программ. [2]

Для того, чтобы работника приняли на должность, необходимо пройти аттестацию, по определению его уровня педагогической квалификации в соответствии с занимаемой им должности.

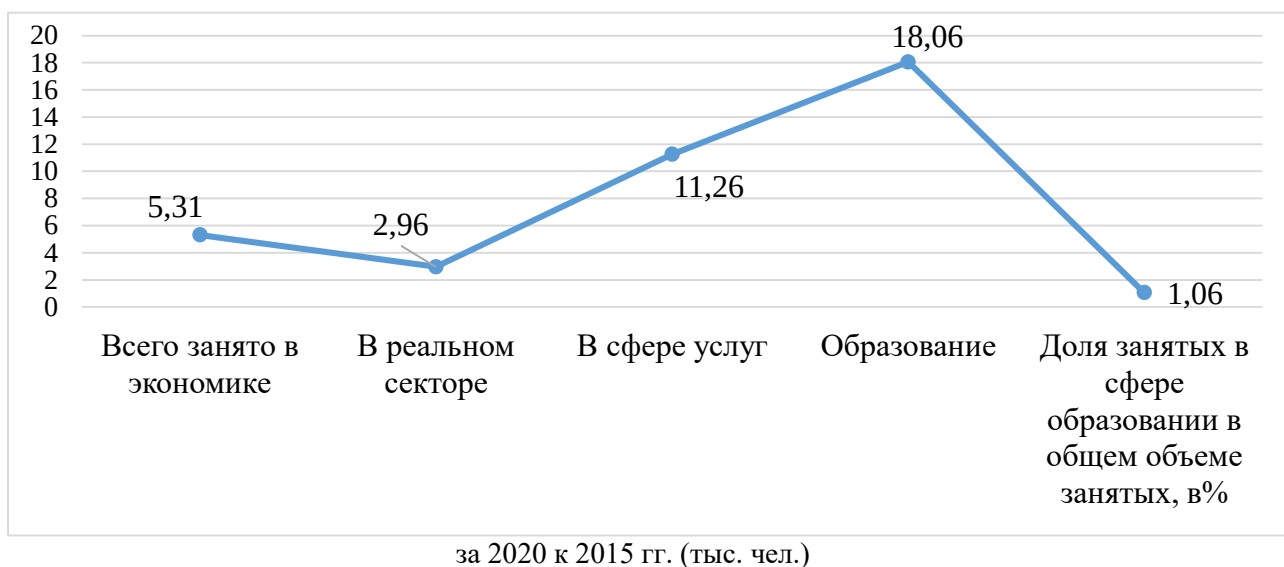
Список преподавателей, которые должны пройти аттестацию и график его проведения, утверждается руководителем вуза, который за тридцать дней до ее проведения под роспись извещают их. И только аттестационная комиссия по полученным результатам открытым голосованием большинством голосов членов аттестационной комиссии, принимает решение о соответствии педагогического работника занимаемой им должности.

Можно сделать вывод о том, что деятельность государства по жестким требованиям к ППС, не сможет повысить уровень качества образования. Однако анализ показал, что на сегодняшний день в вузах ППС у которых большой педагогический стаж в той или иной сфере, является более квалифицированным, чем ППС с ученой степенью. Но из-за отсутствия учёной степени он не может пройти по конкурсу, потому что это установлено законодательством Таджикистана.

Изучив опыт зарубежных стран, установлено, что образовательный бизнес играет важную роль в формировании ВВП, а в Таджикистане сфера образования. Данные показали, что за 2020 к 2015 году объём оказанных ОУ в структуре ВВП повысился от 48408,7 до 82543,0 млн. сом. (1,77 раза), удельный вес возрос от 3,4% до 6,17% (2,77 процентных пункта).

Для определения роли образования в экономике, нами изучена тенденция занятых в этой сфере (рис. 1). [4]

Рисунок 1 –Динамика занятых в экономике Таджикистана по видам экономической деятельности

Данные показали, что за 2020 к 2015гг., повысилась общая численность занятых в экономике на 5,31%, реальный сектор на 2,6%, сфера услуг на 11,26%, образование на 8,06%, а удельный вес занятых в общем численности занятых в экономике повысился на 1,06 процентного пункта.

В Таджикистане увеличилось количество УВПО, исходя из этого, нами изучено количество УВПО за 2020-2021 к 2015-2016 учебные годы (рис. 2).

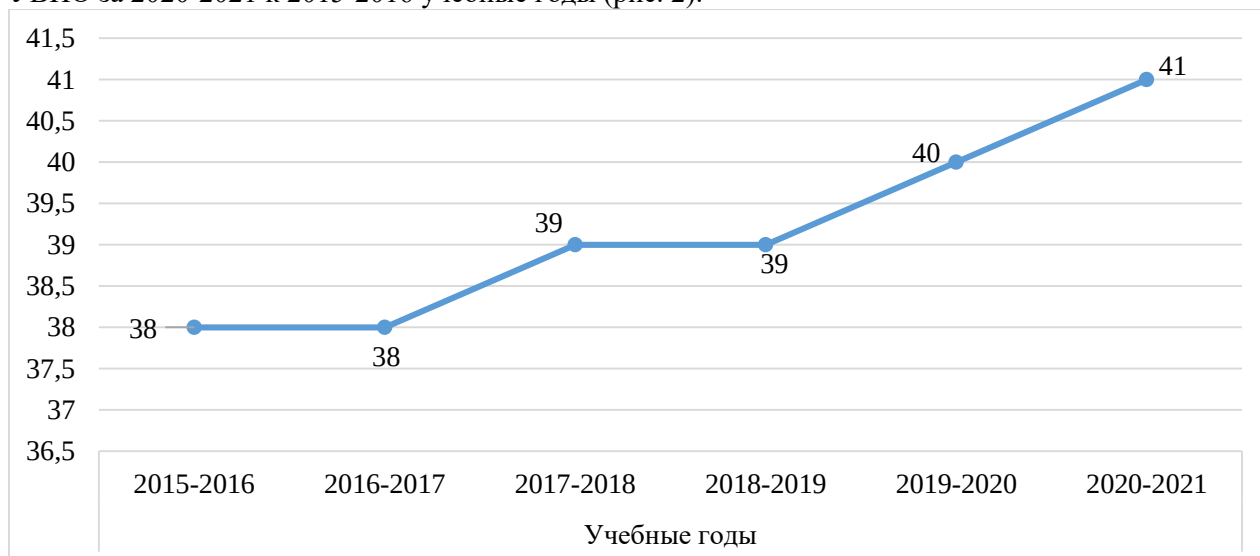

Рисунок 2 – Тенденция количества УВПО за 2020-2021 к 2015-2016

Данные показали, что количество УВПО за 2020-2021 к 2015-2016 учебные годы увеличилось на 7,89%.

Для определения деятельности УВПО изучена численность обучающихся студентов. Изучена численность студентов в УВПО Таджикистана по отраслевым группам за 2020-2021 к 2015-2016 гг. (рис. 3).

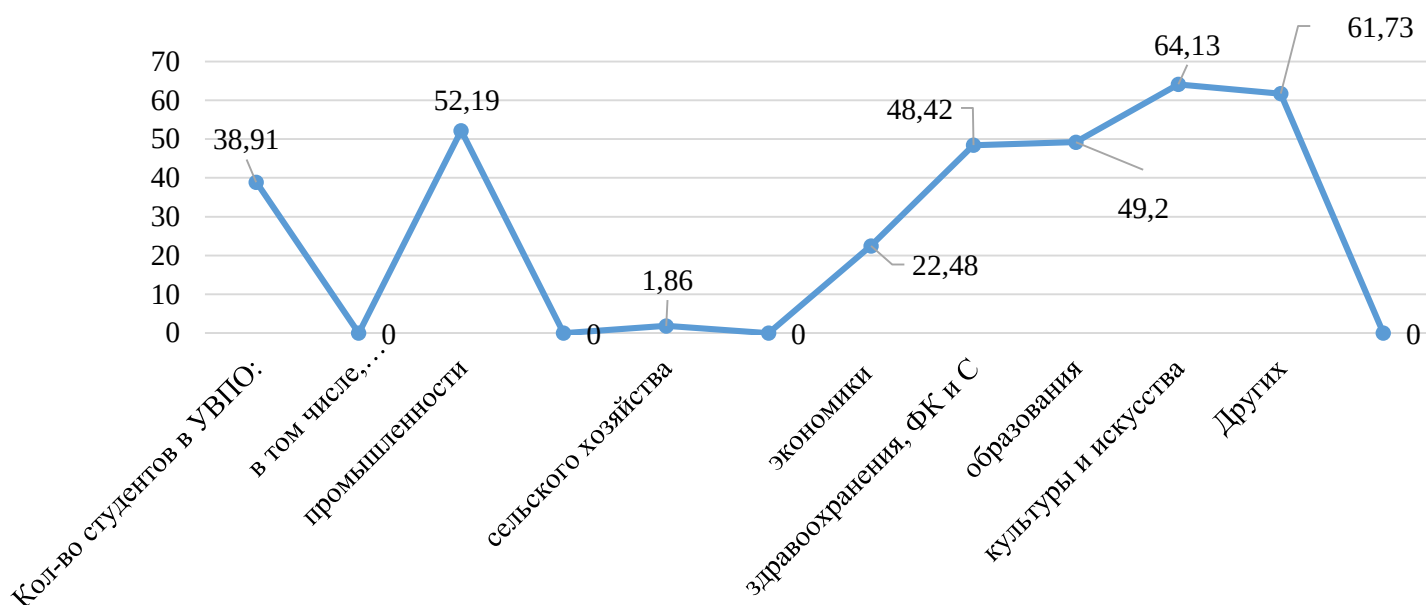

Рисунок 3 - Динамика численности студентов в УВПО по отраслевым группам учреждений за 2020-2021 к 2015-2016 учебные годы, (чел.)

Как видно из рисунка 3 численность студентов в УВПО за 2015-2016 и 2020-2021 учебные годы произошел рост 38,91%. Также происходит рост количества студентов в УВПО по отраслевым группам.

Увеличение численности УВПО и студентов появилась необходимость в потребности ПП кадрах.

Из-за недостаточного финансирования в систему ВПО произошла модификация качественного состава ППС и нарушение преемственности научно-педагогических школ.

Однако при привлечении в учреждения высшего профессионального образования ППС с ученой степенью, позволит внедрить инновационно-образовательные технологии, а также повысить качества подготовки ППС не имеющие ученую степень. [3]

«...В Болонской декларации о Европейском пространстве ВО и принятым документом «Стандарты и руководство по обеспечению качества в Европейском пространстве ВО» образовательным учреждениям обязаны гарантировать качество и компетентность преподавательского состава, чтобы обладали высоким знанием и умением, опытом для результативной передачи своих знаний студентам, а также для организации обратной связи по поводу качества их преподавания». [1]

Нами изучена тенденция численности ППС в УВПО Таджикистана за 2019-2020 к 2014-2015 учебный год (табл.1).

Таблица 1 - Численность ППС УВПО Таджикистана за 2019-2020 к 2014-2015 учебные годы

Годы	Всего штатных преподавателей	Преподаватели - совместители	имеющие ученую степень				женщины
			кандидаты наук	из них женщины	доктора наук	из них женщины	
2014-2015	8507	1845	2119	542	561	100	3519
2015-2016	8707	1902	2251	629	547	77	3528
2016-2017	8857	2224	2847	841	683	103	3362
2017-2018	8724	2082	2261	748	645	100	3351
2018-2019	9061	2391	2409	798	627	104	3455
2019-2020	9417	2798	2487	816	504	96	3596
%	10,69	51,7	17,36	50,55	-10,16%	- 4%	2,19

Источник: Рассчитано автором по данным Статистический сборник: сфера образования. -Душанбе, 2021.

Данные свидетельствуют, что численность ППС в УВПО Таджикистана за 2019-2020 к 2014-2015 учебный год штатные преподаватели увеличились на 10,69%; преподаватель-совместитель на 51,7%; из общей численности, имеющие ученую степень: кандидат наук – 17,36%, из них женщин – 50,55%; общая численность женщин повысилась на 2,19%, а доктора наук снизились на 10,16%, в том числе женщины на 4%.

Следует отметить, что на сегодняшний день в учреждениях ВПО страны значительная численность ППС, не имеющие ученую степень.

Для прохождения учреждений высшего профессионального образования государственной аккредитации, надо чётко сориентировать это направление, а также вести жёсткий контроль и урегулировать этот процесс.

Исследование показало, что во многих учреждениях показатель с учёной степенью не отвечает существующими нормативами для учреждений высшего профессионального образования Министерства образования и науки Республики Таджикистан, где необходимо, чтобы доля ППС с учёной степенью, от общей численности преподавателей была не менее 50%.

В «Государственном стандарте ВПО в Республике Таджикистан» утверждённого постановлением Правительства Республики Таджикистан от 25 февраля 2017 года, № 94, отмечается, о необходимости разработки образовательных программ ВПО предопределяя технологию их использования учитывая развития сферы экономики Республики Таджикистан, а также требования к кадровым условиям реализации программ». [7]

Для этого, УВПО необходимо акцентироваться на кафедры, где их работу нужно направить на развитие кадрового потенциала.

Кадровый потенциал является ключевым компонентом общего потенциала УВПО республики, где проявляется качественная характеристика научных, образовательных и административных возможностей всех категорий сотрудников. Нами был исследован кадровый потенциал ППС в УВПО, определяющий их уровень знаний и умений, а также потенциал по выполнению профессиональных функций, где учитывался опыт работ, возраст, научная и педагогическая квалификация, личные качества, профессиональная мобильность и инновативность, а также уровень мотивации.

Качество ППС и вклад квалифицированных кадров в формировании и развитии кадрового потенциала УВПО характеризует количество тем исследований, научных публикаций, изобретательская деятельность и количество прошедших успешную защиту кандидатские и докторские диссертации.

Мы считаем, что необходимо создать мотивационный механизм для стимулирования ППС, а также все условия для научно-исследовательской работы, которые позволят повысить уровень научного потенциала и качества оказания образовательных услуг в УВПО Республики Таджикистан.

Для повышения уровня качества предоставления ОУ, нами проведен анализ действующих кафедр в ТГУК за 2020-2021 учебный год (табл. 2).

Таблица 2 - Показатели ППС, имеющих ученую степень в действующих кафедрах ТГУК в 2020-2021 учебном году

№ пп	Наименование кафедр	Общее кол-во преподавателей	Из них					Кол-во преподавателей с ученой степенью	В процентах
			Д.н., профессор	К.н., доцент	К.н., старшие преподаватели	Старшие преподаватели	Ассистенты		
1.	Кафедра экономического права и антикоррупции	18	3	3	9	2	1	15	83,3 %
2.	Кафедра языков	12	0	2	6	2	2	8	66,7 %
3.	Кафедра экономической теории	16	1	4	5	3	3	10	62,5 %
4.	Кафедра мировой экономики и международных отношений	19	3	2	4	3	6	9	47,4 %
5.	Кафедра менеджмента и экономики труда	13	1	2	5	3	2	8	61,5 %
6.	Кафедра экономики и организации предпринимательства	19	5	4	5	4	2	14	74 %
7.	Кафедра бухгалтерского учёта и аудита	19	0	1	7	2	4	5	42,1 %
8.	Кафедра информационных систем в экономике	13	0	1	4	5	3	5	38,5 %
9.	Кафедра маркетинга и коммерции	15	0	2	6	6	1	8	53,3 %
10.	Кафедра обществознания	22	0	3	5	10	4	8	36,4%
11.	Кафедра математики и природоведения	19	1	2	10	7	2	14	60,9 %
12.	Кафедра таможенного дела	11	1	2	4	7	1	7	37,5 %
13.	Кафедра финансов и кредита	14	2	1	3	5	3	6	42,9 %
14.	Кафедра банковского дела	12	0	2	3	6	1	5	41,7 %
15.	Кафедра налогов и налогообложения	10	1	1	3	4	1	5	50,0 %
16.	Кафедра физической культуры	5	0	0	0	5	0	0	0
17.	Кафедра английского языка и межкультурных отношений	17	0	0	3	7	7	3	17,64%
18.	Кафедра экспертизы товаров	11	1	0	2	7	1	3	37,5 %
	Всего:	265	19	32	84	88	44	133	

Анализ показал, что в ТГУК из 18 действующих кафедр (12 кафедр выпускающих) не все кафедры соответствуют необходимым требованиям Министерства образования и науки Республики Таджикистан и только в восьми кафедрах ППС имеющие ученую степень соответствуют.

Кадровая политика ТГУК разработана в соответствии со Стратегией развития ТГУК до 2030 года, показывающая важные направления и подходы управления кадрами для того чтобы реализовать миссию и стратегические цели университета.

Сама структура, регламентирует организационную и функциональную структуру управления и подбором кадров, а также правовое обеспечение университета.

Не все выпускающие кафедры обладают необходимым кадровым потенциалом, который позволит значительно повысить уровень реализации образовательных программ.

В процессе отбора педагогических кадров важную роль играют критерии: учёная степень, знание иностранных языков, академическая мобильность за рубежом. ППС должен заниматься научно-исследовательской и научно-методической работой.

В учебном-образовательном процессе для привлечения и мотивации студентов многие преподаватели применяют интерактивный метод и мультимедийные средства, а также используют инновационные компьютерные технологии.

При оценке научно-исследовательской работы каждого преподавателя в процессе учебного года УВПО, содействует росту его результативности.

Для поддержания и роста уровня ППС необходимо прохождение курсов повышения квалификации. Исходя из этого, необходимо разработать новую программу по повышению квалификации ППС, где необходимы мероприятия, направленные на постоянное повышение квалификации ППС (рис.4).

Однако разработанная программа должна соответствовать всем необходимым требованиям приоритетных направлений для развития УВПО, а также повышению уровню образования, науки и производства.

Мы считаем, что в процессе организации повышения квалификации, необходимо сочетание этого курса именно в направлении научно-предметных знаниях, которое позволит повысить уровень своего научного мастерства.

Каждое УВПО Республики Таджикистан должно быть конкурентоспособным на РОУ, а для этого необходим рост уровня качества образования и особенно ППС.

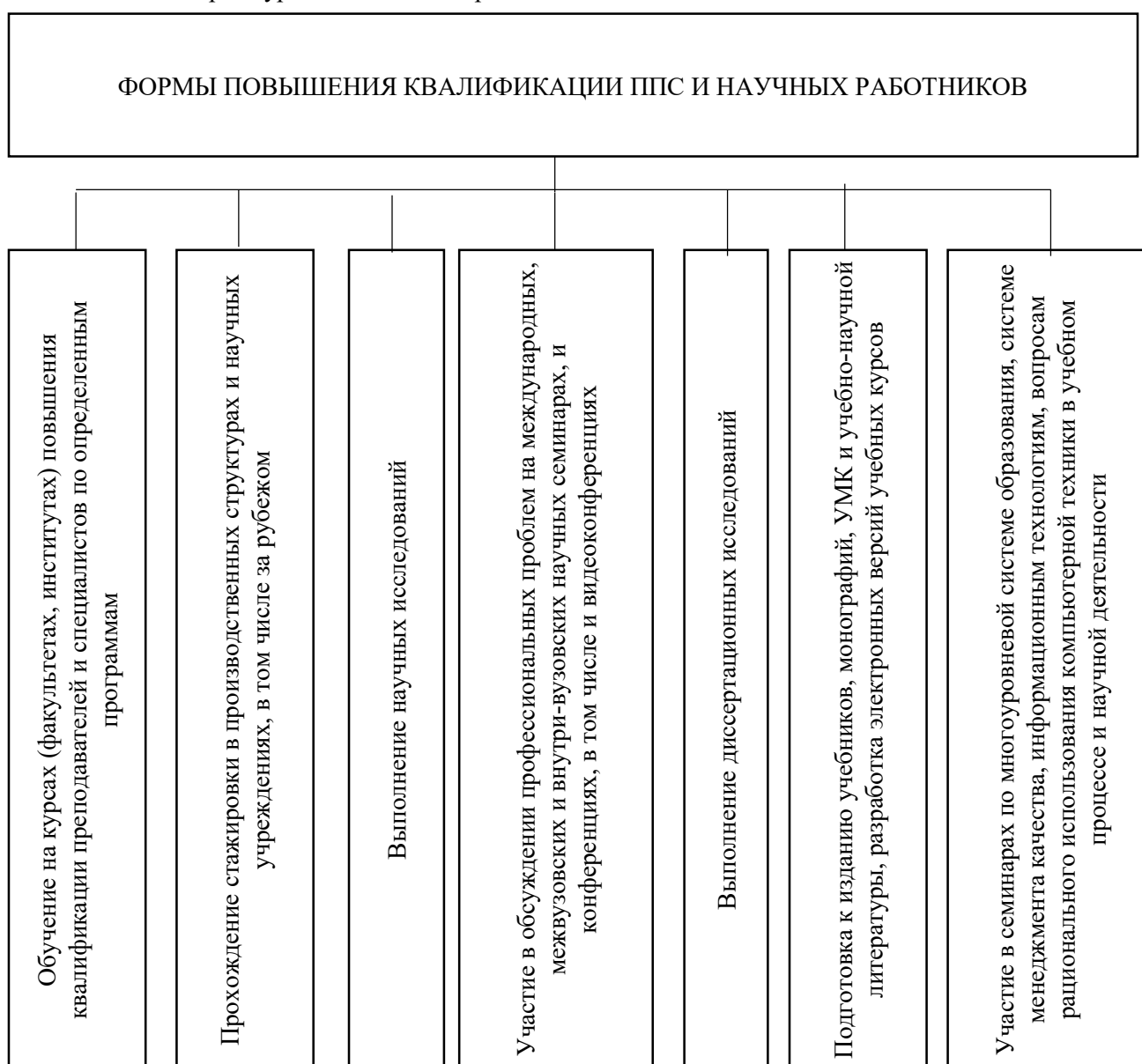

Рисунок 4 – Формы повышение квалификации ППС и научных работников УВПО

Поэтому, основная деятельность должна акцентироваться на молодых преподавателей для того, чтобы повысить уровень кадрового обеспечения в НИР и контроль за его выполнением.

Проведенное исследование показало, что УВПО республики увеличилось количество кандидатов и докторов наук, однако в условиях инновационной и цифровой экономики их уровень не полностью соответствует.

Мы считаем, что в действующей системе повышения квалификации в УВПО имеются некоторые нижеследующие недоучеты в условиях рыночной экономики

1. Курс повышения квалификации по плану преподаватель проходит раз в пять лет, за счет своего учреждения. Однако ежегодно разрабатываются и внедряются инновационные технологии в НИР и в учебном процессе. Значит, необходимо ежегодно повышать уровень своей научной и учебной работы.

2. Направления и темы программ повышения квалификации не всегда отвечают необходимым требованиям преподавателей. Многие группы по разным специализациям объединяются. Однако это не целесообразно.

3. В процессе прохождения курса, лектор просто читает лекции. Мы считаем, это не эффективно.

Следовательно, выделенное государственное финансирование на прохождения курсов повышения квалификации педагогических кадров расходуется не всегда результативно. Поэтому УВПО программы повышения квалификации проводят за счет своего учреждения.

В целом, мы считаем, что для УВПО Республики Таджикистан необходимы объективные и прозрачные процессы найма, а также обязательный профессиональный рост развития всего персонала, которые позволят обеспечить компетентность ППС.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Болонская декларация о европейском регионе высшего образования. - Болонье (Италия), 9.06.1999г.
2. Законом Республики Таджикистан «Об образовании» от 22 июля 2013 года, №1004
3. Саидова М.Х., Джураева Ш.А. Анализ современного состояния и развития системы управления образовательных учреждений в Республике Таджикистан / М.Х. Саидова, Ш.А. Джураева //Вестник ТНУ (научный журнал). Серия социально-экономических и общественных наук. – Душанбе: 2020, №10. Ч.2. - С.173-185
4. Статистический ежегодник Республики Таджикистан. -АСПРТ, 2020. - С.82-85.
5. Статистический сборник: сфера образования. -Душанбе, 2021.С. 58-64
6. Факеров Х.Н., Саидова М.Х., Мумтоз Н.Совершенствование механизма повышения качества кадрового потенциала учреждений высшего профессионального образования/ Х.Н. Факеров, М.Х. Саидова, Н. Мумтоз // Вестник ТНУ Серия социально-экономических и общественных наук. – Душанбе: 2021, №7.– С.27-35.
7. https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=36300338&pos=3;-70#pos=3;-70

Мирзоалиев
Абдурашид
Абдунабиевич

номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсент,
мудири кафедраи менеҷмент E-mail:
menejment_08@mail.ru
Тел.: (+992) 934444145

САЛОҲИЯТИ КОРМАНДОНИ КОРХОНАҲОИ САВДО

Тавре маълум аст, ибораи салоҳият (лотинӣ *sompetentia*) – мувофиқ, қобилияти муаррифкунандаи шахс; салоҳият - ноил мешавам, мувофиқат мекунам, мувофиқ меоямро ифода менамояд. Салоҳият: доираи ваколати мақоми роҳбарикунанда, шахси мансабдор; доираи масъалаҳое, ки аз рӯи онҳо ҳуқуқи қабули қарорҳоро доранд. Ваколати баъзе мақомот ва шахсонро қонунҳо, дигар санадҳои меъёрий, қоидаҳо, дастурҳо, оинномаҳо муқаррар мекунанд.

Тавсифи ин мафҳумҳоро, ки муҳаққиқони соҳаҳои мухталифи илм пешниҳод кардаанд, баррасӣ менамоем, то моҳияти онҳоро дар ҷанбаҳои таълимӣ ва касбӣ муайян карда тавонем.

А.В. Хуторский чунин ақида дорад, ки мафҳуми «салоҳият маҷмӯи хислатҳои ба ҳам алоқамандии шахсият (дониш, қобилият, малака, усулҳои фаъолият) -ро дар бар мегирад, ки нисбат ба доираи муайяни объектҳо ва равандро муқаррар карда шудаанд ва онҳо барои фаъолияти босифати истеҳсолӣ заруранд» [7].

Салоҳиятнокӣ- ин шахсе, ки дорои салоҳияти мувофиқ, аз ҷумла муносибати шахсии ӯ нисбат ба ӯ ва шакли фаъолият мебошад. Мувофиқи ин таъриф, салоҳият -маҷмӯи хусусиятҳои шахсист, ки барои фаъолият дар ҷомеа заруранд, салоҳиятнокӣ - таҷриба дар як соҳаи муайян мебошад.

И.А. Зимняя "салоҳият" -ро ҳамчун таҷрибаи ба дониш асосёфта, зеҳният ва шахсан шартӣ ҳаёти иҷтимоӣ ва касбии инсон муайян мекунад. Баръакси ин, "салоҳият" ҳамчун захираи "пинҳоншуда" ва "потенсиалӣ" ҳисобида мешавад, ки ба истифода дода нашудааст.

А.В. Баранников дар қори худ ба мушкилоти равиши ба салоҳият бахшидашуда салоҳиятро "қобилияти мустақилона амалишаванда дар асоси донишҳои азхудкардаи донишҷӯ, таҷрибаи таълимӣ ва зиндагии ӯ, арзишҳо ва майлҳои ӯ, ки дар натиҷаи фаъолияти маърифатӣ ва амалияи таълимӣ дида мешаванд" меҳисобад [3].

В.В. Сериков салоҳиятро ҳамчун "роҳи мавҷудияти дониш, малака, таҳсил, саҳм гузоштан ба худшиносии шахсӣ, пайдо кардани ҷойгоҳи худ дар ҷомеа" муайян мекунад. Муаллиф ба системаи амалҳое, ки дар худшиносии фард истифода мешаванд, таваҷҷӯҳ кардааст.

Таҳсил дар асоси салоҳиятҳо (СВЕ) солҳои 70-ум дар Амрико дар заминаи мафҳуми умумии «салоҳият», ки Н. Хомский соли 1965 (Донишгоҳи Массачусетс) дар робита бо назарияи забон пешниҳод карда буд, ташаккул ёфтааст.

Ҳамин тариқ, дар солҳои 60-уми асри гузашта, фаҳмиши фарқиятҳои байни мафҳумҳои «салоҳият» ва «салоҳиятнокӣ», ки ҳоло баррасӣ мешавад, аллакай гузошта шуда буд, ки дар ниҳоят ҳамчун дониш, ақл ва шахсият маънидод карда мешавад, ки -фаъолияти шартӣ иҷтимоӣ ва касбии инсонро таҷассум менамояд.

Таҳлили асарҳо оид ба проблемаи салоҳият ва салоҳиятнокӣ И.А. Зимней имкон дод, ки се марҳилаи ташаккули равиши СВЕ(competence based education- таҳсил дар асоси салоҳиятҳо) дар таълимро шартан ҷудо намоем:

Марҳилаи аввал - солҳои 1960-1970. - бо вуруди категорияи "салоҳият" ба дастгоҳи илмӣ, эҷоди заминаҳо барои фарқ кардани мафҳумҳои салоҳият ва салоҳиятнокӣ хос аст. Аз он вақт инчониб омӯзиши намудҳои гуногуни салоҳияти забон, ҷорӣ намудани мафҳуми «салоҳияти коммуникативӣ» (Д. Химес) дар назарияи таълими забон оғоз меёбад.

Марҳилаи дуюм - солҳои 1970-1990 - бо истифодаи категорияҳои салоҳият ва салоҳиятнокӣ дар назария ва амалияи таълими забон, касбият дар идоракунии, роҳбарӣ, менеҷмент, дар таълими муошират тавсиф мешавад. Дар айни замон мазмунӣ консепсияи «салоҳият ва салоҳияти иҷтимоӣ» таҳия шуда истодааст. Дар асари Ч.Равен "Салоҳият дар ҷомеаи муосир", ки соли 1984 дар Лондон таълиф шудааст, тафсири муфассали салоҳият оварда шудааст.

Ин падидаест, ки "аз шумораи зиёди салоҳият иборат аст, ки аксари онҳо нисбат ба яқдигар нисбатан мустақиланд, баъзе салоҳиятҳо бештар ба соҳаи маърифатӣ ва дигарон бо эҳсосот алоқаманданд, ин салоҳиятҳо метавонанд яқдигарро ҳамчун ҷузъҳои самарабахши рафтор иваз кунанд».

Қайд кардан муҳим аст, ки муҳаққиқон ҳам дар ҷаҳон ва ҳам дар Русия на танҳо ба омӯзиши салоҳиятҳо шурӯъ мекунанд, ки аз 3 то 37 намунаро ҷудо мекунанд, балки ташаккул додани омӯзишро бо дарназардошти ташаккули он ҳамчун натиҷаи ниҳии ин раванд дар назар доранд.

Марҳилаи сеюми омӯзиши салоҳият ҳамчун категорияи илмӣ дар Русия дар робита ба таҳсил, ки аз соли 1990 сар мешавад, бо пайдоиши асарҳои А.К. Маркова (1993, 1996), ки дар заминаи умумии психологияи меҳнат, салоҳияти касбӣ мавзӯи баррасии махсуси ҳамачониба мегардад. Дар ҳамон давра Л.М. Митина омӯзиши паҳлӯҳои таҳқиқоти Л.А. Петровскаяро аз ҷиҳати таваҷҷӯҳ ба ҷанбаҳои иҷтимоӣ-психологӣ (конфликтологӣ) ва коммуникативии салоҳияти омӯзгорро идома дод. Ба гуфтаи Л.М. Митина, мафҳуми "салоҳияти педагогӣ" "дониш, қобилият, малака, инчунин тарзу усулҳои татбиқи онҳо дар фаъолият, муошират, рушд (худомӯзии) фард" -ро дар бар мегирад. Он инчунин табиати мураккаби интегратсионии салоҳиятро нишон медиҳад. Ҳамзамон, муаллиф ду зерсохтори салоҳияти педагогиро муайян кардааст: фаъолият ва муошират.

Дар гузориши комиссияи байналмилалӣ онд ба маориф дар асри 21 "Таҳсилот: ганҷинаи пинҳонӣ", Жак Делор "чаҳор рукн" -ро таҳия намудааст, ки таҳсилот бар он асос ёфтааст: дониш, кор кардан, яқоя зиндагӣ кардан, зиндагӣ карданро омӯзед ", аслан салоҳиятҳои асосии ҷаҳонро муайян карданд. Ҳамин тариқ, ба гуфтаи Жак Делор, яке аз онҳо мегӯяд: "омӯхтани тарзи кор бо мақсади ба даст овардани на танҳо таҳассуси касбӣ, балки ба маънои васеъ, салоҳият, ки имкон медиҳад, ки бо ҳолатҳои гуногун мубориза барем ва дар ғурӯҳ кор кунем ». Дар соли 1996, дар симпозиум дар Берн тибқи барномаи Шӯрои Аврупо, саволе ба миён гузошта шуд, ки барои ислоҳоти соҳаи маориф муайян кардани салоҳиятҳои калидие, ки донишҷӯён бояд ҳам барои кори муваффақ ва ҳам барои таҳсилоти минбаъда ба даст оранд, муҳим аст.

Таҳлили адабиёти илмӣ нишон дод, ки дар бораи фарқияти мафҳумҳои «салоҳият» ва «салоҳиятнокӣ» ягон ақидаи умумӣ пайдо нашудааст. Чунин олимони ба монанди И. Зимняя, А.В. Баранников, В.В. Сериков ва А.В. Хуторский сарҳади байни ин истилоҳоро возеҳ муайян мекунанд[7]. Аммо аксари муҳаққиқон ин мафҳумҳоро бо ҳам синоним ҳисобида мубодила намекунанд. Аммо, ба ҳар ҳол, ин мафҳумҳо маъноҳои гуногун доранд, аз ин рӯ салоҳиятнокӣ маҷмӯи зарурии дониш ва малака мебошад ва салоҳият як соҳаи муайяни татбиқи дониш ва малакаҳои муайян мебошад.

Таҳқиқоти гузаронидашудаи эҳтиёҷоти бозори меҳнат аз номувофиқии байни сифати омодаسازی мутахассисони соҳаи савдо ва эҳтиёҷоти иқтисодие, ки корфармоён - намоёндагони тиҷорати намоёндагӣ мекунанд, шаҳодат медиҳад. Байни сатҳи тайёрии хатмкунандагони донишгоҳҳои самти тиҷорат ва интизориҳои корфармоён ихтилоф вучуд дорад, ки дар он зоҳир мешаванд:

- набудани таҷрибаи амалӣ дар иҷрои вазифаҳои мушаххаси касбӣ бо назардошти самти тайёрии касбӣ ва таҳассус;
- номувофиқ будани мазмуну мундариҷаи барномаҳои таҳсилотӣ бо талаботи корфармоён;
- "фарқият" дар самти академикӣ (назариявӣ) дар робита бо омӯзиши амалӣ дар раванди татбиқи барномаҳои таълимии таҳсилоти олии касбӣ;
- набудани восита ва дастурҳои таълимӣ-методӣ, ки ба самти таълим ва таҳассуси мутахассисони оянда дар соҳаи меҳмоннавозӣ мувофиқ аст;
- "камёфт" -и заминаи моддию техникаи раванди омодаسازی мутахассисони оянда дар соҳаи савдо, ки ба донишҷӯён ташаккули салоҳиятҳои касбии барои ҳалли мушкилоти касбӣ заруриро таъмин намекунад.

Таҳқиқот нишон дод, ки ба раванди таълими касбии мутахассисони соҳаи савдо талаботи зерин гузошта мешаванд:

- талаботи озодаи бозори меҳнат;
- талаботҳои технологӣ, ки дониш ва доштани техникаву расмиёти зарурии амалро дар ҳолатҳои маъмулӣ дар фаъолияти касбӣ дар назар доранд;
- талабот ба сифатҳои касбии кормандони ширкати савдо, ки ба хусусиятҳои аудиторияи мақсадноки хизматрасонии савдоҳо ҷавобгӯ мебошанд;
- талабот ба сифатҳои шахсии мутахассиси оянда.

Ҳамин тариқ, хатмкунандаи донишгоҳ бояд дониш, малака ва маҳорате дошта бошад, ки ба хусусияти савдо мувофиқ бошад ва раванди таълими касбӣ бояд бар принципҳои зерин асос ёбад[2]:

- демократикунӣ ва гуманизатсияи таълим-бо дарназардошти хусусиятҳои фардии шахсияти хатмкунандаи донишгоҳ, фароҳам овардани шароит барои худшиносӣ, худтанзимкунӣ ва худназоратӣ;

- самти амалӣ - омӯзиш дар заминаи фаъолияти ояндаи касбӣ; ҳамбастагии омӯзиш дар шароити махсуси истеҳсоли - тақлид ба ҷои кори оянда;
- табодули иҷтимоӣ ва касбӣ - ташаккули малакаҳои ҳамкорӣ дар соҳаи меҳмоннавозӣ; мунтазам азнавсозии мундариҷаи таълими касбӣ;
- риояи талаботи саноати меҳмоннавозӣ - доштан ва истифодаи технологияҳои муосир, техника ва усулҳои иҷрои вазифаҳои касбӣ бо дарназардошти таҷрибаи пешқадам дар соҳаи савдо;
- навоарӣ - хоҳиши эҷод ва татбиқи хидматҳои нав бо мақсади беҳтар намудани фаъолияти тижоратӣ;
- мувофиқати фарҳангӣ - амалияи забон, донишҳои вижаҳои фарҳанг ва анъанаҳои давлатҳои хориҷӣ;
- таҳаммулпазирӣ ба фарҳанг ва дини меҳмонони ширкати савдоҳо, риояи меъёрҳои ахлоқӣ дар хидмат

Натиҷаҳои омӯзиши таҷрибаи таълими касбӣ дар муассисаҳои таҳсилоти олӣ барои мутахассисони оянда дар соҳаи савдо ва таҷрибаи ҳамкории онҳо бо корфармоён ба инҳо нигаронида шудаанд:

- зарурати иштироки фаёлонаи донишҷӯёни донишгоҳҳо дар ҳама марҳилаҳои омӯзиш дар шароити муҳити касбӣ (ширкати тижоратӣ);
- ангеҷаи онҳо барои ноил шудан ба рушди шахсӣ ва касбӣ, мувофиқи талаботҳои касбии рӯз ба рӯз мураккаби касби интиҳобшуда.

Ҳоло, яке аз роҳҳои наवсозии системаи маориф равиши ба салоҳият асосёфта барои таълими касбии мутахассисон мебошад, ки ҳадафи он кам кардан ё бартараф кардани фарқи байни натиҷаҳои таълими касбӣ ва талаботи муосири корфармоён мебошад. Салоҳияти касбии мутахассисон ҳамчун як хусусияти маҷмӯӣ фаҳмида мешавад, ки қобилияти кормандро дар дарёфти роҳҳои ҳалли мушкилот ва вазифаҳои дар чараёни фаъолияти касбӣ дар дохили корхонаи савдо истифодашавандаи дониш, малака ва таҷрибаи касбӣ дар назар дорад.

Салоҳияти касбии мутахассисонро метавон ба се гурӯҳ мутаххид кард:

а) Салоҳияти субъекти фаъолияти ҳаёт:

- салоҳият дар соҳаи тандурустӣ ва бехатарӣ (донишҳои қоидаҳои гигиенаи шахсӣ; таъмини стандартҳои санитарӣ ва чораҳои бехатарӣ дар корхонаҳои савдо; муносибати манфӣ ба тамокукашӣ, нӯшокиҳои спиртӣ, маводи муҳаддир; муносибати таҳаммулпазирӣ ба стандартҳои тарзи зиндагӣ дар кишварҳои дигар, анъанаҳои динӣ, тарзи зиндагӣ);
- салоҳияти арзишӣ-семантикии кормандони бахши тижоратӣ (донишҳои хусусиятҳои фарҳанг ва мазҳаби кишварҳое, ки намоёндагони онҳо дар корхонаи меҳмонхонавӣ зиндагӣ мекунанд; муносибати таҳаммулпазирӣ ва қобилияти ташаккули эҳтиром ба анъанаҳои кишварҳои худ ва кишварҳои дигар);
- салоҳияти ҳамгирӣ (систематикунӣ ва пайвасти гирифтани дониш дар бораи тамоюлҳои нави рушди саноати савдо);
- салоҳиятҳои шахрвандӣ ва ҷамъиятӣ (гирифтани ва паҳн кардани маълумот дар бораи ҳуқуқ ва ўҳдадорӣҳои шахрвандон ҳангоми будубош дар ҷумҳурӣ ва дигар давлатҳо, риояи қонунгузории соҳаи савдо);
- салоҳияти худшиносии шахсӣ ва худтанзимкунӣ (қобилияти танзими ҳолати ҷисмонӣ ва эмотсионалии шахс; сабӣ барои худтанзимкунии пайвасти ва тақмили ихтисос дар соҳаи тижоратӣ; тақмили таҷрибаи забон);

б) Салоҳияти ҳамкории иҷтимоӣ:

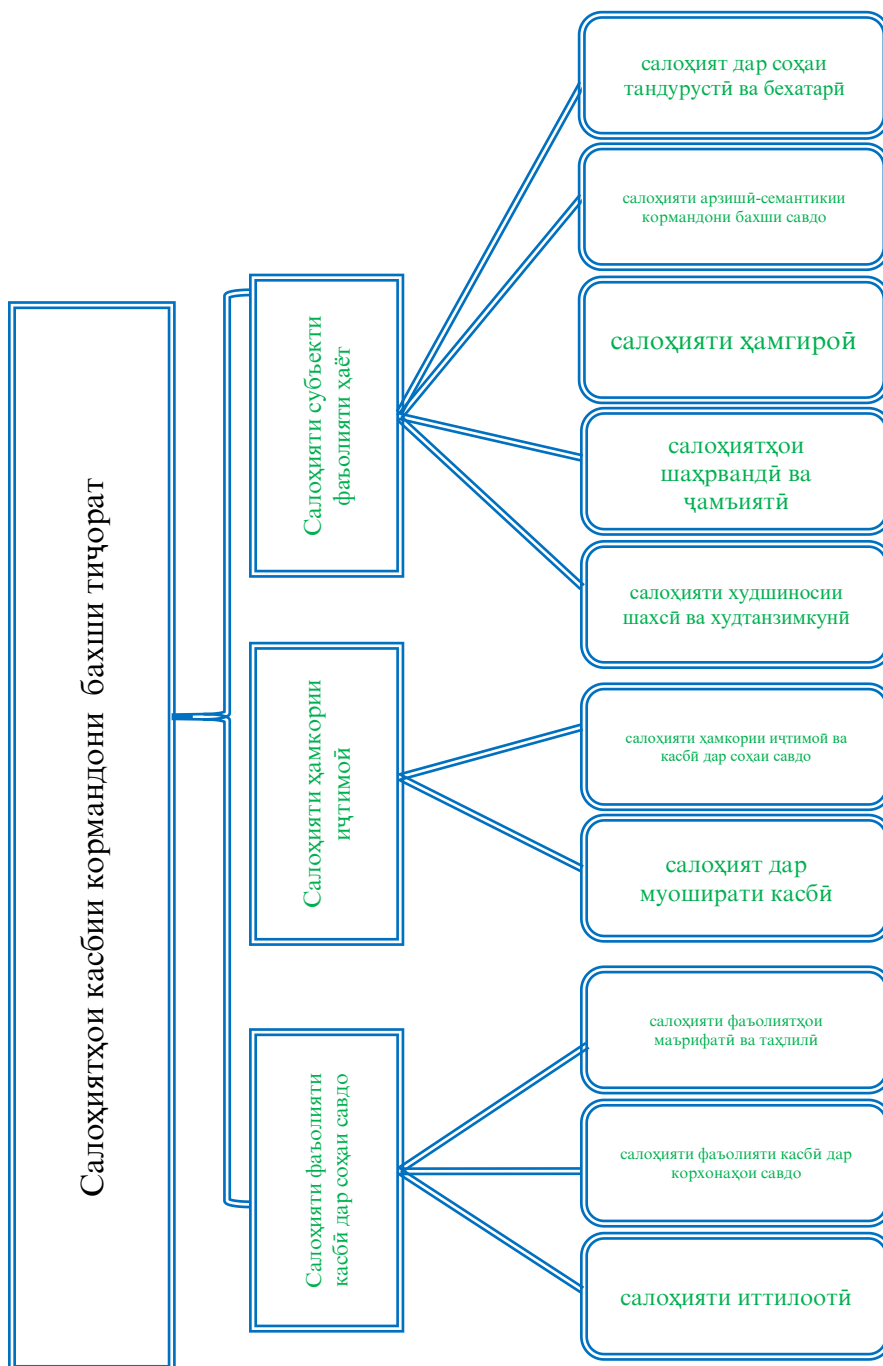
- салоҳияти ҳамкории иҷтимоӣ ва касбӣ дар соҳаи тижорат (муошират; муқовимат ба стресс; хайрхоҳӣ; майл ба сохтани даста; риояи фарҳанги корпоративии ширкати савдоҳо; таҳаммулпазирӣ; табодули иҷтимоӣ ва касбӣ);
- салоҳият дар муоширати касбӣ (қобилияти маҳорати муомила бо мизочон, ҳамкорон ва шарикон; донишҳои технологияҳо барои хидмат ба меҳмонони корхонаи савдо; донишҳои психотипҳои истеъмолкунандагон; қобилияти гузаронидани муаррифӣ ва музокирот; дониш ва риояи одоб, аз ҷумла телефон; донишҳои гардиши ҳуҷҷатҳо, донишҳои забонҳои хориҷӣ).

в) Салоҳияти фаъолияти касбӣ дар соҳаи тижоратӣ:

- салоҳияти фаъолиятҳои маърифатӣ ва таҳлилӣ (доштани малакаҳои муайян ва ҳалли ҳолатҳои мушкил дар соҳаи тижоратӣ; қобилияти гузаронидани тадқиқоти маркетингӣ барои корхонаҳои савдо, сегментатсияи бозори хизматрасонии савдоҳо);

- салоҳияти фаъолияти касбӣ дар корхонаҳои меҳмондорӣ (доштани малакаи банақшагирӣ, тарҳрезӣ ва пешгӯии рушди корхонаи савдо; моделсозии вазъият дар бозори хизматрасонии савдо);

- салоҳияти иттилоотӣ (донистани техникаи офисии корхона дар баҳши меҳмондорӣ; донистани барномаҳои махсуси компютерӣ дар соҳаи амният, бронкунӣ, татбиқи системаҳои автоматики назорат) . Ҳамин тариқ, мутахассиси соҳаи меҳмондорӣ дорои касбият хоҳад буд, агар ин сифати шахсӣ шартӣ фаъолияти касбӣ бошад ва ба салоҳият асос ёбад, ки дараҷаи ташаккул ва самти он бо мутобиқати Стандарти давлатии таҳсилот дар ихтисос, талаботи корфармоён ва вазифаҳои ояндаи касбӣ бошад.

Расми 1. Салоҳиятҳои касбии кормандон

Мутахассисонро наметавон соҳибкасб ё касбӣ номид, гарчанде муассисаҳои таҳсилоти олии касбиро бо маълумоти махсус хатм мекунанд, зеро касбият дар раванди фаъолияти касбӣ ташаккул меёбад :

- меҳнатдӯстӣ;
- таваҷҷӯҳ ба муштариён;

- муоширатнокӣ;
- масъулият;
- табодули тарафайни касбӣ;
- қобилияти нигоҳ доштани миқдори зиёди иттилоот ва дар ҳолати зарурӣ дуруст истифода бурдани он;

- мутобикшавӣ ба муҳити коллектив
- қобилияти кор бо барномаҳои махсуси компютерӣ.

Хусусиятҳо ё омилҳои, ки ба иҷрои самараноки вазифаҳои касбии шахс ҳалал мерасонанд, инҳоянд:

- камфаъолӣ;
- надоштани хоҳиши пурмахсул кор кардан;
- надоштани хоҳиш ва қобилият ба таҳсил кардан;
- бемасъулиятӣ;
- набудани малакаҳои муошират;
- набудани малакаҳои кор бо компютер;
- набудани таҷрибаи забондонӣ;
- надонистани ҷуғрофия .

жзӯи муҳими касбияти мутахассиси соҳаи меҳмондорӣ худшиносии касбии мутахассис аст. Он дар бар мегирад:

- ошкорбаёнӣ иҷтимоӣ, ки бо фарогирӣ, гуногунии робитаҳои шахсӣ ва корӣ бо мизочон, шарикон ва рақибон дар тичорати савдо тавсиф мешавад;
- шӯҳрат ва эътибори корӣ, ки омили муҳим дар пешбурди тичорати савдо мебошад, вақте ки "росткавли"- и шарикон иҷрои ин ўҳдадорихоро қафолат медиҳад;
- набудани ҳудуди аниқи вақт барои рӯзи кории мутахассиси соҳаи савдо бинобар хусусиятҳои фаъолияти касбӣ ва эҳтимолияти ҳолатҳои фавқуллода.

Ҳамин тариқ, барои ташаккули салоҳиятҳои касбӣ дар доираи муассисаи таҳсилоти олии дар байни мутахассисони соҳаи савдо шартҳои зерин бояд риоя карда шаванд:

- истифодаи усули ба салоҳият асосёфта дар таълими донишҷӯён;
- татбиқи усулҳои фаъоли омӯзиш дар муҳити таълимӣ;
- омезиши оқилонаи назария ва амалия дар раванди таълим;
- арзёбии мунтазами сатҳи ташаккули салоҳиятҳои касбӣ;
- баланд бардоштани таваҷҷӯҳ ё шавқи шахсии донишҷӯёни донишгоҳ;
- ҷорӣ намудан ва самаранок истифодаи технологияҳои нави муосир дар раванди таълим.

Адабиёти истифодашуда:

1. Адельшин, А.А. Важные аспекты при подготовке специалистов для организаций туристской индустрии / А.А. Адельшин // «Вопросы туризмовеждения». – 2012. – №2(2). – С. 70.
2. Андрианова И.А. Развитие профессиональных интересов студентов туристского ВУЗа в сфере гостеприимства: автореф. дис. канд. пед. наук: 13.00.08 [Текст] / Андрианова Ирина Анатольевна. - М.: Российская междун. академия туризма. - 2009. - 22 с.
3. Баранников, А.В. Теория и практика самообразования учащихся Текст. : автореф. дисс. .д-ра пед. наук : 13.00.01 / А.В. Баранников. М., 2002.- 45 с
4. Вербицкий А.А. Личностный и компетентностный подходы в образовании: проблемы интеграции: научн. изд. [Текст] / А.А. Вербицкий, О.Г. Ларионова. - М.: Логос. - 2009. - 336 с.
5. Волков Ю.Ф. Гостиничный и туристический бизнес [Текст]. – Ростов-на-Дону: Феникс, 2011. – 348 с.
6. Дробышева Л.И., Янчукова Т.С. Совершенствование подготовки специалистов для сферы туризма в современных условиях [Текст] // Социально-культурный сервис и туризм в регионе: проблемы и перспективы развития: Материалы III международной научно-практической конференции (Барнаул, 15 февраля 2011 года) / редкол.: А.С. Кондыков [и др.]. – Барнаул: Изд.-во АлтГАКИ. - 2011. – С. 347.
7. Хуторской А.В. Компетентностный подход в обучении. Научно-методическое пособие. А. В. Хуторской. — М.: Издательство «Эйдос»; Издательство Института образования человека, 2013. — 73 с. : ил. (Серия «Новые стандарты»).

**Раззоков
Баходур
Хаётович**

**доктор юридических наук, профессор
кафедры коммерческого и
антикоррупционного права
Таджикского государственного
университета коммерции,
e-mail: razzokov_b@mail.ru**

НЕКОТОРЫЕ АДМИНИСТРАТИВНО-ПРАВОВЫЕ ВОПРОСЫ ПРЕВРАЩЕНИЯ ГОСУДАРСТВА В ЭФФЕКТИВНОГО РАБОТОДАТЕЛЯ

Главный вопрос современного Таджикистана – его становление как динамично развивающегося государства. Достижение этой благородной цели невозможно без эффективного функционирования системы публичного управления и завершения последовательных мер по ее совершенствованию. Позади уже большой этап реформ, в рамках которой в соответствии с стратегическими документами были последовательно реализованы меры, направленные на повышение эффективности управления национальным развитием, совершенствование системы государственного управления в соответствии с принципами рыночной экономики, повышение эффективности управления государственными финансами, создание современной профессиональной государственной службы, развитие административно-территориального управления, формирование местного самоуправления, способного предоставлять качественные услуги населению [1].

Промежуточным результатом реформ рассматривается вступление в силу в Таджикистане Закона от 5 марта 2007 г. «О государственной службе», который открыл новую страницу в развитии публично-правовых отношений, закрепив новые требования правовой регламентации государственно-служебных отношений, соответствующие международным стандартам. К таковым относятся конкурсный порядок замещения вакантных административных государственных должностей и исключительно контрактный порядок трудовой деятельности служащих [2].

Рассматриваемые положения имеют непреходящее значение, ибо национальный законодатель воспринял новую концепцию, в основе которой положено иное представление о механизмах управления трудовыми ресурсами: положение определенной части чиновничества, составляющая, по существу, костяк государственного аппарата, приближается к статусу наемных работников и, соответственно, теряет статус некой «закрытой корпорации».

Введение трудового договора на государственной службе примечательно с двух позиций – во-первых, создаются благоприятные организационно-правовые предпосылки стимулирования эффективности работы государственных служащих (в т.ч. оплата по результатам труда) и оценки их деятельности на определенный период, во-вторых, вводится договорный режим взаимоотношений между государством и служащим, где последний выступает в качестве нанятого на основе доверия эксперта-профессионала по реализации публично-правовых функций. Конкурсный же порядок замещения должностей не только должен способствовать развитию правовой базы противодействия бюрократизму, коррупции, произволу, практике подбора кадров по принципу личной преданности, но и преследовать цель путем привлечения «свежих сил» поднять уровень профессионализма и компетентности на государственной службе.

Между тем, несмотря на предпринимаемые организационные и правовые усилия, качественный состав государственных служащих в Таджикистане оставляет желать лучшего. Значительная их часть проявляет слабую профессиональную подготовленность, а порой некомпетентность во вверенной сфере деятельности. Критически низким остается правовая культура работников государственных органов, в особенности, структур исполнительной власти. По оценкам специалистов, профессионализм на государственной службе оказался намного ниже не только уровня современных требований, но и по некоторым решающим параметрам по сравнению с советским периодом развития. С сожалением приходится констатировать все увеличивающийся разрыв между сложностью решаемых государством задач и уровнем квалификации государственных служащих на всех уровнях управления.

Практика показывает, что неудовлетворительный уровень профессионализма в публичном управлении не только тормозит прекрасные идеи и замыслы, но и деформирует конкретные политические и государственные решения. Ведущие современные мировые державы, такие как

Австрия, Италия, Германия, Франция, лишь проведя после второй мировой войны реформу своих государственных служб, смогли добиться желаемых результатов в показателях экономического и социального развития. Западная теория управления исходит из того, что именно квалифицированный персонал позволяет публичному органу эффективно осуществлять власть, т.е. реализовывать закрепленные полномочия и определять направление деятельности объектов управления [3, с.47].

Повышение уровня профессионализма кадров и привлечение квалифицированных специалистов лишь в том случае может приобрести устойчивую тенденцию роста, если на государственной службе, на базе переосмысления роли и назначения управленческого труда, утвердятся четкие и прозрачные стимулы. Стимул рассматривается в науке как фактор, побуждающий к действию, а мотивация как совокупность движущих сил, побуждающих человека к деятельности, имеющей определенную целевую направленность, иначе говоря, как «предметную потребность» [4, с.35].

В теории управления разработаны и предложены различные модели мотивации людей и поведения. Однако они, на наш взгляд, слабо вплетены в публично-правовые отношения, так как в организационном сознании все еще превалирует устаревшее представление о том, что служащие государства непосредственно материальных благ не производят. Подобное утверждение не соответствует современному пониманию общественного производства, которое включает в себе не только материальное производство, но и нематериальную сферу - производство нематериальных благ и услуг. Разделяя эту позицию, например, С.Я.Куриц и В.П.Воробьев в своей весьма обстоятельной монографии к ней относят научные открытия, технические изобретения, образование, культуру, искусство, здравоохранение, бытовое обслуживание, управление, финансирование и кредитование, спорт и др. [5, 72].

Новый посыл значим в двух аспектах: во-первых, он позволяет отнести управленческие решения и действия к категории продукции и услуг, и, во-вторых, создает благоприятную почву для определения величины экономического вклада от деятельности государственного аппарата. На фоне изучения природы организации публичной власти все более широкое распространение получает теория сервисного государства, призванное удовлетворять потребности общества и каждого его члена в отдельности на принципе услуг. В результате возникает возможность более объективно оценивать труд государственных служащих (управленцев), привязав его к конечным (для потребителя) результатам управленческой деятельности.

Проблема мотивационных стимулов остается «слабым звеном» системы государственного управления Таджикистана. Хотя справедливости ради следует заметить, что к ее решению, в контексте привлечения на государственную службу квалифицированных кадров, политическим руководством страны не раз обращалось внимание. Вырабатываемые меры в большинстве случаев страдают отсутствием системного подхода: предпринимаются попытки «заставить» тот или иной элемент функционировать по - новому, отставив его в старой системе взаимосвязей, в результате чего перемены носят преимущественно разрозненный и фрагментарный характер. Государство остается малоэффективным работодателем на рынке труда, а служба в нем - непривлекательной сферой для приложения умственного и творческого потенциала граждан.

Важно создать такой механизм, где роль каждого служащего, каждой единицы в управленческой иерархии тесно увязывалась бы с заявленными целями реформирования, ибо реформа государственного управления может идти результативно лишь тогда, когда все структурные элементы управления выступают как единый «оркестр», имеющий свою внутреннюю дисциплину и желание каждого участника достичь того, чего желают достичь все. В этой связи на повестку выходит задача разработки показателей деятельности (ПД), с помощью которых можно было бы судить о достижении поставленных целей и задач. По сути, речь идет об индикаторах оценки эффективности работы органов исполнительной власти вплоть до отдельной категории служащих.

Накопленный управленческий опыт подспудно подсказывает организационные элементы мотивационного механизма деятельности органов исполнительной власти. Предлагаемая модель характеризуется закреплением за первыми руководителями последних полномочий по утверждению структуры центрального аппарата и предоставление им права сокращения до заранее определенного уровня (например, одной трети) штатного персонала для направления высвобождающихся средств на стимулирование служащих. Управленческому органу устанавливаются фонд оплаты труда, предельная численность государственных служащих и ПД на определенный период.

Американский специалист в области управления М.Хольцер справедливо заметил, что долгосрочный характер и стабильность позитивных перемен определяется реальным повышением производительности и тем, насколько в действительности удастся получить реальные конечные результаты, на основании которых можно судить о достижении поставленной цели [6, с.17]. Иллюстрируемый подход основывается на действенных стимулах и позволит существенно поднять материальное содержание служащих, сохранить профессиональный костяк, рационально распределить объем функциональной нагрузки. Он не только создает внутриорганизационный механизм мотивации, но и, оптимизировав структуру органа в тесной увязке с его рационализацией, способствует выработке стоимостных критериев оценки управленческого труда, включая ориентированное на результат бюджетирование. Интересный опыт накоплен США, хотя его итоги оцениваются со сдержанным оптимизмом, тем не менее, сама попытка внедрения системы оценок эффективности государственного управления заслуживает внимания и пристального изучения. Обществу всегда важно знать социальный эффект организующей деятельности государства, т.е. экономическую цену (стоимость) управления как разницу между полученной пользой (решенной проблемой) и издержками на нее [7, с.39].

Таким образом, в государственном управлении Таджикистана отчетливо выявляются две тенденции: первая связана с закреплением национальным законодательством международных стандартов правовой регламентации публично-служебных отношений (внедрение конкурсов, контрактного порядка трудовой деятельности); вторая - предопределена все увеличивающимся разрывом между сложностью решаемых государством задач и уровнем квалификации государственных служащих на всех уровнях публичного управления. Для коррекции сложившейся ситуации необходимо создать внутриорганизационный механизм мотивации и на ее базе существенно поднять материальное содержание служащих, выработать действенные стимулы и критерий оценки управленческого труда, включая ориентированное на результат бюджетирование.

ЛИТЕРАТУРА

1. Указ Президента Республики Таджикистан от 15 марта 2006 г. “Об утверждении Стратегии реформирования системы государственного управления Республики Таджикистан” // Интернет-портал правовой информации Республики Таджикистан: [www: portali-huhuqi.tj](http://www.portali-huhuqi.tj); дата обращения: 12.01.2023.
2. Ахбори Маджлиси Оли Республики Таджикистан. 2007. №3. Ст.166.
3. Хентце И., Метцнер Й. Теория управления кадрами в рыночной экономике. М., Европа-пресс. 1997.
4. Леонтьев А.Н. Деятельность. Сознание. Личность. М., 2005.
5. Куриц С.Я., Воробьев В.П. Болезни государства. Диагностика, патологии системы государственного управления и права. М., 2010.
6. Хольцер М. Производительность государственного управления и демократия // Эффективность государственного управления. М., 1998.
7. Лобанов В.В. Совершенные административные реформы. М., 2007.

**Аминов
Фотехджон
Иномджонович**

**кандидат экономических наук, дотсент
кафедры менеджмента Таджикского
государственного университета
коммерции,
E-mail: aminov_f@mail.ru**

ПРИНЦИПЫ И МЕТОДЫ ПОСТРОЕНИЯ СИСТЕМЫ УПРАВЛЕНИЯ ПЕРСОНАЛОМ ОРГАНИЗАЦИИ

Проблемы управления персоналом организаций всегда были и остаются наиболее актуальными как во всем мировом сообществе в целом, так и в отдельно взятой стране независимо от ее общественно-политического строя. Ведь от четко разработанных и построенных систем управления персоналом зависит не только социальная и творческая активность работников, но и конечные результаты организаций в их многогранной социально-экономической деятельности.

Различают две группы принципов построения системы управления персоналом в организации: принципы, характеризующие требования к формированию системы управления персоналом; принципы, определяющие направления развития системы управления персоналом.

Принципы, характеризующие требования к формированию системы управления персоналом: обусловленности функций управления персоналом целям производства; первичности функций управления персоналом; экономичности; перспективности; научности; устойчивости; прозрачности [5].

Принципы, определяющие направление развития системы управления персоналом: концентрации; специализации; адаптивности; непрерывности; ритмичности; прямо точности [5].

Все принципы построения системы управления персоналом реализуются во взаимодействии. Их сочетание зависит от конкретных условий функционирования системы управления персоналом организации.

Наука и практика выработала инструментарий (методы) изучения состояния действующей системы управления персоналом, её построения и обоснования новой системы [6].

Рассмотрим основные методы построения системы управления персоналом: системный анализ служит методическим средством системного подхода к решению проблем совершенствованию системы управления персоналом; системный подход ориентирует на изучение системы управления персоналом в целом и составляющих её компонентов; метод декомпозиции позволяет расчлнить сложные явления на более простые метод последовательной подстановки позволяет изучить влияние на формирование системы управления персоналом каждого фактора в отдельности, исключая действия других факторов. Факторы ранжируются, и отбираются наиболее существенные; метод сравнений позволяет сравнить существующую систему управления персоналом с нормативным состоянием или состоянием в прошлом периоде; динамический метод предусматривает расположение данных в динамическом ряду и исключение из него случайных отклонений.

Этот метод используется при исследовании количественных показателей, характеризующих систему управления персоналом; метод структуризации целей предусматривает количественное и качественное обоснование целей системы управления персоналом с точки зрения их соответствия целям организации; экспертно-аналитический метод совершенствования управления персоналом основывается на привлечении высококвалифицированных специалистов по управлению персоналом, управленческого персонала предприятия к процессу совершенствования управления персоналом;

функционально-стоимостного анализа позволяет выбрать вариант построения системы управления персоналом, который требует наименьших затрат и является наиболее эффективным с точки зрения конкретных результатов; балансовый метод позволяет произвести балансовые сопоставления, увязки; метод творческих совещаний предполагает коллективное обсуждение направлений развития системы управления персоналом группой специалистов и руководителей.

Цель творческого совещания – выявить, возможно больше вариантов путей совершенствования системы управления персоналом; морфологический анализ средство изучения всевозможных комбинаций вариантов организационных решений, позволяет получить морфологическую матрицу.

Методы управления персоналом – способы воздействия на коллективы и отдельных работников в целях осуществления координации их деятельности в процессе функционирования организации. В системе методов управления персоналом выделяют: административный метод; экономический метод; социально-психологический метод.

Административные методы являются способом осуществления управленческих воздействий на персонал и базируются на власти, дисциплине и взысканиях.

Административные методы ориентированы на такие мотивы поведения, как осознанная необходимость дисциплины труда, чувство долга, стремление человека трудиться в определённой организации и т.п. Эти методы воздействия отличает прямой характер воздействия: любой регламентирующий или административный акт подлежит обязательному исполнению.

Для административных методов характерно их соответствие правовым нормам, действующим на определённом уровне управления, а также актам и распоряжениям вышестоящих органов управления.

Различают пять основных способов административного воздействия: организационные воздействия, распорядительные воздействия, материальная ответственность и взыскания, дисциплинарная ответственность и взыскания, административная ответственность.

Организационные воздействия основаны на подготовке и утверждении внутренних нормативных документов, регламентирующих деятельность персонала конкретного предприятия. К ним относятся устав предприятия или организации, коллективный договор между администрацией и трудовым коллективом, Правила внутреннего трудового распорядка, организационная структура управления, штатное расписание предприятия, положения о структурных подразделениях, должностные инструкции сотрудников и организация рабочих мест.

Эти документы (кроме устава) могут оформляться в виде стандартов предприятия и обязательно вводятся в действие приказом руководителя предприятия. Эти документы обязательны для всех сотрудников, и их несоблюдение влечёт за собой применение дисциплинарных взысканий.

На предприятии, где имеет место высокий уровень организационных воздействий, доведённых до стандарта предприятия и регламентов управления, и высокая трудовая и исполнительская дисциплина, значительно снижается надобность в применении распорядительных воздействий. Те предприятия, которые не довели воздействия до стандартов и регламентов, нуждаются в постоянном оперативном распорядительном воздействии, и на них, предположительно, будут хуже конечные результаты производства.

С другой стороны, реализация организационных воздействий в значительной степени зависит от менталитета работников, их желания неукоснительно соблюдать “писанные инструкции” и работать по правилам, утверждённым администрацией.

Распорядительные воздействия направлены на достижение поставленных целей управления, соблюдение внутренних нормативных документов или поддержание системы управления предприятием в заданных параметрах путём прямого административного регулирования. К известным способам распорядительного воздействия следует отнести

приказы, распоряжения, указания, инструкции, целевое планирование, нормирование труда, координацию работ и контроль исполнения.

Административные методы управления являются мощным рычагом достижения поставленных целей в случаях, когда нужно подчинить коллектив и направить его на решение конкретных задач управления. Идеальным условием их эффективности является высокий уровень регламентации управления и трудовой дисциплины, когда управленческие воздействия без значительных искажений реализуются нижестоящими звеньями управления.

Экономические методы носят косвенный характер управленческого воздействия. Такие методы осуществляют материальное стимулирование коллективов и отдельных работников, они основаны на использовании экономического механизма.

Важнейшим экономическим методом управления персоналом является технико-экономическое планирование, которое объединяет и синтезирует в себе все экономические методы управления.

Социально-психологические методы — это способы осуществления управленческих воздействий на персонал, базирующиеся на использовании закономерностей социологии и психологии. Объектом воздействия этих методов являются группы людей и отдельные личности. По масштабу и способам воздействия эти методы можно разделить на две основные группы: социологические методы, которые направлены на группы людей и их взаимодействия в процессе производства; психологические методы, которые направлены на личность конкретного человека.

Такое разделение достаточно условно, т.к. в современном общественном производстве человек всегда действует не в изолированном мире, а в группе разных по психологии людей. Однако эффективное управление человеческими ресурсами, состоящими из совокупности высокоразвитых личностей, предполагает знание как социологических, так и психологических методов.

Социологические методы играют важную роль в управлении персоналом, они позволяют установить назначение и место сотрудников в коллективе, выявить лидеров и обеспечить их поддержку, связать мотивацию людей с конечными результатами производства, обеспечить эффективные коммуникации и разрешение конфликтов в коллективе.

Социальное планирование обеспечивает постановку социальных целей и критериев, разработку социальных нормативов и плановых показателей, достижение конечных социальных результатов. Социологические методы исследования составляют научный инструментарий в работе с персоналом, они предоставляют необходимые данные для подбора, оценки, расстановки и обучения персонала и позволяют обоснованно принимать кадровые решения.

Психологические методы играют очень важную роль в работе с персоналом, т. к. направлены на конкретную личность рабочего или служащего и, как правило, строго персонализированы и индивидуальны. Главной их особенностью является обращение к внутреннему миру человека, его личности, интеллекту, чувствам, образам и поведению с тем, чтобы направить внутренний потенциал человека на решение конкретных задач предприятия.

Психологическое планирование составляет новое направление в работе с персоналом по формированию эффективного психологического состояния коллектива предприятия. Оно исходит из необходимости концепции всестороннего развития личности человека, устранения негативных тенденций деградации отсталой части трудового коллектива. Психологическое планирование предполагает постановку целей развития, и критериев эффективности, разработку психологических нормативов, методов планирования психологического климата и достижения конечных результатов.

Методология оценки эффективности развития социально – трудовой сферы [1]. Характер социально – трудовой сферы (СТС) как совокупности социально – трудовых

систем позволяет определить её потенциальную эффективность, т.е. совокупную возможность одновременного и сбалансированного повышения результатов труда по отношению к затратам ресурсов и повышения уровня социального развития населения, достижения экономического роста за счёт факторов, зависящих от трудовой деятельности.

Прогнозируемый процент экономического роста (увеличение объёма ВВП или производства товаров в текущем году по сравнению с предыдущим) за счёт развития потенциала СТС.

Экономический рост (ЭР) СТС может быть рассчитан как сумма процентов, установленных исходя из моделирования и экспертной оценки влияния факторов человеческого капитала (ЭРчк) и социальной защиты (ЭРсз) с учётом синергетического эффекта их совместного действия.

Синергия – синергический эффект – (от греческого Synergos — (syn) вместе (ergos) действующий, действие) возрастание эффективности деятельности в результате соединения, интеграции, слияния отдельных частей в единую систему за счёт так называемого системного эффекта, эмерджентной, т.е. [2]

$$\mathcal{E}P_{СТС} = \mathcal{E}P_{чк} + \mathcal{E}P_{сз}$$

Различные факторы могут воздействовать на экономический рост, в связи с чем может быть принята следующая общая формула [3]

$$\mathcal{E}P_{СТС} = \int (P, K, \mathcal{E}_T, Z, O_T)$$

где

P - работоспособность, характеризуемая коэффициентом, учитывающим степень снижения негативного воздействия потерь из-за травматизма, заболеваний и т.д.;

K – уровень квалификации работающих, определяемый коэффициентом исходя из уровня образования, знаний, умений.

$\mathcal{E}_T$ – уровень потенциальной эффективности труда, определяемый его производительностью или доходностью;

Z – уровень занятости, рассматриваемый как отношение численности занятого населения к общей численности трудоспособного населения;

O_T – Реальный уровень оплаты труда (минимальный, средний) оцениваемый относительно уровня цен на потребительские товары и услуги.

При определении эффективности социально – трудовой системы необходимо учитывать степень оптимальности сбалансированных соотношений между долями средств чистой прибыли, ассигнуемых на производство и потребление, т.е. на стимулирование экономических результатов деятельности и на увеличение доходов работающих.

Интегральный показатель фактически достигнутой эффективности функционирования СТС ($\mathcal{E}_{СТС}$) можно определить исходя из средней доходности труда одного работника (D_T), индекса инвестиционной доли прибыли (Иид) и индекса уровня социального развития (Иср), рассчитываемого с учётом процента скрытой безработицы (б), процента инфляции (и), процента рабочих мест с неблагоприятными условиями труда (у), по следующей формуле [4]:

$$\mathcal{E}_{СТС} = D_T * I_{ид} * I_{ср},$$

$$I_{ср} = \left[1 - \frac{б + и}{100} \right] * \left[1 - \frac{у}{100} \right]$$

где

Таким образом, приведённые методы позволяют определить, как фактически достигнутую, так и потенциальную эффективность организации и функционирования социально – трудовой сферы при разработке прогнозов и стратегии её развития.

ЛИТЕРАТУРА

1. Измайлович, А. Приятные моменты Единой тарифной сетки / А. Измайлович // . – 2009. – №22 (34). – С. 11–19.

2. Результаты исследования методов мотивации // Управление персоналом. – 2002. – №1. – С. 30.
3. Управление персоналом (пер. с англ.). – М.: Альпина Бизнес Букс, 2006. – С. 74.
4. Управление персоналом / Под ред. А.Я. Кибанова. - Инфра-М, 2011. - с. 48.
5. Фомин П.А. Оценка эффективности использования финансов предприятий в условиях рыночной экономики. Монография / П.А. Фомин. - М.: Высшая школа, 2013. – 384 с.
6. Фатхутдинов, Р.А. Управленческие решения: учебник / Р.А. Фатхутдинов – М.: ИНФРА-М, 2005. – 428 с.

Сайдуллоева
Дилором
Каримовна

дотсенти кафедраи идоракунии
иқтисодиёт ва маркетинг МДТ «ДДХ ба
номи академик Б. Ғафуров», e-mail:
dsaidullaeva@mail.ru

Сайдуллоева
Меҳрангез
Ҳакимхоновна

докторанти курси 1 ихтисоси 08.00.09-
Методҳои математикӣ ва афзорӣ
(инструменталӣ) дар иқтисодиёт МДТ
«ДДХ ба номи академик Б.Ғафуров», e-
mail: mehrangez5005@gmail.com

МОДЕЛИ ТАЪСИРИ САМАРАНОКӢИ ХИЗМАТРАСОНӢ БА СИФАТИ ҲАЁТ

Сифат ҳамчун категорияи иҷтимоию иқтисодӣ хусусияти таркибии ҳар як соҳа ва ҳар як маҳсулоти ҳаёти ҷамъият ва шахс гардид. Хидматҳо дар ин замина истисно нестанд, аммо дар муқоиса бо маҳсулоте, ки "шакли моддӣ" доранд, дарки сифати онҳо қомилан инфиродӣ аст. Хизматрасонии яхела, ҳатто сифаташ яхела бошад ҳам, бо андозаи гуногуни қонеъ гардонидани талаботи истеъмолкунандагони гуногун тавсиф мешавад. Дар навбати худ, дараҷаи зиндагонӣ, дараҷаи қонеъ гардонидани ниёзҳо на танҳо ба сифати хидмати гирифташуда, балки ба сифати хизматрасонӣ, ки яке аз омилҳои ташаккули неқӯаҳволии истеъмолкунандагон, инчунин ба вазъи кунунии онҳо вобаста аст.

Неқӯаҳволӣ ва сатҳи зиндагӣ яққоя сифати ҳаётро ташкил медиҳанд, ки услуб ва симои онро муайян мекунанд. Бо вучуди ин, сифати хизматрасонӣ сифати ҳаётро муайян мекунад, зеро он афзоиш меёбад, талаботи нави истеъмолкунандагонро ба сифати хизматрасонӣ муайян мекунад, талаботи навро ба хизматрасонӣ ташаккул медиҳад. Ин равандро метавон ҳамчун модели муаррифӣ кард, ки таъсири сифати хизматрасонию ба сифати зиндагӣ ошкор мекунад.

Барои аз ҷиҳати назариявӣ асоснок кардани модели пешниҳодшуда моҳияти мафҳумҳои, ки аз ҷиҳати мантиқӣ ба ҳам алоқаманд мебошанд, ошкор кардан лозим аст. Дар адабиёти иқтисодӣ категорияи «сифат» нисбат ба бисёр объектҳо, вобаста ба он, ки мазмун он тағйир меёбад, баррасӣ мешавад. Дар таърифи Ташкилоти Байналмилалии Стандартҳо, категорияи «сифат» ҳамчун маҷмӯи хосиятҳои маҳсулот омадааст, ки он қобилияти қонеъ кардани ниёзҳои пешбинишударо мефаҳмонад [7, с.275].

Аммо аксари таърифҳои мавҷудаи сифат қобилияти онро барои қонеъ кардани ниёзҳо таъкид мекунанд. Масалан, дар ин ҷо се таърифи хос барои ин равиш оварда мешавад:

— «сифат — маҷмӯи хосиятҳои фойданокест, ки барои қонеъ гардондани талаботи муайяни моддӣ ва маънавӣ имкон медиҳанд. Он бо нишондиҳандаҳои эътимодноқӣ, устуворӣ, самаранокӣ тавсиф карда мешавад. [13, с.233];

— «сифат — маҷмӯи хосиятҳо, хусусиятҳои маҳсулот, мол, кор, хизмат, меҳнат, ки қобилияти онҳоро барои қонеъ гардондани эҳтиёҷот ва талаботи одамон, қонеъ гардондани мақсад ва талаботи онҳоро муайян мекунанд. Сифат бо ченаки мутобиқати мол, кор, хизматрасонӣ ба шарту талаботи стандартҳо, созишномаҳо, шартномаҳо, дархостҳои истеъмолкунандагон муайян карда мешавад» [11, с.169];

— «сифат маҷмӯи хосиятҳои объектест, ки қобилияти онро барои қонеъ гардонидани талаботи муайяни мувофиқи таъинот тавсиф мекунад» [8, с.139-140].

Агар хизматро як намуди хоси маҳсулот баррасӣ кунем, метавонем эътироф кунем, ки сифати хизматҳо аз руи қобилияти қонеъ гардонидани талаботи он муайян карда мешавад ва аз ин ҷиҳат хизматҳо аз дигар маҳсулоти ҷомеа фарқ надорад. Аммо бо назардошти хусусиятҳои ҷараёни истеҳсолот ва фуруши хизматҳо маълум аст, ки мафҳуми сифатро аниқ кардан мумкин аст.

Ин гуна тавзеҳот аз ҷониби Виноградова М.В. ва Панина З.И., ки сифати хизматрасонию тавассути мафҳумҳои «сифати хизматрасонии маишӣ» ва «сифати хизматрасонӣ ба мизочон» ошкор кардаанд, пешниҳод шудааст. Категорияи «дараҷаи зисту зиндагонӣ» аз ҷиҳати мазмунӣ асосии худ мураккабтар буда, аз тарафи муҳаққиқони гуногун дар ҷанд ҷиҳат, аз қабилӣ дараҷаи неқӯаҳволӣ, маҷмӯи шароити зиндагонӣ, дараҷаи қонеъ гардондани эҳтиёҷот баррасӣ мешавад. Аз ҷумла, Бузляков Н.И., сатҳи зиндагии мардумро тавсиф намуда, қайд мекунад: «...дар адабиёти иқтисодӣ

мафҳуми маъмултарин дар бораи сатҳи зиндагӣ ин маблағи ҳаҷми неъматҳои моддию фарҳангӣ, маишӣ ва иҷтимоии истеъмолшаванда, ки дараҷаи қонеъ гардондани эҳтиёҷот ба онҳо дар марҳилаи ба дастодаи тараққиёти қувваҳои истеҳсолкунанда» [2, с.7] мебошад.

Мафҳумҳои сатҳи зиндагонӣ ба мафҳумҳои гуногуни ибтидоӣ (истеҳсол, истеъмол, даромад, арзиши рузгор, меъёр ва меъёрҳои истеъмолӣ) асос ёфтаанд ё характери мураккаби бисёрҷабҳа доранд. Аз ҷумла, равиши «вобаста аз истеҳсолот» вобастагии дараҷаи зиндагонӣ ба дараҷаи тараққиёти қувваҳои истеҳсолкунанда, сохтор ва самарайи истеҳсолоти ҷамъиятиро таъкид мекунад. Чунин муносибат ба К. Маркс хос («Синфи коргар барои нигоҳ доштани дараҷаи миёнаи муқаррарии зиндагонии худ бояд ақаллан ҳамон миқдор воситаҳои зарурии рузгорро гирад, гарчанде ки вай аз руи характери таркибии он то андозае тағйир ёфта бошад ҳам...» [9, с.206]) буда, дар бисёр осори замони шуравӣ сабт шудааст. «Зарурати чунин методологияро роли махсуси омилҳои иҷтимоӣ дар давраи инқилоби илмӣ техникаӣ дар самарайи истеҳсолоти ҷамъиятӣ, бо афзоиши ҳосилнокии меҳнати ҷамъиятӣ муайян мекунад» [12, с.3]. Аммо дар шароити муносибатҳои молику пулӣ тақсими молҳои истеъмолӣ, чун қоида, бо ташаккул ва тақсими даромад ба миён меояд. Аз ин рӯ, охирин ҳамчун нишондиҳандаҳои ғайримустақими сатҳи зиндагӣ истифода мешаванд. Муносибати «аз истеъмол» дар асарҳои А.В. Суворов дар бораи пешгӯии сатҳи зиндагии аҳоли тавассути таҳияи моделҳои талаботи истеъмолӣ вобаста ба вазъи бозори истеъмолӣ [15] омадааст. В.И. Гурьев, ки «даромади реалии аҳолиро ҳамчун муҳимтарин нишондиҳандаҳои дараҷаи некуаҳволии халқ тавсиф мекунад» [4, с.65]. Галкин Л.Г., Залаева С.Ш., Власенко О.И., Малюгин А.В., Меженцев М.А., Соловьева Е.Г. сатҳи зиндагиро «таъмини одамон бо неъматҳои моддию маънавии барои ҳаёт зарур, дараҷаи қонеъ гардонидани талаботи физиологӣ, иҷтимоӣ ва маънавии онҳо» маънидод мекунад [16, с.144] ва ғайра. Ба маънои васеъ мафҳуми «сифати зиндагонӣ» дар як қатор замимаҳо мафҳуми «некуаҳволии халқ»-ро иваз мекунад, яъне қонеъ гардондани аҳоли аз ҳаёти худ аз ҷиҳати эҳтиёҷот ва манфиатҳои гуногун. Ба маънои маҳдуд истилоҳи «сифати зиндагӣ» - (масалан, дар ибораи «сатҳ ва сифати зиндагии аҳоли»), паҳлӯҳои гуногуни ҳаёти инсонро бидуни нишондиҳандаҳои иқтисодӣ (ҳисси сулҳ, роҳат, субот) мавҷудияти вақти ҳолӣ ва қобилияти бомуваффақият истифода бурдани он, шароити табиӣ ва иқлим, риояи ҳуқуқҳои фардӣ ва ғайра фаро мегирад. Ҳамин тариқ, дар асоси омӯзиши мундариҷаи категорияҳои мавриди омӯзиш қарор гирифта мумкин аст, ки ҳангоми тафсири онҳо муҳаққиқон равишҳои гуногунро интихоб намуда, ба ҷанбаҳои гуногуни категорияҳо, ки морфологияи мафҳуми «сифати ҳаётро» ташкил медиҳанд, тавачҷӯх зоҳир кунанд. Барои ҳамаи таърифҳои баррасишуда умумӣ ин аст, ки асоси баҳодиҳии сатҳи зиндагӣ, ки асоси ташаккули сифати зиндагӣ буда, хусусиятҳои миқдорӣ онро инъикос мекунад, қонеъ гардонидани талаботи аҳоли на танҳо аз ҷиҳати моддӣ, балки дигар ҷабҳаҳо низ мебошад. Аз ин хулоса баровардан мумкин аст, ки таносуби байни хизматрасонӣ ва сифати зиндагӣ аз рӯи дараҷаи қонеъ гардонидани талабот ба хизматрасониҳои гуногун, ҳам ба неъматҳои ҷисмонӣ ва ҳам ғайримоддӣ, ки ба ниёзҳои инсон дар соҳаи иҷтимоӣ, маънавӣ, таълимӣ, тиб ва дигар соҳаҳои ҳаёт муайян мегардад. Дар навбати худ, дараҷаи қонеъ гардонидани талабот ба хизматрасонӣ бо сифати онҳо, яъне ғоиданокии субъективӣ барои истеъмолкунанда муайян карда мешавад. Дар асоси ин метавон эътироф кард, ки сифати зиндагӣ як навъ вазифаи сифати хизматрасонӣ ҳамчун унсуре таркибии сатҳи баланди зиндагии аҳоли мебошад. Ба таври умум эътироф шудааст, ки сифати зиндагиро системаи шароити мавҷудияти инсон муайян мекунад, ки аз инҳо иборатанд: асоси моддӣ (ҷисмонӣ, моддӣ) мавҷудияти инсон, яъне ҳолати муҳити зист, шароити моддию техникаӣ меҳнат, маишат, ташкили истироҳат, маориф ва нигоҳдории тандурустӣ, инчунин молҳои сермасриф ва хизматрасонӣ; шароити сиёсии мавҷудияти шахс, аз ҷумла ҳифзи ҳуқуқӣ ва иҷтимоии ӯ, қафолатҳои конститусионӣ; шароити иқтисодии мавҷудияти инсон, аз ҷумла вазъи истеҳсолот, самаранокии муассисаҳои иқтисодӣ, ҳолати захираҳои энергетикӣ ва ашёи хоми давлат; вазъи ахлоқӣ ҷомеа; шароит барои ифодаи эҷодии худ, худшиносии шахсият, озодии интиҳоби намуди фаъолияти ҷамъиятӣ, мавқеи ҳаётӣ, услуби тафаккур ва рафтор, ҳуқуқ ба фикри худ ва ғайра. Мазмун ин шароит, ки бо хусусияти пайдоиши онҳо муайян карда мешавад, имкон медиҳад, ки ҷузъҳои объективӣ ва субъективӣ мафҳуми «сифати зиндагӣ», яъне хусусият ва дараҷаи амалишавии муносибатҳои ҳаётӣ шахс (ҷиҳати объективӣ) ва баҳодиҳии дараҷаи қонеъ гардондани эҳтиёҷот (ҷанбаи субъективӣ) бо ҳам алоқаманд аст. Ба ибораи дигар, ҷузъи объективӣ тасаввуроти шахсро дар бораи сифати дилхоҳи ҳаёти ӯ ташаккул медиҳад, талаботи оянда, аз ҷумла хизматрасониро муайян мекунад ва ҷузъи субъективӣ сифати воқеии ҳаётро ташкил медиҳад, ки бо сатҳи ҳозираи истеъмол муайян карда мешавад. Аз ин рӯ, сифати зиндагӣ аз он вобаста аст, ки то чӣ андоза эҳтиёҷоти шахс амалӣ карда

мешавад, то чӣ андоза ӯ бо ин қаноатманд аст, натиҷаҳои ин татбиқ бо меъёрҳои иҷтимоӣ ва захираҳои ҷомеа чӣ гуна мувофиқат мекунад.

Бо дарназардошти он, ки сатҳи зиндагии аҳоли асоси объективӣ ва марҳилаи ибтидоии сифати зиндагии аҳоли мебошад, метавон чунин тахмин кард, ки дар сатҳ ва сифати зиндагӣ набояд ба миқдор ва сифат эътибор дода шавад. Балки онҳо характеристикаи як объект — ҳаёт, вале аз ҷиҳатҳои гуногун: сифат — аз ҷиҳати гуногунии он; сатҳ — дар ҷанбаи овардани «фарқ аз дигарон» ба ифодаи умумии пулӣ. Арзёбиҳои иқтисодӣ мисли гуногунии ченаки сатҳи зиндагӣ бо омилҳои зиёди сифати зиндагӣ тавсиф меёбад.

Барои тасдиқи ин нуқтаи назар метавон андешаи Бобков В.Н.-ро мисол овард, ки чунин мешуморад, ки «фарқият дар истеъмоли кунунии одамоне, ки даромадашон ба ҳадди ақали зиндагӣ, бучети ҳадди ақали истеъмоли ва бучети даромади баланд мувофиқ аст, инчунин нобаробарии азим дар ҳаҷми дигар молу мулк — молу мулки ғайриманқул ва манқул, тасдиқ мекунад, ки сатҳи зиндагӣ на танҳо хусусияти муҳими сифати он аст, балки сифати гуногуни зиндагиро аз ҷиҳати эътимоднокии иқтисодии худ низ тавсиф мекунад» [1, с.12]. Аз ин ру, дараҷаи зиндагонӣ бар ҳилофи сифати зиндагӣ, пеш аз ҳама ба маблағи умумии даромади пулӣ, дараҷаи яхела будани тақсмоти онҳо, қобилияти харидории даромад ва ҳаҷми истеъмоли молҳое, ки ҷамъият медиҳад, вобаста аст. Ба таври умум эътироф карда мешавад, ки массаи калони даромади умумӣ, ҳатто бо нобаробарии назаррас, сатҳи баланди «миёна» ва сифати зиндагиро таъмин мекунад. Аммо вазъияти баръакс низ вучуд дорад, ки дараҷаи баланди зиндагонӣ аз ҳисоби кам шудани даромадҳои умумӣ бо тақсмоти баробар ба даст оварда мешавад, яъне сифат ва дараҷаи зиндагонӣ аз сохтори даромад ва самтҳои истифодаи онҳо вобаста аст. Моҳияти сифати ҳаётро ҳамчун категорияи иҷтимоӣ иқтисодӣ тавсиф намуда, як қатор хусусиятҳои онро таъкид кардан лозим аст. Аввалан, сифати зиндагӣ мафҳуми ниҳоят васеъ, бисёрҷанба буда, нисбат ба «дараҷаи зиндагӣ» бемисл васеътар аст. Ин категорияест, ки аз доираи иқтисод берунтар аст. Ин, пеш аз ҳама, категорияи иҷтимоӣ иқтисодӣ буда, тамоми соҳаҳои ҳаёти ҷамъиятиро фаро гирифта, ҳаёти одамон ва сифати онро тавсиф мекунад.

Дуҷум, сифати зиндагӣ ду тараф дорад: объективӣ ва субъективӣ. Меъёрҳои баҳодиҳии объективии сифати зиндагӣ меъёрҳои талаботи одамон мебошанд. Аз тарафи дигар, эҳтиёҷоти одамон ба таври қатъӣ инфиродӣ буда, дараҷаи қонеъгардонии онҳо бо ягон арзишҳои оморӣ муайян карда намешавад ва амалан танҳо дар шури шахс ва мутаносибан дар андешаҳо ва арзёбии шахсии ӯ вучуд дорад. Ҳамин тариқ, арзёбии сифати зиндагӣ дар ду шакл зоҳир мешавад: ҳамчун дараҷаи қонеъгардонии талабот ва қаноатмандӣ аз сифати зиндагии ҳақиқат одамон.

Сеюм, сифати зиндагӣ категорияи аз дигар категорияҳои иҷтимоӣ иқтисодӣ ҷудошуда нест, вай бисёре аз онҳоро муттаҳид мекунад, онҳоро дар ҷанбаи сифатӣ фаро мегирад. Ин муайян кардани сохтори сифати ҳаётро, қўшиши аниқ муайян кардани онро талаб мекунад, ки аз ҷониби бисёр тадқиқотчиён анҷом дода шудааст.

Бо дарназардошти он, ки сатҳи зиндагӣ ба дараҷаи қонеъ гардонидани эҳтиёҷот вобастагӣ дошта, бо захираву имкониятҳо дар шакли истеъмоли моли мушаххас ба амал меоянд, метавон эътироф кард, ки асоси низомсози мафҳуми сатҳи зиндагӣ эҳтиёҷоти гуногуни инсонӣ мебошад, ки он талаботи инсонро ташкил медиҳад. Маҳдуд кардани категорияи сатҳи зиндагӣ ба доираи истеъмол фарқияти муҳими конструктивӣ бо муайян кардани сифати зиндагӣ буда, на танҳо сатҳи бадастомадаи истеъмоли аҳоли, балки омилҳои низ фаро мегирад, ки метавонанд ба он таъсир расонанд.

Ин равиш имкон медиҳад, ки вобастагии истеъмоли дар соҳаи хизматрасонӣ ба вуқӯъ пайваستا, тарзи зиндагӣ ҳамчун зухуроти сифати зиндагӣ асоснок карда шавад. Агар аз тафсири сатҳи зиндагӣ ҳамчун ченаки истеъмоли молу хизматҳо барояд, маълум мешавад, ки шахс тавассути истеъмол худро узви ҷомеаи муайян, ҷазои иҷтимоӣ эълон мекунад, даъвоҳои худро ба мавқеи муайян дар ҷомеа нишон медиҳад. Дар баробари ин зарур аст, ки истеъмол ҳисси қаноатмандӣ, дурустии интиҳоби қабулшуда ва обрӯи эътибор бахшад.

Вобастагии истеъмол ва мақоми шахсро бори аввал Т.Веблен муқаррар намуда, нишон дод, ки мақсади истеъмол на танҳо аз худ намудани неъматҳои моддӣ маънавӣ барои қонеъ гардонидани эҳтиёҷот, балки хоҳиши «муқоисаи мусоиди ҳасадноки худ бо дигарон»[3] мебошад. Ин факти иҷтимоиро ба назар гирифта, Т.Веблен мафҳуми «истеъмоли бонуфуз»-ро ба муомилоти илмӣ ворид намуд. Маҳз услуб ва тарзи зиндагӣ моделҳои истеъмоли, хусусияти фаъолияти истеъмоли, сохти истеъмол ва дигар хусусиятҳои меёриро муайян мекунад. Аз ин рӯ, ин ҳолатҳо имкони баррасии сифати ҳаётро аз тариқи призмаи ташаккули он дар зери таъсири хизматҳои сифати мувофиқ, ки ба ғояҳои шахс мувофиқат мекунад, муайян мекунад.

АДАБИЁТ

1. Бобков, В.Н. Бедность, уровень и качество жизни: Методология анализа и механизмы реализации / В.Н. Бобков // Уровень жизни населения регионов России. 2005. №1. С. 7-20.
2. Бузляков, Н.М. Методы планирования повышения уровня жизни / Н.М. Бузляков. -М.: Экономика, 1969. - 234с.
3. Т.Веблен, Теория праздного класса / Т. Веблен. - М.: Прогресс, 1984. - 368 с.
4. Гурьев, В.И. Основы социальной статистики / В.И. Гурьев. — М.: Финансы и статистика, 1991. - 176 с.
5. Жеребин, В.М. Уровень жизни населения - как он понимается сегодня / В.М. Жеребин, Н.А. Ермакова // Вопросы статистики. 2000. №8. С. 3-11.
6. Коротков, А.В. Маркетинговые исследования / А.В. Коротков. - М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2005. - 304 с.
7. Краткий экономический словарь/ Под ред. А.Н. Азрилияна. - 3-е изд. - М.: Институт новой экономики, 2005. - 1088с.
8. Майер, В.Ф. Уровень жизни населения СССР / В.Ф. Майер. - М.: Мысль, 1977. - 266 с.
9. Маркс, К. Капитал / К. Маркс. Т.1// Соч., т. 23. - М.: Политиздат, 1960. - 520 с.
10. Райзберг, Б.А. Современный экономический словарь / Б.А. Райзберг, Л.Ш. Лозовский, Е.Б. Стародубцева.- 4-е изд., перераб. и доп. - М.: ИНФРА-М, 2004. - 480 с.
11. Римашевская, Н.М. Население России и социальная трансформация: взгляд в XXI век / Н.М. Римашевская // Власть. 1997. №12.
12. Словарь современных экономических и правовых терминов/ авт.-сост. В.Н. Шимов, А.Н. Тур, Н.В. Стах и др.; Под ред. В.Н. Шимова и В.С. Каменкова. - Мн.: Амалфея, 2002. - 816 с.
13. Суворов, А.В. Принципы политики доходов и равновесия в экономической системе / А.В. Суворов, В.В. Овсиенко, О.Н. Болдов // Проблемы прогнозирования. 1997. №3.
14. Суворов А.В. Моделирование структуры потребительских расходов населения России / А.В. Суворов, Г.М. Сухорукова, О.А. Митяева // Проблемы прогнозирования. 1999. №3.
15. Суворов, А.В. Методологические проблемы прогнозирования уровня жизни населения / А.В. Суворов // Проблемы прогнозирования. 1999. №6. С. 22-38.
16. Теоретические аспекты и институциональные факторы качества жизнедеятельности (очерки эволюции социально-экономической политики и практики): Монография. Ч. 1/ Л.Г. Галкин, С.Ш. Залаева, М.А. Меженцев и др.; Под общ. ред. Л.Г. Галкина. - СПб.: Химиздат, 2005. - 243с.

Турсунова Ш.Т. ассистенти кафедраи иқтисоди
муҳандисӣ ва менеҷменти Донишқадаи
политехникии Донишгоҳи техникии
Тоҷикистон ба номи М.С. Осимӣ дар
ш. Хучанд. E-mail:
tursunova0109@list.ru

РУШДИ НЕРҶИ ИНСОНӢ ЗАМИНАИ АСОСИИ САНОАТИКУНОНИИ БОСУРЪАТИ КИШВАР

Бо дарназардошти аҳамияти соҳаи саноат дар ҳалли масъалаҳои иқтисодиву иҷтимоӣ, таъсиси ҷойҳои корӣ, боз ҳам тақвият бахшидан ба дастгирии давлатии соҳибқирони ватанӣ, ки фаъолияти босамари онҳо сарчашмаи рушду шукуфоии давлату меҳан маҳсуб меёбад, дар мамлакат саноатикунони босуръати кишвар - ҳадафи ҷоруми миллӣ эълон гардида, солҳои 2022-2026 солҳои рушди саноат эълон гардидааст.

Саноатикунони иқтисоди ҷумҳури омилҳои зиёди таъсир ба рушди иқтисодию иҷтимоии кишварро дорост. Дар навбати аввал он боиси фароҳам омадани ҷойҳои нави корӣ гардида, мушкilotи бекориро коҳиш медиҳад. Инчунин, ҳолати вобастагӣ аз маҳсулоти воридотиро аз байн мебарад, барои баланд бардоштани иқтисодии содироти мамлакат ва рақобатнокии он заминаи амик мегузорад. Гузашта аз ин, пояи иҷтимоии давлат аз ҳисоби коргарони саноатӣ мустаҳкамтар шуда, бо ин роҳ сафи мутахассисони баландпояи соҳаи саноат меафзояд. Саноатикунони босуръати мамлакат, яъне бунёди корхонаҳои саноатӣ ва инфрасохтори соҳа барои боз ҳам баланд шудани некуаҳволии шаҳрвандон шароити воқеӣ фароҳам меорад. Дар суръати ноил гардидан ба ҳадафи мазкур ҳиссаи аҳолии дар соҳаи саноат машғулбуда афзоиш ёфта, шугли пурмаҳсул таъмин мегардад. Таъмини шугли пурмаҳсул дар соҳаҳои ба содирот нигаронидашуда метавонанд ба дигар соҳаҳо ва умуман, ба иқтисодиёт таъсири назарраси афзоишбанда расонад.

Дар баробари ин, таъкид бояд кард, ки дар ин марҳила, барои расидан ба ҳадафи гузошташуда нақши инсон дар иқтисодиёт назар ба пештара муҳимтар арзёбӣ мегардад ва инсон на ҳамчун омилҳои истеҳсолот, балки ҳамчун қувваи ҳаракатдиҳандаи рушди иқтисодӣ дида баромада мешавад. Ҳамзамон истеҳсолот на ҳамчун ҳадафи ниҳой, балки василаи беҳтар кардани сатҳи сифати зиндагии аҳоли баррасӣ мегардад. Таҳқиқоти аксарияти иқтисоддонҳо ва бевосита таҷрибаи ҷаҳонӣ нишон медиҳанд, ки дар давраи саноатикунони босуботи кишвар омилҳои муҳимтарини рақобатпазирии корхонаҳо, минтақаҳо ва умуман иқтисоди миллӣ нерӯи инсонӣ ба ҳисоб меравад.

Инсон, бо нерӯи эҷодӣ, дониш, қобилият ва малакаи касбии азхудкардаи худ барои расидан ба рушди устувори иқтисодӣ ҳамчун захираи стратегӣ арзёбӣ гардидааст.

Аз ҷониби олимону иқтисоддонҳои классикӣ муносири хориҷӣ ва муҳаққиқони ватанӣ доир ба муаммои мазкур як қатор корҳои илмӣ-таҳқиқотӣ анҷом дода шудааст. Онҳо бевосита дар ташаккули асосҳои назариявии ташаккулёбӣ ва рушди нерӯи инсонӣ саҳми арзанда гузоштаанд. Ҳангоми ба таърихи пайдоиши назарияи нерӯи инсонӣ назар кардан, маълум мегардад, ки дар аввал мавзӯи нерӯи инсонӣ дар консепсияи рушди инсонӣ инъикос меёфт. Масъалаи нақши инсон дар иқтисодиёт, дониш, қобилият ва малакаи ӯ дар рушди ҷамъият ҳанӯз дар давраҳои қадим дар маркази таваҷҷуҳи як зумра олимону муҳаққиқон қарор дошт. Дар умум, равишҳои илмӣ дар таҳқиқоти нақш ва имконияти инсон дар равандҳои иқтисодӣ, нерӯи он таърихи бисёрсола дорад. Асоси методологии таҳқиқот дар ин соҳа ҳанӯз дар асарҳои классикони иқтисоди сиёсӣ, ба монанди Смит А., Рикардо Д., Кейнс Ч. М., Шумпетер Й., Маршалл А., Веблен Т., Чеймс У., Маслоу А., Шултс Т., Беккер Г. гузошта шудааст.

Категорияи «нерӯи инсонӣ» дар корҳои олимони рус ба таври васеъ таҳлил карда шудааст.

Олимони ватанӣ, аз қабилӣ Раҳимов Р.К., Нурмухамедов М., Умаров Х.У., Авезов А.Х., Саидмуродов Л.Х., Усмонова Т.Ҷ., Назаров А.А., Пулотов М.Д., Бобочонов Р.М., Хоркашев И.С., Ҳодиев Д.А., Акрамова З.Б., Кенчаев М.Т., Абдуллозода Н.Р. дар таҳқиқи масъалаҳои ташаккул ва рушди нерӯи инсонӣ, истифодаи он саҳми калон гузошта, дар ин самт корҳои муҳими илмӣ-таҳқиқотӣ анҷом додаанд.

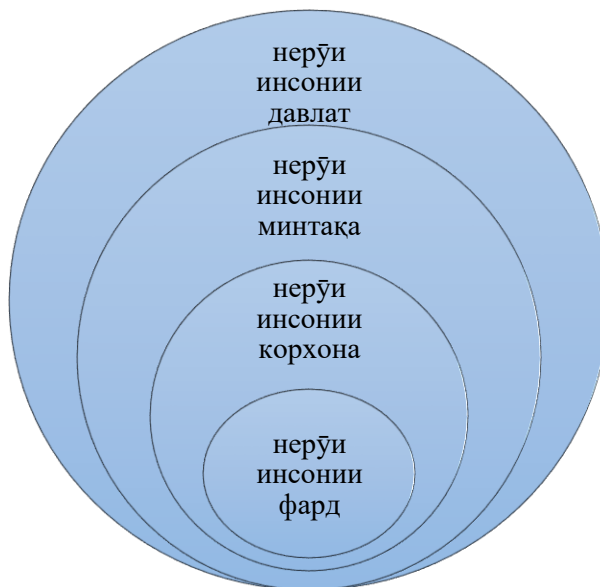
Аз омӯзишу таҳлили адабиёти иқтисодӣ бармеояд, ки то ҳол таърифи ягона ва умумиётроифшудаи мафҳуми нерӯи инсонӣ вучуд надорад. Набудани равиши ягона дар ташаккули таърифи ин категория бо он асоснок карда мешавад, ки табиати инсон ва рушди нерӯи

он мураккаб аст. Дар робита ба ин, иқтисоддонҳо мафҳуми нерӯи инсониро ба таври мухталиф тавзеҳ медиҳанд.

Олимон нерӯи инсониро аз рӯи қобилияти ҷисмонӣ ва маънавӣ, захираҳои гуногун, ки ба шахсони алоҳида ва ҷомеаҳои иҷтимоӣ тааллуқ доранд, шарҳ додаанд ва то ҳол чунин шарҳ медиҳанд. Нерӯи инсонӣ чунин хосиятҳои одамон ва ҷомеаро низ дар бар мегирад, ба монанди қобилияти зиндагӣ, корӣ, ҷузьҳои репродуктивӣ ва эҷодии фаъолият ва монанди инҳо.

Бояд зикр кард, ки нерӯи инсонӣ дар сатҳҳои гуногун истифода бурда мешавад, ба монанди нерӯи инсонии фард, нерӯи инсонии корхона, нерӯи инсонии минтақа, нерӯи инсонии давлат, расми

1

Расми 1. Иерархияи сатҳи истифодаи нерӯи инсонӣ

Нерӯи инсонии фард – маҷмӯи хосиятҳо ва сифатҳои шахс, ки дар муҳити оила, мактаб ва донишгоҳҳо ташаккул ёфта, метавонанд пурра ё қисман дар раванди такрористеҳсоли ҷамъият истифода шаванд.

Нерӯи инсонии корхона – бошад ин маҷмӯи дониш маълумот, таҷрибаи ҳаёати кормандони корхона, имкониятҳои ташкилӣ, шабакаҳои иттилоотии он мебошад, ки дар фаъолияти истеҳсолӣ истифода бурда мешавад.

Нерӯи инсонии минтақа – маҷмӯи имконияти шахсони алоҳида, ҷомеа, мақомоти ҳокимияти давлатӣ дар доираи минтақа дар истифодаи захираҳои инсонӣ мебошад, ки метавонанд барои ҳалли мушкилоти муайян ва ноил шудан ба ҳадафҳои рушди минтақа ба амал бароварда шаванд.

Нерӯи инсонии давлат – шакли таркибии хосиятҳои гуногуни ошкор ва пинҳони аҳолии кишвар буда, сатҳ ва имкониятҳои рушди шахрвандони онро дар шароити муайяни табиӣ, экологӣ ва иҷтимоӣ иқтисодӣ инъикос мекунад.

Чунин тарзи пешниҳоди сатҳи нерӯи инсонӣ имконият фароҳам меорад, то ҳам самти омӯзиш ва ҳам самти даҳолати иҷтимоӣ ба ташаккулёбӣ ва истифодаи он муайян карда шавад.

Барои арзёбии сатҳи рушди нерӯи инсонӣ ҳамасола аз ҷониби Барномаи рушди СММ шохиси рушди нерӯи инсонӣ барои тамоми давлатҳо ҳисоб карда мешавад. Нишондиҳандаи мазкур метавонад аз 0 то 1 қимат қабул кунад. Чӣ қадаре ки қимати ШРНИ ба 1 наздик бошад, аз сатҳи баланди рушди нерӯи инсонӣ шаҳодат медиҳад. Аз рӯи натиҷаи ҳисоб давлатҳо аз рӯи рейтинг ба 4 гуруҳ раддабандӣ карда мешаванд:

1. Ба гуруҳи аввал давлатҳое шомиланд, ки сатҳи ниҳоят баланди рушди нерӯи инсонӣ доранд (аз 0,9 то 1)
2. Ба гуруҳи дуюм давлатҳое дохил карда мешаванд, ки сатҳи баланди рушди нерӯи инсониро доро мебошанд. (0,8 то 0,9)
3. Давлатҳое, ки сатҳи миёнаи рушди нерӯи инсонӣ доранд, ба гуруҳи сеюм шомил карда мешаванд (0,5 то 0,8)
4. Ба гуруҳи охирон бояд давлатҳои дорони сатҳи паст рушди нерӯи инсонӣ дохил карда мешаванд (аз 0,5 хурд)

Давлатҳое, ки аз рӯи ШРНИ ба даҳгонаи беҳтарин ва мувофиқи раддабандӣ ба гуруҳи 1 – давлатҳои дорои сатҳи ниҳоят баланди рушди нерӯи инсонӣ шомиланд, дар ҷадвали 1 оварда шудаанд.

Ҷадвали 1. Давлатҳои дорои сатҳи баланди рушди нерӯи инсонӣ

Мавқеъ	Давлатҳо	ШРНИ
1	Норвегия	0.957
2	Ирландия	0.955
2	Швейтсария	0.955
4	Гонконг	0.949
4	Исландия	0.949
6	Олмон	0.947
7	Шветсия	0.945
8	Австралия	0.944
8	Нидерландия	0.944
10	Дания	0.940

Сарчашма: таҳқиқоти муаллиф

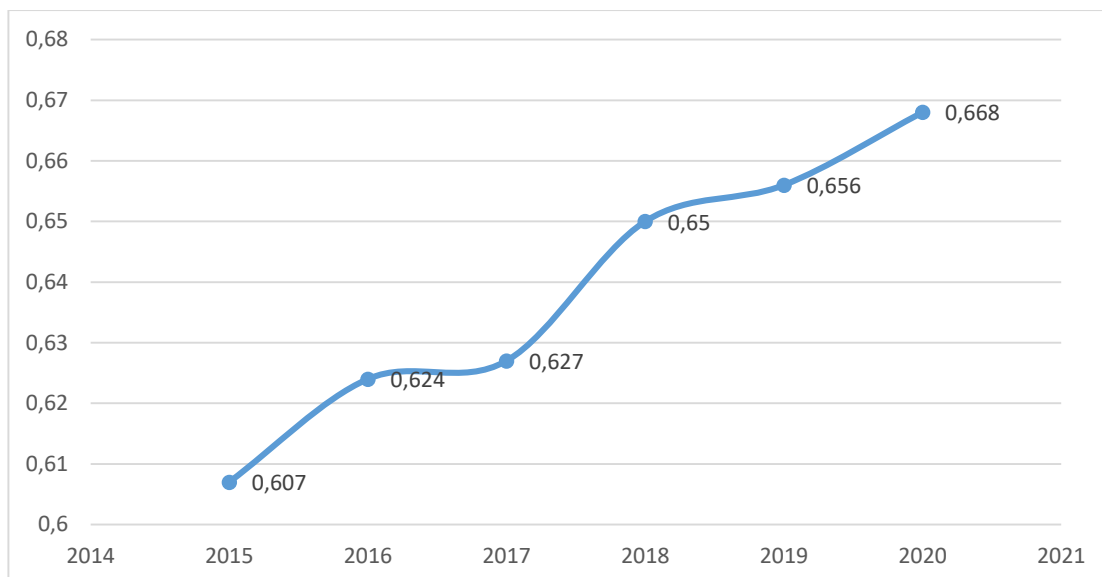
Ҷумҳурии Тоҷикистон аз рӯи шохиси рушди нерӯи инсонӣ байни 189 мамлаки дунё мавқеи 125-умро ишғол мекунад. Тибқи гуруҳбандӣ дар гуруҳи давлатҳои дорои сатҳи миёнаи рушди нерӯи инсонӣ қарор дорад, ҷадвали 2

Ҷадвали 2. Давлатҳои дорои сатҳи миёнаи ШРНИ

Мавқеъ	Давлатҳо	ШРНИ
120	Қирғизистон	0.697
121	Марокко	0.686
122	Гайана	0.682
123	Ирак	0.674
124	Салвадор	0.673
125	Тоҷикистон	0.668
126	Кабо-Верде	0.665
127	Гватемала	0.663
128	Никарагуа	0.660
129	Бутан	0.654

Сарчашма: таҳқиқоти муаллиф

Динамикаи шохиси рушди нерӯи инсонии ҚТ барои солҳои 2015 -2020 таҳлил карда хулоса баровардан мумкин аст, ки он тамоюли мусбӣ дорад, расми 1

Расми 2. Динамикаи рушди нерӯи инсонии ҚТ барои солҳои 2015-2020

Шохиси рушди нерӯи инсонӣ (ШРНИ)— шохис барои баҳодиҳии муқоисавии сатҳи камбизоатӣ, саводнокӣ, давомнокии миёнаи умр ва дигар нишондиҳандаҳои давлат мебошад. Шохис соли 1990 аз тарафи иқтисодчии покистонӣ Махбуб ул-Ҳақ (Mahbub ul-Haq) таҳия шудааст.

Ҳангоми ҳисоби ШРНИ се нишондиҳанда ба назар гирифта мешавад:

1) **Давомнокии миёнаи умр**—дарозумиро баҳо медиҳад (p_1)

2) **Сатҳи саводнокии аҳолии калонсол** (p_{21}) ва фарогирии ҷавонон бо таҳсил (ҳиссаи таҳсилкунандагон ба шумораи ҷавонон (p_{22}))

3) **МУД-и ҳақиқӣ ба ҳар сари аҳоли** (p_3)

ШРНИ ҳамчун бузургии миёнаи арифметикии ин се нишондиҳандаҳо муайян карда мешавад:

$$\text{ШРНИ} = \frac{(i_{p1} + i_{p2} + i_{p3})}{3}$$

Тараққиёти дилхоҳ давлат аз сатҳи тараққиёти манотиқи он вобастагии ногусастанӣ дорад. Имрӯзо нақши минтақа дар тараққиёти ҷомеа меафзояд, баъзан минтақаҳо назар ба ҳуди кишвар бо суръати тезтар инкишоф меёбанд. Минтақа як механизми рақобатпазир дар фазои иқтисодии ҷаҳонӣ мебошад. Нерӯи инсонии минтақа як ҷузъи сарвати милли буда, рушди он дар пешбурди сатҳи рушди нерӯи инсонии кишвар таъсири назаррас дорад.

Чуноне ки дар боло қайд гардид, **нерӯи инсонии минтақа** гуфта, маҷмӯи имконият, қобилият ва малакаи шахсони алоҳида фаҳмида мешавад, ки дар ҳудуди минтақа зиндагӣ мекунанд ва барои расидан ба ҳадафҳои минтақа истифода бурда мешаванд. Нерӯи инсонии минтақа дониш, таҳассус, саломатӣ, нерӯ ва ҳавасмандии сокинони минтақаро дар бар мегирад, ки метавонад барои истехсоли неъматҳои моддию маънавӣ, рушди озодонаи худшиносии ҳар як шахс истифода шавад. Параметрҳои миқдорӣ ва сифатии нерӯи инсонӣ ба шарофати рушди соҳаи маориф ва илм, фарҳанг, тандурустӣ, тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш, хоҷагии манзилию коммуналӣ ва монанди инҳо метавонанд ташаккул ва рушд ёбанд.

Низоми иқтисодии ҷаҳонӣ ва иқтисодиёти миллии аксарияти давлатҳо таваҷҷуҳи зиёдро на танҳо ба рушди нерӯи инфиродӣ тақозо менамояд. Ҳар як инсон дар доираи институтҳои иҷтимоӣ амал мекунад, ки метавонанд қобилият ва фаъолияти меҳнати ӯро маҳдуд ё мустаҳкам гардонад. Аз ин рӯ, пурзӯр намудани ҳамкорӣ ва ҳамоҳангсозии сиёсати иқтисодию иҷтимоие, ки ба тағйир додани меъёрҳои иҷтимоие нигаронида шудааст, ки ба пурратар татбиқ намудани нерӯи рушди инсон ва меҳнати инсон мусоидат мекунад, барои шахсият имконияти нисбатан пурраи худинкишофдиҳиро фароҳам меорад, хеле муҳим аст.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон шуруъ аз соли 2000 дар соҳаҳои маориф, илм, тандурустӣ ва фарҳанг барномаҳои стратегие, ки ба ташаккул ва рушди нерӯи инсонии кишвар нигаронида шудаанд, қабул карда мешаванд. Дар Стратегияи миллии рушд барои давраи то соли 2030 рушди нерӯи инсонӣ дар кишвар ҳамчун самти афзалиятноки фаъолияти Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон арзёбӣ гардидааст. Дар ҳуҷҷати мазкур афзалият ва мушкilotи соҳаҳои, ки ба рушди нерӯи инсонӣ

мусоидат менамоянд, инъикос ёфта, вазифаҳои дарозмуҳлати онҳо бо мақсади расидан ба рушди устувор оварда шудааст.

Сарфи назар аз барномаҳои сершумори давлатӣ, консепсияҳо ва нақшаҳои стратегии рушд имрӯз нерӯи инсонии минтақа ва давлат ҳам дар бозори меҳнати дохилӣ ва ҳам хориҷӣ дараҷаи баланди рақобатпазириро тақозо менамояд.

АДАБИЁТ:

1. Давыдова Е.В. Формирование человеческого потенциала в условиях цифровизации сельскохозяйственного сектора экономики // Креативная экономика. – 2018. – Том 12. – № 6. – С. 829- 838. doi: 10.18334/ce.12.6.39181
2. Петти У. Экономические статистические работы. М., 1940.
3. Doktorovich A.B. Chelovecheskij potencial // Social'naja politika: jenciklopedija / Pod. red. N.A. Volgina i T.S. Sulimovoj. – М.: Al'fa-Press, 2006.
4. Иванов О. И. Качество человеческого потенциала экономики как проблема социального развития [Электронный ресурс]. – URL: fs.nashaucheba.ru/docs/46/index
5. Заславская Т.Н. Человеческий потенциал в современном трансформационном процессе // Общественные науки и современность. 2005. №
6. Заславская Т.И. Человеческий потенциал в современном трансформационном процессе // Общественные науки и современность. 2005. №

**Бобоев
Нозимжон
Мансурович**

кандидат экономических наук, доцент
кафедры финансы и налоги
Государственное учебное учреждение
«Худжандский государственный
университет академика имени Б. Гафурова,
мкр. 17, учеб. корпус №2,
Тел.: +992928041616, E-mail: [aspirant-
2012@mail.ru](mailto:aspirant-2012@mail.ru)

УПРАВЛЕНИЯ ЧЕЛОВЕЧЕСКОГО КАПИТАЛА

Проблема управления качеством образования – одна из самых актуальных для любого образовательного учреждения (ОУ). Рассматривая проблемы качества образования, обычно опираются на ряд базовых понятий: качество, обеспечение качества, образование, управление качеством образования, улучшение качества образования.

Качество – совокупность характеристик объекта, относящихся к его способности удовлетворять установленные и предполагаемые потребности [4, С. 58].

Обеспечение качества – все планируемые и осуществляемые виды деятельности, доступные для постоянного контроля и необходимые для создания уверенности в соблюдении требований к качеству. При этом оно должно соответствовать определенным требованиям, стандартам, ГОСТам.

Образование – целенаправленная социализация личности, обеспечивающая освоение учащимися культурных образцов и ценностей, формирование образа собственного «Я» на основе систематизированных знаний и умений, а также опыта эмоционального отношения к миру.

Управление качеством образования – целенаправленная деятельность, субъекты которой (органы управления образованием), посредством предоставления образовательных услуг и решения управленческих задач, организуют совместную работу поставщиков и потребителей образовательных услуг (педагогов, учащихся, родителей и др.) и направляют эту работу на качественное удовлетворение их образовательных потребностей. Таким образом, управление качеством образования представляет собой систему стратегических и оперативных действий, направленных на обеспечение, улучшение, контроль и оценку качества образования [3, С. 116].

Улучшение качества образования – процесс и результат приближения имеющихся параметров образовательной деятельности к целям и задачам, определенным политикой в области качества образования.

Исходя из представленных понятий, можно определить качество образования как социальную категорию, характеризующую состояние и результативность процесса развития открытых образовательных систем, его соответствие, с одной стороны, нормативным целям образования, с другой стороны, потребностям, ожиданиям, запросам личности и различных социальных групп в достижении высокого образовательного результата.

Обращаясь к проблеме качества образования в образовательной организации, прежде всего, говорится об **образовательном процессе**. Понятие «процесс» в материалах стандартов международной системы менеджмента качества (ИСО) определяется как совокупность **взаимосвязанных ресурсов** (кадровых, информационных, технических, технологических, финансовых и др.) и деятельности, которая преобразует продукт (индивида) на входе и на выходе. Роль поставщика в системе образования играет образовательная организация, предоставляющая образовательные услуги, потребители – родители или законные представители обучающихся. В образовательной организации осуществляется несколько процессов, например, воспитание, образование, социализация и др. Образовательный процесс является основным процессом в системе образования, поэтому вопрос о критериях оценки результативности (качестве) данного процесса является основополагающим и выходит на первый план.

Формирование работы в области качества тесно связано с процессом стратегического планирования качества, позволяющего сформулировать долгосрочные приоритеты и способствующего рациональным изменениям в развитии организации и деятельности ее персонала. Ведущие цели стратегического планирования определяются не только разработкой общего плана развития образовательного учреждения на некоторый временной период, но и осмыслением и пересмотром главных направлений образовательных услуг, предоставляемых данным учебным заведением, и их соответствия запросам потребителей. Процессу стратегического планирования

предшествует комплексный анализ ситуации развития образовательного учреждения, предполагающий изучение и осмысление сильных и слабых сторон протекания образовательного процесса и деятельности персонала. В процессе стратегического планирования определяются цель, философия, основные ценности образовательного учреждения, соответствующие реализации целей, определенных понятием качества. Основная задача планирования – это стратегическое видение пути к успеху, достижению высокого качества образовательной среды и образовательных результатов, выявление и устранение внешних и внутренних факторов, препятствующих достижению успеха.

Для реализации этих и других задач, стоящих перед органами образования, отраслями и регионами нашей страны, необходимо создание адекватной учебной системы, которая выступала бы катализатором экономических процессов во всех сферах национальной экономики. Поэтому реформирование учебной системы должно происходить темпами и способами, удовлетворяющими национальным и международным интересам. Важным инструментом решения такого рода задач призвана стать логистизация образовательной системы в основе которой заложен высокий потенциал повышения ее эффективности путем внедрения научных методов регулирования экономических потоков не только в структуре учебной системы, но и возникающих в процессе взаимодействия его с субъектами другой сферы.

Логистизации образовательной деятельности представляет собой процесс последовательного внедрения приемов, методов и методик, относящихся к логистической науке. При этом качество преобразования определяется качеством образовательного процесса, которое формируется с помощью определённых управляющих воздействий. Исследована структура потока управляющих воздействий. Полученные математические выражения позволяют определить затраты на формирование образовательного процесса. Одной из особенностей развития современной экономики является внедрение теоретических положений и конкретных рекомендации логистики в практическую деятельность фирм и компаний во многих странах мира. При этом к логистике, как к научной основе управления потоковыми процессами, обращаются не только в промышленности, торговле и на транспорте, но также в сфере услуг, банковском и страховом деле, организации послепродажного сервиса, в коммунальном хозяйстве, в области туризма и т.д.

В элементарном представлении поток трудовых ресурсов можно представить в виде:

$\vec{W} = W_0 \cdot \vec{W}_0 = f(t, z)$. При формировании поток трудовых ресурсов важнейшими

составляющими компонентами являются информационный ($\vec{I}$), финансовый ($\vec{F}$), поток

транспортных средств ($\vec{T}$), трудовых ресурсов ($\vec{W}$) и поток услуг ($\vec{U}$). А также включаем

материального потока ($\vec{M}$), так как при формировании поток трудовых ресурсов при банковской деятельности необходим оборудование может компьютеры и т.д.

Тогда поток трудовых ресурсов имеет следующий вид при банковской деятельности:

$$\vec{W}_{БД} = W_{0_{БД}} \cdot (\vec{W}_{0_{БД}} + \vec{M}_{W_{БД}} + \vec{I}_{W_{БД}} + \vec{F}_{W_{БД}} + \vec{E}_{W_{БД}} + \vec{T}_{W_{БД}} + \vec{U}_{E_{БД}}) \quad (1)$$

В процессе анализа выражению (1) преобразуется. После некоторых преобразование проведенных в работе [2, С. 30], получим следующее выражение характеризующие суммарные затраты процесса формирования поток трудовых ресурсов [1, С. 13] :

$$\vec{W}_{0_{БД}} = \vec{W}q_{БД} (W_{0_{БД}} + M_{W_{БД}} + I_{W_{БД}} + F_{W_{БД}} + \vec{E}_{W_{БД}} + T_{W_{БД}} + U_{W_{БД}}) = W_{q_{БД}} \vec{W}_{q_{БД}} \quad (2)$$

При этом:

$W_{0_{БД}}$ — стоимость поток трудовых ресурсов при банковской деятельности; $M_{W_{БД}}$ — затраты, связанные с материальным обеспечением процесса формирования поток трудовых ресурсов;

$I_{W_{БД}}$ — затраты, связанные с информационным обеспечением процесса формирования поток

трудовых ресурсов; $F_{W_{БД}}$ — затраты, связанные с финансовым обеспечением процесса

формирования поток трудовых ресурсов; $E_{W_{БД}}$ — затраты, связанные с энергетическим

обеспечением процесса формирования поток трудовых ресурсов; $T_{W_{БД}}$ — затраты, связанные с

транспортным обеспечением процесса формирования поток трудовых ресурсов; $U_{W_{БД}}$ – затраты, связанные с сервисным обеспечением процесса формирования поток трудовых ресурсов.

Таким образом, анализ и управление потоковыми процессами, их преобразование и интеграция являются новой формой управления, превосходящей традиционные как по уровню творческого потенциала, так и по степени эффективности конечных результатов. При этом оптимизация потоковых процессов по минимизации совокупных издержек стала возможной лишь благодаря переориентации с количественных критериев оценки хозяйственной деятельности на качественные.

ЛИТЕРАТУРА

1. Бобоев Н.М., Сидиков Н.С. Проблемы размещения финансовых ресурсов банков на индустриализации экономики страны / Проблемы разработки месторождений полезных ископаемых // Материалы научно-практической международной конференции (30 апреля 2019 г., г. Бустон, Республики Таджикистан). Изд-во ГМИТ, 2019. – С.168-174
2. Л.В. Коваленко, Н.Г. Филонов, С.К. Дашинская Анализ структуры и особенностей формирования потоков полезных ресурсов в экономических (логистических) системах / Под общей ред. Н.Г. Филонова. – Томск: Издательство ТГПУ, 2011 – 252 с. (Монография, ISBN 978-5-89428-581-8)
3. Филонов Н.Г., Бобоев Н.М. Управление потоками ресурсов в логистических системах // Материалы V Всероссийского фестиваля науки (NAUKA 0+), XXI Международная конференция студентов, аспирантов и молодых ученых «Наука и образование», 17-21 апреля – Том V, Часть 2 Экономические науки – Томск: Изд-во ТГПУ, 2017. – С. 182-188
4. Филонов Н.Г. Логистический анализ процесса формирования качества//Вестник ТГПУ. – Томск, ТГПУ, 2013. – в. 12(140). – С.107-115

Хусейнова
Мавзуна
Ворисчоновна

номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсенти
кафедраи идоракунии иқтисодиёт ва
маркетинги факултети иқтисодии
МДТ "Донишгоҳи давлатии Хучанд
ба номи академик Б. Гафуров". E-
mail:mavzuna_1977@mail.ru

ТАШАККУЛИ СОХТОРИ ТАШКИЛИИ ИДОРАКУНИИ ИҚТИСОДИЁТИ МИНТАҚА ДАР РАВАНДИ РУШДИ ИҚТИСОДИЁТИ ДАВЛАТӢ

Иқтисодиёти муосири Ҷумҳурии Тоҷикистон дар давраи гузариш ба иқтисодиёти бозорӣ масъалаҳои марбут ба ташкил ва идоракунии самарабахши иқтисодиёти минтақавиро баррасӣ менамояд.

Вазифаи муҳими имрӯза фароҳам овардани шароити зарурӣ барои баланд кардани шиддатнокии афзоиши иқтисодӣ ва мутаносибан баланд бардоштани сатҳи зиндагии аҳоли мебошад, ки дар назди мақомотҳои ҳокимиятҳои давлатӣ меистад. Барои ҳалли вазифаи мазкур сохторсозии дастгоҳҳои зинаҳои гуногуни идоракунӣ зарур аст. Таъмини рушди комплекси шаҳрҳо ва ноҳияҳо, ки бо идоракунии равандҳои ташкилию иқтисодӣ дар ҳудудҳои тобеъ вобастагии зич дорад, ин махсусиятро бо назардошти дақиқсозии мунтазами функцияи сохтори мақомоти идоракунии минтақавӣ ифода мекунад.

Ҳангоми тағйирот дар сохтори идоракунии иқтисодиёт, ҳам дар кишвар ва ҳам дар минтақаҳо эҳтиёҷ ба шакли яклухт, аз ҷиҳати сохтор ба иҷтимоӣ нигаронидаи ташкили идоракунии иқтисодиёти минтақа ба миён меояд, ки тағйироти низомҳои ҳам иқтисодӣ ва ҳам ҷамъиятиро ба ҳисоб гирифта бошад.

Кайд бояд кард, ки танзими давлатӣ унсuri асосии сохторӣ дар низоми идоракунии минтақаҳо мебошад. Дар ин маврид муайян кардани моделҳои идоракунӣ ва дидгоҳҳои нави назариявӣ, методологӣ ва ташкилӣ дар идоракунӣ ва банақшагирии равандҳои иҷтимоӣ иқтисодии рушди минтақа муҳим аст.

Вазифаи асосии ислоҳоти иқтисодиёт, ба андешаи мо, баландтар бардоштани дараҷаи самарабахшии он мебошад, ки афзоиши устувори неқӯаҳволии мардумро таъмин карда тавонад ва дар баробари ин, ҳадафҳои дигаргуниҳои иқтисодиро дар мувофиқат бо захираҳои мавҷуда мукаммал намояд.

Таҳлили гузаронида имкон медиҳад, ки суръати рушди иҷтимоӣ иқтисодии субъектҳо - ҳам ҷумҳурӣ дар маҷмӯъ ва ҳам минтақаҳо баланд бардошта шавад. Барои ин андешидани чораҳои самарабахш, муназзам ва комплексиру зарур мешуморем, ки дар рафти иҷрои марҳала ба марҳалаи вазифаҳои тактикӣ дар тамоми зинаҳои мақомоти идоракунӣ амалӣ ва татбиқ мегарданд.

Масъалаи идоракунии вазъияти иқтисодиро таҳлил намуда, тариқи баррасии ҳаматарафаи ҷаҳолияти мақомоти идоракунӣ ба беҳтар кардани шароити дохилии амалкарди минбаъдаи минтақа таваҷҷӯҳ бояд кард.

Дар марҳалаи имрӯзаи иқтисодиёти бозорӣ, ба андешаи муҳаққиқон, рушди иқтисодиёт ва методҳои идоракунӣ ба амалкарди сохторҳои ташкилии мақомоти идоракунӣ бевосита таъсир мерасонад. Бо тағйирёбии ҳадафи вазифаҳои амалкарди мақомоти идоракунӣ, методҳо ва сатҳи қабули қарор, зарурати махсусгардонии иҷрокунандагонӣ алоҳида ва зершӯбаҳо ё баръакс, густариши доираи вазифаҳои онҳо ба миён меояд. Методҳо ва дидгоҳҳои методологии созмони сохторҳои ташкилии идоракунӣ, ки дар давраи низоми мутамаркази идоракунӣ қоркард шуда буданд, ҳилофи шароити имрӯза мебошанд.

Дар марҳалаи имрӯза босуръат ҷараён доштани қоркарду тадқиқотро дар сатҳи тақмил ва ташаккули сохторҳои ташкилӣ мушоҳида кардан мумкин аст. Ба роҳ мондани идоракунӣ ҳангоми ташаккул ва амалкарди низомҳои минтақавӣ бояд ба навъи қонуният тобеъ бошанд: ҳамбастагӣ, самтгирӣ ва самарабахшӣ.

Аммо дар шароити имрӯза ноил гардидан ба ин раванди идоракунӣ саъю кӯшишро тақозо мекунад.

Дар марҳалаи ҳозира, ба андешаи мо мақомотҳои иҷроияи ҳокимиятҳои давлатӣ (дар ҳамаи зинаҳо)-ро зарур аст, ки шароити заруриро барои афзудани шиддатнокии пешрафти иқтисодӣ дар ҳамҷоягӣ бо созмон додани дастгоҳҳои сатҳҳои гуногуни идоракунӣ— ҷумҳуриявӣ, минтақавӣ ва маҳаллӣ фароҳам оранд.

Ҳадафи мақолаи мазкур, таҳқиқи асосҳои методологии ташаккул ва инкишоф додани сохтори идоракунии иқтисодиёти минтақа, бо дарназардошти такмили сохтори он буда, ҳангоми ташаккул ва такмили сохторҳои ташкилии идоракунии иқтисодиёти минтақа ҷанбаи асосӣ дар дидгоҳи таҳқиқшаванда унсурҳои созмондиҳанда ва фазои нишонаҳои онҳо мебошад. Ба сифати унсурҳои созмондиҳанда вазифаҳои идоракуниро интихоб мекунем, ки ба зершӯбаҳои мушаххаси сохтори идоракунии иқтисодиёти минтақа дохил ҳастанд.

Дар раванди таҷқиқот модели муайян кардани вазифаи идоракуниро пешниҳод менамоем, ки мазмунан тавсиф намудани вазифаро ҳамчун кори мустақилонаи идоракунӣ ва муайян намудани маҷмӯаи вазифаҳои идоракуниро бо объектҳои мушаххаси истеҳсолию хоҷагидорӣ имкон медиҳад. Ба монанди ҳама гуна дастгоҳи идоракунӣ, дар раванди идоракунии иқтисодиёти минтақа функсияҳои анъанавии идоракунӣ иҷро мешаванд, аз қабилӣ: ташкил, банақшагирӣ (пешгӯӣ, тарҳрезӣ, барномарезӣ), ҷамоҳангсозӣ (танзим), назорат, баҳисобгирӣ ва ғ. Гузашта аз ин, вазифаҳои идоракуниро ҳамчун шаклҳои таҷбиқи функсияҳои идоракунӣ муайян кардан зарур аст. Чунин шакли ҳамбастагиро дар намуди модели чорченака тасаввур кардан мумкин аст[9]:

$$\alpha_l = \{x_i, y_j, z_t, f_r\} \quad (1)$$

ки бузургҳои он:

x_i – ба навъҳои техникию иқтисодии фаъолияткунӣ, $i \in \{1, \dots, I\}$;

y_j – ба натиҷаҳои фаъолияти идоракунӣ, $j \in \{1, \dots, J\}$;

z_t – мансубият ба соҳаҳои истеҳсолию хоҷагидорӣ ва иқтисодии идоракунӣ, $t \in \{1, \dots, T\}$;

f_r – ба объекти истеҳсолию хоҷагидорӣ ва ҳалқаҳои он $r \in \{1, \dots, R\}$ мутобиканд.

Вазифаҳои идоракунӣ ҳамчун мувофиқатҳои имконпазири ин чор бузургӣ шакл мегиранд. Табиист, ки баъзе мувофиқатҳои имконпазир аз мазмун ӯрӣ буда, пайдарҳамии бо ҳам иртибот надоштаи калимаҳоро нишон медиҳанд. Чунин мувофиқатҳо аз феҳрасти мувофиқатҳои имконпазир истисно мешаванд. Бо ёрии модели пешниҳодшуда унсурҳои сохторсозии мақомоти иҷроияи ҳокимияти давлатии вилояти Суғд таҳқиқ ва муайян карда шудаанд[9].

Яке аз мафҳумҳои калидии назарияи декомпозиция андозаи алоқамандии объектҳо дар сурати мавҷудияти маҷмӯи нишонаҳоест, ки наздикии онҳоро муайян менамояд. Бо ин корбасти баҳогузориҳои ғайримустақими самаранокии сохтори низом ҳангоми беҳтар кардани сохторҳои ташкилии идоракунӣ таъмин мегардад.

Ҳангоми таҷқиқот ба сифати методи муайян кардани андозаи наздикӣ методи Тонимото - Дойл асоснок карда мешавад[1,2]:

$$c_{ij} = \frac{R_{ij}}{R_i + R_j - R_{ij}} \quad (2)$$

R_i, R_j - теъдоди нишонаҳои мутаносибан хоси ($\rho_{it} = 1$) дар масъалаи $i, i \in N, t \in m$;

R_{ij} - теъдоди нишонаҳое, ки ифодаи 1 ва 1-ро мутаносибан дар масъалаҳои i и j қабул менамояд.

Интихоб бо он асоснок мегардад, ки дар ин метод нишонаҳое, ки ба ҳар ду унсур хосанд, ҳангоми муайян кардани андозаи наздикӣ ба назар гирифта мешавад, дар ҳоле ки набудани яхелаи онҳо инкор мегардад.

Ҳамин тавр, методи дар боло тасвиршудаи феҳрасти вазифаҳои идоракунӣ, барои муайян намудани маълумоти ибтидоии тарҳрезӣ мусоидат мекунад. Методи муайянкунии ва модели ташаккул додани вазифаҳои идоракунӣ имкон медиҳад, ки вазифа ҳамчун кори мустақилонаи идоракунӣ тавсиф гардида, маҷмӯи вазифаҳои идоракунии субъекти мушаххаси идоракунӣ муайян шаванд.

Тахлили гузаронидаи мо оид ба фаъолияти сохторҳои идоракунии объектҳои таҷқиқшуда нишон дод, ки аз ҷиҳати стратегӣ, шумораи аҳоли ва минтақаи ҷалби тараққиёти соҳаҳои алоҳида, сохтори идоракунии як қатор объектҳои таҷқиқшуда гуногун аст. Ёхдадориҳои функционалӣ ва номувофиқии тақсимои онҳо дар байни шахсони мансабдори шӯбаҳои дахлдор низ дуруст ба назар гирифта намешаванд. Дар аксар мавридҳо вазифаҳои хизматӣ на мувофиқи ҷадвали штатӣ тақсим карда шуда, балки ба имкониятҳои шахсони мансабдор мутобик карда мешаванд. Натиҷаи ҳамин буд, ки дар шакли дуруст дарк накардани вазифаҳо ба амал омад.

Бояд гуфт, ки чунин равандро тақрибан дар тамоми давлатҳои соҳибистиклоли давлатҳои собиқ шӯравӣ сурат гирифтаанд. Барои аксари давлатҳои собиқ Иттиҳоди Шӯравӣ ислоҳоти тадриҷии системаи идоракунии маҳаллии давлатӣ ва худидоракунии маҳаллӣ хос гардид.

Дар асоси таҳлил, зарур мешуморем, ки дар сохтори идоракунии мақомоти иҷроияи ҳокимияти давлатии маҳаллӣ ва ҳокимияти маҳаллӣ баъзе тағйирот ворид карда шавад. Дар

баробари ин ба тақсимои дуруст, инчунин мутобиқати ҷадвали штатӣ ва вазифаҳои хизмати ашхоси мансабдор, бояд машғул шуд.

Бо истифода аз усулҳои сифатӣ ва миқдорӣ натиҷаҳои ба даст овардан мумкин аст, ки ба тавсияҳои таҳияшаванда оид ба тақмили сохтори идоракунии мақомоти иҷроияи ҳокимияти давлатии маҳаллӣ ва ҳокимияти маҳаллӣ асос мегузоранд [7,8]. Вазифаи гузошташуда, омӯзиши амиқ ва ҳалли як қатор масъалаҳои актуалии сифатан тақмил додани фаъолияти идоракунии, ки ба самаранокии иқтисодиёт нигаронида шудаанд, талаб мекунад.

Бояд гуфт, ки дар натиҷаи тақмили сохтори ташкилии идоракунӣ дар объектҳои мавриди омӯзиш қароргирифтаи мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ мо ба самаранокии идоракунӣ, пастшавии ҳавфи қабули қарорҳо ва афзудани музди меҳнат аз ҳисоби муттаҳидкунии бархе аз шӯъбаҳо бо назардошти мувофиқати вазифаҳои хизматӣ ва тақсимои соҳаҳои фаъолият, ноил мегардем.

АДАБИЁТ

1. Гранатуров В.М., Экономический риск, сущность, методы измерения, пути снижения, М.: «Дело и Сервис», 2002.
2. Доугерти К. Введение в эконометрику: Пер. с англ. – М.: ИНФРА-М, 1997.
3. Хусейнова, М.В. Декомпозиционный подход к проектированию организационной структуры управления экономикой региона [Текст] / М.В. Хусейнова //Вестник, Таджикского Национального Университета. Серия экономических наук.- Душанбе: «СИНО». - 2015. - № 2/4(169). - С.283-287.
4. Хусейнова, М.В. Алгоритмические особенности реализации декомпозиционных моделей организационного проектирования [Текст] / М.В. Хусейнова //Вестник, Таджикского Национального Университета. Серия экономических наук.– Душанбе: «СИНО». – 2015. - № 2/7(178). - С.198-203.
5. Хусейнова, М.В. Региональное управление в условиях рынка [Текст] / М.В. Хусейнова //Вестник Таджикского государственного университета права, бизнеса и политики/ Научно-теоретический журнал. – Худжанд: «Нури маърифат». – 2015. - №4(65). -С.85-91.
6. Хусейнова, М.В. Пространство признаков задач управления в организационном моделировании [Текст] / М.В. Хусейнова, А.Л. Кадыров, А.А. Вахобов //Ученые записки Худжандского государственного университета /Серия естественных и экономических наук. – Худжанд:«Нури маърифат». – 2016. - №4(39) - С.157-163.
7. Хусейнова, М.В. Формирование и развитие структуры управления экономикой региона [Текст] / М.В. Хусейнова //Экономика в фокусе. Материалы международной научной конференции. - Алматы Менеджмент Университет. Алматы. – 2016. С.84-89.
8. Хусейнова, М.В. Качественные и количественные методы проектирования региональной структуры управления экономикой [Текст] / М.В. Хусейнова // Материалы VIII Международной научно-практической конференции «Перспективы развития науки и образования». Душанбе. -2016. часть 2. С.360-363.
9. Хусейнова, М.В., Кадыров А.Л. Монография-Моделирование формирования организационной структуры управления экономикой региона. Худжанд. -2020. 107с.

ПАЙДОИШИ МАФҲУМИ “ИҚТИДОРИ МЕҲНАТ ВА ИДОРАКУНИИ ИҚТИДОРИ МЕҲНАТИИ МИНТАҚА

Мафҳуми “иқтидори меҳнат” дар адабиёти илмӣ солҳои 80-уми садаи XX ҳамчун категорияи нави иқтисодӣ пайдо шуд. Вай амалан вобаста ба эҳтиёҷот ба миён омада, бо ҷустуҷӯи имкониятҳои нави эҳтимоли барои тезонидани суръати рушди иқтисодиёти минтақа алоқаманд аст. Натиҷаи воқеии ин равандҳо ташаккули мафҳумҳои аз ҷиҳати маъно ба “қувваи корӣ”, “захираҳои меҳнатӣ” ва “иқтидори меҳнат” монанди мебошад.

Ба маънои васеъ, вожаи “иқтидор” (аз калимаи латинии *potentia* - қувва) ҳамчун “восита, захираҳо, манбаъҳои мавҷуда ва қобили сафарбар кардан, ба кор андохтан, барои ноил шудан ба ҳадафи мушаххас, татбиқи нақша, ҳалли ягон масъала, имкониятҳои алоҳида ашхос ҷамъият, давлат дар доираи муайян” маънидод карда мешавад.

Ташаккулёбӣ ва истифодабарии иқтидори меҳнат ҳамчун субъекти муносибатҳои иқтисодӣ, меёриҳо ва институтҳо ҷузъи бозори меҳнат мебошад. Дар бозори меҳнат иқтидори меҳнатӣ қобилияти кории худро мефурӯшад ва ин қобилиятро дар муддати муайян меҳарад.

Назарияи иқтидори меҳнат то ҳанӯз ниҳоят ташаккул наёфтааст, дар байни муҳаққиқон ягонагии комили ақидаҳо оид ба асосҳои концептуалии он мавҷуд нест, мавқеи иқтидори меҳнат дар силсилаи категориявии мафҳумҳои дигари иҷтимоӣ иқтисодӣ муайян карда нашудааст.

Шарҳи иқтисодии мундариҷаи иқтидори меҳнати минтақа дар таърифи он хеле равшан ифода ва инъикос ёфтааст. Аз ин рӯ, дар доираи тадқиқоти мазкур зарур аст, ки таърифҳои гуногуни мазмуни иқтисодии иқтидори меҳнати минтақа дар шароитҳои муҳталифи иҷтимоӣ иқтисодӣ таҳлил карда шаванд.

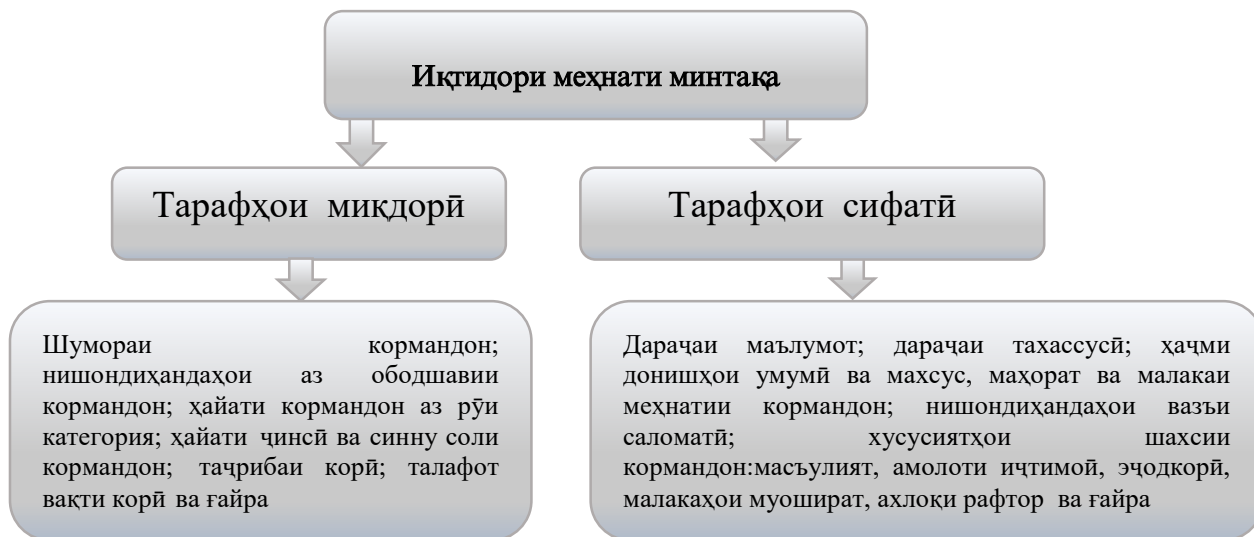
Ҳамзамон, хусусиятҳои мундариҷаи иқтисодии иқтидори меҳнат чун мавзӯи баҳсу мунозираи тезу тунд ва ҷанбаҳои назариявӣ амалӣ ҳамчун мавзӯи муҳокимаи васеъ баромад мекунад [1].

Дар асарҳои илмӣ олимони усул ва ҷанбаҳои муҳталифи назариявиро истифода мебаранд, ки мундариҷаи иқтисодии иқтидори меҳнатиро ҳамчун объекти идоракунии баён мекунад.

Аввалан, онҳо гузаштaro тавсиф мекунад, зеро он хусусиятҳои омӯзиши низомро дар худ мучассам гардонида, ба фаъолият кардани он мусоидат мекунад. Дувум, он қобилияти ҳозира, яъне қобилиятҳои мавҷудаи воқеан истифодашаванда ё истифоданашавандаро инъикос намояд. Севум, иқтидор ба оянда нигаронида шудааст, яъне он доимо дар тағйирот аст, инкишоф меёбад, қобилиятҳо, хусусиятҳои нав, аз ҷумла унсурҳои рушди ояндаро муттаҳид мекунад.

Дар асоси таҳлили шарҳҳои гуногуни мазмуни иқтисодии иқтидори меҳнати минтақа аз ҷониби олимони бурунмарзӣ ва ватанӣ ба мо имкон дод, ки баёни таърифи муаллифи он-ро пешниҳод намоем. Маҳз “иқтидори меҳнати минтақа маҷмӯи имкониятҳои аҳолии қобили меҳнат дар самти таъмини раванди тақриристеҳсоли васеъ мебошад, ки дар асоси ҳувияти (менталитет) аҳоли, хусусиятҳои рушди таърихӣ минтақа, маданият ва дараҷаи шуурнокӣ ва прогресси илмӣ-техникӣ ташаккул меёбад, мебошад”[2].

Ба фикри мо, чунин таъриф мазмуни иқтисодии иқтидори меҳнати минтақа ғанӣ мегардонад. Таснифоти тарафҳои иқтидори меҳнатӣ минтақа дар расми 1. нишон дода шудааст.

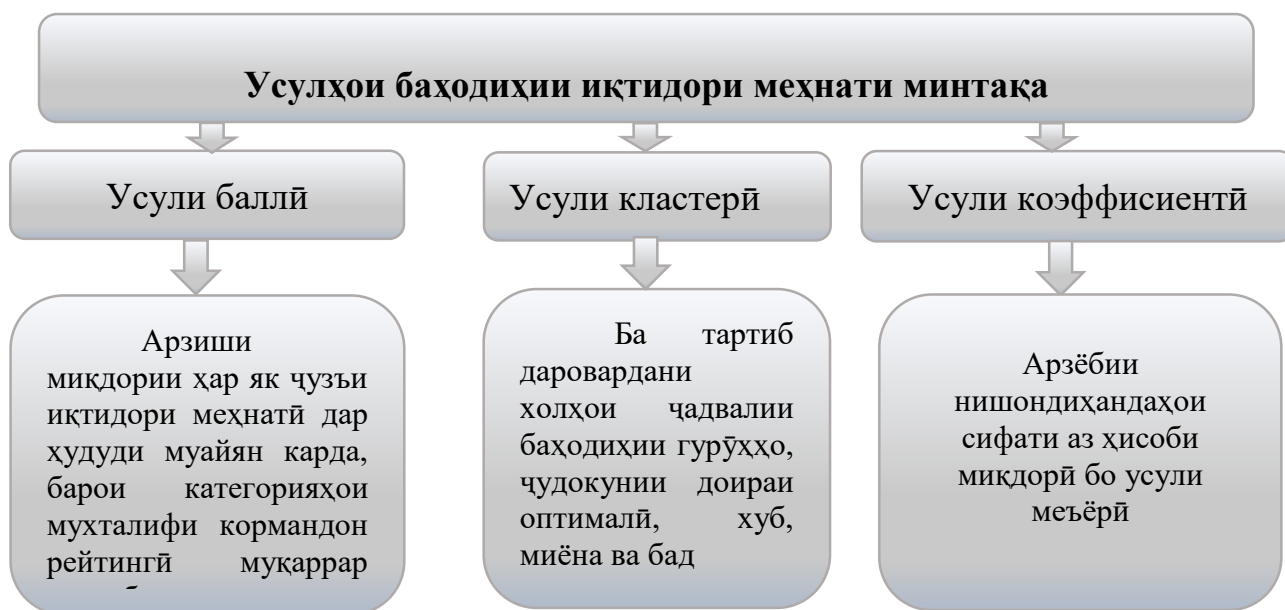
Расми 1. - Тарафҳои иқтидори меҳнатӣ минтақа

(Сарчашма: аз рӯи маводҳои таҳқиқотӣ аз ҷониби муаллиф таҳия шудааст.)

Аз даври пайдо шудани категорияи иқтисодии “иқтидори меҳнатӣ” муаммои баҳодихии умумӣ ба кадрҳо, бо назардошти на танҳо хусусиятҳои воқеии он, балки захираву имкониятҳои эҳтимолӣ ташаккул ёфта буд.

Истифодаи усули омехтаи баҳодихии, ки ба воқеияти иқтисоди минтақа асос ёфтааст, имконпазир мебошад.

Усулҳои зерини баҳодихии иқтидори меҳнатӣ дар расми 2. нишон дода шудааст.

Расми 2. - Усулҳои баҳодихии иқтидори меҳнати минтақа

(Сарчашма: аз рӯи маводҳои таҳқиқотӣ аз ҷониби муаллиф таҳия шудааст.)

Ба фикри мо, барои таҳлили иқтидори меҳнатии вилояти Суғд, истифодаи усули омехтаи мувофиқи мақсад мебошад. Ин усули баҳодихии иқтидори меҳнати имконияти мӯйяан намудани нишондиҳандаҳои зерини минтақа лозим мебошад.

1. Сохтори шумораи аҳоли ва иқтидори меҳнатии вилояти Суғди Ҷумҳурии Тоҷикистон.
2. Таносуби шумораи умумии аҳоли, машғули аҳоли ва бекорон дар ноҳияҳо дар иқтидори меҳнатии вилояти Суғд.
3. Талабот ва пешниҳод ба иқтидори меҳнатӣ дар бозори меҳнати вилояти Суғд
4. Динамикаи музди миёнаи меҳнати иқтидори меҳнатӣ аз рӯи намудҳои фаъолияти иқтисодӣ дар вилояти Суғд.
5. Иқтидори меҳнатии вилояти Суғд

6.Динамикаи иқтидори меҳнати дар соҳаҳои гуногуни вилояти Суғд. 7.Нишондиҳандаҳои умумии муҳоҷирати аҳолии вилояти Суғд.

8.Пешгӯии талабот ба мутахассисони дорои маълумоти миёна (иқтидори меҳнати) вилояти Суғд

9.Таносуби иқтидори меҳнатӣ, шугли аҳоли нисбат ба бекорӣ дар иқтисоди вилояти Суғди Ҷумҳурии Тоҷикистон

10.Шумораи шахсоне, ки бо ташаббуси маъмурият, бе музди меҳнатӣ, қисман пардохтан дар рухсатӣ мебошанд[3].

Хамин тавр, таҳлили равиҳои гуногуни методи баҳодиҳии истифодабарии иқтидори меҳнати минтақа нишон дод, ки равиҷи умумӣ, ягонаи эътирофшуда нест. Барои воқеияти иқтисодии минтақаи мӯйян истифодаи усули омехта баҳодиҳии дуруст мебошад.

Заминаи институтсионалии ташаккул ва идоракунии иқтидори меҳнати минтақа бояд инхоро таъмин намояд:

- ташаккули иқтидори меҳнатӣ;
- истифодаи иқтидори меҳнатӣ;
- идоракунии иқтидори меҳнатӣ.

Ҷолиб он аст, ки шумораи нуктаҳои савдои чакана 57,7% афзуда, шумораи савдогарон ба ҳисоби миёна дар як шабонарӯз 1,04% кам шудааст.

Ҷадвали 1.

Динамикаи миқдори корхонаҳо ва шумораи иқтидори меҳнати соҳаҳои асосии вилояти Суғд

Нишондиҳанда	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2021/ 2015
Миқдори корхонаҳои саноатӣ (воҳид)	698	604	597	633	657	693	733	105,0
бо %	100	86,5	98,8	106,0	103,7	105,5	105,8	-
Шумораи солони ба ҳисоби миёнаи кормандони корхона (нафар)	28746	30156	32068	28286	35091	33236	32486	113,0
бо%	100	104,9	196,3	88,2	124	94,7	97,7	-
Миқдори корхонаҳо ва ташкилотҳои кишоварзӣ (воҳид)	55072	59653	63475	66180	66734	67302	67023	121,7
бо %	100	108,3	106,4	104,2	121,1	100,8	99,6	-
Шумораи корхонаҳои ҳадамоти маишӣ	182	177	163	142	125	97	105	57,7
бо %	100	97,2	92,0	87,1	88,0	77,6	108,2	-
Шумораи кормандони хизматрасониҳои маишӣ (нафар)	707	768	724	559	547	665	761	107,6
бо %	100	108,5	94,2	77,2	97,8	121,6	114,4	-
Миқдори корхонаҳои савдои чакана	3348	4728	4871	4817	5282	5406	6338	189,3
бо %	100	141,2	103,0	98,8	109,6	102,	117,2	-
Шумораи фурӯшандагон ба ҳисоби миёна дар як рӯз, (ҳазор нафар)	18,9	19,0	20,3	20,0	19,8	19,9	19,2	101,5
бо %	100	100,5	106,8	98,5	99,0	100,5	96,5	-

Манбаъ Ҳисобҳои муаллиф дар асоси:Солномаи оморӣ вилояти Суғд. Саридораи Агентии мори назди Президенти ҚТ дар вилояти Суғд..-2022.-С.167,178,,294,301

Чунонки ноустувории миқдори корхонаҳо ва шумораи коргарони онҳо дар ҳаҷм ва талаботи иқтисодӣ меҳнатӣ зоҳир гардида, боиси номувозинути он мегардад.

Таҳлили ҷиддии сохтори иқтисодӣ меҳнатӣ ва шуғли аҳолии минтақа ва Ҷумҳурии Тоҷикистон дар асоси маълумотҳои оморӣ нишон медиҳад, ки тамоюли афзоиши ҳиссаи онҳое, ки дар соҳаи хизматрасонӣ машғуланд, мушоҳида мешавад. [3].

Ҷадвали 2.

Таносуби машғули аҳоли аз рӯи бахшҳои иқтисодӣ

Нишондиҳанда	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021
Ҳамагӣ аз рӯи тамоми фаъолият, %	100	100	100	100	100	100	100
Шуғл дар бахши воқеии иқтисодӣ, %	63,8	63,3	63,4	63,4	63,8	63,6	63,5
Дар бахши хизматрасонӣ, %	36,1	36,6	36,5	36,5	36,1	36,2	36,5

Манбаъ: Солномаи оморӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон. - Душанбе: 2022 - С. 85

Аз маълумотҳои ҷадвали 2. дида мешавад, ки вазӣ қисми иқтисодӣ меҳнатӣ, ки дар бахши воқеии иқтисодӣ вилояти Суғди Ҷумҳурии Тоҷикистон кор мекунанд, таҳти таъсири тағйироти институционалӣ нисбат ба соҳаи хизматрасонӣ ба андозаи 35% бартарӣ дорад. Аммо, агар ҷиддӣ таҳлил кунем, беш аз 65%-и онҳое, ки дар бахши воқеӣ фаъолият доранд, ба соҳаи кишоварзӣ рост меояд.

Ҳамин тариқ, дар давраи таҳлилшаванда, аз рӯи маълумотҳои ҷадвал, афзоиши шуғли аҳоли дар соҳаи хизматрасонӣ аз ифодаи нисбӣ назаррас нест. Ҳарчанд, тақрибан 34,5% онҳоеро ташкил медиҳад, ки дар иқтисодӣ кор мекунанд. Аммо, дар ифодаи мутлақ тамоюли мусбати иқтисодӣ меҳнатӣ шуғл дар ин бахш аён аст[4].

Низомии идоракунии иқтисодӣ меҳнатӣ минтақа ташаккул, тақсимот ва истифодаи аҳолии қобили меҳнатро танзим мекунад.

Ба объекти низомии идоракунии иқтисодӣ меҳнатӣ минтақа тааллуқ доранд:

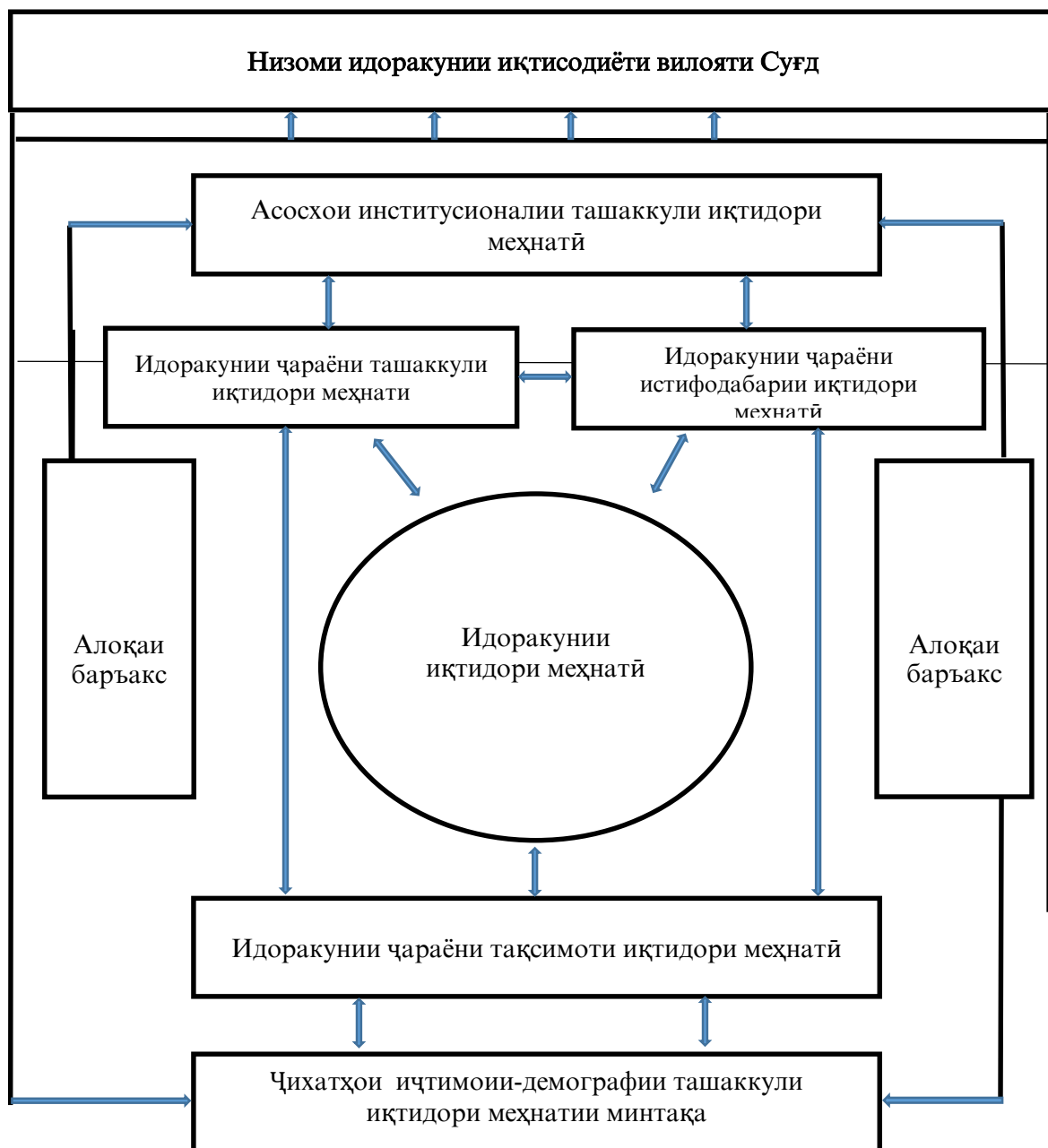
- ташаккули иқтисодӣ меҳнатӣ;
- тақсими иқтисодӣ меҳнатӣ;
- истифодаи иқтисодӣ меҳнатӣ.

Субъектҳои идоракунии иқтисодӣ меҳнатӣ, инҳоянд:

- давлат,
- ташкилотҳои сисӣ;
- иттифокҳои касба ва дигар ташкилотҳои ҷамъиятӣ;
- дастаҷамъии (коллективҳо)-и меҳнатӣ.

Бинобар ин, низомии идоракунии иқтисодӣ меҳнатӣ минтақа зернизомии мураккаби динамикии низомии умумии идоракунии иқтисодӣ минтақа ва умуман кишвар мебошад, ки дар зер нишон дода шудааст.

Идоракунии иқтисодӣ меҳнатӣ дар бозори меҳнати вилояти Суғд амалӣ карда мешавад. Рушди бозори меҳнат дар вилояти Суғд вобаста ба фаъолияти низомии муассисаҳо, мақомотҳо ва ташкилотҳо асос меёбад, ки тамоюли ҳаракат, ҳосият ва хусусиятҳои иқтисодӣ меҳнатиро пешақӣ муайян мекунанд.

Расми 1. Низоми идоракунии иқтисодиёти вилояти Суғд дар низоми умумии идоракунии иқтисодиёти минтақа

Бинобар ин, ҳангоми танзими давлатии идоракунии иқтисоди меҳнат таваҷҷӯҳи махсус ба оқибатҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ дар асоси татбиқи пурраи муносибатҳо талаб карда мешавад:

ИДОРАКУНИИ ДАВЛАТИИ ИҚТИДОРИ МЕҲНАТ-МЕҲНАТ - НАТИҶА-ПАРДОХТИ МЕҲНАТ + ҲАВАСМАНДГАРДОНИИ МОДДӢ

Бо мақсади танзими давлатии идоракунии иқтисоди меҳнат бояд қайд кард, ки танҳо дар 7-9 соли охир даромади буҷети давлатӣ беш аз 4 маротиба афзудааст ва тибқи пешгӯиҳо ҳаҷми он дар соли 2018-ум ба 68,3 миллиард сомонӣ аст.

Зеро ин мақсади асосии он ташкил ва идоракунии иқтисоди меҳнат мебошад ва механизми танзими давлатии идоракунии иқтисоди меҳнатро ҳаллу фасл мекунад[5].

Механизми танзими давлатии идоракунии иқтисоди меҳнат дар вилояти Суғди Ҷумҳурии Тоҷикистон амал менамояд, ки дар ин ҷо гузариш ба механизмҳои бозоргонӣ сабаби нигарониҳои иҷтимоӣ ва ба табақаҳои иҷтимоӣ ҷудо шудани ҷомеа ва болоравии бесолиқии таваррум гардид.

Ба ақидаи мо, танзими давлатии идоракунии иқтисоди меҳнат дар минтақа бояд дар бар гирад:

- созиш додани заминаи қонунгузорию фаъолияти шаклҳои гуногуни моликият, ки ба идоракунии иқтисоди меҳнат дар минтақа асос ёфтааст (таваҷҷӯҳи низоми андозҳои буҷетӣ);

- истифодаи чораҳои мувофиқи сиёсатгузорӣ дар ҳолати пардохти нобаробарии меҳнат (таваассути зиёд кардани сарбории андоз);
- таъмини риояи принципҳои ҳифзи иҷтимоӣ ҳангоми тақсими даромадҳо;
- фароҳам овардани шароит барои рушд ё маҳдудиятҳо дар рушди ин ё он соҳа, бо татбиқи даромади мутобик, пешниҳоди имтиёзҳо, имтиёз дар гирифтани қарзҳои имтиёзнок ва ғайра);
- фароҳам овардани шароит барои идоракунии иқтисодии меҳнат.
- босуръат нақш ва аҳамияти воситаҳои танзими идоракунии иқтисодии меҳнат дар корхона меафзояд, ки ба онҳо дохил мешавад: андозбандии прогрессивии шахсони воқеӣ, танзими пардохти меҳнат ва пардохтҳои интиқоли;
- воситаи асосии танзими идоракунии иқтисодии меҳнат дар пардохти меҳнат бояд баробаргардонии амалҳои танзими давлатӣ ва самаранокии даромад, баҳодихии оммавии танзими хароҷоти истеҳсолот бошад;
- мавҷуд набудани ҳадди ақали пардохти меҳнат ва маблағи ақал барои зист ба механизми танзими давлатии идоракунии иқтисодии меҳнат дар минтақатаъсири манфӣ расонида метавонад[6].

АДАБИЁТ

1. Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030. - Душанбе. - 2016. - 88с.
2. Риояи ҳуқуқи маъишӣ ба меҳнати шоиста ва иштиғол дар Ҷумҳурии Тоҷикистон // ҳисобот оид ба натиҷаҳои мониторинг. Марҳилаи 3. - Душанбе - 2013. - 66 с.
3. Ҳисобот оид ба татбиқи “Стратегияи давлатии рушди бозори меҳнат дар Ҷумҳурии Тоҷикистон то соли 2020” (таҳқиқот давраи аз нимаи моҳи декабри соли 2015 то аввали марти соли 2016-ро фаро мегирад). - Душанбе. - 2016. - 40с.
4. Азимов А.Дж. Трансформация миграционного поведения и процессов в трудоизбыточной стране: теория и методология исследования: на примере Республики Таджикистан: диссертация д.э.н: 08.00.01, 08.00.05 / Азимов Абдумавлон Джалилович; [Место защиты: Таджикский гос. ун-т права, бизнеса и политики] - Худжанд, 2016. - 269 с.
5. Исмаилов М.М., Худжамкулов Р.Б. Оплата и стимулирование труда на промышленных предприятиях Таджикистана а в рыночных условиях хозяйствования //-Издательство «Дабир».- Худжанд .-2018. -С.5.
5. Бабаджанов Р.М. Перспективы развития рынка труда Республики Таджикистан в контексте Национальной Стратегии Развития//Материалы республиканской научно-практической конференции «Социально-трудовые проблемы воспроизводства человеческого капитала в национальной экономической системе Таджикистана в период независимости (28-29 октября 2016г)» - Душанбе: ООО «Сифат-Офсет» ISBN-978-99947-741-2-8450с. (27 п.л.)с.139-144 (0,4п.л.) авторские -0,2п.л.
6. Трудовой потенциал региона: состояние и развитие /В.А. Ильин, К.А. Гулин, Г.В. Леонидова, В.В. Давыдова. - Вологда: ВНКЦ ЦЭМИ РАН, 2004. - 107 с.

Каримов Ином	старшие преподаватели ИЭТ
Исмоилович	ТГУК Кафедры экономики и предпринимательства
Джураева	e-mail: inom-70@mail.ru тел; 92-
Нуринисо	844-84-45;
Абдувосидовна	91-776-34-08; 92-707-99-37)

РАЗВИТИЕ РЫНОК ТРУДА В УСЛОВИЯХ ФОРМИРОВАНИЯ ЦИФРОВОЙ ЭКОНОМИКИ

В условиях ускоренной индустриализации страны и формирования цифровой экономики важнейшим фактором экономического роста является – развитие рынок труда, т. к. именно они как степень использования его достижений, определяют современный тип экономического роста.

В целях развития рынок труда, а также создания благоприятных условий для перехода к новой модели развития цифровой экономики была разработана и принята «Среднесрочная программа развития цифровой экономики на 2021-2025 годы».

Данная программа обеспечивает реализацию первого этапа Концепции цифровой экономики в Республике Таджикистан и определяет цели и задачи в рамках 8 основных направлений развития цифровой экономики на период до 2025 года:

- укрепление институциональных основ цифровой экономики;
- развитие инфраструктуры в регионах страны;
- цифровизация отраслей национальной экономики;
- расширение внедрения электронного правительства;
- инвестиции и человеческие ресурсы в цифровой экономике;
- создание инновационной экосистемы и стартапов;
- система организации, координации и реализации цифровой экономики;
- инвестиции для реализации цифровой экономики.

Цифровая экономика – это цифровизация различных отраслей народного хозяйства за счет широкого использования цифровых компьютерных технологий, что способствует повышению производительности производства, оборудования, хранения, реализации и доступа к товарам и услугам.

Внедрение цифровой экономики позволит оцифровать государственные услуги, развитие национальной экономики, доходы бюджета, прозрачность, упрощение процедур, подготовку специалистов талантов в различных областях, привлечение современных технологий и повышение уровня жизни населения страны в целом [6, с. 24].

Некоторые развитые страны предоставляют своим гражданам электронные услуги, такие как электронная документация, электронный суд, электронное жилье, электронное удостоверение личности, цифровая подпись, электронное законодательство, электронная школа, электронная регистрация земли, мобильная парковка, электронная регистрация бизнеса, политика электронного бизнеса и другие. Голосование, электронное голосование, мобильный паспорт (электронное правительство), электронное правительство, электронный рецепт, электронная регистрация здравоохранения и мобильный платеж [6, с. 86].

Анализ показывает, что в настоящее время удовлетворительные результаты в развитии безналичных расчетов можно увидеть в создании комплексной инфраструктуры, что является одним из приоритетов. Однако его важность до сих пор в полной мере не осознается всеми слоями населения.

Таблица 1.

Состояние безналичных расчетов

Объем операций	2021	2022	Изменение (в раза)
Получение наличных денег со стороны банкоматы и терминалов	3 513,8	8 281,2	2,4
Платежи и услуги по терминалам и электронных кошельков	211,0	628,3	3,0
Итого:	3 724,8	8 909,5	2,4

Источник: Составлено по отчетам Национального банка РТ

Тем не менее анализ показывает, что по официальным данным в Согдийской области 7,3 процента (10 процентов по стране) составляли безналичные операции по оплате товаров и услуг по сравнению с аналогичным периодом прошлого года (5,8 процента). 1,5 процентных пункта.

В развитии рынок труда в развитых странах учитывают научно-обоснованную организацию труда, представляющую пропорциональную организацию труда с помощью приобретения успехов в науке и воспроизводственного опыта. Научно-обоснованную организацию труда, используются для увеличения эффективности выпуска продукции и производительности труда с целью обеспечения благосостояния народа. Задачи, цели и рекомендации по внедрению научно-обоснованной организации труда являются составной частью годовых планов.

Также, стоит подчеркнуть, что с увеличением темпов роста населения появляется необходимость к развитию рынок труда. Поэтому занятость населения мира, которая составляет 8 миллиардов человек в разных сферах из них в частности: 586 млрд. 14 млн. население мира составляют безработные, 2 млрд. 056,14 млн. составляют дети до 15 - лет, 733 млрд. 14 млн. люди старше 64 – лет, 956 млрд.14 млн. работают в производственной сфере, 1 млрд. 555, 14 млн. работают в сельском хозяйстве и более 756 млрд. 54 млн. населения мира составляют предприниматели.¹

В связи с этим проводимый прогноз и анализ социально-экономического показателя населения в странах СНГ и Европы показывает, что население во всех регионах мира играет важную роль в развитии рынок труда и в обеспечении темпов роста экономики. От них зависит будущее социально-экономическое положение развитие страны (табл. 2.).

¹ World Development Report, 2020. From plan to Market. Publ. for the World Bank. Oxford Univers. Press., Wasch., USA. p. 13-17.

**Таблица 2.- Прогноз социально-экономического показателя населений в странах СНГ
и Европы в развитии рынок труда**

№ п/п	Наименование стран СНГ и Европы	Население (млн. чел.)		Удельный вес (%)		Средние темпы роста населения (%)	Доля городского населения (%)	Темпы урбанизации (%)	ВВП в расчете на душу насел. (дол.\$)		Темп роста (%)
		1995	2025	1995	2025	1995-2025	2020	2020	1995	2020	2020г. к 1995г.
I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII
	Страны СНГ	284,4	308,1	100	100	0,96	55,83	1,7	-	-	-
1	Азербайджан	7,6	10,1	2,7	3,3	1,0	56	1,7	500	4721	944
2	Армения	3,6	4,7	1,3	1,5	1,2	69	1,6	680	4212	619
3	Беларусь	10,1	9,9	3,5	32	-0,1	71	0,8	2160	6289	291
4	Грузия	5,5	6,1	1,9	1,98	0,3	59	1,1	382	4717	1235
5	Казахстан	17,1	21,7	6,0	7	0,7	60	1,4	1160	9812	846
6	Киргизия	4,7	7,1	1,6	2,3	1,6	39	2,4	630	1282	203
7	Молдова	4,4	5,1	1,5	1,7	0,3	52	2,0	870	3227	371
8	Россия	147,0	138,5	51,7	4,5	-0,2	76	0,3	1650	11288	684
9	Таджикистан	6,1	11,8	2,1	3,8	2,7	32	3,2	1172	827	70
10	Туркмения	4,1	6,7	1,4	2,2	2,1	45	2,5	347	6966	2007
11	Узбекистан	22,8	37,7	8	12,2	2,1	41	2,8	960	1532	159
12	Украина	51,4	48,7	18	15,8	-0,2	70	0,6	1910	3095	159
	Восточная Европа	95,7	97	100	100	-0,033	163,3	0,63	-	-	-
1	Болгария	8,8	7,8	9,1	8,0	-0,4	71	0,3	1250	4380	350
2	Чехия	10,3	10,6	10,7	10,9	0,1	65	0,4	3200	3951	123
3	Венгрия	10,1	9,4	10,5	9,7	-0,3	65	0,4	3840	3303	86
4	Польша	38,4	41,5	40,1	42,8	0,2	65	0,9	2410	3307	137
5	Румыния	22,8	21,7	23,8	22,4	-0,2	55	0,6	1270	2821	222
6	Словакия	5,4	6,0	5,6	6,2	0,4	59	1,2	2250	3678	163

Продолжение таблицы 1.

I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII
	Северная Европа	93,1	97,9	100	100	0,07	74,4	0,44	-	-	-
1	Великобритания	58,3	61,5	62,6	62,8	0,3	90	0,4	18340	46871	255
2	Дания	5,2	5,1	5,6	5,2	0,1	85	0,2	27970	53490	191
3	Ирландия	3,6	3,9	3,9	4	0,3	58	0,8	13530	83001	613
4	Латвия	2,6	2,3	2,8	2,3	-0,7	73	-0,2	2320	3121	134
5	Литва	3,7	3,8	4	3,9	0,0	72	0,7	1350	3680	272
6	Норвегия	4,3	4,7	4,6	4,8	0,4	73	0,7	26390	76240	289
7	Финляндия	5,1	5,4	5,5	5,5	0,4	63	1,0	18850	48090	255
8	Швеция	8,8	9,8	9,4	10	0,4	83	0,5	23530	54660	232
9	Эстония	1,5	1,4	1,6	1,4	-0,5	73	-0,1	2820	3599	128
	Южная Европа	143,4	138,8	100	100	0,6	57,5	1,58	-	-	-
1	Албания	3,4	4,7	2,4	3,4	1,0	37	2,2	380	1392	366
2	Босния и Герцеговина	3,5	4,5	2,4	3,2	4,5	49	6,1	10527	14183	135
3	Греция	10,5	9,9	7,3	7,1	0,2	65	1,0	7700	30501	396
4	Испания	39,6	37,6	27,6	27,1	0,1	76	0,4	13440	38530	287
5	Италия	57,2	52,3	39,9	37,7	0,0	67	0,2	19300	40923	212
6	Македония	2,2	2,6	1,5	1,9	0,8	60	1,5	16203	15203	94
7	Португалия	9,8	9,7	6,8	7	0,0	36	1,4	9320	33211	356
8	Словения	1,9	1,8	1,3	1,3	0,0	64	1,2	7040	38343	545
9	Хорватия	4,5	4,2	3,1	3	-0,3	64	0,9	8076	2733	33
10	Югославия	10,8	11,5	7,5	8,3	-0,3	57	0,9	10300	11400	111
	Западная Европа	180,4	180,94	100	100	0,28	77,16	0,62	-	-	-
1	Австрия	8,0	8,3	4,4	4,6	0,4	56	0,7	24630	52813	214
2	Бельгия	10,1	10,4	5,6	5,8	0,3	97	0,3	22870	49912	218
4	Германия	81,6	76,4	45,2	42,4	0,0	87	0,3	25580	54874	214
5	Нидерланды	15,5	16,3	8,6	9	0,6	89	0,6	22010	58095	264
3	Франция	58,0	61,2	32,1	34,0	0,4	73	0,5	23420	48322	206
6	Швейцария	7,2	7,8	55,4	4,3	0,8	61	1,3	37930	65077	171
	Мир в целом	5716,4	8294,3	100	100	1,05	56,5	2,0	-	-	-
1	Более развитые регионы	1166,6	1238,4	20,4	14,9	0,3	75	0,7	-	-	-
2	Менее развитые регионы	4549,8	7055,9	79,6	85,1	1,8	38	3,3	-	-	-

Рассчитано автором по: The State of World Population, UNFRA, N-Y., 1996. p. 63-72. World Development Report, 2020. From plan to Market. Publ. for the World Bank. Oxford Univers. Press., Wasch., USA. p. 13-17. Политика Европейского Сообщества в области малого и среднего бизнеса (ТАСИС). Брюссель, Европейское сотрудничество в области, исследований МСБ, 2021. – С.352.. <http://www.customs.tj>. <http://nbt.tj>. <https://economy-ru.info>. <https://ucentralasia.org>.

Данные приведенные в таблице 2. показывают, что темп роста в структуре ВВП в расчете на душу населения стран СНГ в 2020 году по сравнению 1995 года, в Таджикистане снизилось на 30%, а население увеличилась около 50%.

Наибольшие высокие проценты в структуре ВВП в расчете на душу населения за этот период наблюдаются в странах Туркмении, Грузии, Азербайджана, Казахстана, России и Армении.

Тенденция ускоренного развития рынок труда, характерное для современной рыночной экономики большинства стран мира отчетливо себя проявляет в рынок труда стран с переходной экономикой.

Анализируя таблицы 1 мы полагаем, что для обеспечения социально-экономического развития страны, при развитии рынок труда можно применить демографических моделей.

Сущность демографических моделей представляет собой в изложении населения, по структурным элементам или отдельные его действие в целом. Эти модели подразделяются на: эндогенные переменные населения и экзогенные переменные населения. Эндогенные переменные населения – фактическая реальная численность населения, их темп роста, темпы динамики, удельный вес и т.д. Экзогенные переменные населения – в основном может быть социально-экономическими, биологическими, психологическими, т.е. они выступают в качестве демографическими и недемографическими.

Также, отличаются макродемографические и микродемографические модели. Макродемографические модели характеризуется демографических действий в процессе всеобщей населении. Микродемографические модели, включает демографических действий позволяющей через моделирование демографического отношения всего отдельного части семьи.

Модели, в которых время и возраст входят как непрерывный параметр, т. е. могут принимать любое произвольное значение, называются непрерывными, модели, в которых они принимаются меняющимися с определенным шагом (если этот шаг равен 1, то время и возраст принимают лишь целые значения), называются дискретными.

Специфика демографических процессов обуславливает то, что практически во всех развитых моделях в качестве обязательной экзогенной переменной выступает возраст, а эндогенные демографические переменные рассматриваются как функции возраста - демометрические функции. Демометрические функции могут характеризовать процессы, происходящие либо в некоторой реальной когорте (совокупности людей, одновременно вступивших в данное демографическое состояние), жизнь которой прослеживается в течение определенного периода, либо в населении в некоторый момент времени. В последнем случае интенсивности демографических явлений, наблюдаемые в данный момент времени, но в разных реальных когортах, относятся, к одному условному (гипотетическому) поколению, которое как бы всю жизнь живет в неизменных условиях данного момента.

В целом одним из важных направлений демографических моделей отражаются в числовые детерминистские макромоделей, представляющих в виде демографических таблиц. Демографических таблиц допускают существенное усложнение модели за счет введения дополнительных экзогенных переменных (например, таблицы плодovitости, в которых последняя рассматривается как функция не только возраста женщин, но и их состояния в браке, длительности пребывания в браке, числа рожденных ранее детей и т. п.). Если исходная совокупность лиц, имеющих данное демографическое состояние, может изменяться одновременно под влиянием нескольких причин, то такой процесс может быть описан с помощью, так называемых комбинированных таблиц (например, таблицы, прекращения брака под одновременным воздействием смертей и разводов). Статистическое изучение большого количества демографических таблиц позволяет выявить типичные формы кривых, соответствующих тем или иным демометрическим функциям при разных уровнях интенсивности демографических процессов, и разработать типовые модели, (например, типовые таблицы смертности ООН).

Таким образом, демографические таблицы не только характеризуют интенсивности демографических процессов и их динамику, но и позволяют исчислить ряд компактных показателей, дающих синтетические характеристики различных демографических процессов (например, средняя продолжительность предстоящей жизни).

Республика Таджикистан обладает реальными возможностями и владеет значительным потенциалом для развития рынок труда. Факторы, которые создают предпосылки для развития рынок труда, также для повышения экономического и социального роста населения следующие:

- наибольшие благоприятные условия для развития туризма и ведения фермерства;
- имеющееся значительное количество дешевой рабочей силы.
- развитость системы транспортной коммуникации;
- огромные благоприятные условия для производства продуктов питания;
- имеющиеся значительные ресурсы неизученных земель, пригодных для дальнейшего усовершенствования и развития сельскохозяйственного сектора;
- имеющиеся разнovidное количество полезных ископаемых;
- имеющиеся значительные реальные сырьевые ресурсы для развития сельскохозяйственного производства;

Итоговая цель характеризуется в том, чтобы увеличить и развивать этот направление, путем оказания ему устойчивого характера, в конечном итоге сделать его экологически ориентированным, а также социально обусловленным.

Развитие рынок труда является одним из стратегически важных концептуальных основ экономического роста. Для достижения поставленных целей, одним из основных факторов развития рынок труда являются, прежде всего, высокое качество и интенсивность предпринимательской активности, которая влияет на начальный этап уровня развития всех составляющих элементов институциональной и социальной подсистемы. Устойчивое развитие этих подсистем приведет к росту предпринимательской активности и к повышению качества и устойчивости взаимодействия всех субъектов рынка.

В повышении эффективности и управлении рынок труда, прежде всего к компетенции Правительства Республики Таджикистан в малом и среднем бизнесе относятся:

- разработка и реализация государственной политики в области рынок труда;
- разработка и утверждение государственной концепции и стратегии рынок труда, направленной на обеспечение продовольственной безопасности;
- определение государственной стратегии и формирование государственной политики рынок труда;
- утверждение программ о преимущественных направлениях в сфере рынок труда;
- классификация и использование иных механизмов регулирования рынок труда;
- утверждение правил ведения рынок труда; [5, с. 44].

Таким образом, Республика Таджикистан в условиях рыночной экономики на импортозамещающий путь развития рынок труда в котором обеспечивается активный рост объемов производства, увеличение рабочих мест, занятости и доходов населения, является все более важным элементом в экономике государства.

Поэтому создание системы поддержки рынок труда, а также обеспечение инфраструктуры по адекватной задаче развития рынок труда и повышения его эффективности является всё более одним из основных элементов импортозамещающего развития экономики в Республике Таджикистан.

Подводя итоги, таким образом, основная задача развития рынок труда заключается в том, что она удовлетворяет обширного состава численности населения рабочими местами, обеспечивает рынок продуктами и услугами, удовлетворяет многочисленные нужды производственных предприятий, а также выпускает специальные товары.

Таким образом, в целях необходимости эффективности развития фирм рынок труда, в нынешнее время являются актуальным в реализации намеченных выше мер. Она способствует значительный вклад в повышении темпов социально-экономического развития страны, таких как:

- обеспечение вакантных мест, трудовых ресурсов и рабочей силы;
- создание благоприятного условия для производства продуктов питания;
- обеспечение более полного удовлетворения потребительского спроса;
- развитие сельскохозяйственного производства и ведение фермерства;
- обеспечение благоприятного условия для развития объектов туризма;
- развитие системы транспортной коммуникации и других сфер отраслей народного хозяйства.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Закон РТ «О государственной защите и поддержке предпринимательства в РТ», редакция № 98 (25 июля 2005 года) и № 259 (12 мая 2007 года).
2. Постановление Правительства РТ от 30 апреля 2012 года, №201 «Об утверждении программа государственной поддержки предпринимательства в РТ на 2012-2020 гг.».

3. Алиев В.Т., Атабаев М.А., Алимуродова М.К. и др. Региональные проблемы переходной экономики. / Под ред. В.Г Алиева // М.: ЗАО издательство экономики, 2012 . - 646 с.
4. Бойматов, А.А. Устойчивость региональной экономики и проблемы перспективного развития Согдийской области // Вестник ТГУ ПБП. – 2015, №2 (62). – С. 31 – 39.
5. Национальная стратегия развития Таджикистан на период до 2030 года // Утверждена Постановлением Правительства Республики Таджикистан от 1 октября 2016 года, № 392. - Душанбе: «КОНТРАСТ», 2016. - 106 с.
6. Годовой отчет Национального банка РТ за 2022 год.
7. Статистический ежегодник Республики Таджикистан. Агентство по статистике при Президенте Республики Таджикистан, -Душанбе, 2022. – С.54.
8. Таджикистан в цифрах – 2021. Республика Таджикистан. - Душанбе: АПРСТ, 2022, - С..45.

Худойбердиев
Джахонгир
Махмудович

соискатель кафедры мировой
экономики и международной торговли,
ТГФЭУ. Адрес: Душанбе, Таджикистан,
улица Нахимова, 64/14, Республика
Таджикистан, Почта:
jaha_1992@list.ru

ОСОБЕННОСТИ ФОРМИРОВАНИЯ РЫНКА ТРУДА В СТРАНАХ СНГ В УСЛОВИЯХ ЦИФРОВОЙ ЭКОНОМИКИ

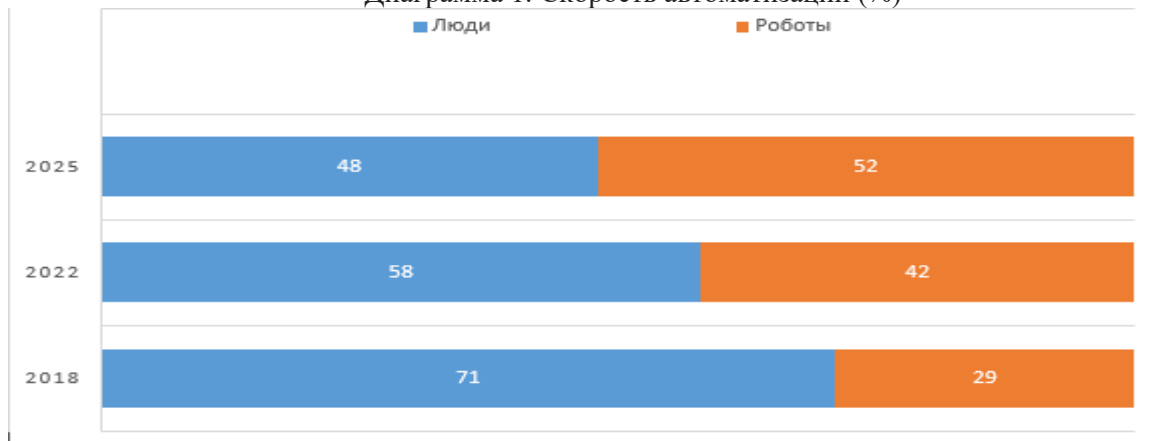
Постиндустриальная эпоха характеризуется развитием электронной среды и переходом к информационной цивилизации. В условиях глобализации важную роль в развитии стран играет цифровая экономика, главным фактором которой является информация и знания, а также пути доступа к ним. Цифровая экономика это не отдельная отрасль, а виртуальная среда, дополняющая нашу реальность. Все чаще цифровая экономика переплетается с традиционной экономикой, делать четкое разграничение все сложнее. Основными продуктами цифровой экономики являются те же товары и услуги традиционной экономики, предоставляемых с помощью компьютерного оборудования и цифровых систем вроде глобальной сети Интернет. Это имеет свои преимущества, главным из которых является повышение доступности обычных пользователей к определенным рынкам, снижение транзакционных издержек, повышение эффективности и конкурентоспособности [1, с. 11].

Одной из основных тенденций экономического развития в последнее десятилетие является проникновение цифровых технологий в различные сферы жизни общества. Цифровая трансформация призвана облегчить жизнь людей, улучшая качество жизни и улучшая экономические показатели.

Переход к цифровой экономике оказывает на рынок труда существенное влияние, связанное с масштабной трансформацией требований к специалистам, и повышением эффективности рынка труда. Внедрение цифровых технологий автоматизирует многие операции трудовой деятельности, в связи с чем, обуславливаются значительные изменения потребностей в персонале и требований к ним, а также создает результативный и быстрый поиск работы, в том числе и возможность удаленной трудовой деятельности.

По данным исследования The Future of Jobs к 2025 г. вследствие автоматизации всех сфер жизнедеятельности человека более половины всех рабочих задач будет выполняться машинами. Для сравнения, в 2018 г. 71% работы выполнялось человеческим трудом, а лишь 29% процессов было автоматизировано (диаграмма 1). Данные исследования подтверждает и Глобальный институт McKinsey (MGI), по оценкам которого уже в ближайшие десятилетия до 50% рабочих операций в мире могут быть автоматизированы. Тем самым, многие профессии перестанут существовать, но взамен, появятся вакансии с принципиально иными квалификациями, что потребует переобучения или повышения квалификации многих сотрудников [2, с. 7].

Диаграмма 1. Скорость автоматизации (%)

Источник: Future of Jobs Report 2018, World Economic Forum.

По оценкам аналитиков ВЭФ, потребность рынка труда сместится в сторону таких профессий, как аналитики данных, разработчики программного обеспечения и приложений, специалисты по социальным сетям – должности, которые в значительной степени основаны на использовании технологий. Однако ожидается, что будут расти и должности, основанные на «человеческих» качествах, такие как работники службы поддержки клиентов, специалисты по продажам и маркетингу, обучению и развитию, а также менеджеры по инновациям [3, с. 1].

Внедрение новых технологий дает возможность модернизировать сферу образования. Цифровизация меняет социальную парадигму жизни людей, предоставляя возможности получения новых знаний, расширения кругозора, освоения новых профессий и повышения квалификации способами, которые еще не были обычным явлением. Возрастает важность онлайн-обучения, когда человек может получить необходимые знания, не меняя своего территориального положения.

Большую популярность обретают и такие формы обучения, как омниобучение (обучение с использованием всех возможных каналов коммуникации), микро-обучение (обучение небольшому объему знаний за короткий промежуток времени), нейро-обучение (обучение, основанное на знаниях о функционировании головного мозга), проектно-ориентированное обучение и др. Преподаватель в данном случае становится наставником и навигатором, а не «репродуктором» информации [4, с.35].

Цифровизация отраслей приводит к изменению спроса на факторы производства. Под влиянием цифровых технологий и новых бизнес-моделей меняются не только отдельные отрасли, но и вся структура экономики и междисциплинарного взаимодействия. Расчеты ИСИЭЗ НИУ ВШЭ показывают, что в основном сценарии при умеренно благоприятных макроэкономических и институциональных условиях может значительно увеличиться, чтобы найти факторной производительности как в промышленности, так и в сфере услуг (таблица 1).

Таблица 1. Среднегодовые значения дополнительного вклада факторов роста в добавленную стоимость секторов экономики в результате цифровизации за период 2019–2030 гг.

Сектора экономики	Вклад производительности (СФП), %	Вклад капитала, %	Вклад труда, %	Итог, %
Финансовый сектор	0,92	1,20	0,93	3,04
Транспорт	1,29	1,20	0,55	3,03
Строительство	0,98	1,02	0,88	2,88
Образование	1,00	1,20	0,57	2,77
Химическая промышленность	1,64	1,40	−0,43	2,61
Машиностроение	1,52	1,48	−0,46	2,54
Прочие услуги	0,93	0,79	0,24	1,95
Здравоохранение	0,81	0,58	0,25	1,65
Легкая промышленность	1,02	0,96	−0,65	1,32
Электроэнергетика	0,32	0,83	0,04	1,19
Торговля	0,60	0,36	0,04	1,00
АПК	0,78	0,69	−0,56	0,91
Госуправление	0,58	0,24	−0,40	0,41
Лесопромышленный комплекс	0,31	0,14	−0,53	−0,08
Металлургия	0,25	0,10	−0,55	−0,21
Добыча	0,08	0,04	−0,46	−0,35

Источник: Расчеты ИСИЭЗ НИУ ВШЭ.

Концепция цифровой экономики в Республике Таджикистан разработана на основе Послания Президента Республики Таджикистан, Лидера нации уважаемого Эмомали Рахмона «О направлениях внутренней и внешней политики Республики Таджикистан» от 26 декабря 2018 года и в соответствии с постановлением Республики Таджикистан от 31 января 2019 года, №39 «Об итогах социально-экономического развития Республики Таджикистан в 2018 году и задачах

на 2019 год». Концепция предусматривает постепенный, поэтапный переход к реализации видения цифровой трансформации в республике. Изначально планируются три этапа до 2040 года. Первый этап до 2025 года, второй этап до 2030 года и третий этап до 2040 года. Все этапы по реализации цифровой трансформации будут также осуществляться в рамках проекта Digital CASA. Кроме того, на первом этапе предусматривается подготовка высококвалифицированных кадров и управленческого состава для ведения цифровых проектов, а также создание системы для подготовки квалифицированных кадров как в университетах, так и на предприятиях, и для развития цифровых навыков среди населения в целом. Концепция предусматривает разработку многоэтапного плана постоянного повышения квалификации сотрудников госорганов и цифровой экосистемы, которым предстоит заниматься цифровыми преобразованиями.

На втором этапе Концепция также предусматривает запуск первоочередных пилотных проектов для тестирования и обкатки новых, в том числе инновационных технологий в ключевых отраслях экономики и социальной сферы, в том числе в секторе оказания государственных услуг, в миграционной сфере, в международной торговле и на таможне, в образовании, в финансовом секторе с применением решений финтех, особенно для управления потоками денежных переводов в страну из-за рубежа, и в контексте запуска проекта Умный город предусматриваются такие новые и инновационные проекты. Пилотные проекты будут также запущены в рамках проекта Digital CASA. Третий этап цифровой трансформации 2031-2040 годов предусматривает дальнейшее укрепление нецифровых и цифровых основ в республике и запуск цифровых проектов в ключевых отраслях экономической деятельности в республике, а также в социальной сфере в соответствии с приоритетами, предусмотренными Национальной стратегией развития на период до 2030 года, которая включает в первую очередь сельское хозяйство, энергетику, телекоммуникации и транспорт, промышленность, включая горнодобывающую, торговлю, в том числе международную, трансформацию сферы услуг, культуру, образование и медицину. К концу третьего этапа в 2040 году планируется получение существенных цифровых дивидендов от реализации среднесрочной программы развития цифровой экономики Республики Таджикистан, в том числе дополнительный рост ВВП на 1,5-2 процента, создание до 0,5 миллиона новых рабочих мест и рост качества жизни населения за счет существенной трансформации сферы услуг [5, с. 9].

По мере развития мировой экономики и экономических отношений между странами миграция рабочей силы является одним из главных аспектов изучения мировой экономики. Этот процесс, происходящий и в наши дни, связан с экономической составляющей, а именно дифференциацией в уровне оплаты труда идентичной работы, а также существующей хронической безработицы в отдельных государствах [6, с. 309].

Сотрудничество стран СНГ в сфере экономической интеграции является наиболее востребованным. Несмотря на значительную проделанную работу стран-членов СНГ в рамках экономической интеграции, начиная еще с момента принятия Алма-Атинской декларации и утверждения нового международного органа, развитие сотрудничества именно в отрасли цифровой экономике началось не так давно.

В заключение стоит отметить, что сотрудничество в сфере цифровизации между странами СНГ начало развиваться не так давно, однако, сейчас происходит активная фаза взаимодействия государств-членов СНГ. Ведь, действительно, цифровая трансформация влияет на развитие социально-экономической системы всего мирового сообщества. В дополнение цифровизация упрощает жизни населения, особенно сейчас, когда многие сферы жизни перешли на онлайн платформы. Сейчас наиболее важно обеспечить минимальный разрыв доступа к современным цифровым технологиям в регионах, что должно поспособствовать усилению цифровой экономики как отдельных стран, так и СНГ, как международного интеграционного объекта, в целом. В связи с этим также подчеркивается важность развития цифровой экономики организации для укрепления конкурентоспособности на мировом рынке. А для этого нужно объединить и синхронизировать подготовку кадров в этой сфере.

Список литературы

1. Абдулхакова, К. Р. Понятие цифровой экономики и ее роль в противодействии корпоративному мошенничеству / К. Р. Абдулхакова // Актуальные проблемы развития экономики в современных условиях : материалы международной научно-практической конференции, Москва,

11 апреля 2018 года. – Москва: Издательство Современного гуманитарного университета, 2018. – С. 11-15. – EDN YWGRDL.

2. Цифровая Россия: новая реальность [Электронный ресурс] // McKinsey & Company. – Режим доступа: <http://www.tadviser.ru/images/c/c2/Digital-Russia-report.pdf> (Дата обращения: 21.02.2023).

3. WEF – 5 things to know about the future of jobs [Электронный ресурс] // eTrade for all. – Режим доступа: <https://etradeforall.org/wef-5-things-to-know-about-the-future-of-jobs/> (Дата обращения: 21.02.2023).

4. Что такое цифровая экономика? Тренды, компетенции, измерение [Текст]: докл. к XX Апр. междунар. науч. конф. по проблемам развития экономики и общества, Москва, 9–12 апр. 2019 г. / Г. И. Абдрахманова, К. О. Вишневский, Л. М. Гохберг и др.; науч. ред. Л. М. Гохберг; Нац. исслед. ун-т «Высшая школа экономики». – М.: Изд. дом Высшей школы экономики, 2019. – 82 с.

5. Концепция цифровой экономики в Республике Таджикистан/ Утверждена постановлением Правительства Республики Таджикистан от «30» декабря 2019 года, №642.

6. Омурзаков, Д. К. Эмиграция из Российской Федерации / Д. К. Омурзаков, Д. Худойбердиев // Экономические стратегии ЕАЭС: проблемы и инновации : Сборник материалов Всероссийской научно-практической конференции, Москва, 11 апреля 2018 года. – Москва: Российский университет дружбы народов (РУДН), 2018. – С. 308-314. – EDN XYGQUH.

**Хазраткулов
Анвар**

**соискатель Таджикского государственного
университета коммерции. Республика
Таджикистан, г. Душанбе, ул. Дехоти 1/2,
Таджикский государственный университет
коммерции Телефон: +992(37) 234-83-46.
+992(37) 234-85-46. Email: mail@ddtt.tj**

НЕКОТОРЫЕ АСПЕКТЫ ОЦЕНКИ ТРУДА ВОДИТЕЛЕЙ В СФЕРЕ ТРУДОВЫХ ОТНОШЕНИЙ В УСЛОВИЯХ ЦИФРОВОЙ ЭКОНОМИКИ

В современных условиях развития социально-трудовых отношений особенно важным считается создание условий для организации и оценки труда работников, а также разработки рекомендаций по их улучшению при цифровизации экономики [1]. С другой стороны, особое место в обеспечении экономического роста играет транспорт, как ведущей отрасли и связывающей звено по трансформации отношений и оказания грузовых и пассажирских перевозок на основе эффективной организации труда сотрудников, особенно водителей транспортных средств.

Анализ организации труда и ее стимулирование показывает, что водитель – одна из самых распространённых профессий. На каждом предприятии есть водитель легкового автомобиля или даже целый штат водителей грузовых автомобилей и автобусов. Для данной категории работников очень важно правильно учитывать рабочее время, не допускать нарушений режима труда и отдыха водителей, создавать все необходимые условия для безопасной транспортировки грузов и перевозки пассажиров. Но, как свидетельствует практика, в том числе и судебная, работодатели очень часто пренебрегают даже элементарными правилами охраны труда водителей на предприятии.

В Республике Таджикистан организация труда водителей осуществляется согласно нормативно- правовым актам, в которых установлена обязанность работодателей обеспечивать охрану труда водителей [2]. К их числу можно отнести: Трудовой кодекс Республики Таджикистан, где установлены особенности регулирования труда работников транспорта, Закон Республики Таджикистан «О санитарно-эпидемиологическом благополучии населения», согласно которого условия труда, рабочее место и трудовой процесс не должны оказывать вредного воздействия на человека, Закон Республики Таджикистан «О безопасности дорожного движения» согласно которого, обязательно должно быть проведено работодателем медицинское обеспечение безопасности дорожного движения. При этом водители автомобилей должны проходить следующие виды осмотров: 1) обязательные предварительные медосмотры при поступлении на работу; 2) обязательные периодические медосмотры; 3) предрейсовые и послерейсовые медосмотры; Правила по охране труда на автомобильном транспорте, которые разработаны в соответствии с Трудовым кодексом Республики Таджикистан и распространяются на работников АТП, автотранспортных цехов, участков иных организаций, предоставляющих услуги по техническому обслуживанию, ремонту и проверке технического состояния автотранспортных средств (станции технического обслуживания, авторемонтные и шиноремонтные организации, гаражи, стоянки и т. п.), а также на предпринимателей, осуществляющих перевозки грузов и пассажиров, а также Приказ Министерство транспорта Республики Таджикистан «Об утверждении Положения об особенностях режима рабочего времени и времени отдыха водителей автомобилей», в котором установлен порядок определения режима рабочего времени и отдыха водителей [2,3].

Оценка использования и соблюдения нормативно-правовых актов показывает, что в Республике Таджикистан продолжительность рабочего времени водителя не должна превышать 40 часов в неделю. При этом продолжительность ежедневной работы некоторых категорий водителей (например, водителя служебного автомобиля) может быть увеличена до 12 часов. Однако общая продолжительность управления автомобилем в течение рабочего дня не должна превышать 9 часов. Оставшиеся 3 часа рабочего времени распределяются, например, на медицинский осмотр и подготовительно-заключительные работы (осмотр автомобиля перед началом работы, постановка автомобиля на стоянку или в гараж). Состав и продолжительность данных работ, а также продолжительность медицинского осмотра водителя устанавливаются работодателем. Кроме того, для водителя могут быть установлены режимы сменной работы, ненормированного рабочего дня, режим гибкого рабочего времени, может быть предусмотрено разделение рабочего дня на части.

При этом необходимо учитывать: если по условиям труда не может быть соблюдена ежедневная или еженедельная продолжительность рабочего времени, предусмотренная законом (40, 36 часов и др.), то необходимо ввести суммированный учёт рабочего времени. В противном случае работодатель нарушает положения, устанавливающие предельно допустимую продолжительность рабочего времени.

Также установлено, что сверхурочная работа водителя не должна превышать 12 часов. Вместе с тем исключение может быть только в строго определённых случаях: а) необходимо выполнить (закончить) начатую работу, которая вследствие непредвиденной задержки по техническим условиям производства не могла быть выполнена (закончена) в течение установленной для работника продолжительности рабочего времени. Причём невыполнение (не завершение) этой работы может повлечь за собой порчу или гибель имущества работодателя (иных лиц, организаций) либо создать угрозу жизни и здоровью людей; б) необходимо продолжить работу при неявке сменяющего работника, если работа не допускает перерыва.

При этом продолжительность сверхурочной работы не может превышать для каждого водителя четырёх часов в течение двух дней подряд и 120 часов в год.

Особое место в организации труда занимают санитарные правила по гигиене труда водителей автомобилей, которые регламентируют основные требования к условиям труда водителей автобусов, грузовых, легковых и специальных автомобилей. Ответственность за выполнение установленных правил возлагается на руководителей предприятий и организаций.

В условиях АТП и других предприятий служба охраны труда, обязана проводить выборочную оценку условий труда на рабочем месте водителя автомобиля в сроки, согласованные с санитарно-эпидемиологической службой, а территориальные санитарно-эпидемиологические станции проводят выборочный контроль условий труда водителей автомобилей.

Особенно важным считается о проведение предрейсовых медицинских осмотров водителей транспортных средств, предусматривающий проведения предрейсовых медицинских осмотров и работодателю правильно сформировать и организовать этот участок работы как один из важных для обеспечения безопасности дорожного движения. Кроме того, формировании порядка охраны труда на любом предприятии, в том числе и у предпринимателей является обязательным.

В результате изучения установлено, что нарушение требований охраны труда водителей может повлечь: а) наступление несчастного случая на производстве из-за наступления физической усталости сотрудника, притупления внимания. А это могут быть аварии с многочисленным числом жертв, так как автомобиль – это источник повышенной опасности; б) привлечение к административной или уголовной ответственности работодателя за нарушение законодательства о труде; в) судебные споры с пострадавшими от несчастного случая на производстве и, как следствие, материальные затраты на возмещение морального вреда.

Опыт показывает, что чаще всего такие нарушения допускают АТП, а также любые организации в отношении водителей, управляющих автомобилями и они наказываются в судебном порядке.

Поэтому в качестве основных рекомендаций в отношении правильной организации охраны труда водителей следует выделить такие моменты:

- необходимо добросовестно проводить предварительные и периодические медосмотры водителей. Для проведения предрейсовых осмотров водителей силами своих медицинских работников, прошедших специальное обучение, на территории своей организации необходимо получить соответствующую лицензию. Если предприятия не имеет возможности получить лицензию, то можно заключить договор о проведении предрейсовых осмотров с учреждением здравоохранения, имеющим соответствующую лицензию;

- инструкции по охране труда должны быть разработаны для всех категорий работников, в том числе для водителей;

- в предприятии необходимо назначить работника, ответственного за производство погрузочно-разгрузочных работ, за электрохозяйство, за работу грузоподъёмных машин и кранов, за вентиляционные установки, компрессоры, газовое оборудование, за использование котлов. А также ответственных за выпуск транспортных средств на линию, их санитарную обработку, хранение, перевозку и использование антифриза, а также ответственного за пожарную безопасность;

➤ своевременно информировать водителя транспортного средства перед выездом об условиях работы на линии и особенностях перевозимого груза и организации пассажирских перевозок;

➤ добиться соблюдения режима рабочего времени и отдыха водителя, в том числе при суммированном учёте. С другой стороны, при организации дальних поездок нужно ставить перед водителем реальные сроки поездки с учётом времени отдыха.

Таким образом, ответственное отношение работодателя к организации охраны труда водителей считается условием для снижения риска несчастных случаев в рассматриваемой сфере трудовых отношений.

Другим приоритетным направлением считается учет условий труда водителей при улучшении трудовых отношений в условиях цифровой экономики. Для этого следует проводить автоматизацию учета использования рабочего времени водителей и стимулирования их труда в условиях АТП Республики Таджикистан.

Литература

1. Инновационное развитие сферы услуг и проблемы экономики труда в национальной экономике [Текст]: Коллективная монография / Под ред. д.э.н., профессора Р.К. Раджабова. – Душанбе: Ирфон, 2021. – 339 с. ISBN 978-99975-1-399-1.
2. Кодекс автомобильного транспорта Республики Таджикистан от 2 апреля 2020 года, №1689.
3. Управление персоналом организации: 4-е изд. доп. и перераб. / под ред. А. Я. Кибанова. – М.: Инфра-М, 2014. – 695с.

Ахророва М.Ф. старший преподаватель кафедры
«Экономическая теория» Таджикского
государственного университета
коммерции. Республика Таджикистан,
г. Душанбе, ул. Дехоти 1/2, Таджикский
государственный университет
коммерции Телефон: +992(37) 234-83-46.
+992(37) 234-85-46.
E-mail: azim-shokirov@mail.ru

ПРОБЛЕМЫ ОБЩЕСТВЕННОГО СЕКТОРА

Один из важнейших вопросов, возникающих в ходе изучения развития экономической системы – когда нам следует отказаться от индивидуальных рыночных (и добровольных) решений по поводу приобретения благ, распоряжения своими ресурсами и предоставить государству право принимать эти решения [2, с.11].

В основе деятельности общественного сектора, которая направлена на решение социально значимых вопросов общества лежит принцип взаимодействия рынка и государства. Взаимоотношения между различными участниками общественного сектора возникают в процессе производства, предоставления, распределения и потребления общественных благ. Государство выступает главным агентом общественного сектора.

Масштабы общественного сектора определяются на основе следующих критериев: 1) запасы (государственная собственность); 2) потоки (доходы и расходы бюджета).

Государство участвует в общественной жизни, с помощью ресурсов которыми владеет, а также распределяет доходы и расходы бюджета. В первом случае речь идет о запасе ресурсов, во втором — об их потоке.

Сложность оценки масштабов государственного сектора в экономике связано с невозможностью экономической оценки его ресурсов. Государство часто контролирует огромные ресурсы, изъятые из экономического оборота и подлежащие экономической оценке в качестве потенциальных или реальных 9 факторов производства (например, земля, не находящаяся в сельскохозяйственном обороте). Расходы государства характеризуют услуги, предоставляемые им на не рыночной основе [1, с.9].

Государственное вмешательство в рыночные отношения обосновывается:

- необходимостью создания «правил игры» в экономической системе, законов и механизмов нейтрализации недостатков рыночного взаимодействия;
- возможностью создания перераспределительных механизмов дохода;
- необходимостью сглаживания глубины экономического цикла. [3, с.5]

Особенность государства состоит, в том, что, пользуясь законным правом принуждения, оно систематически осуществляет перераспределение доходов. Этим преимуществом государства (как агента рыночной экономики) в отношении своих партнеров не располагают никакие другие участники рыночного обмена. Перераспределению подлежат скорее доходы, чем факторы производства, которые должны находиться, в основном, в распоряжении частного сектора.

Общественный сектор представляет собой часть экономического пространства, где преобладает нерыночный тип обмена деятельностью, в основном существует производство, распределение и потребление общественных благ. Общественный сектор совокупность ресурсов экономики, находящихся в распоряжении государства и общественных организаций. Равновесие между спросом и предложением коллективного блага обеспечивает государство, органы местного самоуправления и добровольно-общественные организации.

В научной и учебной литературе по вопросам экономики общественного сектора в трактовке понятия общественного сектора существует два различных подхода.

Первая концепция, получившая распространение в западной литературе сводит общественный сектор только к государственному сектору.

Новые проблемы, возникшие с институционализацией общества в экономике и с развитием гражданского общества делают более богатым содержание общественного сектора. Он не сводится только к государству и его институтам.

Второй подход, тоже получил распространение в западной литературе, включает в себя кроме государственного прогрессивно развивающиеся добровольно-общественные и некоммерческие структуры. Общественные структуры функционируют на принципах общественного самоуправления.

Все негосударственные и некоммерческие институты объединяются понятием «третий сектор». «Третий сектор» занимает промежуточное положение между государственными и частнопредпринимательскими структурами.

Такие российские ученые, как д.э.н., проф. МГУ Е.Н. Жильцов, д.э.н., проф. МГУ Г.А. Ахинов и др., видят "третий сектор" экономики как составную часть общественного сектора.

Общественный сектор – это собственность, которая находится под контролем государства, совокупность материальных ресурсов, которые находятся в распоряжении государства, совокупность общественных расходов, которые включают и конечное государственное потребление, и трансферты.

К функциям общественного сектора относятся:

- преодоление изъянов рынка;
- производство общественных благ;
- перераспределение доходов;
- анализ механизмов, формирующих конкретные цели государственной политики в общественном секторе, интересы, которые эта политика отражает;
- выявление путей оптимизации налогообложения;
- решение тех проблем, которые связаны с осуществлением социальных программ;
- оптимизации вариантов использования ресурсов (государственных);
- изучение тенденций и масштабов развития общественного сектора в высокоразвитых странах.

Общественный сектор имеет дело с общественными благами, которые чаще всего не являются предметом купли и продажи. В общественном секторе осуществляется производство экономических благ особого рода — общественных благ. Между рыночным и общественным секторами экономики, между государством и экономическими агентами возникают обмен деятельностью и потоки экономических благ. Общественный сектор играет большую роль в кругообороте доходов, ресурсов, товаров и услуг.

Особенностью данного сектора является объективно обусловленное использование методов государственного регулирования для достижения экономического равновесия между спросом и предложением производимых им общественных благ.

ЛИТЕРАТУРА

1. Варламова Ю. А. «Экономика общественного сектора». Конспект лекций Казань 2014. – 62 с.
2. Дьячкова А. В. «Экономика общественного сектора». Изд-во Урал. ун-та, 2016. - 166 с.
3. Ефимова Л.А. «Экономика общественного сектора». Учебно- методическое пособие, Нижний Новгород 2014. - 90 с.
4. «Национальная стратегия развития Республики Таджикистан на период до 2030 года». Душанбе 2016. – 110 с.
5. Юнусова М. М. «Социальные проблемы роста национальной экономики». Душанбе: Ирфон, 2007. - 138 с.

Абдурахимов
Абдугаффор
Абдувоситович

к.э.н., профессор РАЕ, доцент
кафедры бухгалтерского учета и
аудита ГОУ «ХГУ имени академика
Б. Гафурова», e-mail:
abdugafar58@mail.ru

КОНЦЕПЦИИ ПЕРЕХОДА НА ЦИФРОВОЕ ОБРАЗОВАНИЕ: СОВРЕМЕННЫЙ ПОДХОД К ПОДГОТОВКЕ УЧЕТНЫХ КАДРОВ

Актуальность и значимость цифровизации профессионального образовательного процесса вызвана необходимостью адаптации системы профессионального образования и обучения к запросам цифровой экономики и цифрового общества, становление которых – глобальные тренды современной эпохи.

23 декабря 2022 года Президент Республики Таджикистан, Лидера нации Эмомали Рахмон выступил с традиционным обращением перед парламентариями и согражданам. В своей речи он обратил внимание на социально-экономические успехи последних пяти лет, а также были высказаны идеи о инновационном росте в сфере государственного управления и образования. Цифровое образование становится приоритетным направлением, к которому должны стремиться все развитые государства.

Построение цифровой экономики и цифрового образования – значимые приоритеты государственной политики Республики Таджикистан, что зафиксировано в государственных стратегических документах:

- Указ Президента Республики Таджикистан от 5 ноября 2003, № 1174 «О государственной стратегии информационно-коммуникационные технологии для развития Республики Таджикистан»;

- Концепция формирования электронного Правительства в Республике Таджикистан (2012-2020), утвержденная постановлением Правительства Республики Таджикистан от 30 декабря 2011 г. № 6431;

- Концепция цифровой экономики в Республике Таджикистан, базирующаяся на Национальной стратегии развития Республики Таджикистан на период до 2030 года и утвержденная постановлением Правительства Республики Таджикистан от 30 декабря 2019 года, № 642;

- Концепция перехода на цифровое образование в Республике Таджикистан на период до 2042 года, утвержденная постановлением Правительства Республики Таджикистан от 30 августа 2022 года.

Согласно проекту, Концепция перехода на цифровое образование в Республике Таджикистан реализуется в три этапа:

- 1) 2023 – 2026 гг.
- 2) 2027 – 2030 гг.
- 3) 2030–2040 годы [9].

Переход на цифровое образование в Республике Таджикистан будет сосредоточен на общем среднем образовании, а также охватит все остальные этапы обучения. Переход разрабатывается с учётом развития общества и модернизации системы образования и охватывает, в частности, национальные и человеческие ценности, научно-технические достижения [9].

Человеческий капитал играет значительную роль в ускорении этого процесса. Выпускники вузов, которые на высоком уровне применяют цифровые технологии при решении практических задач в профессиональной деятельности, являются основным «драйвером» цифровой экономики [8].

Только с помощью образования можно достигнуть того, что можно считать «информационным обществом». Главной кузницей будущих специалистов нового информационного века будут вузы Республики Таджикистан. И связи с этим, на различных этапах развития университет (или институт) и его миссия изменялись в соответствии с господствующими мировыми и социальными представлениями.

В условиях быстрого роста производства и обновления знаний обучение на протяжении всей жизни и цифровое образование являются ключевыми словами, позволяющими идти в ногу с быстрым технологическим и социальным развитием. В этой ситуации университеты сталкиваются с совершенно новыми и более комплексными вызовами и призваны играть значимую роль в обществе, определяемом цифровой трансформацией.

Понятие «цифровизация» предполагает комплексное решение спектра вопросов инфраструктурного, управленческого, поведенческого, культурного характера, при этом развитие интернета и мобильных коммуникаций является базовым в этом процессе [3, с.57]. Цифровизация образования ведёт к изменениям на рынке труда, в образовательных стандартах, выявлению потребностей в формировании новых компетенций населения и ориентирована на реорганизацию образовательного процесса, переосмысление роли педагога. С одной стороны, цифровизация подрывает унаследованную из прошлого методическую основу школы, с другой, порождает доступность информации в различных её формах, не только в текстовой, но и звуковой, визуальной.

Цифровизация затрагивает не только содержание образования, но и его организацию. Эти процессы имеют неоднозначные последствия для позиционирования как университетов, так и преподавательского труда. Необходимые компетенции приобретаются часто за стенами учебных заведений, потому что образовательные программы часто не успевают за динамикой технологий. Рынок онлайн-образования вызывает вопрос о статусе университетского диплома [1, с.33]. Преподаватель превращается из носителя транслируемых знаний и умений в навигатора, который помогает ориентироваться в базах знаний.

С одной стороны, цифровизация, безусловно, вносит в образовательное пространство вуза позитивные преобразования. Благодаря новейшим цифровым технологиям более успешно решаются вопросы партнерства, проще осуществляется продвижение вуза, эффективнее происходит формирование его имиджа и построение образовательных сетей.

Когда мы говорим о цифровизации высшего образования, речь идет о трех аспектах использования цифровых технологий в современном вузе:

- цифровое поколение (новое поколение обучающихся, имеющее особые социально-психологические характеристики);
- новые цифровые технологии, формирующие цифровую среду и развивающиеся в ней;
- цифровая экономика и порождаемые ею новые требования к кадрам [4, с.107].

В широком смысле сейчас мы являемся свидетелями цифровой трансформации вузов. Цифровая трансформация — необходимый и неизбежный переход аналоговой среды в цифровую. Это не только цифровизация или информатизация. Требуется пересмотр целей, организационной структуры, процессов, продуктов, системы управления и ожидаемых результатов. И все это в условиях сравнительно низкой готовности большинства вузов к изменениям. [4, с.109].

Необходима адаптация системы высшего профессионального образования под запросы цифровой экономики.

Планируя достижение целей, поставленных в обозначенных документах, необходимо учитывать, что процесс цифровизации образования имеет две стороны:

- во-первых, формирование цифровой образовательной среды, как совокупности цифровых средств обучения, онлайн-курсов, электронных образовательных ресурсов;
- во-вторых, глубокая модернизация образовательного процесса, призванного обеспечить подготовку человека к жизни в условиях цифрового общества и профессиональной деятельности в условиях цифровой экономики [9].

Цель трансформации образовательного процесса – создание гибкой и адаптивной образовательной системы, отвечающей запросам цифровой экономики и обеспечивающей максимально полное использование дидактического потенциала цифровых технологий [9].

Задачи этих концепций — повышение квалификации учителей в области цифровых технологий, развитие обучения с использованием цифровых и онлайн-технологий, реализация программ цифрового образования и понимание новой системы образования. В этой ситуации университеты сталкиваются с совершенно новыми и более комплексными вызовами и призваны играть значимую роль в обществе, определяемом цифровой трансформацией. Образование находится в состоянии постоянных изменений, потому что мир постоянно меняется.

Цифровизация затрагивает не только содержание образования, но и его организацию. Эти процессы имеют неоднозначные последствия для позиционирования как университетов, так и преподавательского труда [10, с.148]. Необходимые компетенции приобретаются часто за стенами

учебных заведений, потому что образовательные программы часто не успевают за динамикой технологий. В будущем будут использоваться электронные газеты, электронные табло с интерактивным содержанием, компьютеры и планшеты. Рынок онлайн-образования вызывает вопрос о статусе университетского диплома. Преподаватель превращается из носителя транслируемых знаний и умений в навигатора, который помогает ориентироваться в базах знаний.

Студенты, обучающиеся в традиционных вузах, все чаще по необходимости или по желанию дополняют свое образование онлайн-курсами – формат удобен не только возможностью получить знания от лучших специалистов, но и возможностью обучения в любое время. Учащиеся могут смотреть уроки по телефону или планшету. Учащимся также будет представлен отснятый материал в виде диска [3, с.96].

Именно поэтому приобщение студентов в той или иной форме к преобразовательной деятельности, формирование трудовых навыков являются необходимым элементом обучения.

В то же время ей присущи такие преимущества, как мобильность, активность и инициативность, ориентация на получение адекватной требованиям меняющегося рынка труда квалификационной и профессиональной подготовки.

Способность к самостоятельному мышлению развивается на основе получения фундаментальных знаний и полной действующей законодательной информации по любой экономической дисциплине. Опыт показывает, что в учебно-методических материалах подготовки экономистов высшей квалификации уделяется недостаточное внимание формированию фундаментальности знаний. Так, действующая система показателей, норм, нормативов, различных методик часто не излагаются в полном соответствии с требованиями объективных экономических законов.

При подготовке бакалавров и магистров по профилю «Бухгалтерский учет, анализ и аудит» особая роль принадлежит наглядности обучения. Специалисты этого направления подготовки должны обладать знаниями, умениями и навыками обработки первичных документов, их взаимосвязи с бухгалтерской отчетностью, использовании при проведении экономического анализа и принятии на его основе обоснованных управленческих решений [6, с.98].

Для того чтобы выпускник экономического профиля вузов смог в своей практической работе делать предложения по созданию более совершенных форм бухгалтерского учета, он должен на основе принципов обучения — полноты и комплексности — самостоятельно выполнить ряд работ, дающих твердые знания по организации документооборота и его использованию в управлении производственными ресурсами.

Экономические преобразования в стране, формирование рыночных отношений, бесконечные поправки в бухгалтерское и налоговое и другие законодательства делают актуальной проблему внедрения новейших методик в процессе вузовской подготовки специалистов в экономической сфере [1, с.32].

Современный специалист в сфере экономики должен обладать запасом знаний как по своей специализации, так и в иных областях, тесно взаимосвязанных с его профилем. Причем, данные требования предъявляются к специалистам и руководящего, и исполнительного звена. Следует особо отметить, что в последние годы существенно изменилось отношение работодателей к уровню подготовки наемных сотрудников-экономистов.

Вузам необходимо стремиться повышать активность профессорско-преподавательского состава. Преподаватели должны стать заинтересованы в непосредственном диалоге со способными и талантливыми студентами. Совместная научная и исследовательская деятельность будет способствовать взаимному росту уровня накопленных знаний.

Представление цифрового обучения через призму классической схемы дидактического треугольника «преподаватель – студент – преподаваемые знания (содержание)» и взаимодействия между ними не даёт представления об особенностях цифрового обучения. При цифровом обучении содержательный компонент и взаимодействие переносится в цифровую образовательную среду, и схема получает следующий вид с точками пересечения сторон: обучающий – обучаемый – цифровая образовательная среда. Но при взаимодействии субъектов в рамках цифровой среды необходимым условием успешного построения процесса обучения является обоснованное и методически грамотное использование педагогических технологий. Сегодня в силу глобальных изменений, нарастания информационного потока и интенсивного применения новых технологий в образовании интернет всё сильнее воздействует на повседневную жизнь людей и общества [10, с.67].

В условиях цифрового обучения взаимодействие участников образовательного процесса носит специфический характер, что выражается, прежде всего, в построении учебного процесса в соответствии с запросом обучающихся, формировании электронного образовательного ресурса и адаптации учебных материалов для представления их содержания в открытом доступе, введении новых форм контроля за учебным процессом и успеваемостью обучающихся и т.д.

Особенно это актуально для подготовки бухгалтеров, так как современный бухгалтер, должен свободно владеть профессиональными компьютерными программами, навыками финансового анализа и бюджетирования, заниматься финансовым контроллингом и аналитикой, внутренним аудитом, текущим и стратегическим налоговым планированием, и управлением, ценообразованием, финансовым менеджментом. Востребованными становятся бухгалтеры «три в одном»: «финансовый директор + главный бухгалтер + юрист», обладающие способностью работы в команде, умеющие осуществлять консолидацию отчетности, выявлять коррупционные риски [2].

Проанализировав изложенную информацию можно выделить положительные и отрицательные стороны процесса цифровизации образования. **К положительным** относятся [10, с.85]:

- 1) глобализация образовательной сферы, в частности ускорение интеграции в Болонский процесс;
- 2) повышение качества школьного и профессионального образования за счёт преобразования программ обучения;
- 3) качественное преобразование рынка труда в результате функционирования новой системы;
- 4) способствование развитию научно-исследовательской деятельности за счёт общедоступности информации;
- 5) общедоступность к информации и образовательному процессу.

К отрицательным моментам можно отнести [6, с.101]:

- 1) необходимость больших финансовых и временных затрат на проработку и внедрение технологий;
- 2) переквалификация преподавательских составов учебных заведений, повышение уровня их ИТ-компетенций вне зависимости от дисциплины преподавания;
- 3) финансирование в материально-техническое обеспечение учебных заведений.

Таким образом, процесс цифровизации достаточно сложный и длительный, требует вложения большой суммы денежных средств и, в первую очередь, формирования цифровой культуры. Необходимо понимать, что цифровая трансформация – не модное временное явление, это глобальная тенденция, максимальную выгоду от которой получают те страны, которые погрузятся в нее в наибольшей степени и станут лидерами в области преобразования бизнес процессов на основе использования цифровых технологий. Где необходимо повысить статус преподавателей и придерживаться к следующим принципам «Преподаватель – основа качества непрерывного образования», «ВУЗ – высшее образование», «Качественное образование – основа умной экономики страны» [5, с.67].

Список литературы:

1. Гетьман В.Г. Резервы повышения уровня профессиональной подготовки в вузах бухгалтеров и аудиторов в условиях цифровой экономики. //Бухгалтерский учет в бюджетных и некоммерческих организациях. 2018, № 9. С. 30–36.
2. Главный тренд российского образования – цифровизация [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.ug.ru/article/1029>. Дата обращения: 15.03.2023.
3. Игнатова Н.Ю. Образование в цифровую эпоху: монография / Н.Ю. Игнатова; Нижнетагил. технол. ин-т (фил.). – Нижний Тагил: НТИ (филиал) УрФУ, 2017. – 128 с.
4. Никулина Т.В., Стариченко Е.Б. Информатизация и цифровизация образования: понятие, технология и управления // Педагогическое образование в России. – 2018. – № 8 – С. 107-113.
5. Лис П.А. Проблемы трансформации образования в контексте цифровой экономики: Материалы НПК «Цифровая трансформация общества». – М., 2018. – 480 с.
6. Мельник М.В. Перспективы развития бухгалтерского и финансового образования. // Учет. Анализ. Аудит. 2019, № 4. С. 98–102.
7. Национальная стратегия развития Республики Таджикистан на период до 2030 года.
8. Концепция цифровой экономики в Республике Таджикистан. Постановление Правительства Республики Таджикистан от «30» декабря 2019 года, №642.

9. Концепции перехода на цифровое образование в Республике Таджикистан на период до 2042 года. Постановление Правительства Республики Таджикистан от 31 августа 2022 года № 439.
10. Соколов В.Я. Задачи бухгалтерии 21 века в России. // Бухгалтерский учет в XXI веке: монография / под ред. Ю.Н. Гузова. В.В. Ковалева, О.Л. Маргания. — СПб.: Скифия-принт, 2021. – 250 с.
11. Хушвахтзода К. Х., Бобиев И. А. Подготовка специалистов бухгалтерского учета в Республике Таджикистан в условиях цифровой экономики // [Вестник Кыргызского Национального Аграрного Университета Им. К.И. Скрябина](#) .Бишкек: 2021, [2 \(56\)](#)-С. 396-404

**Мизробов
Саидафзал
Саидходжаевич**

**кандидат экономических
наук, и.о. доцент
кафедры менеджмента
ТГУК
E-mail: saidafzal82@mail.ru**

РОЛЬ ТРУДОВЫХ РЕСУРСОВ В РАЗВИТИИ МЕТАЛЛУРГИЧЕСКОЙ ОТРАСЛИ

В развитие рыночных отношений в металлургической отрасли – трудовые ресурсы выходят на первый план обеспечения производства продукции, ее сбыта и реализации других функций деятельности предприятия, главной из которых является функция эффективного управления предприятием, его стабильность и рентабельность на многообразном и конкурентном рынке.

Каждому предприятию для осуществления работы на производстве необходимы трудовые ресурсы. Эффективное распределение и использование ресурсов является одной из важных задач Правительства Республики Таджикистан.

В рыночных условиях промышленные предприятия в сфере металлургии заинтересованы в наиболее полном использовании имеющегося в наличии производственного потенциала, важный фактор которого является труд. Результат деятельности металлургического предприятия зависит от эффективности использования и обеспеченности рабочей силы.

Становление экономики знаний знаменуется тенденциями интеллектуализации, глобализации, ускорением научно-технического прогресса, ростом инновационно и гносеоёмкости производства и труда. Знания становятся более значимым, чем на предшествующих исторических этапах, фактором развития. Уже сегодня от качества человеческих ресурсов, условий их включения в воспроизводственный процесс, уровня социализации и кооперации зависит конкурентоспособность экономики и позиции страны в системе глобального мироустройства[1.С,673].

Экономический рост замедляется из-за недооценки проблем социально-трудовой сферы, что противоречит быстрому и эффективному становлению экономики знаний. При этом хотелось бы подчеркнуть, что ни одна подготовка Концепции эффективного использования ресурсов не разрабатывается без такого пункта как эффективное использование трудовых ресурсов (Таблица 1)

**Таблица 1. Основные признаки классификации трудовых ресурсов в
металлургической промышленности**

Классификационный признак Классификационная группа				
1	По характеру участия в производственной деятельности	Промышленно - производственный персонал (персонал основной деятельности)	Персонал непромышленных подразделений, состоящих на балансе предприятия (персонал неосновной деятельности)	
2	По характеру выполняемых функций	Рабочие основного производства (основные рабочие)	Рабочие вспомогательного производства (вспомогательные рабочие)	Служащие: (руководители, специалисты, прочие служащие)
3	В зависимости от характера и сложности выполняемых работ	Профессия	Специальность	Квалификация

Источник: Составлено автором на основе И.В. Вотякова, Роль трудовых ресурсов в экономике ресурсоэффективности.[Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://naukarus.com/rol-trudovyh-resursov-v-ekonomike-resursoeffektivnosti> (дата обращения: 09.03.2023).

В Национальной стратегии развития Республики Таджикистан на период до 2030 года отмечается, что внутренняя политика должна быть направлена на снижение уязвимости экономики страны от потенциальных внешних угроз, поиск и разработку эффективных механизмов и внутренних источников устойчивого экономического развития, обеспечение стабильного

экономического роста, продуктивную занятость, устойчивый доступ к энергоресурсам и благоприятную предпринимательскую среду. Экономический потенциал страны должен рассматриваться как материальная основа национальной безопасности. В этом отношении рациональное использование человеческого и природного капитала, а также усиление институционального потенциала развития в направлении повышения эффективности, диверсификации и конкурентоспособности национальной экономики, будут определять индустриальность будущего развития и обеспечат переход от аграрно-индустриальной к индустриально-аграрной экономике. Третий сценарий стратегического развития экономики Республики Таджикистан, связанный с формированием инновационных подходов поддержки развития отраслей национальной экономики, является сценарий индустриально– инновационного развития. Реализация данного сценария запланирована с изменением следующих параметров деятельности национальной экономики, таких как достижение высоких темпов роста ВВП (8-9% в среднем в год), увеличение объема ВВП в 3,5 раза к 2030 году, увеличение объема ВВП на душу население за счет увеличения бюджетных расходов на образование и науку, рост доли промышленности и сокращение доли сельского хозяйства в структуре ВВП[5].

Переход от экспортно-сырьевой к инновационной модели экономического роста связывается с формированием нового механизма социального развития. Важное место в нём отводится правилам функционирования рынка труда и социально-трудовых отношений – понятным, прозрачным и соблюдаемым сторонами трудового процесса[2.С,208]. Без коррекции институциональной среды – формальных и неформальных норм, общественных представлений о «нормальном» в трудовой сфере невозможны стабильные, бесконфликтные отношения работника и работодателя, а значит, высокие хозяйственные результаты. Необходимо создание лучшего механизма управления трудом с ориентацией на развитие и инновационный рост.

Социально-трудовые отношения развиваются в связи с развитием роли человека на производстве, а также сокращением влияния государства на регулирование социально-трудовой сферы. Основным ориентир развития в настоящий момент это экономика знаний. Основные её черты: возрастание интеллектуальности производства и труда, глобализация, информатизация, инновационный характер производства[4].

Основными чертами стратегии управления трудовыми ресурсами в промышленной металлургии является: ее долгосрочный характер, что объясняется нацеленностью на разработку и изменение психологических установок, мотивации, структуры персонала, всей системы управления персоналом или ее отдельных элементов, что, как правило, требует длительного времени; связь со стратегией предприятия в целом, учет многочисленных факторов внешней и внутренней среды, поскольку их изменение вызывает изменение или корректировку стратегии предприятия и требует своевременных изменений структуры и численности персонала, его навыков и квалификации, стиля и методов управления.

В целом можно сделать вывод, что кадровый потенциал промышленной предприятий определяет, как именно будет осуществляться управление трудовыми ресурсами предприятия в процессе достижения его долгосрочных целей. Оно носит двойной характер: с одной стороны, реализуется посредством конкретных функций управления трудовыми ресурсами, направленных на реализацию стратегии управления этими ресурсами, и с этой точки зрения является функциональной составляющей системы управления трудовыми ресурсами, с другой – является одним из функциональных направлений в рамках стратегического управления предприятием в целом. Процесс стратегического управления персоналом является очень важным, поскольку обеспечивает предприятие высококвалифицированными кадрами, создает условия для повышения производительности труда, обеспечивает использование средств мотивации и контроля, сбалансирования интересов предприятия и персонала, что в свою очередь повышает общую эффективность деятельности предприятия. Но, вместе с тем, стратегическое управление трудовыми ресурсами является достаточно сложным и динамичным процессом. При его осуществлении фирма сталкивается с рядом препятствий, которые требуют своевременного выявления и реагирования.

ЛИТЕРАТУРА

1. Давыдов А.В. Формирование эффективной структуры организации труда на базе качественно «новой» рабочей силы / А.В. Давыдов, Е.А. Косорукова // Научные проблемы транспорта Сибири и Дальнего Востока. – 2014. – №1–2. – С. 672.
2. Федоров В.К. Управление трудовыми ресурсами в инновационных процессах: Монография / В.К. Федоров, М.Н. Черкасов, А.В. Луценко; под ред. В.К. Федорова. – М.: РИОР: Инфра-М, 2015. – 208 с.
3. Повышение эффективности трудовых ресурсов в условиях становления экономики знаний [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://science.rfei.ru/ru/2014/2/68.html> (дата обращения: 11.03.2023).
4. И.В. Вотякова, Роль трудовых ресурсов в экономике ресурсоэффективности [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://naukarus.com/rol-trudovyh-resursov-v-ekonomike-resursoeffektivnosti> (дата обращения: 09.03.2023).
5. Национальная стратегия развития Республики Таджикистан на период до 2030 года, от 01.10.2016 г., №392.
6. Программа ускоренной индустриализации Республики Таджикистан на период 2020-2025 года. Утверждено постановлением Правительства Республики Таджикистан, от 27 май 2020, №293.

Рачабов
Олимхон
Љурахонович

Муаллими калони кафедраи
баҳисобгирии муҳосибӣ ва аудити
Донишгоҳи давлатии тичорати
Тоҷикистон. ш. Душанбе, к. Дехотӣ 1/2,
Љумҳурии Тоҷикистон; тел.: (+992)
938607503 hojaev123p@mail.ru

ШАРОИТ ВА ОМИЛҲОИ БА НИШОНДИҲАНДАҲОИ ОМОРИИ ШУҒЛ ТАЪСИРРАСОН ДАР БОЗОРИ МЕҲНАТИ ЉУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Шуғл нишондиҳандаи муҳими бозори меҳнат ба шумор рафта, дараҷаи истифодабарии самараноки қувваи кориро ифода мекунад. Шуғл нишондиҳандаи иқтисодӣ буда, дараҷаи он аз шароит ва имконоти дигар соҳаҳо вобастагӣ дорад.

Ба андешаи мо, дар шароити муосир, сатҳи шуғл дар зерӣ таъсири омилҳои гуногун метавонад тағйир ёбад, ки ба ин омилҳои зерин: иқтисодӣ, иҷтимоӣ, сиёсӣ, демографӣ ва муҳити географии минтақавӣ дохил мешаванд.

Омилҳои иқтисодии шуғл бо хусусиятҳои тақсимот ва рушди қувваҳои истеҳсолкунанда алоқаманданд.

Омилҳои иҷтимоии шуғл аз сабаби хусусиятҳои ташаккули шароити фаъолияти меҳнати аҳоли, сифати низоми тандурустӣ, сатҳи маълумотнокии аҳоли ва ғайра иборат мебошанд.

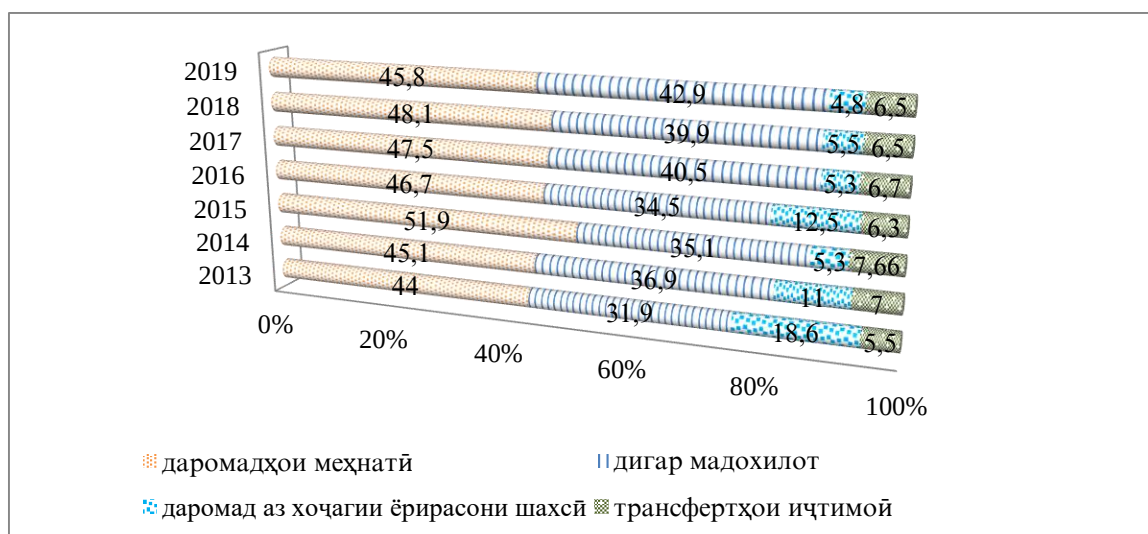
Омилҳои сиёсӣ дар худ муҳити ороми барои кор мусоидро инъикос мекунад, ки ба шуғли аҳоли таъсири мусбат мерасонанд.

Омилҳои демографии шуғл ба хусусиятҳои бозтавлиди аҳоли вобастаанд. Ба онҳо сохтори гендерӣ ва синну сол, суръати афзоиши шумораи аҳоли, шумораи қувваи корӣ, сатҳи таваллуд, фавт ва муҳочирати аҳоли дохил мешаванд.

Омилҳои ҷуғрофӣ, имкониятҳои захиравии муҳити зисти аҳолиро тавсиф мекунад. Ҳамзамон, инфрасохтори минтақа метавонад ба шуғли аҳоли таъсири мусбӣ ва манфӣ расонад. Љунончи, аз ҳисоби зиёд будани корхонаҳои истеҳсолӣ ва хизматрасонӣ дар вилояти Суғд ва шаҳри Душанбе, ҳиссаи шуғли аҳоли нисбат ба дигар минтақаҳои ҷумҳурӣ бештар гардидааст.

Љунончи, дар боло қайд намудем, ба дараҷаи шуғли аҳоли омилҳои зиёд метавонад таъсир расонад.

Дар рафти таҳқиқот маълум гардид, ки музди миёнаи меҳнати номиналии ҳармоҳаи кормандони корхонаву ташкилотҳо ба нишондиҳандаи шуғли аҳоли зич алоқаманд буда, коэффитсиенти коррелятсияи он ба 0,950 баробар мебошад. Аз ин ҷо маълум гардид, ки ҳангоми музди миёнаи меҳнати номиналии ҳармоҳаи кормандони кохонаву ташкилотҳо ба 1 сомонӣ афзудан, аҳолии машғул то 17 нафар метавонад афзоиш ёбад.

Диаграммаи 1. Сохтори даромади умумии хонаводаҳои Љумҳурии Тоҷикистон, бо %

Сарчашма: Ҳисоби муаллиф дар асоси маълумотҳои нишондиҳандаҳои асосии тадқиқоти буҷети хонаводаҳо // Агентии омори назди Президенти Љумҳурии Тоҷикистон. – 2020. – С. 16.

Бояд дар назар дошт, ки баробари афзоиш ёфтани музди миёнаи меҳнат, метавонад дараҷаи шуғл ва сохтори даромаднокии кормандон ва дар маҷмӯъ даромади хоҷагӣҳои хонавода тағйир ёбад. Дар баробари афзоиши даромадҳои меҳнатӣ, сатҳи дигар манбаъҳои даромадгирӣ тағйир ёфта истодааст. Зеро аз маълумотҳои оморӣ бармеояд, ки сол то сол дар Тоҷикистон ҳиссаи даромадҳои меҳнатӣ коҳиш ёфта, даромад аз дигар мудохилот афзоиш меёбад (диаграммаи 1).

Дар соли 2019 ҳиссаи даромадҳои меҳнатӣ 45,8%-и даромади умумии хоҷагии хонаводаҳоро ташкил намуд, ки сатҳи он дар соли 2013 ба 44% баробар буд. Гарчанде, ки нисбат ба соли 2013 ин нишондиҳанда афзоиш ёфта бошад ҳам, нисбати соли 2018-ум 2,3 банди фоизӣ коҳиш ёфтааст, ки ин ҳолат ба афзоиши даромад аз дигар сарчашмаҳо сабабгор гардидааст. Ҳамзамон, ҳиссаи ками даромади меҳнатӣ кормандонро водор месозад, ки дар доираи иқтисоди мушоҳиданашаванда фаъолият намоянд, зеро ҳиссаи даромади кам имкони ҷуброн кардани ягон намуни пардохтҳои ҳатмиро намереҳад. Аз дигар тараф, ин ҳолат таъсири бевоситаи худро ба камомади ММД ва буҷети давлатӣ расонида метавонад.

Дар рафти муқоисаи сохтори даромаднокӣ байни як қатор мамлакатҳои ИДМ, маълум гардид, ки дар соли 2019-ум ҳиссаи нишондиҳандаи музди меҳнати кормандони кироя дар Тоҷикистон нисбат ба дигар мамлакатҳои муқоисашуда камтар мебошад (ҷадвали 1).

Ҷадвали 1. - Сохтори даромади пулии хонаводаҳо дар баъзе мамлакатҳои ИДМ барои соли 2019, бо%

Мамлакатҳо	Ҳамаи даромадҳои пулии хонаводаҳо	аз он ҷумла:				
		Музди меҳнати кормандони кироя	Даромад аз машғулияти инфиродӣ ва фаъолияти соҳибкорӣ	Мудохилот аз фурӯши маҳсулоти кишоварзӣ	Пардохтҳои иҷтимоӣ	Дигар даромадҳои пулӣ
Тоҷикистон	100	24,2	24,9	5,4	7,2	38,3
Қирғизистон	100	42,6	16,6	10,3	16,6	13,9
Қазоқистон	100	65,7	8,7	2	19,8	3,8
Молдова	100	47,3	6	0,9	25,7	20,1
Украина	100	59,8	5,1	3,4	23,2	8,5
Русия	100	65,1	7,6	-	19,7	7,6

***Сарчашма:** Нишондиҳандаҳои асосии таҳқиқоти буҷети хонаводаҳо. // Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. – 2020. – С. 60-61.*

Аз маълумотҳои ҷадвал бармеояд, дар сохтори даромади пулии хонаводаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон нисбат ба дигар мамлакатҳо тафовути назаррас ҷой дорад. Чунончи, дар соли 2019 ҳиссаи музди меҳнати кормандони кироя 24,2%-ро ташкил намудааст, ки нисбатан камтар мебошад. Ҳиссаи пардохтҳои иҷтимоӣ низ дар Тоҷикистон нисбат ба мамлакатҳои дар ҷадвал пешниҳодгардида камтар мебошад, яъне дар соли 2019-ум 7,2%-ро ташкил намуд ва дар маҷмӯъ аз он шаҳодат медиҳад, ки низомии суғуртаи иҷтимоӣ суст инкишоф меёбад.

Дар шароити мавҷуд набудани низомии инкишофёфтаи суғуртаи иҷтимоӣ ва самаранокии бозори дохилии меҳнат, муҳочират ва интиқоли маблағҳо ягона механизми мубориза ба муқобили камбизоатӣ барои бисёрии аҳолии Тоҷикистон ба ҳисоб меравад. Интиқоли маблағҳо дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ба зиёдшавии истеъмолот ва рушди иқтисодӣ мусоидат менамояд [А-1].

Ба сифати сармояи бештар арзишдошта хифзи пурраи соҳаи иҷтимоӣ баромад мекунад. Ҳамзамон, дастрасии табақаи аҳолии камбизоат ба неъматҳои гуногуни иҷтимоӣ, имкони нигоҳдории мувозинатро дар оилаҳое, ки барои зиндагӣ захираҳои молиявии камтар доранд, медиҳад [А-2].

Ба андешаи мо, дар ин сурат хоҷагӣҳои хонавода барои таъминоти талаботҳои худ аз дигар сарчашмаҳои даромаднок ба монанди машғулияти инфиродӣ, фаъолияти соҳибкорӣ, маблағи интиқолшуда аз хориҷи кишвар ва фаъолияти ғайрирасмӣ истифода намоянд. Тибқи маълумотҳои пешниҳодгардидаи ҷадвали 2.18 ҳиссаи даромадҳо аз машғулияти инфиродӣ ва фаъолияти соҳибкорӣ 24,9%, дигар мадохилот 38,3%-ро ташкил мекунад, ки назаррас мебошанд ва далели ин гуфтаҳост.

Бояд қайд намуд, ки пас аз ба даст овардани соҳибистиқлолии мамлакат, бештари нишондиҳандаҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ босуръат афзоиш ёфта истодаанд. Аз ҷумла нишондиҳандаи даромади миёнаи пулӣ, музди меҳнат барои як коргар бо майлон афзоиш ёфта истодаанд.

Ҷадвали 2. - Суръати афзоиши даромадҳои пулии номиналӣ ва ҳақиқии аҳолии дар баъзе мамлакатҳои ИДМ барои соли 2019 (нисбат ба соли гузашта, 60%)

Мамлакатҳо	Даромади миёнаи пулӣ		Музди меҳнат барои як коргар		Нафақаҳо	
	номиналӣ	ҳақиқӣ	номиналӣ	ҳақиқӣ	номиналӣ	ҳақиқӣ
Тоҷикистон	114	106	108	100	98	91
Қирғизистон	-	-	105	104	115	113
Қазоқистон	111	104	105	102	113	107
Молдова	-	-	114	113	105	102
Украина	120	110	125	113	109	98
Русия	104	101	110	107	104	101

Сарчашма: Нишондиҳандаҳои асосии таҳқиқоти буҷети хонаводаҳо. // Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. – 2020. – С. 63.

Нишондиҳандаи пардохтҳои иҷтимоӣ хусусан ҳаҷми нафақа соли 2019 нисбат ба соли 2018 коҳиш ёфтааст. Нафақаи номиналӣ дар ҳаҷми 2% ва нафақаи ҳақиқӣ 9% коҳиш ёфтааст (ҷадвали 2).

Ба андешаи мо, ҳаҷми бештари ёрдампулӣ ва пардохтҳои иҷтимоӣ ба кормандон метавонанд дараҷаи шуғл ва ҳосилнокии меҳнатро афзоиш дода, дараҷаи ҳавасмандии кормандро баланд бардоранд.

Аз рафти таҳқиқи даромадҳо маълум гардид, ки афзоиши бештари даромади пулии номиналӣ ва музди меҳнати номиналӣ барои як коргар дар Украина мувофиқан 20% ва 25% рост меояд.

Афзоиши бештари нафақаи номиналӣ ба Қирғизистон рост меояд, ки 15%-ро ташкил мекунад.

Омилҳои иҷтимоӣ низ ба сатҳи шуғли аҳолии таъсиррасон мебошанд. Чунончи, дар рафти таҳлили коррелясионӣ маълум гардид, ки байни нишондиҳандаи шуғл ва шуғл дар шароити ба меъёри беҳдошт номувофиқ алоқамандии зичи назаррас ҷой дорад. Ҳангоми шуғл дар шароити ба меъёри беҳдошт номувофиқ ба як воҳид афзудан метавонад шумораи аҳолии машғул ба 0,09 нафар афзояд. Яъне дар ҳолати ҷой доштани шуғл ба меъёри беҳдошт номувофиқ, дараҷаи шуғли аҳолии суғ афзоиш меёбад.

Диаграммаи 2. - Тақсими шумораи кормандони дар шароити номувофиқ шуғлварзанда, нисбати шумораи умумии аҳолии машғул дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, ба 10000 нафар аҳоли

Сарчашма: Ҳисоби муаллиф дар асоси маълумотҳои омили солони Ҷумҳурии Тоҷикистон // Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. – 2020. – С. 103.

Аз маълумотҳои оморӣ бармеояд, ки дар шароити имрӯзаи шуғли аҳоли, ҳолати шуғли ба меъёри беҳдошт номувофиқ ба назар мерасад. Бо мақсади пурра ғардидани ин масъала аз

нишондиҳандаи нисбӣ истифода бурда, дараҷаи афзоиши нишондиҳандаҳои таркибии шуғл ба меъёри беҳдошт номувофиқро ҳисоб мекунем (диаграммаи 2).

Дар рафти таҳқиқи маълумотҳои диаграммаи 2 маълум гардид, ки соли 2019 нисбати соли 2013 нишондиҳандаи бо меҳнати вазнини ҷисмонӣ машғул буда ва ҳиссаи аҳолии машғули дар шароити номусоид коркунанда ба 10 ҳазор нафар аҳоли (детсимил) мутаносибан 2,2 ва 4,3 нафар афзоиш ёфтааст. Маълум гардид, ки соли 2019 нисбати 10 ҳазор нафар шумораи умумии аҳолии машғул дар Ҷумҳурии Тоҷикистон 4 шуғл бо меҳнати вазнини ҷисмонӣ, 4,2 шуғл дар ҳавои пурчангу газолуд, ки аз меъёри имконпазир зиёд аст, 1,7 шуғл дар ҷои пурларзиш, 4 шуғл дар ҷои пурғалогула ва 17,7 шуғл бо меҳнати вазнини ҷисмонӣ машғулбуда рост меояд[А-3].

Ба андешаи мо, дар сурати ҷой доштани шуғли кормандон дар шароити номусоид, дигар масъалаҳои соҳавиро ба миён меорад, ба монанди захмбардорӣ, низоъҳои меҳнатӣ, ғавти корманд ва дигарҳо, ки боиси коҳишёбии шуғли аҳоли мегарданд.

Омилҳои демографӣ – ба гурӯҳи омилҳои асосии таъсиррасон ба шуғли аҳоли дохил мешаванд. Зеро асоси зиёдшавии захираҳои меҳнатӣ аз афзоиши табиӣи аҳоли ва сохтори синну солӣ вобастагӣ дорад, ки дар Ҷумҳурии Тоҷикистон нишондиҳандаи афзоиши табиӣи аҳоли соли 2019-ум 200,8 ҳазор нафарро ташкил намудааст.

Дар таркиби нишондиҳандаҳои демографии кишвар солҳои охир тағйирёбии назаррас дида мешавад. Чуноне ки аз маълумотҳои диаграммаи 3 бармеояд, ҳиссаи захираҳои меҳнатӣ соли 2019-ум 59,8%-ро ташкил намудааст, ки нисбати соли 2013-ум 0,2% кам гардидааст. Аз ин ҷо бармеояд, ки дар таркиби дигар сохтори синну солии аҳоли тағйиротҳо ҷой доранд.

Диаграммаи 3. Сохтори синну солии аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон (бо %)

Сарчашма: Демографияи солони Ҷумҳурии Тоҷикистон // Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон.– 2020. – С. 38-40.

Дар рафти таҳқиқотмаълум гардид, ки ҳиссаи нишондиҳандаи аз қобили меҳнат ҷавонтар тӯли 3 соли охир қариб бетағйир мондааст, аммо ҳиссаи аҳолии аз синну соли қобили меҳнат калонсолтар зиёд шуда истодааст. Ин нишондиҳанда дар соли 2019-ум 5,9%-ро ташкил намуд, ки нисбат ба соли 2013-ум 1,1 банди фоизӣ бештар мебошад. Ба андешаи мо, афзоиши ҳиссаи аҳолии аз синну соли қобили меҳнат калонсолтар дар иқтисодиёт паёмдҳҳои хуб надошта, ба сатҳи шуғли аҳоли бетаъсир намеронад. Чунончи, ҳангоми афзоиши ин гурӯҳи синну солии аҳоли, сарборӣ ба қувваи корӣ ва дар маҷмӯъ онҳое, ки таъминкунандаи хоҷагҳои хонавода доништа мешаванд, зиёд мешавад. Дар ин сурат даромади сарикасии аъзоёни хонаводаҳо коҳиш меёбад. Ин маънои онро дорад, ки қисман таъминоти моддӣ ин гурӯҳи аҳоли ба захираҳои меҳнатӣ воғузур мегардад. Ҳол он ки на ҳамаи захираҳои меҳнатӣ дар иқтисодиёт машғули коранд ва музди миёнаи меҳнатро мегиранд.

Дар сатҳи хоҷагҳои хонагӣ нақши муҳими тафовутиро чунин омилҳо ба монанди: сарбории кӯдакон ба аҳолии шуғлварзанда; навъи демографии оила; соҳаи фаъолият ва ҳолати шуғл, дараҷаи даромадгирӣ мебозанд.

Чадвали 3. - Сарборӣ ба захираҳои меҳнатӣ ва аҳолии қобили меҳнат дар Ҷумҳурии Тоҷикистон (ба 1000 нафар)

Солҳо	Коэффитсиенти сарбории умумӣ нисбат ба:		Коэффитсиенти сарбории наврасон нисбат ба:		Коэффитсиенти сарбории пиронсолон нисбат ба:		Ҳиссаи сарбории наврасон бо % нисбат ба:		Ҳиссаи сарбории пиронсолон бо % нисбат ба:	
	Захираҳои меҳнатӣ	Қувваи корӣ	Захираҳои меҳнатӣ	Қувваи корӣ	Захираҳои меҳнатӣ	Қувваи корӣ	Захираҳои меҳнатӣ	Қувваи корӣ	Захираҳои меҳнатӣ	Қувваи корӣ
2013	667	1372,1	585,3	1204,1	81,7	168	87,8	87,8	12,2	12,2
2014	663,5	1388,2	580,4	1214,4	83,1	173,8	87,5	87,5	12,5	12,5
2015	660,5	1385,2	575	1206	85,5	179,2	87	87,1	13	13
2016	664,1	1423,1	576,1	1234,4	88	188,7	86,7	86,7	13,3	13,3
2017	704,3	1525	575,2	1245,4	129,1	279,6	81,7	81,7	18,3	18,3
2018	673	1474,1	576,7	1263,1	96,3	211	85,7	85,7	14,3	14,3
2019	678,6	1490,2	578	1269,3	100,6	220,9	85,2	85,2	14,8	14,8

***Сарчашма:** Ҳисоби муаллиф дар асоси маълумотҳои омили солони Ҷумҳурии Тоҷикистон // Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. – 2020. – С. 81.*

Аз таҳлили маълумоти омили маълум гардид, ки дар соли 2019-ум 54,4%-и захираҳои меҳнатӣ дар иқтисодиёт самаранок истифода бурда намешаванд, ҳол он ки дар соли 1991 бузургии ин нишондиҳанда 22%-ро ташкил мекард. Яъне дараҷаи даромадгирӣ ин гурӯҳи аҳолиро омили ба ҳисоб намегирад. Пас дар сурати бо шуғл фаро нагирифтани ин гурӯҳи аҳоли низ сарборӣ доништа мешавад[А-4].

Аз рафти таҳқиқи маълумотҳо собит гардид, ки сол то сол нишондиҳандаи сарбории умумӣ ба захираҳои меҳнатӣ ва қувваи корӣ зиёд шуда, дар соли 2019 нисбат ба соли 2013 мувофиқан 11 ва 118 нафар бештар гардидааст. Аз сабаби кам гардидани ҳиссаи қувваи корӣ дар соли 2019 сарбории наврасон зиёд шуда, дар муқоиса бо шумораи захираҳои меҳнатӣ кам гардидааст.

Чуноне ки дар боло қайд намудем, шумораи аҳолии пиронсол нисбати солҳои қаблӣ бештар шуда истодааст, аз ин рӯ коэффитсиенти сарбории пиронсолон дар соли 2019 зиёд шудааст.

Нишондиҳандаи дигари демографӣ муҳочират ба шумор меравад, ки ба дараҷаи шуғл метавонад таъсир расонад, аз ин рӯ таҳқиқи масъалаи мазкур дар шароити муосир мубрам арзёбӣ мегардад.

Таҳлили масъалаи мазкур аз ҳама нуқтаи назар аҳамияти муҳим дошта, имконияти дарёфти фоидаи изофагӣ аз муҳочирати қувваи коргарӣ бештар буда, барои таҳияи тавсияҳои муфид оид ба кам кардани сатҳи бекорӣ дар бозори меҳнат, ташаккули кадрҳои баландиқтисоси миллий, танзими давлатии муҳочирати меҳнатӣ имконияти васеъ фароҳам меоварад. Муҳочирати меҳнатӣ чунин пайёмадҳои мусбат дорад, ки боиси беҳдошти сатҳи зиндагии аҳоли мегардад: таъминоти талаботҳои аввалиндараҷаи оила; ташкили сармояи худӣ аз ҷумла сармояи озоди шахсӣ; маблағҳои интиқолшуда барои гирифтани маълумот дар соҳаи маориф, барои хариди амволи ғайриманкул ва барои бадастории дигар сарватҳо, харҷ мегарданд; истифодаи ашёи хориҷӣ, ки ба ватан интиқол меёбад, имконияти ғайи гардонидани буҷети давлатӣ, ташкили ҷойҳои нави корӣ, ташкили пасандоз барои устувор нигоҳ доштани қурби пули миллий имконият медиҳад, азхудкунии маданияти ҷаҳонӣ, таҷрибаи меҳнатӣ ва малака ба муҳочир имкон медиҳад, ки пас аз бозгашт ба ватан онҳоро дар ҳаёти иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва истеҳсолии ҷамъият васеъ истифода барад ва ғайра[А-5].

Ба андешаи олимони ватанӣ Мирзоалиев А.А ва Раҳимов Ғ.М. «Муҳочирати меҳнатии бурунмарзӣ дарвоқеъ Тоҷикистонро аз муаммоҳои бекорӣ дохилӣ раҳо мекунад. Метавон қайд намуд, ки воситаҳои пулӣ, ки аз хориҷ ворид мегарданд, бевосита ба сохтори иҷтимоӣ таъсир расонида, ба табақаи миёна оварда мерасонад, мутаносибан, гурӯҳи аҳолии камбизоат ва қишри камбизоати шадидро дар ҷомеа қоҳиш медиҳад»[А-6].

Чадвали 4. - Ҳичрати аҳоли дар соли 2019 (шумораи солони бақайдгирифташуда дар мақомоти қорҳои дохилӣ, ҳангоми ивазкунии домини ҷойи зист, ҳазор нафар)

	Тоҷикистон	Қирғизистон	Қазоқистон	Ўзбекистон	Русия
Шумораи кӯчидаомадагон, ҳамагӣ	40859	42800	1128000	158800	4749700

- ҳичрат дар дохилӣ мамлакат	40600	41400	1115700	156300	4480500
-ҳичрат аз мамлакат-ҳои ИДМ	259	1300	9400	2400	61800
- аз дигар мамлакат-ҳои ҷаҳон	-	100	2900	100	83200
Шумораи кӯчида рафтагон, ҳамагӣ	54495	49000	1160900	169500	4464600
- ҳичрат дар дохили мамлакат	44775	41400	1115700	156300	4048500
-ҳичрат ба мамлакатҳои ИДМ	9720	7300	40900	12800	362000
- ба дигар мамлакат-ҳои ҷаҳон	-	300	4300	400	54100
Афзоиши муҳоҷират	-13636	-6200	-32900	-10700	285100
Самаранокии муҳоҷират, бо %	-14,3	-6,7	-1,4	-3,2	3,1

Сарчашма: Ҳисоби муаллиф дар асоси маълумотҳои демографияи солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон // Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. – 2020. – С. 254 ва Кумитаи омили ИДМ

Дар рафти таҳқиқотмаълум гардид, ки бо таъсири муҳоҷирати берунмарзӣ шумораи қувваи корӣ сол то сол кам шуда истодаанд. Чунончи, аз рафти таҳлили маълумотҳои ҷадвали 4 маълум гардид, ки дар соли 2019 афзоиши муҳоҷират дар Тоҷикистон ба -13636 нафар баробар гардид.

Афзоиши муҳоҷират дар мамлакатҳои қиёсшаванда танҳо дар Русия мусбат арзёбӣ мегардад, зеро Русия ба сифати мамлакати асосии ҷалбкунандаи қувваи корӣ аз мамлакатҳои ИДМ баромад мекунад.

Дар Тоҷикистон афзоиши муҳоҷират манфӣ буда, дар як сол аз ҳисоби зиёд будани шумораи кӯчидарафтагон нисбати кӯчидаомадагон 13636 нафар аҳоли кам гардид, ки қисмати бештари онҳоро қувваи корӣ ташкил медиҳад.

Аз шумораи умумии аҳолии кӯчидарафта дар соли 2019-ум 95,6%-и онро аҳолии аз 15 сола боло ташкил медиҳад, ки захираҳои меҳнатӣ доништа мешаванд. Новобаста аз онки бештари кӯчидарафтагони ин синну сол 62,2% маълумоти миёнаи умумӣ доранд, ҳиссаи дорандагони маълумоти олӣ ва олии нопурра низ кам нестанд, яъне дар ин давра 19%-и шумораи кӯчидарафтагони синни аз 15 сола боло ташкил мекунад[А-7].

Ба андешаи мо, дар сурати зиёд шудани ин тамоюл, аз як тараф, шугли қувваи кории соҳибтахассус кам гардида, фирори мағзҳо сурат мегирад ва аз дигар тараф, таъсири худро ба ҷараёнҳои демографӣ мерасонад.

Таҳлилҳо нишон доданд, ки «Фирори мағзҳо» равандест, ки зимни он аз як кишвар ё минтақа олимон, мутахассисон ва кормандони соҳибтахассус бо сабабҳои иқтисодӣ, баъзан сиёсӣ, динӣ ва ё ягон сабаби дигар барои зиндагӣ фаъолият ба дигар кишвар мераванд. Ин истилоҳ дар луғатҳо ҳамчун «Муҳоҷирати кадрҳои дорои таҳсилот ё тахассус аз як кишвар, гузаштан аз як бахши иқтисод ба дигараш, одатан барои дарёфти маош ё шароити арзандаи зиндагӣ» муайян карда шудааст[А-8].

Масъалаи дигаре, ки дар рафти таҳқиқотбаррасӣ гардид, ин ҷой доштани тафовут дар байни нишондиҳандаҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ, демографӣ ва ҷуғрофӣ -худудии минтақаҳо мебошад. Дар рафти таҳқиқ маълум гардид, ки ВМКБ баробари 44,5%-и худуди ҷумҳуриро ишғол кардан, дар худуди он соли 2019 танҳо 228,9 ҳазор нафар истиқомат мекунад. Аз ин шумора 141,3 ҳазор нафар ё 61,7%-ро захираҳои меҳнатӣ ташкил мекунад ва танҳо 37,7%-и он дар соҳаҳои иқтисодиёт шугл меварзанд, ки нисбатан кам мебошад. Баробари ин сатҳи бештари бекорӣ дар ин минтақа 7,8% рост меояд.

Ҷадвали 5. - Тақсими маъмурӣ-худудии минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон, дар соли 2019

	Ҷумҳурии Тоҷикистон	ВМКБ	Вилояти Суғд	Вилояти Хатлон	ш. Душанбе	НТЧ
--	---------------------	------	--------------	----------------	------------	-----

Худуд (ҳазор км.м)	141,4	62,9	25,2	24,7	0,1	28,5
Ҳиссаи худуд бо %	100	44,5	17,8	17,5	0,1	20,1
Ҳиссаи аҳоли бо %	100	2,5	29,1	35,9	9,3	23,2
Зиччи аҳоли дар як км.м, нафар	65,9	3,6	107,4	135,6	8464,0	76,0
Ҳиссаи шуғл %	98	92,2	98,9	98,4	98,4	95,9
Ҳиссаи қувваи кории дар иқтисодиёт истифоданашуда	54,5	59,1	48,5	53,2	65,4	66,2

Сарчашма: Ҳисоби муаллиф дар асоси маълумотҳои омили солони Ҷумҳурии Тоҷикистон // Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. – 2020. – С.26-94 ва бозори меҳнат дар Ҷумҳурии Тоҷикистон // Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. – 2020. – С.57-88.

Чуноне ки аз маълумотҳои ҷадвали 5 маълум аст, нишондиҳандаҳои, ки вазъи бехтари бозори меҳнати арзёбӣ мекунад, ба вилояти Суғд рост меояд, зеро ҳиссаи қувваи кории дар иқтисодиёт истифоданашуда ва сатҳи бекорӣ кам буда, сатҳи шуғл бештар мебошад. Ба андешаи мо дар афзоиши шуғли аҳолии ин минтақа, таъсири омилҳои ҷуғрофӣ -худудӣ низ назаррас мебошад, зеро вилояти Суғд аз боигариҳои қари замин: ангиштсанг ва бӯр, нафт, озекрит, мис, оҳан, намак, сурма, симоб, рангҳои минералӣ, маснуотҳои бинокорӣ ва ғайраҳо хеле бой мебошад. Ҳамзамон шумораи корхонаҳои саноатӣ, ки ба шуғли аҳоли мусоидат мекунад дар соли 2019-ум 657 адад ё 30,4%-и шумораи умумии корхонаҳои саноатиро дар ҷумҳурӣ ташкил мекунад. Дар заминаи рушди корхонаҳои саноатӣ ҳаҷми маҳсулоти саноатии ин минтақа дар соли 2019 то 13053,6 млн. сомонӣ боло рафт, ки 47,3%-и ҳаҷми маҳсулоти саноатии ҷумҳуриро ташкил намудааст[А-9].

Хулоса, аз рафти таҳқиқи боби дуҷуми диссертатсия маълум гардид, ки зери таъсири ҳаракати табиӣ аҳоли захираҳои меҳнатӣ дар ҷумҳурӣ аз рӯи нишондиҳандаи мутлақ афзоиш ёфта истодааст. Аз рӯи нишондиҳандаи нисбӣ ҳолати коҳишёбии захираҳои меҳнатӣ ба назар мерасад. Чунончи, дар соли 2019 нисбат ба соли 2018 захираҳои меҳнатӣ 94,0 ҳазор нафар афзоиш ёфтааст, аммо коэффитсиенти он аз 0,595-и соли 2018 ба 593-и соли 2019 баробар гардидааст, ки коҳишёбии захираҳои меҳнатиро ифода мекунад. Ин ҳолатро дар минтақаҳои ҷумҳурӣ низ мушоҳида кардан мумкин аст. Вобаста ба масъалаи мазкур зарурат пеш меояд, ки вазъи нишондиҳандаҳои демографии мамлакат пурра таҳқиқ гардад, зеро ба коҳишёбии захираҳои меҳнатӣ пеш аз ҳама дараҷаи таваллуд ва муҳоҷират таъсир мерасонад.

АДАБИЁТ

1. Барфиев Қ.Х., Мирзоев С.С., Аҳмадов Ф.М. Таҳқиқи омили таъсири раванди муҳоҷирати меҳнатӣ ба сатҳи зиндагии аҳоли / Қ.Х. Барфиев., С.С. Мирзоев., Ф.М. Аҳмадов. // Кишоварз.-№ 3. Душанбе 2019. – С. 131-137.
2. Умаров Х.У., Якубова К.Г. Влияние рыночных реформ на развитие отраслей социальной сферы в Таджикистане / Х.У. Умаров., К.Г. Якубова. // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, Душанбе 2015 /№2 (Қ. 6) – С. 18
3. Ҳисоби муаллиф дар асоси маълумотҳои омили солони Ҷумҳурии Тоҷикистон // Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. – 2020. – С. 103.
4. Аҳмадов Ф.М. Арзёбии омили сатҳи зиндагии аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон. Монография / Қ.Х. Хушвахтзода, Ф.М. Аҳмадов, Ф.М. Ашуров. – Душанбе, 2021. – С.127-129.
5. Барфиев Қ.Х., Мирзоев С.С., Аҳмадов Ф.М. Таҳқиқи омили таъсири раванди муҳоҷирати меҳнатӣ ба сатҳи зиндагии аҳоли / Қ.Х. Барфиев., С.С. Мирзоев., Ф.М. Аҳмадов. // Кишоварз.-№ 3. Душанбе 2019. – С. 131-132.
6. Мирзоалиев А.А., Рахимов Г.М. Доходы трудовых мигрантов и их роль в повышении уровня жизни населения в республике Таджикистан / А.А. Мирзоалиев., Г.М. Рахимов // Паёми ДДТТ, 2018. №4/25, Бахши илмҳои иҷтимоӣ, иқтисодиёт ва соҳибкорӣ – С 28-36
7. Демографияи солони Ҷумҳурии Тоҷикистон // Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. – 2020. – С. 267.

8. Мирзоев С.З Таърих ва тамоюли муҳочирати зеҳнҳо, сабаб ва оқибатҳои фирори мағзҳо / Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимо-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – Душанбе, 2017.–№2/8. С. 41-46.–

9. Омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон // Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон.– 2020. – С.272 ва вазъи иҷтимою иқтисодии Вилояти Суғд // Сарраёсати Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон.– 2019. – С.19

Хусейнова
Мавзуна
Ворисчонова

номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсенти
кафедраи идоракунии иқтисодиёт ва
маркетинги факултети иқтисодии
МДТ "Донишгоҳи давлатии Хучанд ба номи
академик Б. Гафуров" E-
mail:mavzuna_1977@mail.ru

Ашрапова
Заррина
Негматҷонова

унвонҷӯи кафедраи идоракунии иқтисодиёт
ва маркетинги факултети иқтисодии МДТ
"Донишгоҳи давлатии Хучанд ба номи
академик Б. Гафуров",

ПОТЕНСИАЛИ ИННОВАТСИОНИИ КОРМАНДОНИ МУАССИСАҲО

Шароити муосири фаъолияти муассисаҳо бинобар мавҷудияти шумораи мушкилотҳо ва таҳдидҳои дохилию хориҷӣ зарурати ҷустуҷӯи манбаъҳои баланд бардоштани самаранокии фаъолияти онҳоро пешакӣ муайян мекунад. Яке аз ин потенциали инноватсионии кормандон мебошад.

Баррасии масъалаҳои потенциали инноватсионии кормандони ташкилот бояд аз муайян кардани моҳияти ҷунин мафҳумҳо ба мисли «инноватсия» ва «иктидори инноватсионӣ» оғоз шавад. Дар доираҳои илмӣ ба далели норавшанӣ ва ғуногунҷанбаи мундариҷаи маъноӣ дар мавриди тафсири истилоҳи «инноватсия» яқдилона вучуд надорад, ба ин муносибат дар мақолаи мазкур мо пешниҳод мекунем, ки таърифи зерини инноватсия истифода шавад: «...ин раванди маҷмӯӣ ё натиҷаи эҷодкунӣ, таҳия ва татбиқи инноватсия, ки боиси амикии дониш, тағйирёбии тафаккури созанда ва услуги тафаккур, тағйирёбии сохтор ва тартиби фаъолияти бо ин навоарӣ алоқаманд мебошад».

Дар навбати худ, потенциали инноватсионии кормандонро метавон ҳамчун имкониятҳои амалинашуда ва ниҳон ғамидан мумкин аст, ки бо қобилият ва омодагии кормандон барои ноил шудан ба ҳадафҳои корхона муайян карда мешавад [3].

Инчунин, потенциали инноватсионии корманд ҳамчун қобилияти дарки иттилооти нав, баланд бардоштани дониши касбии худ, пешниҳоди ғояҳои нави рақобатпазир, пайдо кардани роҳҳои ҳалли масъалаҳои ғайристандартӣ ва роҳҳои нави ҳалли масъалаҳои стандартӣ ба ҳисоб меравад.

Потенциали инноватсионии кормандони муассисаро метавон аз рӯи унсурҳои зеринаш баррасӣ кард: омодагии инноватсионӣ – рушди зехнии корманд, суръати азхудкунии дониш ва суръати қабули қарорҳо; ҳавасмандгардонии инноватсионӣ – муносибати фаъолонии кормандон ба ҳалли мушкилоти пайдошаванда; муносибати навоварона ба кор – бо таваҷҷӯ ба меъёрҳои баланди сифати меҳнат зоҳир мегардад.

Моделҳои потенциали инноватсионии кадрҳо меорем:

Расми 1. Моделҳои потенциали инноватсионии кадрҳо [2]

Ҷузъҳои асосии ин модел инҳоянд:

– дониш, малака ва рафтор, ки барои фаъолияти инноватсионӣ заруранд- салоҳиятҳои инноватсионӣ;

–мулоҳизаҳои корманд оид ба ҷиҳатҳои гуногуни фаъолияти инноватсионӣ мебошанд, ки аз имкониятҳо, ангеа ва самти ӯ нисбат ба раванди инноватсионӣ дар ташкилот муайян карда шудаанд, дарак медиҳад-яъне дарки қобилият ва омодагии кормандон ба фаъолияти инноватсионӣ; – дараҷаи омодагии кормандонро ба татбиқи фаъолияти инноватсионии корхона инъикос менамояд-натиҷаҳои рафтори инноватсионӣ.

Таъсири мустақим ба потенциали инноватсионии кормандони ширкат бо чунин ҷузъҳои фарҳанги ташкилии он таъмин карда мешавад: кайфияти инноватсионии (мавқеи дохилии ҳар як корманд дар мавриди қабул ё рад кардани навоарӣ, ки метавонад дар хушбинӣ ва пессимизм дар навоарӣ ифода карда шавад); фарҳанги инноватсионӣ (маҷмӯи муносибатҳои байнишахсӣ дар ташкилот оид ба татбиқи самтҳои навоварона); ихтилофи инноватсионӣ (бархӯрди манфиатҳои гуногун, ки бо навоарӣ алоқаманданд); инерсияи инноватсионии иҷтимоӣ; интизории навоварона ва ғ.

Омили муҳиме, ки моҳияти неруи инноватсионии кормандони ташкилотро муайян мекунад, табақабандии иҷтимоии аъзоёни коллектив мебошад. Аз рӯи нақши функционалӣ категорияҳои зерини коргарон ҷудо карда мешаванд: генераторҳои идеяҳои инноватсионӣ, ки қобилияти пешниҳоди идеяҳои асли доранд; навоварон-менечерҳое, ки қобилияти идоракунии инноватсияро ҳамчун раванд доранд; коргарони ихтисоснок.

Идоракунии потенциали инноватсионии кормандони муассиса бояд ба принципҳои муайяне асос ёбад, ки иҷрои вазифаҳои дахлдори идоракуниро таъмин мекунад:принципи истифодаи усулҳои системавӣ ва раванди дар идоракунии иқтисодии инноватсионии кормандони муассиса ба идеяи концептуалии ҳамохангсозии ин идоракунӣ бо системаҳои муосири идоракунии сифат асос ёфтааст; принципи нигаронидашудаи идоракунии неруи инноватсионии кормандони муассиса ба стратегияи фаъолияти инноватсионӣ ва натиҷаҳои ниҳонии муассиса бо он муайян мешавад, ки чунин идоракунӣ ба ҳалли ҳадафҳои стратегӣ ва тактикаи идоракунии инноватсионӣ равона карда шуда, бояд ба стратегия ва сиёсати фаъолияти муассиса мувофиқ бошад; инчунин риояи принципи таъмини мувозинати байни қобилиятҳои навоварона ва имкониятҳои ҳаёти кормандони муассиса ҳатмист; барои идоракунии босифати неруи инноватсионии кормандони корхона принципи ба назар гирифтани манфиатҳои соҳибони муассиса (корфармоён), кормандон ва давлат аз аҳамият дур нест; идоракунии потенциали инноватсионии кормандони муассиса доимӣ набуда, дар зерин таъсири бозори меҳнат, муҳити беруна ва дохилӣ буда, доимо тағйир меёбад. Маҳз принципи ба назар гирифтани воқеияти вазъияти бозор, таъсири омилҳои дохилихочагӣ ва омилҳои муҳити зист, динамизми баланд имкон медиҳад, ки системаи идоракунии потенциали инноватсионии кадрҳои муассиса бо мутобиқати баланд ба тағйирот дар ҳамаи соҳаҳои хоҷагидорӣ тартиб дода шавад; принципи пайгирона, фарогирии пурра ва тағйирпазирии равишҳо дар идоракунии нерӯи инноватсионии кормандони муассиса низ муҳим аст; ва ниҳоят, идоракунии нерӯи инноватсионии кормандони муассиса бояд ба принципи ҳамохангии амалиёти идоракунӣ, ба мақсаднокӣ ва самаранокӣ риоя кунад.

Хусусиятҳои сифатии потенциали инноватсионии муассиса бевосита аз сифатҳои шахсии ҳар як корманд вобаста аст, аз ҷумла: худҳавасмандӣ, кӯшиши рушди худ, навоарӣ ва ташаббускорӣ.

Диққати махсус бояд ба идоракунии нерӯи инноватсионии кормандони муассиса дода шавад.

Идоракунии потенциали инноватсионии кормандони муассиса бояд ба омезиши ҷудонашавандаи фаъолияти идоракунӣ дар соҳаи идоракунии инноватсионӣ ва кадрӣ муассиса асос ёбад.

Худи раванди идоракунӣ, пеш аз ҳама, аз таҳлили потенциали инноватсионӣ, ки дар муассиса ташаккул ёфтааст, оғоз меёбад, ки алгоритми он дар расми 2 нишон дода шудааст.

Ҳамин тариқ, мазмуни марҳалаи аввал раванди ҷамъоварии иттилооте мебошад, ки бояд омӯзиши пайгирона дошта бошад.

Марҳилаи дуюм бо арзёбии иттилооти гирифташуда аз нуқтаи назари ҷузъҳои зерини иқтисодии инноватсионии кормандони муассиса алоқаманд аст: захираҳои инноватсионӣ, ҳассосияти инноватсионӣ, системаи идоракунӣ ва фазои иҷтимоӣ-психологӣ.

Дар марҳилаи сеюм усули муқоисавӣ барои муқоисаи натиҷаҳои бадастомадаи арзёбӣ бо арзишҳои миёна (аз рӯи соҳа, минтақа, гурӯҳи корхонаҳо ё дигар), арзиши стандартӣ ва арзиши даврӣ гузашта истифода мешавад.

Муқоисаи гузаронидашуда имкон медиҳад, ки дар марҳилаи чорум омилҳои муайян карда шаванд, ки ба потенциали инноватсионии кормандони муассиса таъсири манфӣ мерасонанд.

Ва дар нихоят, дар марҳилаи панҷум мушкилот таҳия ва мушаххас карда мешаванд, ки мавҷудияти онҳо бояд дар доираи раванди идоракуни бартараф карда шаванд.

Расми 2. Марҳилаҳои таҳлили потенциали инноватсионии кормандони ташкилот [1]

Муайян намудани ҷанбаҳои мушкилоти потенциали инноватсионии кадрҳо имкон медиҳад, ки тадбирҳои такмили он таҳия карда шаванд. Дар байни онҳо инҳоро метавон ҷудо кард:

- таҳияи нақшаҳои инфиродии рушд;
- гузаронидани ҷорабиниҳои тарбиявӣ;
- баланд бардоштани қобилияти касбии кормандон;
- фароҳам овардани фазои корӣ дар муассиса ва ғайра.

Ҳамин тариқ, идоракунии салоҳиятноки потенциали инноватсионии кормандони муассиса имкон медиҳад, ки дар муддати кӯтоҳ ва миёна ба натиҷаҳои зерин ноил гарданд: баланд бардоштани рақобатпазирии муассиса дар маҷмӯъ аз ҳисоби татбиқи мунтазами қобилиятҳои инноватсионии ҳар як корманди алоҳида; баланд бардоштани самаранокии раванди истеҳсолии муассиса тавассути баланд бардоштани самаранокии ҳамаи унсурҳои занҷираи функционалӣ; ташаққули захираи кадрҳои инноватсионӣ ҳамчун воситаи ояндадор барои ҳалли мушкилот ва таҳдидҳои эҳтимолии ба фаъолияти муассиса.

Таҳқиқоти мо ба мо имкон медиҳад, ки хулосаҳои зеринро пешниҳод карда бошем:

Дар марҳалаи кунунии рушд муносибати навобарона дар баланд бардоштани самаранокии муассиса нақши муҳим мебозад. Потенциали инноватсионӣ, дар навбати худ, маҷмӯи синергетикии захираҳои гуногуни ташкилотро мефаҳмад, ки истифодаи онҳо ноил шудан ба мақсадҳои рушди инноватсиониро пешбинӣ менамояд. Дар баробари ин, потенциали инноватсионии корманд ҳамчун қобилияти дарки иттилооти нав, баланд бардоштани дониши касбии худ, пешниҳод намудани ғояҳои нави рақобатпазир, пайдо кардани роҳҳои ҳалли масъалаҳои ғайристандартӣ ва роҳҳои нави ҳалли масъалаҳои стандартӣ ба ҳисоб меравад.

Мақола мафҳумҳои инноватсия ва потенциали инноватсиониро ошкор намуда, модел ва марҳилаҳои таҳлили потенциали инноватсионии кормандони муассисаро баррасӣ мекунад. Ҳамин тариқ, потенциали инноватсионии кормандони муассиса омили муҳими баланд бардоштани самаранокии фаъолияти он мебошад.

АДАБИЁТ

1. Дупленко Н.Г. Методика анализа инновационного потенциала персонала организации // Вестник Балтийского федерального университета им. И.Канта. 2015. № 3.
2. Меркушева А.А. Инновационный потенциал персонала предприятия как объект исследования // Вестник ПНИПУ. Социально-экономические науки. 2016. № 3.
3. Сокерина С.В. Развитие инновационного потенциала персонала в контексте динамических способностей организации // Интернет-журнал «Науковедение». 2015. Том 7. №5 [Электронный ресурс]. – URL: <http://naukovedenie.ru/PDF/197EVN515.pdf> (дата обращения: 07.11.2020).
4. Хусейнова, М.В. Региональное управление в условиях рынка [Текст] / М.В. Хусейнова // Вестник Таджикского государственного университета права, бизнеса и политики/ Научно-теоретический журнал. – Худжанд: «Нури маърифат». – 2015. - №4(65). -С.85-91.

Холиқова
Парвина
Исматуллоевна

унвонҷӯи кафедраи менеҷменти
ДДТТ E-mail: parvina-kh @
amonatbonk.tj
Тел.: (+992) 900846363

НАҚШИ КАДРҲО ДАР РУШДИ ИҚТИСОДИЁТИ РАҚАМӢ

Тавре мушоҳида менамоям, рушди иқтисоди рақамӣ боиси тағйироти сифатӣ дар идоракунии корхона гардид. Дар мавриди талабот ба сармояи инсонии баландсифат, чунин ба назар мерасад, ки имкони иқтисодӣ дар ояндаи наздик бо дурнамои рақамикунонӣ ва иқтисоди рақамӣ алоқаманд аст. Зеро, иқтисоди рақамӣ иқтисодиёти маҳсулоти инфиродӣ ва махсусгардонидашудааст, ки аз ҷониби гурӯҳҳои хурд истеҳсол карда мешавад ва ин сармояи баланди инсониро талаб мекунад.

Ин тағйирёбии парадигма боиси боз ҳам аз нав дида баромадани нақши захираҳои инсонӣ дар корхона гардид. Идеяи мавҷудияти доройҳои ғайримоддӣ ҳамчун шакли махсуси зуҳури сармояи инсонии корхона ба миён меояд [9].

Соли 1995 олими амрикоӣ Николас Негропonte аз Донишгоҳи Массачусетс истилоҳи "иқтисоди рақамӣ"-ро ба вучуд овард. Яке аз гузоришҳои асосии Бонки Ҷаҳонӣ барои соли 2016 мундариҷаи гузориш дар бораи вазъи иқтисоди рақамӣ дар ҷаҳон дар гузориши "Дивидендҳои рақамӣ" оварда шудааст [10]. Ё чунин андешаро пешниҳод намудааст:

«Дар системаи муосири иқтисодии ҷаҳон, дар зери таъсири равандҳои рақамисозӣ, ҳиссаи назарраси маҷмӯи маҳсулоти дохилии кишварҳои пешрафта барои ҷамъоварӣ, коркард, нигоҳдорӣ ва паҳн кардани иттилоот ва донишҳо ҳисоб мекунад. Дар зери таъсири нақши афзоюндаи иттилоот ва дониш дар муҳити соҳибкорӣ, зарурати идоракунии сармояи инсонӣ ҳамчун барандаи ин дониш рӯз то рӯз аҳамияти бештар пайдо мекунад» [9].

Ҳамин тариқ, барои таърифи истилоҳи «иқтисоди рақамӣ» ду равишро метавон ҷудо кард: равиши аввал онро ҳамчун кластери бахшҳои иқтисодӣ барои истеҳсоли молу хидматҳои электронӣ дар асоси технологияҳои рақамӣ муайян мекунад. Аз нуқтаи назари ин равиш, ки онро равиши классикӣ меноманд, як гурӯҳи молу хизматрасонӣ то андозае дар натиҷаи имкониятҳои технологияҳои рақамӣ ба ҳисоб меравад ва амалан ба муқаррароти мавҷудаи назарияи иқтисодӣ мувофиқат мекунад. Дар соҳаи равиши дуюм, иқтисодиёти рақамӣ ҳамчун формати нави муҳити иқтисодӣ баррасӣ мешавад, ки дар зери таъсири дастовардҳои пешрафти илмию техникӣ дар раванди рушди технологияҳои рақамӣ, инчунин татбиқи имкониятҳои нав дар ҳамаи соҳаҳои фаъолияти иҷтимоию иқтисодие, ки ин технологияҳо таъмин карда шудаанд ташаккул меёбад. Ин равиш истилоҳи «иқтисоди рақамӣ»-ро васеътар маънидод мекунад, аммо маҳз ҳамин таъриф дар бораи мутобиқати муқаррароти назарияи иқтисодие, ки дар парадигмаи нави иқтисодӣ ба вучуд меоянд, шубҳахоро ба вучуд меорад.

Ҷаҳони муосирро наметавон бе рушди низоми иттилоотӣ тасаввур кард. Низоми иттилоотӣ дар раванди муносибатҳои иқтисодӣ воқунишро ба миён гузоштааст, ки онро бояд зуд дарк намуд ва пиёда сохт. Воқеияти муосир дар марҳилаи дигаргунсозии кулӣ вучуд дорад, ки ин ба афзоиши ҳиссаи нақши иқтисоди рақамӣ асоснок шудааст. Технологияҳои инноватсионие, ки дар асоси он қарор доштанд бо суръат дигар карда шуданд ва ба марҳилаи нави густариши босуръати ҷаҳонӣ табдил ёфтанд. Масалан ҳоло, дар бисёре аз минтақаҳои Федератсияи Русия, сатҳи воридшавии рақамӣ аз рӯи индекси рақамии Русия аз 60% ва дар минтақаҳои пешрафта аз 75% зиёд аст [2]. Эҳтимол меравад, ки дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ин рақамҳо шояд то 30-40% -ро ташкил диҳанд. Аммо муҳити рақамӣшуда моро водор месозад ҳамқадами замона бошем. Рушд ва маъмул гардонидани технологияҳои рақамӣ дар саросари ҷаҳон як лаҳзаи ногузир аст, ки бевосита ба тарзи ҳаёти аҳоли дар маҷмӯъ таъсир мерасонад.

Бисёре аз бахшҳои иқтисодиёт бо ҳаракати кайҳонӣ ба сӯи рақамисозӣ тамоюл доранд ва баъзеҳо аллакай рақамӣ шудаанд. Қобили зикр аст, ки ҳатто дар соҳаи кишоварзӣ, ки дар асри 21 босуръат рушд мекунад, таҷҳизотҳои роботӣ пайдо шудааст, ки кори одамонро ба таври назаррас тез ва осон менамояд.

Робототехника, зехни сунъӣ, чопи 3D - ин рӯйхати пурраи манфиатҳои нест, ки зехни рақамӣ медиҳад, дар навбати худ, рушди он мустақиман аз ҳуди шахс вобаста аст, ки барои ин дониш ва

тахассуси зарурӣ дорад. Вақте ки кишварҳо ба сӯи рақамисозӣ пеш мераванд, дар ин раванд шумораи зиёди кадрҳоро пайдо кардан ғайриимкон аст, ки дорои тахассуси зарурӣ бошанд.

Ин мушкилот ба яке аз мушкилоти глобалии бозори меҳнат табдил ёфтааст [8]. Барои мисол аз рӯи маълумотҳои интернетӣ дар Русия фарқияти тахассусӣ 33,9 миллион нафарро ташкил медиҳад ва ин рақамро дар дигар кишварҳо ҳисоб кардан имконпазир аст.

Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки аксари аҳолии имрӯз қурбони шабакаҳои иҷтимоӣ, аз ҷумла интернет гаштаанд ва соатеро бе истифода аз он тасаввур карда наметавонанд. Фаъолияти натиҷабахши ҳар як фард аз маърифату саводнокии технологӣ, истифодаи воситаҳои техникӣ ва мутобиқ шудан ба муҳити технологияи рақамӣ вобастагии зиёд дорад. Яъне мафҳуми “инсонӣ рақамӣ”, “фаъолияти иттилоотӣ”, “фаъолияти фосилавӣ” ва амсоли онҳо мубрами ҳаёти ҳар як фардро таҷассум менамоянд.

Мутахассисони ин соҳа маълумот медиҳанд, ки имрӯз дар ҷаҳон тамоми раванди технологӣ метавонад дар тӯли 2,5 сол ба таври назаррас тағйир ёбад. Дар навбати худ, қувваи корӣ, ки барои мутобиқ шудан ба чунин тағйирот вақт надорад, барои кишварҳои пешрафта як мушкили ҷиддиест. Татбиқи фаъоли рақамикунонӣ ва технологияи рақамӣ зарурияти омӯзиши дастаҷамъонаи кадрҳоро ба миён мегузорад, ки онҳо қобилият, маҳорат ва тахассуснокии анъанавиро доранд. Ба шарофати ин раванд шумораи коргарони пастхисос коҳиш ёфта, дар 5-10 соли наздик дар Русия беш аз 6,7 миллион ҷойҳои корӣ ихтисор хоҳанд шуд.

Чунин пешгӯиро Фонди рушди ташаббуси Интернет дар асоси динамикаи кунунии тағйирот дар сатҳи шуғл дар Русия таҳия кардааст [3]. Инчунин бояд қайд кард, ки касбҳои, ки ба кори муқаррарӣ асос ёфтаанд, дараҷаи баландтарини коҳиши хавф доранд, аз ҷумла: муҳосибон, операторони маркази тамос, таҳлилгарон, кормандони бонк. Имрӯз низоми оморасозии кадрҳо аз технологияҳои муосир ба таври назаррас дур шуда, сатҳи саводнокии рақамии одамон ба талаботи рақамисозии ҷомеа дар маҷмӯъ ҷавобгӯ нест. Барои рушди минбаъдаи рақамисозӣ, инчунин барои муваффақият дар технологияҳои муосир, ҳоло зарур аст, ки системаи таълимиро аз нав шакл дод, инчунин ба рушд ва дастгирии донишҷӯёни лаёқатманд дар соҳаи технологияҳои иттилоотии иқтисодӣ рақамӣ таваҷҷӯҳ беандоза зоҳир кард. Инчунин, бояд гуфт, ки тамоми табақаҳои аҳолии бояд ба истифодаи фаъолнаи технологияҳои нав омода бошанд. Баланд бардоштани сатҳи саводнокии умумии рақамӣ на танҳо ба беҳбуди зиндагии аҳоли, балки вазъи иқтисодии онро баланд бардошта, нобаробарии рақамиро коҳиш медиҳад [4].

Имрӯз барои таъмин ва рушди иқтисодиёт ба кадрҳои кордон эҳтиёҷи фаврӣ ба миён омадааст. Ба ин муносибат ин зарурат талаб мекунад, ки барои бо суръат тайёр кардани онҳо шароит фароҳам оварда шавад. Асоси захираҳои инсонии рақамисозӣ мутахассисони идоракунии додаҳо, таҳиягарони замимаҳои мобилӣ ва ғайра мебошанд. Бе иштироки бевоситаи кормандони салоҳиятдор ва ҷалбшуда, ки малакаҳои кор дар муҳити рақамӣ доранд, тасаввуроти муосири ширкатҳоро эҷод кардан ғайриимкон аст.

“Дар самти рушди соҳаҳои мухталифи саноат зарур аст, ки гузариш ба технологияҳои инноватсионӣ, хусусан, таҷҳизоти каммасрафи барқӣ таъмин гардида, дар ин замина истеҳсоли маҳсулоти рақобатнок бо истифода аз «энергияи сабз» васеъ ҷорӣ карда шавад.

Ба Ҳукумати мамлакат супориш дода мешавад, ки ҷиҳати таҳия ва васеъ истифода намудани технологияҳои муосир дар соҳаҳои мухталифи иқтисоди мамлакат Стратегияи миллии «зеҳни сунӣ»-ро қабул ва татбиқ намояд.

Вобаста ба талаботи соҳаи саноат зарур аст, ки ба масъалаи баланд бардоштани сифати таҳсилот, тақмили нақшаҳои таълимӣ дар муассисаҳои таҳсилоти олии касбии кишвар ва тайёр кардани мутахассисони касбҳои нав эътибори ҷиддӣ дода шавад”[7].

Салоҳияти кормандони HR, ки бевосита равандҳои асосиро ҳамроҳӣ мекунанд, аҳамияти аввалиндараҷа дорад. Ба эътиқоди коршиносон ва донишмандони ин соҳа, дар шароити ақибмонии истеҳсолоти технологӣ ва тавсеаи таҳримҳо, ба гумон аст, ки рақамисозӣ иқтисоди кишварро ба мавқеи рушди устувори иқтисодӣ расонад. Дар муддати кӯтоҳ иҷро кардани тамоми вазифаҳои ба миён гузошташуда, ҳатто дар сурати мавҷуд будани маблағгузориҳои калон, мутахассисон ва кадрҳои аз ҷиҳати касбӣ тайёр кардашуда хеле душвор аст, зеро имрӯз ин захираҳо хеле маҳдуданд.

Аз ин лиҳоз, мо набояд дар оянда аз ҳисоби рақамикунонии иқтисодиёт шумораи зиёди бекоронро бинем. Мушкилии ҳуди раванди рақамисозӣ аз нуқтаи назари маҳдудиятҳои молиявӣ метавонад, омили хавф барои татбиқи чунин система гардад [1].

Аммо, сарфи назар аз ҳама паҳлӯҳои манфии ин масъала, натиҷаи асосии тамоми кӯшишҳои андешидашуда афзоиши рақобатпазирӣ, имкони худшиносӣ ва рушди шахрвандони Русия дар тӯли

ҳаёти онҳо хоҳад буд. Имконияти таҳсил ва рушди пайваста бояд барои ҳама шаҳрвандон, сарфи назар аз синну сол дастрас бошад.

“Бо вучуди корҳои анҷомдодашуда ва дастовардҳои зикргардида, ҳамчунин, чиҳати ҳалли пурраи мушкилоти мавҷуда Ҳукумати мамлакат вазифадор аст, ки минбаъд низ ба масъалаҳои баланд бардоштани гуногунсамтӣ рақобатнокӣ иқтисоди миллӣ, густариши раванди рақамикунӣ иқтисод, татбиқи «иқтисоди сабз», саноатикунӣ босуръат, истифодаи технологияҳои инноватсионӣ ва рушди нерӯи инсонӣ афзалият дода, дар ин замина рушди устувору сифатнокӣ иқтисоди миллиро таъмин намояд” [7].

Баҳри татбиқи ин мақсаду вазифаҳо иқтидори кадрӣ ё захираҳои меҳнатии касбӣ заруранд, ки бояд беш аз пеш ба таҳсилот, хусусан самти рақамисозӣ, яъне “фазои иттилоотӣ дастрас” таваҷҷӯҳ дошта бошанд.

Ҳамин тариқ, барои насли ҷавон ва мутахассисони ҷавон фаҳмидани он чизе, ки имрӯз бояд омӯзанд, ҳеле муҳим аст, то дар оянда дар бозори рақобатпазири меҳнат харидори худро пайдо карда тавонанд. Одамони миёнасол бояд дар ҳар марҳилаи рушди касбияташон имкон дошта бошанд, ки дар зиндагӣ мавқеи худро пайдо кунанд, яъне баҳодихии салоҳияти худ, тақмили маҳорати худ ва соҳиби ихтисоси дуҷумла «рақамӣ» шаванд.

Масалан, барои дар сатҳи зарурӣ маълумот гирифтани, хусусан дар самти рақамисозӣ таҳсил дар ихтисосҳои иқтисодӣ, бизнеси электронӣ, информатикаи иқтисодӣ, иқтисодӣ рақамӣ, технология ва низомии иттилоотӣ (дар иқтисодиёт) — таъминоти барномавӣ, технология ва низомии иттилоотӣ (дар иқтисодиёт) — таъминоти техникӣ, бизнес информатика (мутахассис дар самти идораи равандҳои тиҷорати электронӣ), информатикаи иқтисодӣ (мутахассис дар самти таҳияи афзорҳои тиҷорати электронӣ) аз манфиат ҳолӣ нест.

Асри имрӯза побанди технологияи иттилоотӣ, рақамикунӣ дар тамоми соҳаҳо гардидааст ва таваҷҷӯҳ намоед, ки новобаста аз суръатбахшӣ ва татбиқи қайҳонии инноватсияҳо дар ҳориҷи кишвар дар самтҳои зерин баҳри ҳарчи зудтар аз худ намудани нозуқиҳои рақамикунӣ, аз ҷумла зехни сунъӣ, барномарезии мобилӣ, идораи сомонаҳо, таҳиягари сомонаҳо, таъминоти техникӣ, таъминоти барномавии системавӣ, таъминоти барномавии оффесӣ, таҳлилгари бизнес, лоиҳаи тиҷоратӣ, маъмури дастгоҳҳои шабакавӣ, маъмури дастгоҳҳои техникӣ ва идоракунии фосолави мутахассисон, яъне иқтидори кадриро новобаста аз синну сол омода месозанд.

Аз инҷост, ки на танҳо насли ҷавон, балки насли калонсол, агар фаъолона истифода бурдани захираҳо ва технологияҳои рақамиро ёд гирад, дар маҷмӯъ имкони зиндагии шоиста ва босифатро пайдо мекунад. Ҳамин тариқ, мо метавонем бигӯем, ки рақамикунӣ дар соҳаи иқтисод як соҳаи алоҳида нест, балки ҳамчун асос барои эҷоди моделҳои устувор ва босифати тиҷорат ва истеҳсолот хизмат мекунад, ки ба тағйир додани формати маориф, тандурустии тиббӣ ва инчунин роҳнамои платформаи нави тараққиёти давлат, иқтисодиёт ва тамоми ҷамъият хизмат менамояд.

АДАБИЁТ

1. Иванов, В.В. Цифровая экономика: мифы, реальность, перспектива/ В.В. Иванов, Г.Г. Малинецкий. – М.: Российская академия наук, 2017. – 64 с. 297
2. Индекс «Цифровая Россия» [Электронный ресурс]// Skolkovo. – Режим доступа: https://finance.skolkovo.ru/downloads/documents/FinChair/Research_Reports/SKOLKOVO_Digital_Russia_Report_Full_2019-04_ru.pdf (Дата обращения: 23.08.2020)
3. Кадры в эпоху цифровой экономики [Электронный ресурс]// Ria.ru. – Режим доступа: <https://ria.ru/20191230/1562653998.html> (Дата обращения: 23.08.2020)
4. Коптева, Л.А. Кадры и образование в цифровой экономике /Л.А. Коптева. – СПб.: Ученые записки Санкт-Петербургского имени В.Б. Бобкова филиала Российской таможенной академии, 2018. – № 3 (67). – С. 102-107.
5. Мирзоалиев А.А. ва диг. Масъалаҳои ташаккул ва рушди иқтисодиёти рақамӣ [Матн] / А.А. Мирзоалиев, М.С. Тулиев, П.И. Холиқова // Аҳбори ДДҲБСТ. Силсилаи илмҳои гуманитарӣ. - 2022. - № 3 (92). - С. 40-52.
6. Мирзоалиев А.А., Бобохонова Ш.Х., Асосҳои концептуалии амалкунии бозори хизматрасониҳои электроэнергетикӣ, ISSN 2308-054X Паёми Донишгоҳи давлатии тиҷорати Тоҷикистон 2(40) Душанбе, 2022, саҳ 110-117

7. Паёми Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ-Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон. 21.12. 2021. // [Захираи электронӣ]-Тарзи дастрасӣ: <http://president.tj/node/19088>(Санаи воридшавӣ: 11.04.2022с);
8. Попов, М.В. Кадровый потенциал в реализации программы «Цифровизация в Российской Федерации»/ М.В. Попов, А.М. Сухорукова. – Саратов, 2018. – С. 15-21.
9. Ширинкина, Е. В. Особенности функционирования промышленных предприятий в цифровой экономике / Е. В. Ширинкина // Экономика в промышленности. – 2018. – Т. 11. – № 2. – С. 143–150.
10. Negroponte, N. Being Digital / N. Negroponte. – N.-Y.: Knopf, 1995. – 256 p.

СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ РЫНКА ТРУДА В УСЛОВИЯХ ЦИФРОВИЗАЦИИ

Глобальные процессы цифровой экономики постоянно ускоряются, охватывая все новые и новые области человеческой деятельности. Также ускоренными темпами происходит развитие новых «прорывных» технологий, верное применение которых определяет национальную конкурентоспособность в XXI столетии. Наблюдается смена парадигмы цифровой трансформации: если прежде ведущие страны мира рассматривали цифровые преобразования в рамках отдельных отраслей, то сегодня национальные экономики ведущих стран мира целиком переходят на цифровые рельсы. Эта новая парадигма ляжет в основу процесс с цифровизации Республики Таджикистан.

В Республике Таджикистан активно реализуются процессы цифровой трансформации, представляющие собой переход на новые технологии и онлайн-сервисы. Понятия «цифровая экономика» и «формирование цифровой экономики» обозначены в Концепции цифровой экономики в Республике Таджикистан, которого утверждена постановлением Правительства Республики Таджикистан от «30» декабря 2019 года, №642 [4]. Этот документ определил отстающие секторы экономики с точки зрения внедрения в них информационно-коммуникационных технологий (далее – ИКТ). Также в документе указана необходимость разработки целевых показателей для изучения эффекта проводимой цифровизации и подготовки плана внедрения новых технологий в производственном секторе. На данный момент примерами отраслей, в которых цифровизация значительно позволит снизить неэффективность работы, являются транспортная и логистическая отрасли, образование, здравоохранение и коммунальная инфраструктура.

Повсеместное внедрение цифровых технологий, в том числе «прорывных» технологий должно стать основой обеспечения устойчивого экономического развития и роста международной конкурентоспособности страны. Цифровизация экономики позволит создать новую модель экономического роста, привлечь международные инвестиции, дать толчок трансформации существующих и развитию новых видов производства, усилить экспортную ориентацию и в то же время удовлетворить внутренний спрос путем импортозамещения.

Цифровизация – это широкое использование IT-технологий, позволяющее оптимизировать имеющиеся процессы, осуществить их реинжиниринг, производить анализ больших данных при принятии управленческих решений, в частности с применением алгоритмов искусственного интеллекта. [З.С, 327]

Следует отметить, что цифровая экономика – это новое для Республики Таджикистан социально-экономическое явление, внедряющееся во все процессы жизнедеятельности современного общества, в том числе в сферу рынка труда. В этой связи возникает острая необходимость трансформации системы рынка труда в условиях цифровой трансформации, а также открывается возможность внедрения цифровых и smart-технологий в систему управления рынка труда.

Рынок труда населения занимают особое место в системе рыночных отношений. Большинство экономических, социальных, демографических явлений, протекающих в рыночной экономике, прямо или косвенно, полностью или частично, отражают процессы, происходящие на рынке труда. Являясь неотъемлемым звеном современной экономики, рынок труда играет важную роль в системе воспроизводства. Именно на рынке труда происходит купля-продажа рабочей силы, оценивается ее полезность и общественная значимость. Рынок труда в Таджикистане находится на этапе становления и развития со всеми присущими этому периоду особенностями [2. С,49].

Продолжающийся процесс его формирования, требует новых подходов к сфере социально-трудовых отношений, учитывающих специфику отечественной экономики. Речь идет об учете характера изменения отраслевой структуры занятости, о значительных масштабах скрытой

безработицы, росте занятости в неформальном секторе экономики, низкой мобильности рабочей силы и др., что требует всестороннего анализа не только количественных, но и качественных величин рассматриваемых явлений.

Концепция цифровой экономики в Республике Таджикистан направлена на рост цифровой экономики за счет развития национального IT-сектора. В связи с этим необходимо переучить работников, а также найти новых, способных работать по современным технологиям. Развитие экономики предполагает изменение не только количественных параметров рынка труда, но и трансформацию взаимодействия работников и работодателей. В процессе цифровизации экономики появляются новые особенности[5. С.60]:

- возникновение и расширение дистанционных отношений, что приводит к децентрализации труда во времени и пространстве;
- в результате формируется гибкий, виртуальный рынок труда, а классическая модель занятости устаревает;
- сложность долгосрочного планирования профессионального пути работника; – определенная специальность не гарантирует занятость на долгосрочную перспективу;
- работники должны постоянно следить за уровнем своей востребованности.

В целях динамичного развития национальной экономики в условиях цифровизации необходимо получение специфических компетенций специалистов и менеджеров, осуществляющих цифровую трансформацию.

Рынок труда в цифровой экономике нуждается в работниках, обладающих квалификационными компетенциями, которые не зависят от конкретного трудового процесса. Будут предъявляться высокие требования к работникам, которые способны к обучению, аналитическому мышлению, саморазвитию. Обладая такими качествами, можно расширить возможности трудоустройства. Человек сможет улучшить свои навыки и найти более интересную, высокооплачиваемую работу.

Внедрение новых методов производства служит стимулом для создания новых отраслей, связанных с развитием человеческих способностей, но также внедрение цифровых технологий может привести к массовой безработице и усилению различных неравенств. Эти данные указывают на преимущества искусственного интеллекта, которые заключаются в более низких затратах, минимизации количества ошибок, большей производительности и скорости операций по сравнению с человеком.

Проблемы формирования цифровой экономики рынка труда нельзя решить без регулирующих функций государства призванного играть роль катализатора во взаимодействии работодателей, профсоюзов, местных органов власти в обеспечении максимальной и эффективной занятости. Много в этом отношении можно сделать в рамках предприятий, но при поддержке органов власти. Здесь решение проблем и излишней рабочей силы путем создания альтернативной занятости, и расширения производства предметов потребления, и переобучения, и помощи высвобождаемым рабочим в создании мелких предприятий или кооперативов.

Таким образом, с одной стороны, цифровая экономика является последней стадией процесса замены механического труда техническими средствами, а с другой – продвинутой стадией. Это замена человеческого труда искусственным интеллектом.

Литература

- 1 Абдрахманова, Г. И., Вишневский, К. О., Гохберг, Л. М. и др. Цифровая экономика: 2019: краткий статистический сборник. – Москва: Национальный исследовательский университет «Высшая школа экономики». – 96 с..
2. Мирзоалиев А.А., Рахимов Г.М. Роль рынка труда в решении социальных проблем общества Вестник ТГУК 2018 №1 С.48-58
3. Тагаров Б.Ж. Цифровой кластер как новая форма экономической концепции // Креативная экономика. – 2021. – № 2. – с. 327-340. – doi: 10.18334/ce.15.2.111726
4. Концепция цифровой экономики в Республике Таджикистан. Постановлением Правительства Республики Таджикистан от «30» декабря 2019 года, №642
5. Одегов, Ю. Г., Павлова, В. В. Новые технологии и их влияние на рынок труда//Уровень жизни населения регионов России. – 2018. – № 2 (208). – С. 60-70.

УПРАВЛЕНИЯ ЧЕЛОВЕЧЕСКИМИ РЕСУРСАМИ В СОВРЕМЕННЫХ УСЛОВИЯХ

Руководители большинства отечественных организаций концентрируют внимание на управлении производством, финансами, маркетингом, в то время как совершенствование такой важнейшей составляющей управления предприятием, как человеческие ресурсы, продолжает оставаться наиболее слабым звеном в общей системе управления.

Во-первых, управление человеческими ресурсами непосредственно влияет на капитализацию (стоимость) компании. Растет доля нематериальных активов (бренд, интеллектуальный потенциал персонала, кадровая политика) в общей сумме активов организации.

Во-вторых, управление человеческими ресурсами как важнейшая «внутренняя компетенция» организации является одним из факторов, обеспечивающих лидерство в конкурентной борьбе, поскольку выдвигается в число важнейших конкурентных преимуществ организации, становится гарантией ее успеха и выживаемости в условиях усиления конкуренции.

В-третьих, по оценкам ряда специалистов, именно управление человеческими ресурсами позволяет компаниям переходить из числа хороших, успешно работающих, в число лидирующих в определенном сегменте рынка.

Управление персоналом — одна из наиболее важных областей управления организацией. Кадры являются важнейшим ресурсом любой организации. Они создают новые продукты, аккумулируют и используют финансовые ресурсы, контролируют качество. Человеческие ресурсы способны к постоянному совершенствованию и развитию. Их возможности и инициатива безграничны, в то время как другие ресурсы ограничены.

Процесс управления человеческими ресурсами на предприятии будет эффективен лишь в том случае, когда имеется стратегия, а также взаимосвязь между стратегией, политикой и системой управления. При этом важно, чтобы цели были поставлены правильно и система управления человеческими ресурсами выстроена таким образом, чтобы работать на достижение этой цели. Процесс организации управления человеческими ресурсами на предприятии состоит из ряда этапов [1.С, 148].

На этапе разработки миссии, корпоративной стратегии и стратегии управления человеческими ресурсами анализ факторов внутренней и внешней среды необходим для правильной постановки целей и задач. Однако будет неверно учитывать их влияние лишь на начальных этапах. Среда, в которой действует предприятие, динамична, и ее изменения (особенно это касается факторов внешней среды, на которые предприятие порой не имеет возможностей воздействовать) могут привести к существенным изменениям в управлении человеческими ресурсами [2.С, 51].

В основе лежит миссия предприятия, которая служит основой для разработки корпоративной стратегии. Исходя из корпоративной стратегии разрабатывается стратегия в области управления человеческими ресурсами. Существуют различные классификации стратегий. С точки зрения выбора стратегии управления человеческими ресурсами интерес представляет классификация стратегии предприятия на:

- стратегию минимизации затрат;
- стратегию улучшения качества;
- инновационную стратегию.

Одним из способов сокращения издержек при стратегии минимизации затрат является оптимизация численности персонала, зачастую сопровождающаяся его сокращением. Отрицательными моментами при этом является то, что нарушается нормальный ритм работы, осложняются отношения в коллективе, а сама программа сокращения персонала требует дополнительных средств. Ориентация на стратегию улучшения качества предполагает построение системы стимулирования таким образом, чтобы обеспечивать максимальную заинтересованность работников в повышении качественных показателей. Для поддержания стратегии улучшения качества проводится обучение в области использования новых технологий, современных методов обработки сырья, использования материалов. При инновационной стратегии развития предприятия

система управления человеческими ресурсами формируется таким образом, чтобы обеспечить оптимальные условия для инновационной деятельности работников, непрерывное обновление знаний и развитие [5].

На этапе разработки стратегии управления человеческими ресурсами руководство принимает решение о том, готово ли оно инвестировать средства в человеческий капитал своего предприятия, а если готово, то в каком объеме и во что именно? Соответственно, следующим этапом в организации управления человеческими ресурсами на предприятии является определение бюджета затрат и расчет показателей эффективности инвестиционных вложений в человеческий капитал. Для того чтобы произвести оценку вложений в человеческий капитал, необходимо выделить расходы на человеческие ресурсы среди всех расходов предприятия в отдельный бюджет. В последнее время на многих российских предприятиях вопросы бюджетирования стали особенно актуальными. Структурные подразделения, руководители и специалисты, работающие в сфере управления человеческими ресурсами, становятся «центрами финансовой ответственности», а расходы на человеческие ресурсы — «центром затрат» — направлением расходования материально-финансовых ресурсов предприятия. Существуют несколько классификаций бюджетов и методов бюджетирования. На этапе разработки и утверждения стратегии в области человеческих ресурсов лучше составлять долгосрочный бюджет с применением методов программно-целевого планирования (постановка управления по целям), а в текущей деятельности — краткосрочные бюджеты (до одного года), используя метод постатейного бюджетирования. В последующем бюджет служит основой для расчета показателей оценки инвестиционных вложений в человеческий капитал. Стратегия дает лишь общий вектор направления движения предприятия в области управления человеческими ресурсами. Кадровая политика выступает как промежуточное звено между стратегией управления человеческими ресурсами и системой управления персоналом, которая, по своей сути, устанавливает правила игры в оперативной деятельности [3.С, 48].

Документом, выражающим кадровую политику на предприятии, зачастую является коллективный договор. После того как выработана стратегия и разработана кадровая политика, начинается этап разработки системы управления человеческими ресурсами. Это самый объемный по количеству подготавливаемых документов процесс. В зависимости от того, какая из трех представленных выше стратегий выбрана на предприятии, расставляются акценты в подсистемах (функциях) управления человеческими ресурсами. Для реализации всех трех стратегий необходимо особое внимание уделить разработке таких подсистем, как использование, оценка и вознаграждение. При стратегии «минимизации затрат» также важна функция комплектования (в данном случае — увольнения) персонала, при стратегии «улучшения качества» — функция обучения и развития, а при «инновационной стратегии» изменения затрагивают все подсистемы в системе управления человеческими ресурсами. Экономическое содержание системы управления человеческими ресурсами находит свое отражение в краткосрочном бюджете затрат на ее реализацию. Реализация системы управления человеческими ресурсами является самым длительным по времени этапом. Здесь очень важно, чтобы основные элементы изменений, проводимых на предприятии, были доведены до всех работников. Это способствует формированию соответствующей организационной культуры, устранению неоправданных трудовых конфликтов, помогает снять у работников беспокойство, преодолеть сопротивление изменениям. Отсутствие же информации может привести к затягиванию процесса внедрения системы, негативной реакции персонала и сильно ухудшить ситуацию в коллективе. Несомненно, все процессы должны быть оценены. Этап оценки в управлении человеческими ресурсами на предприятии сложно переоценить, так как результаты являются основой для принятия дальнейших решений, а именно, что необходимо делать: продолжать использовать имеющиеся на предприятии методы управления человеческими ресурсами, либо их необходимо менять или корректировать, а возможно, требуется изменение стратегии и кадровой политики предприятия. В данном случае начинается новый виток модели управления человеческими ресурсами на предприятии.

ЛИТЕРАТУРА

1. Минцберг, Г. Стратегическое сафари: экскурсия по дебрям стратегического менеджмента / Г. Минцберг, Б. Альстранд, Ж. Лампель. — М.: Альпина Паблишер, 2013. — 367 с.
2. Мирзоалиев А.А.. *ва диг. Масъалаҳои ташаққул ва рушди иқтисодиёти рақамӣ* [Матн] / А.А. Мирзоалиев, М.С. Тулиев, П.И. Холикова // Ахбори ДДХБСТ. Силсилаи илмҳои гуманитарӣ. - 2022. - № 3 (92). - С. 40-52.

3. Мирзоалиев А.А., Рахимов Г.М. Роль рынка труда в решении социальных проблем общества Вестник ТГУК 2018 №1 С.48-58
4. Рауфӣ А. Арзишмандии сармояи инсонӣ, Маҷаллаи илмӣ - "Иқтисодиёти Тоҷикистон" №1, 2020.
5. Ширинкина, Е. В. Оценка показателей управления человеческим капиталом, отражаемых в социальной отчетности промышленных предприятий / Е. В. Ширинкина // Контроллинг. – 2019. – № 2 (72). – С. 42–49.
6. Львов, Д. С., Глазьев, С. Ю. Теоретические и прикладные аспекты управления НТП / Д. С. Львов, С. Ю. Глазьев. // Экономика и математические методы. – М., 1986. – № 5. – С. 793–804.
7. Arthur, J. B. Effects of Human Resource Systems on Manufacturing Performance and Turnover // The Academy of Management Journal, Vol. 37, No. 3 (Jun., 1994). – P. 670–687.

Шербоев С.

узви вобастаи Академияи таҳсилоти Тоҷикистон, доктори илмҳои педагогӣ, профессори кафедраи методикаи таълими Донишқадаи давлатии забонҳои Тоҷикистон ба номи Сотим Улуғзода.

Самадов М. С.

унвонҷӯи Пажӯҳишгоҳи рушди маорифи Тоҷикистон ба номи Абдурахмони Ҷомии Академияи таҳсилоти Тоҷикистон. 735500, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Панҷакент, Тел: 937755554, E-mail: samadovmir@gmail.com

АСОСНОКИИ МОДЕЛИ ТАШАККУЛИ ОМУЌЗГОРОНИ ОЯНДАИ ФАННИ “ТАРБИЯИ ЧИСМОНӢ” ДАР ШАРОИТИ МУАССИСАҲОИ ТАҲСИЛОТИ ОЛИИ КАСБӢ

Силсилаи таҳқиқоти мо [13;14;15;16], дар асосии мавзӯи “Асосҳои педагогии ташаккули сифатҳои касбии омӯзгорони тарбияи ҷисмонӣ дар муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ” омода шудааст ва идомаи он модели ташаккули омӯзгорони ояндаи фанни тарбияи ҷисмониро идомаи мукамал менамояд.

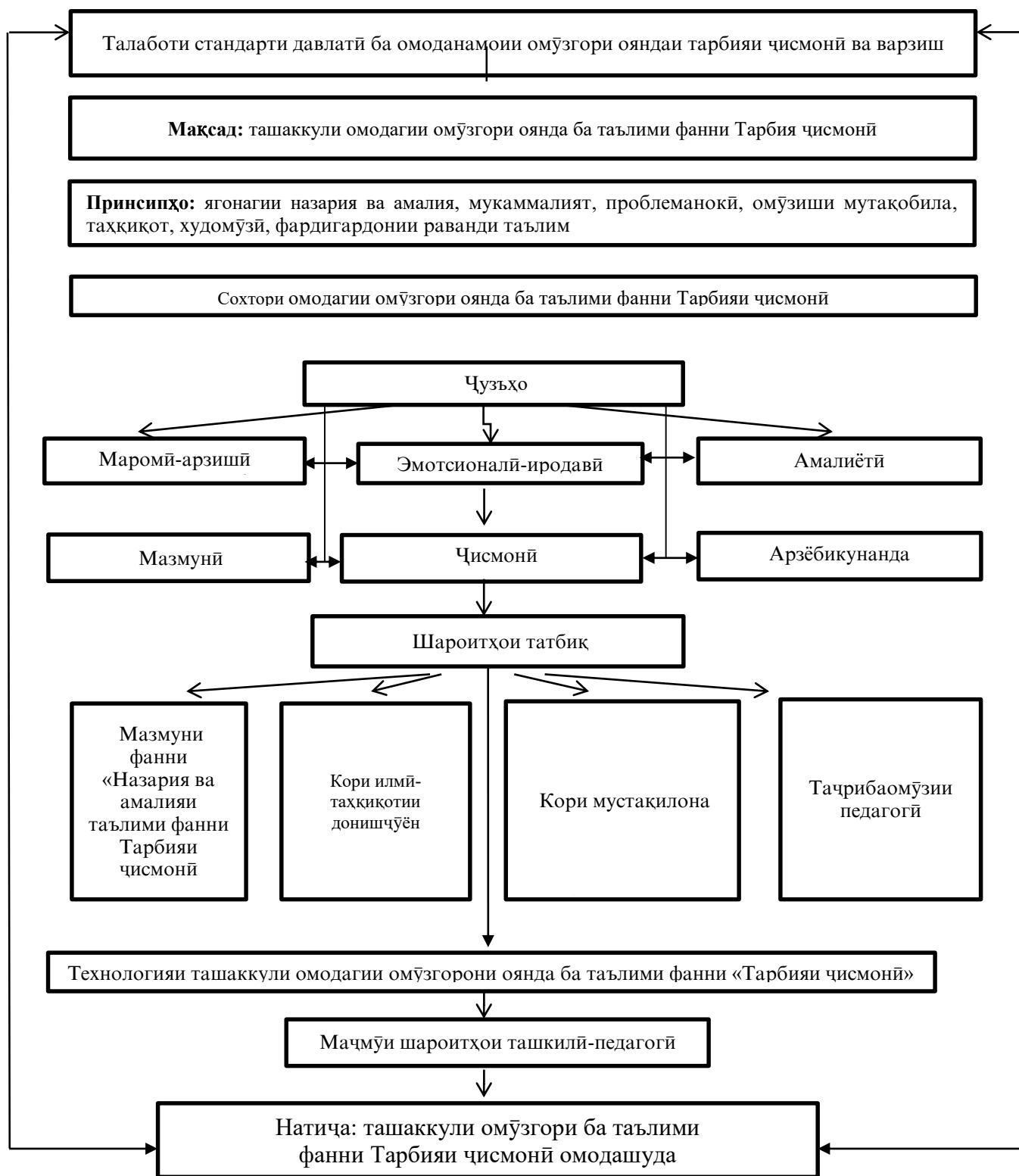
Дар раванди таҳқиқоти илмӣ мо зарурати асосноккунии назариявии модели ташаккули омодагии омӯзгори ояндаро ба таълими фанни Тарбияи ҷисмонӣ бо назардошти маҷмӯи шароити ташкилию педагогӣ низ муайян кардем. Ба ифодаи дигар, зарурати баррасии сохтор ва аз ҷиҳати назариявӣ асоснок намудани амсила (модел) бобати ташаккул додани омодагии омӯзгори оянда ба таълими фанни Тарбияи ҷисмонӣ пеш омад.

Аз ин лиҳоз моро лозим омад, ки ҳангоми сохтани чунин амсила (модел), ба омӯзиш ва таҷрибаи андӯхтаи муҳаққиқон дар самти мазкур ҷиддӣ рӯ оварем [1; 3; 4; 5; 6; 7; ва ғ.]. Масалан, муҳаққиқи рус А.А. Мещерова амсила (модел)-ро ҳамчун системаи унсурҳои муайян мекунад, ки дар маҷмӯъ, ҷанбаҳо, алоқамандӣҳо, вазифаҳои муайяни предмети таҳқиқотро фаро гирифтааст. [9]. Аз ин рӯ, амсилаи ягон объект метавонад нусхаи дақиқи объекти дигар бошад ё баъзе хосиятҳои хоси онро дар шакли начандон дақиқ (абстрактӣ) инъикос намояд [8]. Ба фикри мо, амсила (модел)-ро метавон, ҳамчун объекти дар қолаби ба таври амалӣ ё фикрӣ пешниҳодгашта эҳё намуд, то ки дар раванди маърифат (омӯзиш) баъзе хусусиятҳои хоси барои таҳқиқоти додашуда зарурии онро дар худ инъикос намояд [12]. Яъне, бо дарназардошти гуфтаҳои боло зери истилоҳи амсила (модел), мо объекти ба таври махсус тарҳрезӣшударо дар мадди назар дорем, ки то андозае ба ашъи (объект) – и асли шабоҳат дошта ба ҳадафҳои таҳқиқот низ мувофиқ бошад.

В.А. Сластенин зикр мекунад, ки амсиласозӣ ба таври амалӣ ё фикран азнавсозии системаи воқеан мавҷудбудаи педагогӣ буда, дар он принципҳои ташкили фаъолияти ин система инъикос карда мешавад. Чунин усули амсиласозӣ имконият медиҳад, ки объекти омӯхташаванда дар шакли яклухту том ва ё системаи муайян тасаввур шуда, дар раванди пешниҳоди система ва ё объекти омӯхташаванда дар қолаби ҷудопазирӣ, ёрии воқеӣ расонад. [11:3-7].

Дар иртибот ба таъкидҳои педагог В. А. Сластенин, мо низ, пеш аз он ки ба оморасозии модели системаи таълими фанни Тарбияи ҷисмонӣ шурӯъ кунем, мавқеъ ва ҳудуди онро муайян кардем: Чунон ки маълум аст, объекти моделсозӣ дар нақшаи мо донишҷӯёни факултети табиатшиносӣ ва тарбияи ҷисмонӣ буда, мавзӯ ва мақсади асосӣ ташаккули омодагии омӯзгори оянда дар раванди таълими фанни Тарбияи ҷисмонӣ мебошад.

Аз ин лиҳоз, амсила (модел)-и дар зер пешниҳодшуда дар асоси талаботи кунунии иҷтимоии ҷомеа таҳия гардидааст, ки ҳадаф аз таҳияи амсилаи мазкур ва истифодаи он ташаккул додани омодагии омӯзгори ояндаи фанни Тарбияи ҷисмонӣ дар раванди таълим буда, фарогири нуктаҳои мушаххас мебошад.

Моделҳои сохторӣ – функционалии омодагии омӯзгори ояндаи фанни Тарбияи ҷисмонӣ дар шароити МТОК

Бояд таъкид сохт, ки ҳадафи зарурати тархрезии амсилаи мазкур дар шуури мо аз он ҷиҳат ғолиб омад, ки шиносӣ ва фарогирии муҳтавои он омӯзгори ояндаро барои рушди мунтазами касби худ, ҳамчун субъекти фаъоли педагогӣ, метавонад водор намояд. Танҳо ва маҳз дар ҳамин доираи фаъолият, ҳадафҳои берунаро дар вай дигаргун намуда, гузариши ўро ба ҳадафҳои дохилии омӯзгори ояндаи ҳаматарафа рушдффта метавон таъмин кард.

Мо ҳангоми таҳияи амсилаи мазкурин ҳамаро, ки дар бобати ташаккули омодагии омӯзгори оянда ба таълими фанни Тарбияи ҷисмонӣ ироа шудааст, ба назар гирифта, инчунин тамоюлҳои асосии рушди таълими касбии омӯзгори муосирро низ аз мадди назар дур нагузоштем.

Дар воқеъ, дар асоси истифодаи бозёфтҳои илми муосири педагогика ҳама гуна мутахассисонро метавон ҳамчун як субъекти фаъолияти педагогике ташаккул дод, ки қодир бошад равандро рушд, тарбия ва таълимро объективона идора кунад; яъне, дар назди худ ҳадафҳо гузорад ва бо назардошти имконияти шароитҳои мавҷуда ҳамкориҳои педагогиро пешгӯӣ намояд; фаъолияти раванди ҳамкориҳои педагогиро таҳлилу татбиқ, назорат ва арзёбӣ намуда, зухуроти манфири бартараф кунад; фаъолияти педагогиро такмил диҳад; тағйироти объективии ба таври умум дар низоми маориф бавучудояндаро дарк ва муайян кунад ва ниҳоят дар оянда ба вучуд омадани талаботи навро нисбат ба фаъолияти касбии худ пешбинӣ карда тавонад.

Ҷоиз аст, таъкид намоем, ки дар марҳалаи кунунӣ раванди таълим дар самтҳои гуногун рушд карда, фарогири хосиятҳои зерин: **гуманизатсия** (раванди таълим ба рушд ва ташаккули муносибатҳои эҳтироми тарафайн дар асоси эҳтироми ҳуқуқи ҳар як шахс), **гуманитаризатсия** (талош варзидан ба азхудкунии мундариҷаи таълим новобаста аз сатҳ ва намуди он, то имкон диҳад, ки мушкilotи асосии иҷтимоӣ ба манфиати шахс ҳал карда шаванд), **дифференциатсия** (самтгирӣ намудани дастовардҳои донишҷӯён бо назардошти қонеъгардонӣ ва рушди майлу қобилиятҳои онҳо); **фундаментализатсия** (мустаҳкам кардани алоқаи омодагии назариявӣ ва амалии ҷавонон ба ҳаёти муосир), **информатизатсия** (истифодаи васеи техникаҳои ҳисоббарор ва технологияҳои иттилоотӣ дар раванди таълим) ва **фардисозӣ** (баррасӣ ва рушди хусусиятҳои фардии донишҷӯён дар ҳама гуна шаклҳои ҳамкорӣ) хоҳад гашт.

Вбаста ба он татбиқи амалии унсурҳои амсилаи пешниҳодшуда ба принципҳои аз тарафи мо таъкидшуда: муттасилӣ, ҳамоҳангии маҷмӯӣ ва тобишноӣ (вариативноӣ) судманд аст.

Масалан **принципи муттасилӣ** дар барқарор кардани робитаи устувор миёни тарафҳои алоҳида ва марҳалаҳои таълим ва тарбия истифода хоҳад шуд. Бахусус, принципи мазкур дар раванди таълим, ҳангоми гузариши донишҷӯ аз як марҳалаи таълимӣ ба марҳалаи дигари он зухур намуда, барои рушди минбаъдаи шахсияти ӯ шароити мусоид фароҳам меорад.

Принципи ҳамоҳангӣ (мутобиқат) возеҳии ҳадафи ташаккул додани омодагии донишҷӯёнро барои мутассил амалисозии ҳадафҳо, мантиқӣ будан ва пайдарҳамии амалҳои донишҷӯёнро ҳангоми ҳаракат ба сӯи ин ё он мақсад ва ниҳоят, возеҳии банақшагириҳои навбатиро барояшон пешбинӣ мекунад. Бояд таъкид кард, ки нақши ҳамоҳангӣ дар таносуб миёни амалҳои донишҷӯ ва омӯзгор ифода ёфта, он муқоисаи ҳадафҳо, захираҳо, шаклҳо ва усулҳои фаъолиятро пешбинӣ менамояд ва ба натиҷаҳои умумӣ, мустақилияти ташкили системаи педагогӣ оварда мерасонад. Умуман, риояи принципи ҳамоҳангии маҷмӯӣ ва ё комплексӣ яклуктӣи раванди педагогӣ ва натиҷагирӣ аз онро таъмин менамояд, байни дониш, маҳорат ва малакаҳои бадастомада робитаҳоро барқарор намуда, боиси афзоиши универсалияти унсурҳои раванди педагогӣ ва ҳамоҳангии муносибатҳои байни онҳо гардида, ба муттаҳидшавии онҳо мусоидат мекунад.

Принципи тобишноӣ (вариативноӣ) дар доираи инфиродикунонӣ ва тафриқа амал намуда, самти раванди педагогиро ба рушди ҳамачонибаи шахсияти донишҷӯ, худмуайянкунии фаъолияти ӯро дар самти эҷодкорона азхудкунии ихтисоси ояндааш равона мекунад. Унсурҳои дигар ва муҳими амсила ҷузъҳои таркибии он аз қабili маромӣ-арзишӣ, эмотсионалӣ-иродавӣ, мазмунӣ, амалиётӣ, ҷисмонӣ, эҷодӣ ва арзёбӣ мебошанд, ки тавзеҳи онҳоро зарур мешуморем.

1. **Ҷузъи маромӣ-арзишӣ** дар раванди фаъолияти педагогии омӯзгор инъикос ёфта, тавассути ҳадафҳо, муносибатҳо, рағбатҳо, арзишҳо (ба варзиш, ба талабагон, ба касби худ) зоҳир мешавад. Агар фаъолияти педагогӣ барои шахс арзишманд набошад, яъне машғул шудан ба он муҳим ва ҷолиб набошад, пас аз мавқеи унсури маромӣ-арзишӣ, ӯ барои иҷрои фаъолияти касбии хеш омода нест.

Ҷузъи маромӣ-арзиширо тавзеҳ дода, бояд ба назар гирифт, ки он ҳамчун танзимгари фаъолияти таълимӣ амал намуда, заминаҳои водор кардани муносибати ҷиддии шахси ҳаматарафа инкишофёфтгаро ба таълими касбӣ ва ё ба касби интихобкардааш фароҳам орад, ҳамзамон дар пайдоиши ниёзҳои дигар ва устувори фаъолияти касбии ӯ мусоидат кунад. Муваффақияти маромнокнамоӣ ва ё маҳсулноӣ, инчунин, ба иқтидори сифатҳои шахсии

донишчӯён иртибот дошта, он сифатҳо ба амалишавии маромҳои онон бевосита таъсир мерасонанд.

2. **Чузӣи эмотсионалӣ-иродавӣ** низ дар танзими омодагии донишчӯ – омӯзгори оянда мавқеи махсусро ишғол мекунад. Ба чараёни педагогӣ ворид шуда, омӯзгори тарбияи ҷисмонӣ муносибати эмотсионалиеро зоҳир мекунад, ки он дар шавқу рағбат ба фаъолияти таълимӣ-касбӣ ва ҳисси масъулиятшиносии ӯ ҷиҳати масъалаҳои ташкили кор ифода меёбад.

Ирода ё худ дорои иродаи қавӣ будан, ҳамчун чузӣи муҳимми системасозии омодагӣ, дар радифи қобилияти бошууронаи расидани шахс ба ҳадафи гузошташуда ва бартараф кардани монеаҳои беруна ва дохилӣ, зоҳир мешавад. Ба ифодаи дигар, рафтори иродавӣ маънои қобилияти ба самти дилхоҳ идора намудани ҳолат ва рафтори шахсро дар шароити гуногуни муҳити педагогӣ дақиқ намуда, мақсаднокӣ ва худтанзимкунии ӯро низ пешбинӣ мекунад.

3. **Чузӣи мазмунӣ – омодагии шахс** ба ҳаҷми муайяни донишҳои психологӣ, педагогӣ ва махсус, ки барои фаъолияти касбӣ заруранд, иртибот дорад. Яъне, раванди тайёр кардани муаллими тарбияи ҷисмонӣ, ҳамзамон, ба рушди ҳамаҷонибаи фарҳангии ӯ, ба дониши таҳассусии мувофиқ, ташаккули эътиқод, малака, қобилияти эҷодӣ ва меъёрҳои рафтори ӯ алоқаманд аст.

Аз ин рӯ бо назардошти талаботҳои стандарти давлатӣ ба сатҳи тайёрии хатмкунандагон аз рӯи ихтисоси тарбияи ҷисмонӣ, донишҳоеро, ки омодагии омӯзгорони ояндаро ба таълими тарбияи ҷисмонӣ муайян мекунанд, дар бастҳои зерин гурӯҳбандӣ намудем:

а) донишҳое, ки дорои маълумоти хусусияти умумӣ (таснифоти касбҳо, намудҳои фаъолияти касбӣ, эҳтиёҷоти кадрҳо, имкониятҳои шуғл ва тағйирёбии мансаб дар оянда; маълумот дар бораи касбҳо) бударо фарогиранд;

б) донишҳое, ки соҳаи фанҳои марбут ба асосҳои муосири таълими тарбияи ҷисмонӣ, ташкили корҳои варзишӣ ва фароғатиро фаро гирифтаанд;

в) донишҳои мушаххасе, ки технологияи таълими фан, роҳҳои бунёди дарсхоро дар муассисаҳои таълимии намудҳои гуногун, усулҳои умумӣ ва хусусӣ, ҳадафҳо ва вазифаҳои технологияҳои иттилоотӣ ва коммуникатсиониро дар соҳаи тарбияи ҷисмонӣ фаро гирифтаанд;

г) донишҳое, ки дар бораи сифатҳои шахсӣ ва вазъи саломатие, ки барои талаботи касбро бо хусусиятҳои инфиродии худ мутобиқ кардан ба донишчӯ заруранд, фаро гирифтаанд.

Маълум аст, ки "дониши дар сохтори таҷрибаи омӯзгор ба сифати бори нолозим ва, ҳамзамон, бидуни ба система ворид намудан мавҷуд аст, моликияти беманфиат ва нолозим махсуб меёбад. [10]. Аз ин рӯ, шакли асосии зухуроти омодагии назариявӣ маҷмӯи дониш ва маҳоратҳои махсус андӯхташуда махсуб меёбад. Аз ин рӯ, мо ба гурӯҳи малакаҳои барои омӯзгори ояндаи тарбияи ҷисмонӣ зарур нуктаҳои зеринро қобили қабул мешуморем:

а) малакаҳои таҳлилиро, ки барои пурра намудани фонди назариявии дониш бо фаъолияти амалӣ мусоидат карда, талаботҳои тарбияи ҷисмониро бо талаботҳои инфиродии донишчӯён алоқаманд намуда, ниҳоят таҳлили омодагии инфиродии донишчӯёнро ташхис менамоянд;

б) малака ва маҳоратҳои пешбинӣ, ки имкон медиҳанд, то натиҷаҳои фаъолият пешгӯӣ карда шаванд. Чунин амал ба омӯзгори ояндаи тарбияи ҷисмонӣ имкон медиҳад, ки вақтро барои таҳия намудани лоиҳаҳои қарорҳо сарфа ва, инчунин, тамоюлҳои номусоидро пешгирӣ намояд;

в) малакаҳои лоиҳавӣ (проективӣ) дар таъки ба қобилияти банақшагирии фаъолияти худ гузоштани ҳадафҳои воқеии иҷрошаванда, интиҳоби шаклҳо, усулҳо ва воситаҳои беҳтарине, ки татбиқи онҳо дар фаъолияти амалӣ зоҳир мешаванд.

4. **Чузӣи амалии омодагӣ** ба фаъолияти касбӣ бо мавҷудияти системаи маҳоратҳое собит мегардад, ки барои кори бомуваффақият дар самти ташаккули тарбияи ҷисмонии шахсияти донишчӯён заруранд. Дар ин самт бояд фаъолияти омӯзгори тарбияи ҷисмонӣ фарогири чор гурӯҳи малакаҳои ташаккулефта бошад ва ё чунин малакаҳоро тақозо намояд.

Гурӯҳи 1: малакаҳои ташкилӣ ва идоракунӣ (ташкил ва татбиқи чорабиниҳои варзишии оммавӣ дар самти тарбияи ҷисмонӣ ва солимгардонӣ; муайян кардани нақшаи намунавии гузаронидани чорабиниҳои тарбияи ҷисмонӣ ва солимгардонӣ; ҳуҷҷатгузорӣ ва тасдиқи он;

Гурӯҳи 2: малакаҳои касбии педагогӣ (қобилияти иҷро кардан ва таълим додани амалҳои ҳаракати аъзои бадан, мониторинги омодагии психофизикии донишҷӯён ба раванди таълимӣ ва тармимӣ, қобилияти инкишофи тавачҷӯҳ доштан чихати ноил гардидан ба натиҷаҳои ба нақша гирифташудаи раванди таълим ё омӯзиш);

Гурӯҳи 3: малакаҳои варзишӣ (маҳорати иҷрои машқҳои ба ташаккули сифатҳои махсуси ҷисмонӣ равонашуда, машқҳо барои пурзӯр намудани равандҳои барқароргардӣ, машқҳо барои рушди гурӯҳҳои мушаххаси мушакҳо ва ғ.);

Гурӯҳи 4: маҳоратҳои заминавии амалӣ (бадеӣ, мусиқавӣ, меҳнатӣ ва амсоли ин);

5. **Ҷузъи ҷисмонӣ**, ки ба мувофикии вазъи саломатӣ, рушди ҷисмонӣ ва омодагии омӯзгори оянда тарбияи ҷисмонӣ, ба талаботи фаъолияти педагогӣ ва коршоямӣ касбии ӯ иртибот дорад. Дар ин ҳода муҳимтарин омили омодагии ҷисмонии омӯзгори оянда ба фаъолияти касбӣ эҳтиёҷоти ӯ ба қобилияти руҳан ташаккулёбии худтакмилдиҳӣ ва ҷисман худтарбиякунӣ унсури аввалин маҳсуб меёбад.

6. **Ҷузъи эҷодӣ** дар ташаккули сифатҳои эҷодии шахсияти омӯзгори оянда зоҳир мешавад, ки ин нукта дар амалҳои зерини ӯ: омодагӣ ба таваккал, мустақилияти ҳукмҳо, ҳукмҳои интиқодӣ, асолат, ҷасорати ҳаёлот ва андеша, қобилияти дур шудан аз тарзи тафаккури анъанавӣ, тавлиди ғояҳои ғайриоддӣ, ба даст овардани ҳалли асли (оригинали)-и масъалаҳо зухур меёбад. Дар раванди эҷодкорӣ фаъолияти педагогӣ ба омӯзгори тарбияи ҷисмонӣ омодагии доимии эҷодӣ, ҷустуҷӯи ҳалли ғайриоддӣ, омодагии мувофиқ (оптималӣ) дар ҳолатҳои ғайристандартӣ касбӣ ва ниҳоят, пайваста худомӯзӣ зарур аст, чунки омӯзгор бо хонандагон, ки дорои хусусиятҳои инфиродии беназираанд, кор мебарад. Яъне, ӯ дар раванди фаъолиятҳо бо хонандаҳое сару кор мегирад, ки аз ҳам фарқ мекунанд. Аз ин рӯ, муҳимтарин кафолати муваффақияти омӯзгори имрӯзаро дорои неруи баланди касбӣ ва доимо инкишофёбандаи шахсӣ будани ӯ ташкил медиҳад.

Ҳамчунин, мебояд таъкид намуд, ки ташаккули фаъолияти эҷодӣ бидуни омодагӣ ва дониши махсус ғайриимкон аст. Аз ин чихат, омодагӣ ба таълими тарбияи ҷисмонӣ, ба ғайр аз дониш, қобилият ва малакаҳои махсус, рушди умумии фарҳангии ҳуди омӯзгор, ташаккули мавқеи шахсии ӯро низ дар бар мегирад. Дорои чунин хусусият будан омили муаррификунандаи шахсияти ташаккулёфта аст, ки дар он амалиёт на аз зоҳир, балки дар доираи муносибатҳои ботинӣ муайян карда мешаванд.

7. **Баҳодихӣ** (арзёбӣ кардан) ҷузъи дигари муҳим дар доираи сохтори модели омодагии касбӣ аст, ки дар ташаккули малака ва маҳоратҳои рефлексивӣ-баҳогузорӣ, ташаккули қобилияти худшиносӣ ва худбаҳодихии омӯзгори тарбияи ҷисмонӣ ифода ёфта, дар мавриди зарурӣ ба ислоҳи фаврии раванди омодаسازیи ӯ мусоидат мекунад. Омодагӣ ба рефлексия, ки як сифати системавӣ, иҷтимоӣ-психологӣ шахсият аст, дар натиҷаи "таҳмил" - и фаъолият ба сохтори шахсият ба вуҷуд меояд ва дар махсусияти аз ҷониби субъект фаҳмида шудан ва иҷро гаштани нақшҳои иҷтимоӣ касбии ӯ, муносибати ӯ ба фаъолияти таълимӣ ва ҳамчунин, дар раванди ихтилофноки ташаккули шахсият зоҳир мегардад.

Бояд дар асоси амсилаи (модел)-и сохторӣ-функционалии таҳиягашта технологияи татбиқи он низ пешниҳод карда шавад, ки дар заминаи он маҷмӯи методҳо ва шаклҳои аз чихати илмӣ асоснок ташкили раванди таълим дар мадди назар буда, ба ташаккул ва омодагии омӯзгори оянда ба таълими тарбияи ҷисмонӣ ҳамчун метод ва ё усули хусусӣ дар ҳодаи роҳандозии фаъолияти касбии ӯ мавриди истифода қарор дода шавад ва бояд мазмуни ҷузъҳои сохтории дар амсила пешниҳодгашта тавассути роҳандозии нуктаҳои зерин татбиқи худро ёбанд:

- а) дар раванди таълими курси "Назария ва методикаи таълими фанни "Тарбияи ҷисмонӣ";
- б) дар раванди фаъолسازیи қорҳои илмӣ-таҳқиқотӣ донишҷӯён;
- в) дар раванди амалии омӯзгорӣ дар муассисаҳои таълимӣ;
- г) дар раванди қорҳои мустақилона.

Дар маҷмӯъ, амсилаи таҳиянамуда бобати омодаسازیи муаллими оянда ба таълими фанни тарбияи ҷисмонӣ, ба андешаи мо, ҳамчун натиҷаи амалҳои мақсаднок ва системанок фарогири мундариҷа, воситаҳо, усулҳо ва шаклҳои таълими касбии ӯ маҳсуб хоҳад ёфт.

АДАБИЁТ

1. Богданова, И.И. Формирование профессионального самоопределения студентов педагогических училищ: Автореф. дис. ... канд. пед. наук / И. И. Богданова. - РАГС, 1998. - 30 с.
2. Вергелес, Г.И. Дидактические основы формирования учебной деятельности младших школьников: Автореф. дис. д-ра пед. наук / Г.И. Вергелес. - Л., 1990. - 33 с.
3. Галаганова, Л.Е. Педагогические условия формирования профессионального самоопределения студентов университета: Автореф. дис. канд. пед. наук / Л.Е. Галаганова. - Кемерово, 1998. - 24 с.
4. Ермакова, Г.Г. Педагогические условия развития профессиональной рефлексии педагога: Автореф. дис. канд. пед. наук / Г.Г.Ермакова - Оренбург, 1999.- 20с.
5. Конькова, Р.В. Теория и практика формирования профессиональной готовности учителя физической культуры: Автореф. дис. канд. пед. наук / Р.В. Конькова, - Ставрополь, 2000. - 22 с.
6. Кремень, С.А. Диагностическое изучение индивидуальных особенностей личности, обеспечивающих эффективность профессионального самоопределения будущих учителей: Автореф. дис. канд. пед. наук / С.А. Кремень. - М.: МГУ, 2000. - 19 с.
7. Магамадова, Л.Х. Управление процессом развития профессиональных ценностных ориентации будущих учителей: Автореф. дис. канд. пед. наук /Л.Х. Магамадова. - М., 1993. - 22 с.
8. Матросова, Л.П. Деловая игра в процессе подготовки будущих учителей к педагогической деятельности: Автореф. дис.... канд. пед. наук / Л.П. Матросова. -Челябинск, 1994.-17с.
9. Мещерова, А.Ф. Педагогические условия формирования готовности к профессиональному самоопределению будущего учителя в высшей школе: Автореф. дис. канд. пед. наук / А. Ф. Мещерова. - Томск, 2003. - 16 с.
10. Сластенин, В.А. Педагогика: Учеб. пособие / В.А. Сластенин, И.Ф. Исаев, А.И. Мищенко, Е.Н. Шиянов. / Под общ. ред. В. А. Сластенина - М.: Школьная пресса, 2004. - 512 с.
11. Сластенин, В.А. Университетское педагогическое образование, проблемы и решения / В.А. Сластенин // Профессионально-педагогическая культура, история, теория, технология: Мат, Всерос. науч-практ. конф. - Белгород: Изд-во БГУ,1996.- С.3-7.
12. Харламов, И.Ф. Педагогика / И. Ф. Харламов. - М.: Высшая школа, 1990. -575 с.
13. Самадов М. С. Шароитҳои таъкили педагогӣ барои таъаккули омодагии ояндаи омӯзгор ба таълими фанни “Тарбияи ҷисмонӣ”/М. С. Самадов [Матн] //Паёми Академияи таъсилоти Тоҷикистон. – Душанбе, 2021, №3(40). – С. 40-47.
14. Самадов М. С. Усули ва таъкили таъкилот оид ба таъаккули омодагии касбии омӯзгори ояндаи фанни “Тарбияи ҷисмонӣ”/М. С. Самадов [Матн] //Паёми Донишгоҳи давлатии таъилоти Тоҷикистон. – Душанбе, 2021, №4/2 (39). – С. 301 – 306.
15. Самадов М. С. Технологияи мултимедӣ дар таъсилоти фосилавӣ ва асосҳои педагогии истифодабарии он/М. С. Самадов [Матн] //Паёми Донишгоҳи давлатии таъилоти Тоҷикистон. – Душанбе, 2021, №3(37). – С. 278 – 284.
16. Самадов М. С. Самтҳои асосии сохтор, мундариҷа ва рушди проблемаи таъсилоти фосилавӣ дар низомии таъсилоти олии касбӣ дар замони муосир/М. С. Самадов [Матн] //Паёми Академияи таъсилоти Тоҷикистон. – Душанбе, 2021, №3(40). – С. 25 – 33.

ИДОРАКУНИИ КАДРҲО ҲАМЧУН РОҲИ БАЛАНД БАРДОШТАНИ СИФАТИ ХИЗМАТРАСОНИҲОИ МАЧМААҲОИ МЕҲМОНХОНАВӢ

Фаъолияти самараноки маҷмааҳои меҳмонхонавӣ дар шароити муосир воқуниши мувофиқро ба тағйироти вазъи бозор талаб намояд. Вазъияти кунунии бозори сайёҳии шаҳри Душанберо таҳлил намуда, ба хулосае омадан мумкин аст, ки шумораи меҳмонхонаҳо сол аз сол меафзояд, дар ҳоле ки шумораи муштариёни эҳтимолӣ мутаносибан ба шумораи меҳмонхонаҳо афзоиш намеёбад [1, с.109]. Дар натиҷа, афзоиши рақобат, коҳиши шумораи муштариён ва ғайра мутаносибан ба мушоҳида мерасад. Яке аз вазифаҳои асосии меҳмонхона зиёд кардани ғайрионҳо он мебошад. Гирифтани ва зиёд кардани ғайрионҳо, пеш аз ҳама, мавҷудияти ва афзоиши шумораи муштариёни доимиро дар назар дорад.

Дар соҳаи сайёҳии дохилӣ ва берунӣ, хизматрасониҳои меҳмонхонавӣ маҷмӯи пурраи хизматрасониҳоро барои сайёҳон дар бар мегирад ва омили муҳимтаринест, ки дурнамои рушди сайёҳӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ва бахусус дар шаҳри Душанберо муайян мекунад. Таҷрибаи ҷаҳонӣ дар соҳаи меҳмонхонаҳо нишон медиҳад, ки муносибатҳои байни истеъмолкунанда ва корманд аз 75% то 90% ҳолатҳои «ғайриоддӣ» пайдо мешаванд, ки боиси норозигии истеъмолкунандагон аз сифати хизматрасонӣ мешаванд [1, с.112].

Тавре маълум аст сифати хизматрасонии меҳмонхона маҷмӯи хусусиятҳои хизматрасониҳост, ки ба он қобилияти қонеъ кардани ниёзҳои шартӣ ё пешбинишавандаро медиҳад [2, с.169].

Дар ISO 8402-94 истилоҳи «сифати хизматрасонии меҳмонхонавӣ»-ро ҳамчун маҷмӯи хусусиятҳои раванд ва шароити хизматрасонӣ, ки қонеъ кардани ниёзҳои муқарраршуда ё пешбинишудаи истеъмолкунандагонро таъмин мекунад қабул гардида баррасӣ карда мешавад [3, с. 270].

Дар байни таърифҳои зиёди мавҷудаи сифат дар соҳаи сайёҳӣ, таърифи аз ҷониби Х.Гронрус ва Браймер Р.А. додашуда моҳияти онро пурратар инъикос мекунад [4, с. 64]. Онҳо дар пажӯҳишашон ду ҷузъи сифатро муайян мекунад, ки дар омӯзиши онҳо имкон медиҳанд, ки мураккабии мафҳуми сифат муайян карда шавад - ин ҷузъҳои функсионалӣ ва техникӣ мебошанд.

Мақсади мақола омӯзиши нақши кадрҳо дар сифати хизматрасонии меҳмонхонаҳо ва таҳияи роҳҳои беҳтар кардани он мебошад.

Меҳмонхонаҳое, ки заминаи моддию маънавии қомилан яхела доранд, аз ҳамдигар бо сифати хизматрасонӣ ва нигоҳдории он фарқ мекунад, ки ин барои баъзеҳо туфанги асосии рақобат аст.

Сифати хизматрасониҳои меҳмонхонавӣ асосан аз инҳо вобаста аст:

- ташкили хизматрасонӣ;
- сатҳи таҳассуси кадрҳо;
- қор бо мизочон.

Сифати хизматрасонӣ қалиди муваффақияти тиҷоратӣ мебошад. Вазифаи роҳбари меҳмонхона баланд бардоштани сифати хизматрасонӣ мебошад, ки барои фаъолияти муваффақонаи меҳмонхона зарур аст [5, с. 142].

Маҳорати касбӣ ва салоҳияти кадрҳои меҳмонхона яке аз ҷузъҳои асосии муваффақияти молиявии ширкат мебошад.

Раванди хизматрасонӣ возеҳияти махсус ва ташкили баланди қорро талаб мекунад, ки ин маданияти баланди хизматрасонӣ ва қаноатмандии муайяни харидоронро таъмин мекунад. Хусусияти инфиродии хизматрасонии меҳмонхона робитаи дарозмуддатро бо истеъмолкунанда муайян мекунад. Дар айни замон, равандҳои пешниҳоди хизматрасонии меҳмонхонаҳо бо вақт мувофиқат мекунад, муштариён бевосита шохидон ва иштирокчиёни хизматрасонии меҳмонхонаҳо мебошанд. Аз ин рӯ, талаботи баланди шахсӣ ва касбӣ нисбат ба кадрҳои меҳмонхона дар валоияти роҳбари меҳмонхона бояд нуҳуфта бошад.

Кадрҳои меҳмонхона бояд ба талаботи зерин ҷавобгӯ бошанд:

- таълими касбӣ ва таҳассус, мавҷудияти таҳсилоти махсус (асосӣ ё иловагӣ), ки дар муассисаи таълимие гирифта шудааст, ки барои пешбурди фаъолияти таълимӣ дар соҳаи таҳсилоти асосӣ ё иловагӣ дар соҳаи сайёҳӣ бо доштани ҳуҷҷатҳои давлатӣ иҷозатнома дорад; (дипломҳо, шаходатномаҳо, сертификатҳо);

- қонунҳо ва санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ, расмийтҳои меъёрҳои байналмилалиро дар соҳаи сайёҳӣ, мавод ва ҳуҷҷатҳои ташкилотҳои сайёҳии байналмилалӣ, забони хориҷиро ба ҳаҷми мувофиқи кори иҷрошуда донанд;

- ба саволҳои сайёҳон ва меҳмонон ҷавобҳои аниқу саҳеҳ дода тавоништан;

- дорои маълумоти барои истеъмолкунанда зарур буда, онро пайваста фаъол созад;

- на камтар аз як маротиба дар як сол (дар курсҳо, семинарҳо ва ғайра) маҳорати худро такмил диҳанд;

- дорои таҷрибаи корӣ дар тичорати меҳмонхонавӣ ё соҳаҳои ба он алоқаманд;

- уҳдадорҳои меҳнатии худро донанд.

Усулҳои асосии ташкили самарабахши кори кадрҳо «шахси даркор дар вадташ дар ҷои зарурӣ» мебошад. Татбиқи ин усул муносибати мунтазамро талаб мекунад ва қадами аввалини ин роҳ банақшагирии кадрҳо мебошад.

Зарурати коргарони ботаҷрибаи дорои таҷриба дар соҳаи меҳмоннавозӣ ва мушкilotи гардиши зиёди меҳнат аҳамияти банақшагирии самараноки қувваи кории корро пешақӣ муайян мекунад. Дар солҳои охир банақшагирии кадрҳо дар раванди идоракунии маҷмааи меҳмонхонавӣ мисли банақшагирии молиявӣ аҳамияти калон пайдо кард.

Маълум аст, ки гардиши қувваи корӣ дар бисёр вазифаҳои соҳаи меҳмондорӣ метавонад аксар вақт аз сабаби набудани дониш дар бораи ин кор, инчунин номутобикати аксар вақт дар байни идеяҳо дар бораи кор ва ҳуди кор ба амал ояд. Раванди индуксия раванди мутобикосозии корманди навро ба фарҳанги созмон, ба сиёсатҳои он, қоидаҳои кор ва ниҳоят ба дигар аъзоёни даста дар бар мегирад.

Идоракунии кадрҳо бо таҳия ва татбиқи сиёсати кадрӣ алоқаманд аст, ки дар бар мегирад:

- банақшагирий, қабул ва ҷобачогузори қувваи корӣ;

- таълим, тайёр кардан ва бозомузии кадрҳо;

- принципҳои пешбарӣ ва ташкили мансаб;

- шартҳои меҳнат ва музди меҳнат;

- таъмини робитаҳои расмӣ ва ғайрирасмӣ, фароҳам овардани фазои бароҳати равонӣ дар коллектив.

Роҳи навбатии зарурии баланд бардоштани сифати хизматрасонии меҳмонхонаҳо технологияи хизматрасонӣ мебошад [6, с. 230].

Дар ин ҷо манфиати шахсии сайёҳон, муносибати самимона нисбат ба ӯ дар мадди аввал меистад. Дар робита ба ин, мо метавонем тавсияҳои умумиро оид ба технологияи хизматрасонии меҳмонхона муайян кунем:

1. тақдими тўхфаи хотиравӣ ба мизочон;

2. мавҷуд будани буклетҳои таблиғӣ, нишонаҳо, откриткаҳо оид ба мавзӯи меҳмонхона;

3. озод кардани муштарӣ аз ҳолатҳои пуршиддат вобаста ба масъалаҳои ташкилӣ ва ҳуҷҷатгузори ҳангоми бақайдгирӣ;

4. хизматрасонии оптималӣ аз нигоҳи мутобикат ба ҳама намуди хизматрасониҳои меҳмонхона ба сатҳи муайян;

5. маълумоти пурра дар бораи барномаи хизматрасонии меҳмонхонаҳо ва хизматрасониҳои иловагӣ.

Барои ташкили дохилии кори кадрҳо бо мақсади ҳамохангсозии кори онҳо ва баланд бардоштани сифати хизматрасонии меҳмонхона, менечер бояд як қатор шартҳоро иҷро кунад:

- ҳар як кадр дар коре истифода барад, ки вай аз ҷиҳати сифатҳои шахсӣ, кордонӣ ва қобилиятҳо ба ташкилот бештар нафъи калон расонад;

- масъулияти катъии ҳар як кадр барои кори супурдашуда муқаррар намояд;

- ташаббус ва муносибати софдилона ба меҳнат;

- ҳадафҳои стратегӣ ва тактикий меҳмонхонаро муайян карда тавонанд ва кадрҳоро барои ноил шудан ба онҳо ҳавасманд кунанд.

Технологияҳо, ғояҳо ва таҷрибаҳои нав барои рушди идоракунии кадрҳо ва баланд бардоштани самаранокии маҷмааи меҳмонхонавӣ заруранд [7, с. 85].

Ташаккули кадрҳо шартӣ муҳимтарини фаъолияти бомуваффақияти ҳар як маҷмааи меҳмонхонавӣ мебошад. Ин махсусан дар шароити ҳозира, ки инкишофи босуръати раванди илмию техники, раванди куҳнашавии дониш ва маҳорати касбиро хеле метезонад. Тафовути байни таҳассуси кадрҳо ва талаботи маҷмааи меҳмонхонавӣ ба натиҷаҳои фаъолияти он таъсири манфӣ мерасонад.

Мақсадҳои маҷмааи меҳмонхонавӣ аз ҷониби кадрҳои он амалӣ карда мешаванд. Дар соҳаи сайёҳӣ сифати хизматрасонии меҳмонхонаҳо пеш аз ҳама аз таҳассус, дониш ва малакаи иҷрокунандагон ва қобилияти кор бо мизоҷон муайян карда мешавад.

Дар натиҷаи таҳлили фаъолияти меҳмонхонаҳо дар шаҳри Душанбе тавсияҳо таҳия ва пешниҳод карда шуданд, ки сифати хизматрасонии меҳмонхонаҳо пешниҳод карда мешаванд. Бояд гуфт, ки нишондиҳандаҳои баландтаринро тавассути баланд бардоштани маҳорати касбии кадрҳои маҷмааҳои меҳмонхонавӣ, инчунин бо роҳи ташакул ва рушди донишу малакаи онҳо дар маҳал ба даст овардан мумкин аст:

- омӯзиш оид ба баланд бардоштани таҳассуси умумӣ;
- омӯзиши кор дар самтҳои нави хизматрасониҳои рушдкардашудаи маҷмааҳои меҳмонхонавӣ;
- омӯзиши донишҳои нав техника ва усулҳои иҷроӣ амалиёти меҳнатӣ хизматрасонӣ дар маҷмааҳои меҳмонхонавӣ;
- ҷорӣ намудани фаъолияти ташкили илмӣ меҳнат;
- ҷо ба ҷо гузоштани кадрҳо мувофиқи ихтисос;
- муайян намудани маълумот, синну сол, характер ва дигар хусусиятҳо.

Ҳамин тариқ, кадрҳои баландихтисос имкон медиҳанд, ки маҷмааҳои меҳмонхонавӣ ба сифати баланди хизматрасонӣ ноил гарданд.

Адабиёт

1. И.Раҳмонов. Дастовардҳо ва мушкилотҳои сайёҳӣ дар шаҳри Душанбе // Душанбе дар масири туризм. Маҷмӯи маводҳои Конференсияи илмӣ-амалӣ дар мавзӯи «Рушди саноати туристӣ-омили пешрафт». Раёсати ҷавонон, варзиш ва сайёҳии шаҳри Душанбе. Душанбе – 2014. С. 108-114.
2. Раҳмонов И.Қ. Хусусиятҳои низоми менеҷменти сифат дар корхонаҳои меҳмонхонадорӣ // Паёми Донишгоҳи давлатии тижорати Тоҷикистон – Душанбе, 2020. – №2 (31). – С. 167-172.
3. Раҳмонов И.Қ., Мирзоалиев А.А. Мушкилоти менеҷменти сифати хизматрасонӣ дар тижорати меҳмонхона // Паёми Донишгоҳи давлатии тижорати Тоҷикистон – Душанбе, 2019. – № 4 (29). – С. 268-272.
4. Нагимова З.А. Управление персоналом на предприятиях гостиничного бизнеса / З.А. Нагимова. СПб.: Питер, 2004. 144 с.
5. [Туризм и гостиничное хозяйство: учеб. / под ред. проф., д.э.н. А.Д. Чудновского. К.: Ассоциация авторов и издателей «ТАНДЕМ»; ЭКМОС, 2000. 400 с.](#)
6. Раҳмонов И.Қ., Мирзоалиев А.А. Таъсири низоми идоракунии сифат ба фаъолияти меҳмонхонаҳо // Паёми Донишгоҳи давлатии тижорати Тоҷикистон – Душанбе, 2020. – №1 (30). – С. 228-233.
7. Карнаухова В.К. Сервисная деятельность / В.К. Карнаухова, Т.А. Краковская. Ростов н/Д.: Изд-кий центр «Март», 2006. 256 с.

**Мирзоалиев
Абдурашид
Абдунабиевич**

E-mail: menejment_08@mail.ru
Тел.: (+992) 934444145

**Абдуллоев
Зафар
Асхобович**

E-mail: menejment_08@mail.ru.
Тел.: (+992) 934444154.

САЛОҲИЯТҲОИ КАСБИИ РОҲБАР ДАР МУАРРИФИИ ШАХСИЯТИ Ё

Сири идоракунии бомувафақияти вақт аз бисёр ҷиҳат аз маҳорати идоракунии ҳуди шахс вобастагӣ дорад. Мо бештар чунин ақида дорем, ки ягон сония вақти худро аз даст надодаем, аммо дар воқеияти кор бошад ин ақидаронии мо аз ҳақиқат хеле дур аст. Якчанд тарзу воситаҳои мавҷуданд, ки бо ёрии онҳо мо метавонем нисбатан самаранок худро идора намоем ва он метавонад дар ниҳояти кор ба идоракунии мувафақонаи вақту соати мо замина гузорад. Дар навбати аввал, як миқдор қоидаҳои оддиро бояд донист, ки онҳоро барои идоракунӣ ва аз байн бурдани ҳолатҳои асабонӣ, ки нақши асосиро ҳангоми идоракунии вақт мебозанд, метавонанд замина гузоранд.

• **Аз иҷрои корҳои беҳуда худдорӣ намоед.** Дар ҷаҳони пурталотуми бошиддат ивазшаванда одамон меҳонад, ки ҳамаи корҳо бояд дируз ба сомон расонида мешуданд. Дар асли кор ин на танҳо сарбории зиёдатӣ балки меҳнати бариловаро нишон медиҳад. Ин гуна хатогиҳо дар чунин иҷрокуниҳо Шуморо водор месозанд, ки ба сари ин масъала боз якчанд маротиба бозгардед, ки дар натиҷа баҳои сарфаи вақт Шумо кори худро дубора месозед, он ба ҳолати асабонӣ оварда мерасонад.

• **Афзалиятҳои муайян соzed.** Набудани афзалиятҳо- ин яке аз сабабҳои калонтарини талафёбии вақт аст. Барои он, ки бомувафақият вақтро идора кунем, мо бояд афзалиятҳои худро дар ҳар лаҳза аниқ донем. Инро надониста, мо ба корҳои на онқадар муҳим вақти хеле зиёдро сарф мекунем, ки дар натиҷаи он барои иҷрои нисбатан корҳои муҳим вақти мо намерасад.

• **Танафусҳои дуруст идора намоед.** Дар рӯзи корӣ барои ҳар яке мо танафусҳо ҷой доранд. Нафаре ё шахсе метавонад б илтимос ба назди мо ояд, то ба ӯ як дақиқа вақт ҷудо намоем, ки одатан он аз ним соат ва зиёда аз он давом мекунад. То чи андоза ба танафусҳо дар вақти корӣ аҳмият медиҳед, ин ҳамоно қадар барои идоракунии вақт муҳим аст.

• **Ба сусткорӣ роҳ надиҳед.** Дар фикри он, ки ҳамоноеро зарур аст бояд иҷро кард, ба ҷои он ки бояд кард- яке аз сабабҳои асосии талаф додани вақт аст. Кардан зарур аст, аммо иҷро бояд кард муҳимтар аст. Вақтро ихтисор кунед, ки барои дар фикри иҷро кардан сарф менамоед- дар натиҷа вақти зиёдеро барои кори вақсан зарур ба даст меоред.

• **“Не” гуфтагро ёд гиред.** Бисёре аз мо одатан “не” гуфта наметавонем, аз ҷумла ба талабу хоҳиши дигар одамон, чунки фикр мекунем гӯё аз рӯи эҳтироми шахс набошад ва аз тарсе ки муносибатҳоямон вайрон мешавад. Аммо агар Шумо уҳдадорӣ дигаронро ба худ гиред, пас Шумо вақти зиёдеро аз вақти кории пурқиммати худро аз даст медиҳед, ки он бешубҳа Шуморо ба ҳолати асабонӣ оварда мерасонад.

• **Ба бетартибӣ хотима гузоред.** Ба мизи Шумо ё ҷои кориатон назар афканед! Шумо дарк менамоед, ки чизҳои ба Шумо зарурӣ дар қучо ҷойгиранд? Агар аз Шумо ҳуҷҷати заруриро феврал пурсон шаванд- Шуморо зарур аст даст дароз кунед ва онро дастрас намоед, ё ки маҷбуред чӣ қадар вақти худро дар ҷустуҷӯи он сарф кунед. Мизи бетартиб ё ҷои корӣ- қушандаи вақти Шумост.

• **Барои иҷрои корҳо ба худ муҳлат гузоред-** муҳлати мувофиқро барои ба охир расонидани лоиҳаи мушаххас аниқ кунед ва ҳаракат кунед дар доираи он иҷро намоед.

• **Почтаи электронӣ ва зангҳои телефонири идора кунед.** Вобаста ба имконият барои хондани почтаи электронӣ ё сӯҳбат бо телефон вақт ҷудо намоед. Ин хеле ачиб аст, ки чӣ қадар вақт ба корҳои дуюмдараҷа сарф мешавад, ба мисоли вақт ёфта почтаро кушодану хондан ва аз рӯи зарурият посух додан, ё ҳангоми иҷрои корӣ муҳим яке ба почта мактуб меояд ё ногаҳон телефон занг мезанад, ана вақтро чи тавр мо аз даст медиҳем.

• **Нақшагирии фаъолиятро истифода намоед** - речаи кори сохтан ба Шумо барои сарфаи вақт кӯмак расонида метавонад. Нақшагирӣ ба Шумо имкон медиҳад, то вазифаҳои ҳаррӯзаро аз рӯи вақт ва мӯҳлат ҷо ба ҷо гузоред, Шумо метавонед рӯзи худро ба нақша гиред ва вақту соати корииро самаранок тақсим кунед.

• **Аз бисёр ё якчандкора будан дур шавед.** Кор аз болои лоиҳаҳои гуногун дар як вақту соат – ин тарзи наонқадар самараноки идоракунии вақт мебошад. Шахси ҳамакора- корхояш бекора. Кӯшиш намоед то аввал як лоиҳа ё корро ба анҷом расонед, сипас ба кори дигар гузаред. Ин самараю сифати истифодаи вақт ва идоракунии бомувафакқонаи вақтри Шуморо нишон медиҳад.

. Бояд иқрор шуд роҳбарони беҳтарин хусусиятҳои афзалтарини одамонро доранд. Агар сифатҳои беҳтарини инсоният омӯхта чамъ оварда шаванд, барои дар оянда роҳбарони беҳтаринро тарбия кардан имкониятҳо дучанд хоҳад гашт. Баъзе аз ин сифатҳо омӯхта пешниҳод шудаанд, чун дараҷаи маданият ва дониш, симои назаррас, ҳақиқатҷӯӣ, ақли расо, ташаббускорӣ, маълумотнокии иҷтимоӣ ва иқтисодӣ, боварии баланд ба хеш...

Ҳарчанд солҳои 40-ум олимони маълумотҳои ҷамъовардашонро омӯхтанд, дар бораи сифатҳои асосии роҳбар, менеҷер ва пешвои намоён ба фикри ягона омада натавонистанд. Маълум шуд, ки танҳо 5 ғоизи хусусиятҳои шахсии роҳбарони муваффақро омӯхта тавонистаанд. Ниҳоят соли 1948 Стогдилл баъди таҳлили зиёд ба хулоса омад, ки омӯзиши сифатҳои шахсӣ натиҷаҳои зиддиятнок доданд. Ў дарк намуд, ки пешоҳангон дар ҳақиқат бо зиёӣ будани худ, дониш, мустаҳкамӣ, ўҳдадорӣ, ғафолнокӣ, иштироқи иҷтимоӣ ва дараҷаи дониши иҷтимоӣ-иқтисодӣ фарқ мекунанд. Вале боз маълум гардид, ки дар шароити гуногун роҳбарони бонуфуз сифатҳои гуногуни шахсиро нишон медиҳанд. Бинобар ин, ба хулосае омад, ки олимони бихевиористӣ имрӯза низ метавонанд ба он ҳамфикр бошанд: «Ҳамаи одамон барои он роҳбар шуда наметавонанд, ки онҳо баъзе хусусиятҳои шахсиро доранд ва бештар худписанду худпарастиро дар ҷои аввал гузоштаанд» [1].

Бояд тазаққур дод, то ҳанӯз барои роҳбарӣ ё роҳбарони босамар маҷмӯи хислатҳои шахсӣ кор карда нашудааст. Дар натиҷа ба хулосае омадан мумкин аст, ки роҳбарии самаранок хусусияти мавридӣ дорад. Бо вучуди ин, ҳуди Стогдилл низ қайд кардааст, ки хулосаи ӯ дар бораи табиати пешоҳангӣ сухани охирин буда наметавонад. Ў таъкид кардааст, ки дар шароити гуногун малакаи гуногун ва сифатҳои гуногун талаб карда мешаванд. Дар натиҷа олим ба хулоса омад, ки «сохтори сифатҳои шахсии роҳбар бояд ба сифатҳои шахсӣ, фаъолият ва вазифаҳои тобеон мувофиқ бошад» [1]. Метавон андешаро пазируфт, яъне шахс муваффақ наметавонад буд, агар ҷамъият муваффақ нест. Ман наметавонам ман буд, агар ман манҳои дигарро эътироф накарда бошам.

Яке аз олимони соҳаи иқтисод Мэри Паркер Фоллет гуфта буд, ки маънии идоракунии аз он иборат аст, ки «**корро бо дасти дигарон анҷом диҳӣ**». Роҳбарӣ бо роҳнамоӣ, масъалагузорӣ бо ваколатдиҳӣ, натиҷабахшӣ бо масъулиятшиносӣ, самарабахшии корҳо бо салоҳиятнокӣ алоқаи тарафайн дорад. Аз ин рӯ, мафҳуми ваколатдор кардан- маънии санадеро дорад, ки **коргарро ба роҳбар** табдил медиҳад. *Корро шахс иҷро мекунад, таввасути коргузориву ваколатдиҳии роҳбарони асил ва санъату маҳорати шоистаи онҳо.. Чи тавре ки дар ҳарбиён меғӯянд: «саломро ба унвонҳо медиҳанд, на ба шахс». Мартабаву нуфузи роҳбарон шухрати обрӯи онҳоро ифода менамояд.*

Санъат ё маҳорати менеҷер дар муоширати менеҷер, дар қобилияти таъсиррасонии ғайримустақим ба одамон, ҳидояткунии ӯ ба қору амали самарабахш ва муносибаити дилсӯзона ба кор баъало дида мешавад. Бешубҳа санъати менеҷер мутаносибии идоракунии расмӣ ва ғайрирасмӣ, ташакулёбии обрӯву нуфузи менеҷер ва пешсафии уро ифода менамояд.

Оё нақши санъатро дар бадастории самаранокии идоракунӣ барзиёд ҳисоб кардан мумкин аст? Дар менеҷмент асос- касбият(**устокорона** кор кардан) аст. Ана дар чист моҳияти касбият. Мусиқинавозони касбӣ бисёранд, чун менеҷерҳо. Аммо санъат ё истеъдоди иҷроӣ асарҳои мусиқӣ ба нафарони ангуштшумор муяссар мегардад. Агар ин тавр нест, пас санъат наметавонад санъат бошад ва агар воқеан сухан оид ба устокорона ё касбият меравад.

Санъати менеҷерро метавон бо як чанд далел ифода кард. Дар баъзе аз менеҷерҳо онро метавон зуд эҳсос намуд, дар қисме аз онҳо на. Вай дар фаъолияти менеҷер доимо иштирок дорад. Вай дар ҳолат суръатбахшӣ қарор дорад. Таҷрибаи ҷамъшуда ва донишҳои тақмилёфта ба сифати нави худ – санъати идоракунӣ мубаддал мегарданд.

Устокорӣ- ин маҳорати кори босамар, санъат – ин саманокӣ, ки аз татбиқшавии қобилиятҳои фардии менеҷер ва шахсияти ӯ пайдо мешавад. Ана дар ҳамин аст фарқият ва алоқамандии устокорӣ бо санъат.

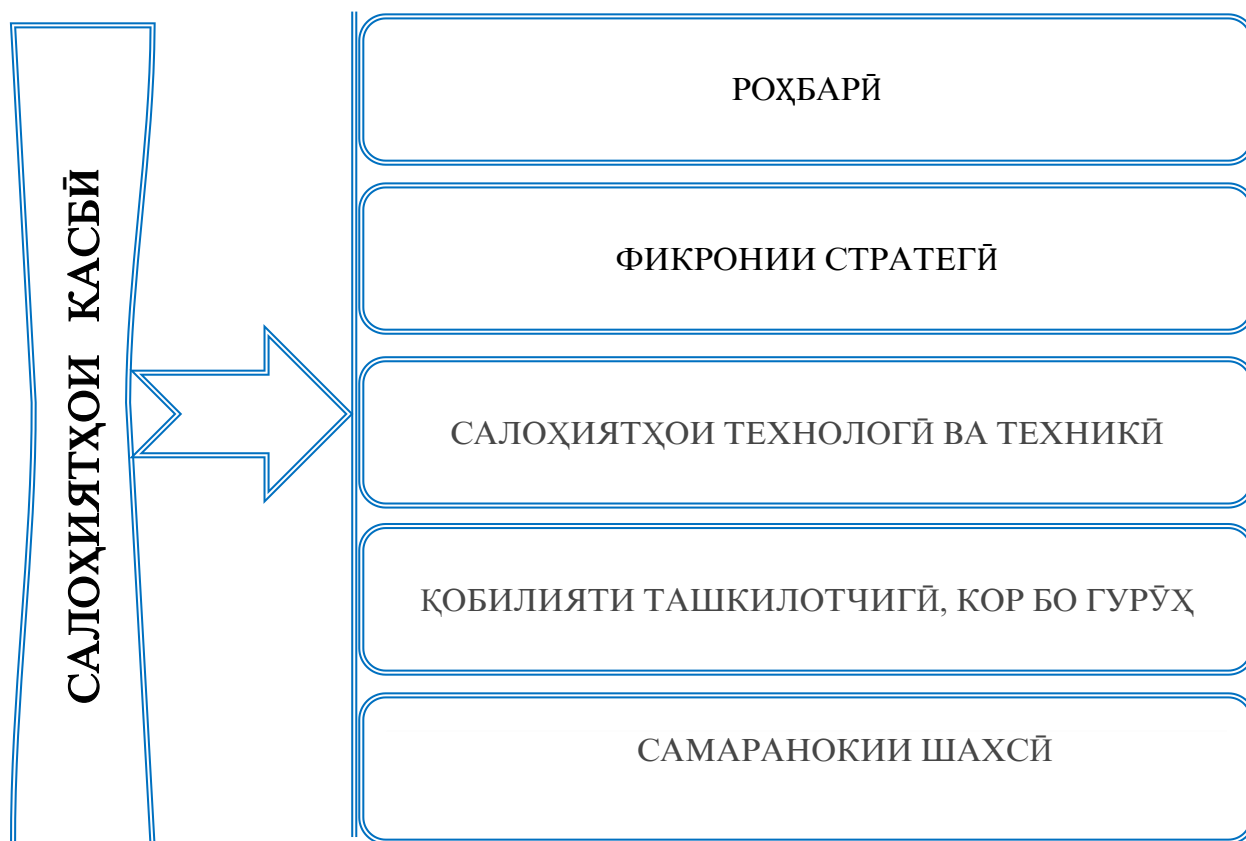
Маҳорату малакаи роҳбарон аз натиҷаи кори амали онҳо, яъне ризоияту қаноатмандии дастаҷамъонаи кормандон сарчашма мегирад. Музаффарияти коллектив “соати ситора будан”-и роҳбарон асту хоҳад буд.

"Шахсони доно, оқил ҳастанд ва ҷамъият бо шарофати онҳо каме ҳам бошад пеш меравад. Касе ғолиб ояд, воқеан пурқувват аст ва бояд ба ӯ тан дод. Ҳар кӣ бо истодагарӣ, ҷасорат, иқдомҳои некбинона ва фикронии мусбӣ амал кунад, иродаи саҳт дорад. Касе табиати худро аз даст надихад – устувору ҷовидон аст. Касе, ки мурдааст, вале фаромӯш нашудааст, вай ҷовидону бемарг аст "(Лао Тсзӣ).

Ба таҷрибаву малака ва маҳорати роҳбарони натиҷасозу натиҷабархш мисолҳои зиёдеро метавон ба ёд овард. Як маротиба, Ҳенри Форд роҳбаронро даъват намуд, ки шӯъбаву соторҳои сарварӣ мекарданд ва ба таври ногаҳонӣ онҳоро ба сайру саёҳати баҳри Кариб ба муҳлати 2 ҳафта фиристод. Ҳангоме, ки истироҳат анҷом ёфт ва шахсони роҳбар ба ҷойҳои қорашон омаданд, онҳоро мукофоти ғайриҷашмдошт интизор буд ва аз ин амали Форд ба ҳайрат омаданд. Баъзеи онҳо ба вазифаи баланд таъин шуда буданд ва баъзеи онҳо пурра озод шуданд. Барои кадом амал ё бо чӣ сабаб?

Беҳуда Ҳенри Фордро ҳамчун як соҳибкор ва донишманди дурандеш шинохтанд. Рухсатии ногаҳониро мувофиқи нақшаи таҳияшуда барои фаҳмидани он, ки чӣ гуна гурӯҳҳои қорӣ мустақилона худашон кор карда метавонанд ё на пешакӣ фикр намуда буд. Вай роҳбарону менеҷерҳоро, ки дар вақти набудани онҳо кормандони тобеъашон натиҷаҳои муваффақ ё назаррасро нишон доданд, онҳоро ба вазифаи баланд таъин намуд, ин маъноӣ онро дорад, ки онҳо бовиқорона кори худро ташкил намудаанд. Агар дастаи бе роҳбар ғайриқаноатбахш кор карда бошад, ин нишонаи он аст, ки ин гуна роҳбар ё сарвар бо вазифаҳои худ қодир ё лоиқ нест. Ин гуна роҳбарон аз вазифа озод карда шуданд. Ана бо ҳамин тарзу усул **соҳибкор** ба касбияту ба чӣ қодир будани роҳбарони ширкати худро баҳо меод. Кадам сифатҳои бояд роҳбари муваффақ дошта бошад, то дар байни онҳое, ки пас аз сайр ё сайёҳати баҳр Ҳенри Форд озод кардааст, набошанд.

Акнун 5 салоҳияти беҳтарини роҳбари муосир "мудир", ташкилотӣ ва роҳбари оқилу дурандешро баррасӣ мекунем (Расми 1.).

Расми 1. Салоҳиятҳои касбии роҳбар(таҳияи муаллифон)

Роҳбарӣ.

"Капитани тиҷорат"-и ҳақиқӣ - шахси боваринок, пешво, роҳбарист, ки қодир ба қабули қарорҳо дар ҳама гуна мушкилот мебошад. Чунин шахс барои дигарон кӣ аст? Кафолати муваффақият. Ғайр аз ин, он чизе, ки ба он пешниҳод мекунад, аҳамият надорад: ӯ роҳро ба ӯ нишон медиҳад, корро ташкил мекунад, дар ҷойгиркунии кадрҳо, салоҳият қарор мегирад, ё илҳом мегирад. Муҳим он аст, ки бо роҳбарии ӯ, одамон аз муваффақият ба муваффақият ҳаракат мекунанд, танҳо бо муваффақияти муваққатӣ рӯбарӯ мешаванд, ки дар натиҷа ба муваффақияти бештар ноил хоҳанд шуд» [2].

Идоракунии салоҳиятҳои роҳбар-пешво - мунтазам таҳия ва такмил додани салоҳиятҳои идоракунии, рӯз аз рӯз гирифтани иттилооти нав ва баланд бардоштани малакаҳои дар амал татбиқшаванда ба даст оварда мешавад. Комёбиро шахсе ноил мегардад, ки қобилияти якчанд шакли пешсафиро истифода буда метавонад. Он метавонад пешсафии илҳомбахш, масъулиятнок, ғайримутамарказ ё стратегиро ифода кунад.

Шояд, дар баъзе соҳаҳо як шакли пешсафӣ дар шакли эҳтиром, эътимод пайдо кардан зарур бошад. Менеҷер бояд эҳсос кунад, ки чӣ гуна роҳнамоӣ дар идоракунии ширкати ӯ самараноктар хоҳад буд.

Владимир Тарасов [2] шаклҳои зеринро пешсафиро ҷудо кардааст:

- ҳадафманд (пешво дар нақши пешбарест, ки одамонро ба мақсадҳои умумӣ сафарбар мекунад);
- ҷараёнӣ (роҳбар дар аксари равандҳо ишироқ мекунад, ба онҳо нерӯи тоза мебахшад ва фазои муттаҳидшавии комилро эҷод месозад);
- умумӣ (роҳбар дар ҳама масъалаҳо ҷои афзалиятнокро ишғол мекунад);
- мавқеият (инсон дар вақту соати муносиб пешво мешавад, Косаи давр уро ҳидоят менамояд, ки вақте расида то одамон ӯро пайравӣ кунанд ва ӯ сазовор дарв биронад на баръакс);

- оқилона (одамоне, ки роҳбарро пайравӣ мекунад, мефаҳманд, ки чиро интизоранд ва ба ҳокимияти безътимоди вай эътиқод доранд);

- омехта (мақсад дар ин пешсафӣ барои одамон на он қадар ҷолиб аст, балки дар рафти расидан ба он, баъзеҳо мумкин манфиятеро соҳиб шаванд).

Сун Тсзи оид ба роҳбари намунавӣ сухан гуфта, пешвоеро дар назар дошт ки ӯ мисли оташ аст- ба ӯ наздик шудан номумкин аст, вале ӯ одамонро ба худ ҷалб мекунад, медонад, ки чӣ гуна шавқӣ онҳоро бедор созад ва сифати хоризма (намунаи ибрат)-ро нишон диҳад. Кушиш намо то аз ту касе чизеро омӯзад, на ин ки ту аз касе чизе омӯзӣ ё вобаста бошӣ.

"Пешво" ин "оташест", ки дар ҷангали торик барои равшанӣ худро машғал месозад. Вай гарм мекунад, муҳофизат мекунад, аммо агар шумо ба он наздик шавед, суختанатон мумкин аст. Роҳбар таъсири мантиқиро ғаёла мекунад ва "лаззати ҳӯроки пухта дар табақаи ғизо" аст. Бо он, ҳар як идоракуни «хушмаза» мегардад ва маънои дуруст ва роҳи дурустро мегирад.

Фикронии стратегӣ

Одамон ба он андешанд, ки ба одамони бузург бахт ҳамеша ёр аст. Аммо ин тавр нест. Танҳо дар сурате, ки одами оддӣ, ба ду хатогӣ ё нокомӣ дучор мегардад, кори дигар ё чизи дигарро сар мекунад, аммо шахси бузург пас аз ҳафт нокомиаш саъю кӯшиши маротибаи 8-умро мекунад ва дар ниҳоят муваффақ мешавад – ин аст андешаи Генри Форд [5]. Мо агар каме мушкilotеро эҳсос намоем, аз роҳ ё амали интиҳобкарда мегардем... Пас чӣ гуна метавон муваффақ шуд.

Ин салоҳияти роҳбарӣ имрӯз беш аз пеш арзиш дорад. Он дар муносибати ғайрирасмӣ бо мақсади ҳалли проблемаҳо, тамоюли фарогирӣ ва пешгӯиҳо зоҳир мешавад. Роҳбар метавонад ба зудӣ пайгирӣ ва мутобиқ ба вазъияти тағйирёбанда, усулҳои нав, роҳҳои нав, ғояҳои шавқовар ва навоҳарро тавсеа диҳад.

Чунин роҳбар бодикқат тасвиrotи ҷаҳониро ифода мекунад, дар он камбудӣҳо ва нуқсонҳои пайдошударо аниқ мекунад, онҳоро эътироф мекунад ва ҳатто бештар - уро ҳамчун "сутуни" истифода мебарад, ки барои баланд бардоштани малакаҳои идоракуни истифода мешавад. Вай ба таври назаррас назоратро истифода карда, ба системаи ҳамаҷонибаи назорат ва ҳамоҳангӣ таъя мекунад. Ӯ қодир аст, ки ҷаҳонро мулоҳиза кунад, рӯёҳо ва ояндаро ба даст орад - ин ба ӯ кӯмак мекунад, ки вазифаҳои асосии худро ба нақша гирад ва ғаёлияти ширкатро дар роҳи дуруст роҳнамоӣ кунад.

Салоҳиятҳои технологӣ ва техникӣ

Имрӯз на балки роҳбарон ҳатто аҳли башар побанди технология ва шайдои воситаҳои технологист. Вақту соати хуморшикании аксари кормадон дар назди компютер ва бо компютер гузарон асту гузарон. Роҳбари ботаҷриба аз техникаи коммуникатсионӣ бархурдор буда, барои мурааттаб кардани ҷойҳои корӣ, устокорона технологияҳои муосирро истифода мебарад. Тамоми сарчашмаҳои самаранок идора карда, вақти худро оқилона истифода мекунад.

Қобилияти ташкилотчиӣ, кор бо гурӯҳ

Қобилияти идоракуни барои ташкили як дастаи ҳамоҳангшуда ба ӯ имкон медиҳад, ки сохтори қолабии ташкилотро таъсис диҳад. Имконияти асосии идоракуни қобилият ва хоҳиши кор дар як даста, истифодаи механизми самарабахши ҳавасмандгардонӣ, системаи мукофотҳо ва назорати дохилиро дорад. "Барои ҳавасманд кардани одамон, шумо бояд донед, ки онҳо чӣ мехоҳанд, ба онҳо чӣ муҳим аст. Пул, касб, рушди шахсӣ? Касоне, ки бо онҳо кор мекунад, медонед, бо онҳо сӯҳбат кунед. Он гоҳ шумо метавонед талабот ва орзуҳои кормандони худро пешгӯӣ кунед[2]. Директори самарабахш қобилияти заиф ва заифии ҳар як кормандро медонад, қобилияти онҳоро таҳлил мекунад ва ҳангоми ҷойгиркунии кормандон дар иҷрои вазифаҳои афзалиятнок ва хурд ба назар гирифта мешавад. Роҳбари ҳуб аҳамияти баланд бардоштани сатҳи тахассусиро барои кормандон мефаҳмонад, бинобар ин, ӯ саривақт

системаи таълими кадрӣ бо назардошти минтақаҳои афзалиятноки рушд татбиқ карда мешавад.

Самаранокӣи шахсӣ

“Вақте, ки кори худро оғоз мекуни, асос он ки кор бояд шавқангез бошад, яъне дар чашмҳои иҷрокунаандаҳо дурахш ё ҷилло пайдо шавад. Ҳама гуна корро ба мисли бо муқобилияту зиддияти дар ҷаҳон беҳтарин шудан бояд ҳусни оғоз бахшид. Баландии гузошташуда шуморо маҷбур месозад то баладтар парида аз баландӣ гузашт.” Имконияти муошират, қобилияти дурусти «худро» нишон додан, имтиҳони ҳозиразамон ва дақиқ будани баёноти фикрҳо салоҳияти асосии идоракунӣ дар ҳама гуна соҳаи соҳибкорӣ мебошанд. Бо мақсади қонеъ гардонидани "омма" ба таври самаранок гуфтушунид дар дохили кишвар ва берун аз он, қобилияти назарраси психикӣ зарур аст. Барои ҷалб кардани вохӯриҳо, диққати шунавандагон ва эътимоднокии гурӯҳ ба самти дуруст равона карда шавад, зарур аст, ки қобилияти пешниҳоди иттилоот, инчунин малақаҳои идоракунӣ эҳсосот ва зуд таҳлил кардани вазъият зарур аст.

Дар айни замон, бо мақсади рушди тавоноии идоракунӣ барои рушд ва васеъ гардонидани он, самаранокӣи мо, омӯзиш, ҷалби мустақилият, пешрафти технологияҳои нав ва техникаи пешрафта зарур аст.

На бояд фикр намуд, ки санъати роҳбар – ин танҳо на он чизест, ки ба инсон табиат додааст. Сифати фаъолият, ки санъати менеҷерро тавсиф медиҳад, пай дар пай, мунтазам пайдо, ташаккул ва вусъат меёбад. Касе наметонад, ки табиат ба ӯ чӣ медиҳад, вале ҳар шахс метонад, ки маҳз таввасути чӣ ӯ ташаккул ёфтааст. Санъати менеҷер – ин як қанори сифатҳои фардии менеҷер: маълумот, таҷриба ва мустақилияти фардӣ мебошад.

Нисбати салоҳият, малака ва санъати роҳбар дар муаррифии шахсияти ӯ андешаҳо хеле зиёданд ва қоршиносону равшаншиносон дар паи таҳқиқи назару ақидаҳои нав паи қоранд. Дар ҷамъбасти ҷаҳони андешаҳо як чанд ақида перомони роҳбарони меҳробону муваффақ ва ҷомеаи ояндасоз бояд иброз намуд: Ман, бо боварии том гуфта метавонам, ки Шумо беҳамтоед ва ба мисли Шумо чунин инсон бо чунин нишондодҳои ақлонӣ зехнӣ ва лидерӣ дар рӯи замин дигар нест, барои он ки Шумо бале маҳз Шумо барои муваффақ шудан ва муваффақ гардидан ба дунё омадаед. Дар вучуди Шумо иқтидорҳо ва нерӯҳои бузурге ҳобидаанд, ки барои кашф ва баровардани онҳо ба рӯи Замин танҳо ва танҳо як қадам мондааст ва ин қадамро ҳуди ҳозир гузоре, барои он ки хушбахтӣ ва муваффақият дар боло Шуморо интизор аст! Аминам ки салоҳияту малака ва маҳорату истеъдоди Шумо баҳри татбиқи музаффариятҳо қодир аст, пас ба пеш биштобед ало эй соҳибони вақт....

Адабиёти истифодашуда:

- 1.Крис Макгоф – Искусство управлять © Перевод на русский язык, издание на русском языке, оформление. ООО «Манн, Иванов и Фербер», 2014
- 2.Владимир Тарасов Управленческое искусство и новое мировоззрение , 2017
- 3.Fayol H. «General and Administrative Management», Putman, London.1916.
- 4.Дейнл Карнеги- Как наслаждаться жизнью и получают удовольствие от работы перевод с англ. 2016
5. Г. Форд- Моя жизнь- моя достижения, перевод Н.Н. Рудницкая, Е.Кочерин, М.: 2013

ИДОРАКУНИИ РУШДИ СОҲАИ САЙЁҲӢ ДАР ШАРОИТИ ТАШАКУЛИ ИҚТИСОДИ САБЗ

Ҷумҳурии Тоҷикистон дар марҳилаи кунунии рушд ба фазои иҷтимоию иқтисодии ҷаҳонӣ фаъолона ворид мешавад. Ба ин ҳам мавқеи мусоиди ҷуғрофӣ ва ҳам инфрасохтори ба қадри кофӣ инкишофёфтаи нақлиётӣ, фаъол гардидани фаъолияти иқтисодии хориҷии субъектҳои соҳибқарории ватанӣ ва захираҳои табию инсонӣ, ки барои рушди намудҳои гуногуни сайёҳӣ хеле ҷолибанд, мусоидат мекунанд. Бо назардошти шароити зикршуда, рушди соҳаи сайёҳӣ ва татбиқи иқтисодии соҳаи сайёҳии Ҷумҳурии Тоҷикистон меафзояд. Сайёҳӣ ҳамчун як соҳаи коммуникатсионии фаъолият ҷузъи ҷолибтарини рушди минтақаҳои кишвар мегардад, ки дар онҳо ҳам захираҳои мавҷуда ва ҳам эҳтимолӣ мустақиман ҷойгир шудаанд ва дар онҳо шумораи зиёди субъектҳои соҳибқарорӣ фаъолият мекунанд, ки ба рушди фаъоли соҳаҳои гуногун мусоидат мекунанд. фаъолияти. Истифодаи оптималии имкониятҳои потенциали захираҳои сайёҳӣ, иқтисодии таърихӣ фарҳангӣ имкон медиҳад, ки на танҳо вазъи иқтисодии шаҳру ноҳияҳои кишвар беҳтар гардад, балки самаранокии фаъолияти ҳам корхонаҳои сайёҳӣ ва ҳам дигар иштирокчиёни равандҳои тичоратро баланд бардоранд, инчунин ба сатҳи иҷтимоии таъминоти ҳаёти ҷомеа, некӯахлоқии он таъсир расонида, ба рушди фаъоли инфрасохтори минтақаҳои Тоҷикистон мусоидат мекунад [1].

Дар шароити тағирот дар иқтисодиёти Тоҷикистон, тичорати сайёҳӣ яке аз самтҳои ояндадори рушд бо назардошти арзишҳои назарраси таърихӣ, табиӣ ва фарҳангии Тоҷикистон, ҳамкориҳои мавҷудаи миллӣ ва байналмиллалӣ ватанӣ ва байналмилалӣ мебошад. Корхонаҳои хориҷӣ ва имкониятҳои потенциали даромаднок. Ҷамъамон, таҳияи самтҳо, намудҳо ва шаклҳои нави таъмини рушди мутаносиби иқтисодии соҳаи сайёҳии Тоҷикистон таҳия ва асосноккунии равишҳои назариявӣ-методӣ, методӣ, тавсияҳои амалиро бо мақсади муайян кардани беҳтарин имконоти рушди системаҳои бизнеси сайёҳӣ, таъмини рақобатпазирӣ ва самаранокии иқтисодии он [2].

Масъалаҳои амалии ташаккули системаҳои рушди мутаносиби иқтисодии саноати сайёҳии Тоҷикистон аз ин нуқтаи назар бо назардошти мавҷудияти дар кишвар ва истифодаи нокифояи ёдгориҳои нодири таърихӣ фарҳангӣ, табиӣ тиббӣ истирохат, комплекси мавҷудаи пуриқтисодии саноатӣ, ки бо фаъолияти худ бо бисёр корхонаҳои Тоҷикистон ва хориҷа алоқаманд аст. Вобаста ба ин, зарурати арзёбии иқтисодии мавҷудаи соҳаи сайёҳии Тоҷикистон, муайян ва асоснок кардани самтҳои имконпазирӣ фаъолсозӣ, татбиқ ва густариши он ба миён омадааст.

Сарфи назар аз шумораи кофӣ корҳои илмӣ оид ба масъалаҳои зикршуда ва аҳамияти натиҷаҳои бадастомада, бояд эътироф кард, ки равишҳои муҳими назариявӣ-методӣ, илмӣ-методӣ ва амалӣ барои рушди мутаносиби иқтисодии соҳаи сайёҳӣ дар минтақаҳои Тоҷикистон пурра омӯхта ва ҳал нашудааст, барои шарҳи концепсияи «Рушди мутавозини иқтисодии соҳаи сайёҳии кишвар ва минтақаҳои он», модели концептуалии иқтисодии рушди мутавозини иқтисодӣ муносибати ягона вуҷуд надорад. саноати сайёҳии Тоҷикистон ташаккул наёфтааст ва асоснок карда нашудааст, ки аҳамият ва таъхирнопазирӣ тадқиқоти илмиро муайян кардааст. Аҳамиятнокӣ ва аҳамияти масъалаҳои илмию амалии зикршуда, коркарди нокифояи назариявӣ-методӣ ва амалии онҳо интиҳоби мавзӯи рисола, ҳадаф ва вазифаи онро муайян кардааст [3].

Дар шароити ташаккули муносибатҳои бозорӣ сайёҳӣ яке аз соҳаҳои афзалиятнок, зудрушдкунанда ҳатто унсурҳои сеюми даромади миллии мамлакатҳо пазируфта шудааст. Дар баробари аҳамияти ниҳоят калони иқтисодӣ, рушди сайёҳӣ имконият медиҳад, ки равандҳои тичоратӣ ташаккул ёфта имкониятҳои ҷойдоштаи миллии мамлакатҳо дар сатҳи байналмилалӣ муаррифӣ карда шавад.

Ҷанбаи муҳими мавзӯи таҳқиқоти ба тамоюли ҷаҳонишавӣ бахши сайёҳӣ дар давоми солҳои охир алоқаманд буда дар ин марҳила сайёҳӣ ба яке аз соҳаҳои ояндадори иқтисодиёти

миллӣ ва байналмилалӣ табдил ёфта истодааст. Модернизатсияи унсурҳои таркибии иқтисоди миллӣ ба бунёди инфрасохтори сайёҳӣ низ така намуда, имконият медиҳад, ки мавқеи сайёҳӣ дар қатори дигар бахшҳои воқеӣ иқтисодиёт амалан боло бардошта шавад. Барои ноил гардидан ба ҳадафи мазкур дар диссертатсия масоили такмилдиҳии низоми идоракунии сифати хизматрасониҳо дар ширкатҳои сайёҳии Ҷумҳурии Тоҷикистон пеш гузошта шудааст, ки таҳқиқи он бо назардошти ҷаҳонишавии раванд ниҳоят муҳим ва саривақтӣ мебошад [4].

Ба назари мо таъсири мусбии сайёҳӣ ба рушди иқтисодиёти мамлакат, ташаккули соҳаи хизматрасониҳо, тақвият бахшидани иқтисодиёти хизматрасонӣ вобастагии қавӣ дорад. Ояндабинии самаранокии иқтисодию иҷтимоии соҳаи сайёҳӣ гувоҳӣ медиҳад, ки сайёҳӣ бояд дар ҳамҷоягӣ бо дигар бахшҳои иқтисодӣ рушд намояд.

Аз таҳлили ҳолатии рушди иқтисодӣ ва иҷтимоии кишварҳои мутаррақӣ бармеояд, ки дар ин мамлакатҳо сайёҳӣ аз соҳаи сердаромадтарин ва шоҳаи сеюми даромади миллӣ ба шумор меравад. Таҳлили нишондиҳандаҳои худмашғулияти аҳоли, сатҳи сифати зиндагонӣ дар ин кишварҳо шаҳодат медиҳад, ки даромади 90 дарсади аҳоли аз ҳисоби соҳаи сайёҳӣ мебошад [5].

Нуқтаи дигари ҷолиби диққат дар он ифода меёбад, ки дар шароити имрӯза ташкили корхонаҳои бузурги истеҳсолӣ ва таъмини аҳолии қувваи корӣ бо ҷойҳои кор ба ҷалби сармояи ниҳоят калони молиявӣ марбут мебошад. Барои бартараф намудани мушкилоти зикргардида истифодаи имкониятҳои васеи сайёҳӣ, ки қисми зиёди қаламрави ҷумҳуриро фаро мегирад, манфиатовар ва бартарафсозандаи масоил мебошад.

Адабиёт

1. Машокиров Дж.Н. Современное состояние и основные направления развития рынка туристских услуг в Республике Таджикистан // Вестник Технологического университета Таджикистана – Душанбе, 2021. – № 4 (47). – С. 209-218.
2. Шаропов Ф.Р., Машокиров Дж.Н. Развитие рынка туристских услуг в Республике Таджикистан // Вестник Таджикского государственного университета коммерции. – Душанбе, 2021. – № 3 (37). – С. 52-60.
3. Машокиров Дж.Н., Шаропов Ф.Р. Исследование спроса и предложения на рынке туристских услуг // Вестник Таджикского государственного университета коммерции. Научный журнал. Душанбе: ТГУК, 2020. - №4/1 (33). С. 20-27.
4. Машокиров Дж. Н., Синяк. Н.Г. Туризм и его воздействие на экономики Республики Таджикистан // Научный журнал «Экономика Таджикистан» Институт экономики и демографии Академии наук Республики Таджикистан. Душанбе: ИЭДАНРТ, 2018. - №1. С. 70-80. (0,62 п.л.). (в соавторстве, автором – 0,2 п.л.).
5. Машокиров Дж.Н. Опыт Испании на мировом рынке туристских услуг // Вестник Таджикского государственного университета права, бизнеса и политики (научно-теоретический журнал). Серия общественных наук. - Худжанд: 2016. - №2. (67) С. 32-41.

Мирзоалиев
Абдурашид
Абдунабиевич

н.и.и., дотсенти кафедраи
менечмент Донишгоҳи давлатии
тиҷорати Тоҷикистон
E-mail: menejment_08@mail.ru.
Тел.: (+992) 93-444-41-45

Кабутов
Қурбоналӣ
Мирзоевич

муаллими калони кафедраи
менечмент Донишгоҳи давлатии
тиҷорати Тоҷикистон
E-mail: kabutov-83@mail.ru
Тел.: (+992) 935242191

НИЗОМИ ТАКМИЛДИҲИИ ҶАЪОЛИЯТИ ҚОРМАНДОНИ ҚОРХОНАҲОИ САВДОИ ЧАКАНА

Бояд зикр намуд, ки такмилдиҳиш мехнати қормандонро доимо мавриди омӯзиш ва таҳлилу тадқиқ дар қорхонаҳои савдои чакана ва сатҳҳои гуногуни истеҳсолоти ҷамъияти қарор хеле зарур аст. Аслан, қулли масоили иқтисодӣ- иҷтимоии ҷомеа ро бояд аз нигоҳи меҳнат ҳаллу ғасл қард: ҷун қулли масоили ҷомеа хоҳ - нохоҳ бо масоили ташкили меҳнат дар сатҳҳои гуногуни он ба таври ногустанӣ алоқманд мебошад. Агар таърихан ғирем, мавриди омӯзиш қарор ғирифтани меҳнат, ҳамҷун мағҳуми илмӣ-ғалсафӣ ва ғаъолияти меҳнати инсон ҳамҷун предмети таҳлилу тадқиқ аз қадимулайём ривоҷ доштааст. Инкишофи муносибатҳои сармоядорӣ ва пешрағту тақомули илму тамаддуни инсонӣ, аз ҷумла меҳнати қормандони соҳаи савдои чакана рӯ ба ташаккул мебошад.

Бо назардошти он, ки иқтисодиёти замони муосир ниҳоят гуногунҷабҳаву серпахлӯ шудааст ва ҳамҷунин илму техникаи имрӯза дар рушду инкишоф аст ва воситаи истеҳсолоти меҳнат низ рӯз аз рӯз дар тағйиру ивазшавианд ва аз тарафи дигар рақобати рӯз аз рӯз тезу тундшаванда имкон наредихад, ки шаклу низомиҳои ташкили меҳнат доимиву тағйирнопазир бошанд, албатта, омӯзишу тадқиқи масоили ба меҳнати қормандони савдои чакана дахлдор аҳамияти нав ба нав қасб менамоянд.

Бо вуҷуди гуногунии фикру ақидаҳо як хусусияти ҳос ва умумии ин таърифҳо низ мавҷуд мебошад, ки меҳнатро ҷун ғаъолияти бошууронаи инсон баҳри ба даст овардани неъматҳои моддӣ ва маънавӣ олимон қайд намудаанд. Ба ақидаи мо таърифи нисбатан муқамал ва пурра ба қалами олими рус Б.М.Генкин тааллуқ дорад, ки мегӯянд: «Меҳнат – ин ғаъолиятест, ки ба инкишофи инсон ва таҳаввул додани захираҳои табиӣ ба неъматҳои моддӣ, маънавӣ ва зеҳнӣ равона қарда шудааст[1]. Ҷунин ғаъолият метавонад ҳам ба таври маҷбурӣ (маъмурӣ, иқтисодӣ) ва ҳам ба майли худ ва ҳам бо ину он дар истеҳсолот ва соҳаи савдои чакана амалӣ қарда шавад».

Ҷуноне ки мебинем, Б.Генкин усулҳои қалб қардани одамонро ба меҳнат ва аз ҷумла усулҳои ғайрииқтисодиро маҳсус қайд мекунад, ки ин ба ақидаи баъзе иқтисодчиёни ҳориҷӣ (масалан Маршалл, Ҷевонс) қисман муҳолифат дорад[2]. Зеро ин олимон меҳнатро ҳамҷун ғаъолияте, ки барои ба даст овардани ягон натиҷа равона қарда шудааст, таъриф қарда истода, ба он хусусиятҳои маҷбурӣ ва заҳматро талаб мекунанд.

Аммо, дар адабиёти адабиву иҷтимоии фурс-тоҷик ҷунин суоле оварда нашудааст, ки меҳнат қист ё барои ҷӣ амалӣ қарда мешавад. Вале садҳо тамсилу ҳикоёт ва панду ҳикматро метавон ёфт, ки оид ба ғаъолияти инсон, меҳнати қормандони қорхонаҳои савдои чакана, барои ҷӣ меҳнат қардан, оид ба тавсифи қасбу қорҳои гуногун, роҳҳои беҳтарини иҷроиши қорҳо, расидан ба мақсаду маромҳои матрашуда ва умуман оид ба талош ва маънои ҳаёти инсон баҳс мекунад. Мутафаккироне ба монанди А.Сино, Имом Ғазолӣ, А.Фирдавсӣ, Н.Хисрав, А.Ҷомӣ, А.Бедил ва А.Дониш оид ба ғаъолияти меҳнати инсон- ҷуноне, ки имрӯз мо мегӯему онҳо ба сабуку услуби ба худ ҳос баён доштанд, фикру ақидаҳои ҷолибе иброз қардаанд. Нуқтаи муҳиме, ки аз фикру ақидаи ин олимон бар меояд ин аст, ки меҳнат ва кӯшишу заҳмати инсон на танҳо барои ба даст овардани ягон натиҷа аз нигоҳи иқтисодӣ, балки гоҳо вақт барои пур қардани олами маънавии ботини инсон ва гоҳо вақт ҳолис дар роҳи худо низ метавонад ба роҳ монда шавад. Ф.Энгельс ташаккулёбии меҳнати қормандони савдои чаканаро таҳлил қарда истода қайд мекунад, ки қорманд бо шароғати меҳнат соҳиби дасту пой печону

гиро, нутқ ва шуур гардидааст. Дар натиҷаи якҷоя амал кардани дасту по, нутқ ва шуур инсон тавонист, ки доираи фаъолияти худро васеъ гардонад[3]. Меҳнат кормандро ба фарогирии касбу пешаҳои гуногун аз қабилӣ корманди соҳаи истеҳсолот, савдои чакана ва баъдтар матоъбофӣ, коркарди оҳан, баҳрнавардӣ ва ғайра оварда расонид. Тадричан дигар соҳаҳои фаъолияти меҳнатии кормандон - яъне илм, санъат, адабиёт, ҳуқуқ, маданият, сиёсат ва ғайра зухур карда истода инкишоф меёбанд.

Омили муҳимтарини рушди қувваҳои истеҳсолкунандаи ҷамъият илм мебошад. Илме, ки бо истеҳсолот ва савдои чакана ҳамбастагии зич дошта бошад. Зеро инқилоби илмӣ ӯ техникаи на танҳо истифодабарии дастгоҳу таҷхизотҳои нав механизатсияву автоматизация, балки бозсозии куллии базиси техникаи истеҳсолот, шаклу сурати ташкили оқилонаи меҳнати савдои чаканаро низ тақозо менамояд.

Ҳамин тавр, маҳз меҳнат дар соҳаи савдои чакана инсонро ҳам ҷисману ҳам рӯҳан инкишоф дода, боиси таракқиёти инкишофи ҷомеа мегардад.

Аввалин тадқиқотҳо оиди чараёнҳои меҳнатӣ ба қалами муҳандиси амрикоӣ Ф.У. Тейлор тааллуқ дорад.

Мақсади Ф.У. Тейлор дарёфти роҳу усулҳои беҳтарини иҷроиши амалиётҳои истеҳсоли буд. Тадричан дар дохили илмҳои иқтисодӣ шохҳои махсусе ҷудо шуд, ки сараввал номи «Ташкили илмӣ меҳнат»-ро дошт. Дар Аврупо ин шохҳои илмӣ бо номи «Иқтисодиёти меҳнат» қабул карданд. Илм оид ба меҳнат бо илмҳои аз қабилӣ назарияи иқтисод, сотсиология, ҳуқуқ, кибернетика, информатика, психология, физиология ва ғайра алоқамандии зич ва ногузастанӣ дорад. Ташаккулёбии илми меҳнат пеш аз ҳама, дар натиҷаи пешрафт ва инкишофи илмҳои зикршуда ва дигар илмҳо ба амал омадааст. Тейлор дар ташкили илмӣ меҳнат ва маҳсулнокии он хизматҳои шоёнро шоистаеро анҷом додааст. Маҳз тавассути таҳқиқотҳо ва асарҳои илмӣ ӯ меҳнат ҳамчун фаъолияти натиҷабархш ва таъминкунандаи ҳаёти муносибу арзандаи инсон эътироф гардидааст.

Бозори муосир як навъ номунавзист, зеро ки набудани ҳавасмандӣ дар соҳаи касбӣ, маоши паст кайҳост маъмулӣ гаштааст. Музди меҳнати ҳадди аққал дар кишвар нисбат ба кишварҳои пешрафтаи хориҷӣ наздик ва дур хеле паст аст (хеле даҳҳо маротиба). Имрӯзҳо барои тақмили ихтисоси кормандон ва мутахассисони бекор амалан ҳавасмандӣ нест. Меъёрҳои муайяни рушдро фарқ кардан мумкин аст[4]:

- афзоиши бекорӣ;
- пайдоиши муҳоҷирон ва гурезагон, ки бояд ба кор ҷалб карда шаванд;
- истифодаи бесамари потенциали меҳнатии кормандон - бинобар кам шудани истеҳсолот, зарурати истифодаи пурраи нерӯи мавҷудаи меҳнатии кормандон нест;
- кумакпулии бекорон ба таври назаррас паст карда шудааст;
- болоравии шуғли пинҳонии аҳоли;
- мушкилот ба вуруд ба бахшҳои алоҳида: довталабони дорони маълумоти олӣ бинобар ҷой доштани монополия, музди баланд ва талабот, наметавонанд дар соҳаҳои алоҳида, ба монанди бахши бонкӣ, ба кор дастрасӣ пайдо кунанд;
- фарқияти воқеии байни шумораи расмӣ ба қайд гирифташудаи бекорон, инчунин дар маҷмӯъ шумораи умумии бекорон.

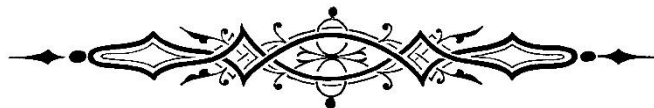
Бозори муосири меҳнат дар ҳама кишварҳо сатҳи вазъи иҷтимоии тамоми аҳолиро муайян мекунад. Ҷузъи асосии он бекорӣ мебошад. Он дар ҳама кишварҳо мавҷуд аст, аммо он танҳо бо сатҳи худ фарқ мекунад. Талаботро ба коргарон на аз рӯи сатҳи арзиши кори онҳо, балки аз рӯи ҳаҷми мустақими истеҳсолот танзим кардан мумкин аст. Аз ин рӯ, бозори меҳнат бо иқтисоди мавҷудаи кишвар мустақиман ва хеле зич алоқаманд аст, мустақиман аз он вобаста аст [5].

Ба ақидаи мо, меҳнат – ин қобилияту маҳорати оқилона ҷисмонӣ буда, фаъолияти ташаббускоронаву эҷодкоронаро дар назар дорад. Меҳнат – ин маҳсули эҷодкориву моликияти ақлонии инсон аст. Дар рушди корхонаҳои савдои чакана қобилияту иқтисодии кормандон ва ақлу заковати онҳо самараву судмандии фаъолиятро бояд таъмин намояд.

АДАБИЁТ

1. Адамчук В.В., Кукин Ю.П., Яковлев Р.А. Экономика труда- М., 1999.с.123
2. Генкин Б.М. Экономика и социология труда,- М., 2003., с.39-45
3. Маркс К., Энгельс Ф. Асарҳо- Ҷ.20, 23 (бобҳои мувофиқ)

4. Мирзоалиев А.А., Раҳимов Ғ.М. Нақши бозори меҳнат дар ҳалли масъалаҳои иҷтимоии ҷомеа /А.А. Мирзоалиев, Ғ.М. Раҳимов// Паёми ДДТТ, маҷалаи илмӣ №1(22) 2018, -С. 48-58
5. Мобильность и стабильность на российском рынке труда, Под ред. В. Е. Гимпельсона, Р. И. Капелюшникова, Москва, научное, 2017, 124-143с
6. Мирзоалиев А.А. Вазъи бозори меҳнат дар шароити муосир/А.А. Мирзоалиев// Паёми ДДТТ, 2021 № 4, С.108-114

ФАСЛИ 2. МАСЪАЛАҲОИ МУБРАМИ РУШДИ ИҚТИСОДИЁТИ МИЛЛӢ

**Ахмедов
Мақсудҷон
Абдуворисович**

муаллими калони кафедраи
математикаи олӣ ва технологияҳои
инноватсионӣ, Донишкадаи иқтисод
ва савдои Донишгоҳи давлатии
тиҷорати Тоҷикистон, Хучанд,
Тоҷикистон.
e-mail: maxud18021989@gmail.com

**Ҳомидова
Мухлисахон
Мухсинҷоновна**

магистранти курси 2-юми ихтисоси
40010202, Донишкадаи иқтисод ва
савдои Донишгоҳи давлатии тиҷорати
Тоҷикистон, Хучанд, Тоҷикистон

ТАРҲРЕЗИИ МАНБАИ ДОДАҲО: ОМИЛИ МУОСИРИ ИДОРАКУНИИ КОРМАНДОН

Кори шуъбаи кадрҳои муассисаи калон бо ҷамъ овардани миқдори зиёди маълумот дар бораи маълумоти шахсии кормандон алоқаманд аст. Одатан, маълумот дар қоғаз нигоҳ дошта мешавад. Барои ҳамин дарёфти маълумоти лозима барои аз кор озод кардан, тартиб додани ҳисобот, ба вазифаи дигар гузаронидан ва ё дигар ҳаракати коргарон душвор аст.

Муҳимияти мавзӯ бо ҷорӣ намудани технологияҳои иттилоотӣ муайян карда мешавад, ки коргузори шуъбаи кадрҳо истисно набуда ва аз ин рӯ, дар ин самт бисёр чизҳо ба қуллӣ тағйир ёфтааст. Автоматонӣ самаранокии кори шуъбаи кадрҳоро баланд ва истифодабариро содда мегардонад.

Ҳамин тавр, автоматонии ҷараёни кори шуъбаи кадрҳо раванди зарурӣ ва ояндадор мебошад. Зеро ин раванд ба Консепсияи иқтисоди рақамӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон (Бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 30 декабри соли 2019, №642 тасдиқ шудааст) асос ёфта, инъикоскунандаи дурнамои умумии истифодаи технологияҳои муосири рақамӣ бо мақсади ноил гардидан ба ҳадафи олии рушди дарозмуҳлати Тоҷикистон (то давраи 2030) мебошад.

Барои фаъолияти бомуваффақи ташкилотҳои гуногун системаи иттилоотии мукамал таҳияшуда лозим аст, ки ҷамъоварӣ, коркард ва коркарди автоматии маълумотро амалӣ менамояд.

Шакли муосири системаҳои иттилоотӣ бонкҳои маълумот мебошанд, ки аз инҳо иборатанд:

- системаи ҳисоббарор;
- системаи идоракунии базаи маълумот (СИБМ);
- як ё якчанд базаи маълумот (БМ);
- дастаи барномаи амалӣ (замимаи БМ).

БМ нигоҳдории иттилоот, инчунин дастрасии қулай ва зуд ба додаҳо таъмин мекунад. Ин маҷмӯи маълумотҳои дорои хусусияти гуногун аст, ки тибқи қоидаҳои муайян ташкил карда шудаанд. Маълумот дар базаи маълумот бояд инҳо бошанд:

- муҳолиф набудан;
- зиёдати набошад;
- комил.

Системаи идоракунии базаи маълумот (СИБМ) маҷмӯи воситаҳои забонӣ ва барномавӣ, ки барои таҳия, нигоҳдорӣ ва истифодаи БМ пешбинӣ шудаанд. Аз рӯи хусусияти СИБМ-ҳо тақсим мешавад: шахсӣ ва бисёркорбар.

СИБМ-и шахсӣ қобилияти таҳияи БМ-и маҳаллиро, ки дар як компютер кор мекунад, фароҳам меорад. Як қатор СИБМ шахсӣ инчунин имконияти дастрасии бисёркорбаронро ба маълумот фароҳам меорад.

СИБМ-и бисёркорбар имкон медиҳад, ки системаҳои иттилоотие, ки дар меъморӣ "мизоч-сервер" амал мекунад, таҳия шаванд. Таркиби воситаҳои забонии СИБМ-и муосир ду намуди забонҳоро дар бар мегирад:

- забони тавсифи додаҳо, ки барои тавсифи сохтори мантиқии додаҳо пешбинӣ шудааст;
- забони коркарди додаҳо, ки амалиёти асосиро оид ба додаҳо иҷро менамояд;
- ворид кардан, тағир додан ва интихобро таъмин менамояд.

SQL идоракунии сохтори БМ ва коркарди додаҳоро таъмин мекунад, як воситаи стандартии дастрасӣ ба БМ-и дурдаст мебошад ва ҳосиятҳои забонҳои ҳарду намуд - тавсиф ва коркарди додаҳоро муттаҳид мекунад.

Барномаҳои амалӣ ё замимаҳо барои коркарди маълумоти дар БМ мавҷудбуда истифода мешаванд. Истифодабаранда базаи маълумотро идора мекунад ва бо маълумоти он бо ёрии замимаҳои кор мекунад, ки онҳоро замимаҳои БМ низ меноманд.

Чи хеле, ки дар боло қайд шуд ду гуруҳи СИБМ мавҷуд аст. Бо мақсади иҷрои лоиҳаи БМ-и шуъбаи кадрҳо истифодаи СИБМ-и шабакавӣ интиҳоб карда шуд. Азбаски бо системаи иттилоотии автоматии тарҳрезӣшудаи «Шуъбаи кадрҳо» зиёда аз як нафар кор хоҳад кард. Илова бар ин, система бояд миқдори хеле зиёди иттилоотро дар бар гирад ва коркард кунад.

Ба сифати сервер дастаи сервери шабакавии ХАМРР истифода шуда, бо воситаи СИБМ PhPMyAdmin он таҳияи БМ иҷро шуд.

БМ дурдаст дар компютери сервери шабакавӣ ҷойгир аст ва замимае, ки бо ин база кор мекунад, дар компютери корбар ҷойгир аст. Мизоҷ – барномаи корбар аст.

Барои гирифтани маълумот, муштарӣ дархост ба сервери дурдаст, ки БМ-ро ҷойгир мекунад, шакл медиҳад ва мефиристад. Дархост дар SQL таҳия шудааст, ки воситаи стандартии дастрасӣ ба сервер ҳангоми истифодаи моделҳои релятсионии додаҳо мебошад. Пас аз гирифтани дархост, сервери дурдаст онро ба сервери SQL (сервери БМ) мефиристад - барномаи махсусе, ки БМ-и дурдастро идора мекунад ва иҷрои дархост ва додани натиҷаҳои онро ба муштарӣ таъмин мекунад. Ҳамин тариқ, тамоми коркарди дархост дар сервери дурдаст анҷом дода мешавад.

Бартариҳои замимаи муштарӣ-сервери ХАМРР инҳоянд:

- танҳо маълумоти зарурӣ интиқол дода мешавад, на тамоми базаи маълумот, ки боиси кам шудани трафики шабака (сарборӣ) мегардад;
- таъмини амнияти додаҳо ва имконияти муқаррар намудани ҳуқуқи дастрасӣ ба иттилоот барои гуруҳҳои муайяни корбарон;
- содда кардани замимаҳои муштарӣ тавассути кам кардани кода, ки барои коркард ва дастрасӣ ба додаҳо лозим аст.

Диаграммаи синф (class diagram) барои муаррифии сохтори статикӣ модели системавӣ дар истилоҳоти синфҳои барномасозии ба объект нигаронидашуда хизмат мекунад. Диаграммаи синфҳо метавонад, аз ҷумла, муносибатҳои мухталифи байни субъектҳои алоҳидаи соҳаи предмет, аз қабili объектҳо ва зерсистемаҳоро инъикос намояд, инчунин сохтори дохилии онҳо ва намудҳои муносибатҳоро тавсиф намояд.

Диаграммаи синфи мазкур (расми 1) имкон медиҳад, ки муносибати байни объектҳои система, алоқаҳо ва вобастагиҳо дида шаванд.

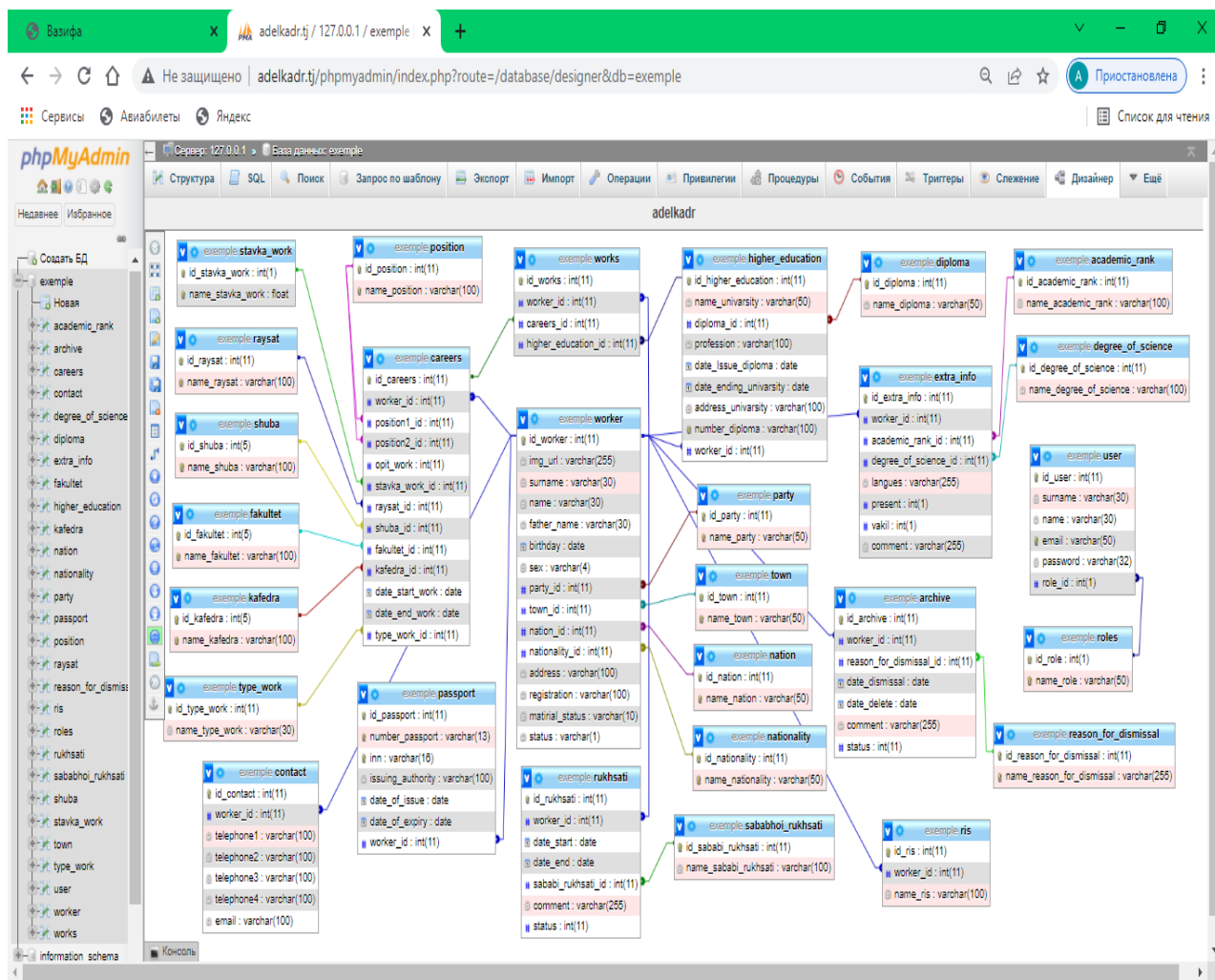
Дар ҳама гуна системаи иттилоотии автоматикунонидашуда ҷадвалҳои корӣ ва маълумотнома (справочные таблицы) мавҷуданд, ки ҳадафи онҳоро аз рӯи номашон муайян кардан мумкин аст.

Дар системаи автоматикунонидашудаи иттилоотии «Шуъбаи кадрҳо» ҷадвалҳои зерин истифода мешаванд:

1. «worker» (кормандон): коди корманд, ному насаб, номи падар, чинс, санаи таввалуд, рақами шиноснома, миллат ва ғайра.
2. «rukhsati» (рухсатӣ): коди рухсатӣ, коди корманд, санаи омад/рафтани, сабаби рухсатӣ, шарҳ ва ҳолат.
3. «higher_education» (маълумот): коди маълумот, номи муассисаи таълимӣ, коди диплом, ихтисос, сана, номи муассиса, рақами диплом ва рақами корманд.
4. «career» (вазифа): коди вазифа/ корманд, мавқеи 1 ва 2, собиқаи корӣ, мизон, шуъба, вазифа, факулта, кафедра, санаи фармон ва ғайра.
5. «extra_info» (объективка): коди маълумот, коди корманд, унвон ва вазифаи илмӣ, забон, собиқаи корӣ ва ғайра.

Инҳо ҷадвалҳои асосӣ буда, ба ғайр аз он барои зуд иҷро намудани дархост ҷадвалҳои маълумотӣ (справочный) тартиб дода шудааст, ки он дар расми 1 инъикос карда шудаанд.

Ҳамчун ҳулоса муаллиф зикр менамояд, ки заминаи асосӣ дар лоиҳаҳои бузурги системаҳои иттилоотӣ балоихагирии БМ ба ҳисоб меравад. Аз ҳамин ҷиҳат ба балоихагирӣ ва тартиб додани БМ диққати аввалиндараҷа бояд дод.

Расми 1. Диаграммаи синфҳои БМ-и “Шуъбаи кадрҳо”

Адабиёт

1. Ҳомидов М. Шарҳи системаҳои иттилоотии шуъбаи кадрҳо. Маҷмӯаи мақолаҳо. Конференсияи Ҷумҳуриявии илмӣ - амалӣ дар мавзӯи «Технологияҳои иттилоотӣ ва нақши он дар рушди иқтисоди рақамӣ» – Хучанд: Дабир, 2023. – саҳ. 288-293.
2. Лашова М. Автоматизация процессов кадрового учета [Электронный ресурс] / М. Лашова // Финансовая газета Экспо, №2, 2007. – Режим доступа: <http://www.topsbi.ru/default.asp?artID=1213>. –Загл. с экрана.
3. Firebird [Электронный ресурс] // Википедия. Свободная энциклопедия. – Режим доступа: <https://ru.wikipedia.org/wiki/Firebird>. –Загл. с экрана.
4. Каткова А.Л. Автоматизация кадрового учета образовательных учреждений // Современная техника и технологии. 2014. № 11 [Электронный ресурс]. URL: <https://technology.snauka.ru/2014/11/4945> (дата обращения: 25.01.2022).

Хусейнова
Шахло
Зариповна

Унвонҷӯи Донишгоҳи давлатии
тиҷорати Тоҷикистон. Тел.:
+992901077761, E-mail:
zarifi2308@mail.ru.

САНОАТИКУНОНИИ КИШВАР – ҲАДАФИ СТРАТЕГИИ МИЛЛӢ

Мавқеъ ва аҳамияти соҳаи саноатро дар рушди иқтисодиёти миллӣ бисёр муҳим дониста, Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар Паёми худ ба Маҷлиси Олӣ соли 2018 чунин пешниҳод намуданд: «... Бо дарназардошти аҳамияти соҳаи саноат дар ҳалли масъалаҳои иқтисодиву иҷтимоӣ ва таъсиси ҷойҳои корӣ пешниҳод менамоем, ки саноатикунони босуръати кишвар ҳадафи ҷоруми миллӣ эълон карда шаванд»[2].

Боиси қайд аст, ки дар партави тамоюли рушди босуръати ҷаҳони имрӯза, дар шароити глобализавии тамоми паҳлӯҳои фаъолияти ҷомеа, дар вазъияти талоши кишварҳои рушдкарда барои ривочу раванги бозори молу маҳсулот, бе назардошти манфиати кишварҳои истеъмолкунанда равона гардидааст, кӯшишҳои Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар самти аз кишвари аграрӣ индустриалӣ ба кишвари индустриалию аграрӣ табдил додани кишварамон албатта иқдоми олию ҷасуруна мебошад. Аз ин сабаб, имрӯз давлат ва Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ба сармоягузори соҳаҳои иқтисодиёт ҳамчун асоси саноатикунони босуръати кишвар таваҷҷуҳи махсус зоҳир намуда, дар самти беҳтаргардонии фазои сармоягузорӣ ва ҷалби ҳарчи бештари сармояи мустақим тадбирҳои мушаххасро роҳандозӣ ва амалӣ карда истодааст.

Бо соҳибистиклол гаштани Ҷумҳурии Тоҷикистон сиёсати давлат ва Ҳукумати кишвар дар иқтисодиёту соҳаи саноат тағйир ёфта, таваҷҷуҳи асосӣ ба рушди истеҳсолот ва содироти маҳсулоти тайёр бо роҳи ворид намудани технологияҳои нав, истифодаи ҳарчи бештари манбаъҳои ашёи хоми маҳаллӣ, коркарди пурраи он ва истифодаи васеи захираҳои меҳнатӣ равона гардид.

Ҳоло кишвари мо дар марҳалаи рушди устувори иҷтимоиву иқтисодӣ қарор дошта, дар ин марҳала ҳадафи ҷоруми стратегӣ – саноатикунони босуръати кишвар зина ба зина роҳандозӣ ва амалӣ гардида истодааст.

Барои расидан ба ин ҳадаф, пеш аз ҳама, зарур аст, ки робитаи зичу самарабахши илм бо истеҳсолот роҳандозӣ гардида, технологияҳои муосир, дастовардҳои илму техника ва инноватсия дар истеҳсолоти миллӣ ба таври лозимӣ истифода бурда шаванд. Чунки, ҷӣ тавре ба ҳамагон маълум аст, фаъолияти самарабахши илмиву инноватсионӣ ва технологӣ шартӣ зарурии таъмини рушди иқтисодиву иҷтимоии кишвар ба ҳисоб меравад.

Хушбахтона, солҳои охир ҳар се ҳадафи стратегие, ки давлат ва Ҳукумат қабул гардида буданд, заминаи мустаҳкам барои роҳандозии ҳадафи ҷорум фароҳам овард. Имрӯз, мо сиёсати дурбинонаи Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмонро дар роҳандозӣ ва амалӣ гардидани ҳадафи ҷорум, баръало ҳис намуда, шояди зина ба зина ба яке аз давлатҳои пешрафтаву дорои иқтисодиёти мустаҳкам мубаддал гаштани Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошем, чунки аз бунбасти коммуникатсионӣ баровардани кишвар ва ба кишвари транзитӣ табдил додани Тоҷикистон, инчунин истиқлолияти комили энергетикӣ ва таъмини амнияти озуқаворӣ албатта такони ҷиддӣ дар самти саноатикунони кишвар мебошад.

Бо ворид шудани Ҷумҳурии Тоҷикистон ба марҳалаи нави рушд, яъне давраи саноатикунони босуръати кишвар талаботи ҷомеаи имрӯза ба соҳаҳои илму маориф, техникаву технологияи ҳозирзамон, инноватсия, махсусан, ба робитаи илм бо истеҳсолот рӯз ба рӯз зиёд мегардад.

Имрӯз саноати Ҷумҳурии Тоҷикистон симои хоси миллии давлати мустақилро доро мебошад. Вай бояд мувофиқи тамоми хусусиятҳои мақоми нав буда, дар доираи ҷорабиниҳои таъкилию техникӣ ва илмӣ асоснок карда шуда, ки самаранокии истеҳсолотро бо устувориин занҷираи арзиши иловашуда ва баланд бардоштани дараҷаи коркарди маҳсулот аз ашёи хом то ба маҳсулоти тайёр таъмин карда метавонад, фаъолиятшро пеш барад.

Инчунин ногуфта намонад, ки дар Паёми Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ-Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олӣ, ки санаи 26-уми декабри соли 2018 пешкаш гардид, роҳандозӣ ва татбиқи гузариши иқтисодиёти кишварро аз шакли аграрӣ-индустриалӣ ба индустриалӣ-аграрӣ масъалагузорӣ карда шуд. Чунки устувориин мавқеи саноат ҳамчун ҳуҷҷати раҳнамо дар таъмини истиқлолияти иқтисоди миллии кишвар ва ҳалли масъалаи муҳимтарини

иҷтимоӣ, аз ҷумла зиёд намудани ҷойҳои нави корӣ ва ба маротиб баланд бардоштани некуаҳволии аҳли ҷомеа, таъмини бехатарӣ ва рақобатпазирии иқтисодиёти миллий шароити мусоид фароҳам меоварад.

Дар ин самт Асосгузори сулҳу ваҳдат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон чунин ибрози ақида намуданд: «Мо таъмини истиқлолияти энергетикӣ ва истифодаи самарабахши нерӯи барқ, аз бунбасти коммуникатсионӣ баровардан ва ба кишвари транзитӣ табдил додани Тоҷикистон, ҳифзи амнияти озуқаворӣ ва дастрасии аҳолии мамлакат ба ғизои хушсифат, инчунин, вусъатдиҳии шуғли пурмаҳсулро ҳамчун ҳадафи стратегияи худ интихоб намуда, нақшаи гузариши иқтисодиёти кишварро аз шакли аграрӣ - индустриалӣ ба индустриалӣ – аграрӣ амалӣ гардонидани истодаем» [2].

Бо мақсади ба навсозии технологияи истеҳсолоти корхонаҳо вусъат бахшидан, имрӯз албатта зарурати васеъ гардонидани инфрасохтори инноватсионӣ (паркҳои технологӣ, марказҳои паҳнкунии технологияҳо, таҳкими муносибатҳои кооперативӣ дар ҳар як соҳаи саноат, расонидани кӯмаки техникӣ дар доираи ассотсиатсияҳои соҳибкории истеҳсолӣ) пеш омадааст.

Вобаста ба масъалаи таъмин рушди инноватсионии тамоми соҳаҳои иқтисодиёти кишвар Асосгузори сулҳу ваҳдати миллий-Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар Паёми соли 2017 чунин ибрози ақида намудаанд: “Бо дарназардошти тағйирёбии вазъи талаботи бозори ҷаҳонӣ ва таъмини рушди устувори иқтисодӣ тараққӣ додани соҳаи саноат ва коркарди маҳсулоти он то ҳадди ниҳой, аз ҷумла вазифаҳои муҳимтарин мебошад. Хотиррасон менамоям, ки пешрафти ояндаи Тоҷикистон дар шакли индустриалӣ ва инноватсионӣ пешбинӣ гардида, ҷиҳати татбиқи ин ҳадаф бо истифода аз технологияҳои муосир баланд бардоштани самаранокии саноати коркард ва қобилияти рақобати маҳсулоти ватанӣ бисёр муҳим мебошад...” [1].

Барои ноил гардидан ба истеҳсолоти самаранокӣ дорои натиҷаҳои баланди молиявӣ корхонаҳоро зарур аст, ки фаъолияти инноватсионӣ худро бештар ба дарёфт ва коркарди идоракунии сармояҳои имконпазир, ки рақобатобоварии соҳибкоронро таъмин карда метавонанд, равона гардонанд. Зеро гузариш ба иқтисодиёти бозорӣ дар кишвари мо таъмини сифати баланди маҳсулоти истеҳсолшавандаро, ки ба талаботи бозори ҷаҳонӣ ҷавобгӯ аст, тақозо менамояд. Расидан ба ин ҳадаф танҳо тавассути инноватсияҳо роҳандозӣ мешавад.

Аз даврони ба даст овардани Истиқлоли давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон 31 сол сипарӣ шуда, дар ин давра аз тарафи давлату Ҳукумати кишвар дар самти рушди инкишофи тамоми соҳаҳои иқтисодиёти кишвар якҷанд барномаҳои давлатӣ, қонуну қарорҳо ва дигар ҳуҷҷатҳои дахлдор қабул гардиданд. Яке аз чунин ҳуҷҷати муҳиму зарурӣ дар роҳи инкишофи иқтисодиёти миллий ин Барномаи давлатии стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 мебошад.

Стратегияи миллии рушди ҷумҳурӣ дар давраи то соли 2030 масъалаҳои рушди босуръати саноатро вобаста ба ҷобачогузориҳои иқтисодӣ истеҳсоли дорои инфрасохтори инкишофёфта, сахмгузорӣ барои ҳарчӣ бештар бо қор таъмин намудани аҳолии қобили меҳнатбуда, таъмини некуаҳволии аҳолии кишвар ва зиёд намудани ҳаҷми даромадноқӣ ба ҳар сари аҳолиро дар асоси аз ҷиҳати иқтисодӣ самарабахш гардонидани истеҳсолоти саноатӣ ба миён гузоштааст [3].

Дар асоси барномаи мазкур ҳадафҳои стратегияи давлату ҳукумат зина ба зина муайян карда шудааст:

- 1) расидан ба истиқлолияти энергетикӣ;
- 2) раҳой ёфтан аз бунбасти коммуникатсионӣ;
- 3) таъмини амнияти озуқаворӣ;
- 4) рушди босуръати саноатикунони мамлакат.

Бо мақсади роҳандозии ҳадафҳои дарозмӯҳлат ва афзалиятҳои рушди бемайлони кишвар лоиҳаи Стратегияи рушди саноат дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 27.03.2018, таҳти № 159 тасдиқ гардид.

Мақсади стратегия мазкур замина барои инкишофи дигар ҳадафҳои стратегияи қабулгардида, аз ҷумла расидан ба истиқлолияти энергетикӣ, раҳой ёфтан аз бунбасти коммуникатсионӣ ва таъмини амнияти озуқаворӣ ҳоҳад гардид.

Дар баробари ин, барои таъмини мавқею мақоми пешбарандаи саноат дар иқтисодиёти кишвар маҷмӯи як қатор ҷорабиниҳои ҳуқуқӣ, иқтисодӣ, техникаӣ технологӣ, сармоягузорӣ ва танзими бомуваффақи давлатиро роҳандозӣ намудан зарур аст, ки механизми иҷроӣ онҳо дар доираи Стратегияи рушди саноат дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 бояд роҳандозӣ гардад.

Ҳадафи асосии ин стратегияро фароҳам овардани шароити мусоид барои рушди бемайлони комплекси саноатӣ дар асоси модернизатсияву навсозии инноватсионии тамоми соҳаҳои саноат, ки самаранокии иқтисодии онҳо, беҳатарию технику экологӣ, истифодаи сарфакоронаи захираҳои энергетикӣ ва рақобатнокии маҳсулоти истеҳсолшавандаро таъмин карда тавонад, ташкил медиҳад.

Ҳар як ҳадафи стратегии кишвар дар Паёмҳои Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон барасӣ гардидаанд, ки он албатта роҳнамо барои рушди босуръати соҳаҳои иқтисодиёти кишвар мебошад.

АДАБИЁТ

1. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олӣ. Душанбе. 22.12.2017с.

2. Паёми Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олӣ. Душанбе. 26.12.2018с.

3. Стратегияи рушди саноат дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 (қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 27.03.2018 таҳти №159).

**Аскарова
Санавбархон
Султонходжаевна**

муаллимаи кафедраи иқтисодиёти ҷаҳонӣ
МДТ “Донишгоҳи давлатии Хучанд ба номи
академик Б.Ғафуров”, ш. Хучанд, Ҷумҳурии
Тоҷикистон, тел: (+992)926165557 e-mail:
sanam85@mail.ru

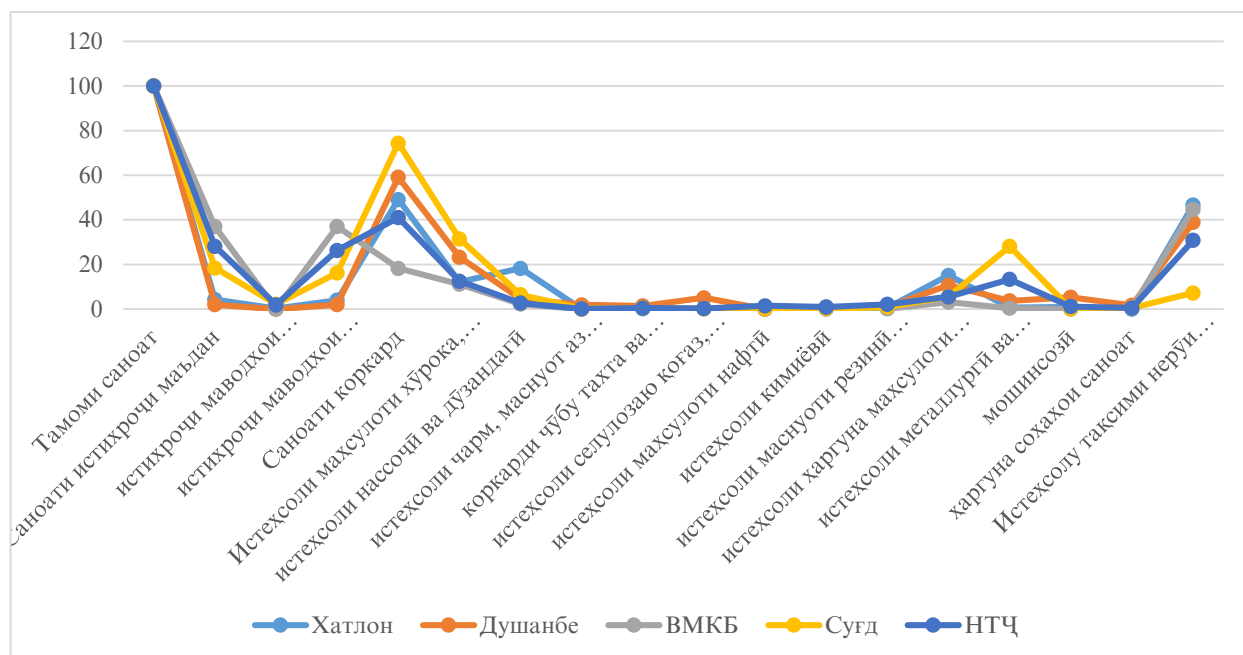
**Ишонава Сайёра
Султоновна**

номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсенти
кафедраи иқтисодиёти ҷаҳонӣ МДТ
“Донишгоҳи давлатии Хучанд ба номи
академик Б.Ғафуров”, ш. Хучанд, Ҷумҳурии
Тоҷикистон, e-mail: sayoraishonova@mail.ru

ОИД БА МУАММОҲО ВА САМТҲОИ АФЗАЛИЯТНОКИ РУШДИ ИННОВАТСИОНИИ САНОАТИ ИСТИХРОҶ ВА КОРКАРДИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Бояд тазаққур дод, ки маълумотҳои ҷадвали 2.13 ва расми 2.4 нишон медиҳанд, ки дар тақсими сохтори ҳудудии соҳаҳои саноати Ҷумҳурии Тоҷикистон фарқиятҳо ба назар мерасанд, ки ба мураккабии равандҳои фаъолияти соҳа далолат мекунанд. Масалан агар ба ҳиссаи истеҳсоли маҳсулоти нафтии нигарем, дар соли 2020 аз тамоми манотиқи кишвар танҳо дар НТҚ (1,5 %) ва Вилояти Суғд (0,2 %) истеҳсоли маҳсулот ба қайд гирифта шуда, фаъолияти мошинсозӣ бошад дар ш. Душанбе (5,3 %) аз ҳама бештар ба назар мерасад, ки аз дигар манотиқи кишвар тафовут хело калон дорад. Ба ҳамин монанд дар нишондиҳандаҳои истихроҷи маводҳои энергетикӣ, истеҳсоли чарм, маснуот аз чарм ва истеҳсоли пойафзол, истеҳсоли маснуоти резинӣ ва пластмасса ва диг. чунин тафовутҳои ҳаҷман калонро мушоҳида намудан мумкин аст.[1, С. 134-149.]

Чунин таъвоҷиз водор месозад, ки ин таъвоҷлоҳо ҳангоми ташкили сиёсати давлатии саноатӣ аз ҷониби субъектони коркардкунандаи он ва тарафҳои мароқдори ин раванд, ки онҳоро дар истилоҳи имрӯза «стейкхолдерҳо» меноманд, ба инобат гирифта, самтҳои диверсификасиякунонии бозори маҳсулоти саноатӣ равандҳои истеҳсоли маҳсулоти саноатиро ба кор баранд. [2, С.89-96.]

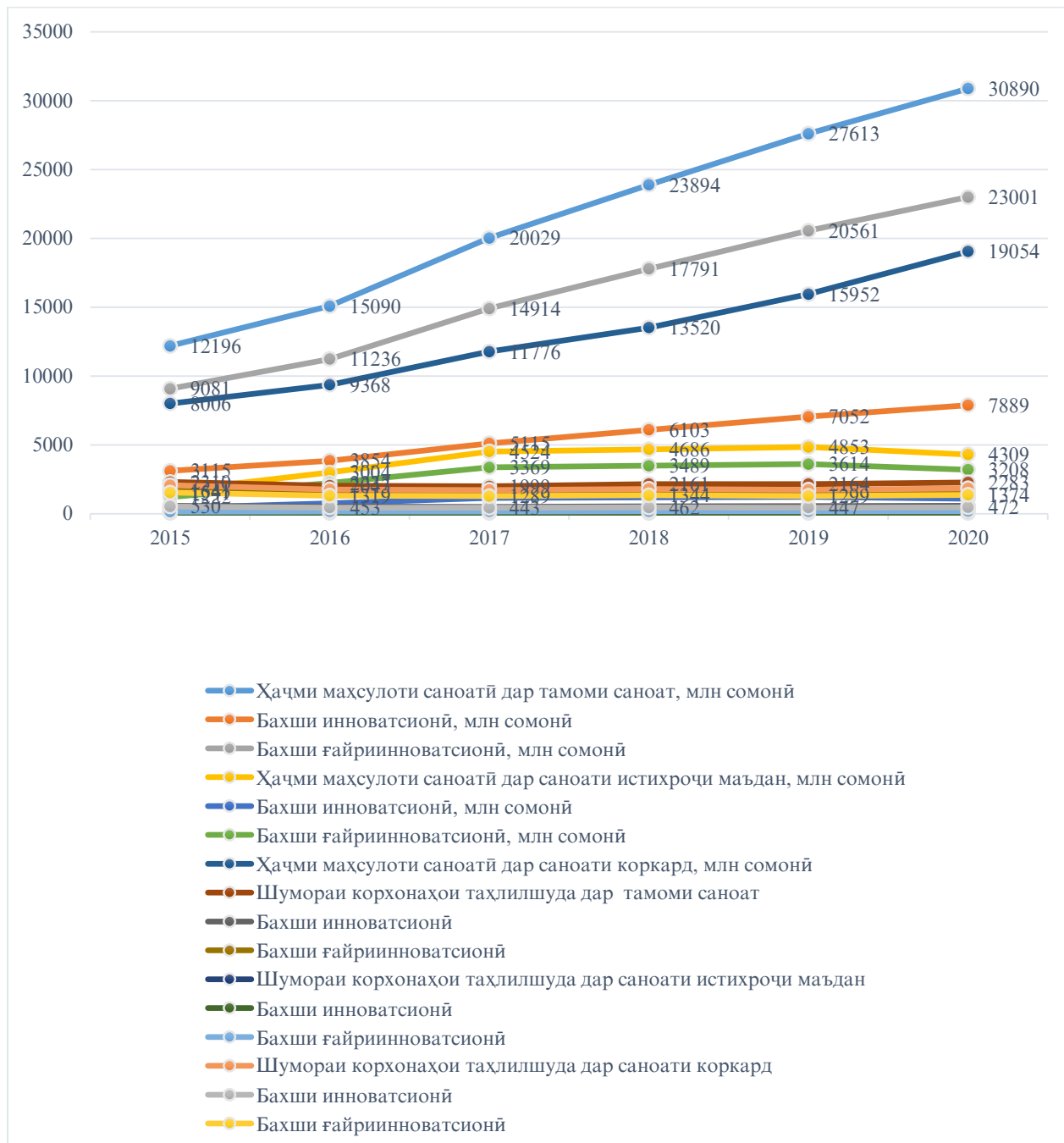

Расми 2.4. Динамикаи сохтори соҳаҳои саноати минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соли 2020, %

Сарчашма: Саноати Ҷумҳурии Тоҷикистон: 30 - соли истиқлолияти давлатӣ // Маҷмӯаи оморӣ. – Душанбе, Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2021. – С.22-23.

Маълум аст, ки ҳарчанд корхонаҳои бузурги саноати коркард ва истихроҷ фаъолияти худро ҳамчун фаъолияти дорои мавқеи инноватсияҳо ироа намоянд ҳам, аммо бештари корхонаҳои бузургу миёна дар ҳисоботҳои молиявии худ хароҷотҳои инноватсиониро инъикос намеkunанд.

Барои ҳамин гузаронидани таҳлили ҳолати воқеии рушди инноватсионӣ дар корхонаҳои саноатии ҷумҳурӣ ба мақсад мувофиқ буда, барои арзёбии равандҳои ташаққули сиёсати дурусти саноатӣ, аз ҷумла саноати инноватсионӣ кўмак хоҳад кард (расми 2.5). [3, С. 41-46.]

Расми 2.5. Ҳаҷми маҳсулот ва шумораи корхонаҳои саноатӣ дар бахшҳои инноватсионӣ ва ғайриинноватсионӣ

Сарчашма: Саноати Ҷумҳурии Тоҷикистон: 30 - соли истиқлолияти давлатӣ // Маҷмӯаи оморӣ. – Душанбе, Агентии оморӣ назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2021. – С.19-25.

Аз маълумотҳои оморӣ дар расми 2.5 инъикосгардида бармеояд, ки корхонаҳои инноватсионии саноати истихроҷ барои бештари корхонаҳои саноати коркард таъмини масоҳро ба роҳ монда, дар навбати худ аз онҳо низ барои истеҳсоли маҳсулот молу таҷҳизот гиранд ҳам,

аммо ҳамзамон дар ҳар ду бахш корхонаҳои «ғайриинноватсионӣ» ба миқдори зиёд кору фаъолият мекунанд.

Умуман аз нигоҳи мо ҷудо намудани саноати истихроҷ ба бахшҳои инноватсионӣ ва ғайриинноватсионӣ аз рӯи мавҷудияти хароҷотҳо ба инноватсияҳо мувофиқ намебошад, зеро, ки бештари корхонаҳо, ки мавқеи худро ҳамчун инноватсионӣ инъикос кунанд ҳам, аммо ҳангоми муқоиса намудани онҳо бо дигар корхонаҳо маълум мешавад, ки мавҷуд будан ё набудани равандҳои инноватсионӣ чунин фарқиятҳои калонро дар динамикаи нишондиҳандаҳои ин гурӯҳҳо маънидод карда наметавонад.[4,С.30.]

Технологияҳои инноватсионӣ барои тамоми корхонаҳои саноати истихроҷ зарур бошанд ҳам, аммо онҳо дар ташаккулёбии натиҷаҳои фаъолияти ин бахш нақши муассир намебозанд. Омилҳои асосии динамикаи нишондиҳандаҳои саноати истихроҷро муайянкунанада арзиши масолеҳи хоми истеҳсолмекардашон ва сиёсати сармоягузори онҳо мебошад (ҷадвали 2.14). [5, С. 25-26.]

Маълумотҳои оморӣ мавриди таҳлил қарор гирифта ба он ишора мекунанд, ки дар бахши сармоягузорӣ ба соҳаи истихроҷи Ҷумҳурии Тоҷикистон мураккабии тақсмоти захираҳо ба назар расида, таҳлили ҳамачонибаи унсурҳо, усулҳо, ҷустуҷӯи роҳҳои мукаммалро талаб мекунанд.

Ҳамин тавр ҷудо намудани саноат ба бахшҳои инноватсионӣ ва ғайриинноватсионӣ аз рӯи мавҷудияти хароҷотҳо ба инноватсияҳо мувофиқи мақсад набуда, дар таҳлилҳои минбаъда тамомияти бахши саноати истихроҷро бо бахшҳои инноватсионии саноати коркарди кишвар ҳамчун мавриди баррасӣ ва тадқиқот қарор медиҳем.

Ҷадвали 2.14. Динамикаи сармоягузориҳои хориҷӣ дар баҳши саноати истихроҷи Ҷумҳурии Тоҷикистон, ҳаз. долл. ИМА

	2015	2016	2017	2019	2018	2020	2020 / 2015, %
Истихроҷи ангиштсанг	932	932,5	201,2	509,9	512,8	601,2	64,5
Истихроҷи ангиштсанги кушода	210,6	218,4	262	227,6	224,3	240,9	114,4
Истихроҷи ангиштсанг аз зери замин	30500	1032,5	1129,8	1129,7	1134,2	5766,6	18,9
Истихроҷи нафт ва гази табиӣ	388,1	900,4	403	403,1	412,7	425,9	109,7
Истихроҷи нафт ва гази даргузар	4212,1	4184,2	4200,2	4234,7	4365,7	4604,1	109,3
Истихроҷи маъдани уранӣ ва торӣ	402,8	421,8	495,3	503,8	557,3	601,8	149,4
Истихроҷи маъдани оҳан дар зери замин	6300	6132	6418,2	6418	5814,3	5100	81,0
Истихроҷ ва тоза намудани маъданҳои мис	23,1	28,9	28,9	31,2	41,2	82,9	358,9
Истихроҷ ва тоза намудани маъданҳои никелу– кобалтӣ	5981,9	6300	3815	3614,2	3691,4	3814,9	63,8
Истихроҷи маводҳои бинокории ғайримаъданӣ	2012,4	2122	2124,2	2124	2161	2160,6	107,4
Истихроҷ ва тоза кардани ашиёҳои ғайримаъдан барои фулузоти сиёҳ	21134,7	20181,2	21124,7	21204,6	2121,3	21264,7	100,6
Соҳаи саноати истихроҷи маъдан ва коркарди конҳо	2107,1	2107	2132,4	2142,1	2154,4	2165,5	102,8
Ҳаргуна соҳаи саноати истихроҷи маъдани кӯҳӣ ва коркарди конҳо, ки ба дигар гуруҳҳо дохил карда нашудаанд	1593,2	1593	1563,2,1	1591,1	1598,9	1610,1	101,1
Истихроҷи сангу фулузоти қиматбаҳо ва камарзиш, сангҳои ороишӣ	51187,2	54499	57905,7	187428,9	190120,1	191182,6	373,5

Ҳисоби муаллиф аз рӯи: Омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон // Маҷмӯаи оморӣ. – Душанбе, Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2016. – С. 252-254, соли 2017. – С.230-232, соли 2018. – С.232-234, соли 2019. – С.224-226, соли 2020. – С. 232-234; Тоҷикистон: 30 - соли истиқлолияти давлатӣ // Маҷмӯаи оморӣ. – Душанбе, Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2021. – С.110-116.

АДАБИЁТ

1. Низомова Т. Д., Раҳмонов Ҷ. Р. Саноатикунони босуръат ва таъмини рушди инноватсионии саноати миллий дар Ҷумҳурии Тоҷикистон // Тоҷикистон ва ҷаҳони имрӯз. 2022. № 2 (78). - С.134-149.
2. Раҳмонов Дж. Р. Оценка современного состояния инновационной активности предприятий пищевой промышленности Республики Таджикистан // Таджикистан: экономика и управление. 2020. № 1. С.89-96.
3. Раҳмонов Дж.Р. Инвестирование как фактор активизации инновационной деятельности // Вестник Таджикского национального университета, Серия Экономические науки (Ч.І). –Душанбе, 2012.- №2/8. – С. 41-46
4. Саноати Ҷумҳурии Тоҷикистон: 30 - соли истиқлолияти давлатӣ // Маҷмӯаи оморӣ. – Душанбе, Агентии оморӣ назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2021. – С.30
5. Саноати Ҷумҳурии Тоҷикистон: 30 - соли истиқлолияти давлатӣ // Маҷмӯаи оморӣ. – Душанбе, Агентии оморӣ назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2021. – С.25-26.
6. Саноати Ҷумҳурии Тоҷикистон: 30 - соли истиқлолияти давлатӣ // Маҷмӯаи оморӣ. – Душанбе, Агентии оморӣ назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2021. – С.22-23.

Дустматов Б.М. Номзади илмҳои иқтисодӣ, доктсенти
кафедраи молияи Донишгоҳи
давлатии тичорати Тоҷикистон.
734055. Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш.
Душанбе, к. Дехоти 1/2.

Қодири М.Ш. Магистрони курси 2 ихтисоси
Мирзоев О.Р. молияи Донишгоҳи давлатии
Хочаева Ш.Р. тичорати Тоҷикистон. 734055.
Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе,
к. Дехоти 1/2.

ХУСУСИЯТҲОИ МУОМИЛОТИ ВЕКСЕЛӢ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Гузариш ба муносибатҳои иқтисоди бозорӣ барои Ҷумҳурии Тоҷикистон масъалаҳои навро ба миён овард, ки яке аз ин масъалаҳо - ташаккули ва рушди устувори бозори коғазҳои қиматнок - ҳамчун муайянкунандаи самаранокии иқтисодиёти воқеӣ мебошад.

Рушди бозори коғазҳои қиматнок бошад, як ҷузъи ҷудонашавандаи низоми иқтисодӣ, барои иқтисодиёти ҳар як давлат имконияти бо зарари камтарин паси сар намудани чараҳои бухрони ҷаҳонӣ ва кам кардани таъсири он ба секторҳои муҳими иқтисодиёт мебошад. Ба ин бозори фондӣ, ки бевосита таҷассумгари ташкили сармоягузорӣ бошад - ин бозори коғазҳои қиматнок ба ҳисоб меравад, ки мақсади асосии ин бозор ҷамъоварии захираҳои молиявӣ ва тақсимнамоии он дар миқёси давлат мебошад.

Дар замони муосир ташкили рушди низоми молиявии дохилидавлатӣ, ҷалби сандуқҳои нави сармоягузориҳои ҳориҷӣ, таъсиси ҷойҳои нави қарз дар самти бозори коғазҳои қиматнок, баланд бардоштани даромаднокии аҳоли ба воситаи хариду фурӯши коғазҳои қиматнок шартҳои муҳим арзёбӣ мегардад.

Вексел ҳамчун асбоби муносибатҳои қарзӣ ҳисоббаробаркунӣ буда, натиҷаи бисёрасраи рушди хоҷагии молиро пулӣ мебошад. Пайдоиши он бо зарурияти интиқоли маблағҳои пулӣ аз як ҷой ба ҷои дигар ва ҳам дар ҳолати мубодилаи маблағҳои пулӣ як давлат ба аъёри давлати дигар ба миён омадааст.

Гардиши векселҳо дар ҳаёти иқтисодии кишварҳои мухталиф якҷанд асрҳо мавҷуд аст. Дар ин муддат таҷрибаи назаррас дар истифодаи векселҳо ба даст омадааст ва вариантҳои гуногуни ин коғазҳои қиматнок низ вучуд дорад. Аҳамияти амалии муомилоти векселҳо дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ин аст, ки рушди ҳамаҷонибаи таҷрибаи додани векселҳо, ташаккул додани бозори векселҳо яке аз самтҳои рушди бозори қарзидӣ ва хизматрасонии молиявӣ мебошад.

Таҷрибаи кишварҳои пешрафтаи ҷаҳон нишон медиҳад, ки бозори векселҳо дар инкишоф ва шукуфои иқтисодиёти ҳар як давлат нақши муҳимро мебозад. Чунин нағзониҳои молиявӣ инчунин имконият медиҳанд, ки қисми хариду фурӯши коғазҳои қиматноки давлатӣ (аз ҷумла вексели ҳазинадорӣ давлатӣ) пур карда шавад. Дар баробари афзоиши як қисми буҷети давлатӣ, инчунин аз ҳисоби ин даромад ғоидаи харидорони ин коғазҳои қиматнок дар бозор афзоиш меёбад.

Муносибатҳои иқтисодӣ дар бозори муосир аз ҳисоби векселҳои гуногун, ки ба гурӯҳҳо вобаста ба як ё як хусусияти гурӯҳҳо тақсим шудаанд, иборат аст. Бароришгарони ин коғазҳои қиматнок мутобиқи Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи бозори коғазҳои қиматнок» бахши хусусӣ ва давлатӣ мебошанд.

Аз ин лиҳоз, аз рӯи барориш векселҳо ба шахсӣ ва давлатӣ тақсим карда мешавад. Векселҳои шахсӣ аз ҷониби ташкилотҳо, ширкатҳои ғайритижоратӣ ва ташкилотҳои молиявӣ ва қарзӣ (бонкҳо, ширкатҳои суғурта ва сармоягузoron) ва векселҳои давлатӣ аз тарафи Вазорати молияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Бонки миллии Тоҷикистон пешниҳодшуда дода мешаванд.

Асбобҳои нави бозори молиявӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон – ин пеш аз ҳама векселҳои ҳазинавии давлатӣ (ВХД), ӯҳдадорӣҳои қарзии Вазорати молияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ҳисоб мераванд. Барориши аввалини ин векселҳо бо Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 3.09.1998 тахти № 358 ба роҳ монда шуда буданд. Дар давоми соли 1999 векселҳои ҳазинавии давлатиро Вазорати молияи Ҷумҳурии Тоҷикистон дар мӯҳлатҳои гуногуни гардиш 15-маротиба, дар ҳаҷми 3 млрд. рубли тоҷикӣ бароварда буданд.

Векселҳои давлатии ҳазинадорӣ дар асоси Низомномаи Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи барориш ва гардиши векселҳои ҳазинадории давлатӣ» 17 ноябри соли 2009 таҳти рақами № 627 барои пӯшонидани касри бучети давлатӣ дода мешавад.

Бароришгари векселҳои ҳазинадорӣ Вазорати молияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ҳисоб меравад. Интиқоли векселҳо дар асоси созишномаи дуҷониба бо бароришгар аз ҷониби Бонки миллии Тоҷикистон сурат мегирад. Векселҳои ҳазинадории давлатӣ коғазҳои қиматноки давлатӣ Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки дар шакли ғайрирасмӣ ба арзиши 100 сомонӣ ба мӯҳлати 91 рӯз дар шакли шаҳодатномаҳои умумӣ дода мешаванд.

Вазорати молияи Ҷумҳурии Тоҷикистон мутобиқи созишномаи тарафҳо интишори векселҳои ҳазинадории давлатӣ тавассути агенти хизматӣ (Бонки миллии Тоҷикистон) ва тавассути музоядаҳо барориши векселҳоро дар гардиш пешниҳод менамояд.

Векселҳои ҳазинадорӣ – инҳо коғазҳои қиматноки кӯтоҳмудат мебошанд. Ин коғазҳои қиматнок дар ҳамаи мамлакатҳои тараққикарда яке аз коғазҳои қиматноки кӯтоҳмудат мебошанд. Ин коғазҳои қиматнок дар ҳамаи мамлакатҳои тараққикарда яке аз коғазҳои қиматноки кӯтоҳмӯҳлати асоси ба ҳисоб мераванд. Онҳо асосан ба мӯҳлати 3, 6, 9 ва 12- моҳ бароварда мешаванд.

Дар ШМА ҳаҷми умумии маблағгузорӣ ба ҳамин векселҳои ҳазинадорӣ рост меояд. Ҳазинадорӣ дар асоси озмун (тендер) ауксионҳо ҷо ба ҷо карда мешаванд. Ауксиони 3 ва 6-моҳаи векселҳои ҳазинадорӣ ҳар ҳафта гузаронида мешаванд, аммо векселҳои ҳазинадорӣ мӯҳлаташон 9 ва 6-моҳа бошад, ҳар моҳ гузаронида мешаванд. Даромади сармоягузор аз ҳисоби фарқи байни нархи харид, ки вай аз арзиши номиналӣ ва нархи номиналӣ, ки дар вақти пардохт гирифта мешаванд, иборат мебошанд. Векселҳоро метавонанд то расидани мӯҳлати пардохташон дар бозори аввалин ва дууминдараҷа хариду фурӯш намоянд. Векселҳои ҳазинадориро метавонанд ҳамчун захираи сиёсати миллии пулиро қарзӣ истифода баранд.

Дар Британияи Кабир векселҳои ҳазинадориро аз номи давлат Бонки марказӣ мебарорад. Ин ҳуҷҷати дисконтии кӯтоҳмӯҳлати дастхати қарз ба пешниҳодкунанда мебошад, ки бо номинали минималии 5000 фунт ст. арзиш дорад. Мӯҳлати пардохти онҳо 91 ва ё 182 рӯз мебошад.²

Тавре аз таҳлили рушди бозори коғазҳои қиматнок маълум гардид, заминаҳои ташаккули бозори фондӣ дар Тоҷикистон дар шароитҳои на он қадар мусоиди иқтисодӣ қарор дошта бошад ҳам, вале аксарияти имкониятҳо барои ташкилноомии биржаи фондӣ дорост. Танҳо зарур аст, ки фишангҳои нави кафолатҳои воридсозии маблағгузориҳо бо коғазҳои қиматнок ва муътадилгардонии шароити дохилии бозориро дуруст ба роҳ монем.

Бояд дар хотир дошт, ки базаи бозори векселҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон бо назардошти ҳаҷми барориш ва ҳаҷми дархостҳои пешниҳодшудаи қайдҳо оид ба векселҳои Бонки миллии Тоҷикистон, ҳамчун векселҳои Бонки миллии Тоҷикистон, бо фарқи векселҳои Вазорати молияи Ҷумҳурии Тоҷикистон, дар давоми 5 сол дар ҳаҷми барориш 5,418,95 млн. сомонӣ ё 3 маротиба, ва ҳаҷми дархостҳои пешниҳодшудаи харидорон - бештар аз 8354,09 млн. сомонӣ ё 4 маротиба ва дар бораи хариди векселҳо - 4613,4 млн. сомонӣ ё 1,5 маротиба ташкил медиҳад.

Дар Тоҷикистон соли 2020 векселҳои ҳазинадории давлатӣ ба маблағи 300 млн. сомонӣ (тақрибан 30 млн. долл.) бароварда шуд. Мӯҳлати муомилоти коғазҳои қиматнокро 5 сол ва бо 2% дар як сол ташкил медиҳад.

Ҳамин тариқ, барои рушди минбаъда ва баланд бардоштани қобилияти бозор дар бозори векселҳо, як қатор шартҳо зарур аст:

- рушди таҷрибаи муомилоти ғайринақдӣи векселҳо;
- ташкили бозори муташаккили тижоратӣ;
- баланд бардоштани шаффофияти иттилоотии векселдиҳандагон ва сатҳи кушодани онҳо ба сармоягузoron.

Татбиқи инҳо, инчунин як қатор шартҳои дар боло номбаршуда, имкон медиҳад, ки бозори векселҳо ба сатҳи нави сифати баланд, ки дар навбати худ ба ширкатҳои саноатӣ, тижоратӣ ва дигар ширкатҳо имкон медиҳад, ки механизми ҷалби сармоя аз бозори фондӣ, ва ба иштирокчиёни бозор, барои сармоягузориҳои кӯтоҳмудат, ва дохил намудани бонкҳои тижоратӣ дар низоми суғуртаи

² Раҳимов З. А., Ҷураев Ш.Ҷ. «Бозори коғазҳои қиматнок ва биржаи фондӣ». Душанбе, 2014.

амонатӣ кафолати иловагии устуворӣ ва суботи молиявӣ барои бонкҳо - векселдихандагон ва коғазҳои қиматноки онҳо гардад.

Дар ояндаи наздик, муомилоти векселӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ба таври назаррас шаклҳои анъанавӣ мегирад, вақте ки корхонаҳои қарздор мустақилона векселҳоро пешниҳод карданд, кафолати бонкиро ба даст меоранд ва бо қарздорони худ пардохт мекунанд. Ҳамзамон, бо мақсади кам кардани хавфҳои онҳо, ки амалиётҳои кафолатнокро фаро мегирад, бонкҳо метавонанд хавфҳоро оид ба таъмини амволи махсус ё ҳуқуқҳои векселдихандаро иҷро кунанд.

Дар айни замон, набудани таҷрибаи зарурӣ ва малакаҳои амалҳои дахлдор, норасоии рушди қонунгузорӣ, ки тартиби интиқоли векселҳоро ҳангоми пардохти маблағҳо танзим мекунанд, инчунин безъитбории мутобикатӣ ба риояи қонунҳое, ки дар ин соҳа риоя нашудаанд, метавонанд ба пайдоиши чунин қарздиҳии тижоратӣ оварда расонанд, вақте ки векселҳои тижоратӣ аз ҷониби ташкилоти амонатии қарзии хурд, ва кафолати алоҳидаи бонкӣ, ки барои он эътибор пайдо кардан зарур нест, ки дар давоми ду рӯз шикоятро талаб накунад, агар ин пардохт нашуда бошад.

Ҳамин тавр, ташаккул ва рушди бозори векселҳо дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ба рушди минбаъдаи муваффақият ва фаъолияти бозори коғазҳои қиматнок зарур аст.

Адабиёт:

1. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи бозори коғазҳои қиматнок», таҳти №745 аз 28 июни соли 2011. –Душанбе, 2011.
2. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ҷамъиятҳои саҳомӣ», таҳти №237 аз 5 марти соли 2007 (тағйироту иловаҳо 6.10.2008 №431, 19.05.2009 №510, 5.08.2009 №541, 12.01.2010 №585).
3. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи барориши векселҳои давлатии хазинадорӣ» аз 03.09.1998 с. № 358.
4. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи Бонки миллии Тоҷикистон» №722 аз 28.06.2011 с.
5. Раҳимов З. А., Чураев Ш.Ҷ. «Бозори коғазҳои қиматнок ва биржаи фондӣ». Душанбе, 2014.
6. Раҳимов З. А., Абдуллоев А.Х. «Бозори молиявӣ». Душанбе, 2015.
7. Икромов Ф.Н. Эффективная модель институционального развития рынка ценных бумаг в Республике Таджикистан г. Белгород, 2017. -№4.- С.361-366;
8. Чиллаев С.Н. Оид ба вазъи бозори коғазҳои қиматнок дар Ҷумҳурии Тоҷикистон /. - Душанбе, 2014. -С.305-306.

МОҲИЯТИ ИҚТИСОДӢ ВА ТАРКИБИ ВОСИТАҲОИ ГАРДОН ДАР ШИРКАТҲОИ ТИҶОРАТӢ

Барои ташкили чараёни бефосилаи фӯруши молҳо ва хизматрасонии корхонаҳои савдо на танҳо ба сармояи асосӣ, балки ба воситаҳои гардон низ эҳтиёҷи воқеии доранд. Маҳз воситаҳои гардон омили муҳими ба даст овардани фоидаи корхонаҳои савдо маҳсуб мешаванд ва оқилона истифода бурдани онҳо ба пешрафти фаъолияти хоҷагии тиҷорати мусоидат менамояд.

Воситаҳои гардон қисми захираҳои иқтисодии корхона мебошанд, ки дар як давраи муомилот иштирок намуда, шакли ибтидоии худро бо роҳи иваз шудани пул бо мол ва баръакси он мол бо пул тағйир медиҳанд.

Дар корхонаҳои савдо воситаҳои гардонро вобаста ба таъинот ва нақши онҳо ба ду гурӯҳ ҷудо мекунанд:

1. фонди муомилот
2. фонди гардон.

Намудҳои воситаҳои гардони корхонаҳои савдо аз рӯи як қатор нишонаҳо тасниф намудан мумкин аст, ки онро дар шакли нақша пешниҳод менамоем.

Нақшаи 1. Таснифи воситаҳои гардони корхонаҳои тиҷоратӣ.

Нишонаи тасниф	Намудҳои воситаҳои гардон
1.Аз рӯи принципи ташкили нақшагири	1.1. Ба меъёр гирифташаванда 1.2. Ба меъёр гирифташаванда
2.Аз рӯи нишонаи сарчашмаи ташаккул	2.1. Худи ва бо онҳо баробар 2.2. Қарзӣ 2.3. ҷалбшуда
3.Аз рӯи нишонаи хусусияти истифода	3.1. Захираҳо 3.2. Воситаҳои пули 3.3. Дигар намуди дороиҳо 3.4. Қарзи дебитори

Сарчашма: Таҳияи муаллиф

Ба таркиби воситаҳои гардон дар соҳаи муомилот (воситаҳои муомилот), ки ба чараёни фӯруши молҳо хизмат мерасонанд, захираҳои тайёри маҳсулот, захираи молҳо, воситаҳои пули, харачоти марҳилаҳои оянда ва қарзи дебиторӣ дохил мешаванд[А-1].

Ба ҳаҷми воситаҳои гардони корхонаҳои тиҷоратӣ ва сураъати гардиши онҳо омилҳои зерин таъсир мерасонад:

- Андозаи фаъолияти корхона (хурд, миёна, бузург);
- Хусусияти фаъолият (савдои чакана савдои яклухт ва ғайра)
- Ҷуғурофияи истеъмолагарон ва таҳвилгарони мол;
- Пардохттавонии мизочон;
- Микдор ва гуногунии намудҳои ресурсҳои истифода шаванд;
- Низоми ҳисоббарорбаркуни барои молҳо;
- Сиёсати ҳисобгирии корхонаҳои савдо;
- Сураъати афзоиши фӯруши молҳо;
- Дараҷаи нархҳо ва тавварум;
- Ҳиссаи арзиши илова ба нархи масулот ва ғайра;

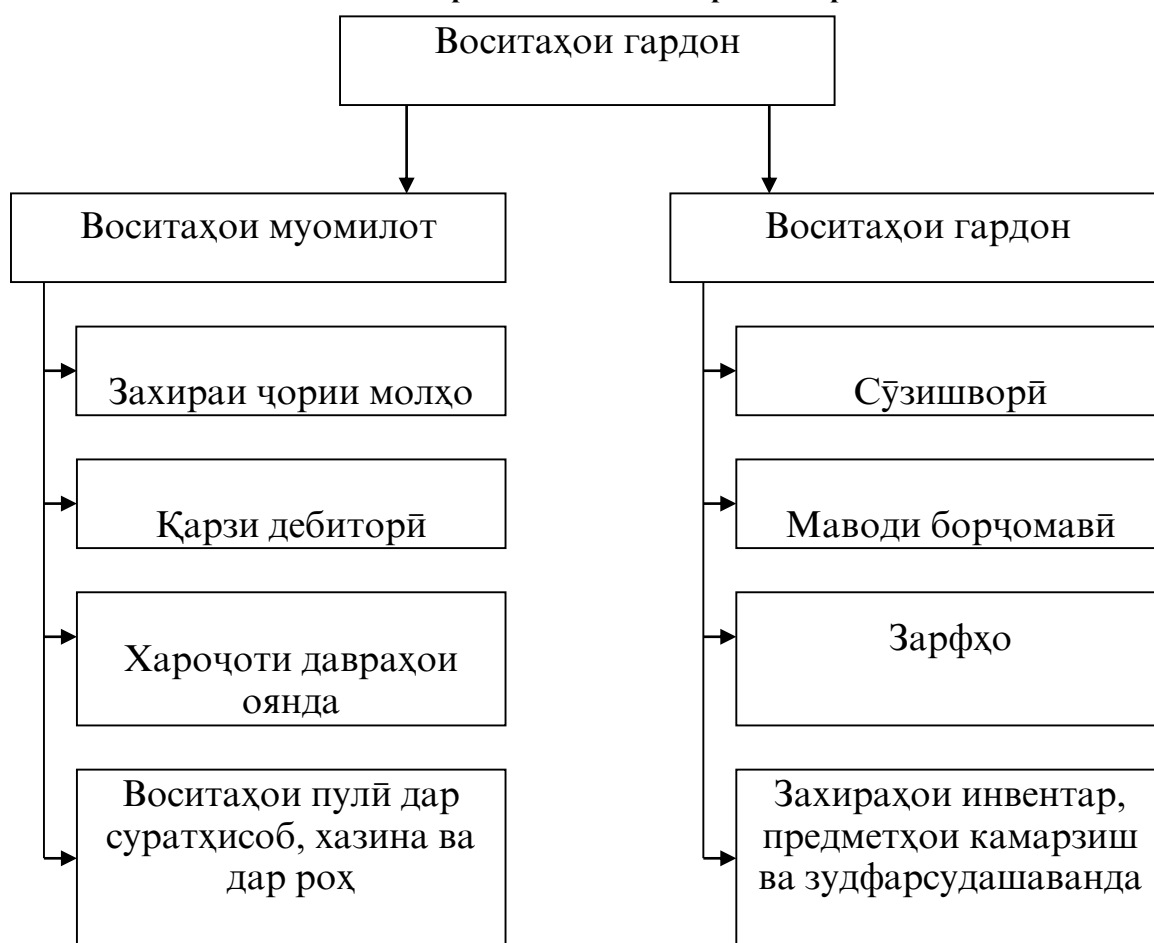
Таносуби байни унсурҳои алоҳидаи воситаи гардон, ки ба фоидаи ифода шудааст, сохтори воситаҳои гардон номида мешавад. Тафриқа дар сохтори васоити гардони саноат аз бисёр омилҳо, аз ҷумла, аз хусусиятҳои ташкили раванди истеҳсолот, шароити таъминот ва фӯруш, ҷойгиршавии таъминкунандагону истеъмолкунандагон, сохтори хароҷотҳои истеҳсолӣ вобаста аст[А-2].

Воситаҳои гардон, ки ба соҳаи истеҳсолот дахл доранд (фондаҳои гардон) дар захираҳои инвентар ва предметҳои камарзиш ва зуд хӯрдашаванда, сӯзишворӣ, мавод барои эҳтиёҷоти хоҷагӣ ва маводи борҷомавиرو муттаҳид месозад.

Корхонаҳои савдо, ки фаъолияти истеҳсолиро амали намегардонанд, танҳо дорои воситаҳои гардон дар соҳаи муомилот мебошанд. Дар чараёни таҳлили воситаҳои гардон ҳолати онҳо, андоза, сохтор, сабаби тағйирёбии, самаранокии истифода ва сарчашмаҳои ташаккул таҳти омӯзиш қарор мегиранд. Агар барои намудҳои алоҳидаи воситаҳои гардон меъёрҳо муқарар шуда бошанд, пас дар чараёни таҳлил муқоиса бо онҳо гузаронида мешавад[А-3].

Воситаҳои гардон дар чараёни гардиш тадриҷан аз шакли пули ба моли мегузаранд ва баръакс, пас аз фӯруши мол шакли пулиро мегиранд. Воситаҳои гардони корхонаҳои савдо барои харидани молҳо, борҷома, предметҳои камарзиш ва зудфарсудашаванда, барои хароҷоти боркашони, нигоҳдошт ва фӯруши молҳо истифода мешаванд[А-4].

Нақшаи 2. Таркиби воситаҳои гардони корхонаҳои савдо

Андозаи воситаҳои гардон бояд барои таъмини бефосилагии чараёни гирдгардиши воситаҳои пулӣ ва моддии корхона кифоя бошад. Аз ин ҷиҳат корхонаро зарураст, ки андозаи воситаҳои гардонро дар сатҳи ҳадди ақали зарури нигоҳ дорад.

Пас аз ба охир расидани як гардиш, воситаҳои гардон ба гардиши нав оғоз мекунанд, яъне дар ин ҳолат гардиши бефосилаи онҳо таъмин мегарданд. Маҳз ҳаракати доимии воситаҳои гардон асоси чараёни бефосилаи муомилот мебошад.

Гирдгардиши воситаҳои корхона танҳо дар ҳолати мавҷудияти арзиши дар шакли пули гузошташуда амали мегардад.

Аз сабаби он, ки воситаҳои гардон ҳам ресурсҳои моддӣ ва пулиро дар бар мегиранд, аз ташкил ва истифодаи самаранокии онҳо устувории корхона восита мебошад.

Ба воситаҳои гардони корхона ҳамаи он маблағҳои пулие дохиланд, ки барои бунёди захираҳои истеҳсолӣ дар анборҳо ва истеҳсолот, барои ҳисоббаробаркунӣ бо таъминкунандагон, бучет, барои пардохти музди меҳнат ва дигар мақсадҳо ба корхона лозиманд.

Дар иқтисодиёт мафҳумҳои таркиб ва сохтори воситаҳои гардони корхона истифода мешаванд, ки аз ҳамдигар фарқ доранд.

Ба фондҳои гардони истеҳсоли ва фондҳои муомилот тақсим намудани воситаҳои гардон аз хусусиятҳои истифодаву тақсими онҳо дар соҳаи истеҳсоли маҳсулот ва фурӯши он сарчашма мегирад. Бузургии воситаҳои гардони дар истеҳсолот банд буда, асосан аз рӯи тӯлонияти марҳалаҳои истеҳсоли маснуот, дараҷаи инкишофи техника, комили технология ва ташкили меҳнат муайян карда мешавад. Маблағи воситаи муомилот аз шароити фурӯши маҳсулот, дараҷаи ташкили низоми таъминот ва фурӯши мол вобастагии зич дорад.

Воситаҳои гардоне, ки ба раванди гардиши маҳсулот хизмат мекунанд, фонди муомилоти корхонаро ташкил медиҳанд. Ба фонди муомилот шомиланд: маҳсулоти ба фурӯши тайёр, ки дар анборҳо хоб аст; маҳсулоти фиристодашуда, ки харидорон пулашро напардохтаанд; васоити пули дар суратҳисобҳо хобида.

Бояд дар хотир дошт, ки ин мафҳумҳо ягона нестанд, воситаҳои гардон унсуре асосии истеҳсолот, қисми асосии арзиши асли маҳсулот мебошанд. Ҳар қадар хароҷоти ашиё хом, масолеҳ, маводи сӯхт ва энергия барои истеҳсоли воҳиди маҳсулот кам бошад, ҳамон қадар маҳсулот арзонтар истеҳсол мешавад[А-5].

Муҳимтарин чиз ин фаҳмидани он аст, ки самаранок истифода бурдани фондҳои гардон ба корхона чӣ манфиат медиҳанд ва кадом чорабиниҳо ба камшавии масолеҳталабии маҳсулот, суръатфизоии гардиши воситаи гардон мусоидат мекунанд[А-6].

Воситаҳои гардони корхона аз чунин унсурҳо таркиб ёфтаанд:

- А) захираҳои истеҳсоли;
- Б) истеҳсолоти нотаом ва нимсохтаҳои истеҳсоли худӣ;
- В) хароҷоти давраҳои оянда;
- Г) дигар захираҳо.

Захираҳои истеҳсоли – он ашиёҳои меҳнат мебошанд, ки барои дохил кардан ба чараёни истеҳсоли тайёр шудаанд: ашиёи хом, масолеҳи асосӣ ва ёрирасони сӯзишворӣ. Нимсохтаҳои харида, зарфу маҳсулоти зарфӣ, қисмҳои эҳтиётӣ барои таъмири ҷорӣи фондҳои асосӣ.

Истеҳсолоти нотаом ва нимсохтаҳои истеҳсоли худӣ ашиёҳои меҳнатианд, ки ба раванди истеҳсолот дохил шудаанд: масолеҳ, чузъу қисмҳои маснуот, ки дар марҳалаҳои коркард ё ғункуни дохиланд, инчунин, нимсохтаҳои истеҳсоли худӣ, ки як марҳалаи коркардро дар як коргоҳи корхона гузошта, бояд марҳалаи дигарро дар коргоҳи дигар корхона гузаранд[А-7].

Хароҷоти давраҳои оянда-унсуреҳои ғайришартии фондҳои гардон, ки хароҷотҳои тайёркуни ва азхудкунии маҳсулоти навро дар марҳалаи ҳозира (семоҳа, солона) дар худ чамъ намуда, ба маҳсулоти марҳалаҳои оянда нисбат доранд (масалан, хароҷотҳои лоиҳакашонӣ ва коркарди технологияи намудҳои нави маҳсулот ва ғайра).

Ин хароҷотҳо дар ҳамин лаҳзаи муайян сарф карда мешаванд, вале қисм-қисм аз ҳисоби хароҷоти давраҳои оянда, ки ба таркиби арзиши аслии маҳсулоти истеҳсолшаванда дохил гардида, пардохта мешаванд.

Адабиёт

1. Арустамов Э.А., Паломкин А.А. Организация предпринимательской деятельность: Учебник. пос.-2-е изд., испр.-М: «Дашков и К⁰», 2009-336 стр.
2. Арзуманова Т.И., Мачабели М.Ш. Экономика и планирование на предприятиях торговли и питания: Учебное пособие.-М.: Издательско-торговая корпорация «Дашков и К⁰», 2007.-272 с.
3. Экономика предприятия: Учебное пособие/Т.А.Симунина, Е.Н. Симунин, В.С.Васильцов [и.др.]. -3-е изд., перераб. и доп.-М.: КНОРУС, 2008.-256 с.
4. Курганская Н.И., Планированные и анализ производственной деятельность. пред: Ростов Н/Д, 2008. 311 сах
5. Грибов В.Д., Грузинов В.П., Учебник.Практикум 3-е изд., перераб доп.-М.:Финанс. статистика, 2007-336 с.
6. Гражданкина Е.В. Экономика малого предприятия Гражданкина Е.В.-М; Гросс. Медиа; РОСБУХ, 2008-144 с.
7. Финансовый предприятий. практикум: Учебное пособие: под ред. Г.Е Кобринского, Т.Е. Бондарь.-Минск: 2008.-351 с.

Шамсов Ф.Т.

н.и.т. и.в. дотсенти кафедраи системаҳои иттиоотӣ дар иқтисодиёти Донишгоҳи давлатии тижорати Тоҷикистон. E-mail: shamsov_f@inbox.ru Телефон: (+992) 93-388-26-69.

Зайнуудинов С.

н.и.т. и.в. дотсенти кафедраи системаҳои иттиоотӣ дар иқтисодиёти Донишгоҳи давлатии тижорати Тоҷикистон. E-mail: shamsov_f@inbox.ru Телефон: (+992) 93-388-26-69.

Салимов Н.С.

н.и.м.ф. дотсенти кафедраи системаҳои иттиоотӣ дар иқтисодиёти Донишгоҳи давлатии тижорати Тоҷикистон. E-mail: mukhammad.ali.82@mail.ru. Телефон: (+992) 93-900-04-46.

Тулиев М.С.

н.и.и. м/к кафедраи системаҳои иттиоотӣ дар иқтисодиёти Донишгоҳи давлатии тижорати Тоҷикистон. E-mail: mukhammad.ali.82@mail.ru. Телефон: (+992) 93-900-04-46.

ХУСУСИЯТҲОИ ХОСИ РУШДИ ТИҶОРАТИ ЭЛЕКТРОНӢ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Асосҳои назариявии масоили ташакул ва тараққиёти тижорати электронӣ. Тижорати электронии дар охири асри гузашта пайдошуда шаклҳои иқтисодии ҷаҳонро дар ҷашми мо дигаргун карда истодааст. Дигаргунгардонӣ натавон ба сохтори иқтисодӣ ва усулҳои бурдани бизнес алоқаманд аст, балки тағйирот дар ташкилоти иқтисодӣ ва дар тартиби ташкили бизнес дар муҳити бозорӣ низ бебозгашт бавучуд омада истодаанд. Тағйироти аз ҷама зиёд дар бозори истеъмолии молҳо мушоҳида мешавад, ки онҳо бо суръат ва ҳаҷми худ бо ҳамин нишондодҳои тижорати анъанавӣ муқоисанашавандаанд: новобаста ба бӯҳронҳои иқтисодӣ, танҳо дар ҳамин соҳаҳо зиёдшавии бемайлони нишондодҳои иқтисодӣ ба миқдори дахҳо фоиз мушоҳида карда шудааст.

Бозори виртуалӣ бо қонуниятҳои худ дар фазои дигар амал карда, ҳам берун аз қонуниятҳои давлатӣ ва ҳам берун аз илми иқтисод мегардад. Бояд гуфт, ки аз ҷумла, аз ин сабаб беш аз ҷама тижорати анъанавӣ зарар мебинад, ки бо паस्तшавии савдо аз сабаби натавон паस्तшавии бӯҳронии талаботи истеъмолкунанда, балки бо рафтани харидорон аз Интернет низ алоқаманд аст, чунки хароҷотҳои транзаксионӣ бо хароҷотҳои тижорати анъанавӣ муқоисанашавандаанд ва онҳо бо сохтори сомонҳо алоқаманданд.

Сабабҳои бисёреро қайд кардан мумкин аст, ки ба берун аз тадқиқотҳои илмӣ мондани тижорати электронӣ мусоидат мекунад, масалан, набудани фармоиши иҷтимоӣ ба тадқиқотҳои иқтисодӣ ва номувофиқатии онҳо бо додаҳои омӯрӣ, характери пинҳонӣ доштани муносибатҳои пайдошавандаи нав ва ғайраҳо ба онҳо дохил мешаванд. Ғайр аз ин, маҳдудиятҳои дигаре низ вучуд доранд, ки тадқиқоти қонуниятҳои тараққиёти иқтисодиёти шабакавиро мушкул мегардонанд, чунончи, амали рақибҳои иштирокчиёни бозор, ки ба назария мувофиқ нестанд, виртуалӣ ва беруназмарзӣ будани бамувофиқаҳои, инчунин, ба таври умум номувофиқатии яқсари идоракунии нормативӣ-ҳуқуқӣ бо ҳақиқати бозор ва ғайраҳо.

Ақтуалӣ будани масъалаҳои дар пеш истода зарурияти таҳлили илмӣ равандҳои трансформатсиониро аз мавқеи назарияи институтсионалӣ пеш меорад, ки он микро- ва макроиқтисодиётро бо ҳам алоқаманд мекунад. Ғайриоддӣ будани вазъияти бавучудоманда дар он аст, ки амалияи иқтисодӣ аввалин бор дар таърихи инсоният ба таври аён ва бебозгашт аз ҷорӣ ба анъанавии шаклҳои ташкилӣ-ҳуқуқӣ ва нормаҳои идоракунии институтсионалӣ берун партофта шуд. Дар ҳоле ки илми иқтисодиёт ошкоро оид ба коркарди назарияи нав ва усулҳои нав қафо монда

истодааст, амалияи тичорати электронӣ бошад, назарияҳои ҷаҳонбинии кӯҳнаро чаппаю роста карда, рушд ёфта истодааст.

Дар гузашта, дар иқтисодиёти анъанавӣ, эффективнокии бизнес аз рӯи эффективнокии банақшагирии дохилифирмавӣ ва сифати қарорҳои қабулкардаи идоракунии муайян карда мешуд, ва сохтори харочотҳои дохилифирмавӣ бошад, нишондоди муҳими рақобатпазирӣ ба ҳисоб мерафт. Акнун бошад, дар иқтисоди шабакавӣ ба ҷои аввал мувофиқшавии бозорӣ баромада истодааст, ки эффективнокии вай бо андоза ва сохторҳои харочотҳои транзаксионӣ муайян карда мешавад. Аллакай зарурати ташкили корпоратсияҳои бузурги бисёрҳазорнафара бо офисҳои калон ва истеҳсолотҳои калонҳаҷм вучуд надорад, Интернет бошад, имкон медиҳад, ки ташкилотҳои виртуалӣ мувофиқ ба проектҳо, яъне, барои муддати муайян, ташкил карда шаванд.

Интернет нафақат харочотҳои тичоратии компанияҳоро паст мекунад, балки вай ҳуди системаҳои муносибатҳои истеҳсолии мавҷударо нест мекунад, ки дар онҳо инкишоф наёфтани коммуникатсияҳои электронӣ ва мувофиқнаоии технологияҳои компютерӣ бо шумораи зиёди офисҳо ҷуброн карда мешуд. Шабакаҳои технологияҳои бурдани бизнес имкон медиҳанд, ки дар системаи нави муносибатҳои иқтисодӣ ҳамон масъалаҳо, вале даҳҳо маротиба тезтар ва эффективноктар ва бе иштироки шумораи калони кормандони хизматрасон, ҳал карда шаванд. Ин бошад, гавари бебозгашти тағйиротҳои ба амал омада мебошад. Ба ғайр аз ин, баъди трансформатсияи амалияи иқтисодӣ дар пеш масъалаи трансформатсияи асосҳои назарияи иқтисодӣ истодааст. Инро дар ҷорҷӯбаи мавҷуда иҷро кардан номумкин аст, чунки вай амалияи иқтисодиро аз нуқтаи назари мавқеи шакл ва усулҳои идоракунии баррасӣ менамояд. Онҳо, яъне, шакл ва усулҳои идоракунӣ кӯҳна, дар шароити махсусгардонии маҳдуд, ҷаҳонишавӣ ва виртуализатсияшавии фаъолияти иқтисодӣ аллакай қор намекунанд. Роҳҳои нав талаб карда мешаванд, ки онҳо бояд амалияи иқтисодиро аз мавқеи шаклҳо ва усулҳои мувофиқшавии бозори субъектҳои шабакаи иқтисодӣ дида бароянд ва ба дурустии онҳо баҳо диҳанд.

Масъалаҳои мубрам ва сусткунандаҳои тараққиёти иқтисодиёти рақамӣ, ки дар боло баён карда шуданд, ҳалли худро бо роҳҳои гуногун ёфта метавонанд.

Аммо ҳамаи гап дар он аст, ки субъектҳои нави иқтисодӣ дар бозори виртуалӣ амал мекунанд, ки дар он на танҳо масофа, балки ҳатто доираи ҳуқуқӣ вучуд надорад. Ин аллакай фазои дигар аст, ки дар он ҷо қоидаҳо ва қонунҳои худӣ вучуд доранд ва амал мекунанд, субъектҳои иқтисоди анъанавӣ ба он ҷо ворид шуда наметавонанд, агар онҳо ба бозингарони виртуалии шабакаи иқтисодӣ мубаддал нагарданд. Ин бошад, натавонанд ивазшавии қатъии усулҳо ва шаклҳои рафтори бозорӣ, балки азнавсозии чуқури сохтори онҳоро талаб мекунад. Ивазшавии қатъии усулҳо, шаклҳои рафтори бозорӣ, азнавсозии чуқури сохтори субъектҳои иқтисодӣ танҳо бо сохтори сомонаҳо, яъне, забонҳои барномасозӣ ва бо ёрии мутахассисони соҳавии техникӣ ва иқтисодӣ амалӣ карда мешаванд. Давлат бошад, ҳатто ҳоло ҳам бозори виртуалро намебинад ва ба фаъолияти вай ҳалал расонида наметавонад. Ин вазъият натавонанд ба иқтисоди Тоҷикистон, балки ба иқтисоди қариб аксари давлатҳои ҷаҳон хос аст.

Ҳар гоҳ ки дар ягон давлат Интернет пайдо шавад, дар он давлат ҳатман тичорати электронӣ пайдо мешавад ва истифодабарандагони Интернет як қисми бозори виртуалӣ мегарданд. Маҳз дар ҳамин ҷой ва дар ҳамин вақт майдони муборизаи рақобатӣ ҳосил мешавад. Илова бар ин, натавонанд субъектҳои иқтисодӣ, балки давлатҳо низ рақобат мекунанд. Аслиҳаи онҳо қомилан мувофиқии илми иқтисодӣ, мутабиқшавандагӣ ба шаклигирии аломатҳои стратегӣ ва стратегияи иқтисодии шабакаи иқтисодӣ мебошанд. Аз ҳамин сабаб, дар ин марҳила раванди виртуализатсияшавии муносибатҳои бозориро аллакай манъ кардан номумкин аст. Аз нуқтаи назари стратегӣ, он мамлакат бурд мекунад, ки агар танзимгар дар шахси давлат сиёсати институтсионалиро, ки бояд ба ҷалби субъектҳои виртуалии тичорати электронӣ равона бошад, амалӣ намояд.

Хусусияти бозори виртуалӣ он аст, ки ҷои имзорасии мувофиқаой (сделка) бо ҷои ҷойгиршавии савдогар ва харидор мувофиқ наомаданаҷ мумкин аст. Танзимгар амалан аз савдогар андоз гирифта наметавонад ва ба харидор низ барои хариди моли маъқулшуда ҳалал расонда наметавонад. Аммо вай метавонад андозро аз инфраструктураи логистии савдо, тақсимкунии, инчунин, логистикаи пардохтӣ гирад, ки бе онҳо ягон тичорати электронӣ амалӣ шуда наметавонад. Барои ҳалли ин масъала доништан ва муайян кардани нишондодҳои бо сели иттилоотӣ, логистикаи иттилоотӣ ва иттилооти логистӣ алоқамандбуда хеле муҳим аст. Нақш ва қимати ин гуна инфрасохторҳо аз будаи зиёд қадр накардан номумкин аст, аммо дар назар бояд дошт, ки функцияҳо ва муқаррароти онҳо ҳоло ҳам дар назарияи иқтисод он қадар равшан нестанд. Дарачаи тараққиёти инфрасохторҳои тичорати электронӣ, ки функцияҳои логистикаи дохилифирмавию иваз

мекунанд, ҳарчӣ бештар вектори рушди иқтисодиёти миллиро муайян карда истодаанд. Дар ин маврид, худташқилгардии виртуалӣ дер ё зуд ҳадди рушди худро дармеёбад, ки баъди он эстафета ба давлат мегузарад ва он муҳити институционалии муносибатҳои нави иқтисодиро ба шакл медиҳад. Ҳарчӣ тезтар амалӣ кардани ин муносибатҳои нав дар тичорати электронӣ аз барномасозон ва мутахассисони соҳаи иқтисод вобаста мешавад. Баъд аз ин, мазмуни амалии назарияи иқтисодӣ якбора меафзояд, ки бо принципҳои он асоси методологӣ ва концептуалии сиёсати институтсионалӣ сохта мешавад, мақсад ва афзалиятҳои идоракунии нормативӣ-ҳуқуқии иқтисодиёт дар доираи давлати миллии муайян карда мешаванд.

Асосҳои ҳуқуқии ташкили тичорати электронӣ дар Тоҷикистон

Дар паёми Пешвои миллат, Асосгузори сулҳу ваҳдати миллии, Президенти кишвар Эмомалӣ Раҳмон аз 21.12.2021 доир ба зарурати рақамикунонии иқтисоди Тоҷикистон таъкид гардидааст, ки “ҷиҳати рақамикунонии бомароми иқтисоди миллии ва ташаккули додани заминаи технологияи он ба ислоҳоти соҳаи алоқа тақвият бахшида, гузариши тадриҷӣ ба иқтисоди рақамӣ ва хизматрасониҳои рақамӣ дар ҳамаи соҳаҳо таъмин карда шавад. Дар ин раванд, ҷиҳати қорӣ намудани низоми электронии пайгирии мурочиати сармоягузoron дар доираи «Равзанаи ягона» ва таҳияи тартиби роҳандозии ҳамкориҳои электронӣ бо сармоягузoron дар ҳамаи сатҳҳои мақомоти давлатӣ бояд чораҳои амалӣ андешида шаванд”. Зарурати рақамикунониро дарк карда, Президенти кишвар талаб кардааст, ки “то охири соли 2022 раванди бақайдгирии субъектҳои соҳибқорӣ дар давоми 24 соат, аз ҷумла ба тарзи электронӣ ба роҳ монда шавад”. Дар ҳамин Паём тараққиёти системаҳои тичорати электронӣ бо чунин рақамҳо шарҳи худро ёфтаанд:

- агар шумораи муштариёни алоқаи телефонӣ соли 1991 ҳамагӣ 277 ҳазор нафарро ташкил карда бошад, пас дар соли 2021 шумораи танҳо муштариёни алоқаи телефонии мобилӣ ба беш аз 8 миллион нафар расидааст;
- ҳоло истифодабарандагони шабакаи интернет дар кишвар зиёда аз 4,2 миллион нафарро ташкил медиҳанд;
- танҳо дар 10 соли охир барои истифодаи алоқаи мобилӣ аз ҷониби аҳолии мамлакат 30 миллиард сомонӣ хароҷот шудааст.

Ногузиряти рушди технологияҳои иттилоотӣ дар пешниҳоди Президенти кишвар чунин идома ёфт: “Ба Ҳукумати мамлакат супориш дода мешавад, ки ҷиҳати таҳия ва васеъ истифода намудани технологияҳои муосир дар соҳаҳои муҳталифи иқтисоди мамлакат Стратегияи миллии «зеҳни сунъӣ»-ро қабул ва татбиқ намояд”.

Тараққиёти тичорати электронӣ дар Тоҷикистон

Тараққиёти тичорати электронӣ бо амалҳои гуногун ва воридкунондаҳои воситаҳои электронии гуногун алоқаманд кунонида мешаванд, ки асосҳои онҳоро ба гурӯҳи факторҳои зерин алоқаманд кардаанд:

1) Гурӯҳи факторҳои сохторӣ-иқтисодӣ. Ин гурӯҳи факторҳо ба он далолат мекунанд, ки тичорати электронӣ доимо дар рушд аст ва эффекти максималӣ аз он дар соҳаҳо ва бозорҳо бо нишондодҳои муайяни хосҳои онҳо ҳосил мешаванд. Ба ин гурӯҳи факторҳо инҳо дохил карда шудаанд: шумораи бисёри иштирокчиён; порча-порча кунонидани соҳаҳо; дараҷаи баланди конкуренсия ҳангоми тайёр будани иштирокчиёни бозор ба ҳамқорӣ; дараҷаи баланди стандартикунонидашудаи молҳо.

2) Гурӯҳи факторҳои итилоотӣ-инфрасохторӣ. Ба ин гурӯҳи баҳоидиҳи параметрҳои ворид карда шудаанд, ки сатҳи тайёрии техникии иқтисодро барои бурдани тичорати электронии байнифирмавӣ тавсиф медиҳанд.

3) Факторҳои идоракунии. Ин гурӯҳи факторҳо адекватнокии моделҳои идоракунии мавҷудаи корхона ё ин ки “эффektivнокии менеҷмент”-ро аз нуқтаи назари наздик будани он ба азхуд намудани методикаҳои нави идоракунии ва пайрави рушди дарозмуддати корхона будан нишон медиҳад. Аз ҷумла, автоматикунони бизнес-равандҳои корхона ба ин гурӯҳ дохил мешавад.

Ин факторҳои рушди тичорати электрониро ба таври мухтасар дида мебароем ва мутобиқ ба шароити Тоҷикистон онҳоро таҳлил менамоем.

Факторҳои тараққиёти тичорати электронӣ. Аз таҳлил маълум шудааст, ки муваффиқиятҳои муосир дар рушди технологияҳои умумичаҳонии иттилоотӣ ва коммуникатсионӣ боиси ташаккули муҳити ҷаҳонгаштаи электронӣ барои фаъолияти иқтисодӣ гаштааст. Ин бошад, имкониятҳои навро барои тағйиротҳои институтсионалӣ дар бизнес ва соҳаҳои дигари иҷтимоӣ-иқтисодии фаъолияти инсон ба вуҷуд овард.

Таҳлил нишон медиҳад, ки Тоҷикистон аз мамлакатҳои тараққикардаи ҷаҳон дар соҳаи коркард ва истифодабарии элементҳои инфрасохторҳои системаҳои тичорати электронӣ ҳеле қафомонда аст. Масалан, истифодабарандагони бисёри Интернет оид ба имкониятҳои мусбии хариди он-лайн маълумот доранд ва медонанд, аммо ин гуна тарзи харид ҳоло мавқеи зарурии ҳудро нисбат ба мағозаҳои оддӣ наёфтааст.

Яке аз факторҳои рушди тичорати электронӣ дар миқёси давлатӣ ва байналмилалӣ автоматизатсияи гардиши ҳуҷжат дар асоси стандартҳо ва тавсияҳои байналмилалӣ (EDI) мебошад. Ҳангоми истифодаи Интернет пешбурди мол ва хизматҳо ҳеле содда мегардад: харидор имконияти шахсан соҳибхитиёро на омӯختан ва таҳлил кардани пешниҳодҳои дар портал буда, интиҳоби ба вай мувофиқи шартҳои пардохт, таъминкунӣ ва пуррагардонии мол ва хизматҳо, ҳадалимкон гирифтани маслиҳатҳо пайдо мекунад [1].

Тичорати электронӣ, дар баробари он ки қисми муҳими иқтисодӣ иттилоотӣ ба ҳисоб меравад, инчунин, дар ҳудуди савдои электронӣ, маркетинги электронӣ, бонкдорӣ электронӣ ва ғайраҳо дорад. Дар бозори ҷаҳонишавӣ пайдошавии чунин ташкилдиҳандаҳо ба азнавтақсимшавии мавқеи тичорати электронӣ ва меҳнат оварда мерасонад. Аз ҷумла, пайдоиши маркетинги электронӣ маҳсули аз ҷиҳати принципаӣ нави навҳои фаъолияти иқтисодӣ дар муҳити электронӣ мебошад, ки ба он ҳарчӣ бештар пайдоиши доимо зиёдшавандаи сели электронии молҳои аз ҷиҳати ҳосияташон монанд таъсир мерасонад.

Системаи тичорати электронӣ ҳатто ба таъминкунандагон ва фармоишгарони хурдтарин имкон медиҳад, ки онҳо дар фазои ҷаҳонӣ бо бизнес машғул шаванд. Масалан, онҳо метавонанд қобилияти рақобатпазирии ҳудро аз ҳисоби наздикшавӣ бо фармоишгарон баланд бардоранд ва роҳи паймудани молро ҳеле ҳам кӯтоҳ намоянд. Дар ин маврид системаи тичорати электронӣ роҳи оптималии ҳаракати молро интиҳоб намуда, ба кам кардани хароҷотҳои молиявӣ ва вақти амалигардонии алоқаҳо имкон фароҳам меоварад. Ба ғайр аз ин, технологияҳои тичорати электронӣ имкониятҳо барои пайдоиши мол ва хизматҳои тамоман нав пешкаш менамояд. Чунинчун мол ва хизматҳо пайдо мешаванд, ки онҳо бо тарзи электронӣ расонидан мумкин мегардад, ва дар ин ҳолат роҳи расонидани онҳо ба таври максималӣ кӯтоҳ карда мешавад [2].

Тичорати электронӣ қобилияти ҳудро натавонанд дар соҳаи кам кардани хароҷотҳои транзаксионӣ, балки дар ҳалли масъалаҳои тақсимоӣ-ивазнамоӣ низ бо мақсади тезонидани рушди иқтисодии ҷамъият нишон дод.

Сабабҳо ва мушкилиҳо. Дар Тоҷикистон диққати муайян ба ҳалли масъалаҳои бо рушд ва тақмили ояндаи системаҳои тичорати электронӣ алоқаманд дода мешавад, вале мағозаҳои электронии ватанӣ бо мушкилиҳои дучор меоянд, ки ҳалли ҳадалимконро талаб доранд. Ба сабабҳо, ки боиси ҳеле маҳдуд гардидани истифодаи системаҳои тичорати электронӣ барои хариди мол ва хизматҳо аз тарафи мардум мегарданд, инҳоро дохил кардан мумкин аст:

- Миқдори маҳдуди харидорон дар бозори электронӣ аз сабаби кам будани истифодабарандагони шабакаи Интернет;
- Набудани мутахассисони тайёри касбӣ, ки дар системаҳои тичорати электронӣ қобилияти кор карданро дошта бошанд;
- Набудани инфрасохторҳои зарурии ба таври кифоя тараққикарда;
- Норасогии базаи конунгузорӣ, ки қафолати мувофиқи иҷроӣ ҳамаи ӯҳдадорихоро бо созишҳои электронӣ таъмин карда тавонад;
- Арзиши баланди созмон додан ва таъмин намудани шароитҳои нормалӣ барои фаъолиятҳои мағозаи электронӣ;
- Дастрас набудани Интернет барои аксари шахрвандон, ки бо қобилияти пасти пардохткунӣ онҳо алоқаманд аст;
- Нобоварии ба ҳама маълум нисбати ҳудди шабакаи Интернет;
- Ба таври амалӣ истифода набурдани ҳисобу китоб бо ёрии системаҳои пардохти электронӣ;
- Миқдори маҳдуди шахсоне, ки қарзҳои электрониро соҳибанд;
- Масъалаҳои ҳалнашуда оид ба таъмини ҳимояи эффективноки ҳуқуқҳо доир ба мансубияти интеллектуалӣ ва ғайраҳо.

Масъалаи муҳим ва ақтуалии имрӯза амалигардонии Барномаи Давлатии рушди технологияҳои иттилоотӣ-коммуникатсионӣ мебошад, ки стратегияи рушди технологияҳои савдои электрониро дар Ҷумҳурии муайян мекунад, потенциали кадрӣ ва ҷалби дохилӣ ва берунии инвестисияҳо барои созмон додани инфрасохторҳо, технологияҳои иттилоотӣ ва системаҳои барномавиро дар ин соҳа ташаққул медиҳад.

Проблемаҳо. Барои тараққиёти тичорати электронӣ инчунин масъалаҳо ва дар асоси таҳлили онҳо масъалаҳои зеринро ташаккул додан лозим аст: 1) ҳалли масъалаҳо оид ба савдои интернетӣ; 2) ҳалли масъалаҳои системаҳои пардохт; 3) ҳалли масъалаҳои системаҳои расонидани молҳо ба харидорон; 4) тамини ҳуқуқӣ ва ташкилӣ.

Проблемаҳои асосӣ дар соҳаи рушд ва ворид сохтани тичорати электронӣ инҳоянд:

- Сатҳи нисбатан пасти компютерикунонии мардум ва сохторҳои тичоратӣ;
- Тараққиёти пасти инфрасохторҳои иттилоотӣ ва системаҳои телекоммуникатсия;
- Маҳдудияти қобилияти имкони гузарониши каналҳои алоқа;
- Нотайёрии мардум, бизнес ва давлат барои амалигардонии баҳамтаъсирӣ бо ёрии технологияҳои иттилоотии электронӣ.

Ҳоло масъалаи пули нақдии электронӣ ва ҳисобҳо дар Интернет масъалаи аз ҳама актуалӣ ба ҳисоб меравад, ки ҳамзамон бо пайдоиш ва ғайрияти савдои электронӣ ба вучуд омадааст. Технологияҳои нақдии электронӣ ҳамчун воситаи амалигардонии микропардохтҳо низ диққатҷалбкунанда аст, чунки талабот ба пардохти аз ҳад ками нарх ба пеш омад. Аз ҳамин сабаб, системаҳои микропардохтҳо аз тарафи компанияҳои компютерӣ қоркард карда мешаванд. Барои амалигардонии ин функсияҳо воситаҳои нави техникӣ ва инчунин, технологияҳои иттилоотӣ заруранд, ки дар байни онҳо воситаҳо ва технологияҳои ҳифзи иттилоот мавқеи асосиро ишғол менамоянд.

Масъалаи дигар оид ба савдо бо ёрии Интернет логистика мебошад. Сатҳи мавҷудаи тараққи логистика фактори садди роҳ дар паҳншавии савдои электронӣ гаштааст. Ташкили логистика – ин натавон интиҳоби тарзи расонидан, ҳамчунин системаҳои иттилоотӣ-ҳисоботӣ, инструментҳо барои нақшакашӣ ва дастгирӣ кардани қабули қарор, баҳодихӣ ба молсупоранда ва шарикон, ташкили анборҳо ва марказҳои тақсимгар мебошад [4]. Баъзе хизматҳо ва молҳо, аз он ҷумла, матнҳо, маҳсулоҳои аудио- ва наворҳои видео ва ғайраҳо, яъне, қисми бисёри молҳое, ки савдои онҳо дар Интернет амалӣ мегардад, аз ин ҳисоб истисноанд.

Инчунин воситаҳои нақдии расонидани борҳо низ лозиманд. Расониш проблемае мебошад, ки аз пардохт муҳимтар ва ҷиддитар аст. Маҳз аз сабаби мушкилиҳо бо расонидани бор компанияҳо дар маҳалҳо молҳоро нисбат ба марказҳо камтар мефурӯшанд. Аммо таҷриба нишон медиҳад, истеъмолкунандагон дар мавзӯҳои дур аз шаҳрҳои калон бештар интернет-мағозаҳоро истифода мебаранд [5].

Ҳамин тавр, ба монеаҳои асосӣ барои тараққиёти системаҳои расониши молҳо барои эҳтиёҷоти тичорати электронӣ инҳо дохил карда шудаанд:

- шумораи ками барандагони хусусӣ, ки расониши нормалии борҳои на он қадар калонро дар сатҳи милли амалӣ мегардонанд;
- ҳаҷми на он қадар калони бозор, ки бо даромади пасти мардум алоқаманд буда, қобилияти харидории онҳо, ва аз ин сабаб, ҳолати умумии иқтисодро паст мегардонад;
- набудани маданияти харидории дистансионӣ, ки он аз сабаби рушд надоштани воситаҳои пардохти ғайринақдӣ пайдо мешавад.

Масъалаи дигари муҳим таъмини ҳуқуқи савдои электронӣ мебошад. Тичорати электронӣ дурнамои ҳуқуқи махсусро талаб мекунад, ки он бояд ба тараққиёти ҷаҳонишавӣ ва кушоди бозор мусоидат намояд. Дар ин маврид унификатсияи қонунгузорӣ ва содда кардани қоидаҳо ва муурофияҳои судӣ, ки дар мамлакатҳои гуногун истифода мешаванд, заруранд. Ин бошад, мустақкамшавии ҳамкории бизнес ва ҳокимияти давлатиро талаб мекунад.

Дар як қатор санадҳои ҳуқуқӣ дар замони ҳозира супоришҳо оид ба истифодабарии гардиши ҳуҷҷатҳои коғазии анъанавӣ вучуд доранд. Ин гуна супоришҳо, ҳам дар микёси давлатӣ ва ҳам ҷаҳонӣ, монеаҳои ҳуқуқӣ барои тичорати электронӣ ва интегратсияи он ба бозори электронии умумиҷаҳонӣ мебошанд [3]. Аз ҳамин сабаб, механизми қоркунандаи ҳуқуқиро қоркард кардан лозим аст, ки он ба фазои гардиши ҳуҷҷати электронии дар системаи равандҳои иқтисодӣ аниқӣ ва аёниро ворид мекунад.

Яке аз проблемаҳои калидӣ, ки дар замони муосир садди роҳи тараққиёти тичорати электронӣ гаштааст, “проблемаи боварӣ” мебошад. Натиҷаи ин проблема пайдошавии тарс оид ба фиребхурдан, тарс аз имконияти қаллобӣ бо воситаҳои пардохт ё ба бе иҷозат истифодабарии иттилоотӣ шахсӣ ва ғайраҳо мебошад. Дар ҳақиқат, аз ин проблемаҳо истифодабарандагони бисёр ҷафо мекашанд, чунки дар интернет намудҳои зерини асосии қаллобӣ пайдо шудааст: фишинг; қаллобӣ бо қортҳои пластикии пардохт; интернет-қаллобӣ дар бозори коғазҳои қимматбаҳо;

киберчиноятҳо ва ғайраҳо. Дар замони ҳозира фишинг яке аз масъалаҳои аз ҳама ҷиддии ҷаҳонӣ ҳисоб мешавад [6].

Таҳлил нишон медиҳад, ки киберчиноятҳо даромади хеле калон доранд. Ин ва дигар ҳолатҳо тараққиёти савдои электрониро дар ҷаҳон, аз он ҷумла дар Ҷумҳурии, суҳт мегардонанд.

Таъкид бар он дорем, ки аксари проблемаҳои баёншуда метавонанд дар сатҳи давлатӣ ҳалли худро ёбанд.

РҶҲАТИ АДАБИЁТ:

1. Волгушева А.А. Теоретические основы электронной коммерции. [Электронный ресурс]. Режим доступа: <https://center-yf.ru/data/stat/Teoreticheskie-osnovy-elektronnoi-kommercii.php>

2. Кобелев О.А. Электронная коммерция. - М: Издательство-торговая корпорация «Дашков и К°», 2009. - 262 с.

3. Алексеев И.Ю. Электронная торговля: правовые проблемы предпринимательской деятельности в Интернете // Московский журнал международного права. - 2008. - № 4. - С. 275-278.

4. Нельзина О.Г. Информационные системы для электронной коммерции: Издательство. - Ростов-н/Д.: Феникс, 2008. - 271 с.

5. Проблемы и пути развития электронной торговли в стране [Электронный ресурс]. - Режим доступа: www.mybntu.com/economy/trade.

6. Обзор телеком рынка Таджикистана: фиксированная, мобильная и международная связь [Электронный ресурс]. – режим доступа: <https://digital.report/tadzhikistan-svyaz/>

БЕХАТАРИИ ЭНЕРГЕТИКӢ ДАР НИЗОМИ АМНИЯТИ ИҚТИСОДӢ

Истеъмолкунандагон ва тамоми сокинонро зарур аст, ки барои кам кардани талафоти неруи барқ ва истифодаи сарфакоронаи он, аз ҷумла тавассути истифодаи васеи технологияҳои каммасраф кӯшиш намоянд. Дар ин сурат мо метавонем дар се соли оянда ба истиқлолияти энергетикӣ ноил гардем. Бо дарназардошти он, ки ягон кишвар тараққиёти худро бе рушди энергетика таъмин карда наметавонад, мо расидан ба истиқлолияти энергетикӣ ва истифодаи самарабахши неруи барқро ҳамчун яке аз ҳадафҳои стратегияи давлат муайян кардаем. Вазифаи асосии Ҳукумат дар солҳои наздик ба таври устувор доимӣ таъмин намудани ҳамаи истеъмолкунандагон бо неруи барқ буда, он бо роҳи афзоиш додани ҳаҷми истеҳсол, истифодаи сарчашмаҳои алтернативии тавлиди неруи барқ, баланд бардоштани самаранокӣ идоракуни дар соҳа ва татбиқи лоиҳаҳои афзалиятноки сармоягузори амалӣ карда мешавад. Итминони комил дорам, ки дар ояндаи наздик мо ба пурра амалӣ гардидани яке аз ҳадафҳои асосии стратегияи худ — таъмини истиқлолияти энергетикӣ ноил мегардем [6].

Сарвари давлат дар Маҷлиси умумии сатҳи олии Маҷмааи умумии СММ баҳшида ба масъалаҳои Ҳадафҳои Рушди Ҳазорсола, ки 20-уми сентябри соли 2010 дар шаҳри Нью-Йорк Амрико баргузор гардид, боз як бори дигар аз масъалаи таъмини беҳатарии обиё энергетикӣ мамлакат ёдрас гардид, ҳалли ин масъалаи ҳамзамон мубрами рӯзро яке аз самтҳои расидан ба Ҳадафҳои Рушди Ҳазорсола арзёбӣ намуд. Зеро, татбиқи ислоҳоти иқтисодӣ ва таъмини рушди устувори иқтисоди миллӣ ва бо ин васила истифодаи оқилонаи захираҳои обиё энергетикӣ на танҳо яке аз масъалаҳои умдатарин дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, балки масъалаи минтақавӣ (яъне дарназар дошта мешавад, ки минтақаи Осиёи Марказӣ) ва глобалӣ дар тамоми дунё ва иқтисоди ҷаҳонӣ ба шумор меравад, ки бе ҳалли ин муаммоҳо ба амал баровардан ғайри имкон аст.

Танҳо бунёди Неругоҳи барқи оби “Роғун” имкон медиҳад, ки умри неругоҳи барқи оби “Норак” садсолаҳо дароз карда шавад. Ин чунин маънӣ дорад, ки ба обанбори “Норак” аз неругоҳи “Роғун” оби таҳшиншудаи соф дохил мегардад ва обанбори “Норак” аз гилу лой пур намешавад. Илова бар ин, тавоноии неругоҳҳои амалкунандаи масири дарёи Вахш 4 миллиард киловатт - соат меафзояд. Соли чорӣ мо на танҳо барои ноил шудан ба истиқлолияти энергетикӣ қадами устувор гузоштем, балки бори аввал дар 27 соли соҳибистиқлолии кишварамон ду соли охир мардуми мамлакатро пурра бо барқ таъмин намуда, дар ҳаҷми қариб 3 миллиард киловатт - соат неруи барқ содирот кардем. Дар баробари ин, Ҳукумати мамлакат ҷиҳати ислоҳоти идоракунии соҳа, яъне таҳияи низоми нави ҳисоби хароҷоти истеҳсолу интиқол ва тақсими неруи барқ ва бо истифода аз низоми электронӣ чорӣ намудани механизми муосири баҳисобгирӣ ва ҷамъоварии маблағи неруи барқи истифодашуда бояд тадбирҳои заруриро амалӣ намояд [6].

Дар маҷмӯъ, имкониятҳои таъминии беҳатарӣ ва рақобатпазирӣ энергетикӣ Тоҷикистон ба захираҳои мавҷуда асос меёбанд. Дарёҳои калонтарини мамлакат ба монанди Панҷ, Вахш, Хингоб, Сурхоб ва ғайраҳо ба ду дарё, яъне Сирдарё ва Амударё якҷоя шуда, иқтидорҳои калони гидроэнергетикӣ ташкил медиҳанд.

Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи энергетика меъяд, ки энергетика ин соҳаи иқтисодӣест, ки ҷустуҷӯ, истихроҷ, истеҳсол, таҷдид, интиқол, нигоҳдорӣ, расонидан, тақсимои ва истеъмоли захираҳои энергетикӣ ва энергияро дар бар мегирад.

Ҳамин тавр, фикру андешаҳои дар боло зикршударо таҳлил намуда, ба чунин хулоса омадан мумкин аст, ки самтҳои асосии дурнамои рушди гидроэнергетика бояд ҳалли комплекси ҷорабиниҳоро дарбар гиранд, ки миёни онҳо метавон ҳолатҳои зеринро ҷудо намуд:

- гидроэнергетика бояд аҳамияти маҷмӯӣ (комплексӣ) дошта бошад ва ба манфиати соҳаи энергетикӣ, обёрикунонӣ, рекреатсия ва таъминоти обҳои техникӣ ва маишӣ (яъне захираҳои обе, ки дар соҳаи саноат ва хоҷагӣҳои коммуналию манзилӣ истифода мешаванд) хизмат намуда, рушд кунад;
- рушди гидроэнергетика дар Ҷумҳурии Тоҷикистон бояд талаботи худро пурра созад ва имконияти содиротии энергияи барқро зиёд намояд;

- баланд бардоштани самаранокии истифодаи энергияи барқии истеҳсолшаванда бо тадриҷан баланд бардоштани нарх дар давоми 3-5 сол то 1,5-2,0 сент барои 1 кв соат ва сатҳи ҷамъоварии маблағҳо то 90-95% афзудааст;
- пешбурди сиёсате, ки ҷуброни хизматрасонӣ ва зарарҳои вобаста ба танзими ҷараёни оби барои обёрикунонии минтақаи Осиёи Марказӣ вобастаро таъмин намояд;
- рушди гидроэнергетика бояд пайваستا бо таъсиси корхонаҳои таъмири ва истеҳсоли таҷҳизоти технологӣ барои нуругоҳҳои барқӣ ва рушди базаи сохтмони соҳаи инкишоф ёбад [4].

Умуман бехатарии энергетикӣ на танҳо қисми таркибии комплекси энергетикӣ ва саноат, балки тамоми давлат ба ҳисоб меравад. Дар алоқа бо ин мо пешниҳод менамоем, ки мафҳуми «ҷабҳаҳои энергетикӣ ва бехатарии миллӣ» низ истифода карда шавад.

Ба ақидаи муаллиф «ҷабҳаҳои энергетикӣ ва иқтисодии миллӣ - ин маҷмӯи омилҳои муайянкунандаи таъсири сифат, самаранокии рушд ва амалкунии энергетика, рушди (пастшавии) ҳудудҳои хоҷагии энергетикӣ ба сатҳи бехатарии миллӣ ва қисмҳои алоҳидаи он мебошад [5].

Расми 1. – Таносуби шаклҳои бехатарӣ

Қайд менамоем, ки «дар охири солҳои 80-ум ва нимаи аввали солҳои 90-ум диққати ҳамагонро таҳлилҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва сиёсӣ бехатарии энергетикӣ ба монанди ҷудошавӣ ва сустшавии алоқаҳои анъанавии иқтисодӣ мамлакат ва ширкатҳои энергетикӣ он бо дигар мамлакатҳои Аврупои Шарқӣ (марказӣ), вайроншавӣ ё сустии алоқаҳои хоҷагӣ аз ҳисоби вайроншавии системаи марказонидашудаи тақсимкунанда ва барқароршавии сусти низоми нави алоқаҳо; мочароҳои мушкӣ ва корпартоӣ, тамоюлҳои ҷудоӣ, мочароҳои минтақавӣ, этникӣ, сиёсӣ ва ғайра амалҳои террористӣ, ноустувории молиявии иқтисодӣ ва бахши энергетикӣ, рушди нопардохтпазирӣ ва қарзхоро ба вучуд оварданд. Дар оянда дар охири солҳои 90-ум ин таҳдидҳо ба қадри муайян паси сар карда шудаанд. Муқаррар карда шудааст, ки таҳдиди асосӣ барои бехатарии энергетикӣ дар афзалияти дур – ин эҳтимолияти камчини дарозмуддати физикӣ ва захираҳои сӯзишворӣ-энергетикӣ ба ҳисоб меравад. Ҳамин тариқ, дар мавриди аввал қисми стратегияи бехатарии энергетикӣ ба майдон бароварда мешавад» [3].

Мебояд қайд кард, ки «бехатарии энергетикӣ аз тарафи Хадамоти байналмилалӣ энергетикӣ баъд аз бӯхрони нафти соли 1973 ба таври зайл муайян карда шудааст: бехатарии энергетикӣ – ин боварӣ бар он аст, ки энергия дар он миқдор ифода карда мешавад, ки ҳангоми пешкаши маълумоти шароитҳои иқтисодӣ талаб карда мешаванд» [1].

«Аз тарафи Донишқадаи системаи энергетикаи бо номи Мелентеви Академияи илмҳои Федератсияи Русия (ИСЭМ СО РАН) чунин таърифи бехатарии энергетикӣ дода шудааст: бехатарии энергетикӣ – ин чунин ҳолати муҳофизатии шахрвандон, ҷамъият, давлат ва иқтисодиёт аз таҳдидҳои камчинӣ дар таъмини талаботи онҳо ба энергия аз ҷиҳати иқтисодӣ дастрас, захираҳои иқтисодӣ сатҳи баланд ва аз таҳдидҳои вайроншавии ҳолати коршоями системаи таъмини энергия ба ҳисоб меравад. Ҳангоми ин ҳолати муҳофизатнокӣ ҳолате мебошад, ки ба шароити муътадили дар ҳаҷми пурра таъмин намудани талабот ба энергия ва дар шароити лозима бо таъмини кафолатноки ҳаҷми минималии талаботи энергетикӣ мувофиқат менамояд» [2].

Мафҳумҳои зерини бехатарии энергетикӣ мавҷуданд, ки дар навбати худ якдигарро пурра

месозанд:

Бехатарии энергетикӣ - ин боварии комил бар он аст, ки энергия метавонад дар ихтиёри фарди алоҳида, давлат ё мамлакат ва миқдор сифати лозима дар шароитҳои гуногуни иқтисодӣ бошад.

Дар ҳамчоягӣ бо ин ноилгардӣ ба мақсади мазкур бидуни таҳқиқи таҳдидҳое, ки ба рушди комплекси энергетикӣ монеагӣ меkunанд ғайриимкон аст. Таҳлили мазкур имконият фароҳам меоварад, ки принципҳои асосии стратегияи пасткунии таваккалҳо ташаккул дода шаванд. Барои ҳамин муайянкунии таҳдидҳои иқтисодӣ ва ташаккулёбии низоми мақсадноки идоракунии таваккалҳо қисми асосии раванди таъмини бехатарии энергетикӣи Ҷумҳурии Тоҷикистон ба шумор мераванд.

Умуман баъзе аз таваккалҳоро мебояд бо роҳи азнавтасимкунии селобҳои маблағгузорӣ дар рушди комплекси энергетикӣ кам гардонид. Дар ҳамчоягӣ бо ин дар шароити муосир таваккалҳое рушд меёбанд, ки бо маблағгузори дарозмуддати лоиҳаҳо дар соҳаи энергетика алоқамандӣ доранд. Дар баробари таваккалҳои иқтисодӣ таваккалҳои сиёсӣ (транзитӣ) низ афзоиш меёбанд.

Адабиётҳои истифодашуда

1. Багиров, А. Т. Глобальная энергетическая безопасность: вызовы современности и роль ии / Адиль Тогрулович Багиров. - М.: Теис, 2008. - 119 с.
2. Батенин, В. М. Стратегические направления развития топливно-энергетического комплекса России / В. М. Батенин // Энергосбережение. - 2014. - N 2. - С. 10-16.
3. Бородина М. И., Ветрова Е. А. Основные угрозы экономической безопасности государства, возникающие на современном этапе развития энергосферы // Вестник Тамбовского университета. Серия: Гуманитарные науки. - 2012. - Т. 104. - № 12. - С. 85-88;
4. Исайнов Ҳ.Р. Иқтисоди миллӣ . Китоби дарсӣ. – Душанбе : «Ирфон», 2018. – 335-346 с
5. Смагина В. В., Бородина М. И. Составляющие экономической безопасности государства в энергосфере // Вестник Тамбовского университета. Серия: Гуманитарные науки. - 2011. - Т. 104. - № 12-2. - С. 488-494.
78. Хоҷаев Д.Х. Теоретико-методологические аспекты формирования и развития энергетических ресурсов и энергетической безопасности // Вестник Таджикского национального университета (научный журнал). Серия социально-экономических и общественных наук 2016. №2/7. - Душанбе: Сино, 2016. - С. 6 - 11.

Ниёзов Ҷ.С.

н.и.и., дотсенти кафедраи
менеджмент ва маркетинги
ДИСДТТ,
jsafarovich84@gmail.com

Чалолов Н.М.

н.и.и., дотсенти кафедраи
молшиносӣ ва фаъолияти
гумрукии ДИСДТТ,
jsafarovich84@gmail.com

УСУЛҲОИ БАҲОДИҲИ МЕҲНАТТАЛАБИИ ИСТЕҲСОЛИ МАҲСУЛОТ ДАР КОРХОНАҲОИ САНОАТӢ

Таҳлили меҳнатталабии маҳсулот дар корхонаҳои саноатӣ бо мақсади муайян намудани ҳаҷми захираҳо, сарфа намудани онҳо барои таъминоти афзоиши ҳаҷми истеҳсолот ва ғайра, паст намудани арзиши маҳсулот (қору хизмат)- и истеҳсолшаванда, таъминоти шароити мунтазами истифода бурдани қобилияти кории кормандон, истифода бурда мешавад.

Вазифаҳои таҳлили меҳнатталабии маҳсулот дар корхонаҳои саноати сабук чуни аст³:

- ҳисоб намудани ҳамаи нишондиҳандаҳои меҳнатталабии маҳсулот;
- таҳлили динамикаи меҳнатталабии маҳсулот;
- баҳодиҳӣ иҷроиши нақша оиди паст намудани меҳнатталабии маҳсулот;
- таҳлили нишондиҳандаҳои вазни қиёсии меҳнатталабӣ дар намудҳои маҳсулот;
- муқоисаи нишондиҳандаҳои ҳосилнокии меҳнат ва фондтаъминӣ бо динамикаи меҳнатталабии маҳсулот;
- муайян намудани сарчачмаҳои сарфа намудани меҳнатталабии маҳсулот.

Зимни гузаронидани таҳлили меҳнатталабии маҳсулот дар корхона индекси меҳнатталабӣ низ ҳисоб карда мешавад. Нишондиҳандаи мазкур сарфанокиро оиди маҳсулот, яъне паст намудани хароҷоти вақти кори (меҳнатгунҷоиш)-ро ба ҳар воҳиди маҳсулот (хизматрасонӣ) ифода мекунад, ки тавассути формулаи зерин ҳисоб карда мешавад⁴:

$$I_m = \frac{\sum_{i=1}^n M_0}{\sum_{i=1}^n M_1}, \quad (1,6)$$

Дар ин ҷо: I_m – индекси меҳнатталабии маҳсулот;

M_0 – меҳнатталабии воҳиди маҳсулот дар давраи гузашта;

M_1 – меҳнатталабии воҳиди маҳсулот дар давраи ҳисоботӣ;

n – шумораи номгӯи маҳсулот ($i=1, 2, \dots, n$)

Барои таҳлили таъсири тағйирёбии меҳнатталабии маҳсулот ба тағйирёбии ҳосилнокии меҳнат формулаи зерин истифода бурда мешавад:

$$\Delta X_M = \frac{X_{M_{дг}} - X_{M_{дх}}}{X_{M_{дх}}} * 100\% \quad (1,7)$$

Дар ин ҷо: ΔX_M - таъсири тағйирёбии меҳнатталабии маҳсулот ба тағйирёбии ҳосилнокии меҳнат; $X_{M_{дг}}$ – ҳосилнокии меҳнати давраи гузашта; $X_{M_{дх}}$ – ҳосилнокии меҳнати давраи ҳозира.

Ба ақидаи Алексеева М.М. дар соҳаи саноати сабук, инчунин меҳнатталабии 1 сомонӣ арзиши маҳсулотро, низ муайян мекунанд.⁵ Ба фикри мо, ин маънои онро ифода менамояд, ки ба ҳар як сомонӣ арзиши маҳсулот чӣ қадар вақт хароҷот шудааст. Мо ақидаи Алексеева М.М.-ро тарафдори намуда, онро ба таври формулаи чунин тавсиф менамоем:

$$M_m = \frac{\sum_{i=1}^n F_p}{\sum_{i=1}^n C_p} \quad (1,8)$$

³ Кибанов А.Я. Экономика и социология труда. Учебник. - М.:ИНФРА-М, 2008. – с. 58.

⁴ Адамчук В.В., Кокин Ю.П., Яковлев Р.А. Экономика труда/Учебник. Под ред. Адамчука В.В. М.: Финстатинформ, 2008. – С. 158

⁵ Алексеева М.М. Планирование деятельности фирмы. – М.: Финансы и статистика, 2002. – с.18

Дар ин ҷо: F_p - фонди вақти корӣ; C_p – арзиши маҳсулоти истеҳсолшаванда; n – давраи муайяни таҳлил.

Барои муайн намудани нишондиҳандаи миёнасоатии истеҳсоли маҳсулот, формулаи 1,3-ро тағйир медиҳем:

$$M_M = \frac{\sum_{i=1}^n C_p}{\sum_{i=1}^n F_p} \quad (1,9)$$

Тавассути ифодаи мазкур, мо метавонем ҳаҷми миёнасоатии истеҳсоли маҳсулоти саноати сабукро муайян намоем, ки аз он таъминоти самарнокии ҳосилнокии меҳнати кормандони корхонаҳои соҳаи мазкур вобастагии зич дорад.

Савицкая Г.В. чунин меҳисобад, ки зимни гузаронидани таҳлили меҳнатталабии маҳсулоти саноати сабук, омӯзиши динамикаи меҳнатталабии истеҳсоли маҳсулот, иҷроиши нақша бо назардошти сатҳи меҳнатталабии маҳсулот, сабаби тағйирёбӣ ва таъсири он ба ҳосилнокии меҳнати кормандон зарур мебошад⁶.

Ақидаи Савицкая Г.В. имкон медиҳад, ки ҳаҷми истеҳсоли маҳсулот бо назардошти меҳнатталабии он дар давраи пешистода, бе талафоти микдориву сифатӣ ба роҳ монда шавад. Ба фикри мо, барои таъминоти сифатии нақшагирӣ истеҳсоли маҳсулот дар давраи пешистода, омӯзиши нишондиҳандаҳои барзиёдӣ иҷроиши давраи ҳисоботи нақшаи истеҳсоли маҳсулот зарур мебошанд, ки онро тавассути формулаи зерин ифода намудан мумкин мебошад:

$$\Delta \bar{C}_n = \frac{\Delta M_M \% * 100}{100 - \Delta M_M \%}, \quad \text{ё} \quad \Delta \bar{C}_{нв} = \frac{\Delta M_M \% * 100}{100 - \Delta M_M \%} \quad (1,10)$$

Дар ин ҷо: $\Delta \bar{C}_{нак}$ – тағйирёбии миёнасоатии нақшавӣ, сомонӣ; ΔM_M - тағйирёбии меҳнатталабӣ.

Формулаи 1,5 инчунин барои муайян намудани таносуби байни меҳнатталабии маҳсулот ва сатҳи ҳосилнокии меҳнат истифода бурда мешавад. Бинобарон вазни қиёсии меҳнатталабии маҳсулот аз коркарди миёнасоатии корӣ вобастаги дорад.

Тағйирёбии сатҳи миёнаи вазни қиёсии меҳнатталабии маҳсулот аз ҳисоби тағйирёбии намудҳои алоҳидаи маҳсулот M_{mi} ва сохтори истеҳсолот ба миён меояд. Дар ҳолати зиёд шудани вазни қиёсии маҳсулоти дорои меҳнатталабиаш баланд буда, сатҳи миёнаи он низ меафзояд ва дар ҳолати паст шудани вазни қиёсии маҳсулоти дорои меҳнатталабиаш баланд буда сатҳи миёнаи он паст мешавад, ки тавассути формулаи зерин ҳисоб менамоянд:

$$\bar{M}_M = \sum (M_{mi} * B_{ki}), \quad (1.11)$$

Таъсири ин омилҳоро ба сатҳи миёнаи меҳнатталабии маҳсулот, тавассути усули занҷирӣ гузориши бузургҳои миёна, ҳисоб намудан мумкин аст:

$$\bar{M}_H = \frac{\sum_{i=1}^n (V_H * M_H)}{\sum_{i=1}^n V_H}, \quad (1.12)$$

Дар ин ҷо: $\bar{M}_H$ – меҳнатталабии миёнаи нақшавӣ; V_H – хароҷоти меҳнат барои истеҳсоли маҳсулот аз рӯи нақша; M_H – меҳнатталабии нақшавӣ.

$$\bar{M}_B = \frac{\sum_{i=1}^n (V_B * M_B)}{\sum_{i=1}^n V_B}, \quad (1.13)$$

Барои баҳодиҳии самаранокии меҳнатталабии маҳсулот дар корхонаҳои саноати сабук, таъсири сохтори омилҳоро ба тағйирёбии меҳнатталабии истеҳсоли маҳсулот истифода менамоянд, ки он барои банақша гирифтани хароҷоти сохтори истеҳсоли маҳсулот ва таъминоти самаранокии фаъолияти корхонаҳои саноатӣ заминаи бозғатимод мегузорад.

Таҳлили меҳнатталабии маҳсулот дар корхонаҳои саноатӣ бо мақсади муайян намудани ҳаҷми захираҳо, сарфа намудани онҳо барои таъминоти афзоиши ҳаҷми истеҳсолот ва фоида, паст намудани арзиши маҳсулот (қору хизмат)- и истеҳсолшаванда, таъминоти шароити мунтазами истифода бурдани қобилияти кории кормандон, истифода бурда мешавад.

Ҳамин тавр, барои баҳодиҳии самаранокии меҳнатталабии маҳсулот дар корхонаҳои саноати сабук, таъсири сохтори омилҳоро ба тағйирёбии меҳнатталабии истеҳсоли маҳсулот истифода

⁶ Савицкая Г.В. Анализ хозяйственной деятельности предприятия: 5-е изд., перераб. и доп. – Мн.: ИП "Экоперспектива", 2005 г., с – 98.

менамоянд, ки он барои банақша гирифтани хароҷоти сохтори истеҳсоли маҳсулот ва таъминоти самаранокии ҷаъолияти корхонаҳои саноатӣ заминаи бозьтимод мегузорад.

Адабиёт

1. Адамчук В.В., Кокин Ю.П., Яковлев Р.А. Экономика труда/Учебник. Под ред. Адамчука В.В. М.: Финстатинформ, 2008. – С. 158
2. Алексеева М.М. Планирование деятельности фирмы. – М.: Финансы и статистика, 2002. – с.18
3. Грибанова Н.Н. Планирование и прогнозирование деятельности предприятия. – М.: Финансы и статистика, 2002. – с.83.
4. Кибанов А.Я. Экономика и социология труда. Учебник. - М.:ИНФРА-М, 2008. –с. 58.
5. Савицкая Г.В. Анализ хозяйственной деятельности предприятия: 5-е изд., перераб. и доп. – Мн.: ИП "Экоперспектива", 2005 г., с – 98.

Туйчикулов
Зухалҷон
Чоникулович

номзади илмҳои иқтисодӣ, мудири
кафедраи назарияи иқтисодии
Донишгоҳи давлатии тичорати
Тоҷикистон. E-mail: mr.zuhajjon@mail.ru

Дустова
Навраста
Оқилбоевна

ассистенти кафедраи иқтисодӣ ва
идоракунии Донишгоҳи давлатии
омӯзгории Тоҷикистон ба номи С.
Айнӣ E-mail: mr.zuhajjon@mail.ru

НАҚШ ВА МАҚОМИ КООПЕРАТСИЯИ МАТЛУБОТ ДАР ОМОДАСОЗИИ КАДРҲО

Дар шароити бозор кооператсияи матлуботи Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ғайр аз қонё намулдани маъфияту талаботи саҳмдорон, муҳайё созиву инкишофи зерсохтори соҳа, вусъат додани ҷамъиятҳои матлубот, ҳимояи маъфиятҳои иқтисодӣ, ҳуқуқи истеъмолкунандагон, таъсиррасонӣ ба сиёсати соҳаи истеъмолии мамлакат ва дигар масъалаҳои муҳими иқтисодӣ, ба масъалаи тайёр намулдани кадрҳо низ диққати ҷиддӣ медиҳад.

Инчунин кооператсияи матлуботи мамлакат савдои чакана, яклухту комиссияи, ҳуроки умумӣ, хариди маҳсулоти кишоварзӣ, ашёи хом, дигар маҳсулот, инкишофи бозору хоҷагҳои ёрирасон, истеҳсоли молу маҳсулот, пешниҳоди намулҳои гуногуни хизматрасонӣ, гузаронидани ҷорабиниҳои фарҳангиву варзишиӣ, нигоҳ доштани муассисаҳои олии таълимии кооператсияи матлубот, тайёр намулдани кадрҳо, тақмили ихтисоси кадрҳо, корҳои сохтмон, таъмиру ободонӣ ва ғайрияти иқтисоди хориҷиро низ ташкил намула истодааст. [3.с.52]

Гузаронидани ислоҳот дар ҳамаи соҳаҳои иқтисод бо таҳия ва қабули барномаҳои мукамал ба пешрафти хоҷагии халқӣ мамлакат мусоидат намул. Вобаста ба ин дар солҳои охир дар ғайрияти иқтисодиву иҷтимоии кормандони кооператсияи матлуботи ҷумҳурӣ низ пешравиҳои назаррас ба вучуд омадаанд. Омодаسازیи кадрҳо яке аз самтҳои асосии ғайрияти кооператсияи матлуботи ҷумҳурӣ ба шумор рафта, асоси пешравии соҳа мебошад. Умуман аз масъулиятшиносии кадрҳо, лаёқатмандӣ, маҳорати ташкилотчиӣ ва дониши кофии онҳо инкишофи тамоми соҳаҳои кооператсияи матлубот вобастагӣ дорад. [2.с.43]

Яке аз маъбаҳои асосии тайёр намулдани кадрҳои ба талаботи замони ҷавобгӯ донишгоҳу донишқадаи соҳаи кооператсияи матлуботи мамлакат мебошанд, ки ҳанӯз соли 1987 бо маблағгузориҳои соҳа ташкил карда шуда буданд. Аз ин ҷиҳат, Раёсати Иттифоқи Тоҷикматлубот бо мақсади беҳтар намулдани ҷараёни таълиму тарбия дар Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон ва Донишқадаи иқтисод ва савдои ДДТТ дар шаҳри Хучанд кӯшишҳои зиёд ба харҷ медиҳад. Ҳатто барои ҷалби хатмкунандагон ба корҳои илмию тадқиқотӣ бо дастгирии молиявии соҳа ва дар доираи барномаҳои байналмилалӣ таҳсилоти касбӣ, онҳо барои таҳсил дар зинаҳои магистратура, аспирантура ва докторантура ба донишгоҳҳои давлати Россия, Белоруссия, Украина ва дигар муассисаҳои таълимии хориҷи кишвар фириастода мешаванд. Дар доираи ин тадбирҳо, зиёда аз 50 нафар донишҷӯён ва хатмкунандагони ДДТТ дар доираи ин барномаҳо таҳсили худро давом дода тавонистанд.

Дар як давраи муайян аз ҳисоби маблағгузориҳои Иттифоқи Тоҷикматлубот дар Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон, ду гурӯҳи таълимӣ ташкил карда шуд, ки 41 нафар донишҷӯён аз рӯи ихтисосҳои молшиносӣ ва экспертизаи молҳои истеъмолий ва технологияи маҳсулоти ҳуроки омма ба таҳсил фаро гирифта шуда буданд. Инчунин барои қонё гардондани эҳтиёҷоти соҳаи кооператсияи матлуботи мамлакат, 25 нафар донишҷӯёни ихтисоси технологияи нигоҳдорӣ ва коркарди ашёи хоми ғизои (меваю сабзавот) Донишгоҳи давлатии Данғара низ, аз ҳисоби маблағгузориҳои соҳа, таҳсил намулданд.

Ба ғайр аз ин ҷиҳати таълими касбии корманди соҳа дар маркази бозомӯзи ва тақмили ихтисоси Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон курсҳои омӯзишӣ барои фурушандаҳо ва ошпазҳо ташкил карда шуда, 110 нафар соҳиби сертификат гардиданд.

Иттифоқи Тоҷикматлубот, дар ташкили ҷойҳои нави корӣ дар бозори меҳнати Ҷумҳурии Тоҷикистон, нақши муҳимро мебозад. Аз ҷумла солҳои 2014-2020 дар системаи кооператсияи матлубот барои 1626 нафар ҷойҳои нави корӣ ташкил карда шуд.

Бояд қайд кард, ки фаъолияти Иттифоқи «Тоҷикматлубот» бо қабул гардидани Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ворид намудани тағироту иловаҳо» ба Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи кооператсияи матлубот дар Ҷумҳурии Тоҷикистон» аз 5-январӣ соли 2008 беҳтар гардида, мавқеи худро дар ҷамъият боз ҳам мустаҳкам намуд. Нақши системаи кооператсияи матлуботи ҷумҳурӣ дар рушди ҳаёти иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангии кишварамон назаррас мебошад. [1.с.26]

Соҳаи кооператсияи матлуботи мамлакат дар ҳамаи ҷорабиниҳои умумиҷумҳуриявӣ ва ҷашнҳои миллӣ фаъолона ширкат намуда, дастовардҳои соҳа ва намоиш - фурӯши маҳсулотҳои гуногунро пешниҳоди мардуми ҷумҳурӣ гардонид.

Дар натиҷаи амалӣ намудани тадбирҳои самарабахш ва татбиқи қарорҳои санадҳои қабулнамудаи Раёсати Иттифоқи Тоҷикматлубот дар ҳамаи соҳаҳои фаъолияти кооператсияи матлубот пешравиҳо ба назар мерасад. Дар солҳои наздик Раёсати Иттифоқи Тоҷикматлубот ният дорад барои азнавсозии корпуси илмӣи Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон маблағи пулӣ дар ҳаҷми 200 ҳазор сомонӣ ҷудо намояд. Ин тадбир барои тайёр кардани кадрҳои шароити мусоид фароҳам меорад.

Ба андешаи мо, системаи кооператсияи матлуботи мамлакатро зарур аст, ки дар шароити имрӯза ба масъалаи омода намудани кадрҳои соҳибтаҳассус барои бозори меҳнати Ҷумҳурии Тоҷикистон, диққати ҷиддӣ диҳад. Аз ҷумла кушодани ихтисосҳои наву замонавӣ, ба монанди иқтисодиёти таҳлилӣ, танзими давлатии иқтисоди миллӣ, идоракунии давлатии иқтисодиёт, иқтисодиёти меҳнат, иқтисодиёти инкишофи илму технология, иқтисодиёт ва идоракунии минтақаҳои озоди иқтисодӣ, тафтишоти молиявӣ, кибернетикаи иқтисодӣ ва ғайраҳо, дар заминаи Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон ва Донишқадаи иқтисод ва савдои ДДТТ дар шаҳри Хучанд, мувофиқи мақсад мебошад. Ба ғайр аз ин, дар асоси ҳамкориҳои судманди байни давлат ва бахши кооперативӣ, ҷалби маблағҳои буҷетӣ барои оmodасозии кадрҳоро низ, ба роҳ мондан мумкин аст.

АДАБИЁТ

1. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ворид намудани тағироту иловаҳо» ба Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи кооператсияи матлубот дар Ҷумҳурии Тоҷикистон» аз 5-январӣ соли 2008.
2. Анҷумани XVI кооператсияи матлуботи Ҷумҳурии Тоҷикистон. Душанбе -2010
3. Исоматов Б.И. Инкишофи ҳозираи кооператсияи матлубот. Душанбе -2007

Ҳаёев Қ.А.

Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи
Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ, ассистенти
кафедраи молия ва қарз. Суроға:
735360, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш.
Кӯлоб, маҳаллаи С. Сафаров 16.
E-mail: qiyom1995@mail.ru.
Телефон: (+992) 988-00-60-29

НИЗОМИ МОЛИЯВӢ-ҚАРЗИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН ВА НАҚШИ ОН ДАР РУШДИ СОҲАҲОИ АФЗАЛИЯТНОКИ ИҚТИСОДИЁТ

Муносибатҳои дурусти пулӣ байни субъектҳои хоҷагидори кишвар масоили мубрам дар шароити муосир ба ҳисоб рафта, дар таъминнокии иқтисодиёт бо воситаҳои молиявӣ ҷиҳати ба роҳ мондани бахши истеҳсолоти дохила заминаи асосиро мегузорад. Аз ин ҷост, ки тамоми сохторҳои молиявии давлат кушиш намуда истодаанд, ки саривақт ва мӯътадил қишри истеҳсолии ҷамъиятро бо захираҳои молиявӣ таъмин намуда, дар гузариш аз як низоми ҳоси иқтисодӣ ба низоми дигар ҷиҳати расидан ба ҳадафҳои стратегии давлат таъмин намуда бошанд.

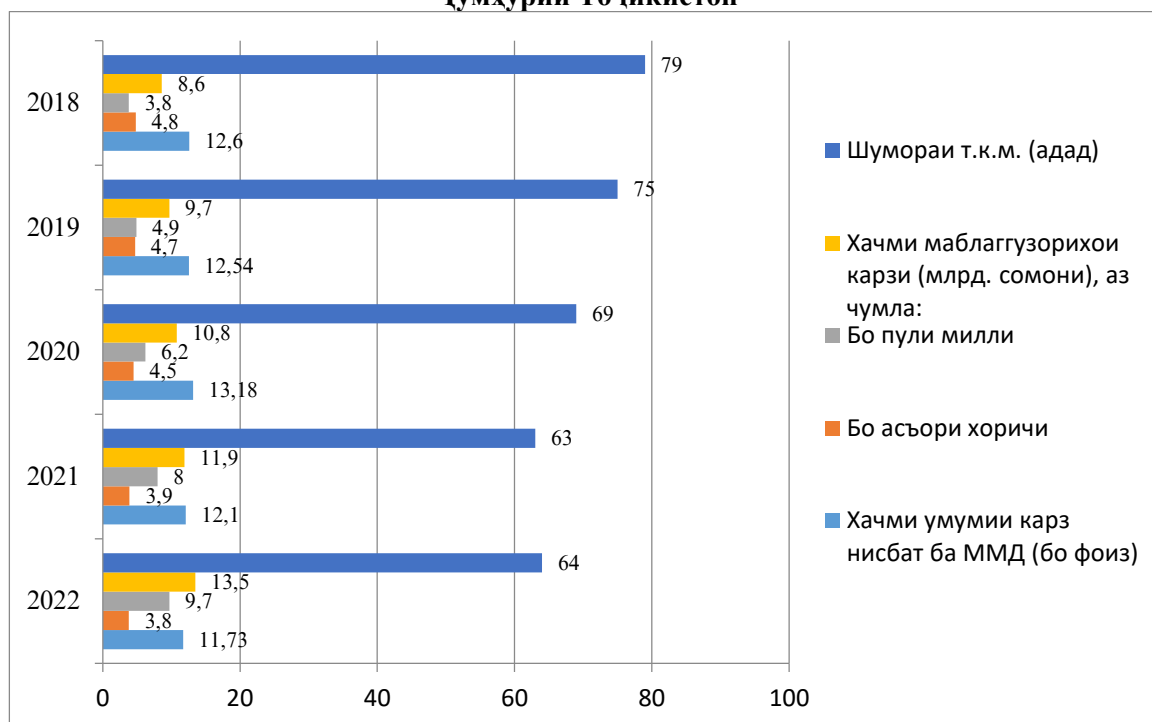
Гузариш ба муносибатҳои иқтисоди бозорӣ аз ҳар як соҳибкор тақозо менамояд, ки дар идораи босамари маблағҳо ва дар ин замина васеъ гардонидани ҳаҷми истеҳсолоти худ баҳри ба дастовардани даромади бештар мебояд дониши молиявии муосирро омӯхта бошад. Чунки шартҳои асосии низоми мазкур ин дониш ба ҳисоб рафта, дар вазъи зудтағйирёбанда ва мураккаби иқтисодӣ ҷиҳати ҳавасманд гардонидани субъектҳои хоҷагидории кишвар бо маблағҳои саривақтӣ нақши муҳимро мегузорад.

Бо дарназардошти ҷанбаҳои мусбати доштани дониши молиявӣ дар маҷаллаи илмӣ Бонки миллии Тоҷикистон чунин қайд шудааст, ки баланд шудани сатҳи саводнокии молиявии аҳоли ҳавфи талафотро паст намуда, манфиати иқтисодии захираҳои мавҷудаи молиявиро ҳам барои оилаи шахрванд ва ҳам барои низоми бонкӣ зиёд менамояд. Аз ҷониби дигар бошад, ин барои ҷорӣ кардани принципҳои маблағгузори бомасъулият ва таъмини устувории бозори молиявӣ мусоидат мекунад [5, с.81].

Яке аз олимони ватанӣ У.С.Ҳикматов бошад бар он ақида аст, ки баланд бароштани сатҳи саводнокии молиявӣ барои рушди иқтисодиёт ва низоми молиявӣ-қарзӣ, дар гузоштани замина барои зиёд гардидани сармоягузори дохилӣ, инчунин барои паст гардидани сатҳи камбизоатӣ кӯмак мерасонад [4, с.2]. Дар воқеъ, мебояд гуфт, ки сатҳи баланди дониши молиявии аҳоли ин олотӣ асосии иқтисодиёти муосир ҷиҳати бардавом ва бе осебпазирӣ фаъолият намудани субъектҳои хоҷагидор муҳим арзёбӣ гардида, дар муқобили хатарҳои воридшавандаи беруна амнияти молиявии субъект ва давлатро таъмин хоҳад намуд.

Ҷиҳати таъмини соҳибкорон бо воситаҳои молиявӣ ва фаъл гардонидани истеҳсолот бонкҳои тичоратӣ яке аз марказҳои асосӣ ба шумор мераванд. Низоми бонкӣ ягона сохтори молиявист, ки бо сиёсати самарабахши худ метавонад фаъолияти соҳибкоронро аз таъсири манфии бӯҳронҳои молиявӣ-иқтисодии ҷаҳонӣ ҳифз намуда, суботи молиявии кишварро таъмин намуда бошад. Ҳамасола, бонкҳои тичоратии Ҷумҳурии Тоҷикистон маблағгузориҳои қарзиро дар ҳаҷмҳои гуногун ҷиҳати рушди устувори фаъолияти иқтисодӣ равона менамояд. Тамоюли мазкурро метавонем дар диаграммаи №1 мушоҳида карда бошем:

Тамоюли маблағгузориҳои қарзии бонкҳои тичоратии
Ҷумҳурии Тоҷикистон

Манбаъ: таҳияи муаллиф дар асоси ҳисоботҳои Бонки миллии Тоҷикистон

Тибқи диаграммаи мазкур ба мо маълум мегардад, ки дар ин давраҳо ботадрич тамоюли афзоишҳои пешниҳоди қарзи низоми бонкӣ ба мушоҳида расида, аз 8,6 млрд. сомони соли 2018 ба 13,5 млрд. сомонӣ дар соли 2022 расидааст, ки афзоиш 4,9 млрд. сомони ро ташкил медиҳад.

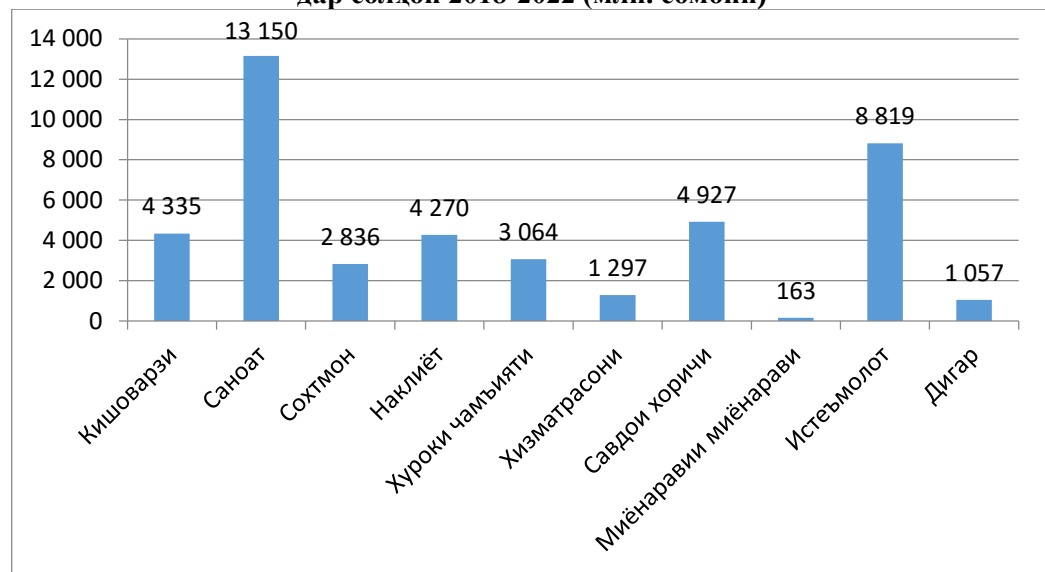
Тақвият бахшидани иқтисоди истеҳсолӣ, содиротӣ ва баланд бардоштани нишондиҳандаҳои муҳими макроиқтисодии кишвар вобастагӣ аз рушди низоми бонкӣ дошта, дар беҳ намудани сатҳи некуаҳволии мардум ҷойгоҳи хосаи худро дорад. Дар Барномаи миёнамуҳлати рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2021–2025 бошад, яке аз самтҳои муҳими маблағгузорию рушди устувори макроиқтисодӣ ин маблағгузорию қарзии низоми бонкӣ ба ҳисоб меравад [1, с.46]. Ин аст, ки дар баробари ҳиссаи назарраси бонкҳои тичоратӣ аз ҷониби Ҳукумат низ ҳамасола аз қисмати даромадҳои худ маблағҳои муайян баҳри рушди соҳаҳои иқтисодӣ ва дар ин замина расидан ба ҳадафҳои стратегӣ ҷудо ва равона карда мешавад.

Низоми молиявӣ-қарзӣ ҷузъи асосӣ ва ҷудонапазирии бахши истеҳсолӣ ва тақрирестеҳсолии кишвар доништа шуда, дар таъмини шуғли доимӣ ва афзоиш додани ҳаҷми захираҳои молиявии давлат заминагузор мебошад. Аз ин рӯ, Гулмирзоев Д.Г. ва Оймаҳмадов Г.Н. чунин дарҷ менамоянд, ки бозори мўътадили молиявӣ дар ҳаракати озоди маблағҳо ва таъмини раванди тақрирестеҳсол нақши асосиро мебозад. Аз ин рӯ, бо ёрии он пасандозу амонатгузорию дохилӣ ва берунӣ таъмин карда шуда, қисме аз воситаҳои он ҳамчун барои маблағгузорӣ ба корхонаҳо, фирмаҳо ва давлат дода мешавад [2, с.14]. Маҳз бо сиёсати дурусти молиявӣ-қарзӣ босуръат ғанигардидани қисмати даромади давлат дарназар доштани шуда, имконияти мусоид чихати ҳамгиро шудан бо иқтисоди минтақа ва ҷаҳон пайдо хоҳад шуд.

Дар маҷаллаи дигари илмӣ Бонки миллии Тоҷикистон чунин оварда шудааст, ки самаранокӣ фаъолияти ташкилотҳои қарзӣ ин амнияти суботи молиявии низоми бонки мамлакатро аз ҳар гуна шокҳо, таҳримҳо, пандемияву бӯҳронҳо таъмин намуда, рушди бемайлони иқтисоди миллиро устувору пойдор нигоҳ медорад [3, с.55]. Бинобар ин ҳам, бонкҳои тичоратӣ чихати афзоиш додани ҳаҷми даромади худ ва дар ин замина нишон додан қобилияти баланди истодагарӣ бар муқобили хатарҳои ногаҳонӣ маблағгузориҳои қарзиро ба соҳаҳои афзалиятноки мухталифи иқтисодӣ дар панҷ соли охир дар ҳаҷми 43,9 млрд. сомонӣ равона намуда, ҳиссаи мусбати худро дар рушди иқтисодиёти миллий гузошта истодааст. Дар диаграммаи навбатӣ метавонем тамоюли маблағгузориҳои қарзиро дар байни соҳаҳо дида бошем:

Диаграмма №2

**Тамоюли ҳаҷми маблағгузориҳои қарзии бонкҳои тиҷоратии Ҷумҳурии Тоҷикистон
ба соҳаҳои афзалиятноки иқтисодӣ
дар солҳои 2018-2022 (млн. сомонӣ)**

Манбаъ: таҳияи муаллиф дар асоси ҳисоботҳои Бонки миллии Тоҷикистон

Аз натиҷаи нишондиҳандаҳои диаграммаи мазкур ба он хулоса омадан лозим аст, ки дар байни соҳаҳои афзалиятнок ҳаҷми бештари қарзҳо ба рушди соҳаи саноат равона гаштааст. Чунки дар мавриди беҳшавии вазъи он нисбат ба солҳои қабла имконияти мусоид чихати бунёди корхонаҳои нави истеҳсолӣ, таъмини бозори истеъмолӣ бо маҳсулоти саривақтӣ, истеҳсоли маҳсулоти воридотивазкунанда, зиёд намудани иқтидори содиротии кишвар пайдо гашта ва ҳамзамон, баланд бардоштани тавозуни савдои кишварро дар гардиши савдои хориҷӣ таъмин менамояд, ки дар ин самт метавонем ҳарчи зудтар ба ҳадафҳои стратегии кишвар расида бошем.

Вобаста ба таҳлилҳои дар боло овардашуда ва мусбат арзёби гаштани раванди низоми молиявӣ-қарзӣ дар рушди тамоми бахшҳои воқеии иқтисодӣ метавон гуфт, ки ҳоло ҳам як қатор мушкилотҳои ҷашмрас дар кишвар мавҷуд ҳастанд, ки боиси монёи фарогирии молиявӣ гашта, намегузоранд қувваҳои дохилаи истеҳсолкунанда баҳри истифодаи оқилонаи захираҳои иқтисодӣ фаъол бошанд, аз ҷумла ба монандӣ:

- ба андозаи зарурӣ бадаст наовардани эътимоди аҳоли дар бахши бонкдорӣ;
- захираҳои нокифояии ҳудии ташкилотҳои қарзии молиявӣ;
- набудани имтиёзҳо ба муштариёни доимӣ;
- аз байн рафтани бархе аз бонкҳои мушкилотдор;
- бозори рушднаёфтаи бонкӣ дар кишвар.

Дар асоси мушкилотҳои мушаххаси дар боло дарҷгардида, истифодаи самараноки роҳҳои зеринро баҳри ҳал ва даст ёфтан ба сатҳи баланди рушди иқтисодӣ ва дар ин замина афзоиш додани иқтидори молиявии давлат зарурӣ мешуморем:

- устувор гардонидани сармояи бонкҳо дар асоси пешниҳоди хизматрасониҳои муосир;
- омӯхтани таҷрибаҳои низоми бонкдорӣ давлатҳои мутарракӣ;
- зиёд намудани бахши инфрасохтори бонкӣ дар минтақаҳои кишвар;
- дар асоси имтиёзҳои пасандозӣ ҷалби бештари онҳо;
- ба роҳ мондани ҳаҷми бештари маблағгузориҳои қарзӣ дар соҳаҳои истеҳсолӣ.

Нақши низоми молиявӣ баҳусус қарзӣ дар фарогирии субъектҳои хоҷагидор бо маблағҳои саривақтӣ чихати тақвият бахшидани неруи истеҳсолӣ муҳим арзёбӣ гардида, дар мавриди сиёсати дуруст ва дастрасии муътадили он имконияти мусоид баҳри таъмини бештари аҳоли ба шуғл, босуръат фаъол гаштани бахши истеҳсолӣ, баланд гардидани нишондиҳандаҳои макроиқтисодӣ, паст намудани сатҳи камбизоатӣ ва баланд бардоштани нуфузи кишвар дар шароити ҷаҳонишавӣ пайдо хоҳад шуд.

АДАБИЁТ

1. Барномаи миёнамуҳлати рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2021–2025. – Душанбе, 2021. - 46 саҳ;
2. Гулмирзоев Д.Г., Оймаҳмадов Г.Н. Менеҷменти молиявӣ: дастури таълимӣ. - Душанбе: «Маориф ва фарҳанг», 2004. - 153 саҳ;
3. Маҷаллаи Бонки Миллии Тоҷикистон «Бонкдорӣ Тараққиёт Ҷаҳонишавӣ», Душанбе, «Орбита», апрел-июни 2022. 2 (97). - 84 саҳ;
4. У.С.Ҳикматов. Саводнокии молиявӣ: васоити таълимӣ. – Душанбе: «Ирфон», 2021. - 340 саҳ;
5. Маҷаллаи Бонки Миллии Тоҷикистон «Бонкдорӣ Тараққиёт Ҷаҳонишавӣ», Душанбе, «POLYGRAPHGROUP», январ-март 2018. 1 (80). - 88 саҳ.

Джабборов Абдусаттор

доктор экономических наук,
профессор кафедры «Финансы»
Таджикского государственного
университета коммерции 734055.
Республика Таджикистан, г.
Душанбе, ул. Дехоти 1/2. тел.: 907-
71-93-53,

Болтуева Фарангис Аличоновна
Амонуллоев Анис Фатхуллоевич
Холиков Шомил Холикович
Бобоева Саида Рачабалиевна

магистранты второго курса
специальности 250104 «Финансы и
кредит» Таджикского
государственного университета
коммерции 734055. Республика
Таджикистан, г. Душанбе, ул.
Дехоти 1/2.

НЕКОТОРЫЕ АСПЕКТЫ ФИНАНСИРОВАНИЕ СОЦИАЛЬНОЙ СФЕРЫ В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН

В современном обществе социальная политика призвана выполнять две тесно связанные между собой основные функции – защиты и развития. Социальная защита может обеспечиваться на основе бюджетного или страхового метода финансирования. При этом использование тех или иных организационно-правовых форм может иметь различные социальные и экономические последствия, которые необходимо учитывать при осуществлении управления данной отраслью. Бюджетный механизм финансового обеспечения социальной сферы предусматривает социальные выплаты за счет общих налоговых и неналоговых поступлений без закрепления соответствующих источников доходов за данными видами расходов. Финансовый механизм, базирующийся на страховых принципах, имеет характер системы государственного финансирования социальных расходов за счет аккумулирования финансовых средств в государственных внебюджетных фондах, включенных в состав бюджетной системы государства[5].

Государственные средства представляют собой совокупность денежных отношений, формируемых, распределяемых и используемых через республиканский бюджет, местные бюджеты и национальные целевые фонды, накопленные средства и другие финансовые ресурсы. Государственный бюджет Республики Таджикистан состоит из двух бюджетных уровней [3., С. 8], которые представлены на рисунке 1.

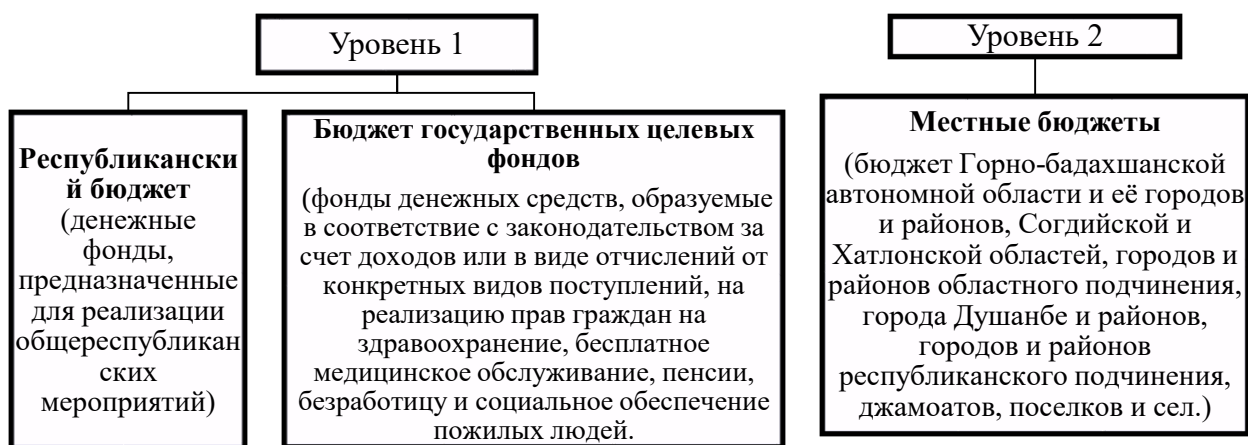

Рисунок – 1. Структура государственного бюджета Республики Таджикистан.

Источник: Каримова М.Т., Вазиров С.З., Махкамов Б.Б., Нарзиев Х.Ш. Практикум бюджетного анализа. – Душанбе: Ирфон, 2015. - С. 8

Важное направление социальной политики государства, посредством которого, в первую очередь, реализуется функция *развития*, его роль в обеспечении производства социально значимых

благ в нематериальных сферах (образование, здравоохранение, культуре, социальная страхование и защита).

Одна из основных целей экономической политики современного государства - полная финансовая поддержка уязвимой социальной системы населения, направленная на всестороннее развитие граждан и социальное равенство. В меняющейся экономике социально-экономические вызовы кризисного периода не только изменили масштабы, формы и механизмы реализации, но и потребовали глубокого теоретического изучения экономического содержания социального финансирования государством.

Президент Республики Таджикистан, Лидер нации уважаемый Эмомали Рахмон в своем послании Маджлиси Оли Республики Таджикистан отметил что «общий объем расходов государственного бюджета на социальные сферы с 9,1 миллиарда сомони в 2018 году увеличился до 14,7 миллиарда сомони в 2022 году, или на 62 процента.

В течение пяти последних лет только на развитие сферы образования и здравоохранения было направлено 36 миллиардов сомони, а доля инвестирования социальных сфер в общем объеме расходов государственного бюджета была доведена в целом до 44-х процентов.

В упомянутый период за счет всех источников финансирования было построено и сдано в эксплуатацию 842 здания для образовательных учреждений на 382 тысяч ученика, в том числе в 2022 году 190 учебных корпусов на 87 тысяч ученика» [4.].

Расходы Республики Таджикистан в социальной сфере в 2020 году составили 12 млрд. 887 млн. 349 тысяч сомони, что составляет 15,6% ВВП. В том числе, 4 млрд. 534 млн. сомони на образование; 3 млрд. 450 млн. сомони на здравоохранение, 894 млн. сомони на культуру и спорт и свыше 4 млрд. сомони на социальное страхование и социальную защиту, включая социальные налоги, которые составляют 4,8% ВВП. Анализ финансирования социальной сферы РТ представлено на таблице 1.

Таблица 1.
Финансирование социальной сферы Республики Таджикистан
(тыс. сомони)

Социальные сферы	2020	% к ВВП	2021	% к ВВП
Образование	4311,4	5,2	5259873,6	5,3
Здравоохранение	2583,1	3,1	2850088,8	2,9
Культура – спорт	987,1	1,2	1162371,5	1,2
Соц.страхования и социальная защита	3865,9	4,7	4193545,2	4,2

Источник: Статистический ежегодник Республики Таджикистан

Согласно данным таблице 1, в 2020 году по сравнению с 2017 годом финансирование социальных сфер увеличился образования на 26,6%, здравоохранения на 139,4%, культуры и спорта на 8,7%, социальная страхования и социальная защита - 23,4%.

Значительная часть бюджетных средств - 2 млрд. 946 млн. 094 тыс. сомони в 2020 году были направлены на выплату пенсий. На компенсационные выплаты и адресную социальную помощь выделено 524 млн. 647 тыс. сомони, а на социальные услуги, включая финансирование социальных служб, выделено только 60 млн. 191 тыс. сомони. В 2020 году этот показатель снизился до 4,8% ВВП.

В своем послание Президент РТ, Эмомали Рахмон отметил что «в 2020 году для большей социальной поддержки пенсионеров, инвалидов, детей сирот и малообеспеченных семей был предпринят ряд эффективных мер, более чем 700 тысячам жителям из числа уязвимых групп общества было выплачено более чем 250 миллионов сомони дополнительной социальной помощи» [4].

Для сравнения, общие затраты только на социальную защиту в Европе и Центральной Азии в среднем на 16,5% выше, чем в других странах мира. Во многих странах доля расходов на социальную защиту в ВВП увеличилась, включая снижение в последние годы и высокий уровень безработицы. В других странах из-за бюджетной консолидации и мер жесткой экономии расходы на социальную защиту в процентах от ВВП снизились. Республика Таджикистан - одна из таких стран.

В сравнении с регионами уровень финансирования здравоохранения и социальной защиты в Таджикистане составляет относительно низкий процент ВВП, что в основном связано с низким уровнем пенсий и пособий. Реформа финансирования должна решить две группы проблем:

- Недостаточное финансирование здравоохранения и социальной защиты, высокие неформальные платежи за медицинские услуги, которые являются основными препятствиями для доступа к медицинским услугам для населения, особенно уязвимых групп, низкие уровни пособий и пенсий, а также неформального сектора и мигрантов;

- Недостаточный потенциал государственных органов, устаревшие методы сбора средств и распределения ресурсов ограничивают сбор средств, для обеспечения доступа и равенства для всех граждан, а устаревшая инфраструктура не позволяет эффективно использовать организацию труда.

Необходимо продолжать совершенствовать политику по финансированию систем здравоохранения и социальной защиты и принимать эффективные меры по затратам.

Особое внимание следует уделять разработке новых социальных программ, а также показателей эффективности и мотивации участников программ, которые набирают более высокие баллы. Также следует приложить усилия для улучшения качества охраны здоровья матери и ребенка, социального страхования, расширения формального сектора.

Для укрепления потенциала государственных органов по разработке эффективной социальной политики, включая обеспечение эффективного финансирования во всех областях социальной сферы.

В развивающихся странах часто утверждают, что эффективные меры социальной защиты не могут быть сохранены при реформировании системы и что сокращение государственных расходов на социальную защиту является необходимой мерой. В Таджикистане, как и в других развивающихся странах, часто утверждают, что невозможно увеличить расходы на социальную защиту.

Доступ к бюджетным маневрам имеет особое значение для экономического и социального развития, для достижения высокого уровня развития страны, для устойчивого человеческого развития, особенно для детей и женщин, и для реализации прав человека, особенно в периоды застоя. Но даже в развивающихся странах есть решение, которые нужно рассмотреть и это поможет определить фискальное пространство, финансовые возможности бюджета и мобилизацию ресурсов как для установления и расширения минимального уровня социальной защиты, так и для развития системы социальной защиты в целом.

Когда начинаете оценивать и изучать бюджетно-финансовые возможности, важно понимать, что государственные расходы и доходы сильно различаются в разных странах. Следует изучить все возможные варианты бюджетных маневров. Основной принцип заключается в том, что государства должны использовать все доступные ресурсы для защиты прав человека, но многие страны не делают этого из-за ограниченности государственных доходов и расходов. Правительство Таджикистана также выделяет относительно ограниченные государственные средства на социальную защиту. Следует понимать, что финансирование системы социальной защиты - это политический выбор любого государства.

В то время как одни государства используют все бюджетно-финансовые возможности, другие не используют его вообще. Многие страны, даже во время экономического спада, смогли мобилизовать значительные ресурсы для развития социальной защиты. Используя все средства для увеличения финансирования в этой области, такие страны смогли обеспечить устойчивый взаимосвязанный рост в экономическом и социальном секторах, что позволило им изыскивать все больше и больше ресурсов.

В статье описаны восемь способов, изыскать бюджетно-финансовые возможности для применения и расширения программ социальной защиты Республики Таджикистан.

Способы внедрения и расширения программы социальной защиты в разных странах мира представлены в рис 2.

Способы внедрения и расширения программы социальной защиты в мере:	Перераспределение государственных расходов;
	Увеличение налогов;
	Расширение охвата социального страхования и рост доходов от взносов;
	Получение помощи и денежных средств от других государств и международных организаций;
	Сокращение и полная ликвидация незаконных финансовых потоков;
	Использование фискальных и валютных резервов;
	Управление задолженностью: заем или реструктуризация существующего долга;
	Принятие более адаптивной макроэкономической структуры.

Рисунок – 2 Способы внедрения и расширения программы социальной защиты в разных странах мира

Источник: Рекомендации МОТ 2012 года о минимальных уровнях социальной защиты (№202). Составлено автором.

• **Перераспределение государственных расходов:** это традиционный вариант оценки фиксированных бюджетных расходов путем оценки государственных расходов. Таким образом, вместо финансирования дорогостоящей политики и неэффективных инвестиций, средства можно направлять на более эффективные и значимые социально-экономические цели, которые приносят пользу, как в социальном, так и в экономическом и политическом плане. Устранение неэффективных затрат.

• **Увеличение налогов:** налоговые поступления могут быть увеличены путем корректировки различных налоговых ставок - например, от валового дохода, специальной финансовой деятельности, личного дохода, имущества, импорта или экспорта, добычи природных ресурсов и продаж алкогольных напитков и табака, или за счет более эффективного сбора налогов и контроля.

• **Расширение охвата социального страхования и рост доходов от взносов:** в нынешней системе социального страхования расширения социального страхования и роста доходов пенсионного и социального фонда, а также дальнейшее сокращение государственных расходов на социальное страхование являются надежным способом передачи государственных средств в финансирование социальной помощи. Высвобождение бюджетных средств на других социальных целей и задач, таких как повышение социального благосостояния или внедрение новых программ социальной помощи, поможет повысить уровень социальной защиты и формализовать неформальную экономику.

• **Получение помощи и денежных средств от других государств и международных организаций:** это относится к участию других стран, доноров или международных организаций и их помощи в создании благоприятных социально-экономических условий в регионе.

• **Сокращение и полная ликвидация незаконных финансовых потоков:** Согласно расчетам, объем ресурсов, незаконно передаваемых из развивающихся стран каждый год, в десять раз превышает объем помощи, получаемой этими странами. Необходимо усилить борьбу с финансовыми преступлениями, такими как отмывание денег, взяточничество и уклонение от уплаты налогов, которые лишают страны средств, необходимых для социально-экономического развития.

• **Использование фискальных и валютных резервов:** используйте валютные резервы и другие государственные доходы для специальных фондов, таких как независимые фонды благосостояния, и / или используйте валютные резервы центрального банка для целей национального и регионального развития.

• **Управление задолженностью: заем или реструктуризация существующего долга:** активно ищите внутренние и внешние займы под низкие проценты, в том числе прибыльные, и тщательно оценивайте устойчивость долга. Для стран с огромной задолженностью реструктуризация долга возможна и разрешена, особенно когда законность самого долга вызывает сомнения и / или погашение долга может ухудшить положение уязвимых групп населения.

Такие займы можно получить в коммерческих банках, банках или фондах развития. Кредиты коммерческих банков менее предпочтительны, потому что они обычно предлагаются по более высоким процентным ставкам и с более жесткими условиями.

• **Принятие более адаптивной макроэкономической структуры:** цели макроэкономической политики могут варьироваться от поддержки экономического роста, стабилизации цен и контроля инфляции до плавного перехода через экономические периоды, сокращения безработицы и бедности и содействия социальной справедливости. В последние десятилетия макроэкономические меры были сосредоточены на стабилизации краткосрочной экономики, особенно в борьбе с инфляцией и бюджетным дефицитом. В долгосрочном плане такие меры направлены на либерализацию экономики, интеграцию национального рынка в мировые рынки, а также на привлечение инвестиций. При разработке таких макроэкономических мер во многих развивающихся странах существует риск того, что другие важные цели, такие как рост занятости и социальное развитие, будут считаться второстепенными и приоритетными.

Все варианты, описанные в этой статье, были поддержаны международными финансовыми организациями. Многие государства используют их десятилетиями и показывают разные результаты, которые приведены в рисунке 3.

Каждая страна уникальна, поэтому следует тщательно рассмотреть все возможные возможности для Республики Таджикистан, включая потенциальные риски и сделки. В результате можно выбрать одновременно несколько вариантов или один из предложенных. Такие решения должны приниматься через социальный диалог. И решение этой проблемы связано с ролью государства как главного гаранта прав человека, человеческого развития и социальной защиты.

Рисунок - 3 Использование способов внедрения и расширения программы социальной защиты в мере

На основе анализа были выделены два основных типа проблем в системах социальной защиты. Это связано с неполным охватом уязвимых групп и слоев населения и недостаточным уровнем социальных выплат. Представленная работа и содержащаяся в ней информация нацелена на выявление этих основных проблем и других вопросов, а также на разработку соответствующих рекомендаций.

В целях защиты населения от основных социальных угроз на протяжении всей жизни, социальные гарантии, предоставляемые национальными минимальными уровнями социальной защиты, должны быть нацелены на постепенное расширение охвата.

Существующие недостатки в основном связаны с адекватностью выплачиваемых социальных пособий, размер которых должен гарантировать пожилым людям, нуждающимся в приобретении или использовании необходимых товаров и услуг, включая медицинскую помощь. Их доход должен быть выше черты бедности и достигать минимума, требуемого национальным законодательством. Для этого в первую очередь рекомендуется определить минимальные уровни (прожиточный минимум, минимальный потребительский бюджет) и установить размер пособий не ниже этих показателей.

Возможности обеспечить население соответствующей медицинской помощью, социальными льготами и пособиями в Республике Таджикистан тесно связаны с миграционным процессом с его формальной и неформальной структурой, с миграционным процессом. При оценке минимального уровня социальной защиты необходимо учитывать национальные особенности, в том числе значительную долю сельских жителей и трудовых мигрантов в структуре населения.

В интересах социальной защиты наемных работников, работающих по трудовым договорам и получающих фиксированный доход (оклад, вознаграждение), создаются социальные системы, в

том числе здравоохранение, страхование, финансовые ресурсы, которых покрываются страховыми взносами, взимаемыми с работодателей и работников. В то же время работники неформальной экономики и их семьи, как правило, не охвачены социальным страхованием и подвергаются различным социальным рискам, особенно в непредвиденных обстоятельствах.

Как можно скорее должны быть разработаны и реализованы стратегии реформ и необходимо выбрать механизмы, чтобы провести преобразования в системе социальной защиты, которые, в свою очередь, обеспечат создание конкурентоспособной экономики и благосостояние всего населения. Также необходимо разработать новую концепцию социальной защиты и среднесрочную стратегию с учетом произошедших значительных изменений, которые закладывают основу для дальнейших реформ. Эффективные меры в этой сфере улучшат функционирование рынка труда, системы здравоохранения, социальной защиты и государственного социального страхования, а также миграции.

Для развития институциональной сферы социального обслуживания необходимо расширить сети социальных служб и повысить уровень квалификации работников социального обслуживания.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Доклад о социальной защите в мире в 2017–2019 годах. Обеспечение всеобщей социальной защиты для достижения Целей в области устойчивого развития / Группа технической поддержки по вопросам достойного труда и Бюро МОТ для стран Восточной Европы и Центральной Азии. – Москва: МОТ, 2018. С. 490.
2. Закон РТ «О государственном бюджете на 2020 год», г. Душанбе, от 26 ноября 2019 года, №1650.
3. Каримова М.Т. Практикум бюджетного анализа / М.Т. Каримова, С.З. Вазиров, Б.Б. Махкамов, Х.Ш. Нарзиев. - Душанбе: Ирфон, 2015. — 88 с.
4. Послание Президента Республики Таджикистан, Лидера нации уважаемого Эмомали Рахмона Маджлиси Оли Республики Таджикистан «Об основных направлениях внутренней и внешней политики республики». Душанбе 23 декабря 2022 года.
5. Соболева И. В. Социальная политика как фактор устойчивого развития. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://vasilieva.narod.ru/11_3_03.htm.
6. Статистический ежегодник Республики Таджикистан. Душанбе 2022
7. Джабаров А.Дж., Марупова Н.Ш., Саидова М.Х. Методические основы разработки социальных программ в условиях рыночных отношений // Вестник Таджикского государственного университета коммерции, научный журнал, №4 (2) – 2018, Душанбе: ТГУК, 2018, - С. 64-72. (0,5 п.л.) (авторских - 0,2). ISSN 2308-054X
8. Марупова Н.Ш. Низомии ҳифзи иҷтимоии аҳоли дар Ҷумҳурии Тоҷикистон // Вестник Таджикского национального университета, Серия социально-экономических и общественных наук, научный журнал, 2019. №5. Часть I, Душанбе: Маркази таъбу нашр, баргардон ва тарҷума, 2019, – С. 152-158. (0,375 п.л.). ISSN 2413-5151
9. Марупова Н.Ш. Анализ системы социальной защиты населения Республики Таджикистан // Вестник Таджикского национального университета, Серия социально-экономических и общественных наук, научный журнал, 2019. №6. Душанбе: Маркази таъбу нашр, баргардон ва тарҷума, 2019, – С. – С. 41-47. (0,375 п.л.). ISSN 2413-5151
10. Джабаров А., Марупова Н.Ш. Продуктивная занятость как фактор социальной защищенности населения. // Вестник «Таджикистан и современный мир» Центр статистических исследований при Президенте Республики Таджикистан, №5 (68) 2019, Душанбе - 2019. – С. 45 - 55. (в соавторстве, автором 0,33 п.л.). ISSN 2075-9584
11. Марупова Н.Ш. Система социальной защиты населения в Республике Таджикистан и ее особенности // Вестник Таджикского государственного университета коммерции, научный журнал, №2 (36) – 2021, Душанбе: ТГУК, 2021. – С. 156-161. (0,31 п.л.)
12. Фақеров Х.Н., Саидова М.Х., Марупова Н.Ш. Особенности социальной защиты населения в условиях трансформационных процессов // Вестник Таджикского государственного университета коммерции, научный журнал, №3 (37) – 2021, Душанбе: ТГУК, 2021. – С. 20 - 26 (0,375 п.л.) (авторских - 0,1). ISSN 2308-054X

МАСЪАЛАҲОИ РУШДИ БОЗОРИ ХИЗМАТРАСОНИҲОИ ТАЪЛИМӢ-РАҚАМӢ

Мояи рушди бозори маҷозии таҳсилотро татбиқи технологияҳои рақамӣ ё рақамикунонии соҳаи маориф ташкил медиҳад. Бидуни рақамикунонии хизматрасониҳои соҳаи маориф мавҷудияти дигар шаклҳои бозорҳои рақамӣ (маҷозӣ) ғайриимкон аст. Дар рушди минбаъдаи рақамикунонии иқтисодиёти миллӣ монеаҳои зиёди кадрӣ (омода намудани мутахассисони соҳаҳои рақамӣ) ва иқтисодие меистанд, ки бидуни тавсеа бахшидани бозори хизматрасониҳои таҳсилоти олӣ ва ҳалли воқеъбинонаи он дар шароити имрӯзаи Ҷумҳурии Тоҷикистон ғайриимкон аст. Аз ҳамин хотир зарурати таҳлил, баҳодиҳӣ ва арзёбии ҳолати рушди рақамикунонии хизматрасониҳои таҳсилоти олӣ, ки яке аз ҷузъҳои таркибӣ, ниҳоят муҳим ва мубоҳисавии илмӣ иқтисодиёт мебошад ҳадафи таҳқиқоти мазкурро бармало менамояд.

Дар натиҷаи омӯзиши пажӯҳишҳои олимони нуқтасанҷи ватанӣ ва хориҷӣ чунин ақида ҳосил шуд, ки сатҳи рушди рақамикунонии иқтисодиёт тавассути низоми нишондиҳандаҳои миқдорӣ – индекаторҳо амалӣ карда шавад. Дар баробари ин «индекатор» нишондиҳандаи мураккабест, ки ҳолати як раванди муайянро тавсиф мекунад ва метавонад бо мурури замон арзиши онро тағйир диҳад. Дар чунин шароит мутаносибан, фарзияе ба миён меояд, ки дар асоси нишондиҳандаҳои махсус сатҳи рушди рақамисозии хизматрасониҳои бозори таҳсилотро дуруст арзёбӣ кардан мумкин аст.

Барои исботи фарзияҳои дар боло дарҷгардида ду равишро истифода намудан мумкин аст [1, 291 с.].

- равише, ки ба муайян кардани тавсифи иқтисодии арзишҳои баҳодиҳии интегралӣ бо усулҳои «свёртиқӣ» (ду усули бо ҳам монанд ё раванди омехта намудани усулҳо) муаллифони он пажӯҳишгарони рус А. Н. Колмогоров [2], А. Н. Ширяев [5], В. В. Напалков [3] асос ёфтааст. Доир ба усули мазкур дар таълифоти муҳаққиқони ғарбӣ А.А. Домингес [6, Р. 38-49], В.И. Слюсар [7, Р. 50-53] дучор омадан мумкин аст, ки онҳо дар таҳқиқоти илмиашон бо истифодаи таҷрибаҳои дар амал татбиқ намудаашон самаранокии истифодаи усули зикргардидаро ба таври мӯъҷаз исбот намудаанд. Бояд қайд намуд, ки усули мазкур бо таъияи методҳои амсиласозии математикӣ анҷом дода мешавад ва эътимоднокии натиҷаҳо дар асоси иттилооти дақиқ ба вуҷуд омадааст дуруст инъикос менамояд.

- равише, ки арзёбии умумии ҳолати рушди объекти таҳқиқшавандаро бо ёрии нишондиҳандаи интегралӣ таъмин менамояд. Бо усули зикргардида аксарияти муҳаққиқони ватанӣ ва хориҷӣ таҳқиқоти илмӣ анҷом додаанд. Нишондиҳандаи интегралӣ бо дарназардошти хусусияти сифати хизматрасонии таҳсилот муайян карда мешавад.

- равиши баҳодиҳии қоршиносӣ дар асоси пурсишномаҳо, ки аз ҷониби қоршандони таҷрибадорӣ соҳаи таҳсилоти олӣ анҷом дода шудааст. Усули мазкур низ яке аз усулҳои серистеъмоли илмӣ иқтисодиёт мебошад. Дар пажӯҳишҳои муҳаққиқони ватанӣ ва хориҷӣ ҷиҳати татбиқи усули мазкур маълумоти кофӣ гирифта мумкин аст.

- равиши синергетикӣ – истифодаи усулҳои анаъанавӣ дар низоми навшудаистода. Равиши мазкурро дар ибтидо муҳаққиқон дар амалия ё худ объектҳои табиӣ истифода мебарданд. Аммо бо мурури замон тавонмандии равиш бо ёрии амсиласозии иқтисодӣ – математикӣ талғам гардонид шуд. Муҳаққиқон дар аввалҳо усули мазкурро як навъ алоқамандии илмӣ бо ёрии усулҳои маъмули математикӣ, физикӣ, кимиёуновон мекарданд. Бо гузашти асрҳо онҳо мавқеи худро амалан ишғол намуданд. Намоёндагони аввалини мактаби математикони классикӣ ва намоёндагони мактаби муосир ташкил медиҳанд. Намоёндагони мактаби мазкур пажӯҳишгарони машҳур Ф. Кенэ (1975 «Экономическая таблица»), А. Смит («Модели классики макроиқтисодӣ»), Д. Риккардо («модели савдои байналхалқӣ») бо мақсадҳои тасвир ва тадқиқ истифода бурда буданд. Дар асри XIX ҷаҳми бузургро дар моделсозии иқтисоди бозорӣ мактаби риёзӣ (Л. Валрас, О. Курно, В. Парето, Ф. Эчворд ва дигарон) гузоштааст. Дар асри XX усулҳои риёзии моделсозӣ бисёр ҳам васеъ мавриди истифода қарор гирифта, бо истифодабарии он қариб тамоми қорҳои ба муофоти Нобелӣ сарфарозшуда оид ба иқтисодиёт алоқаманд аст (Д.Хикс, Р. Солоу, В. Леонтев, П. Самуэлсон ва

дигарон асос гузоштаанд. Дар асри XX олимони рус аз қабили В. К. Дмитриев, Е.Е. Слуцкий, В.С. Немчинов, В.В. Новожилов, Л. В. Кантарович, ки на танҳо дар моделсозии иқтисодӣ - математикӣ, балки дар рушди соҳаи маориф саҳми босазо гузоштаанд, як зумра таҳқиқоти муҳими илмӣ анҷом додаанд.

Ба вучуд омадани рақобати шадид дар бозори хизматрасониҳои таълимӣ таҳияи нишондиҳандаҳои самаранокии истифодаи технологияҳои рақамиро дар муассисаҳои олии таълимӣ тақозо мекунад. Коркади низоми мушаххас ва тавсияҳои илман асоснок бо дарназардошти унсурҳое, ки иқтидори куллии иҷтимоӣю иқтисодии донишгоҳро ташкил медиҳанд, дар назари аввал содда аст, вале дар асл ба таври васеъ истифода шуданашон тамоман ғайримикон аст. Тамоюли мазкур ба истифодаи самаранокии иқтидори иҷтимоӣю иқтисодӣ таъмин будани муассисаи таҳсилоти олиро тақозо менамояд.

Айни замон аз ҷониби муҳаққиқони ватанӣ ва хориҷӣ самарани истифодаи технологияҳои рақамӣ ба таври мушаххас баҳо додашуда бошад ҳам дар низоми таҳсилоти миллий, касе ба пуррагӣ атрофи масъала ва мушкилоти ҷойдошта, ки бо ёрии технологияҳои мазкур бартараф намудани онҳо муфид аст диққати махсус надодааст. Қисми зиёди муҳаққиқон диққати асосиро ба кам гардидани хароҷоти идоракунии алоқаманд шуморида аҳамияти мусбати онро тамоман инкор намудаанд. Аз ин лиҳоз муносибати системавӣ ва таҳияи методологияҳои пурзури рақамикунонии раванд аз нигоҳи баъзе коршиносони соҳа дур намондааст. Ҳангоми механизми баҳодихӣ сифати таҳсилот бошад на танҳо усулҳои таҳлилий, баҳодихӣ, дедуктивӣ ва индуктивӣ балки низоми ҷаҳонии ISO 9000, International Standard on Quality Management (ISQM) истифода намудаанд.

Раванди баҳодихӣ, ташаккул ва рушди бозори хизматрасониҳои таълимӣ - рақамӣ ҳамчун унсурҳои системаи идоракунии он вазифаи таъхирнопазири идоракунии дар самти рақамикунонии мебошад, зеро платформаҳои рақамӣ рушди рақамиро дар муҳити динамикӣ тағйирёбандаи беруна таъмин менамояд. Муваффақ шудан ба ин вазифа тавассути як қатор зерравандҳо: баҳодихӣ, ҳолати рақамикунонии фаъолияти муассисаҳои таълимӣ ба даст оварда мешавад.

Ҳалли ин мушкилот танҳо тавассути ду равиш имконпазир аст:

1. Равиши дифференциалӣ ташкилкуниро дарбар мегирад.

Маркази илмӣю таълимии соҳавӣ оид ба арзёбӣ ва рушди сармояи инсонӣ дар самти рақамикунонии ҳамчун ташкили зерсистемаи мувофиқ дар муассисаҳои олии таълимӣ мебошад. Ҳангоми иҷроиш вазифахоро муассисаи таҳсилоти олии дар асоси оинномаҳои иҷро менамояд. Ин бо хароҷоти зиёди молиявӣ барои ҷалби раваншиносон, коршиносон ва барномасозон, харидани маҳсулоти нармафзор барои арзёбии кормандон ва иқтидори инсонии муассисаҳои олии таълимӣ алоқаманд аст.

2. Равиши интегративӣ инҳоро дар бар мегирад:

- ташкили баҳодихӣ ва такмили фаъолияти муассисаҳои олии таълимӣ дар самти рақамикунонии дар заминаи бизнес-инкубаторҳо ва паркҳои технологӣ, раванди пурра ё қисман интиқоли функцияҳои баҳодихӣ, ташаккул ва рушди донишҳои электрониро дар самти рақамикунонии низоми маориф дар бар мегирад;

- ташкили маркази интегративии илмӣю таълимии баҳодихӣ ва рушди низоми таълим дар самти рақамикунонии ҳамчун ҳамгироии муассисаҳои таълими бо роҳи якҷоякунии неруи илмӣю таълимии онҳо.

Ҳамин тариқ, метавон самаранокии истифодаи технологияҳои рақамиро ҳамчун механизми стратегияи ноил шудан ба натиҷаҳои дилхоҳи сифатии таълим муайян кард.

АДАБИЁТ

1. Кадырова З.Х. Развитие социально-экономического потенциала учреждений высшего профессионального образования: дисс. док. экон. наук: 08.00.05. Кадырова Зарина Халимовна, ТГУК. Душанбе, 2019. 291 с.
2. Колмогоров А. Н., Фомин С. В. Элементы теории функций и функционального анализа. М.: Наука, 2004 (7-е изд.).
3. Напалков В. В. Уравнения свертки в многомерных пространствах. - М., Наука, 1982. 240 с.
4. Попова, А.А. Потенциал цифровизации экономики в Донецкой Народной Республике / А.А. Попова // Вестник Института экономических исследований. – 2021. – № 3 (23) – С. 39-56.
5. Ширяев А. Н. Вероятность, - М.: Наука. 1989.
6. Domínguez A. A History of the Convolution Operation // IEEE Pulse. - 2015. - Vol. 6, №1. - P. 38 - 49.

Ҳикматов С.И.

н.и.и., дотсент, мудири кафедраи
фаъолияти гумрукии Донишгоҳи
давлатии тичорати Тоҷикистон.
Душанбе, Ҷумҳурии Тоҷикистон.
Тел.: (+ 992) 900 14 88 88. E-mail:
tguk@mail.ru.

Ҳасанов Ё. С.

унвонҷӯи кафедраи фаъолияти
гумрукии Донишгоҳи давлатии
тиҷорати Тоҷикистон. Душанбе,
Ҷумҳурии Тоҷикистон. Тел.: (+
992) 900 14 88 88. E-mail:
tguk@mail.ru.

ФАЪОЛИЯТИ ГУМРУКӢ ДАР ҶУМӢУРИИ ТОӢИКИСТОН ВА КОРКАРДИ СТРАТЕГИЯИ РУШДИ ОН ДАР АСОСИ СТРАТЕГИЯИ МИЛЛИ РУШДИ ҶУМӢУРИИ ТОӢИКИСТОН

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон давоми даҳсолаи охир як қатор санадҳои меъёрии ҳуқуқии дахлдори ба стандартҳои ҷаҳонӣ ҷавобгӯӣ, ки барои рушди мақомоти гумруки ҷумҳурӣ шароити мусоид фароҳам овардаанд, қабул гардид. Кодекси гумруки Ҷумҳурии Тоҷикистон бо ҳуҷҷатҳои ҳуқуқии байналмилалӣ муҳим, аз ҷумла Конвенсияи байналмилалӣ почта (соли 1964), Конвенсияи байналмилалӣ оид ба мувофиқакунонии шартҳои гузаронидани назорати бор дар сарҳад (соли 1982), Конвенсияи байналмилалӣ дар бораи Низоми Ҳамоҳангшудаи тасвир ва рамзгузори молҳо (соли 1983), Конвенсияи байналмилалӣ оид ба воридоти муваққатӣ (соли 1990), Созишномаи генералӣ оид ба тариф ва савдои Созмони Умумиҷаҳонии Савдо (соли 1994), Созишнома оид ба ҷанбаҳои тичоратии ҳуқуқ ба моликияти зеҳнӣ (соли 1994), ҳаммонанд ва ҳамоҳанг карда шуд.

Дар самти фаъолияти гумрукӣ аз миёни санадҳои ҳуқуқии зикргардида Созишномаи Созмони Умумиҷаҳонии Савдо (соли 1994) нақши назаррас дорад. Созишнома барои ташкили заминаи меъёрии таъсирбахш ҷиҳати амалӣ намудани ислоҳоти содагардонии минбаъдаи расмиёти савдо имконият медиҳад. Созишномаи мазкур аз моҳи феврари соли 2017 ба таври расмӣ мавриди амал қарор дода шуда, муқаррароти он барои иҷро аз ҷониби мақомоти гумруки Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳатмӣ гардидааст.

Ислоҳоти қаблан дар соҳаи танзими гумрукӣ гузаронидашуда имкон дод, ки истифодаи яхелаи меъёрҳои қонунгузори гумрукӣ дар ҳудуди Ҷумҳурии Тоҷикистон то андозае таъмин гардад. Дар доираи ислоҳоти гузаронидашуда системаи иттилоотии мақомоти гумрук ба таври қатъӣ рушд ёфт. Ислоҳот имконият дод, ки ба самаранок ва оқилона истифодабарии расмиёти гумрукӣ ноил гардида, сифати маъмуригардонии гумрукӣ баланд бардошта шавад. Ёълумиякунонии электронии молу воситаҳои нақлиёт тавассути Системаи иттилоотии автоматонидашудаи ягонаи (минбаъд - СИАЯ) Хадамоти гумруки назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон барои ташақкул ва суръат бахшидани расмиёти назорату барасмиятдарории гумрукӣ имкон медиҳад ва ба ин восита дар фаъолияти савдои хориҷӣ муҳити мусоиди рақобатро фароҳам меорад. Мақомоти гумруки Ҷумҳурии Тоҷикистон ба амалисозии вазифаҳои назоратӣ дар асоси усулҳои санҷиши баъди иҷозати мол барои гардиш дар ҳудуди гумрукии Ҷумҳурии Тоҷикистон шурӯъ карда, низоми идоракунии таваккалро такмил медиҳанд.

Мақомоти гумруки Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамкориро бо мақомоти дигари ҳифзи ҳуқуқ ва назораткунанда дар сатҳи нав қарор дода, оид ба тартиби мубодилаи маълумот ба мувофиқаи умум расиданд. Пешравиҳои муайян дар масъалаҳои ҳамкории мақомоти гумруки ҷумҳурӣ бо доираи тоҷирону соҳибкорон низ ба назар мерасад. Ин ҳамкорӣ дар шакли машварати расмӣ, аз ҷумла бо истифодаи имкониятҳои Шӯрои машваратии ҷамъиятии назди сардори Хадамоти гумруки назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон амалӣ карда мешавад. Ҳамкориҳои байналмилалӣ дар самти ба роҳ мондани мубодилаи иттилоотӣ аҳамияти ғавридошта бо мақомоти гумруки давлатҳои хориҷӣ вусъат ёфта истодааст.

Технологияи ташаккул ва пешбурди маълумоти омили гумрукӣ таъмин дода шудааст. Дар заминаи Донишқадаи таъмили ихтисоси Хадамоти гумрук системаи тайёри ва азнавтайёркунии кадрҳо барои мақомоти гумруки Ҷумҳурии Тоҷикистон ба дараҷаи кофӣ ба роҳ монда шудааст.

Бо вучуди ин, айни замон фаъолияти мақомоти гумруки Ҷумҳурии Тоҷикистон ба меъёрҳои муайяннамудаи Созмони Ҷамъиятии Ғамакии Гумрукӣ барои мақомоти гумрук дар асри 21, ки бояд уҳдадорӣҳои нақшагии худро оид ба таъмини воридоти андоз ба буҷети давлатӣ бо расмиёти содагардонидашудаи ба интиқоли босуръати молу воситаҳои нақлиёт мусоидаткунанда тавассути сарҳади гумрукӣ ба қадри кофӣ ҷавобгӯӣ нест. Муқаррароти асосии расмиёти содагардонидашуда бо Конвенсияи таҷдидиназаршудаи Киото, Созишномаи СУС, инчунин, тавсияҳои СУГ муайян карда шудааст.

Мушкилоти алоҳидаи рушди институтсионалӣ ва техникаи мақомоти гумруки ҷумҳурӣ, ҳалли худро пурра наёфтанд, ки барои пурра ва куллан мутобиқ шудан ба таҷрибаи савдои мунтазам тағйирёбанда имкон намедиханд ва дар навбати худ ба коҳишёбии самарабахши маъмуригардонии гумрукӣ, рақобати носолим ва афзоиши интиқоли ғайриқонунии мол тавассути сарҳади гумрукӣ, ба бозори дохилӣ роҳ ёфтани молҳои воридотии пастсифат ва зухуроти дигари оварда мерасонанд. Ба номгӯи мушкилоти асосӣ инҳо мансуб мебошанд:

- ба мушоҳида расидани қафомонии ҷиддӣ аз таҷрибаи кории муосир, ки огоҳонии пешакӣ оид ба амалиёти тиҷорати хориҷӣ, истифодаи дастгоҳҳои системаи пайгири намудани масири гардиши мол ва воситаҳои нақлиётро дар бар мегирад;

- фаъолияти нопурраи низоми идоракунии таваккал, набудани дарки нақши пешбарандаи низоми идоракунии таваккал;

- истифодаи нопурраи технологияҳои иттилоотии коммуникатсионӣ, ки метавонанд ба расмиёти назорат ва барасмиятдарории гумрукӣ таъсири манфӣ расонанд;

- истифодаи набурдани имкониятҳои ҷалби сармоягузори мустақими хориҷӣ ва воситаҳои шарикӣ давлату бахши хусусӣ барои рушди технологияҳои иттилоотии коммуникатсионӣ дар соҳаи гумрук ва соҳаҳои ба он наздик;

- сатҳи нокифояи таъминоти таҳлили иттилоотии фаъолияти мақомоти гумрук;
- набудани дарки равшани нақши муосири мақомоти гумрук ҳамчун ҳамроҳангсози ҳамаи расмиёти содироту воридот ва транзити мол, аз ҷумла ҳангоми амалисозии назорати сарҳадӣ;
- рушди нокифояи муносибатҳои дуҷониба бо иштирокчӣ фаъолияти иқтисодии хориҷӣ, махсусан дар масъалаҳои иҷрои санадҳои меъерии ҳуқуқии дахлдор;

- сатҳи нокифояи рушди инфрасохтори гумрукӣ ва инфрасохтори назорати сарҳадии истисноқунандаи такроршавии вазифаҳои назоратӣ;

- мавҷуд набудани маблағҳои худӣ барои рушди технологияҳои иттилоотии коммуникатсионӣ ва инфрасохтори гумруки назорати сарҳадӣ;

- пешбурди кори пастсифат дар соҳаи ҳимояи ҳуқуқи моликияти зеҳнӣ дар робита ба набудани иқтидори кофӣ;

- истифодаи бесамари захираҳои техникаӣ ва инсонӣ.

Дар шароити кунунии рушди мубодилаи байналмилалӣ мол ва тағйироти иқтисодии ҷаҳонӣ, ки мақомоти гумрук яке аз воситаи асосии тиҷорати байналмилалӣ мебошад, инчунин бо дар назар доштани афзоиши таҳдиди терроризми байналмилалӣ, ҷинояткорӣҳои муташаккили фаромиллӣ ва фаромарзӣ, зарурати таҷдид намудани маъмуригардонии гумрукӣ ва назорати сарҳадӣ мутобиқи таҷрибаи пешрафтаи байналмилалӣ пеш меояд.

Таҷдиди низоми муносибатҳои дохилӣ ва берунаи мақомоти гумрук бояд имкониятҳои мақомоти гумруки Ҷумҳурии Тоҷикистонро дар самти эътилоғии самаранок ва фаврӣ ба тағйироти дар соҳаи иқтисодӣ рӯйдиханда зиёд намуда, ҷавобгӯи талаботи байналмилалӣ бошад.

Мақомоти гумруки ҷумҳурӣ бояд тарзе азнавсозӣ карда шаванд, ки барои савдо шароити мусоиди содагардонидашударо фароҳам оранд ва он ҳамзамон воридоти бехатар ва муттасили маблағҳоро ба буҷети давлатӣ таъмин намоанд.

Заминаҳои таҷдиду азнавсозии мақомоти гумруки Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳалли масъалаҳои зерин заруранд:

- иҷрои уҳдадориҳои байналмилалӣи Ҷумҳурии Тоҷикистон тибқи Созишномаи СУС, Конвенсияи Киото ва конвенсияҳои дигари соҳаи гумрукӣ, ки ташаккули қоидаҳои муфассали муассир ва шаффофи назорати гумрукиро талаб мекунанд;

- таваҷҷуҳи зиёди ҷомеаи байналмилалӣ ба масъалаҳои амният ва зарурати таҳкими нақши мақомоти гумрук дар мубориза бо ташкилотҳои байналмилалӣи террористӣ ва сохторҳои ҷиноии фаромиллӣ;

- рақобати тақвиятёфтаи стода дар савдо ва транзити мол дар минтақаи Осиёи Марказӣ ва тамоми ҷаҳон;

- афзоиши миқдори шартномаҳои минтақавӣ ва дучонибаи тиҷоратии тақвиятдиҳандаи ҳамгироии минтақавӣ;

- тамоюли савдои байналмилалӣ оид ба коҳиш додани меъёрҳои тарифӣ дар натиҷаи сиёсати савдои озод ва нисбатан камшавии ҳиссаи пардохти бочи гумрукӣ дар ҳаҷми умумии воридоти андозӣ;

- тавсеаи таҷрибаи байналмилалӣ оид ба татбиқи сиёсати ҳамоҳангшуда (муттаҳид)-и назорат дар сарҳад ва таҳкими масъулияти мақомоти гумрук дар ташкили ҳамкориҳо ҳангоми амалӣ намудани назорати сарҳадӣ дар гузаргоҳҳои гумрукӣ;

- ҳадафгузориҳои меъёрҳо ва қоидаҳои байналмилалӣ (тавсияҳои Комиссияи Иқтисодии Аврупои Созмони Милали Муттаҳид ва СУГ) оид ба рушд ва истифодаи технологияҳои иттилоотӣю коммуникатсионӣ дар савдои байналмилалӣ

Бояд таъкид кард, ки дар Ҷумҳурии Тоҷикистон бо мақсади таъмини рушди тамоми ҷабҳаҳои ҳаёти ҷомеа, хусусан иқтисодӣ ва иҷтимоӣ соли 2016 Стратегияи миллии рушд барои давраи то соли 2030 қабул шуд.

**Хабибова
Сабохат
Сафиувловна**

**кандидат экономических наук,
и.о. доцент кафедры менеджмент
Таджикского государственного
университета коммерции
E-mail: sabokhat
khabibova.7qmail.com**

УСТОЙЧИВОЕ РАЗВИТИЕ ВНУТРЕННЕЙ ТОРГОВЛИ НА ОСНОВЕ АКТИВИЗАЦИИ ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ В СФЕРЕ ОТЕЧЕСТВЕННОГО ПРОИЗВОДСТВА

Создание условий для всемерного развития всех видов и форм предпринимательской деятельности и, особенно, в сфере материального производства и торговли является одним из стратегических направлений достижения устойчивого экономического роста и повышения благосостояния народа.

С учетом данного тезиса Правительство страны за годы своей независимости центральное внимание уделяет процессу формирования и развития производственного предпринимательства и в этом направлении разработал и последовательно внедряет в хозяйственную практику комплекс мероприятий по поддержке данного сектора современной экономики. Среди принятых мер можно отметить проведение политики приватизации государственной собственности, развития частного сектора и его партнерство с государством, принятие и утверждения специальных законодательных и нормативно-правовых актов, концепции и программ развития предпринимательства на различные сроки, создание благоприятного инвестиционного и предпринимательского климата, а также объявление отмены проверок деятельности субъектов производственного предпринимательства, стимулирования привлечения прямых зарубежных инвестиций, создание фонда господдержки развития данного направления за счет государственного бюджета и др.

Промышленность и его модернизация, развитие малого, среднего и крупного бизнеса, провозглашенные государством в период проведения экономических реформ, как перспективное и приоритетное направление обеспечения устойчивого развития национальной экономики. Данная отрасль справедливо относится к фундаментальным основам развития экономики республики в период рыночных преобразований. Сегодня почти 70 процентов прироста производства промышленной продукции в Таджикистане образуется за счет перерабатывающей и прочих отраслей промышленности. Однако, по-прежнему на внутреннем рынке потребительских товаров низка доля продукция отечественной промышленности. При наличии огромных возможностей экспорт промышленных товаров не отвечает современным потребностям и курса для выхода промышленных предприятий на конкурентный мировой рынок товаров и услуг.

Проведенный автором анализ статистической информации за 2000-2015 гг. показывает, что общий объем производства промышленной продукции имеет тенденцию роста. Так, в 2015 году этот показатель составил 12195,9 млн. сомони против 4316,5 млн. сомони в 2000 году, т.е. за 15 лет возрос на сумму 7879,4 млн. сомони или в 2,8 раз. Среднегодовой темп роста промышленной продукции за этот отрезок времени составил 7,9 процента.

Насыщение рынка потребительскими товарами существенно зависит от уровня развития отечественного производства промышленной и сельскохозяйственной продукции.

Как отмечено в первой главе настоящей работы, экономическая политика Республики Таджикистан за годы независимости была направлена на преодоление кризисных явлений, возникших в результате распада Советской власти и сложившийся непростой экономической и общественно-политической ситуации в стране.

Следует подчеркнуть, что в период 1991-1996 гг. происходил резкий спад промышленного и сельскохозяйственного производства, а также показатели инвестиционной деятельности. В этих непростых условиях возникла необходимость в реформировании национальной экономики, ускоренном развитии национальной экономики, в первую очередь, отраслей материального производства путем всестороннего формирования и развития предпринимательской деятельности и их государственной поддержки.

Курс на стратегическое развитие отечественной промышленности, агропромышленного комплекса, энергетики, строительства и других отраслей реальной экономики имеет

первостепенное и перспективное значение для обеспечения экономического роста и насыщения рынка товарами.

Промышленность и его приоритетные отрасли – пищевая, легкая, химическая в интеграции с развитием энергетического сектора могут обеспечить прорыв по траектории устойчивого развития национальной экономики. Однако, как показали анализ, на базе статистической и финансовой информации, материально-техническая база многих производственных предприятий созданных еще в период Советской власти ныне не отвечают современным технологическим требованиям условий рынка. Уровень износа основных фондов в промышленности республики в указанные годы по данным официальных статистических органов составил в среднем 40–45 процентов от их первоначальной стоимости. Такая ситуация, безусловно, не позволяет производить качественную продукцию и предприятия не могут войти в мировые рынки через усиления позиции экспорта продукции. Республика, естественно по инерции прошлых лет в указанные годы и даже в настоящее время имеет отрицательный внешнеторговый баланс, т.е. объем импорта товаров в несколько раз превышает объем экспорта. Вместо того чтобы наращивать темпы и долю экспорта отечественной готовой продукции продолжают, ориентироваться по-прежнему на экспорт сырьевых товаров. В результате подобной деятельности промышленных предприятий, с одной стороны, не эффективно используются имеющиеся огромный экономический потенциал, а с другой – отрасль и страна в целом теряют значительные валютные поступления.

С учетом создавшего положения, Правительство страны проводит вот уже много лет целевую и последовательную экономическую политику, направленную на реконструкцию и развитие отраслей промышленности, как стратегического направления обеспечения экономического роста и государственной поддержки курса на развитие экспорта промышленной продукции. Для практического осуществления цели и задач технико-экономической мощи промышленности разработаны комплекс мер по стимулированию привлечения иностранных инвестиций, в том числе прямых инвестиций, создания и развития сети совместных предприятий, льготного налогообложения новых предприятий, использования инновационных технологий, передовых форм организации и управления на уровне производственных единиц – основных субъектов рыночного хозяйства.

Необходимо особо отметить важную роль и значение формирования законодательных и нормативно-правовых основ регулирования и государственной поддержки предпринимательства, в том числе малого и среднего бизнеса в промышленности. Несмотря на достигнутые успехи в этом деле, следует подчеркнуть все еще недостаточное развитие малого, среднего и крупного предпринимательства.

В республике поэтапно осуществляется реформирование аграрного сектора, как другой приоритетной отрасли реальной экономики республики. По личной инициативе и поддержки Президента Республики Таджикистан выделено всего 105 тыс. га земель государственного фонда населению для организации дехканских хозяйств, что фактически привело к развитию частного сектора в аграрной отрасли экономики и способствовало развитию предпринимательства и заметному увеличению производства многих видов сельскохозяйственной продукции и насыщения рынка.

В настоящее время число зарегистрированных дехканских хозяйств, осуществляющих предпринимательскую деятельность составило 130,2 тыс. единиц, а средний размер земельной участки составляет 19,6 га. Число дехканских хозяйств 2015 году увеличилась против уровня 2000 года на 118,1 тыс. единиц или в 10,8 раз.

Ускорение процесса внедрения сельского хозяйства на рыночные отношения вызвано принятием ряда основополагающих законов: «О земельной реформе», «О дехканском (фермерском) хозяйстве», «Об аренде», «Земельный Кодекс Республики Таджикистан» и другие.

В целях практической реализации основных положений Программы экономических преобразований агропромышленного комплекса и повышения эффективности функционирования экономики, формирования развития рынка товаров и сырья, стимулирования деятельности товаропроизводителей в увеличении продукции сельского хозяйства от 25 июня 1996 г. № 522 был издан Указ Президента Республики Таджикистана «О реорганизации сельскохозяйственных предприятий и организаций».

В целях углубления экономической реформы в агропромышленном комплексе издан другой Указ Президента Республики Таджикистан от 9 июля 1999 года № 1323 «О реорганизации

сельскохозяйственных предприятий», в соответствии с которым в начале 2000 года 110 предприятий и организаций были реорганизованы в дехканские (фермерские) хозяйства.

Наряду с этим, также Правительством Республики Таджикистан от 22 ноября 1996 года № 698 принято два Постановления «Об отводе 50 тыс. га земельных участков для ведения личного подсобного хозяйства граждан» и от 18 февраля 1998 года № 45 «Об отводе 25 тыс. га земельных участков для ведения личного подсобного хозяйства граждан», что создали реальные шансы для стимулирования роста сельскохозяйственного производства в республике.

В результате принятых мер, доля личных приусадебных хозяйств населения и дехканских (фермерских) хозяйств в объеме валовой продукции сельского хозяйства страны повысилась с 54,2 % в 1997 г. до 72,4 % в 2015 году.

Однако в целях дальнейшего повышения эффективности предприятий агропромышленного комплекса Республики Таджикистан, на наш взгляд, необходимо разработать и внедрить в хозяйственную практику среднесрочную программу продовольственного комплекса на период до 2030 года, имея в виду решение следующих приоритетных задач на основе поэтапного перехода к рыночным отношениям:

- создание благоприятной среды для функционирования высокоэффективных, восприимчивых к нововведениям предприятий в агропромышленном комплексе;
- обеспечение необходимых условий для более высоких темпов развития сельскохозяйственного производства;
- учет глобальных мировых тенденций и опыта стран, добившихся значительного развития АПК в сочетании с историческими и национальными особенностями и традициями;
- осуществление приватизации государственных предприятий промышленности и формирование рациональных производственных структур и конкурентоспособных форм хозяйствования в условиях переходной экономики;
- создание достаточной сети производственной и рыночной инфраструктуры АПК;
- улучшение инвестиционной деятельности предприятий АПК, путем активизации привлечения новых источников инвестиций (долгосрочных и среднесрочных кредитов банков, средства от эмиссий акций, акционерных предприятий, средства частных лиц, бюджетные средства, собственные средства предприятий, иностранные инвестиции и др.);
- социальное преобразование села.

В деле эффективного управления хозяйствами АПК наряду с рыночными методами самоуправления следует также умело применять в разумном пределе государственно-экономическое управление, в частности путем предоставления льготных кредитов, налоговых льгот и субсидий на ускоренное развитие отечественного производства потребительских товаров.

Процесс дальнейшего углубления реформы в целом предполагает постепенный переход от кризисных явлений к стабилизации сельскохозяйственного производства и затем к постепенному его росту. На первом этапе реализации мер, что должно быть рассчитано сроком на два года (2001 – 2002 гг.) в рамках среднесрочной программы важное значение имела реализация комплекса мер по поддержанию и сохранению сложившейся тенденции приостановления спада и создания благоприятной среды для обеспечения быстрого подъема сельскохозяйственного производства. На этом этапе, очевидно, целесообразно сконцентрировать усилия на создание институциональных основ рыночной экономики, развитие ее инфраструктуры, формирование адаптированного экономического механизма, максимально нацеленного на стимулирование деловой и инвестиционной активности, повышении эффективности использования всех видов экономических ресурсов и методов хозяйствования.

На втором этапе реализации целей программы (2002 – 2005 гг.) важно было обеспечить устойчивый подъем экономики предприятий агропромышленного комплекса республики, наращивание темпов роста производства сельскохозяйственной продукции.

Анализ ситуации в сельском хозяйстве страны показывает, что фактически республика располагает как формирующими, так и ограничивающими его дальнейшее развитие факторами производства, прежде всего земельными и водными ресурсами, которые не только ограничены, но их практическое использование связано с немалыми затратами.

Кстати, земельные ресурсы Республики Таджикистан весьма ограничены. Площадь гор республики занимают 93 % ее территории и лишь 3,3 % составляют сельхозугодия, более 80,9 % которых являются сезонными пастбищами. По данным земельного баланса Министерства сельского

хозяйства на 1 октября 2000г. имелось 850 тыс. га интенсивно используемых сельскохозяйственных угодий (пашни плюс многолетние насаждения). Всего в республике орошаемых земель – 713, 7 тыс. га, на которых получают до 90 % ВВП, создаваемого в сельском хозяйстве страны [6]

Заметный демографический рост в Таджикистане, несмотря на интенсивное освоение новых орошаемых земель за последние 25 лет, привел к сокращению обеспеченности орошаемыми площадями в расчете на душу населения (табл. 3.1).

Данные приведенные в таблицы 3.1 Республики Таджикистан в 2015 г. доля сельскохозяйственный угодий в процентах к общей земельной площади республики составила в 2015 году - 25,5 %, а 1991 году – была 31,1, т.е. за этот период снизилась на 5,6 процентных пункта. За этот период общая земельная площадь и площадь сельскохозяйственных угодий также снизилась, тогда как численность населения увеличилась на 136,5 %.

Таблица 3.1. Численность постоянного населения и удельная земельная площадь, в том числе орошаемых, в Республике Таджикистан за 1991-2015 гг.[138, с. 11; 310]

Показатели	1991 г.	2000г.	2005 г.	2010 г.	2015 г.	2015 г. к 2000 г., в %
Численность населения Республики Таджикистан на конец года, тыс. чел.	5505,6	6264,6	6842,2	7621,2	8551,2	136,5
Общая земельная площадь, тысяч га	14254,5	14255,4	14255,4	14255,4	14137,7	99,2
Сельскохозяйственные угодий, тысяч га	4434,1	4126,5	3864,6	3746,0	3612,0	87,5
в том числе: пашня	811,2	130,1	709,0	673,1	653,2	5,0 раз
Удельный вес с/х угодий к общей земельной площади, %	31,1	28,9	27,1	26,3	25,5	88,2

Важным направлением обеспечения устойчивого развития агропромышленного комплекса страны должно стать привлечение в данной отрасли экономики, внутренних и иностранных инвестиций. В этой связи, перспективным является создание совместных предприятий, страхование рисков от некоммерческих рисков, создание импортозамещающих производств по производству высококачественных и конкурентоспособных товаров на внутреннем и внешнем рынках сельскохозяйственной продукции.

Продовольственная безопасность показывает реальное состояние экономики республики, при котором обеспечивается продовольственная независимость страны, гарантируется физическая и экономическая доступность для населения пищевых продуктов в объемах соответствующих рациональным нормам потребление основных видов продовольствия, необходимых для активного и здорового образа жизни.

В связи с этим, под продовольственной независимостью Республики Таджикистан следует понимать устойчивое производство отечественных жизненно важных пищевых продуктов в объемах не ниже пороговых значений его удельного веса в товарных ресурсах соответствующих видов продуктов. Как видно из этого определения, для фактического обеспечения продовольственной безопасности особую актуальность и значение имеет решение проблемы продовольственной независимости за счет отечественного производства продовольствия.

Как показало исследование, несмотря на достигнутые позитивные результаты развития активной предпринимательской деятельности в условиях рыночных реформ, сталкивается с целым рядом препятствий и барьеров. К их числу относятся:

- недостаточное стимулирование привлечения иностранных прямых инвестиций в развитии производства отечественных товаров, прежде всего в приоритетных отраслях промышленности и АПК;
- низкий уровень развития инновационного предпринимательства, в т.ч. малого и среднего сектора предпринимательской деятельности;

- высокая налоговая нагрузка и ставки налогов на производственные предприятия реального сектора экономики, что требует углубление реформы в этом направлении;
- неполное устранение случаев административного вмешательства и ненужных проверок в деятельность субъектов предпринимательской производственной и торговой деятельности;
- нехватка финансово-кредитных ресурсов для ускоренного развития малого и среднего инновационного предпринимательства и высокие проценты кредитов коммерческих банков;
- высокий уровень износа действующих основных фондов и медленный переход на революционное технологическое оснащение материально-технической базы предприятий промышленности и АПК за счет новейших достижений научно-технического прогресса и творческой деятельности в сфере предпринимательской деятельности;
- усиление позиции государственного регулирования и поддержки ускоренного развития пищевой, легкой, химической, перерабатывающей промышленности, энергетической отрасли, сельскохозяйственного производства, торговли потребительскими товарами и другие.

Стратегия дальнейшего ускоренного экономического развития предпринимательства в реальном секторе экономики и других отраслях национальной экономики нашли свое обоснование в очередном Послании Президента Республики Таджикистан, Основоположника мира и согласия, Лидера нации Эмомали Рахмона Парламенту страны от 22.12.2016 года. В его Послании определены основные направления внутренней и внешней политики государства, перспективы и резервы развития национальной экономики и всех его отраслей не только на текущий год, но и на период до 2030 года, в том числе до 2021 года.

В этом исторически важном государственном документе, он в частности отметил: «До 2025 года должен быть обеспечен рост объема производства промышленной продукции на 25% и увеличения объема экспорта товаров в 2,0 раза. В этот период следует добиться преимущественного развития производственных предприятий и первоочередного внимания на привлечение прямых иностранных инвестиций, а доля частного капитала в ВВП республики должна повышаться в 2,0 раза. Эта мера должна способствовать активному участию республики на новые рынки экспорта товаров отечественного производства, снижению зависимости от импорта потребительских товаров, создать условия для развития реального сектора и роста доходов государственного бюджета. В перспективе на период до 2030 года с учетом всех имеющихся резервов производства объем ВВП на душу населения возрастет в 3,6 раза, уровень бедности сократится в 2,0 раза и доля населения с средним доходам будет расти от 22 до 50 процентов за этот период инвестиционный климат должен быть улучшен и доля частного капитала в ВВП повысится в 3,0 раза».

Таким образом, ускоренное развитие предпринимательства, в т.ч. инновационный малый и средний сектор реальной экономики представляет собой стратегический путь обеспечения экономического роста республики на предстоящий долгосрочный период до 2030 года и имеет важнейшее социально-экономическое значение в повышении благосостояния народа. Успешное решение этой стратегической задачи требует совершенствования форм и подходов в реализации идеи рыночной реформы, мобилизации потенциальных резервов и потенциала отраслей материального производства, развития человеческого капитала и использования возможностей модернизации и инновационных подходов в секторе предпринимательской деятельности.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ

1. Эмомали Рахмон. Послание Основоположника мира и национального согласия, Лидера нации, Президента Республики Таджикистан в Маджилси Оли Республики Таджикистан от 23 декабря 2022 г. – Душанбе: Изд.компллекс «Шарки озод». – 36 с.
2. Аминов И. Анализ развития коммерческого предпринимательства в Таджикистане // Вестник Таджикского государственного университета коммерции, 2011, № 1/Душанбе: ТГУК.
3. Национальная стратегия развития Республики Таджикистан на период до 2030 года. Душанбе, 2016 - 123 с.
4. Стратегический менеджмент: Учебник для вузов/ Колл.авторов, под ред. проф. Ш.Базарова. - Душанбе: 2015
5. Хабибова С.С.Стратегия обеспечения продовольственной безопасности и развитие рынка продовольственных товаров в Таджикистане// Вестник Таджикского государственного университета коммерции (научно-практический журнал). -Душанбе: ТГУК, 2012, №1 (2).-с.86-89

Рахимова ассистенты кафедры экономики и
Рухшона организации предпринимательства
Хамзаевна Таджикский государственный
 университет коммерции. Душанбе.
Республика Таджикистан. Тел.:
939440427,
Email: iktisodiyot_sohibkori

СОҲИБКОРИИ ХУРД ВА ХУСУСИЯТҲОИ ХОСИ ОН ДАР СОҲАИ ХҶҶРОКИ УМУМӢ

Соҳибкории хурд дар хӯроки омма як намуди махсуси фаъолият мебошад, ки ба ташкили раванди фурӯши мол ва хизматрасонӣ ба истеъмолкунандаи ниҳой асос ёфтааст. Ба андешаи мо, рушди соҳибкории хурд дар соҳаи хӯроки омма ҳадди ақал риояи ду шарт асосиро талаб мекунад:

1. мавҷудияти тақозои нисбатан мӯътадил ба молҳои фурӯхташуда (аз ин рӯ, маълумот дар бораи бозор доштан зарур аст);

2. бо нархи паст харидани мол аз истеҳсолкунандагон, ки ба соҳибкорони тичоратӣ имкон медиҳад то харочоти муомилотро пӯшонанд ва фоида ба даст оранд.

Дар фаъолияти соҳибкории хурд дар хӯроки омма мол ва фурӯши он барои соҳибкор омили муайянкунандаи тичорат мебошад.

Соҳибкории хурд дар хӯроки омма пеш аз ҳама ба он тавсиф карда мешавад, ки нақши ҳалкунандаро дар ин намуди фаъолият амалиёти моливу пулӣ мебозанд. Инҳо мундариҷаи асосии соҳибкории тичоратиро ифода менамоянд. Вале бояд қайд кард, ки дар шуури аксари одамони шӯравӣ дар бораи савдо ва тоҷирон ақидаҳои манфӣ низ ташаккул ёфта буд, яъне фаъолияти зидди чамъиятӣ, муфт, ғайриқонунӣ ва инчунин баъзан ҳамчун фаъолияти қаллобӣ доништа мешуд. Ин нуктаи назар решаҳои таърихӣ ба идеология асосёфта дорад.

Табиист, ки гузариш ба низоми нави хоҷагидорӣ, хусусигардонии савдо ва хӯроки омма, рушди моликияти хусусӣ ба рушди соҳибкории хурд дар савдо ва хӯроки омма мусоидат намуданд.

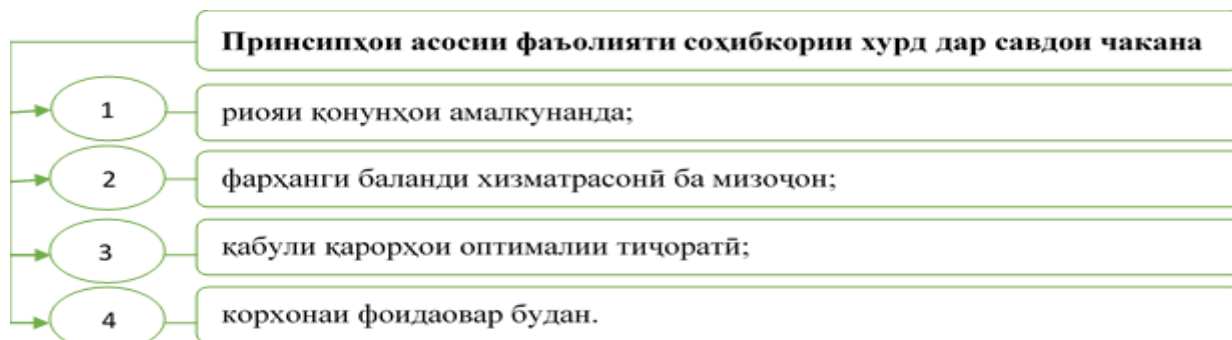
Нақшаи умумии фаъолияти соҳибкории хурд дар хӯроки омма аз бисёр ҷиҳатҳо ба нақшаи фаъолияти соҳибкории истеҳсолӣ шабоҳат дорад. Фарқият дар он аст, ки дар соҳибкории хурд дар савдои чакана таъмин намудани захираҳои истеҳсолии марбут ба истеҳсоли маҳсулот вучуд надорад, захираҳои моддии соҳибкор аз ҷониби ӯ дар шакли маҳсулоти тайёр харида шуда, сипас ба истеъмолкунанда фурӯхта мешавад. Ҳамин тариқ, воҳиди истеҳсолӣ аз байн бардошта мешавад ва ҷойи онро воҳиди гирифтани мол иваз мекунад.

Нисбати муносибати соҳибкор бо харидор, онҳо ҳам барои фаъолияти истеҳсолӣ ва ҳам тичоратӣ хусусияти умумиро нигоҳ медоранд ва дар ҳар сурат, соҳибкор бояд молҳои худро фурӯшад.

Маълум аст, ки дар шароити соҳибкории тичоратӣ қувваи қарбӣ ва воситаҳои истеҳсолии ҷалбнамудаи соҳибкор характери хос доранд, зеро онҳо барои анҷом додани савдо ва амалиёти бевоситаи ба он пешбинишуда равона карда шудаанд.

Фаъолияти тичоратӣ шартӣ муҳими фаъолияти бозори истеъмолӣ ҳамчун соҳаи соҳибкории тичоратӣ мебошад, ки дар он пул ба мол иваз карда мешавад ва баръакс.

Фаъолияти тичоратӣ равандро вобаста ба хариду фурӯши мол, қонунҳои қарбӣ талаботи харидорон, қарбӣ қарбӣ хароҷот ва ба даст овардани қарбӣ дар бар мегирад. Ҳангоми харид ва таҳвили маҳсулот таҳқиқоти бозорӣ гузаронида шуда, алоқаҳои хоҷагидорӣ бо таъминкунандагон барқарор карда мешаванд ва амалиётҳои тичоратӣ анҷом дода мешаванд, ки ба қарордодҳои тичоратӣ, бастанӣ шартномаҳо ва таъдбири қарбӣ пул қарбӣонида шудаанд. Ҳама гуна фаъолияти тичоратӣ мутобиқи шароити бозор ва муҳити муайяни қарбӣ ба амал қарбӣонида шуда, қарбӣони тичоратӣ амалӣ қарбӣонида мешаванд. Ҳангоми қарбӣони вазиғаҳои муайяни тичоратӣ қарбӣони иқтисодии бозор, сиёсати қарбӣони ва ҳуқуқи тичорат ҳамчун асос қарбӣонида мешаванд.

Расми 1. Принсипҳои асосии фаъолияти соҳибкории хурд дар савдои чакана

Мавқеи муҳимро дар иқтисоди муттамадини бозорӣ, соҳибкорӣ дар соҳаи савдои чакана ишғол менамояд. Ин навъи соҳибкорӣ аз нуқтаи назари соҳибкоре, ки дорои маблағи назаррас нест ва ҷалби сармоягузориҳои калонро интизор нест, ҷолибтар мебошад. Сабаби ин дар он аст, ки таъсиси корхонаи тиҷоратӣ нисбат ба дигар корхонаҳои саноатӣ маблағи камтарро талаб мекунад, масалан, таъсиси корхонаи саноатӣ, инчунин далели он, ки дар савдо шумо метавонед зудтар даромад ба даст оред, яъне муҳлати баргардонидани маблағҳо дар корхонаи савдо нисбат ба дигар намудҳои фаъолияти соҳибкорӣ хеле кӯтоҳтар аст.

Расми 2. Мақсадҳои фаъолияти соҳибкории хурд дар ҳӯроки омма

Барои он, ки моҳияти соҳибкориро дар соҳаи савдо беҳтар дарк намоем, чунин мафҳум, ба монанди фаъолияти тиҷоратиро ба назар гирифтаем лозим аст.

Асоси фаъолияти савдо ин хариду фурӯши молҳо бо роҳи тағйир ёфтани шакли арзиш мебошад. Хариду фурӯши молҳо аз таъминкунандагон, ки дар асоси тиҷорат сохта мешаванд, тамоми равандаҳои тиҷоратро дар бар намегиранд. Сухан дар бораи ҳама ҷабҳаҳои фаъолияти тиҷоратӣ, ки истеҳсол, тарғиб, тақсимот ва фурӯши маҳсулотро дар бар мегирад, меравад.

Таҳқиқоти масъалаҳои илмӣ–назариявии ташаккул ва инкишофи савдои дохилӣ дар шароити муносири иқтисодӣ нишон дод, ки новобаста аз миқдори зиёди асарҳои илмӣ нашркардаи донишмандони хориҷӣ ва ватанӣ дар доираи ин мавзӯи муҳими иқтисодӣ иҷтимоӣ айни замон ақидаҳои хело гуногун ва зиддиятнок ҷой доранд. Алаҳусус, нисбати чунин истилоҳҳои поягии соҳаи савдои молҳои истеъмоли, ба монанди “Савдо”, “Тиҷорат”, “Савдои дохилӣ”, “Савдои хориҷӣ”, “Савдои чакана”, “Ҳӯроки умумӣ” ва моҳияти дигар вожаҳои иқтисодии ба онҳо наздик то ҳол фикру андешаҳои гуногун ва баҳснок вучуд доранд.

Таърифҳои зиёди фаъолияти тиҷоратӣ мавҷуданд, ки онро аз ҷабҳаҳои гуногун тавсиф мекунанд. Дар қорӣ таҳқиқотии худ мо маъмултаринашро пешниҳод мекунем:

Тиҷорат - "савдо, тиҷорат, ҳунарҳои тоҷирон" [4. С. 35]

Бояд таъкид кард, ки дар Луғати тафсири забони русӣ вожаи “Савдо” ба таври зерин маънидод шудааст: “Фаъолияти хоҷагидорӣ оид ба муомилоти молӣ, харид ва фурӯши онҳо” [6. С. 12]. Таърифи додашуда ба фикри мо моҳият, мазмун ва вазифаҳои савдиро пурра дар бар намегирад.

Зеро, ки савдо гарчанде воситаи муомилоти молӣ ва хариду фурӯши молу маҳсулот маънидод шавад ҳам, аммо моҳият, заминаҳои ташаккул, таҳаввули рушд, шаклу намудҳои хос, нақш ва аҳамияти иқтисодию иҷтимоӣ дорад. Функсияҳои он дар шароити муосир мазмуни сифатан нав пайдо кардаанд.

Дар ин робита бо нуқтаи назари муҳаққиқи ватанӣ Шаропов Ф.Р. ҳамфикр мебошем, ки дар таҳқиқоти худ савдору аз рӯи мазмун ва табиноти вазифавии худ ҳамчун соҳаи муҳим ва мустақили иқтисоди бозорӣ, намуди махсуси фаъолияти соҳибкорӣ ва шакли муомилоти мол ва меҳнати ҷамъиятӣ баррасӣ намудааст [9. С. 5].

Масалан, оид ба маънои вожаи “Савдо” ва “Тичорат” дар сарчашмаҳои гуногуни адабиёти иқтисодӣ, аз ҷумла қомусномаҳои фарҳангӣ ва қонунҳои амалкунандаи соҳавӣ фикру андешаҳои зерин зикр шудаанд (ҷадвали 1).

Ҷадвали 1.

Тавзеҳи истилоҳоти “Савдо” ва “Тичорат”

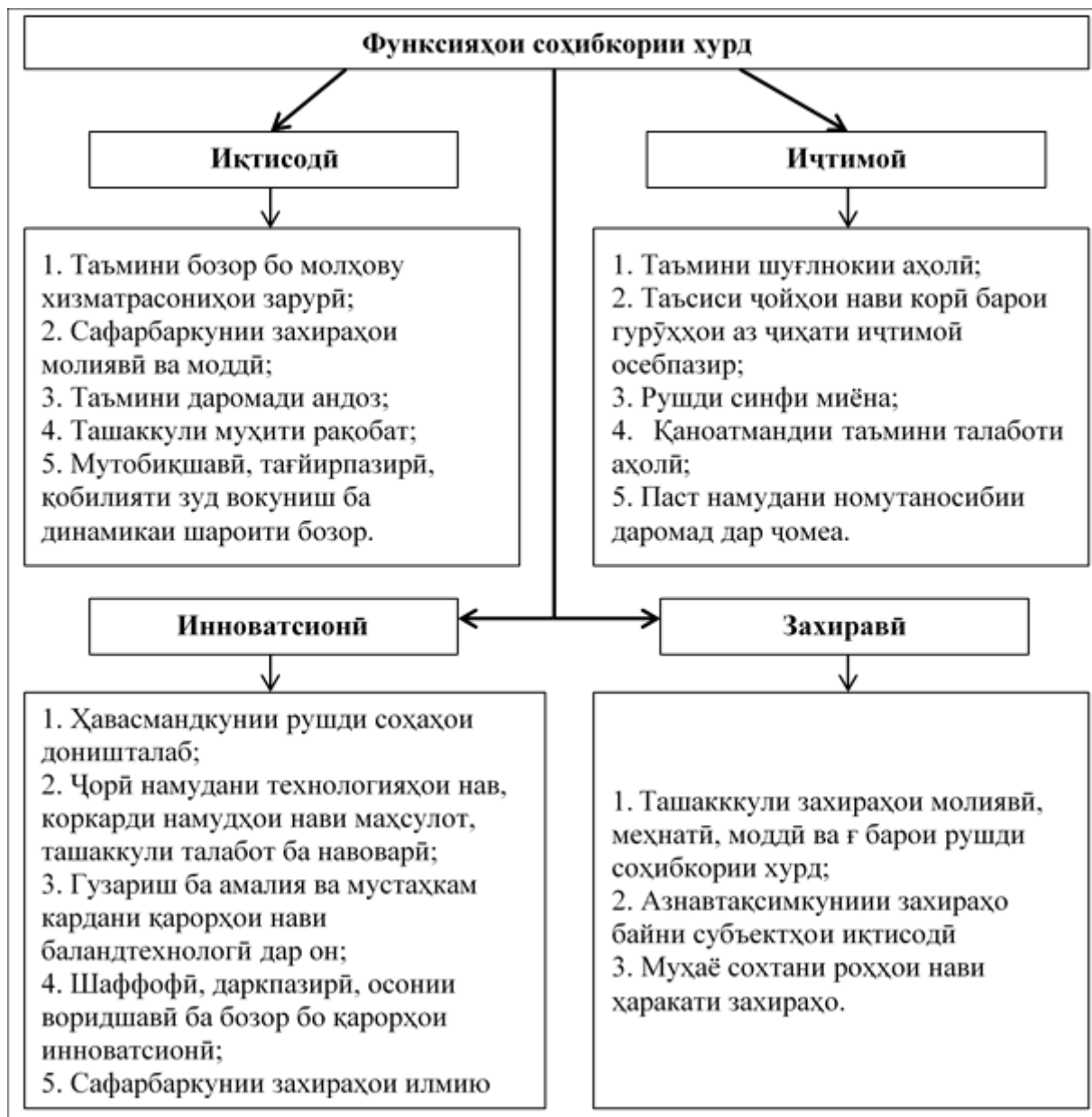
№ P/T	Муаллиф ё таҳрирнамоанда	Шарҳи истиллоҳи савдо ва тичорат	Сарчашмаи адабиёт ё манбаъ
1.	Муҳаммадорифи Ғафсӣ	“Тичорат – бозаргонӣ, хариду-фурӯши мол ва ҳадамот, махсусан ба паймонаи зиёд ба ҳайси як пеша ва ба манзури ғоидагирӣ хоҳ милли бошад ё байналмилалӣ”.	Қомуси иқтисодӣ. Муҳаммадорифи Ғафсӣ, Қобул, соли 1974, С. 104
2.	Муин Муҳаммад	“Савдо ... бидех, биситон, доду ситад ва бозаргонӣ мебошад”.	Муин Муҳаммад. Фарҳанги форсӣ. Қомилтарин фарҳанги форсии якҷилдӣ / Муин Муҳаммад. - Техрон, 1388 (1910). – 1615 с.
3.	Алиакбари Деххудо	“Тичорат – доду ситод қардан, хариду фурӯши ҳар навъ коло, савдогарӣ, бозаргонӣ, савдо ва муомилот аст”.	Фарҳанги Деххудо. Алиакбари Деххудо. - Техрон, ба забони форсӣ. – 1373 (1994). - 67265 с.
4.	Дар Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи савдо ва хизматрасонии маишӣ»	“ҳар шахсе ки қори тичоратиро ба ўҳда дорад ё аз аҳли тичорат аст, аз номи худ ба фаъолияти тичорати шуғл мебарзад ва онро чун пешаи ҳамашаро қарор медиҳад, тоҷир аст” (тарҷумаи муаллиф).	Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи савдо ва хизматрасонии маишӣ” аз 19 март соли 2013. - ш. Душанбе, - № 943.
5.	Дар зер таҳрири М.Ш. Шакурӣ., В.А. Капранов., А. Маъсумӣ., Р. Ҳошим.	“Савдо - тичорат, хариду фурӯш, харидан, фурӯхтан аст”.	Фарҳанги забони тоҷикӣ (аз асри X то ибтидои асри XX) ибора аз ду ҷилд. Ҷилди 2, Москва: нашриёти “Советская инциклопедия: 1969.- С. 169.

Дар Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи савдо ва хизматрасонии маишӣ», ки 19 март соли 2013, таҳти № 943 қабул гардидааст, дар боби 1 моддаи 2 мафҳуми савдо ҳамчун “...фаъолияти шахсони ҳуқуқӣ ва соҳибқорони инфиродӣ оид ба муносибатҳои хариду фурӯши молҳои истеҳсолгардида, қоркард ё харидшуда, инчунин иҷрои қору хизматрасонии маишӣ вобаста ба фурӯши маҳсулотмуайян шудааст” [3. С. 5].

Дар фарҳанги асосии забони тоҷикӣ, ки соли 1983 аз ҷониби олимону донишмандони маъруфи Тоҷикистон – академики АИ Ҷумҳурии Тоҷикистон, профессорон Шакурӣ М., Осимӣ М., Капранов Ю., Масъумӣ Н., Дехотӣ А. ва дигарон таҳрир гардида, ба нашр расидааст, истилоҳи савдо аз нигоҳи иқтисодӣ чун муроди калимаи тичорат маънидод карда шудааст. Чунин шарҳи категорияи иқтисодӣ шаҳодат аз он медиҳад, ки ҳарду истилоҳ бо ҳамдигар муродиф буда, истифодаи онҳо нисбати якдигар ягон зиддияте надорад, гарчанде дар Ҷумҳурии Тоҷикистон бештар калимаи савдо ва ба таври расмӣ баъзан вожаи тичорат ё истифодаи он бо истилоҳи иқтисод, яъне “тиҷоратӣ – иқтисодӣ”, ҳатто аз ҷониби Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон дар нутқу суханронияшон дар мавридҳои гуногун ва дар саҳифаҳои матбуоти даврӣ ҳангоми

мулоқотҳои дучониба бо бисёрчониба бо роҳбарони давлатҳои дигар, конфронсҳо ва дар маърузаҳои шахси масъули давлати истифода мешаванд.

Ҳама ҷузъҳои фаъолияти тиҷоратӣ: харид, нигоҳдорӣ, тақсими молҳо бо унсурҳои хоси онҳо - фаъолияти тиҷоратиро ҳамчун низом ифода мекунанд.

Расми 3. Функсияҳои асосии соҳибкории хурд дар соҳаи ҳуҷуқи омма

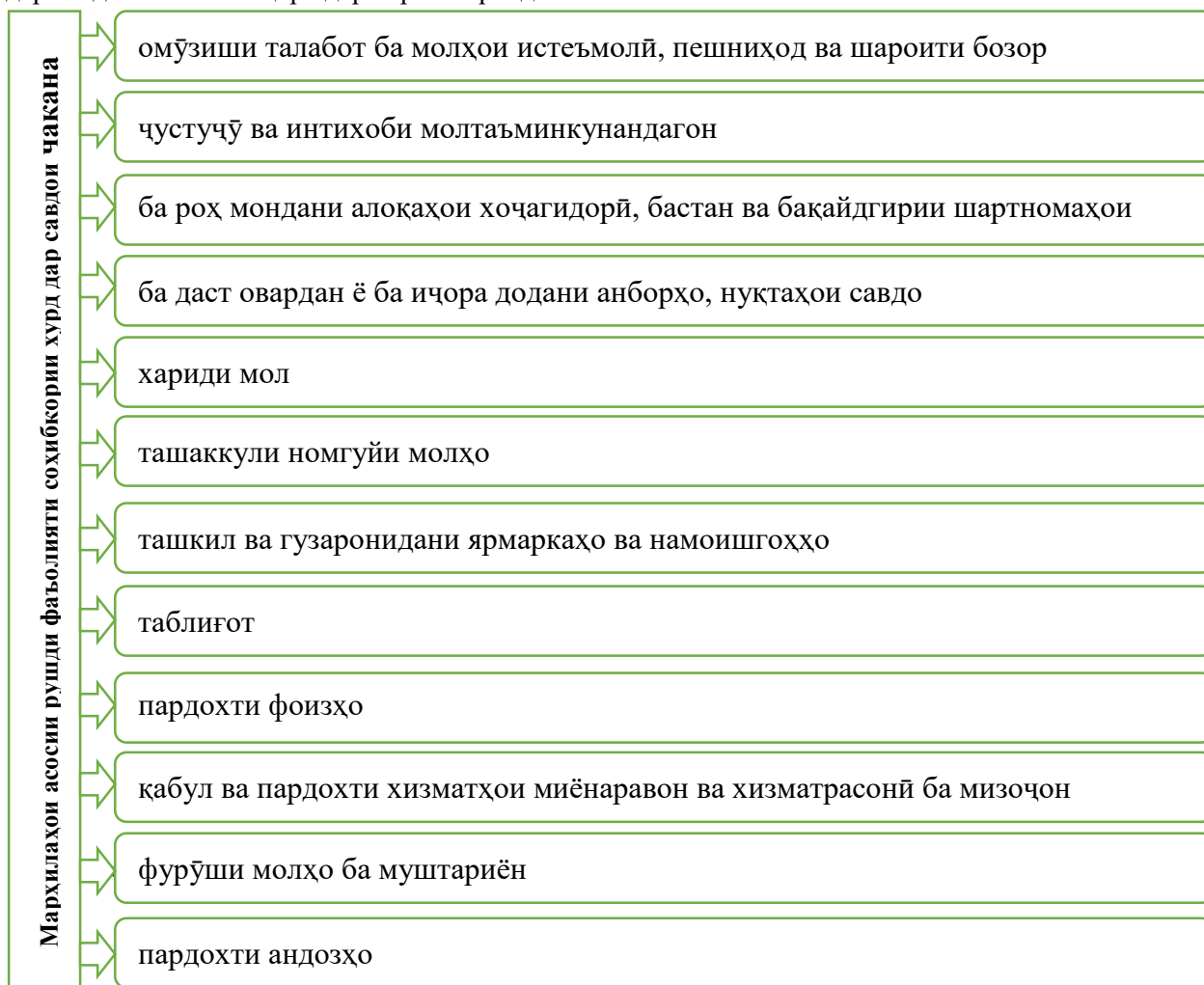
Ба андешаи А.Виноградов функсияҳои асосии фаъолияти тиҷоратии корхонаҳои савдо аз омӯзиши талабот ва шароити бозор, ҷустуҷӯ ва интиҳоби молрасонҳои қобили қабул, ташкили алоқаҳои хоҷагидорӣ, хариди молҳо, таҳияи сиёсати номгуӣи молҳо, ташкил ва баргузори ярмаркаҳо, намоишгоҳҳои савдо, фурӯш, назорат аз болои иҷрои шартнома, фурӯши яклухт, пешбурди хариду фурӯши мол, ташкили воридоти мол, манбаи оперативии захираҳои мол, таблиғи молҳо ва хизматҳо, амалиёти воридотӣ ва содиротӣ, хизматрасонӣ ба муштариён иборатанд [1. С. 234].

Фаъолияти соҳибкорӣ дар савдои чакана хусусиятҳои хоси худро дорад. Дар байни онҳо вазни қиёсии бештари воситаҳои гардон; мавҷудияти доираи васеи номгуӣи молҳо, хизматҳо барои фурӯш ба муштариён; парокандашавии калони ҳудудии корхонаҳо; набудани сохторҳои мутамарказ; сатҳи баланди рақобат байни субъектҳои соҳибкорӣ; ҳиссаи зиёди субъектҳои соҳибкории хурд фарқ карда мешаванд.

Акидаҳои О.М. Мороз ва Б.А. Рейсберг, ки бо ҳам мувофиқ мебошанд мавриди зикр аст, ки дар шароити муосир фаъолияти тичоратӣ аз доираи тичорати мустақим берун рафтааст: “Корхонаи тичоратӣ инчунин дорои омезиши функсияҳои истеҳсолӣ ва савдо мебошад. Инро таҷрибаи корхонаҳои калон, ки шабакаи мағозаҳои ширкати худро доранд, тасдиқ мекунад. Ин тасодуфӣ нест, зеро низоми маркетингӣ, ки ба иқтисодиёти бозорӣ хос аст, татбиқи сикли пурраи ҳаёти маҳсулотро аз идеяи пайдоиши он сар карда, то ба истеъмолкунандаи ниҳоӣ, масалан, дар мағозаи махсус таъмин мекунад”.

Соҳибкории хурд дар савдои чакана дар тақвияти равандҳои иқтисодӣ нақши назаррас дорад, аз ҷумла: он ташкили бозори мутавозинро таъмин менамояд, ба ташаккули таносуби оптималии байни истеҳсолот ва бахшҳои ба он алоқаманд мусоидат менамояд, талаботро ба мол муайян мекунад, соҳибкории истеҳсолиро ҳавасманд менамояд, гардиши молии самаранокро таъмин мекунад, эҳтиёҷоти аҳолиро ба мол ва хизматрасонӣ қонеъ мекунад, фаъолияти субъектҳои бозор буда, дар ташаккули даромадҳои давлатӣ ва маҳаллӣ саҳми муносиб мегузорад.

Бо назардошти шароити хоҷагидорӣ бозорӣ ва васеъ шудани моҳияти фаъолияти хоҷагидорӣ ва тичоратии субъектҳои хоҷагидорӣ, марҳилаҳои асосии фаъолияти соҳибкорӣ хурд дар савдои чакана инҳоро дар бар мегиранд.

Тавре ки мо мебинем, марҳилаҳои асосии фаъолияти соҳибкорӣ хурд дар савдои чакана ва вазифаҳои фаъолияти тичоратӣ тибқи гуфтаи А.М.Виноградская хеле ба ҳам монанданд, ки ин имкон медиҳад хулоса барорем, ки мафҳум ва робитаи наздики мафҳумҳои савдо ва фаъолияти тичоратӣ ва фарогирии охирин ба даст оварда шаванд.

Соҳибкорӣ хурд дар савдои чакана дар асоси принципҳои зерин амалӣ карда мешавад:

- мустақилияти ташкилӣ ва хоҷагидорӣ - мустақилият ва озодии интиҳоб аз ҷониби субъектҳои хоҷагидорӣ шаклҳои ташкилию ҳуқуқӣ ва намудҳои фаъолияти савдо, хусусияти муносибатҳо бо дигар субъектҳои бозор, ихтисос ва номгуӣи гуногуни корхонаҳои савдо, усулҳои хизматрасонӣ ба мизочон;

- ошкоро - дастрасӣ ба хизматрасониҳои савдо барои ҳамаи категорияҳои истеъмолкунандагон, афзалияти баррасии манфиатҳои онҳо;
- шаффофият - дастрасӣ ба хизматрасониҳои савдо барои ҳамаи категорияҳои истеъмолкунандагон, дар мадди аввал нигоҳ доштани манфиатҳои онҳо;
- тамаддун - сатҳи баланди хизматрасониҳои савдо;
- худтаъминкунӣ - баргардонидани хароҷотҳои субъектҳои хоҷагидорӣ дар чараёни фаъолияти савдо, пешгирии муфлисшавӣ ва қобилияти пардохти молиявии корхонаҳо;
- рақобатпазирии субъектҳои хоҷагидорӣ - фаъолияти самаранок дар муҳити рақобат ва муборизаи рақобат, ба шарте ки ягон қонунгузорию зиддиятҳои вайрон карда нашавад;
- танзимнамоӣ - воқуниши дахлдори бахши савдо ба таъсири ҳамоҳангсозӣ ва ислоҳи омилҳои беруна тавассути низоми танзими ҳуқуқӣ, илмӣ-техникӣ, сармоягузорӣ ва дигар механизмҳои танзими давлатӣ;
- масъулияти баланди моддӣ ва молиявии шарикон барои иҷрои вазифаҳояшон.

Функсияи асосии соҳибкории хурд дар савдои чакана фурӯши молҳо ба аҳоли, тағйир додани шаклҳои арзиши мол тавассути мубодилаи молҳо вобаста ба даромади истеъмолкунандагон доништа мешавад. Дар натиҷаи амалиёти хариду фурӯши молҳо дар савдои чакана, фурӯши ниҳони молҳои истеҳсолшуда ба аҳоли сурат мегирад.

Таҳлилҳои анҷомдодаи мо аз он гувоҳӣ медиҳанд, ки мушкилотҳои зерин дар раванди рушди фаъолияти соҳибкории хурд дар савдои чакана ҷой доранд ва роҳҳои ҳалли онҳо аз тарафи сохторҳои дахлдор ба мақсад мувофиқ мебошад:

- номукаммалии низоми андозбандӣ ва андозситонӣ барои субъектҳои гуногуни фаъолияти соҳибкорӣ;
- кифоя набудани маблағҳои молиявӣ;
- ноустуворӣ ва номукаммалии қонунҳои амалкунанда ва ҳамоҳанг набудани онҳо бо дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ;
- болоравии нархи ашёи хом, молҳои истеъмолӣ ва қувваи барқу газ;
- нархи баланди таҷҳизоту техникаи муосир;
- даҳолати баъзан беасоси мақомоти идоракунии маҳаллӣ ва сохторҳои алоҳида ба фаъолияти соҳибкорони соҳаи истеҳсолӣ ва тиҷоратӣ.

Барои расонидани кӯмак ба соҳибкорон дар ҳалли мушкилоти номбаршуда истифодаи усулҳои зеринро ҳангоми истифодаи механизми дастгирии давлатии соҳибкории хурд дар савдои чакана ба мақсад мувофиқ мешуморем:

- танзими ҳамкорӣ байни маъмурияти шаҳрдорӣ, ноҳияҳо ва сохторҳои, ки барои амалӣ намудани дастгирии давлатӣ ваколатдоранд;
- такмили заминаи меъёрию ҳуқуқӣ, татбиқи қонунҳои амалкунанда ва қабули қарорҳои дахлдор дар ин бобат;
- амалӣ гардонидани механизми шарикии давлат ва сектори хусусӣ, рушд ва такмили дастгирии молиявӣ, андоз ва амволии соҳибкорӣ;
- таҳия ва татбиқи барномаҳо, лоиҳаҳои рушд ва дастгирии соҳибкорӣ.

Ҳамин тариқ, бояд дарҷ намоем, ки дар ҳақиқат субъектҳои соҳибкории хурд дар савдои чакана бо такмили низоми амалкунандаи дастгирии давлатӣ ва ҷамъиятии соҳибкорӣ бештар ниёз доранд.

АДАБИЁТ

1. Виноградов А. Проблемы российской розницы: начнем с форматов [Текст] / А. Виноградов // Конъюнктура товарных рынков. - 2006. - № 4. - С. 748.
2. Қомуси иқтисодӣ. Муҳаммадорифи Ғафсӣ, Қобул, соли 1974, С. 104
3. Қонуни иқтисодӣ. Муҳаммадорифи Ғафсӣ, Қобул, соли 1974, С. 104
4. Луғати тафсирии В.И.Дал
5. Муин Мухаммад. Фарҳанги форси. Комилтарин фарҳанги форсии якҷилди / Муин Мухаммад. - Тегерон, 1388 (1910). - 1615 с.
6. Толковый словарь русского языка / Под ред. Д.Н. Ушакова. — М.: Гос. ин-т "Сов. энцикл."; ОГИЗ; Гос. изд-во иностр. и нац. слов., 1935-1940. (4 т.)

7. Валиев Н.Ш. Асосҳои назариявӣю амалии ташаккулёбӣ ва рушди соҳибкорӣ хусусӣ дар замони муосир / Ҳабибов С.С., Валиев Н.Ш // Паёми Донишгоҳи давлатии тиҷорати Тоҷикистон. Душанбе 2020, № 1 (30) – С. 19 - 27.
8. Фарҳанги Деххудо. Алиакбари Деххудо. - Техрон, ба забони форсӣ. – 1373 (1994). - 67265 с.
9. Фарҳанги забони тоҷикӣ (аз асри X то ибтидои асри XX) иборат аз ду ҷилд. Ҷилди 2, Москва: нашриёти “Советская инциклопедия: 1969.- С. 169.
10. Шаропов Ф.Р. Управление социально-экономическим развитием розничной торговли: теория, методология, стратегия. Ф.Р. Шаропов. Автореферат диссертации на соискание ученой степени доктора экономических наук. – Душанбе. – 2018. – С. 55

**Марупова
Нигора
Шоназаровна**

**к.э.н., доцент Таджикского
государственного университета
коммерции кафедры «Менеджмента»
734055, Республика Таджикистан, г.
Душанбе, ул. Дехоти 1/2.
тел.: (+992) 909-99-53-57, e-mail:
Shmarupova@mail.ru**

ОЦЕНКА МЕХАНИЗМА СОЦИАЛЬНОГО ПАРТНЕРТЦВА В СИСТЕМЕ СОЦИАЛЬНОЙ ЗАЩИТЕ НАСЕЛЕНИЯ: МОДЕЛЬ ВЗАИМОДЕЙСТВИЯ

На современном этапе социально-экономического развития социальное партнерство является необходимым условием формирования гражданского общества. В переходный период в процессе трансформации общественных отношений возрастает опасность обострения противоречий, в первую очередь, в социально-трудовой сфере. В этой связи особую актуальность приобретает анализ проблем становления и развития системы социального партнерства как фактора, позитивно влияющего на сохранение политической стабильности, динамичное развитие экономики и социальной сферы, формирование открытого демократического общества. Эффективно функционирующий механизм социального партнерства позволяет людям направлять ход событий в свою пользу, совершенствовать свою организацию на благо общественным интересам.

Механизм функционирования социального партнерства рассматривается с точки зрения участия субъектов партнерских отношений в выработке согласованной социально-экономической политики государства, урегулирования коллективных трудовых споров, обеспечения полной и продуктивной занятости населения, решения сложных проблем социальной защиты граждан.

С усилением государственных структур и его социальной политики, которая активизирована на взаимодействия власти и общества, со стороны некоммерческих организаций и бизнес – структур. В современных условиях стали появляться инновационные - межсекторное социальное партнерство как способ включения наиболее активных и социально ответственных представителей гражданского общества в процессы общественного управления.

Значительный вклад в становление и развитие социального партнерства внес французский философ Алексис де Токвиль, где была выявлена сущность взаимодействия государства и социума: «Правительство могло бы возложить на себя обязанности некоторых самых крупных американских ассоциаций, и в отдельных штатах такая попытка уже предпринималась. Однако какая политическая власть когда-либо станет способной достаточно эффективно справляться со всей той массой бесчисленных мелких дел, которая ежедневно выполняется американскими гражданами с помощью союзов и объединений?»[7].

Т. Парсонс в своих работах отметил, что субъекты, цели, средства и нормы действия выступают в качестве основных единиц социального действия[4].

Н. Смелзер интерпретирует культурную подсистему социального действия, выделяя в ней следующие компоненты: доминантные цели (или ценности); регулирующие правила (или нормы), функция которых состоит в управлении процессами достижения поставленных целей; индивидуальную устремленность на достижение целей (мотивацию), а также ситуационные условия, которые используются в качестве средств достижения целей.

Также отечественные ученые Джабборов А.Дж[1], Комилов С.Дж., Нурмахмадов М., Бободжонов Р.М., Дустбоев Ш. и др. в своих работах рассматривали социальное партнерства как «здоровые или справедливые отношения между сторонами, то есть работниками и работодателями, прежде всего между государством и предпринимателями, когда достигается баланс их интересов».

Мирзоалиев А. А. считает, что «... в условиях переходного периода развития Республики Таджикистан не обеспечиваются условия для возникновения развитых социально-трудовых отношений. Вместе с тем нельзя пассивно ожидать вызревания соответствующих условий, социальное партнерство по мере формирования само должно стать инструментом социально – экономических преобразований»[2].

Необходимо отметить, что усиление взаимодействий в рамках межсекторного социального партнерства в сфере обеспечения политической и социальной стабильности, формировании и развитии инновационных отношений, возникают в гражданском обществе.

С. Ваддок вопрос социального партнерства рассматривала как взаимные обязательства корпораций со структурами из различных секторов экономики, где социальное партнерство предполагает обязательное объединение временных и трудовых ресурсов всех участников партнерских отношений. Социальное партнерство ориентировано на решение тех проблем, которые простираются вне организационных границ и традиционных целей и лежат в пределах области традиционной государственной политики, в том числе и в социальной сфере[3].

В.Н. Якимец в своей работе по вопросу межсекторного социального партнерства, выявил специфику действий и взаимодействий в системе социальной защиты населения (рис. 1).

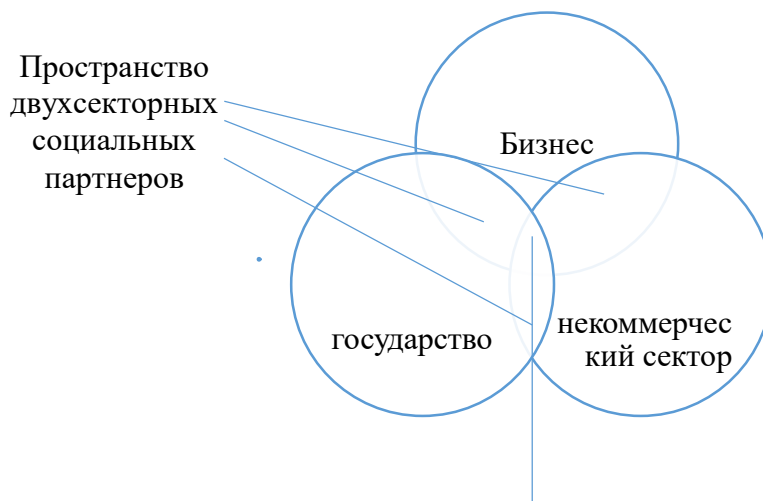

Рисунок 1 - Пространство трехсекторного социального партнерства

Наиболее успешная и эффективная модель социального партнерства в системе социальной защиты населения предполагает участие в треугольнике социального партнерства государственного сектора, который включает в себя администрации регионального уровня:

- управления социальной защиты населения регионального и местного уровней, а также социальные службы и учреждения для населения;
- сектор НКО представлен общественными организациями и объединениями, защищающими интересы различных категорий населения (дети, молодежь, лица с ограниченными возможностями, мигранты и вынужденные переселенцы, жертвы насилия и др.);
- третий сектор – коммерческие организации, промышленные предприятия, индивидуальные предприниматели (рис. 2).

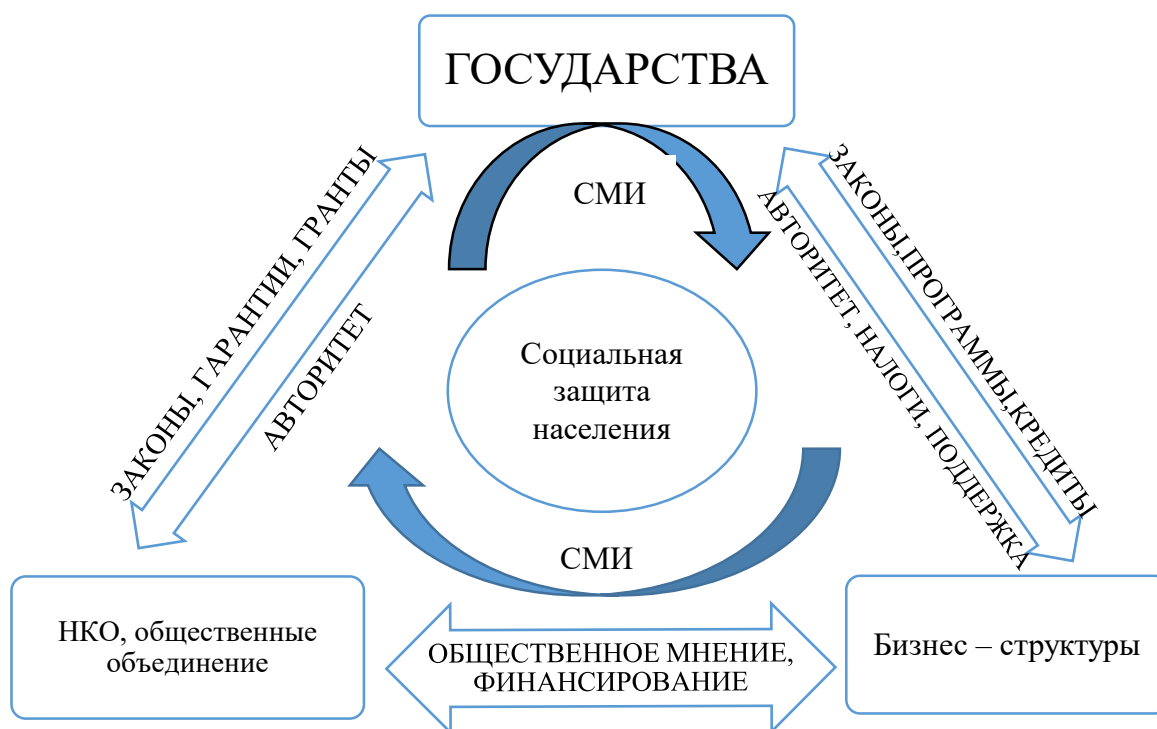

Рисунок 2 - Модель социальной защиты населения на основе социального партнерства

Модель межсекторного социального партнерства – это гражданские действия, предполагающие общественную инициативу, действия в рамках гражданского общества[8]. Идеи и цели межсекторного социального партнерства востребованы среди широких слоев населения, поскольку в их основе лежит необходимость объединения власти с обществом, формирование созидательного общества социальной справедливости, объединения материального с духовным[6].

Задача государства заключается в создании правовых и экономических стимулов для развития этой деятельности. Задача профессиональных союзов и общественных организаций и объединений – вовлекать капитал в решение насущных социальных проблем и информировать государство о состоянии сотрудничества по вопросам социальной защиты.

Некоммерческие организации занимаются: выявлением наиболее острых проблем, нуждающихся граждан; информированием населения о реализуемых социальных проектах и приоритетных направлениях деятельности; привлечением внимания общественности к актуальным социальным проблемам, сотрудничеством со средствами массовой информации, которые выступают в роли выполняющего не только информационную функцию, но и влияющего на формирование имиджа социального партнерства в целом. Одной из главных целей НКО при такой организации деятельности является социальная инициатива, а также помощь в проведении мероприятий в рамках сотрудничества, координация деятельности всех субъектов взаимодействия, своего рода посредничество между государством и бизнесом.

Бизнес берет на себя основную часть материальных расходов, необходимых на реализацию мероприятий в рамках межсекторного социального партнерства в системе социальной защиты населения, располагая при этом определенными послаблениями в сфере налоговой политики со стороны представителей региональной власти.

Недостаточная активность бизнеса в настоящее время обусловлена не только несовершенством нормативно-правовой базы, но и недостатком информации, что подчеркивает важную роль средств массовой информации при организации и проведении акций, мероприятий, реализации социальных программ, основанных на партнерстве.

При данном типе взаимодействия региональная власть и субъекты региональной системы социальной защиты населения берут на себя функции координаторской деятельности, а также формируют необходимую нормативно-правовую базу для успешного сотрудничества и социального взаимодействия.

Основные направления социального партнерства в сфере социальной защиты населения:

- содействие социальному, культурному, духовному и физическому развитию граждан;
- поддержка малого предпринимательства как условие обеспечения занятости населения;

- создание условий для более полного участия граждан в социально-экономической, политической и культурной жизни общества;
- появление новых возможностей для человека в выборе своего профессионального и жизненного пути, достижении желаемого социального статуса и успеха;
- эффективная реализация инновационного потенциала населения в интересах не только развития самих граждан, но и общественного развития.

Партнерство коммерческих предприятий и общественных организаций подразумевает появление новых возможностей в сфере реализации следующих направлений развития социально-экономической активности населения, которые позволяют решить множество актуальных социальных проблем:

- развитие сектора индивидуального предпринимательства;
- профессиональная ориентация, овладение дополнительными профессиональными навыками, построение карьеры;
- развитие социальной инициативы и добровольчества.

Становится очевидным, что налаживание партнерских отношений государственных структур с общественно-гражданскими и общественно-политическими формированиями в сфере социального управления позволяет власти не только эффективно решать широкий спектр социальных проблем, но, и направлено на снижение социальной напряженности как государстве в целом, так и на уровне регионов, в частности. Значимым представляется и то, что применение технологий межсекторного социального партнерства в сфере социальной защиты населения способно снизить финансовые затраты посредством:

- развития механизмов оказания адресной социальной помощи нуждающимся категориям населения;
- ухода некоммерческих организаций и объединений с позиций просителей, их перехода на само-обеспечение за счет предоставления гражданам социальных услуг различного типа;
- передачи третьему сектору ряда административных функций посредством конкурсных механизмов социального заказов;
- привлечения в регион (город, район) посредством создания силами некоммерческого сектора социально значимых программ и проектов, доноров и инвесторов, дополнительных финансовых ресурсов из бюджетов государственных программ, а также от зарубежных и отечественных благотворительных и грантовых Фондов;
- эффективного использования потенциала волонтерской деятельности и ресурсов благотворительности[5].

В качестве результата обращения к дополнительным финансовым и организационным ресурсам возможен уход от существующего сегодня общественного стереотипа, в рамках которого экономика рассматривается исключительно как доходная часть бюджета, а социальная сфера – как расходная его составляющая.

Формирование взаимодействия государственных структур, некоммерческих организаций и бизнес-структур на основе данной модели нацелено на создание интегрированной модели социальной защиты населения в регионе (государство – НКО – бизнес) и включает в себя комплексные меры по социальной защите населения. Такая форма взаимодействия призвана не только, повысить спектр и качество оказываемых услуг населению, но и сделать партнерские отношения нормой общественной жизни.

Литература:

1. Джаббаров А. Предпосылки и экономические основы социальной защиты населения в условиях становления рыночных отношений, / А. Джаббаров – Душанбе – 1999. – 208с.
2. Мирзоалиев А. А. Мониторинг системы управления социально-трудовыми отношениями в условиях перехода к рыночной экономике: дис. ... канд. экон. наук: /08.00.05/ Абдурашид Абдунабиевич Мирзоалиев. Душанбе, 2005. - 176 с.
3. Михеев В. А. Основы социального партнерства: теория и политика. М.: Экзамен, 2001. С. 38.
4. Парсонс Т. Новые тенденции в структурно-функциональной теории. Структурно-функциональный анализ в современной социологии // Инф. бюлл. Сер. Переводы и рефераты. 1968. Вып. 1. № 6.

5. Рябухина Г. А. Социальная политика как партнерская ответственность государства и общества // Вестн. Моск. ун-та. (Серия 21: Управление (государство и общество)). 2011. №4. С. 38 – 46.
6. Садков В. Г., Кузнецова О. Б., Старикова Л. И. Становление, проблемы и повышение общественно-экономической эффективности института социального партнерства в регионах России// Национальные интересы: приоритеты и безопасность. 2012. №5. С. 7.
7. Токвиль А. Де. Демократия в Америке. М., 1992. С. 379 – 380.
8. Якимец В. Н. Социальное партнерство: основы, теория, принципы, механизмы. М.: Издательская группа URSS, 2004. С. 459.

Чамшедов
Махмадназар
Чамшедович

Доктори илмҳои иқтисодӣ, профессори
кафедраи иқтисодиёт ва ташкили
соҳибкории Донишгоҳи давлатии
тиҷорати Тоҷикистон. Тел.: 93 521 53 53;
E-mail: mahmadnazar_54@mail.ru

ТАТБИҚИ АМАЛИИ ИСЛОҲОТИ ИҚТИСОДӢ ДАР СОҲАИ БОЗОРИ ИСТЕЪМОЛӢ ВА САВДО

Дар ҳуҷҷати тақдирсози кишвар Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 омадааст: «Мақсади олии рушди дарозмуддати Тоҷикистон баланд бардоштани сатҳи зиндагии аҳолии мамлакат тавассути таъмини рушди устувори иқтисодӣ ба ҳисоб меравад»⁷. Аз ин лиҳоз, таҳқиқи назария, методология ва вазифаҳои амалии рушди бозори молҳои истеъмоли ва хизматрасонӣ, ҳам дар зинаи инкишофи пай дар пайи рушди иқтисод ва ҳам дар давраҳои дарозмуддат моҳияти муҳими иҷтимоӣ дорад.

Бозори молҳои истеъмоли - ҷузъи муҳим ва таркибии иқтисоди миллий, дар раванди мубодила, муносибатҳои молиқу пулӣ ва умуман тақрористеҳсоли васеъ ба ҳисоб рафта, узван бо дигар зинаҳои ҳамин раванд, фаъолияти густурда дошта, бо дарназардошти дигар бахшҳои он барои ба даст овардани рушди босуръати иқтисодӣ ва қонеъ намудани қобилияти пардохттавонии талаботи аҳоли бо молу хизматрасониҳо нақши босазо дорад.

Ҷумҳурии Тоҷикистон баъди ба даст овардани истиқлолияти давлатӣ соли 1991 ҳамчун давлати мустақил, қатъиян ба татбиқи дигаргунсозии иқтисодӣ тариқи гузаштан аз иқтисоди нақшавию фармонфармой ба низоми муносибатҳои бозорӣ гузаронидани ислоҳоти иқтисодиро пеш аз ҳама, кулли соҳаҳои иқтисод, хусусан бозори молҳои истеъмоли ва ташкилкунандаи он - савдои дохилии иқтисоди бозорӣ маҳсуб меёбад. Вазъияти зиддиятнок ва ҷой доштани камбудию норасогиҳо дар давраи ибтидоии татбиқи ислоҳоти иқтисодӣ он ба сатҳи некуаҳолии аҳоли таъсири манфӣ расонид ва инчунин ба нақшу омилҳои моҳияти иҷтимоӣдошта боиси пастравии тези рушди иқтисодии кишвар гардид.

Барои баромадан аз ҳолати бавучудодаи басо мушкул ва ноил шудан ба рушди босуботи иқтисодӣ, тадриҷан баланд бардоштани самаранокии иқтисоди миллий ва соҳаҳои афзалиятноки он дар татбиқи дигаргунсозии ҷиддӣ дар сиёсати иқтисодии Ҳукумати мамлакат бояд тағйиротҳои нав ҷорӣ мегардид. Ин дар навбати худ, яққо бо вазифаҳои оид ба рушди ислоҳоти иқтисодӣ, аз омӯзиш ва таҳқиқи назарияҳои илман асоснокшуда, ҷанбаҳои илмӣ - методологӣ ва амалии бозори молҳои истеъмоли ва хизматрасонӣ, ҳамчун қисмати таркибии муҳим ва ҳаётбахшандаи иқтисоди бозорӣ, ки саҳми он соли 2020 дар маҷмуи маҳсулоти дохилии кишвар 11,4 %-ро ташкил намуд.

Дар мақола дар асоси таҳлили комплексӣ, динамика ва рушди нишондиҳандаҳои асосии макроиқтисодӣ ва тамоюлҳои мусбати рушди он мавриди таҳқиқ қарор дода шудааст (ҷадв.1).

Ҷадвали 1. Динамикаи тағйирёбии нишондиҳандаҳои макроиқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар солҳои 1991-2020 [6, с.10-11, с.12-13, с.14-15, с.16-17, с.18-19].

Нишондиҳандаҳо	Солҳо							Соли 2020 нисбат ба ¹	
	1991	1995	2000	2005	2010	2015	2020	с.2000, мар-ба	с.2015, мар-ба
1. ММД бо нархҳои муқоисавӣ, млн. сомонӣ	13,4	69,8	1786,8	7206,6	24707,1	50977,8	82543,7	46,2	1,6
2. Маҳсулоти саноатӣ, бо нархҳои с. 2020, млн. сомонӣ	13540,0	6091,0	5704,0	9930,0	11344,0	16116,0	30890,0	5,4	1,9

⁷ Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон дар давраи то соли 2030.-Душанбе, 2016.- С.9.

3. Маҳсулоти кишоварзӣ (бо нархҳои с. 2020), млн. сомонӣ	16275,6	9055,0	9522,3	14598,3	19994,3	27628,9	37616,6	3,9	1,4
4. Шумораи аҳолии доимӣ дар охири сол, ҳаз. нафар	5505,6	5701,4	6264,6	6842,2	7621,2	8551,2	9506,3	1,5	111,2%
5. Даромадҳои пулии аҳоли, млн. сомонӣ	10,5	45,8	1004,6	3816,0	13256,0	25569,8	65347,0	65,0	2,6
6. Хароҷоти пулии аҳоли, млн. сомонӣ	10,0	40,4	909,9	3857,2	13948,5	34968,0	72547,2	79,7	2,1
7. Ҳаҷми гардиши чаканаи мол (бо нархҳои с.2020), млн. сом.	х	3516,2	3750,1	7587,0	12032,8	20366,6	27024,8	7,2	1,3
8.Хизмати пулакии аҳоли, (бо нархҳои с.2020), млн. сомонӣ	11985,6	1612,8	2535,0	5794,5	10002,2	13405,4	13205,2	5,2	98,5%
9. Гардиши савдои хориҷӣ, ҳамагӣ, млн. доллари ИМА, аз ҷумла:	131,1	1558,5	1459,3	2238,8	3851,6	4326,2	4557,8	3,1	105,4%
- Содирот	67,9	748,6	784,3	908,7	1194,7	890,6	1406,9	1,8	1,6
- Воридот	63,2	809,9	675,3	1330,1	2656,9	3435,6	3150,9	4,7	91,7%
10. Вазни қиёсии воридот нисбат ба гардиши савдои хориҷӣ, дарсад	48,2	52,0	51,4	59,4	69,0	79,4	69,1	+ 20,0	- 10,3
11. Вазни қиёсии савдои дохилӣ нисбат ба ҳаҷми ММД мамлакат, дарсад	х	29,8	11,1	55,8	32,4	29,7	32,7	+2,9	+ 3,0

1. Ҳисоби муаллиф

Тибқи нишондодҳои ҷадвали 1 дар соли 2020 нисбат ба соли 2000-м (маротиба): ҳаҷми маҳсулоти дохилӣ 46,2, маҳсулоти саноатӣ – 5,4, кишоварзӣ бошад – 3,9 афзоиш ёфтаанд. Ин нишондиҳандаҳо нисбат дар соли 2020 дар муқоиса бо соли 2015 мутаносибан 1,6 – 1,9 ва 1,4 маротиба афзуданд, ки бешубҳа, дастоварди муҳим ва назаррас аст.

Аз рақамҳои ҳисоботи омории Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мушоҳида кардан мумкин аст, ки таҳлили нишондиҳандаи мутлақӣ ММД, суръати афзоиши онро дар солҳои 1991-2020 ва тамоюли динамикаи рушди бемайлонро нишон медиҳад. Кулли ин нишондодҳои макроиқтисодӣ бо худ дар алоқамандӣ буда, на танҳо ҳаҷми ММД мамлакат, балки ҳаҷми умумии гардиши чаканаи мол, тағйирёбии ҳолати савдо ва бозори молҳои истеъмолриро нишон медиҳад.

Мувофиқи андешаҳои инчониб, камбудии дар соҳаҳои иқтисоди миллӣ ба вучудодада, дар асоси таҳқиқоти солҳои охир гузаронидашуда собит намуд, ки давраи татбиқи воқеии ислоҳоти иқтисодӣ бо сабабҳои зерин ба миён омадааст:

Якум, дар давраи иқтисоди нақшавию маъмурӣ талаботи қонуниятҳои объективии иқтисодӣ: арзиш, тақозо, арза ва инчунин иқтисоди озоди бозорӣ ва механизмҳои он пурра ба назар гирифта намешуданд. Одатан дар раванди нақшагирии иқтисодӣ дар масъалаи пурра қонун намудани талаботи истеъмолгарони ниҳой омӯзиши бозор ва талаботи аҳолиро дар мадди назар намегирифтанд, сарватҳои иқтисодӣ самаровар истифода намешуданд.

Дуюм, истифодаи маҳдуди муносибатҳои ғаёли молию пулӣ мушоҳида мегардид ва иқтисоди пӯшида бо низоми воқеан муттамарказонидаи нақшагирӣ ва таъминоти моддию техникаӣ ба монетаю маҳдудиятҳои васеъ рӯ ба рӯ шуд, воситаҳои истеҳсолот ва савдои бозори молҳои истеъмолий аз рӯйи фондҳои молии марказӣ ва речаи тақсими он ғаёлият мекард. Камбудии қойдошта ба шароити воқеӣ ва ба рушди бозори молҳо дар савдо, инчунин соҳаи саноату кишоварзӣ таъсири манфӣ мерасонд. Аҳоли бошад вақти зиёди худро ба ҷустуҷӯи маводи истеъмолий беҳуда сарф мекард. Ин ҷараён камчینیю норасоии молу маҳсулот дар бозорҳои гуногуни молӣ ва рушди тамоюлҳои афзалиятнок, вобастагии савдои дохилӣ аз молҳои истеъмолии воридотӣ, бештар ба назар мерасид.

Сеюм, мавқеи моликияти ҷамъиятӣ, пеш аз ҳама дар назар дошта мешавад моликияти давлатӣ, маҳдудсозии ҳуқуқ ва озодиҳои шахрвандон дар ғаёлияти иқтисодӣ, сатҳи рушди иқтисодӣ ва болоравии сатҳи раванди рукут дар иқтисод пурра сабабгор доништа шуд.

Воқеан дур шудани кормандон аз ҳуқуқи доштани моликият ба воситаҳои истеҳсолот, норасоии шароитҳои баробар барои доштани амвол, мавҷуд набудани ҳавасмандии мустақими фардии кормандон дар афзуншавии натиҷаҳои ниҳии ғаёлияти меҳнат, амалан ба паст гардидани сатҳи ҳосилнокии меҳнат ва самаранокии иқтисод таъсири бад расонид.

Чаҳорум, беҳад муттамарказонии унсурҳои асосии механизми хоҷагидорӣ ва дар ин раванд ғаёлияти нақшагирӣ чун бахши асосии марказӣ дар низоми иқтисодии нақшавию фармонфармой ба истиснои ғоя ва мазмуни ғаёлияти мутақобилан судманди робитаҳои хоҷагии шартномавӣ ҳам ба таври уфуқӣ ва ҳам амудӣ бо усули – «аз боло ба поён» роҳандозӣ мешуд он ба ғаёлияти минбаъдаи хоҷагиҳо таъсири манфӣ расонидааст.

Панҷум, услубҳои бесамараи сарватҳои молиявии давлатӣ дар лоиҳаҳои азими кишвар, дар бештари ҳолатҳо онҳо ба манфиати иҷтимоию иқтисодӣ мамлакат ғаёлияти хуб ва бо самар надоштанд.

Ба андешаи мо таҳқиқоти илмӣ амалӣ ва воқеии ҳолати бозори молҳои хӯрокворӣ, таъмини бехатарӣ ва қонун гардонидани талаботи харидории аҳоли ба молҳои истеъмолий ва хизматрасониҳо бештар аҳамияти махсус дода шудааст.

Бозори хӯрокворӣ - соҳаи муносибатҳои молию пулӣ ва унсурҳои муҳими он - арза, тақозо, нарх, рақобат, инчунин истифодаи низоми муносибатҳои иқтисодии махсус дар байни субъектҳои асосии бозор – ба монанди истеҳсолгарони мол, корхонаҳои савдо ва соҳибкорони инфиродӣ, аз як ҷониб ва истеъмолгарон (аҳоли ва истеъмолгарони коллективӣ) - аз ҷониби дигар, ба шумор мераванд.

Мақсади асоси бозори истеъмолий аз ташкили хариду фурӯши молҳои хӯрокворӣ бо иштироки воситаҳои пулӣ (нақдӣ ва ғайринақдӣ) барои пурра қонун гардонидани талаботи доимоафзоюнда ва эҳтиёҷоти истеъмолгарон бо маводи ғизоӣ тибқи номгуӣ нишондодашудаи молу маҳсулот, миқдори муайян, сифат ва нархи бозорӣ маҳсуб меёбад.

Бозори молҳои хӯрокворӣ - ин яке аз қисматҳои муҳими муносибатҳои молию пулии корхонаҳои кишоварӣ, яъне истеҳсолгарони асосии маҳсулот дар бозор ва шакли талаботи харидории аҳоли баромад мекунад.

Ба субъектҳои асосии бозори мазкур: хоҷагиҳои хонаводагӣ - воҳиди иқтисодӣ дар ҳайати як ё якчанд шахрванд, ки ба истеҳсоли маводи ғизоӣ, фурӯш ва истеъмоли он сару кордоранд; корхона - субъекти хоҷагидории бозорӣ; давлат - ҳамчун субъекти мустақили идоракунӣ баромад мекунад.

Доир ба пешрафт ва рушди иқтисодӣ метавон дар бораи андозаи воқеии истеъмоли маводи ғизоӣ ба ҳар як сари аҳолии нисбат ба меъёри тавсиявии истеъмол ба ҳисоби, кг/дар як сол аз рақамҳои ҷадв.2 маълумот пайдо намуд.

Ҷадвали 2. Ҳаҷм ва таносуби истеҳсоли ватании молҳо ва воридот

[6, с.419; 447; 451]

Номгӯи маводи ғизоӣ	Ҳаҷми ҳисобии эҳтиёҷот ба молҳои хӯрокворӣ, ҳаз. тонна	Истеҳсоли ватании молҳои хӯрокворӣ, ҳаз. тонна	Воридоти молҳо, ҳаз. тонна	Ҳаҷми умумии пешниҳодоти воқеии молҳои хӯрокворӣ, ҳаз. тонна (сатри 3+ сатри 4)	Ҳиссаи истеҳсоли маҳсулоти худӣ дар ҳаҷми умумии ресурсҳои молӣ, % [(сатри 3 : сатри 5) x100]
1	2	3	4	5	6
1. Маҳсулоти нонӣ	1215,9	1561,4	1084,8	2646,2	59,0
2. Картошка	399,4	1022,5	17,1	800,0	97,9
3. Сабзавот ва полезиҳо	1260,3	2479,4	14,9	2505,4	99,4
4. Меваҳо	692,3	467,8	21,1	654,4	96,7
5. Равғани растанӣ	106,5	23,9	92,6	116,5	25,8
6. Қанд	276,0	-	101,1	101,1	-
7. Гӯшт ва маҳсулоти гӯштӣ	603,5	150,1	48,4	172,8	72,0
8. Шир ва маҳсулоти ширӣ	2396,3	1020,9	8,6	958,6	99,1
9. Тухм, ҳазор дона.	1943,6	983,1	194,4	535,8	63,7

* Ҳисоби муаллиф

Аз иттилооти ҷадвали 2 маълум мешавад, ки соли 2020 сатҳи бехатарии озуқаворӣ, яъне таносуби истеҳсоли молҳои ватанӣ нисбат ба ҳаҷми умумии сарватҳои молӣ бештар дар маводҳои ғизоии зерин (ба ҳисоби фоиз): сабзавоту полезиҳо-99,4, шир ва маҳсулоти ширӣ-99,1, картошка-97,9, меваҳои-96,7, гӯшт ва маҳсулоти гӯштӣ-72,0, тухм-63,7 ва маҳсулоти нонӣ-59,0.

Эҳтиёҷоти қанд пурра (100%) аз ҳисоби молҳои воридотӣ қонеъ гардонида мешавад. Аз меъёри муқарраршуда пастар дар гурӯҳи рағани растанӣ - 25,8%, мушоҳида мешавад, ҳол он ки дар ҷумҳурӣ ҳамаи имконияту захираҳои ҷалбнашуда хеле зиёданд ва таъмини бехатарӣ, истиқлолияти озуқаворӣ ва бехатарии ин номгӯи маҳсулоту молҳо, пеш аз ҳама аз ҳисоби истеҳсоли ватании рағани пахта дар корхонаҳои саноатии ҷумҳурӣ мавҷуд мебошанд.

Ба сифати тадбирҳои таъмини бехатарии озуқаворӣ истифодаи тавсияҳои зеринро муфид арзёбӣ менамоем:

1. Таҳия ва тасдиқи низоми тадбирҳои барномавӣ, ташкилӣ, техникӣ, иқтисодӣ ва ҳуқуқӣ, ки ба ҳавасмандгардонии рушди суръатноки истеҳсоли маводҳои ғизоии асосӣ, ки дар ҷумҳури имконияту захираҳои амалинашудаи иқтисодӣ, пеш аз ҳама дар низоми КАС, саноати хӯрокворӣ шароити муфиди таъмини бехатарии озуқаворӣ ва рушди ҳамгироии дохилии соҳавӣ ва байниминтақавӣ пайдо хоҳад гардид.

2. Таҳкими васеи номгӯи маҳсулоти хӯроквориро дар асоси фаъолгардонии сиёсати воридотивазкунии маҳсулоти кишоварзӣ (хушкмеваҳо, сабзавоти тару тоза, меваҳо, полезиҳо, лимон, асал, ангур ва ғайра).

3. Инкишофи шаклҳои кооперативии истеҳсоли, хусусан бунёди шаклҳои кластерӣ ва

инноватсионии ташкили истеҳсолот, парвариш ва фурӯши номгӯи маҳсулоти серҳосил ва сермаҳсули кишоварзӣ ва саноати коркарди маҳсулоти кишоварзӣ дар асоси истифодаи намудҳои технологияи муосири инноватсионӣ ва техникаи пешқадами ҷавобгӯ ба талаботи стандартҳои байналмилалӣ.

Таҳия ва қабули қарор оид ба андозаи тарифҳои имтиёзнокӣ боркашонии автомобилӣ ва роҳи оҳани молҳои хӯрокворӣ, инчунин паст кардани сатҳи гаронии андозҳо барои ҳавасмандгардонии корхонаҳои кишоварзӣ, ки фаъолияти суръати баланди содиротию воридотивазкуниро нисбати молҳои ватанӣ дар бозорҳои ҳудудӣ ва молҳои хӯроквории ҳамсоҷакишварҳоро бояд дастгирӣ намоянд.

Ҳаллу фасли муваффақонаи масъалаҳои иҷтимоӣ - иқтисодӣ ба таври бояду шояд аз таҳлил ва арзёбии вазъи бозори ҳудудии молҳои хӯрокворӣ вобастагии ногустастанӣ дорад.

Дар давраи ҳозира муҳимияти таҳқиқоти ҳолати муосири бозори молҳои истеъмолии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва таҳияи самтҳои концептуалии рушди марҳилаҳои минбаъда он дорои аҳаммияти афзоишбанда мебошад.

Ба андешаи мо, гузариш ба иқтисоди бозорӣ ин раванди тӯлонӣ ва хеле мураккаб буда, аз ин рӯ он на яку якбора ё на бо як ҷаҳиши бузург, балки тадриҷан, марҳила ба марҳила гузаронида мешавад. Айнан чунин роҳу равишро Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон интихоб намудааст.

Масъалаҳои поягии рушди иқтисод, ташаккулёбии низоми хоҷагидорӣ бозорӣ, танзими давлатӣ шаклу намудҳои бозор, соҳаи савдо, саноат, КАС, нақлиёт ва соҳаҳои мухталифи хизматрасонӣ ва дигар масоили назарияи иқтисодӣ мавриди таҳқиқоти олимони иқтисоддони хориҷиву ватанӣ сурат гирифтааст, ки дар онҳо ба моҳияти мафҳумҳои иқтисодӣ ба монанди «бозор», «иқтисоди бозорӣ», «бозори молҳои истеъмолий» ва ғ. андешаву назари хосси ҳешро ибрази ақида намудаанд.

Дар адабиёти муосири иқтисодии ватанию хориҷӣ оид ба мафҳумҳои бозор, муносибатҳои бозорӣ, механизми бозорӣ менечмент ва консепсияҳои ба он алоқаманд ва мулоҳизаҳои хеле гуногун мавҷуданд. Ба андозаи зиёд, онҳо бо ҳадафҳо ва вазифаҳои муайян карда мешаванд, ки ҳар як муҳаққиқи мушаххас дар ҳар як ҳолати мушаххас дар назди худ мегузорад. Ҳамин тавр, доктори илмҳои иқтисодӣ, профессори Академияи илмҳои Россия В.И. Видяпин ва Г.П. Журавлев, чунин мешуморанд, ки "бозор ҳамчун категорияи иқтисодӣ маҷмуи муносибатҳои мушаххаси иқтисодӣ ва робитаҳои байни харидорон ва фурӯшандагон, инчунин миёнаравҳои тижоратӣ оид ба ҳаракати мол ва пул мебошад, ки манфиатҳои иқтисодии субъектҳои муносибатҳои бозор ва таъмини мубодилаи маҳсулоти меҳнатиро таъмин менамояд" [7, с.85].

Доктори илмҳои иқтисодӣ, профессор А.В. Орлов дуруст ва оқилона тасдиқ мекунад: "бозор мураккабтарин системаи муносибатҳои байни истеҳсолгарон ва истеъмолгарон, робитаҳои иқтисодии онҳо, аз ҷумла мустақими бисёрҷониба бо иштироки миёнаравҳо мебошад" [5, с.263].

Тавре ки аз муқоисаи ин ду ақида дида мешавад, олимони -иқтисоддонҳо ба таври дуруст бозорро ҳамчун системаи маҷмуи муносибатҳои иқтисодӣ ва робитаҳои байни истеҳсолгарон ва харидорони мол арзёбӣ мекунанд, албатта, бо иштироки ҳатмии миёнаравон ва пул ба миён меояд.

Ҷолиби диққат боз як нуқтаи назари дигаре аст, ки мувофиқи он "бозор ҳамчун маҷмуи амалиётҳои хариду фурӯши молҳо муайян карда мешавад" [2, с.88].

Дар робита ба ин категорияи иқтисодӣ нуқтаҳои дигар низ ҳастанд. Намояндагони онҳо чунин мешуморанд, ки «бозор ин марҳилаест, ки дар он намоишнома дар бораи ҳамкорӣ ҳамаи онҳое, ки қарорҳои иқтисодӣ қабул мекунанд, намоиш дода мешавад» [3, с.11].

Тибки маълумоти проф. Б.А. Райзберг, «бозор маҷмуи молҳо - муносибатҳои пулӣ мебошад, ки дар натиҷаи фурӯш ва хариди молҳо ва хизматҳо ба вучуд меояд, ба ин васила ҳамкорӣ се омили асосии иқтисодиро барқарор мекунад. Онҳо давлат, ширкатҳо ва хонаводаҳо мебошанд. Бозор инчунин ба муносибатҳои иқтисодӣ, қонунҳо ва принципҳои бозор асосёфта мебошад» [4, с.242].

Тавре ки аз гуфтаҳои муҳаққиқони гуногун дида мешавад, дар адабиёти муосири иқтисодӣ бозор, ҳамчун унсурҳои ҷудонашавандаи ҷараёни тақрористеҳсолкунии ҷамъиятӣ ва

объекти идоракунӣ, аз мавқеъҳои комилан гуногун, вале дар маҷмӯи одилона тафсир карда мешавад. Аммо, аксарияти онҳо, моҳиятан, бозорро ҳамчун соҳаи зуҳури муносибатҳои муайяни иқтисодӣ, ки бо мубодилаи молҳо ва хизматҳо бо иштироки бевоситаи пул алоқаманданд, шарҳ медиҳанд. Дар ин робита, бозори молҳо ва хизматҳо нақши миёнарав ва пайванди байни истеҳсолот ва тақсимои натиҷа, аз як тараф ва истеъмоли шахсӣ, аз тарафи дигар мебошад.

Мо чунин мешуморем, ки бозор ҳамчун соҳаи зуҳуроти муносибатҳои муайяни иқтисодӣ мустақиман идоракунии самараноки талабот ва пешниҳодро талаб мекунад. Аммо ҳамчун як ҷузъи ҷудонашавандаи раванди мубодила, байни истеҳсолот ва истеъмоли шахсӣ, ки воқеан робитаи зичро таъмин мекунад, таваҷҷуҳи ҳар як иштирокчии мустақими муносибатҳои бозаргониро барои ноил шудан ба ҳадафҳо ва вазифаҳои худ афзоиш медиҳад.

Ҳамин тариқ, идоракунии бозор тамоми унсурҳои асосии онро дар бар мегирад, дар ҳоле, ки дар шароити бозор талаботи меъёрӣ - самараноки зарурӣ ва дараҷаи қаноатмандии ҳадди аксар аҳамияти ҳалкунанда доранд. Ба андешаи мо, баланд бардоштани нақши танзим ва ҷамъоварии давлат дар бозорҳои мол ҳалли муассири мушкилоти иҷтимоӣ иқтисодиро пешбинӣ мекунад, яъне:

- таҳия ва татбиқи сиёсати зиддинҳисорӣ, экспертизаи лоиҳаҳои қонунҳо дар бораи фаъолияти бозори мол ва рушди рақобат;

- омода кардани тавсияҳо бо мақомоти ҳокимияти давлатӣ оид ба татбиқи чораҳо оид ба маҳдуд кардани фаъолияти инҳисории истеҳсолгарон;

- таҳия ва андешидани чораҳо оид ба азнавсозии корхонаҳои соҳаҳои истеҳсол ва гардиши молҳои истеъмолӣ;

- ҷорӣ намудани фармонҳои ҳатмӣ барои додан ё бекор кардани литсензияҳо, квотаҳо ва тағйирот дар сатҳи тарифҳои гумрукӣ ба сохторҳои идоракунии давлатӣ, мақомоти иҷроияи маҳаллӣ;

- қабули қарор дар бораи ҷарима ба субъектҳои соҳибкорӣ ва ҷазои маъмурӣ нисбати роҳбарони корхонаҳо, соҳибкорони инфиродӣ, инчунин шахсони мансабдори мақомоти идоракунии ҳоҷагӣ.

Дар иқтисоди гузариш амалияи танзими давлатии бозори дохилии маҳсулоти истеъмолӣ ва хизматрасониро амалӣ кардан лозим аст.

Танзими бозор, ба андешаи мо, ин як системаи мураккаби тадбирҳост, ки давлат дар самти танзими муносибатҳои бозорӣ, кам кардани оқибатҳои манфии шаклҳо ва усулҳои нави идоракунии, ҳифзи иҷтимоӣ, пеш аз ҳама гурӯҳҳои осебпазири аҳоли ва фароҳам овардани заминаҳои самараноки рушди иқтисоди бозорӣ мебошад. Шаклҳои танзими бозор метавонанд гуногун бошанд - ҳуқуқӣ, молиявӣ, иқтисодӣ ва ғайра.

Дар ин робита фароҳам овардани заминаи қонунгузорӣ барои танзими давлатии фаъолияти савдо дар бозори молҳо ва хизматрасониҳо аҳамияти калон дорад.

Механизмҳо ва усулҳои меъёриро ҳуқуқии танзим санадҳои қонунгузорӣ - меъёриро дар бар мегиранд, ки қоидаҳои муайяни фаъолияти самараноки бозорро муқаррар мекунанд. Онҳо мақсад доранд, ки муносибатҳои бозаргониро ба низом оранд, ба онҳо шаклҳои мутамаддин диҳанд, пешгирӣ аз сӯиистифода, ҷимояи манфиатҳои истеъмолгарон ва тамоми ҷомеа дар бар гиранд.

Шаклҳо ва усулҳои дигари танзими бозор мавҷуданд: истифодаи муносиби меъёрҳои андоз, қарз ва сатҳи ғоизи онҳо, фароҳам овардани шароити гуногуни имтиёзҳои маблағгузорӣ дар татбиқи самтҳои афзалиятноки пешрафти илмӣ-техникӣ, татбиқи тадбирҳои самарабахши баланд бардоштани сатҳи воқеӣ даромадҳои пулии аҳоли.

Ҳамзамон, танзими давлатии нархҳо барои баъзе намудҳои мол (орд, нон, рағани растанӣ, шир ва маҳсулоти ширӣ ва ғ.), Дастгирии молиявии истеҳсолгарони баъзе намудҳои маҳсулот, масалан, ҳоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ), соҳибкорони истеҳсолии инфиродӣ ба вазъи бозор таъсири назаррас мерасонад.

Раванди танзими бозори молҳои истеъмолӣ, пеш аз ҳама, ба таҳкими механизми ҳифзи иҷтимоии табақаҳои осебпазири аҳоли, пардохтҳои кафолатнок дар шакли музди меҳнати ҳадди ақал, нафақа ва кумакпулӣ равона карда шудааст, инчунин паст кардани сатҳи бекорӣ дар ҳудуди иҷозатдодашуда дар кишвар.

Дар ҳамин ҳол, як қатор вазифаҳои иқтисодиро, ки ҳоло ба зиммаи мақомоти давлатӣ гузошта шудаанд, ҳуди бозор бомуваффақият ҳал карда метавонад. Ба инҳо дохил мешаванд: боз ҳам беҳтар кардани сатҳи сифати молу маҳсулот, афзоиши ҳаҷми истеҳсол ва фурӯши молу маҳсулоти ватанӣ мувофиқи талабот, муқаррар намудани сатҳи танзимшавандаи нархҳо барои намудҳои алоҳидаи мол ва хизматрасониҳо. Дар айни замон, як қатор вазифаҳои дорои хусусияти миллӣ, бинобар камбудии ошкоршуда, бозор наметавонад онҳоро бомуваффақият ва бо самаранокии баланд иҷро кунад. Дар байни онҳо ташаккули таносубҳои асосии макроиқтисодӣ, татбиқи тағйироти амиқи сохторӣ дар иқтисод, қонунҳои гардонидани эҳтиёҷоти ғаврии истеъмолгарон ва табақаҳои камбизоати аҳоли, рушди илмҳои бунёдӣ, маориф, тандурустӣ, ташкили низоми боэътимоди амниятӣ иқтисодии бозори дохилии истеъмолӣ. Ҳалли ҳамаи ин вазифаҳо иштироки фаъолтари давлат ва мақомоти онро талаб мекунад.

Ҳамин тариқ, дар ҷамъбаст аз гуфтаҳои боло бояд изҳор дошт, ки гузариши Тоҷикистон аз иқтисоди нақшавию маъмурӣ ба муносибатҳои бозаргонии иҷтимоӣ раванди объективӣ ва табиӣ, самти асосии рушди иқтисодии кишвар буда, барои баланд бардоштани сатҳи зиндагии аҳоли нигаронида шудааст. Роҳи ташаккули иқтисоди бозаргонии мутамаддин алтернативаи дигаре надорад ва аз ин рӯ, ислоҳоти бозор бояд пайваста, дар заминаи ҳамаҷониба ва марҳилаҳои гуногун гузаронида шаванд.

Таҳқиқи масоили ташаккул, таҳлили комплекси вазъи муосир ва таъмини рушди устувори бозори молҳои истеъмолӣ дар алоқамандии зич бо омӯзиши асосҳои назариявӣ методологӣ ва хоҷагидорӣ бозорӣ дар шароити муносибатҳои навини иқтисодӣ ҳеле мубрам ва муҳим ба ҳисоб мераванд. Дар баробари ин бояд зикр намуд, ки ҳалли ин масъала гуногунпахлу буда, баррасии ҳамаҷониба, ҳулосагирӣ ва қабули қарорҳои оқилонаи идориро талаб менамояд. Ба саҳми донишмандон доир ба ин таҳлили ҷузъҳои таркибии ин бозор - савдо чун ташкилкунандаи он нигоҳ накарда ҳоло ҳам дар ин ҷода камбудӣ ва мушкилотҳои зиёд ҷой доранд, ки зарурати давра ба давра аз байн бурдани онҳо тақозои замони муосир аст.

Таҳқиқи асосҳои назариявӣ методологӣ ва таҳлили комплекси бозори молҳои истеъмолӣ дар Тоҷикистон ва минтақаҳои алоҳидаи он нишон дод, айни замон дар пешбурди ҳамин фаъолияти афзалиятнок ва муҳимми иқтисоди миллӣ камбудӣ, мушкилотҳои ҳалношуда ва баҳсноки иқтисодӣ ҳеле зиёд ба назар мерасанд, ки рушди босуботи иқтисодиро ба оқиб мекашанд.

Ба қатори нуқсонҳои норасоӣ ва масъалаҳои ҳалталаби ин намуди бозор инҳоро шомил кардан ниҳоят ҷоиш аст: сатҳи нокифояи ташаккули инфрасохтори бозори дохилии молҳои истеъмолӣ; ба талаботи замони муосир ҷавобгӯ набудани сатҳи сифати хизматрасонӣ дар субъектҳои савдо, ҳуҷраҳои умумӣ, кооператсияи матлубот ва дигар шабақаҳои муосири савдои чаканаи шакли моликиятҳои гуногун, аз ҷумла дар савдои хусусӣ; дар бозор нокифоя будани молҳои истеҳсоли корхонаҳои саноатӣ кишоварзии ватанӣ; сифати пасти баъзе номгӯи молҳои, ки бо ҳар роҳи восита ба бозори дохилии истеъмолӣ ворид мегарданд; болоравии нигаронкунандаи сатҳи нархҳои шартномавӣ ва чаканаи номгӯи молҳои озуқаворӣ ва ғайриозуқаворӣ; ба талаботи замони ҷавобгӯ набудани сатҳи касбии кормандони соҳа, дониш ва салоҳиятнокии таҳассуси онҳо; сатҳи пасти истифодаи навоарӣ ва технологияҳои замонавӣ дар субъектҳои бозори маводи истеъмолӣ ва соҳаи савдои дохилӣ; ҷалби сармоягузори ватанию хориҷӣ, муҳимияти истифодаи самаранокии онҳо; мушкилоти баланди сатҳи андозҳо ва бо ғоизҳои нисбатан дастнорас пешкаш намудани қарзи бонкҳои тижоратӣ дар кишвар, низоми номукаммали танзими давлатии бозор, нуфузи зиёд пайдо намудани миёнаравҳои ғайрирасмӣ дар бозори молҳои истеъмолии кишвар ва митақаҳои он, рақобати носолими бозорӣ ва муаммоҳои дигар маҳсуб мешаванд, ки ҳалли фаъли саривақтии онҳо, ба андешаи мо андешидани чораҳои тадбирҳои мушаххаси ҳуқуқӣ, ташкилӣ, иқтисодӣ, иҷтимоӣ, техникавӣ технологӣ, илмӣ ва қабули қарорҳои асосноки идоракунӣ ба хотири тақвияти рушди устувори бозори мазкур ниёзи воқеӣ доранд.

Таҳлили анҷом дода нисбати иқтисоди бозори молҳои истеъмолӣ ва соҳаи савдои дохилӣ собит менамояд, ки айни замон ҳиссаи он дар ташаккули ҳаҷми истеҳсоли маҷмуи маҳсулоти дохилӣ соли 2020 ба 11,4% баробар шуд. Вале имкониятҳои то ҳанӯз истифоданабудани ин соҳаи иқтисоди миллӣ ҳеле бузург арзёбӣ мегардад. Дар ояндаи миёна ва дарозмуддат таҳияи ҳатмии самтҳои афзалиятдор ва барномаҳои махсуси сатҳи ҷумҳурӣ, вилоятӣ, шаҳрӣ ва

ноҳиявӣ боз ҳам ногузир шуда, дар заминаи ин тақозой харидории аҳоли ба молҳои истеъмолии таркибашон васеъ, босифат ва нархҳои дастрас пурратар қонеъ гардида, дар натиҷа ҳамаи ин сатҳи некуаҳволии аҳоли бемайлони баланд хоҳад шуд. Кулли масъалаҳои зикршудаи дорои аҳамияти иҷтимоӣ ва иқтисодӣ мебошанд.

Қайд кардан ба маврид аст, ки дар заминаи таҳлили муқоисавӣ муқаррар ва исбот шудааст, ки дар солҳои соҳибистиклолии давлатӣ дар бозори молҳои истеъмоӣ ва соҳаи савдо ба суръати миёнасолони нисбат ба дигар кишварҳои ИДМ рушд кард, ки аз сиеъати собитқадамона ҳадафманди Ҳукумати Тоҷикистон шаҳодати воқеӣ медиҳад. Суръати афзоиши ҳаҷми умумии гардиши чаканаи мол дар савдои чакана, корхонаҳои ҳӯроки умумӣ ва дигар сарчашмаҳои ташаккули савдои молҳои истеъмоӣ дар мамлакат ба ҳисоби миёнасолони баробар бо суръати 6,5–7,0 % афзоиш намуд. Суръати баланди гардиши чаканаи мол ба афзоиши сатҳи истеъмоли маводи ҳӯрокворӣ ва ғайриҳӯрокворӣ ва дар маҷмӯъ дар ташкили чараёни ғайри фаровонгардонии бозори молҳои истеъмоӣ бо маҳсулоти ниёзи мардум дар ҳудуди кишвар аз ҳисоби дар корхонаҳои истеҳсолии ватанӣ, молҳои воридотӣ аз хориҷи кишвар ва инчунин афзоиши бемайлони даромадҳои пулии аҳоли дар амал мушоҳида менамояд.

Бозори молҳои истеъмоӣ ва хизматҳо дар татбиқи амалӣ низоми муносибатҳои бозорӣ ва ислоҳоти иқтисодӣ воқеан мавқеи назаррасро ишғол мекунад ва намуди инкишофёфтаи муносибатҳои молию пулӣ воқеан тақдирсоз ва дорои аҳамияти муассир, омили таъсиррасон дар таъмини сатҳи шоистаи зиндагии аҳоли ва рушди босуръати иқтисодиёи иҷтимоии кишвар маҳсуб мешавад.

Адабиёт

1. Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон дар давраи то соли 2030.-Душанбе, 2016.
2. Борисов Е.Ф. Основы экономики: Учебник. -М.: Юрист, 1999.
3. Казаков А.П. и Минаев М.В. Экономика. Учебный курс по основам экономической теории. - М.: ГНОМ-ПРЕСС, 1999.
4. Курс экономики/Под ред. А.И. Райзберга. - М.: ИНФРА-М, 1997.
5. Орлов А.В. Товары и услуги.-М.: Экономика, 1990.
6. Тоҷикистон: 30 - соли истиқлолияти давлатӣ. Маҷмӯаи оморӣ//Агентии оморӣ назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. - Душанбе, 2021.
7. Экономическая теория (Политэкономика)/Под общей ред. акад. Видяпина В.И. и акад. Журавлевой Г.П. - М.: ИНФРА-М, 1999.

ХУСУСИЯТҲОИ СОҲИБКОРИИ ТАРАБХОНА ВА ВАЗИФАҲОИ МУҲИМИ ОН ДАР ШАРОИТИ МУОСИР

Моҳият, зарурат, пайдоиш ва ташаккули ҳӯроки умумӣ ҳамчун як зерсоҳаи соҳаи савдои мамлакат дар шароити берун аз хона дар давраҳои муайяни таърихӣ ба миён омада ва нақши муҳим бозидааст. Дар ибтидо чунин хизматрасонӣ хусусияти номунтазам дошт, вале бо мурури замон хизматрасонии ҳӯроки умумӣ ба шӯғли дӯстдоштаи бархе аз соҳибкорони кишвар табдил ёфтааст. Ҳамин тариқ, як соҳаи фаъолият бунёд гардид, ки вазифаи аслии он ташкили муташаққили истеъмол ва тайёр намудани ғизо барои одамон берун аз хона (дар ҷои қор, таҳсил, мавзӯҳои фароғату истироҳат) мебошад. Дар як қатор мамлакатҳои ИДМ ин зерсоҳаи савдори ҳӯроки умумӣ меноманд.

Ба ҳӯроки умумӣ ҳамчун зерсоҳаи савдо қорхонаҳои мухталифи тижоратии шакли моликиятшон гуногун дохил мешаванд, ки аз рӯйи хусусияти қоркарди ашъи хом ва маҳсулоти истеҳсолшуда, ташкили истеҳсолот ва шаклҳои хизматрасонӣ ба аҳоли муттаҳид шудаанд. Дар бахши ҳӯроки умумӣ қорхонаҳои гуногун қору фаъолият мекунанд: тарабхона, қаҳвахона, ошхона, бар, буфет ва ғайра. Вазифаи муҳими ҳӯроки умумӣ ба ақидаи инҷониб, он пеш аз ҳама ба шумораи гуногуни истеъмолгарон бо сатҳи сифати аъло хизмат қардан мебошад. Мафҳуми хизматрасонии ин зерсоҳаи ҳаётан муҳими иқтисоди миллӣ натиҷаи фаъолияти шахсони ҳуқуқӣ ва соҳибкорони инфиродӣ онд ба қонун гардонидани талаботи аҳоли (истеъмолгарон - мизочон) бо маводи ғизоӣ ва ташкили дурусти фароғату истироҳати аҳоли фаҳмида мешавад.

Низоми қорхонаҳои ҳӯроки умумӣ, чун қоида, як воҳиди сохтории комплекси иқтисоди миллӣ буда, аз қорхонаҳои навъҳои гуногун ва категорияҳои маҳдуди дорои речаҳои гуногуни қор иборат мебошанд. Гузашта аз ин, тарабхонаҳо дар таркиби худ бартарӣ доранд. Аз ин рӯ, дар рисола кӯшиш ба харҷ додем, то ки ба истилоҳи «ҳочагии тарабхона», ки дар таҷрибаи ҷаҳонӣ мавқеи назаррас дорад, мавриди назарсанҷӣ қарор дода андешиш ҳешро ибраз намоем.

Хусусиятҳои хоси фаъолияти ҳочагии тарабхона ҳамчун воҳиди сохтории комплекси меҳмонхона инҳо ба шумор мераванд:

- хизматрасоние, ки ба мизочон пешниҳод қарда мешавад, бо сифати иловагӣ тасниф қарда мешавад;
- арзиши хизматрасонӣ барои пешниҳоди нахорӣ, чун қоида, ба арзиши фҷолияти меҳмонхона дохил қарда мешавад;
- барои қорхонаи ҳӯроки умумӣ шумораи доимии меҳмонон, онҳое, ки дар меҳмонхона зиндагӣ мекунанд ҳеле муҳим аст;
- ҳиссаи ғоидаи ҳӯроки умумӣ дар ҳаҷми ғоидаи умумии комплекси меҳмонхона назар ба ҳиссаи ғоида аз дигар хизматрасониҳои иловагӣ ҳеле бештар аст.

Доир ба хусусиятҳои хоси соҳибкории тарабхона қоршиносони соҳаи ҳӯроки умумии Россия А.Л. Лесников ва А.В.Чернишев чанд сол пеш чунин посух дода буданд, ки асоси даромади меҳмонхона ин аз фаъолияти тарабхона ба лдаст оварда шудааст ва мавҷудияти меҳмонхонаи панҷситорадорро бе ин қорхона тасаввур қардан ғайриимкон мебошад. Дар айни замон вазъият тағйир ёфта истодааст, менечерони қасбии соҳа чандон дар андешиш қатъи нестанд, зеро онҳо аз таҷрибаи худ бо душворӣ гирифтани даромади баландро аз ғуруши таому ҳӯроқҳо ва нӯшоқиҳо дар тарабхона диданд (ин моро водор мекунад, ки роҳҳои ғайрианъанавиро ҷустуҷӯ кунем), то ки онҳоро ба истеъмолкунанда бештар дастрас намоем.

Тарабхона имрӯз дигар дорои манбаи даромади устувор нест, баръакс, вазъи иқтисодӣ, иҷтимоӣ ки зарурати сарфа қардани ҳама қизро ба миён меорад, соҳибони меҳмонхонаҳо ро маҷбур мекунад, ки фаъолияти тарабхонаҳо дар меҳмонхонаҳо боздошт намуда онҳоро бештар дар шакли иҷора қор фармоянд.

Хусусияти хоси ҳочагии тарабхона дар он аст, ки он бо тамоми марҳилаҳои тақрористеҳсоли васеъ алоқаманд аст. Аввалан, тарабхона истеҳсоли маҳсулоти ғизоиро ба роҳ мемонад (ҳамчун сеҳи

истеҳсоли ба шумор меравад). Сониян, ба пул иваз кардани маҳсулоти хӯроки умумӣ ба миён меояд. Тарабхона вазифаи мубодиларо иҷро карда, ба яке аз бахшҳои муомилоти пул табдил ёфтааст.

Сеюм, ташкили истеъмоли шахсӣ (толори тиҷорат – ин соҳаи истеъмоли ғизо мебошад).

Чорум, дар ин соҳа чараёни тақсимо ба амал бароварда мешавад, зеро як қисми захираҳои ғизо тибқи фондҳо тақсим карда мешаванд.

Ҳочагии тарабхона як қатор вазифаҳоро иҷро мекунад, асоситарини онҳо ба андешаи инчониб:

- харидани маҳсулоти ашёи хом ва молҳои хӯрокворӣ;
- истеҳсоли маҳсулоти хӯроки умумӣ дар доираи васеъ, ки ба талаботи истеъмолгарон мувофиқ аст;

- ташкили истеъмоли муташаккили маводҳои ғизӣ;
- захираи маҳсулоти ашёи хом ва молҳои озуқаворӣ;
- ташкили самараноки раванди хизматрасонӣ;
- гузаронидани тадқиқоти маркетингӣ;
- дуруст ба роҳ мондани фаъолияти босамараи логистикӣ ва ғ. мебошад.

Чараёни хизматрасонӣ дар бахши хӯроки умумӣ - маҷмӯи амалиётҳои мебошад, ки пудратчӣ дар тамоси мустақим бо истеъмолкунанда хизматрасонӣ оид ба фурӯши маҳсулотҳои кулинарӣ, қаннодӣ ва нонӣ, молҳои харидашударо бо вақтхушию истироҳати аҳоли анҷом медиҳад.

Усули хизматрасонӣ ҳамчун тарзи фурӯши маҳсулоти хӯроки умумӣ аз ҷумла истеҳсоли маҳсулоти худӣ, ба ҳайси нишондиҳандаи сифатии рушди соҳа барои қонеъ намудани талаботи истеъмолкунанда - мизочон ба ҳисоб меравад.

Объектҳои хӯроки умумӣ ба истеъмолгарон намуд ва мафҳумҳои гуногуни хизматҳои зеринро пешкаш мекунад:

- номгӯи мухталифи маводҳои ғизӣ;
- номгӯи бешумори маҳсулотҳои кулинарӣ, қаннодӣ, нонӣ ва ғ.;
- ташкили муташаккили истеъмол ва хизматрасонӣ дар нуқтаҳои хӯроки умумӣ;
- ташкили фурӯши маҳсулоти кулинарӣ ва қаннодӣ;
- ташкили дурусти фароғату истироҳати мизочон;
- ташкили иттилооти дақиқ ва машваратҳои самарабахш;
- дигар номгӯи хизматрасониҳо.

Хизматрасонии ғизӣ - хизматрасонӣ оид ба истеҳсоли маҳсулоти худӣ ва фароҳам овардани шароити мусоид барои фурӯшу истеъмоли муташаккили маҳсулоти худӣ ва молҳои харидашуда дар шабакаҳои хӯроки умумӣ мебошад.

Хизматрасонии ғизӣ дар **намудҳои феълан амалкунандаи нуқтаҳои хӯроки умумӣ**: тарабхона; қаҳвахона; бар; шабакаҳои истеъмоли ғизои саридастӣ; шабакаҳои зудтайёр; ошхона; буфет; чойхона, тӯйхона ва ғ. ба таври самарабахш ва оқилона ба роҳ монда шудааст.

Ба хизматрасонӣ оид ба истеҳсоли маҳсулотҳои кулинарӣ, қаннодӣ, нонӣ ва дигар намудҳои маҳсулот дохил мешаванд:

- истеҳсол ва тайёр намудани таомҳо, маҳсулотҳои кулинарӣ, қаннодӣ, нонӣ, ҳасиб, гӯшти дуддодашуда ва ғ.;
- аз рӯи дархостҳои истеъмолгарон, аз ҷумла бо иҷрои хизматҳои комплексӣ ва ороишии иловагӣ дар нуқтаҳои хӯроки умумӣ;
- дар корхона дар сурати мавҷуд будани ҳуҷҷатҳои тасдиқкунандаи сифати ашёи хом аз ашёи хоми фармоишгар истеҳсоли маҳсулотҳои нонӣ, қаннодӣ ва ҳасиб;
- хизмати ошпаз, қаннод оид ба тайёр кардани таому хӯрокҳо, маҳсулотҳои кулинарӣ, қаннодӣ ва нонӣ дар шароити мусоиди хонаводагӣ.

Ба хизматрасониҳои дорои хусусияти истеъмолидошта ва барои нигоҳдорӣ пешкашшуда дохил мешаванд:

- ташкил ва хизматрасонӣ дар маросимҳои ҷашнӣ, зиёфатҳои оилавӣ ва ҷорабиниҳои хусусияти расмидошта;
- ташкилу истеҳсоли ғизои гарм ва хизматрасонӣ ба иштирокчиёни конференсияҳои сатҳи гуногун, семинарҳо, вохӯриҳои касбии соҳавӣ, ҷорабиниҳои фарҳангӣ дар минтақаҳои истироҳат ва ғайра;
- ташкили ғизои гарм ва таъмини деҳқонону кишоварзон дар мавсим ва давраи ташаккули истеҳсолоти кишоварзӣ;
- хизматрасонии пешхизматҳо оид ба ташкили истеъмоли ғизо дар шароити хонавода;

• расонидани маҳсулотҳои кулинарӣ, қаннодӣ, нонӣ тибқи фармоиш ва хизматрасонӣ ба мизочон, аз ҷумла дар зиёфатҳо:

- дар ҷои қор ва дар хона;
- дар масири нақлиёти мусофирбар (дар купе, каюта, толори ҳавопаймо);
- дар ҳуҷраҳои меҳмонхонаҳо;
- брон кардани ҷойҳо дар толори тичоратии корхонаҳои ҳӯроки умумӣ;
- фурӯши талонҳо ва обуна барои хизматрасонӣ аз рӯи меъёрҳои муқарраршуда;
- хизматрасонии зарфшӯӣ дар хона;
- ба хонаи истеъмолкунанда расонидани маҳсулоти кулинарӣ, қаннодӣ, нонӣ ва нӯшокиҳое, ки пас аз адои ҷашнҳо боқӣ мондааст;
- ташкили истеъмоли ғизоҳои ратсионалӣ (меъёри физиологии истеъмол), комплексӣ ва парҳезӣ.

Хизматрасониҳо оид ба фурӯши маҳсулоти кулинарӣ ва қаннодӣ пеш аз ҳама, бо омилҳои зерин бар роҳ монда мешавад:

- ба воситаи мағоза ва шуъбаҳои кулинарӣ фурӯхтани маҳсулотҳои кулинарӣ, қаннодӣ, нонӣ, нимтайёр ва дигар номгуӣ маҳсулоту молҳои харидашуда:
- таому ғизои идона дар хона;
- фурӯши маҳсулотҳои кулинарӣ, қаннодӣ ва нонӣ берун аз ҳудуди корхона;
- маҷмааи маводҳои кулинарӣ, қаннодӣ ва нонӣ барои сафар, аз ҷумла барои сайёҳон ва дигар табақаҳои аҳоли барои минбаъд тайёр кардани маҳсулоти кулинарӣ.

Ба хизматрасониҳои фароғатӣ инҳо дохил мешаванд:

- гузаронидани ҳар гуна марақаҳои тантанавии идона, ҷашнӣ, барномаҳои эстрадӣ ва видеоӣ;
- хизматрасонии мусиқӣ;
- таъмин бо рӯзномаю маҷаллаҳо, бозиҳои сари мизӣ, автомат, билиярд ва ғ.

Хизматҳои иттилоотӣ ва машваратӣ иборатанд аз:

- машварати мутахассисон оид ба тайёр кардан ва муаррифӣ намудани таому маҳсулоти кулинарию қаннодӣ, омодагӣ ва ороиши дастархон;
- маслиҳати духтурони парҳезнигор (диетолог) оид ба истифодаи маҳсулоти кулинарӣ барои бемориҳои гуногун дар ошхонаҳои парҳезӣ;
- ташкили омӯзиши малақаҳои ошпазӣ ва тайёр кардани маҳсулоти қаннодӣ, оро додани дастархон ва ғ.

Ба номгуӣ дигар хизматрасониҳои ҳӯроки умумӣ инҳо шомиланд:

- кироияи кату миз, зарфҳо, асбобу анҷом ва ҷиҳозолотҳо;
- таъмин намудани лавозимот барои тоза кардани ҷиҳозҳои қорӣ ва қисмҳои эҳтиётии ба онҳо зарурӣ;
- фурӯши нишонаҳои сарисинагӣ, гулҳо, тӯҳфаю армуғонҳо, китобҳо, рӯзномаҳо, маҷаллаҳо ва дигар молу маҳсулотҳои инноватсионӣ;
- ниғаҳдории кафолатноки моликияти шахсии мизочон (либосу болопӯшҳо, сумка ва дигар ашёҳои зарурии мизочон);
- бо дархости мизочон даъват кардани таксӣ;
- дар таваққуфгоҳи тарабхона нигоҳ доштани воситаҳои нақлиёти мизочон;
- истифодаи дастгоҳҳои алоқии телефонӣ ва ғ.

Рақобаттавонии он аз ҳаҷм ва сифати хизматрасонии объектҳои ҳӯроки умумӣ вобаста мебошад.

Ҳоҷагии тарабхона як низоми мураккаб аст. Бисёр падидаҳои ин соҳа стохастикӣ мебошанд, яъне, хусусияти эҳтимолӣ доранд. Дар ин ҷо талабот, хоҳишҳои мизочон (меҳмонон, сайёҳон), вазъи иҷтимоии истеъмолгарон, тағйирот дар муҳити иҷтимоию иқтисодӣ амалкунанда таъсир мерасонад. Ҳоҷагии тарабхона, ки вазифаи истеҳсол ва тайёр намудани таому ғизоҳо ва дар як вақт хизматрасониҳои хосро иҷро мекунад. Вазифаи соҳибкорони тарабхона ба теъдоди мухталифи истеъмолгарон хизматрасонӣ дилхоҳро сарбаландона иҷро намудан мебошад.

Аз рӯйи хусусияти ташкили истеҳсолот ҳоҷагии тарабхона ба корхонаҳои саноати ҳӯроқворӣ бештар шабоҳати назик доранд. Тафовут дар он аст, ки тарабхонаҳо маҳсулоте истеҳсол меkunанд, ки нигоҳдории дарозмуддат надоранд ва бояд базудӣ истеъмол шаванд. Ғайр аз ин, тайёр кардани маҳсулоти ҳӯроки умумӣ барои ҳар як мизочон пешбинӣ карда мешавад. Тафовут аз корхонаҳои саноати ҳӯроқворӣ дар зоҳир мешавад, ки тарабхонаҳо ба тарзи комплексӣ (таомҳо)-ро истеҳсол меkunанд, ки ратсиони пурраи ҳаррӯзаи истеъмоли муташаккили ҳӯроку тамомҳо (наҳорӣ, ҳӯроки нисфирӯзӣ, шом)-ро асосан дар бар мегирад.

Тафовути дигарро низ бояд қайд намуд, ки тарабхона тархрезӣ ва баровардани маҳсулоти тайёрро анҷом медиҳад. Қисман, маҳсулотро берун аз хоҷагии тарабхона тавассути дӯкону бахшҳои кулинарӣ барои истеъмол дар шароити хонавода фурӯхтан мумкин аст ё хизматрасонии муштариёро дар шакли махсус (хизматрасонии нӯшокиҳо ва газакхоро берун аз биноҳо) пешниҳод кардан мумкин аст.

Аз рӯйи хусусияти фурӯши маҳсулоти тайёр хоҷагии тарабхона ба савдо бештар монандӣ дорад. Аммо, дар ин ҷо низ фарқиятҳо низ ба назар мерасанд. Зеро, корхонаҳои савдои чакана фурӯши молхоро ба ҷо меорад, тарабхона бошад, истеъмоли муташаккили таом ва маводҳои ғизоии истеҳсоли худиро аз лиҳози илмӣ ба таври ратсионалӣ ташкил менамоянд ва хизматрасониҳои гуногун мерасонанд.

Амалия нишон медиҳад, ки ширкатҳое, ки ба яке аз усулҳои мавҷудаи баланд бардоштани рақобаттавонӣ таъя кардаанд, ҳам ба хизматҳо ва ҳам ба истеҳсоли маҳсулот сармоягузорӣ мекунанд. Масалан, ширкат тасмим мегирад, ки ба манбаҳои ғизои ғайрианъанавӣ (истеҳсоли таому ғизоҳо аз тарабхона) сармоягузорӣ кунад. Барои ба даст овардани даромади баланд на фақат ба ташкили хизмати ғайрианъанавӣ ва ба он вобаста, балки ба маводи ғизоӣ ва нӯшокиҳои истеҳсоли маҳсулоти худии хӯроки умумӣ низ маблағгузорӣ намудан аз манфиат холӣ нест. Умуман, ҳар як навоарӣ бояд консепсияи худро, аз ҷумла паҳлӯҳои гуногуни мушкилоти соҳаро сари вақт ва самарабахштар бояд ҳаллу фасл намояд.

Адабиёт:

1. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ» 26.01.2021
2. Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030.-Д., 2016
3. Батраева, Э. А. Экономика предприятия общественного питания : учебник и практикум для СПО / Э. А. Батраева. — 2-е изд., перераб. и доп. — М. : Издательство Юрайт, 2017
4. Ҳабибов С., Ҷамшедов М., Шаропов Ф. Иқтисоди корхонаҳои савдо: Китоби дарсӣ//Зери таҳрири д.и.и., профессор Ҳабибов С.Ҳ.—Душанбе: «Ирфон», 2015

Рафибаева
Насиба
Исоевна

преподаватель кафедры общей педагогики
ГОУ «ХГУ имени академика Бабаджана
Гафурова. Тел: (+992)927794434, E-mail:
miss_nany@mail.ru

СЕМЬЯ – ИСТОЧНИК ВОСПИТАНИЯ

Сегодня люди общества встревожены падением нравственных воспитаний некоторых молодых людей, что является реальной основой. Только силы учителя недостаточно для воспитания молодежи. Семья, родители, родственники, т.е. члены общества должны уделить особое внимание этому важному вопросу. Начинать путь воспитания ребенка необходимо с личного примера, примерного поведения. Даже семейная обстановка, уважительное отношение к родственникам и соседям играют большую роль в воспитании подрастающего поколения.

В каждом доме должен быть книжный шкаф или хотя бы книжная полка. Глаза ребенка должны привыкнуть к тому, что родители ценят книги больше, чем одежду, дорогие и роскошные аксессуары. Ребенок должен понять, что для родителей чтение книг, общение с мудрыми, учеными и культурными людьми важнее всего.

Книга сопровождает человека с первых лет жизни и оказывает большое влияние на развитие и совершенствование личности ребенка и богатство его речи: развивает навык воображения, дает хорошие примеры родного языка. Мама всегда должна читать своему ребенку сказки или красивые стихи и песни, ребенок будет в восторге, услышав это вместе с героями произведения. Таким образом, он учится понимать произведение искусства и таким образом развивается как личность.

Педагогические идеи Жан-Жака Руссо состояли из советов родителям о необходимости развивать в своём ребёнке стремление и любовь к труду, уважение к себе, чувство независимости и свободы. Нужно перестать потакать и уступать капризам детей, а также отказаться от подчинения ребёнка. Больше же всего философ переживал за возложение ответственности за воспитание на подростка.

По убеждению великого Иранского поэта Абдурахман Джами, достоинство человека определяется не занимаемой должностью, а честным трудом. Он считал важным для молодого поколения овладение знаниями. Цель овладения знаниями - подготовка к тому, чтобы стать полезными для людей. «Данные науки старайтесь применить на практике», - советует он. «Наука без практики - это отравя, которую нельзя пить», - считает Джами. Источником знания, великим учителем и наставником молодежи Джами считал книгу. Он призывал молодежь читать, любить и ценить ее. Знание создали люди и оставили его после себя для подрастающих поколений в книге.

Джами отдавал предпочтение воспитанию в семье. Высоко оценивая значение и труд учителя, Джами в «Книге мудрости Искандера» рассказывает об Александре Македонском, который учителю воздает почести больше, чем отцу. Идеальным учителем Джами считает, воспитателя Александра Македонского Аристотеля. Джами верил, что при помощи воспитания можно сформировать такие человеческие качества, как гуманизм, чувство дружбы и товарищества, скромность, правдивость, щедрость и трудолюбие.

Хусайн Ваиз Кошифи проповедник и великий писатель говорил, что в деле воспитания детей особое внимание следует уделять приобретению им высоких моральных качеств и избегать отрицательных. «По возможности нужно стремиться к (хорошему) воспитанию его (ребенка), чтобы он приобрел положительные свойства и уклонился от низких поступков». В раннем возрасте дети бывают очень восприимчивыми, принимают все: плохое и хорошее.

«Душа ребенка, - отмечал он, - похожа на чистую доску, на которой легко начертить любое изображение».

Роль семьи очень важна в развитии и формировании культуры общества. В частности, особое влияние на формирование характера, поведения и духовности ребенка оказывает отношение женщины к духовному состоянию семьи, способ воспитания в семейной среде.

Приведу пример мать из одной семьи, которая живет по соседству. Этой женщине 35-38 лет. Она домохозяйка, но по её поведению видно, что она хорошо училась в школе мудрости. Каждое утро эта женщина провожает двух своих детей в школу, по дороге еще раз подчеркивает им быть воспитанным и желает им хорошей учёбы в школе. Таким поведением эта женщина укрепляет статус образования и обучения в сознании своих детей. В последние годы в таджикских семьях

практически забыты традиционные формы воспитания – беседы и советы за столом с детьми, родители отвлекаются на свою работу и пренебрегают своей обязанностью – воспитанием праведных детей.

Родители всегда думают о том, что они должны воспитывать своих детей в высоком духе человечности, самосознания, патриотизма, чтобы в будущем они славились и гордились своими родителями. Для этого с раннего детства, необходимо уделять время на воспитание. Родители должны быть к этому готовы. В первую очередь должны быть порядочные, вдумчивые, смиренные, добрые, умные и праведные люди, у которых должен быть свой статус и положение.

Потом они могут стать примером для других и в семье, и в воспитании, и в обществе. Таджикские семьи не должны отрывать родственные узы, они должны заботиться о детях-сиротах, наставления и воспитания детей в добродетели и целомудрии. В противном случае положение семьи в обществе будет низким. Дети – будущее нашей страны и общества. Поэтому каждый родитель должен стараться улучшить свой интеллект и обеспечить своим детям светлое будущее.

К счастью, 2 августа 2011 года Закон Республики Таджикистан «Об ответственности родителей за обучение и воспитание детей» №762 был одобрен Президентом страны Эмомали Рахмоном. Этот закон состоит из шести глав и 17 статей, а его педагогическое значение более заметно в статьях 11, 12, 13 главы 4.

В пункте 1, статьи 12, в числе иных обязанностей государственных органов, учреждений и иных организаций, на которые возложено регулирование вопросов, связанных с образованием детей, указывается следующая обязанность: “Организовать “Родительские дни” в образовательных учреждениях с целью оказания педагогической, психологической и методической помощи родителям.”

Если статьи 8 и 9 главы 2 настоящего Закона определяют обязанности родителей по воспитанию и обучению, в статье 10, главы 3 определяет обязанности совершеннолетних детей, способного к труду, по уходу и обеспечению родителей.

В лекциях, конференциях обсуждались различные важные вопросы семейного права, в частности, вопрос о нездоровых детях, рожденных от кровнородственных браков, права детей, роль национальных традиций в регулировании семейных отношений, нравственность как общечеловеческая ценность семьи, соотношение Семейного кодекса с действующим законодательством и другие аспекты семьи и обсуждались участниками лекций и конференций.

Хотя семья находится под защитой государства, общество должно принять важные и необходимые меры по укреплению семьи и повышению семейного воспитания.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Шарифзода Ф. Педагогика. Гуманистическая теория и культурное общество. Душанбе "Ирфан" 2010г.
2. Субхи умед, методическо-познавательный журнал для дошкольных и начальных образовательных учреждений, Душанбе 2014.
3. Журнал “Маърифати омӯзгор”. Душанбе 2015.
4. Еженедельник “Омӯзгор”, Душанбе 1.05.2015.

НАҚШИ ПЕШВОИ МИЛЛАТ ДАР ТАШАККУЛИ ДАВЛАТДОРИИ МИЛЛИИ ТОҶИКОН ВА ВАҲДАТИ МИЛЛӢ

Миллати тоҷик ҳамчун як узви мардуми ориёӣ, яке аз халқҳои қадимтарини ҷаҳон ба ҳисо маҳсуб меравад. Аз ин рӯ халқи тоҷик таърихи бисёрҳазорсоларо дорост, ки он аз саҳифаҳои дар таърих дурахшони қаҳрамонию мардонагии фарзандони равшанфикраш дар қатори 25 ҷеҳраҳои мондагор фарзанди фарзонаи миллат Эмомалӣ Раҳмон мебошад. Таҳаввулоти сиёсӣ иҷтимоӣ ибтидои солҳои 90 – уми асри гузашта халқи тоҷик баъди ҳазор сол аз нав ба эҳё намудани давлати миллии худ шурӯъ намуд. Истиқлолият дар таърихи ҳазорсолаи халқи тоҷик воқеаи хеле бузурги таърихи аст. Мутаассифона, Тоҷикистон аз нахустин рӯзҳои Истиқлолият дар раванди барқарорсозӣ ва ташаккули пояҳои давлату давлатдорӣ навини худ, таъмини амнияти оромии ҷомеа, суботи сиёсӣ иҷтимоӣ кишвар бо мушкилоту монеаҳои вазнин рӯ ба рӯ гардид. Танҳо бо кӯшиш ва талоши халқи тоҷик ин мушкилиҳо бартараф ва роҳ ба сӯи фардои дурахшон оғоз гардид. Гузаштаи таърихи тоҷик борҳо нишон додааст, ки халқи тоҷикро ҳатари парокандашавию нести дар пайраҳҳои зиндагӣ доим домангир буданд. Барои исботи ин таърих гувоҳ аст, ки ҳуҷуми душманони аҷнабӣ ба ин сарзамин ба монандӣ: юриши юнону мақдуноҳи (а. IV п.м.), арабҳо (а. VII – VIII п.м), қабिलाҳои туркнаҷоди қарахонӣ, ғазнавий, салҷуқӣ (а. X – XII), муғулҳо (а. XIII), ва аштархонӣ (а. XVI – XVIII), манғитҳо (а. XVIII – ибтидои асри XX), ҳамзамон мустамликадорӣ Россияи подшоҳӣ (нимаи дуёми асри XIX – то ибтидои асри XX) – ро пеши назар овард. Аммо дар ҳамаи ин марҳилаҳои ҳассосу ҷонгудоз миллати мо, бо хиради баланду ҳислати созандаи ҳеш ва бо фарзандони далеру шучоӣ худ тавонистаанд аз ҳуду хувияти миллии худ дифоъ намоянд. Тавре, ки кишваршиносии рус Н.Г.Павлов дар китоби «История Туркестана» менависад: «Мо акнун шоҳиди эҳёи ин миллати ҷонсаҳт, боистеъдод, яъне тоҷик ҳастем. Аз рӯи ақлу дониш бояд гуфт, ки тоҷикон то кунун халқи аз ҳама азияткашидаанд: миллатҳои хело кам мисли тоҷикон ба ин зарбаҳои саҳт дучор омадаанд, аммо қадре вақт кифоя буд, ки онҳо боз ҷон бигиранд». Дар ин росто зикри номи як зумра симоҳои барҷастаи равшанфикрони халқи тоҷик, ки барои давлату давлатдори ва нигоҳдорӣ забони тоҷик мубориза бурдаанд аз қабилӣ Куруши Кабир, Спитамен, Ардашери Бобакон, Анушервони Одил, Абӯмуслим, Яъқуби Саффорӣ, Исмоили Сомонӣ, Темурмалик, Восеъ, С.Айнӣ, Ҷ. Зокиров, Нусратулло Маҳсум, Шириншоҳ Шохтемур, Абдуқодир Муҳиддинов, Бобочон Ғафуров, аз солҳои 90 ум Эмомалӣ Раҳмон ва дигарон ба маврид аст. Тоҷикистони мо дар остонаи солҳои 90-ум истиқлолияти нави ҳешро ба даст овард. Нухуми сентябри соли 1991 аз ҷониби Шӯрои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон Истиқлолияти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон эълон гардид, ки аз пайдоиши давлати нави соҳибхитӣ дар арсаи ҷаҳонӣ дар саҳифаи нави таърих гувоҳи дод. Барои ҳамин ҳам, сарфи назар аз вазъи мураккаби дохилии кишвар, бо кӯшиш ва ҷаҳду талошҳои пайвастаи Пешвои миллат, Эмомалӣ Раҳмон Тоҷикистон манфиатҳои миллии худ ва самтҳои асосии сиёсати хориҷашро пурра муайян намуд.

Барои ҳифзи миллат аз ҳатари парокандашавӣ ва бо мақсади аз байн бурдани ҳар гуна зухуроти номатлуб дар дохилии кишвар, аз қабилӣ маҳалгарой ва бегонапарастӣ, ки омилҳои бевоситаи заифкунандаи пояҳои Истиқлолияти давлатӣ мебошанд, Пешвои миллат, Президенти кишвар Эмомалӣ Раҳмон ҳалли масъалаҳои зеринро ҳамчун омил ва заминаҳои пайдор намудани давлати соҳибистиқлол таъкид кардаанд: «якум, муттаҳидшавии миллат, пайдор намудани ягонагӣ, тамомияти арзӣ ва таҳкими иқтисодӣ давлати миллии соҳибистиқлол, сулҳпарвар, ҳуқуқбунёд, дунявӣ ва демократӣ; дуҷум дар заминаи ваҳдати миллат, муҳаббат ба Ватан, забон, илму адабиёту фарҳанг ва тафаккури миллии бедор намудани ҳисси худшиносии ифтихори миллии; сеюм, таҳти парчами Ватан ва ғояҳои ваҳдати миллии ва эҳёи Тоҷикистон сарҷамъ омадани ҳамаи ҳизбу созмонҳо ва ташкилотҳои сиёсӣ ҷамъиятӣ, дар доираи қонун бо роҳи мусолиҳа ва гуфтушунид ҳал намудани ҳамаи ихтилофоти бамӣёномада; чорум, ҳифз намудани бойиғарӣҳои моддӣ ва маънавии миллат, бузургдошт ва қадршиносии ашхосе, ки дар ҷодаи ваҳдати миллат, худшиносии ифтихори миллии, муттаҳидии мардуми Тоҷикистон хизматҳои арзанда кардаанд»

Расидан ба ин неъматӣ пурарзиш таърихан халқи тоҷик ҷафоҳои зиёдеро пушти сар намуд, аммо дар он замон зоҳиран хело осон ба даст омад. Агар дар он айём ба даст овардани истиқлолият

осон ба даст оварда шуда бошад, пас ҳифзу нигоҳдошти он дар солҳои минбаъда дар дохили кишвар мушкилиҳои вазнинеро пеш овард. Дар паи талоши бемантиқонаи афроди алоҳида барои ба даст овардани молу мансаб ҷомеаи шаҳрвандии Тоҷикистон мубталои ҷанги шаҳрвандӣ гардид. Хатари парокандашавии миллат, забон ва суқути давлатдории он баръало дар ҷомеа эҳсос мегардид. Нерӯҳои марказгурезу манфиатҳои тахти шиорҳои авомфиребонаи хеш бо мақсади амалӣ сохтани ниятҳои нопоки худ бо ҳам дар муқовимат буданд. Ҳатто бархе аз ҷунин гуруҳҳо дар иртибот бо қувваҳои хориҷии манфиатҳои дар паи тақсиму нобудкунии давлати навини Тоҷикистони соҳибистиклол буданд. Махсусан ҳодисаҳои, ки дар соли 1992 ба вучуд омаданд, ифшоғари муаммоҳои дар боло зикршуда мебошанд.

Иҷлосияи XVI Шӯрои Олӣ сатҳи худшиносӣ, асолати ватандорӣ ва ифтихори миллии шаҳрвандонро хеле боло бурда раиятро оиди масъалаи мазкур хушдор намуд.

Рӯзи 6-уми ноябри соли 1994 барои мардуми тоҷик, санаи тақдирсози миллат мебошад, зеро маҳз дар ҳамин рӯз бо роҳи раёпурсии умумираият Конституцияи Ҷумҳурии Тоҷикистон қабул гардид. Меъёрҳои Конституцияи Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 6 ноябри соли 1994 ба талаботҳои байналмилалӣ ҷаҳонӣ ҷавобгӯ буда, аз меъёрҳои Эълומияи ҳуқуқи башар сарчашма гирифтааст. Зеро дар моддаи якуми боби аввали Конституцияи кишвар Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамчун давлати иҷтимоӣ муаррифӣ карда шудааст. Давлат ба тамоми табақаҳои ниёзманди аҳоли, аз ҷумла қўдакону наврасони ҷаҳон бепарастор, оилаҳои камбизоат, пирони дастнигару бемор, маъҷубон ва ғайраро зерин парасторӣ ва ғамхорӣ махсус гирифтааст. Инчунин, Президенти мамлакат дар яке аз баромадҳои худ қайд карданд, ки Конституция ба сифати Қонуни Олӣ заминаҳои ҳуқуқии пешрафти ҷомеаро аз тариқи қабули қонунҳои нав гузошта, муносибатҳои ҷамъиятии муҳталифиро таҳти танзим қарор медиҳад.

Ин санад дар таърих ба унвони Конституция эҷод гардид ва то имрӯз ҳамчун санади асосӣ шинохта мешавад. Ҷаҳе дар боло қайд карда шуд, ҳарчанд қаблан мо дорон ҷунин санад будем, аммо он ҷавобгӯи ҳадафҳои давлату миллат набуд ва соҳибистиклол шудани Тоҷикистон зарурати ба низом даровардани самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии давлати тоҷиконро ба миён овард. Масалан, забони тоҷикӣ ҷун забони давлатӣ расман эълон гардид ва рамзҳои давлатӣ ҳамчун муқаддасот шинохта шуданд. Мутобиқи ин талаботи Конституция корғузори, ҳуҷҷатнигорӣ, таҳияи санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ, сабти асноди шаҳрвандӣ ва дигар муносибатҳои меҳнатӣ бо забони давлатӣ сурат мегиранд.

Афзалияти дигари ин санад таҳияи боби алоҳида оид ба ҳуқуку озодиҳои инсон аст ва бори аввал мафҳуми инсон дар ҷаҳорҷўбаи қонуни асосии давлат баррасӣ ва эътироф гардид. Мутобиқи конституция ҳуқуку озодиҳои инсон ҳама тарафа ҳимоя карда мешаванд ва давлат ба ин қаболат медиҳад. Аз ҷониби дигар, Конституцияи Ҷумҳурии Тоҷикистон шаҳрвандонро вазифадор менамояд, ки риояи ҳама талаботи ин санад ҳатмӣ аст, яъне шаҳрвандон дар ҳама ҳолат бояд талаботи конституцияро риоя кунанд. Дар вақти риоя накардани талаботи конституция мутобиқи қонун ва дигар санадҳои ҳуқуқӣ ҷавобгарӣ муайян мешавад. Дар Конституцияи Ҷумҳурии Тоҷикистон эътирофу эҳтироми арзишҳои миллий, расму оинҳо дар раванди пуртаззоди ҷаҳонишавӣ омили воқеии пойдорӣ ва таҳкими истиклолият арзёбӣ шуд.

Воқеан, дар ҷомеаи суннатӣ, ки асрҳо бо анъаноти вижа шакл гирифтааст, таъмини низомии одилона ва устувор дар пояи меъёрҳои ҳуқуқӣ татбиқ мешаванд. Ҷунини низомро маҳз Конституцияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ҳукми як санади асосӣ бо шинохт ва риояи меъёрҳои байналмилалӣ рисолати воқеии худ қарор додааст. Он ба ҳукми Қонуни асосӣ тамоми самтҳои фаъолияти давлату давлатдориро танзим намуда, ҳуқуку озодиҳо ва манфиатҳои шаҳрвандонро зерин ҳимоя гирифтааст. Муҳимтар аз ҳама, роҳнамоест барои имрӯзу фардои давлату миллат. Ҷун бахтаномаи сарнавиштсоз моро ҳифз мекунад ва мебарад сўйи ояндаи неку дурахшони Тоҷикистони соҳибистиклол. Бо эътимод метавон изҳор намуд, ки 22 - солагии Конституцияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамчун ҷашни мубораки миллий ба ғустариши бештари худогоҳиву худшиносӣ, ваҳдати миллий, ҳисси ватандўстиву ватанпарастӣ ва ифтихори ватандорӣ ҳар фарди бонангу номуси Тоҷикистони соҳибистиклол нерӯи тоза мебахшад.

Низомнома дар бораи Парчаи давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон пешниҳод ва қабул қада шуд.

Низомнома дар бораи Нишони давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба муҳокима гузошта шуд, ки яқдилона қабул шуд.

Дар ин анҷумани таърихӣ хушбахтона ақли закию хиради воло ғалаба намуд, ки фарзанди фарзонаи миллат Эмомалӣ Раҳмон ба ҳайси раиси Шӯрои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз тарафи

намояндагони мардумии кишвар интихоб шуд. Ба қавли устоди шодравон Лоик «Раҳми парвардигори мо омад, нури ҳақ бар диёри мо омад», ки чунин шахсият дар он солҳои пурдаҳшат сарвари миллату давлати моро ба ўҳда гирифтанд, ки хело душвор буд Пас аз ин маҷрои давлатдорӣ навини тоҷикон роҳи навро пеш гирифт, ки ин роҳ роҳи ҳаёти дурахшон, роҳи саодат, роҳи адолат, роҳи созандагӣ, роҳи ваҳдат ва роҳи худшиносии меҳанпарастӣ буд. Аз ин рӯ ин иҷлосияро дар таърихи навини Тоҷикистони соҳибистиклол пурра дар ҳақиқат нуктаи таҳаввул ва омили сарнавиштсозу тақдирсоз ҳисобидан мумкин аст.

Аз ибтидо дар суҳанронӣ фаъолияти фарзанди фарзонаи тоҷик маълум буд, ки ин шахс инсонӣ меҳанпарасте, ки суҳану корашон яқест.

Эмомалӣ Раҳмон ҳанӯз аз рӯзҳои нахустин бо суҳбатҳои мулоқотҳои бо мардум онҳоро аз дилшикастагии озурдахотирӣ яъне аз торикию зулмот ба нуру равшанӣ, созандагӣ ҳидоят менамуд. Мулоқотҳои Сарвари давлат дар он солҳо як умеде ё як шуълае аз ояндаи нек дар замири мардум ба вучуд меовард.

Тавачҷуҳ намоед, ки дар он солҳои пурдаҳшат, кӣ аз нангу номуси миллат ҳарф мезад, кӣ ёди ҳазор сол баъдро мекард ва билохира, ки ояндаи ҳазор сол баъди давлати тоҷиконро мекард? Албатта касеро аз роҳбарони он вақта ёфтан душвор аст, ки дар чунин фикрҳо бошанд.

Ҳамзамон дар аввалин муроҷиатномаи худ Эмомалӣ Раҳмон ба мардуми кишвар гуфта буд, ки «Ман қасам ёд мекунам, ки тамоми донишу таҷрибаамро барои дар ҳар хона ва ҳар оила барқарор шудани сулҳ равона карда, барои гул-гулшукуфии Ватани азизам садоқатмандона хизмат мекунам. Барои ноил шудан ба ин нияти муқаддас агар лозим шавад, ҷоннисорӣ мекунам, чунки ман ба ояндаи неки Ватанам боварӣ дорам». Аввалин вохӯриашон дар шаҳри Душанбе дар кули комсамол бо ҷавонони кишвар шуд, ки чунин гуфтанд; ” Ман таъя ба ҷавонон дорам ва ба онҳо чун қувваи пешбарандаи ҷомеа, ояндаи ҷомеа ҷавонон мебошанд бовари дорам”

Аз ин гуфтаҳо ба таври возеҳу равшан бармеояд, ки ў аз рӯзҳои аввал ба хуби ин масъулиятро яъне масъулияти роҳбариро хуб дарк намуда, хизмат барои миллату давлатро қарзи вичдонии худ мешумориданд. Дар ин радиф файласуфи Чини қадим Конфутсий дуруст мефармояд, ки «Некон ба ҳукми вичдон анҷоми вазифа мекунад ва бадон ба хоҳири рутба ва мақом».

Аз он рӯзгор инак 30 сол сипарӣ шуд. Таҷрибаи солҳои минбаъда нишон дод, ки ин марди шариф бо талошҳои созандаи хеш тавонист ҷанги хонумонсӯзи шаҳрвандиро бо Ваҳдати миллий мубаддал созад. 27 июни соли 1997 баъди талошҳои ҳадафмандонаи Пешвои миллат мо ба шароити сулҳу ваҳдат расидем. Ҳар фарди соҳибхирад имрӯз хуб дарк мекунад, ки Тоҷикистони мо таи ин муддат бо роҳбарии Эмомалӣ Раҳмон дар тараққиёти ҳама соҳаҳо муваффақ гаштааст. Аввалан, нурафшонии хуршеди оромиву осоиш ва баргардонидани гурезаҳои иҷборӣ ба Ватан ва парвози кабутари сулҳу ваҳдат дар фазои хонадони ҳар як сокини кишвар хизмати арзандае ба ҳисоб меравад. Аксари муҳаққиқони илми таъриху ҷомеашиносӣ ба ин назаранд, ки таъмини сулҳу ваҳдат дар кишвар бузургтарин ва бебаҳотарин хизмати Эмомалӣ Раҳмон мебошад. Таъмини ваҳдату оромӣ дар мамлакат тақдирӣ ояндаи давлатдорӣ тоҷиконро мустаҳкам намуд. Агарчанде дар роҳи ба даст овардани он мушкилиҳои зиёде пеш омада буданд, аммо ин марди бузурги таърих тавонист чун сиёсатмадори хирадманду фуроҳан онро бо як усули беназир ба даст орад. Ин ҳодисаи таърихӣ ва симои Эмомалӣ Раҳмон ҳамчун меъмори аслии сулҳ дар Тоҷикистон аз ҷониби бисёр сиёсатмадорону коршиносони байналмилалӣ баҳои арзандаю мувофиқ гирифтаанд. Тавре, ки Президенти Федератсияи Россия В.В.Путин мегӯяд: «Эмомалӣ Раҳмон яке аз симоҳои барҷаста буда, дар байни сиёсатмадорони ИДМ мавқеи намоёнро ишғол мекунад. Тамоми ҷидду ҷаҳди ў аз он шаҳодат медиҳад, ки дар Тоҷикистон раванди сулҳ тавре пойдор аст, ки мислаш дар ҳеҷ мамлакате, ки чунин вазъияти мутташаниҷ дошт, дида намешуд. Ҳар он ҷӣ оиди ин масъала дар Тоҷикистон амалӣ гардидааст, мисоли хубест барои бисёр халқҳои мамлакатҳои дигар». Дар ҳамин радиф собиқ раиси Ҷумҳурии Халқии Чин Сянь Сзэмин чунин мегӯяд: «Мардуми Тоҷикистон бо роҳбарии Эмомалӣ Раҳмон ба ҳазораи сеюм бо боварӣ қадам мезананд. Ба ҳама маълум аст, ки саҳми Сарвари давлати Тоҷикистон баҳри ҳаракати мустаҳкамкунии робитаҳои дӯстии халқҳои Осиё назаррас аст. Мо ҳама ҷонибдори сулҳ ва якдигарфаҳмию тараққиёти ояндаи Тоҷикистонем».

Боиси ифтихору сарфарозист, ки имрӯзҳо таҷрибаи сулҳи тоҷиконро ҷомеаи ҷаҳонӣ ҳамчун як мактаби бузурги сулҳпарварӣ ва барои ҳалли низоъҳои дохилию байни давлати эътироф намуда, мавриди омӯзиши ҷамъониба қарор медиҳанд. Дар замони муосир ҷомеае метавонад пояҳои давлатдорӣ хешро қавӣ созад, ки сатҳи дониш ва ҳисси ҳудогоҳию ватанпарварӣ, худшиносии миллиаш баланд бошад. Табиист, ки омили асосии баланд бардоштани худшиносии миллий мактаб буда, он аз сатҳи донишу ҷаҳонбинии мардуми кишвар вобаста аст. Бо дарки ин нукта муҳтарам

Эмомалӣ Раҳмон давоми солҳои роҳбарии худ диққати аввалиндарачаро ба соҳаи маориф дода онро соҳаи афзалиятноки давлату ҳукумат эълон намуда, пайваста барои рушди соҳа ғамхориҳо зоҳир менамоянд.

Қабули қонуни нави Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи маориф» аз 4 – уми июли соли 2013 №537 чун қонуни замони истиқлол ва солҳои минбаъда, таҳия ва қабули дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ, ташкили таълимгоҳҳои типӣ нав, зиёд намудани муассисаҳои таълимӣ, афзудани бинои кӯдакистону марказҳои донишандӯзӣ ва касб азхудкунӣ, ташкили дахҳо донишгоҳу донишқадаҳо дар минтақаҳои гуногуни ҷумҳурӣ, давра ба давра афзудани сатҳи маоши кормандони соҳа ва ғайра гувоҳи гуфтаҳои болоянд.

Дар қатори ин, баҳри баланд бардоштани дараҷаи ҳудогоҳии миллии ҷомеа бо фармони Пешвои миллат мӯҳтарам Эмомалӣ Раҳмон чандин ҷашнҳои таърихӣ фарҳангӣ ба монандӣ: 1000 солагии «Шоҳнома»-и А.Фирдавсӣ (с.1994), 1100 солагии давлати Сомониён (с.1999), 2700 солагии китоби муқаддаси «Авесто» (с.2001), 2500 солагии Истаравшан, Тамаддуни ориён, Симпозиуми байналхалқӣ доир ба «Саҳми тоҷикон дар тамаддуни ҷаҳонӣ» (с.2002), соли тамаддуни ориён, 2700 солагии шаҳри Кӯлоб (с.2006), 1150 солагии А.Рӯдакӣ (с.2007), 1310 солагии Имоми Аъзам (с.2009), 1200 солагии Имом Бухорӣ (с.2010), 100 солагии М.Турсунзода (с.2011), 3000 солагии Ҳисори бостон, 5500 солагии Саразми бостон (соли 2020) ва ғайра дар сатҳи ҷумҳурӣ ва байналмилалӣ бо шукуҳи ҳосае ҷашн гирифта шуд. Зимни ин ҷашнҳо як қатор ҷорабиниҳои фарҳангӣ ва корҳои тадқиқотӣ аз тарафи олимону коршиносон ба анҷом расонида шуд, ки дар афкори ҷомеа бе таъсир нахоҳад монд. Фақат ҳаминро иброн доштан ба маврид аст, ки имрӯз моро мебояд ба қадри ин навгониҳои бузурги даврони истиқлол ва ин пешравиҳои бемайлони расида хидмати нафаронеро, ки дар ин самт равона шудааст абади гиромӣ дорем.

Имрӯз миллати сарбаланди тоҷик аз дастовардҳои бузурги истиқлол чун иншоотҳои бузурги кишвар, сохтмонҳои НБО-и Роғун, Сангтудаи-1, Сангтудаи-2, «Роҳи мошингарди Бадахшон», «Нақби Истиқлол», «Нақби Шаҳристон», «Нақби Чормағзак», «Нақби Шар-Шар», «Роҳи оҳани Бохтару Кӯлоб», «Ваҳдат-Ёвон», шумораи зиёди корхонаҳои истеҳсоли ифтихори бузурги миллий дорад.

Комебии асосие, ки ба музаффарияти минбаъдаи Тоҷикистон боис гашт, ин хотима бахшидан ба ҷанги шаҳрвандӣ ва истиқрори сулҳ мебошад, ки бо талошҳои пайгиронаи Асосгузори сулҳу Ваҳдати миллий - Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба даст омадааст. Ин маънои онро дошт, ки Сарвари давлат баҳри барқарор намудани асосҳои давлатдорӣ ва таъмини қонуният, сулҳ ва ризоияти миллий ба ваъдаи дар Иҷлосияи XVI Шӯрои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон (даъвати дувоздаҳум) додаи хеш дар назди халқу Ватан ва ҷомеаи ҷаҳонӣ вафо карданд.

Аз рӯзҳои аввали ҷаҳонияти хеш Асосгузори сулҳу Ваҳдати миллий дар баробари ҳомӯш сохтани оташи ҷанги шаҳрвандӣ ба барқарор кардан ва навсозии сохтори ҷалалгардидаи ҳокимияти давлатӣ оғоз намуд. Аз соли 1994 ба ислоҳоти ҳамаҷонибаи сиёсӣ, иқтисодиву иҷтимоӣ ва фарҳангӣ шурӯъ намуд, ки он то имрӯз давом дорад.

Дар тӯли 30 соли Истиқлолият мо истиқлоли сиёсӣ ва яқпорчагии ҷумҳуриамонро ҳифз намуда, дар як муддати кӯтоҳ ба як қатор муваффақият ноил шудем. Хушбахтона, аксарияти кишварҳои дунё ба расмӣ Ватани моро шинохтанд. Сиёсати давлати мо дар арсаи байналмилалӣ афзуд. Роҳбари давлат, Асосгузори сулҳу Ваҳдати миллий - Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, мӯҳтарам Эмомалӣ Раҳмон борҳо аз баландтарин минбарҳои сиёсии дунё суханронӣ ва дар сессияи Созмони Милали Муттаҳид раисӣ карда, обрӯву эътибори Ватани азизамонро баланд бардоштанд.

Тоҷикистон имрӯз ҳамчун давлати мустақил ва соҳибхитиёр сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҳудро барои ояндаи дуру наздик тарҳрезӣ намуда, чун узви комилҳуқуқи ҷомеаи ҷаҳонӣ аз рӯи ҳадафҳои дурнамои сиёсӣ, иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва маънавӣ устуворона пеш рафта истодааст.

Имсол мардуми Тоҷикистон ба пешвози ҷашни бузурги таърихӣ 30 солагии Истиқлолияти давлатӣ дар рӯҳияи худшиносӣ, Ваҳдати миллий, ифтихори ватандӯстиву ватанпарастӣ омодагӣ дида, айни замон барои боз ҳам ободу зебо шудани Ватани аҷдодиамон саъю кӯшиш намуда истодаанд.

Истиқлолият шараф ва номуси ҳар як миллати озодаи ҷаҳон ва соҳибхираду соҳибэҳтиром аст. Истиқлолият рамзи саодати миллат ва давлати соҳибхитиёри миллий нишонаи пайдориву бақои он мебошад. Зеро дар дунёи ғарбӣ муносибати миллате соҳибӣ ному иззат шуда метавонад, ки истиқлоли воқеӣ ва давлати озоду мустақили хешро дошта бошад.

Хулоса гуфтаҳои боло шабоҳат медиҳанд, ки Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ягона шахсияте мебошанд, ки баъди асосгузори аввалин давлати тоҷикон Исмоили Сомонӣ дар таърих ҳамчун сарвари раиятпарвар ба даст овардани Истиқлолияти давлатӣ ва ба имзо расонидани Созишномаи умумии истиқрори сулҳ ва ризоияти миллӣ дар Тоҷикистон баъд аз эҳё намудани давлати бузурги тоҷикон баъди солҳои 90 -ум, Ҷумҳурии Тоҷикистонро дар Созмони Милалӣ Муттаҳид ҳамчун субъекти комилхуқуқи муносибатҳои байналмилалӣ муаррифӣ намуда, дар мувофиқасозии санадҳои байналмилалӣ, ки сарчашмаи ҳамкориҳои Тоҷикистон гаштаанд, саҳми беандоза гузоштанд ва дар таҳким ва рушди чунин ҳамкориҳо то имрӯз бо 179 давлати ҷаҳон ҷаҳду талош намуданд.

Ҳоло ки мо дар остонаи 25 – мин солгарди ҷашни мубораки миллиамон – Рузи Ваҳдати милли қарор дорем. Ваҳдати милли ҳамчун падидаи нодири даврони соҳибистиклолии кишвар барои сарчамъ намудани миллати дар ҳоли парокандашавӣ қарордоштаи тоҷик ва аз вартаи нести раҳон бахшидани давлати навини тоҷикон нақши басо бузургро иҷро кард.

Музаффариятҳои Тоҷикистон дар даврони баъди баргузории Иҷлосияи XVI Шурои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон то ба имруз бо номи Асосгузори сулҳу ваҳдати милли- Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон алоқамандии ногусастани дорад. Бо тадбир ва талошҳои пайгиронаи Пешвои миллат давлатдорӣ миллати тоҷик аз вартаи нобудӣ начот ёфт. Ҷаҳду талошҳои Эмомалӣ Раҳмон, ҳамчун Роҳбари давлат, боис гашт, ки тамомияти арзии Тоҷикистон ҳамчун кишвари ягонаи мустақил хифз карда шавад.

Вобаста ба ин падидаи муҳими таърихи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон чунин таъкид кардаанд: “Бо итминони комил ва бо ифтихор изҳор медорам, ки Ваҳдати милли самараи талошҳои ватандӯстонаи хурду бузурги давлати тозабунёдамон ва хизмати таърихӣ халқи Тоҷикистон мебошад ва маҳз ба ҳамин хотир мо вазифадорем, ки ин неъматӣ бебаҳоро мисли гавҳараки ҷашм азизу гиромӣ дорем ва хифзу ниғадорӣ намоем”.

Бояд махсус қайд намоям, ки маҳз бо шарофати сулҳу субот ва ваҳдату ягонагӣ мо тавонистем дар баробари эҳёи давлатдорӣ тоҷикон ва таъмини рушди устувори иқтисодиву иҷтимоӣ ва фарҳангӣ, нуфузу эътибори Тоҷикистонро дар арсаи байналмилалӣ ба сатҳи баланд бардорем. Ваҳдати милли ба василаи талошҳои пайвастаи Ҳукумати мамлакатамон барои густариш ёфтани сиёсати дохиливу хориҷӣ, рушди минбаъдаи кишвар ва таъмини амнияти давлату ҷомеа низ таҳкурсии мустаҳкам ба вучуд овард.

Гузашти солҳо собит намуд, ки музокироти сулҳ роҳи асоситарини рафъи ихтилофоти дохили ва асоси пешрафту ободии кишвар мебошад. Беҳуда нест, ки ҳоло таҷрибаи сулҳу оштии миллии мо мавриди омузишу истифодаи созмонҳои бонуфузи байналмилалӣ ва ҷомеаи башари қарор дорад. Мо ҳоло амик дарк кардем, ки Ваҳдати милли омили муҳимтарини рушди ҷомеа, шартӣ асосии пеш- рафти иқтисодиёту иҷтимоиёт ва фарҳангӣ мардуми тоҷик ба ҳисоб меравад. Маҳз ба ҳамин хотир, мо хифзи Истиқлолият ва Ваҳдати миллиро аз ҷумлаи рисолатҳои инсонии худ мешуморем.

Харгиз фаромуш набояд кард, ки танҳо Ваҳдати милли ва Истиқлолияти давлати асоси оромиву осудагии халқ, қафолати инкишофи давлат ва рушди ҳамачонибаи ҷомеа мебошанд. Агар ҳар яки мо дар рушду таҳкими Истиқлолу Ваҳдат ва дигар арзишҳои муқаддаси миллиамон сидқан саҳм гузошта, дар атрофи давлати милли муттаҳид шавем, он гоҳ чун миллати ягона бо асолату фарҳанг ва симои ҳоси худ миёни давлатҳои мутамаддину мутараққии ҷаҳон мавқеи сазоворро пайдо хоҳем кард.

АДАБИЁТ:

- Раҳмонов Э. Тоҷикон дар оинаи таърих. Аз Ориён то Сомониён. Китоби 1. Душанбе, 2002
Раҳмонов Э. Тоҷикон дар оинаи таърих. Аз Ориён то Сомониён. Китоби 2. Душанбе, 2002
Раҳмонов Э. Нигоҳе ба таърих ва тамаддуни ориёӣ, Душанбе, 2006
Раҳмонов Э. III Давлатдорӣ тоҷикон: аз Сомониён то оғози асри 21(Суханронӣ бахшида ба иди Истиқлолва 1100солагии Давлати Сомониён – 8 сентябри соли 1999) – Душанбе, 1999
Раҳмонов Э. Чехраҳои мондагир. Душанбе - 201
Ғафуров Б. Тоҷикон. Таърихи қадимтарин, қадим, асри миёна ва давраи нав. Китоби 1,2. Душанбе – 2008.
Набиев В. Ваҳдат пояи миллат. Хучанд – 2020

Дустбоев Ш.

д.э.н., профессор
кафедры мировой экономики и
международных отношений
ТГУК
г. Душанбе. С.Шерози 39/1 кв 47
Email Sodi 1944@mail.ru

ВОПРОСЫ ГОСУДАРСТВЕННОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ ТУРИЗМА, КАК СФЕРА СОЗДАНИЯ НОВЫХ РАБОЧИХ МЕСТ В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН

В соответствии с заглавием данная статья, состоит из двух частей. В первой части будут рассмотрены важнейшие аспекты государственного регулирования туризма, а во второй части будут анализированы результаты этого регулирования, посредством использования сферы туризма, как объекта создания дополнительных рабочих мест.

Известно, что туризм является одной из ведущих, доходных и динамично развивающихся отраслей мировой экономики. Во многих странах мира туризм играет значительную роль в формировании валового национального продукта, является важным источником поступления валютных средств и созданием дополнительных рабочих мест. Так, по данным в сфере международного туризма заняты, каждый десятый работник и примерно 1/10 часть валового продукта производится в сфере туризма.

Межпарламентская конференция по туризму, проведенная в Гааге в апреле 1989г. приняла Гаагскую декларацию по туризму. Один из важных принципов данной декларации звучит следующим образом: «туризм должен планироваться государственными властями, а также властями туристской индустрией на комплексной и последовательной основе с учетом всех аспектов. Ввиду того, что туризм имеет в национальной жизни по меньшей мере такое же промышленное значение, как и другие виды экономической и социальной деятельности, и поскольку роль туризма будет вырастать по мере научно-технического прогресса и увеличения количества свободного времени, представляется необходимым расширять во всех странах права и обязанности национальных туристских администраций, приравнивая их к тому же уровню, который имеют администрации, отвечающие за другие крупнейшие экономические секторы». [6 стр.128]

В Республике Таджикистан туризм и туристская деятельность регулируется законами Республики Таджикистан: «О туризме» и «О внутреннем туризме», которые приняты на основе Конституции Республики Таджикистан, а также международными нормативными актами признанными Правительством Республики Таджикистан по этому поводу. Практическая реализация туристской деятельности в нашей республике осуществляется принятыми в соответствии с вышеназванными законами Правительством Республики «Программа развития туризма в Республике Таджикистан» и «Стратегия развития туризма в Республике Таджикистан на период до 2030 года».

Ниже вкратце попытаемся описать цели, направления и способы регулирования туристической деятельности в нашей республике. Так, в соответствии с законом о туризме в Республике Таджикистан, целью закона заключается в определение правовых, экономических, социальных и организационных основ, а также единые правила туристической деятельности на территории Республики Таджикистан. Далее данной закон определяет основные виды туристской деятельности в нашей стране, к которым относятся: въездной туризм, социальный, самодетельный, горно-спортивный, альпинизм и внутренний туризм.

Следует отметить, что в данном законе определены и четко сформулированы понятийный аппарат о туристической деятельности, в частности таких понятий как туризм, тур, турист, турпродукт, туроператорская деятельность, турагентская деятельность, туристические ресурсы, туристская индустрия и т.д. Например, к туристическим ресурсам относятся: совокупность экологических, природно-климатических, культурно-исторических, оздоровительных и других рекреационных ресурсов территории Республики Таджикистан, способных удовлетворять комплекс различных потребностей туриста. А туристическая индустрия определяется, как совокупность

гостиниц и иных средств размещения, транспорта, объектов общественного питания, развлечений, познавательного, делового, оздоровительного, спортивного и иного назначения, организаций осуществляющих туроператорскую и турагентскую деятельность.

В соответствии с законом о туризме к основным целям государственного регулирования туристической деятельности относятся:

- обеспечение права граждан на отдых, свободу передвижения и прочих прав при совершении путешествий;
- ежегодное определение перечня природных и историко-культурных объектов, в том числе особо охраняемых природных территорий, посещение которых устанавливается в соответствии с квотой;
- развитие туристской индустрии на основе рационального использования природного и культурного наследия;
- развитие международных контактов в области туризма.

В свою очередь государственное регулирование туристской деятельности осуществляется путем:

- принятие нормативно-правовых актов в сфере туризма;
- установление порядка лицензирования, стандартизации и сертификации в области туризма;
- поощрение национальных и иностранных инвестиций в сферу туризма;
- поддержка конкуренции и развития сотрудничества с зарубежными странами и международными организациями, а также участия в международных программах развития туризма и разработки и заключения двусторонних и многосторонних международных договоров в области туризма и т.д. [1]

В законе Республики Таджикистан о туризме также определены Компетенция Правительства Республики Таджикистан и органа государственного управления в сфере туризма, предусмотрены порядок лицензирования туристской деятельности и сертификации туристского продукта и услуг в Республике Таджикистан, а также страхование туристов при осуществлении туристической деятельности. Например, в законе предусмотрены страхование туристов на случай внезапного заболевания и от несчастных случаев, которые являются основной формой предоставления им гарантий. А страхование рисков в туризме, связанных с повышенной опасностью для жизни и здоровья туристов производиться субъектами туристической деятельности (туроператорами турагентами) по согласованию с туристами. [1].

В Республике Таджикистан в целях создания благоприятных условий и широкомасштабного привлечения населения страны к туризму, повышение качества и эффективности туристических услуг и развития туристической культуры граждан принять закон “О внутреннем туризме”. Данный закон направлен на создание организационных, правовых, экономических, социальных и культурных основ, а также благоприятных условий для формирования и развития данной сферы.

В соответствии с данным законом государственная политика в данной сфере направлена на поддержку организации и развитию внутреннего туризма, защите прав и интересов туристов и субъектов туристических услуг, безопасность граждан во время путешествия, целенаправленное использование туристических ресурсов, культурных и исторических памятников, защиту и охране окружающей среды, которая осуществляется посредством внедрения вышеизложенных стратегий и государственных программ по туризму в Республике Таджикистан.

Государственная поддержка внутреннего туризма осуществляется, в частности следующими путями:

- формированием и развитием инфраструктуры туризма; созданием национальных и местных советов по развитию внутреннего туризма, центры оказания комплексных туристических услуг, специализированные гостиницы, центры транспортного обслуживания, ларьки для продажи туристской продукции, сувениров и других продуктов, стоянки для транспортных средств, службы здоровья и отдыха, культурно-исторические и религиозные объекты (музеи, библиотеки, объекты паломничества), зоны рыболовства и охоты и .д.
- организацией информационной доступности в сфере внутреннего туризма;
- организации учебных заведений, учреждений, культуры и истории в развитии внутреннего туризма;
- повышение уровня образованности и туристической культуры граждан;

- обеспечение благоприятных условий по привлечению предпринимателей и инвесторов к развитию внутреннего туризма;
- поддержка реализации местных программ по развитию внутреннего туризма;
- обеспечение защитных мер по сохранности и повышению эффективности использования туристических ресурсов;
- поддержка инициатив граждан, юридических лиц индивидуальных предпринимателей по организации домашней услуги (постоялец и агротуризма);
- поддержка строительства малых гостиниц и пунктов реализации туристической продукции путем обеспечения участков земли в упрощенном порядке;
- льготы для субъектов по предоставлении услуг в сфере производства туристической продукции;
- льготы, связанные с организацией придорожных услуг и гигиены и т.д. [2]

Таким образом из вышеизложенного следует, что для развития внутреннего туризма в нашей республике государством в законодательном порядке предоставляется комплекс мер по его поддержке и развитию, а именно: созданием местных и национальных советов, строительством комплексной инфраструктуры по созданию благоприятных условий для его развития, а также предоставлением льгот индивидуальным предпринимателям и юридическим лицам в плане стимулировании производства туристической продукции.

Анализ всего вышеизложенного, а также подробное изучение законов Республики Таджикистан “О туризме” и “О внутреннем туризме” показывают, что содержание этих законов соответствуют требованиям Всемирной туристской организации в том числе “Хартия туризма, Кодекс туризма”, что способствует притоку международных туристов в нашей стране, а также разнообразные путешествия наших граждан на территории Республики Таджикистан.

Как выше было подчеркнуто реализация вышеизложенных законов Республики Таджикистан происходит при помощи стратегий и программ по туризму принятые в нашей республике.

Целью Программы развития туризма на 2018 – 2020г.г. является создания благоприятных условий реализации государственной политики в сфере туризма, повышения конкурентоспособности туристического рынка в регионе, а также в ближнем и дальнем зарубежье. Данная программа также определяет основные направления, приоритеты, задачи и механизмы реализации государственной политики в данной сфере.

В данной программе предусмотрена проведение реформы и модернизация сферы туризма. В частности, Постановлением Правительства Республики Таджикистан был создан Комитет по развитию туризма при Правительстве Республики Таджикистан, который содействует эффективному использованию туристической инфраструктуры, направленное на развитии внутреннего и внешнего туризма, повышению качества услуг, привлечению иностранных и национальных инвестиций и подготовки квалифицированных кадров для сферы туризма.

В программе предусмотрены ряд мероприятий для реализации маркетинга и предоставления национальных туристических продуктов на международных туристических рынках и влиятельных всемирных туристических выставках. В частности, предусмотрены проведение пропагандистско информационных мер по предоставлению национальных туристических продуктах на внутреннем и внешних рынках, а также формированию имиджа туристической привлекательности Республики Таджикистан на мировом туристическом рынке.

Особое место в программе уделяется развитию экологического туризма в нашей республике, как наиболее перспективного направления фактора устойчивого развития туризма. Основу развития данного вида туризма составляют уникальная природа, чистейшие воды, озера, источники целебных вод, ландшафты, сады, растения и редкие животные.

Ряд мер в программе предусмотрен по поводу обеспечение безопасности туристов и международного сотрудничества в сфере туризма. В частности, для обеспечения безопасности туристов необходимо их обучать правилами и положений и учета специфических особенностей горного рельефа при путешествии туристов на территории республики и контролировать соблюдение этих правил и условий.

По поводу международное сотрудничество в области туризма, а также для эффективного использования своих возможностей на международном уровне Комитету по туризма при Правительстве Республики Таджикистан следует иметь тесное сотрудничество со Всемирной туристской организацией.

Стратегия развития туризма на период до 2030 года определяет цели, задачи, и приоритетные направления развития туристической отрасли Республики Таджикистан и является важнейшим документом которым должны руководствоваться предпринимательские структуры и граждан. В данном стратегии, в целях эффективного развития туризма и привлечения международных и отечественных инвестиций в развитии инфраструктуры данной сферы предусмотрены ряд мер по улучшению инвестиционного климата, а также ряд налоговых и таможенных льгот в туристской отрасли. В частности в первые пять лет их деятельности туристические компании будут освобождены от налога на прибыль, а также импорт оборудования, техники и строительных материалов для строительства туристских объектов освобождаются от налога на добавленную стоимость и таможенных пошлин. [7]

Считаю своевременным отметить, что в обозримой перспективе (после избавления человечества от пандемии) туризм как перспективная отрасль мирового хозяйства в нашей республике будет развиваться высокими темпами и превратится в крупной сферы приложения рабочих рук. Ускоренное развитие туризма в нашей республике связаны с тем, что наряду с развитием традиционных направлений будут развиваться такие новые виды туризма, как экологический, сельский туризм, деловой, водный, медицинский и лечебный, гостевой, семейный и др. Другими словами на основе приоритетных направлений развития туризма в нашей стране. [4], в соответствии со Стратегией развития туризма в Республике Таджикистан предполагается что количество туристов посещающих нашу страну в 2030 году по сравнению с 2020 годом возрастет в 2,5 раза, доля занятости население в туристической отрасли за этот период возрастет соответственно с 2 до 10 процентов, а доля туризма в доход государственного бюджета увеличится в 3 раза и вклад туризма в ВВП страны к 2030 году составит 8%. Словом в ближайшей перспективе туризм превратиться в крупную и самостоятельную отрасль национальной экономики и важнейшей сферой создания новых рабочих мест в нашей республике.

Таким образом, правовое регулирование туристической отрасли в Республике Таджикистан направлены на создание благоприятных условий для развития туризма и совершенствование государственной политики по управлению данной отрасли. Последнее в свою очередь направлены на повышение роли и вклада туризма и туристской отрасли в повышение социально-экономической развитии национальной экономики и нашего общества в целом, которые в первую очередь связаны с созданием дополнительных рабочих мест в сфере туризма и росту эффективности функционирования данной приоритетной отрасли национальной экономики, а также улучшением ее макроэкономических показателей.

Литература:

1. Закон Республики Таджикистан “О туризме”.- Душанбе, от 3 сентября 1999 года
2. Закон Республики Таджикистан “О внутреннем туризме”. – Душанбе, от 18 июля 2017 года
3. Дустбоев Ш. Состояние и перспективы развития туризма в Республике Таджикистан/Таджикистан и современный мир: Центр стратегических исследований при Президенте Республики Таджикистан (Вестник № 5/68). – Душанбе. – 2019. Стр. 56-61
4. Дустбоев Ш. Приоритетные направления развития туризма в Республике Таджикистан/Экономика Таджикистана: Институт экономики и демографии НАН Таджикистана. – Душанбе. - 2020, № 4. Стр. 9-16
5. Программа развития туризма в Республике Таджикистан на 2018 – 2020 годы (Приложение 1 к Постановлению Правительства Республики Таджикистан от 1 марта 2018 года, № 80)
6. Сенин В.С. Организация международного туризма: Учебник. -2-е изд., перераб и доп. – М.: Финансы и статистика, 204 – 440 стр.
7. Стратегия развития туризма в Республике Таджикистан на период до 2030 года. Утверждена Постановлением Правительства Республики Таджикистан от 1 августа 2018 года. № 382). – 38 с.
8. Хартия туризма. Кодекс туриста (одобрена в 1985г. на VI сессии Генеральной ассамблеей Всемирной туристской организации).

Хочаев Парвиз
Давронович

Доктори илмҳои иқтисодӣ, профессори
кафедраи иқтисоди ҷаҳон ва муносибатҳои
иқтисодию баҷналмилалии Донишгоҳи
давлатии тиҷорати Тоҷикистон, 734055, ш.
Душанбе, к. А. Дехоти, ½, Ҷумҳурии
Тоҷикистон; тел.: (+992) 938607503
hojaev123p@mail.ru

Сафаров
Фазлиддин
Ҳасанович

Аспиранти Донишгоҳи давлатии тиҷорати
Тоҷикистон, 734055, ш. Душанбе, к. А.
Дехоти, ½, Ҷумҳурии Тоҷикистон; тел.:
(+992) 938607503 hojaev123p@mail.ru

ТАҲҚИҚИ ХУСУСИЯТҲОИ АСОСИИ СИСТЕМАҲОИ МИЛЛИИ ИННОВАТСИОНИИ КИШВАРҲОИ ПЕШРАФТАИ ҶАҲОН

Таҷрибаи хориҷӣ дар идоракунии инноватсия бояд дар якҷоягӣ бо системаи миллии инноватсионӣ баррасӣ карда шавад, ки он маҷмӯи созмонҳои миллий, хусусию ҷамъиятӣ ва механизмҳои ҳамкориҳои онҳо мебошад, ки дар доираи он фаъолиятҳо барои эҷод, нигоҳдорӣ ва паҳнкунии донишу технологияҳои нав амалӣ карда мешаванд.

Дар ҷадвали 1 хусусиятҳои асосии системаҳои миллии инноватсионии кишварҳои пешсафи ҷаҳон оварда шудаанд, ки онҳоро М.В. Данилина ва К. Щербакова таҳлил ва мавриди баррасӣ қарор додаанд [1, С. 5].

Ҷадвали 1 - Хусусиятҳои асосии системаҳои миллии инноватсионии кишварҳои пешрафтаи ҷаҳон [1, С. 5]

Кишвар	Хусусият	Тавсифоти инноватсионӣ	Мӯҳлати амалисозии системаҳои миллии инноватсионӣ
ИМА	"Паркҳои илмию тадқиқотӣ", "инкубаторҳо" шаклҳои асосии корхонаҳои инноватсионӣ	Оптимизатсияи маблағгузориҳои давлатӣ барои илм ва инноватсия (нигоҳ доштани тавозун бо маблағҳои хусусӣ); ҳавасмандгардонии конвергенсияи симметрии донишгоҳҳо ва корпоратсияҳо; таъсиси шабакаҳои махсуси иттилоотӣ барои муоширати фаъолони навоар; тарҳҳои андоз барои хароҷоти тадқиқот ва рушд	25 сол
Кишварҳои ИА	диверсификатсияи иқтисод, марказҳои салоҳияти стратегӣ	амортизатсияи босуръати хароҷоти тадқиқот, имтиёзҳои андозӣ барои харид ё сохтмони биноҳо ва дигар амвол барои таҳқиқот, системаи таҳияшудаи ҳавасмандкунии минтақавӣ барои содироти технологияҳо	10 сол
Япония	технополисҳо	банақшагирии давлатӣ дар соҳаи инноватсия, оптимизатсияи ҳамкориҳои байни сармояи давлатӣ ва хусусӣ, ҳавасмандгардонии навоариҳои илмӣ дар муҳити миллий	15 сол

Кишвар	Хусусият	Тавсифоти инноватсионӣ	Мӯҳлати амалисозии системаҳои миллии инноватсионӣ
ҚХХ	Воситаи асосӣ таъсиси шабакаи минтақаҳои махсуси иқтисодии шаклҳои гуногун	тарҳи андоз барои хароҷоти тадқиқот - то 100%. Як қатор категорияҳои амволе, ки барои фаъолияти инноватсионӣ истифода мешаванд, аз андози амвол озод карда мешаванд. Системаи махсуси қарздиҳӣ ба тичорати инноватсионӣ «пули дарозмуддат», яъне, барои муддати дароз бо фоизи паст	15-20 сол

Таҷрибаи ҷаҳонии созмон ва татбиқро таҳлил карда, М.В. Данилина ва К. Щербакова ба хулосае меояд, ки тамоюлҳои мусбати рушди инноватсионӣ тавассути истифодаи ҷузъиёти зерин ба даст оварда мешаванд: татбиқи сиёсати инноватсионӣ дар сатҳҳои гуногуни ҳукумат тавассути ҷалби сармоя ва эҷоди фазои мусоид (воситаҳои молиявӣ бо иловаи кафолатҳои давлатӣ, ўҳдадорӣ ва барномаҳои дастгирӣ); муайян кардани векторҳо барои таҳияи сиёсати миллии инноватсионӣ; эҷод кардани пайвандҳо дар раванди инноватсионӣ байни субъектҳои бунёдӣ, амалӣ ва бозор. Онҳо инчунин аҳамияти чунин ҷузъиётро барои амалисозии лоиҳаҳои инноватсионии ҳама гуна микёс, аз қабili созмони кластерҳои инноватсионӣ, муайян карда, минтақаҳои махсуси иқтисодӣ, шаклҳои инноватсия, ба монанди бизнес -инкубаторҳо, технопаркҳо, технополисҳо, шаклҳои ҳамкории байни давлат, сармояи хусусӣ ва дигар шаклҳои моликиятро баён кардаанд.

Таҷрибаи байналмилалӣ рушди инноватсионӣ ё таҷрибаи ҷаҳонӣ, ки ҳамчун таҷрибаи идоракунии фаъолияти инноватсионӣ дар як корхона дар кишварҳои хориҷӣ (ИМА, Ҷопон ва дигар кишварҳо) фаҳмида мешавад, инчунин имкон дод, ки намунаҳои калидии эҷоди система, аз ҷумла:

- Маблағгузории фаъолонаи илму маориф, ҳавасмандгардонии истехсолот ва бозор, ки ҳамгироии онҳо боиси афзоиши шадиди иқтисодӣ мегардад.
- Рушди инфрасохтори системаҳои миллии инноватсионӣ.
- Саҳми назарраси минтақаҳо ва комплексҳои алоҳидаи минтақавӣ дар рушди системаи инноватсионӣ.
- Ҳиссаи баланди тичорати хурд - ҳар қадаре ки корхонаҳои хурди инноватсионӣ зиёд бошанд, иқтисодиёти қаламрав ҳамон қадар самараноктар мешавад.

Нақши бахши хусусӣ (соҳибкорӣ) дар ташаккули низоми инноватсионӣ пеш аз ҳама дар эҷоди технологияҳо дар асоси тадқиқот ва рушди худ дар марказҳои тадқиқотии корпоратсияҳои калон ва ширкатҳои хурди илмталаб, инкишофи навоарӣ ва дар истехсолот ҷорӣ намудани комёбиҳои илм дар бозор мебошад. Шаклҳо ва воситаҳои асосии системаи инноватсияҳо, ки дар сутуни 2 -юми ҷадвали 1 оварда шудаанд, имкон доданд, ки намунаҳои рушди инноватсияҳо дар сатҳи корхона муайян карда шаванд, яъне, дар сатҳи макроиқтисодӣ. Таҷрибаи хориҷӣ нишон медиҳад, ки бештари навоариҳо дар тичорати хурд сурат мегиранд, ки ба пешрафти илмӣ -техникӣ ва ташаккули табакаи миёна мусоидат мекунанд.

Дар сутуни сеюми ҷадвали 1 нақши давлат, ки пеш аз ҳама дар пешбурди истехсоли донишҳои бунёдӣ дар донишгоҳҳо ва маҷмааи баландтехнологӣ, инчунин дар фароҳам овардани инфрасохтор ва фазои мусоиди институтсионалӣ барои инноватсия таъкид шудааст.

Олмон, Британияи Кабир, Фаронса, дар якҷоягӣ бо ИМА ва Ҷопон, як ҷузъи технологияи рушди ҷаҳон мебошанд. Ин кишварҳо мутаносибан аз рӯи арзиши мутлақи хароҷоти илмӣ -тадқиқотӣ дар ҷойҳои 3, 4 ва 5, ё мутаносибан 2,2, 2,4 ва 2,6%-ро ишғол мекунанд. Аз буҷет корҳои илмӣ 35-45% маблағгузорӣ карда мешаванд. Ҳиссаи маҳсулоте, ки барои содирот фиристода мешавад, 20-25% -и ММД ва ҳиссаи бахши давлатӣ аз 35 то 40% -ро ташкил медиҳад [4, С. 15].

Ҳиссаи афзоюндаи ширкатҳои Research & Development (R&D) ба тичорати хурд рост меояд. Италия аз рӯи шумораи корхонаҳои хурду миёна навъи R&D пешсаф аст, ки онҳо 65% шумораи

умумии ширкатҳоро ташкил медиҳанд, пас аз он Юнон ва Ирландия бо 50% ва Норвегия, ки дар онҳо ҳиссаи КХМ 48%-ро ташкил медиҳад. Ҳиссаи хурдтарини корхонаҳои хурду миёна дар Ҷопон - 7%. Ширкатҳое, ки камтар аз 50 корманд дар R&D доранд, тақрибан 20% дар Зеландияи Нав, Норвегия, Юнон, Австралия ва Ирландия мебошанд. Тамоюли умумӣ чунин аст: иқтисодиёти кишвар хурдтар бошад, ҳиссаи корҳои тадқиқотӣ, ки корхонаҳои хурду миёна иҷро мекунанд, ҳамон қадар зиёдтар аст [4, С. 20].

Байни ин кишварҳо дар сатҳи маблағгузориҳои давлатии тадқиқотҳои илмӣ фарқияти зиёд вучуд дорад. Дар Австралия, Португалия, Маҷористон ва Италия корхонаҳои хурду миёна $\geq \frac{2}{3}$ маблағгузориҳои R&D мегиранд. Дар Австралия, зиёда аз 50% маблағҳо ба ширкатҳои камтар аз 50 корманд равона карда мешаванд, баръакс, дар Фаронса, ИМА, Олмон, Британияи Кабир, Туркия, чунин фармоишҳоро одатан ширкатҳои калон қабул мекунанд [4, С. 25].

Шветсия тавонист як модели хеле муваффақро татбиқ кунад, ки озодии донишгоҳҳоро дар тичоратикунонии натиҷаҳои фаъолияти зехнии эҷодкардаи онҳо бо асбобҳое, ки барои ба даст овардани ҳам давлат ва ҳам ҷомеа аз таҳаввулотӣ офаридашуда муттаҳид шудаанд, амалӣ кунад. Шаклҳои ҳамкории донишгоҳҳо ва тичорат метавонанд гуногун бошанд: таъсиси бахшҳои махсус дар донишгоҳҳо, ки ба тичоратикунонии натиҷаҳои тадқиқот машғуланд; таъсиси ташкилотҳои махсуси машваратӣ ва форумҳо барои ҳамкорӣ бо иштирокчиёни бозори хориҷӣ; ташкили воҳидҳои махсус, ки оид ба масъалаҳои иқтисодӣ ва ҳуқуқӣ машварат медиҳанд, масалан, курсҳои таҳияи шартнома барои донишҷӯён ва профессорҳо; таъсиси ширкатҳои холдингӣ, ки вазифаҳои асосии онҳо моликият, ихтиёрдорӣ ва идоракунии саҳмияҳои ширкатҳоро дар бар мегиранд, ки ҳадафи онҳо мусоидат ба паҳнкунии тичоратии натиҷаҳои фаъолияти тадқиқотӣ дар донишгоҳи мувофиқ мебошад. Ҳукумати Шветсия дар донишгоҳҳо 14 (чорда) ширкати холдингӣ таъсис додааст. Шакли дигари ҳамкории байни тичорат, ҳукумат ва донишгоҳҳо марказҳои экспертиза мебошанд, ки ҳамчун як пайванди пайвасткунанда дар ҳамкории якҷанд гурӯҳҳои тадқиқотии донишгоҳ ва якҷанд шарикони соҳа амал мекунанд. Вазифаи асосии маркази экспертиза мусоидат ба гузаронидани тадқиқоти байнисоҳавӣ ба мушкilot, инчунин табиал додани дониш ва салоҳиятҳои нава ба маҳсулот, равандҳо ва хидматҳои нава мебошад. Инчунин дар донишгоҳҳои Шветсия марказҳои технологияи интиқол мавҷуданд, ки вазифаи асосии онҳо кумак дар таҳияи нақшаи бизнес, таҳлили лоиҳаҳои инноватсионӣ, таъмини мушовирон дар тамоми давраи ташаккул мебошад.

Принсипи фаъолияти корхонаҳои хурди инноватсионӣ дар донишгоҳҳои Иёлоти Муттаҳида сегона аст: аз дониши бунёдии донишгоҳ тавассути лабораторияҳои миллӣ то тичоратикунонии технологияҳо. Дар амал чунин ба назар мерасад: дар донишгоҳҳои пешрафта лабораторияҳои калони миллӣ таъсис ёфтаанд ва дар атрофи онҳо ба истилоҳ камарбанди корхонаҳои хурду миёна вучуд дорад. Маҳз дар донишгоҳҳо аксари тадқиқоти дарозмуддати инноватсионӣ гузаронида мешаванд. Донишгоҳҳои лабораторияҳои хусусӣ ва корхонаҳои саноатиро бо лоиҳаҳои инноватсионӣ таъмин мекунанд. Шумораи зиёди кашфиётҳо ва ихтирооти илмӣ дар Иёлоти Муттаҳида дар корхонаҳои хурди инноватсионии донишгоҳҳо сохта шудаанд. Аксар вақт ҳуди муаллифони кашфиёту ихтироот корхонаҳои хурди инноватсионӣ таъсис дода, ҳамчун соҳибкор амал мекарданд.

Дар асоси гуфтаҳои боло маълум мешавад, ки моҳият ва мундариҷаи соҳибкорӣ пеш аз ҳама дар тичорати хурду миёна амалӣ карда мешавад. Соҳибкории хурду миёна суръатбахшандаи навоариҳо, таҷдиди инноватсионӣ мебошад. Он нисбат ба корпоратсияҳои калон ба як корманд 2,5 маротиба бештар навовариро истифода мебарад, онҳо навовариро ба бозор 1,5 маротиба тезтар меоранд, ҳар як долларе, ки дар тичорати хурд кор мекунад, нисбат ба навоариҳои бузург 24 маротиба бештар навоариҳои техникӣ эҷод мекунад. Корхонаҳои хурду миёна метавонанд дар кишварҳои пешрафта вазифаҳои ташаккули соҳибкорон, вазифаҳои иҷтимоӣ ва дигар вазифаҳоро бомуваффақият иҷро кунанд [2, 3].

Ҳамин тариқ, омӯзиши таҷрибаи хориҷӣ ба мо имкон медиҳад, ки тичорати хурди инноватсиониро фарқ кунем: якум таҷриба дар соҳаи танзими давлатӣ; таъсиси ҷойҳои кории иловагӣ; кам кардани монеаҳои маъмурӣ; истифодаи илмӣ донишгоҳҳо ва дуҷум самти содирот. Корхонаҳои хурд маҷбуранд барои бозорҳои худ бо сармояи калони миллӣ ва хориҷӣ пайваста рақобат кунанд. Маҳз аз сабаби ноустуворӣ ва осебпазирии он, тичорати хурд ба механизми муассири дастгирӣ ва ҳавасмандкунӣ ниёз дорад, хусусан дар марҳилаи ташаккул ва дар давраи бӯхронии рушди иқтисодӣ.

Адабиёт

1. Данилина М.В., Щербакова К.С. Анализ инновационной политики на современном этапе. //Электронный научный журнал «Гуманитарные научные исследования Гуманитарные научные исследования. 2014. № 10 [Электронный ресурс]. URL: <http://human.snauka.ru/2014/10/7918> (дата обращения: 12.06.2022).
2. Крылова И.К. Механизм разработки инновационной стратегии промышленного предприятия: автореф.дисс..... канд.экон.дисс.: 08 00 05. –Казань.- 2007.-25с.
3. Лагута А.В. Экономическое и организационное управление инновационными процессами на предприятиях промышленности: автореф.дисс..... канд.экон.наук: 08 00 05.- Москва. -2010.-28с
4. Основные тенденции развития малого и среднего бизнеса и предпринимательства в странах ОЭСР. Центр ОЭСР-ВШЭ. М., ГУ ВШЭ, 2005. Инновационная стратегия ОЭСР 2010, 2015,2020

Хоҷаев Парвиз Давронович Доктори илмҳои иқтисодӣ, профессори кафедраи иқтисоди ҷаҳон ва муносибатҳои иқтисодиё баҷналмилалӣи Донишгоҳи давлатии тиҷорати Тоҷикистон, 734055, ш. Душанбе, к. А. Дехоти, ½, Ҷумҳурии Тоҷикистон; тел.: (+992) 938607503 hojaev123p@mail.ru

Сафаров Фазлиддин Ҳасанович Аспиранти Донишгоҳи давлатии тиҷорати Тоҷикистон, 734055, ш. Душанбе, к. А. Дехоти, ½, Ҷумҳурии Тоҷикистон; тел.: (+992) 938607503 hojaev123p@mail.ru

ТАҲҚИҚИ УСУЛҲОИ БАҲОДИҲИИ САМАРАНОКИИ МЕНЕҶМЕНТИ ИННОВАТСИОНӢ ДАР КОРХОНАҲОИ САНОАТӢ

Яке аз муҳимтарин омилҳои афзоиши фаъолияти инноватсионии корхонаҳои хурду миёна дар кишварҳои дорои иқтисоди бозаргонӣ дар он аст, ки аз солҳои 70-ум дар кишварҳои дорои иқтисоди бозаргонӣ давлат ба таври босуръат ҳавасмандгардонии соҳибкории хурди инноватсионӣ бо истифода аз ҷардуи онҳо дастгирии институтсионалӣ ва маблағгузорию венчурии соҳибкории инноватсиониро оғоз кардааст. Ҳатто метавон дар бораи таваҷҷӯҳи афзояндаи давлат ба рушди тиҷорати хурд бигӯяд. Он, пеш аз ҳама, дар сиёсати дастгирии босамари давлатӣ ба тиҷорати хурду миёна зоҳир мешавад, зеро он барои ташаккули иқтисоди бозорию ба ҷомеа нигаронидашуда аҳамияти калон дорад. Давлати муосир тавассути чунин дастгирӣ бартариҳои тиҷорати хурду миёнаро барои тақвияти худ истифода мебарад.

Корхонаҳои хурду миёна тавлидкунандаи асосии ҷойҳои корӣ мебошанд ва онҳо 95 то 98% аҳолии машғули кор дар кишварҳои гуногунро фаро мегиранд. Дар 25 кишвари Аврупо 23 миллион корхона камтар аз 50 нафар кор мекунад, 66% -и онҳо дар бахши хусусӣ кор мекунад. Дар Италия, Португалия ва Испания аксарияти корхонаҳои бахши истеҳсолӣ ($\geq 75\%$) ба корхонаҳои хурду миёна рост меояд. Корхонаҳои хурд (< 50 корманд) зиёда аз 50% -ро дар Италия ва Испания ташкил медиҳанд. Ин рақам дар Словакия ба таври назаррас камтар аст - 15%, Олмон ва Ирландия - тақрибан 22% [3, С. 5].

Маълумотҳои тадқиқоти Eurobarometer оид ба соҳибкорӣ нишон медиҳанд, ки хоҳиши фаъолияти соҳибкорӣ на ҳамеша дар амал татбиқ карда мешавад: танҳо 4% аврупоӣҳо дар таъсиси тиҷорати худ дар 3 (се) соли охир машғул шудаанд, дар ҳоле ки қариб 50% онҳо мехоҳанд тиҷорати худро дошта бошанд.

Дар ҷадвали 1 бузургтарин кластерҳои технологӣ дар Чопон нишон дода шудаанд, ки дар онҳо нерӯи инноватсионии кишвар мутамарказ шудааст. Ҳар як кластер дорои ихтисос дар як ё якчанд соҳа мебошад; дар асоси он, шумораи зиёди созмонҳои бо ҳам алоқаманд, аз донишгоҳҳои тадқиқотӣ то ширкатҳои сармояи венчурӣ, фаъолият мекунад. Дар кластерҳои Кинки ва Токио форумҳои махсуси венчурӣ мавҷуданд, ки ҳадафи онҳо афзоиши ҳаҷми сармоягузорӣ ба навоариҳои аз ҷониби кластер истеҳсолшаванда мебошад.

Ҷадвали 1 - Бузургтарин кластерҳои технологӣ дар Чопон

Кластерҳо	Соҳаҳо	Иштирокчиён
Кластери Хоккайдо	Биотехнология, технологияи иттилоотӣ	тақрибан 280 ширкат ва 15 донишгоҳ
Кинки (минтақаи агломератсияи Осака-Киото-Кобе)	1. Биотехнология 2. Саноат 3. Лоихаи венчурӣ 4. Муҳити зист	1.220 ширкат ва 34 донишгоҳ 2.230 ширкат ва 30 донишгоҳ 3.200 ширкат 4.80 ширкат ва 5 донишгоҳ

Кластерҳо	Соҳаҳо	Иштирокчиён
Минтақаи Чугоку	1. Муҳандисии мошинсозӣ	100 ширкат ва 9 донишгоҳ
Сикоку	Тандурустӣ ва беҳдошт (тиб), муҳити зист	260 ширкат ва 6 донишгоҳ
Минтақаи Токио (минтақаи пойтахти Токио-Йокогама)	1. Лоихаи барқарорсозии саноатии минтақавӣ 2. Саноати биоиндустрия 3. Токио Форуми венчурӣ	1.970 ширкат ва 46 донишгоҳ 2.90 ширкат ва 9 донишгоҳ 3.170 ширкат
Кюсю (Ҷазираи Силикон)	1. Истифодаи дубора ва муҳити зист 2. Кластери силикон (нимноқилҳо)	1.170 ширкат ва 18 донишгоҳ 2.100 ширкат ва 18 донишгоҳ
Минтақаи Токай (минтақаи пойтахти Нагоя)	Саноат	380 ширкат ва 20 донишгоҳ
Минтақаи Хокурику	Саноат	90 ширкат ва 11 донишгоҳ
Ҷазираи Окинава	саломатӣ, муҳити зист	100 ширкат ва 1 донишгоҳ

Бо назардошти аҳамияти истифодаи кластерҳо, баррасии усулҳои асосии баҳодихии самаранокӣ кластери инноватсионӣ, ки дар зер оварда шудаанд, муҳим аст.

Ба гуфтаи коршиносон, ба мисли А.Колошин, К.Разгуляев, Ю.Тимофеева, Ф.М. Русинов [1, 4], самараноктарин баҳодихии фаъолияти инноватсионӣ мебошад, ки аз маҷмӯи усулҳои сифатӣ дар якҷоягӣ бо маҷмӯи усулҳои миқдорӣ иборат аст.

Муаллиф барои исботи ин хулоса кӯшиш карда, таснифоти муқоисавии усулҳои аз ҷониби умум қабулшудаи таҳлили лоиҳаҳои инноватсиониро таҳия намуда, афзалиятҳо ва нуқсонҳои онҳоро нишон додааст. Онро дар маълумоти ҷадвал баррасӣ мекунем [1, С. 5], ки ҳамчун усулҳои баҳодихии самаранокӣ идоракуни таъин шудаанд (ҷадвали 2).

Ҷадвали 2 - Таснифи усулҳои баҳодихии самаранокӣ менеҷменти инноватсионӣ дар корхона

Усулҳо	Афзалиятҳо	Камбудихо
Баҳодихии коршиносон	хароҷоти нисбатан паст; маълумоти муфассал	набудани ҷамъоварии мунтазами иттилоот; набудани маълумоти умумӣ
Коэффитсиенти локализатсия	соддагии ҳисобҳо; методҳои дигар	на ба кластерҳо, балки ба соҳаҳо ва бахшҳо таваҷҷӯҳ мешавад
Тавозуни байнисоҳавӣ дар истеҳсолот	аксар вақт манбаи асосии нишондиҳандаҳои вобастагии мутақобилаи соҳаҳо ва ширкатҳо	маълумот метавонад кӯҳна шавад ва нақши сохторҳои институтсионалиро инъикос накунад
Тавозуни инноватсионии байнисоҳавӣ	аксар вақт манбаи асосии нишондиҳандаҳои вобастагии саноат ва ширкат мебошанд	чунин бақияҳо хеле кам нашр карда мешаванд ё чунин вучуд надоранд
Назариyaи графикҳо/ таҳлили графикӣ	таҳлили визуалии муносибатҳо	маҷмӯи технологияҳои компютерии маҳдуд
Таҳқиқҳои махсус	чандирӣ дар ҷамъоварии маълумоти зарурӣ	хароҷоти баланд

Усулҳои дар ҷадвали 2 овардашуда аз ҷониби муаллиф бо назардошти афзалиятҳо ва нуқсонҳои ҳар як усул дар робита бо кластерҳои минтақавӣ баррасӣ шудаанд. Ҳамзамон, усули маъмули муайян кардани самаранокӣ лоиҳаҳои инноватсионӣ истифодаи баҳодихии

коршиносон мебошад, ки аксар вақт дар таҳлили микроанализми кластерҳои саноатии минтақавӣ ва дигар механизмҳои ҷамъоварии иттилооти зарурии иқтисодӣ истифода мешаванд. Гарчанде ки ҷамъоварии иттилооти коршиносон оид ба иқтисодиёти минтақа метавонад аз ҷиҳати хароҷот ва ҳаҷми чунин иттилоот самаранок бошад, аммо набудани систематикунории кофӣ имкон намедиҳад, ки хулосаи амиқ бароварда шавад.

Усули дигари маъмул барои муайян кардани самаранокии кластерҳои инноватсионии саноатӣ истифодаи коэффисиенти маҳаллисозӣ мебошад, ки таносуби ҳиссаи шугро дар баъзе соҳаҳо ифода мекунад: масалан, ҳиссаи саноат дар шумораи умумии шугли аҳолии минтақа нисбат ба ҳиссаи як соҳа дар шумораи умумии одамон, ки дар кишвар кор мекунанд. Ба 1.0 баробар будани коэффисиенти локализатсия маънои онро дорад, ки ин минтақа аз ҷиҳати шугл дар тамоми кишвар як ҳиссаи хос дорад. Боло рафта аз арзиши коэффисиенти локализатсия аз 1.25 маънои онро дорад, ки мо метавонем дар бораи минтақа дар ин бахши мушаххаси иқтисод сӯҳбат кунем [2, С. 15].

Назарияи муосиртарини рушди рақобатпазирӣ ва рушди устувор дар асоси кластерҳо аз ҷониби В.Фелдман таҳия шудааст. Бартариҳои ин назария дар он аст, ки он ба таҳқиқоти васеи эмпирикии шаклҳои гуногуни идоракунӣ дар кишварҳои гуногун асос ёфтааст. Мазмуни назария дар он аст, ки диверсификатсия аксар вақт аз рӯи матритсаи даромад ё натиҷа ё робитаҳои байни соҳаҳо, ки ба муносибатҳои таъминот ва харид алоқаманданд, пайравӣ мекунанд. Ин ба механизмҳои мувофиқ аст, ки ба ташаккули кластер оварда мерасонанд. Гузашта аз ин, кластерҳои муассири фаъолияти инноватсионӣ дар асоси диверсификатсия ташкил карда мешаванд.

Таҳқиқот нишон доданд, ки саноати Финландия ва Скандинавия пурра кластер шудаанд ва дар ИМА беш аз нисфи корхонаҳо аз рӯи ин модели истеҳсолот фаъолият мекунанд - корхонаҳои кластерӣ дар як минтақа ҷойгиранд ва чун қоида, маҳсулоти кластерӣ ба содирот ё ивазкунии воридот нигаронида шудааст. Кишварҳои Иттиҳоди Аврупо модели кластери Шотландияро қабул карданд, ки дар он як корхонаи калон, ки ширкатҳои хурди худро дар атрофи худ муттаҳид мекунанд, ба чунин як истеҳсоли муштарак табдил меёбад.

Ҳамин тариқ, истифодаи анъанавии омилҳои маҳаллисозӣ дар бораи кластерҳои саноатии минтақавӣ маълумоти кам медиҳад; он як усули соҳавии таҳлил аст, ки вобастагии мутақобилаи соҳаҳои мухталифи иқтисодно инъикос намекунад. Аз ин рӯ, тавсия дода мешавад, ки ин усул дар якҷоягӣ бо дигар усулҳои таҳлили кластер истифода шавад. Коршиносон чунин мешуморанд, ки ин шакли ташкили кластери истеҳсолот барои иқтисодиёт ва рушди инноватсионии он бештар мувофиқ аст. Дар робита ба ин, баррасии вазъи кунунии инноватсия дар корхонаҳои саноатии кишвар сазовори таваҷҷӯҳ аст.

Адабиёт

1. Анализ зарубежного опыта повышения отраслевой, региональной и национальной конкурентоспособности на основе развития кластеров [http://www.politanaliz.ru/articles_695.html]
2. Мигранян А.А. Теоретические аспекты формирования конкурентоспособных кластеров [Электронный ресурс] / сайт Агентства финансовой информации «Консультант». - М.: [2009]. - Режим доступа к статье: http://www.krsu.edu.kg/vestnik/v3/a15.html
3. Основные тенденции развития малого и среднего бизнеса и предпринимательства в странах ОЭСР. Центр ОЭСР-ВШЭ. М., ГУ ВШЭ, 2005. Инновационная стратегия ОЭСР 2010, 2015, 2020.
4. Русинов Ф.М. Менеджмент и самоменеджмент в системе рыночных отношений / Ф.М. Русинов, Л.Ф. Никулин, Л.В. Фаткин: учебное пособие. - М.: ИНФРА-М, 1996.

Расулов Ғ.

н.и.и., дотсенти Донишгоҳи давлатии
Тиҷорати Тоҷикистон, E mail
rasulov53@mail.ru, тел. (992) 93-419-18-81

Ҳомидов А.Н.

н.и.и. дотсент, мудири кафедраи
иқтисодиёти ҷаҳон ва муносибатҳои
байналмилалӣ Донишгоҳи давлатии
Тиҷорати Тоҷикистон, E mail
homidov_4090@mail.ru, тел. (992) 93-600-88-
58

ҶАНБАҲОИ МУҚОИСАВИИ ИСТЕҲСОЛ ВА СОДИРОТИ СЕМЕНТ ДАР ҶАҲОН ВА ТОҶИКИСТОН

Семент аз маъмултарин ва машхуртарин масолеҳи сохтмони ҷаҳон ба ҳисоб меравад ва беҳуда нест, ки онро аксар вақт дар ҳамаи кишварҳо ҳамчун «нони сохтмон» ном мебаранд. Агар аз як тараф, семент боиси рушди бешобихаи кишварҳо маҳсуб шавад, аз ҷониби дигар, сатҳи тавлидоти он нишондиҳандаи мусбати дараҷаи тараққиёти иқтисодиёти ҳар як мамлакат ба ҳисоб меравад.

Мавриди зикр аст, ки таркиби ҷаҳон ба семент монанд, аз қабилҳои гилҳои часпандаи ба таъсири муҳити беруна тобовар ҳанӯз дар даврони антиқӣ дар империяҳои қадимии эронӣ, юнонӣ ва ҷинӣ маълум ва маъмул буданд, вале таркиби химиявии семент бори аввал дар соли 1824 аз ҷониби олими шотландӣ Ҷозеф Аспедин муайян гардид ва истифодаи саноатӣ он ҳамчун масолеҳи сохтмони муосир ва аз нигоҳи илмӣ асоснокшуда ҳамаҷониба ба роҳ монда шуд. Олими навоҳар бо тадқиқоти муъҷизаовари худ соҳиби патенти инфиродӣ гардид ва дар солҳои минбаъда дастоварди ӯ бо номи портландсемент дар тамоми кишварҳо маъруфияти зиёд касб намуд. Ин масолеҳи стратегӣ дар давоми садсолаҳо дар бунёди зербиноҳо, сохтмонҳои муҳтафӣ, пулҳо, туннелҳо, иншоотҳои обёрӣ ва ғайра ба таври васеъ истифода бурда мешавад ва талаботи рӯзафзунӣ масрафкунандагонро ҳамаҷониба таъмин менамояд.

Дар солҳои 80-уми асри XX дар байни кишварҳои ҷаҳон Иттиҳоди Шуравӣ аз рӯйи истеҳсоли семент дар мақоми аввал қарор дошт ва дар он бунёди сохтмонҳои таъйиноти истеҳсоли ҷаҳонӣ дар сатҳи баланд ба роҳ монда шуда буданд. Дар Ҷумҳурии Шӯравии Сотсиалистии Тоҷикистон, ки дар ҳаёти давлатӣ абарқудрати зикршуда фаъолият меамуд, соли 1943 корхонаи сементбарории шаҳри Душанбе ба кор оғоз кард. Корхонаи мазкур бо иқтидори бештар аз 1 млн. тонна дар минтақаи Осиёи Марказӣ яке аз иншоотҳои бузургтарин ба ҳисоб мерафт.

Бояд қайд намуд, масолеҳи сохтмонӣ аз бухронҳои ҷаҳонӣ хеле осебпазир аст. Онҳое, ки аз ҳисоби қарзҳои истиқоматгоҳҳо бунёд намуданд ба мушкилоти норасоии маблағҳои нақдӣ дучор шуданд. Теъдоди аз лоиҳаҳо қатъ гардиданд. Бозори иҷораи хонаҳо низ маъруфияти пештараи худро аз даст дод. Нархи иҷораи хонаҳо хеле паст гардид.

Тавлидоти семент дар асри XXI низ хеле тавсия ва суръати тоза пайдо кард ва дар минтақаҳои гуногун талабот ба он хеле зиёд шуд. Дар ҷадвалҳои поён нишондиҳандаҳои дар ду даҳсолаи аввал ба дастоварда шуда зикр гардидаанд [1]

Ҷадвали 1

Дах кишвари бузурги истеҳсолкунандаи семент дар ҷаҳон дар соли 2010

Мақоми кишвар дар ҷаҳон	Номи кишварҳо	Истеҳсол (млн. тонна)	Ҷои нисбати кулли истеҳсоли ҷаҳон (бо ҷои)
1.	Ҷумҳурии Мардумии Чин	1500	45,1
2.	Ҷумҳурии Ҳиндустон	220	6,6
3.	ИМА	63,5	1,9
4.	Туркия	60	1,8
5.	Бразилия	59	1,7
6.	Япония	56	1,6
7.	Эрон	55	1,6

8.	Испания	55	1,6
9.	Ветнам	50	1,5
10.	Россия	49	1,4

Аз маълумоти овардашуда равшан мегардад, ки соли 2010 аз ҳаҷми умумии тавлидоти умумӣ, бештар аз 45 фоизи сементи истеҳсолшуда ба Хитой, 6,6 фоиз ба Ҳиндустон ва 1,9 фоиз ба ИМА тааллуқ дорад, боқимонда 7 кишвари дигар аз 1,2 то 1,8 фоизи сементи ҷаҳонро истеҳсол кардаанд. Дар ин давра Хитой истеҳсоли сементро нисбат соли 2000 300 тонна зиёд намуда, ҷаҳиши бузурге анҷом дод. Эрон дар ҷойи ҳафтум, Россия дар ҷойи даҳум (пас аз Ветнам) қарор гирифтаанд.

Соли 2020 дар ҷаҳон 4,1 миллиард тонна семент истеҳсол гардид, ки 2,2 миллиард тонни он дар Ҷумҳурии Мардумии Чин истеҳсол шудааст ва ин кишвар дар мақоми аввал қарор дорад. Ҷумҳурии Ҳиндустон бо 340 миллион тонна дар ҷойи дуюм ва Ветнам бо 96 миллион тонн дар ҷойи сеюм мавқеият доранд [2].

Ҷадвали 2

Даҳ кишвари бузурги истеҳсолкунандаи семент дар ҷаҳон дар соли 2020

Мақоми кишвар дар ҷаҳон		Нишондиҳанда (млн. тонна)	Ҷоиз нисбати аз кулли истеҳсоли ҷаҳон
1	Ҷумҳурии Мардумии Чин	2200	53,6
2	Ҷумҳурии Ҳиндустон	320	7,8
3	Ветнам	96	2,3
4	ИМА	93	2,2
5	Индонезия	90	2,1
6	Эрон	68,3	1,7
7	Туркия	66	1,6
8	Бразилия	57	1,4
9	Россия	56	1,3
10	Япония	53	1,2

Дар зинаҳои баъдӣ кишварҳои ИМА (93 миллион тонн), Индонезия (90 миллион), Эрон (68,3) Туркия (66 миллион), Бразилия (57 миллион), Русия (56 миллион), Япония (53 миллион), Миср (50 миллион) ва ҶоқоҶеяи ҷанубӣ (50 миллион тонн) ҷой гирифтаанд.

Дар Ҷумҳурии Ҷорея соли 2020 ба ҳар сари аҳоли 900 килограмм семент истеҳсол гардид, ки ин аз нишонаи миёна ҷаҳонӣ 1,7 маротиба зиёд аст. Нишондиҳандаи сарикасӣ дар Қазоқистон 611 килограммиро ташкил дод с.(2021).

Дар давраи баррасишаванда ҳолати тавлидоти сементро дар Тоҷикистон дар муқоиса бо нишондиҳандаҳои ҷаҳонӣ омӯхта мебароем, ки тамоюли тавлидоти ин маҳсулоти муҳими хоҷагии халқ дар давраи истиқлолияти давлатӣ равшан мегардад. Дар соли 2000, ки марҳалаи аввали давраи тадқиқоти мо ба ҳисоб меравад, дар ҷаҳон 1 600 миллион тонн семент истеҳсол гардид, ки ба ҳар сари аҳолии кураи замин 242,0 килограммӣ рост меомад. Дар ҳамин сол дар Тоҷикистон ҳамагӣ як қорхонаи сементбарорӣ амал мекард, ки 54 ҳазор тонна семент истеҳсол менамуд. Ҳаҷми тавлидоти он ба 0,008 фоизи истеҳсолоти ҷаҳонӣ баробар аст. Дар ин сол, дар Тоҷикистон 8 кг, яъне нисбати ба нишондиҳандаи миёнаи ҷаҳонӣ 30 маротиба камтар семент истеҳсол гардид. Дар ҷадвали поён нишондиҳандаҳои муқоисавии истеҳсол ва истеҳсоли сарикасӣ дар ҷаҳон ва Тоҷикистон оварда шудаанд [4].

Ҷадвали 3

Муқоисаи ҳаҷми истеҳсоли семент дар ҷаҳон ва Тоҷикистон тибқи тақсимбандӣ дар ҳар соли охири панҷсола

	Солҳо					с 2020 нисбати с. 2000
	2000	2005	2010	2015	2020	
Истеҳсоли семент дар ҷаҳон (ҳаҷми умумӣ, млн. тонн)	1 600	2 310	3 400	4 000	4 100	2,2 мар.
Шумораи аҳолии ҷаҳон	6, 614	6,512	6,922	7,339	7,553	1,1 мар
Истеҳсоли семент дар ҷаҳон	0,242	0,354	0,493	0,548	0,539	2,2 мар.

(ба ҳар сари аҳоли, тонн)						
Истехсоли семент дар Тоҷикистон (ҳаҷми умумӣ, млн. тонн)	0,05	0,2	0,3	1,4	4,2	84 мар
Шумораи аҳолии ҷумҳурӣ	6264,6	6842,2	7621,2	8551,2	9 506	1,5 мар.
Истехсоли семент дар Тоҷикистон (ба ҳар сари аҳоли, тонн)	0,008	0,030	0,040	0,200	0,400	50 мар.

Чадвал тибқи рақамҳои: US Geological Survey, Mineral Commodity Summary, January 2012; Тоҷикистон: 30 соли истиклолияти давлатӣ, 2021. Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Душанбе, 2021 тартиб дода шудааст.

Дар панҷсолаҳои минбаъда фарқияти истеҳсоли семент дар Тоҷикистону ҷаҳон тадриҷан камтар гардидааст. Тавлидоти семент ба ҳар сари аҳоли аз 8 килограмми соли 2000-ум дар соли 2005-ум то 30 кг, соли 2010 то 40 кг афзоиш ёфтааст. Дар соли 2015 дар ҷумҳурӣ ба ҳар сари аҳоли 200 кг, дар соли 2020-ум 400 кг семент тавлид гардида, ба 74,2 фоизи нишондиҳандаи ҷаҳонӣ баробар шудааст. Дар давоми 20 сол (солҳои 2000-2020) истеҳсоли ин масолеҳи сохтмон дар Тоҷикистон 84 маротиб, шумораи аҳоли бошад, 1,5 маротиб афзоиш ёфтааст. Бояд қайд намуд, ки фарқияти хеле зиёди суръати тавлидоти ҷаҳон ва Тоҷикистон, аввалан, агар дар сатҳи пасти нишондиҳандаҳои ибтидоии ҷумҳурӣ дар соли 2000-ум бошад, сониян ин натиҷаи саъю кӯшиши Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аст, ки барои рушди соҳа кӯшиши зиёд ба ҳарч дода, бо ҳамкориҳои сармоягузории хориҷӣ пешрафти босуръати соҳаро таъмин намуд. Аз рӯи ҳисобҳои мо, агар рушди истеҳсоли семент дар ҷаҳон ва Тоҷикистон бо ҳамин суръат идома ёбад, пас дар соли 2030 истеҳсоли семент ба ҳар сари аҳоли дар Тоҷикистон ба нишондиҳандаи ҷаҳонӣ баробар мегардад ва аз он ҳам мегузарад.

Ҳамин тавр, семент дар ҳамаи кишварҳои ҷаҳони муосир ба яке аз масолеҳҳои табиӣ ёфтааст, ки бе он ягон лоиҳаи сохтмониро анҷом додан имконнопазир аст ва инсоният то ҳол маҳсулоти ивазкунандаи онро пайдо накардааст. Мутахассисон муайян кардаанд, ки барои бунёди корхонаҳои истеҳсолкунандаи семент камаш 1-3 сол лозим аст. Дар ҷаҳон, сол то сол, бо истиснои баъзе солҳо, истеҳсоли семент бо суръати баланд афзоиш меёбад.

Дар ҷаҳон бозори масолеҳи бинокорӣ ҳамчун бозори яклухт ташаккул наёфтааст, вале да байни маҳсулоти ин соҳа бозори семент хеле такмил ёфтааст ва дар байни кишварҳои ҷаҳон содироту воридот вусъат ёфтааст. Мутобиқи маълумоти мақомоти дахлдори ҷаҳонӣ дар сомонаҳои интернетӣ содироти семент аз 8,1 млрд. долл. соли 2016 дар соли 2020 ба 10,8 млрд. доллар расидааст. Дар Ҷумҳурии Мардумии Чин содирот аз 2,3 млрд. то 3,3 млрд. доллар афзудааст. Ин нишондиҳанда дар Ҷумҳурии Федералии Олмон (855 миллион 979 миллион долл.) ва Испания (470 миллион – 480 миллион доллар афзудааст). Россия дар байни содиркунандагон бо нишондиҳандаи 21 миллион доллар – 34 миллион доллар пас аз се кишвари зикршуда, инчунин Малайзия, Полша, Белгия, Италия, Голландия, Ветнам, Канада, Ҳиндустон ИМА ва Исроил дар ҷойи 14-ум қарор гирифтааст.

Ҷумҳурии Тоҷикистон низ табиӣ солҳои ахир истеҳсол ва содироти сементро афзоиш дод ва дар соли 2020 дар ҳаҷми 59,8 миллион доллар ин навъи масолеҳи бинокориро содир намуд.

Муқоисаи нишондиҳандаҳои ҷумҳуриҳои пасошӯравии хурд нишон медиҳад, истеҳсоли семент дар Ҷумҳурии Тоҷикистон нисбатан зиёд аст. Масалан, соли 2020 дар ҷумҳурии Арманистон мутаносибан 2,4 млн и 3,7 млн тонна семент истеҳсол шудааст, ки ҳаҷми он дар сатҳи нишондиҳандаи соли 2013 мебошад. Вале дар истеҳсоли семент дар Тоҷикистон назар ба соли 2013 4,2 млн масолеҳи зикршудаи сохтмонӣ тавлид гардид.

Таҷрибаи нишон медиҳад, ки дар ҷаҳон талабот ба семент дар ҷаҳон сол то сол зиёд мешавад ва бисёр кишварҳо барои қонеъ гардонидани талаботи мазкур сз технология замонави каммасраф ва пурмаҳсул самаранок истифода мебаранд ва маҳсулоти ба рақобат тобоварро ба кишварҳои хориҷӣ содир карда, захираҳои асбобҳои худро ғани мегардонанд. Ҷумҳурии Тоҷикистон дар тавлидот ва содироти семент нишондиҳандаҳои назаррас ба даст меорад ва дар минтақаи Осиёи Марказӣ торафт мавқеи худро мустаҳкам мегардонад.

Адабиёт

1. Мировое производство цемента за 2010г., 2021 г.
2. Мировое производство цемента за 2020., 2021г.
3. Тоҷикистон: 30 соли истиқлолияти давлатӣ, 2021, Агентии оморӣ назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон
4. wikipedia.org
5. https://ru.wikipedia.org/wiki/Список_стран_по_производству_цемента.

Хомидзода Гуломшо	к.э.н., доцент кафедры мировой экономики и международные отношения. ТГУК. Тел.: 918 70 66 55. hojaev57@mail.ru
Нуралиев Исмоил Хамзаевич	старший преподаватель кафедры географии Бохтарского государственного университета имени Носира Хисрав. Тел.: 903 23 59 00.
Шокирова Шарифа Муродкуловна	старший преподаватель кафедры мировой экономики и международные отношения. ТГУК. parvina_07@mail.ru

ОСОБЕННОСТИ РАЗВИТИЯ МАЛОГО ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА В СФЕРЕ АПК

В современной литературе, посвященной проблемам развития агропромышленного комплекса принято выделять две его ключевые характеристики. Первая – это влияние более развитых форм собственности на развитие АПК. Другая ключевая характеристика – это концентрация собственности на селе с различными ее формами: дехканских (фермерских) хозяйств, частной, акционерной, частно-групповой, кооперативной и др., которые в совокупности можно именовать развитием малого предпринимательства в структуре АПК, которые пользуются почти одинаковыми правами к существующим законодательным и организационно-экономическим механизмам развития.

По верному мнению ученых Р.Копелюшников и Н.Деминой, с общетеоретической точки зрения и практики хозяйствования, «не существует каких-либо форм организации хозяйственной деятельности, каких-либо структур АПК, собственности, которые обладали бы абсолютными преимуществами перед всеми остальными». Поддерживая данную мысль, лишь отметим, что в условиях современного Таджикистана и его аграрного сектора АПК при опоре на особенности природно-ресурсного потенциала, демографических, экономических, социальных особенностей регионов любая из сложившихся форм предпринимательской деятельности и типов хозяйства в структуре АПК и национальной экономики, в целом, может оказаться предпочтительнее других. Важно знать, что если механизм отбора различных форм собственности в тех или иных регионах функционирует активно, то можно ожидать, что для каждой из форм собственности будут созданы условия, где их положительные стороны будут превосходить отрицательные. Именно с этим связан тот факт, что в любой реальной экономике наблюдается огромное разнообразие форм экономической деятельности. Поэтому исследование проблем собственности и влияние форм хозяйствования на развитие агропромышленного комплекса как для экономической теории, так и хозяйственной практики требует серьезного исследования.

Сегодня в аграрном секторе АПК республики производством сельскохозяйственной продукции занято большое количество малых хозяйств и организаций, как арендное хозяйство, ассоциаций дехканских хозяйств, коллективных дехканских хозяйств, акционерных обществ, сельхозкооперативов, подсобных хозяйств при предприятиях и организациях, агрофирм и дехканских хозяйств. Объем валовой продукции сельского хозяйства в 2017 году составил 24576,5 млн. сомони, в.т.ч. растениеводства – 16977,8 млн. сомони и животноводства – 7598,2 млн. сомони.

В 2017 году во всех категориях хозяйств было произведено: 1447,6 тыс. т зерна, 386,5 тыс. т хлопка-сырца, 782,9 тыс. т картофеля, 1859,1 тыс. т овощей, 631,4 тыс. т бахчевых, 405,0 тыс. т фруктов, 228,3 тыс. т винограда, 124,4 тыс. т мяса (в убойном весе), 750 тыс. т молока, 341,4 млн. шт. яиц, 7522 тыс. шерсти (2-с. 297). За годы независимости в производстве сельскохозяйственной продукции во всех категориях хозяйств произошли коренные сдвиги, что свидетельствуют о роли быстроразвивающихся форм труда и производства.

Таблица 1.

Производство престижных видов сельскохозяйственной продукции во всех категориях хозяйств Республики Таджикистан, тыс. т.

Показатели	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2017 в % к 2011
Зерно	1098,2	1232,6	1392,6	1317,8	1392,7	1435,8	1447,6	131,8
хлопок-сырец	416,5	418,0	392,8	372,7	270,0	284,7	386,5	92,7
картофель	863,1	991,0	1115,7	853,7	887,4	898,1	782,9	90,7
овощи	1242,0	1342,4	1490,6	1549,5	1667,8	1748,3	1859,1	149,6
мясо	75,4	81,0	86,5	99,4	108,8	116,7	124,40	164,9
молоко	695,9	778,3	828,2	854,7	888,9	918,0	950,0	136,5
яйца, млн. шт.	254,7	291,6	343,7	350,0	357,2	337,1	341,4	134,0
шерсть	6027	6361	6565	6776	7033	7304	7522	124,8

Источник: Статистический ежегодник Республики Таджикистан – 2018 с.299
(Расчеты автора)

Из приведенных данных видно, что в республике увеличилось производство зерна, особенно резко возросло производство овощей, мясо, молоко, яйцо.

Несмотря на это исследования показали, что в республике остается тяжелым положение с производством продукции животноводства и хлопководства. Снижение производства этих продуктов связано с недостатком минеральных удобрений, кормов, расширением посевных площадей зерновых культур, и в первую очередь пшеницы. Делается это за счет сокращения посевов не только хлопчатника и кормовых культур, но даже и зернофуражных культур. Рассматривая проблему продовольственного обеспечения, которая является частью общей политики правительства Республики Таджикистан по обеспечению экономической независимости, необходимо указать на важность Указов Президента республики Эмомали Рахмона от 9 октября 1995 г. за №342 и от 1 декабря 1997 г. о выделении в пользование граждан первоначально 50 тыс. га, а затем 25 тыс. га – всего 75 тыс. га, оказавших значительное влияние на ход развития сельхозпроизводства в республике.

Одной из главных задач, стоящих перед человечеством, является обеспечение потребностей людей достаточным с физиологической точки зрения количеством продуктов питания. В государственном масштабе она представляет собой продовольственную проблему и обусловлена тем, что без потребления продовольствия участие человека в общественном производстве немыслимо.

За годы реформ значительно уменьшилось производство и потребление продуктов питания на душу населения почти по всем основным видам продовольствия.

Таблица 2.

Уровень обеспеченности населения Республики Таджикистан основными продуктами питания (в % к рекомендуемой норме)

Виды продукции	Рекомендуемые нормы потребления. 1 кг./чел. в год	Годы							
		2011		2013		2015		2017	
		на душу населения, кг.	Уровень обеспеченности %	на душу населения, кг.	Уровень обеспеченности, %	на душу населения, кг.	Уровень обеспеченности, %	на душу населения, кг.	Уровень обеспеченности, %
Зерно	130	143,7	110,5	177,5	136,5	164,8	126,7	163,8	126

Картофель	45	113,6	252	138,2	307,1	105,0	233	88,1	195
Мясо	69	9,9	14,3	10,7	15,5	13,2	19,1	28,2	40,8
Молоко	276	9,6	33,1	102,6	37,1	105,2	38,1	107,5	38,9
Яйца (шт)	225	33,5	14,8	42,6	18,9	42,3	18,8	38,6	17,1

Источник: Статсборник Республики Таджикистан – 2018 (Расчеты автора)

Данные таблицы показывают, что природно-климатические условия республики свидетельствуют о больших возможностях аграрного сектора по производству и поставке экологически чистой продукции, имеющей особый спрос на мировых рынках и значительно дополняющей казну республики.

Следует отметить, что республика и ее регионы могут стать базой круглогодичного выращивания отдельных видов овощей, об эффективности, которых свидетельствуют следующие данные. Если цена одной тонны репчатого лука в 2017 году на рынках республики была 46 долларов США, то на внешних рынках она составляет 96 и более; соответственно томаты-59,2 и 80,0; капуста (ранняя)- 43,8 и 76,5; морковь- 46,2 и 176,0 долл. США.

Практика показала несостоятельность политики разделения сельских (особенно горных) поселений на «перспективные» и «неперспективные». На данном этапе развития республики происходит обратное, хотя потеряно более 3 тыс. деревень (кишлаков), уже не говоря о потере и деградации земельных угодий. При восстановлении брошенных кишлаков, построении новых поселенческих мест необходимо учесть роль и значение малокомплектных школ, детских садов и яслей, развития сельской и горной сети. Особое внимание требуется на создание индустриально развитой аграрной экономики, т.е. укрепление технико-технологической базы сельского хозяйства республики, исходя из опыта наиболее развитых стран, где основное внимание, наравне с использованием различных факторов производства обратили и на перспективность «запоздалой» или «активной» индустриализации (табл. 3.).

Таблица даёт основание полагать, что хотя сельское хозяйство республики в смысле приобретения и использования материально-технических средств находится на начальном этапе «активной» или «запоздалой индустриализации» (ЗИ), вместе с тем исходя из опыта Китая, она, т.е. ЗИ, имеет большую перспективу, чем строительство отраслей промышленности, производящей средства производства (в виде тракторов, комбайнов и др. сельхозмашин и агрегатов для сельской экономики республики). Это первое. Во-вторых, АИ или ЗИ республики может осуществить за счет приобретения нужных сельхозмашин, с якобы мировых «рынков техники» (за исключением частичного ремонта в местных сельхозпредприятиях) и использовать их не только эффективно, но и круглогодично с учетом особенностей сельских территорий.

Таблица 3.

Сельскохозяйственная техника в аграрном секторе Республики Таджикистана (штук)

Наименование	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2017 в % к 2011
Тракторы	13015	12222	11003	10446	9197	26102	26405	202,8
Зерноуборочные комбайны	567	536	495	447	375	980	1021	180,0
Тракторные плуги	3367	3288	3087	3034	2770	8932	9285	275,7
Тракторные сеялки	2734	2579	2351	2309	2000	2375	2310	84,4
Пресс-подборщики	207	199	165	154	147	418	468	226,0
Кормоуборочные комбайны	218	192	172	170	149	179	165	75,6
Кукурузоуборочные комбайны	58	61	46	35	25	31	26	44,8
Хлопкоуборочные комбайны	161	145	131	122	106	99	96	59,6

Источник: Статистический ежегодник Республики Таджикистан – 2018
(Расчеты автора)

Исследованием установлено, что для богарных земель ведущим фактором возможности их использования, является степень обеспеченности их осадками. На богарных землях из-за нехватки необходимого количества влаги возделывание сельскохозяйственных культур становится проблематичным, поэтому в зонах обеспеченных осадками целесообразность развития виноградарства и садоводства на богаре очевидна. Доказано, что богарное виноградарство с единицы площади приносит дохода в 7 раз больше чем мясное скотоводство и в 3 раза больше, чем молочное животноводство. На богаре с 1 гектара получают- 10-12 центнеров зерновых, с этой же площади виноградных насаждений урожайность достигает -50-60 центнеров.

Речь идет о техническом потенциале республики – его современное состояние, можно сказать, катастрофическое. Согласно научным рекомендациям ученых и практиков необходимо ежегодно заменять до 10% существующего состава. Однако, в республике эта рекомендация не соблюдается, кроме того идет резкое старение машин и механизмов, оборудования, что влияет на технологию производства, которая не соблюдается, исходя из-за чего наблюдается снижение эффективности производства.

С другой стороны АИ или ЗИ могут дать возможность лучшего использования дисциплинированной и знающей секреты земледелия местной рабочей силы, о чем свидетельствует опыт Китая.

Новым направлением «активной индустриализации» может служить организация и развитие лизинговой формы обслуживания отраслей и сфер АПК. В любом случае речь идет о государственной поддержке и помощи аграрному сектору АПК. Здесь, особая роль принадлежит государственному бюджету, в формировании которого доля сельского хозяйства остается заметной (1 - с.891).

Таким образом, применение на практике рассмотренных в работе предложений будет способствовать значительному улучшению продовольственного снабжения, повышению жизненного уровня населения в зависимости от конечных результатов производства. Практикой доказано, что среди существующих проблем государственного строительства вопрос продовольственной обеспеченности остается самой острой проблемой. Отсюда вытекает, что реальное решение проблемы собственными силами, тем более в условиях малоземелья и трудоизбыточности Таджикистана, требует новых теоретических и практических разработок относительно построению жизнеспособного «нового АПК».

Особой исследовательской проблемой в условиях Таджикистана может быть строительство «агрогородков». Суть последних сводится к тому, что долгие годы лозунг «устранение различий между городом и селом», как одно из требований социалистических производственных отношений, остался несбыточной мечтой. В условиях независимости есть все основания перейти к превращению каждого кишлака, с учетом его традиций и образа жизни населения, в маленький «агрогородок». Население «агрогородка» не должно превышать более 1,5-2 тыс. человек. В «агрогородке» должно быть все, начиная от современных школ и медицинских объектов и, кончая высококачественной инфраструктурой, отвечающей требованиям рыночных отношений. Вся произведенная сельхозпродукция на территории каждого «агрогородка» должна перерабатываться и выставляться на внутренние и внешние рынки в виде высококачественного товара со знаком «произведено и переработано в агрогородке: Дангары, Сари-Хосора, Бальджувана, Саталмуша, Махрама, Хамирчуя, Патара, Себзора, Рушана, Ванджа, Ишкашима» и т.п.

Несомненно, параметры развития «нового АПК» с учетом горного характера полезных площадей, служащие основой развития отраслей растениеводства и животноводства, объективно требуют также создания зон и поясов совместного регионального предпринимательства.

Перспективная жизнеспособная аграрная экономика как часть АПК нового *Валового производства продукции животноводства в республике сосредоточена в основном в личных хозяйствах населения (91% мяса и 92% молока), зерно и хлопок – в дехканских (фермерских) хозяйствах (соответственно 36 и 56%), в личных подсобных хозяйствах населения (48% зерна) и на сельскохозяйственных предприятиях (44% хлопка), (2-с.299) .*

Следует отметить, что развитие сельской инфраструктуры, дает возможность хозяйствам расширить свои экономические связи как на внутреннем, так и на внешних рынках. Решение выдвинутых проблем повернет в сторону углубления связей с мировой экономикой, хотя пока здесь нет реальных практических результатов, да и трудно ожидать их сразу в жестких условиях социально-экономического кризиса, в котором оказалась республика.

Результаты недавнего обследования показывают, что сейчас наблюдается связь между доходами на члена семьи и владением товарами длительного пользования, особенно выпущенными после 1991 года.

Результаты ТОУЖ показывают, что бедность в Таджикистане – сельское явление. 81% бедного населения страны проживает в сельской местности (в целом, сельское население составляет 73,5% всего населения). В стране 18,6% городских жителей могут считаться самыми бедными по сравнению с 24,4% сельских жителей. В региональном разрезе из всего бедного населения страны 45,7 проживают в Хатлоне; 26,1% - в Согде; 19,2% - РРП; 6,95 - в ГБАО и только 2,1% - в Душанбе. Хотя в ГБАО проживает 3% населения, результаты показали, что там концентрация самого бедного населения наиболее высока и составляет 39,1%.

«Главная цель, на которую направлены наши реформы – это снижение бедности в стране через экономический рост. Проблема бедности не нова для Таджикистана. До обретения независимости доход на душу населения в стране был самым низким среди республик бывшего СССР, а процент населения, живущего за чертой бедности, самым высоким» (из Послания Президента Э. Рахмона парламенту. – 2011).

У пожилого населения (старше 65) вероятность впасть в бедность выше, чем у других категорий взрослого населения, причём их доля в нижних 20% по распределению подушных расходов составляет 22,7% по сравнению с 20,8% среди тех, кому от 16 до 65 лет. И хотя риск оказаться бедными у них выше, тем не менее они составляют незначительную часть от общего числа населения (4,15). Процентное соотношение бедных среди престарелых (в возрасте 75 лет и старше) выше, чем среди детей. Поэтому одинокие престарелые люди являются самыми бедными.

С 1997 года экономика Таджикистана стала расти. ВВП в 1997 году увеличился на 1,7%, в 1998 году на 5,3, в 1999 году – на 3,7% и за первое полугодие 2000 года – на 6,5%. Инфляция сдерживалась в разумных пределах и составляла в эти годы от 2,8% до 16,6%. С 1997 года происходит постепенное увеличение реальной заработной платы. В настоящее время правительство придерживается курса реформ и их выполнения в намеченные сроки. Однако, дефицит инвестиций является острой проблемой, сдерживающей восстановление инфраструктуры и рост производительности. В свою очередь, неудовлетворительное состояние инфраструктуры и высокие операционные издержки снижают интерес иностранных инвесторов. В силу недостаточного формирования капитала из внутренних источников, объем инвестиций находится на низком уровне. Это, в свою очередь, не позволяет создавать новые рабочие места, сдерживает доступ к доходам, росту внутренних сбережений и уровню поступлений в бюджет.

Эффективность в промышленности остается низкой вследствие ее недостаточной адаптации к новым экономическим условиям. В промышленном секторе мощность предприятий не используется в полном объеме. Это происходит вследствие утраты многими предприятиями экономической жизнеспособности после перехода к рыночным ценам; наличия чрезмерно крупных предприятий; устаревших технологий; падения спроса и разрушения торговых связей. Многие предприятия загружены всего на 20-30% и имеют большой объем нереализованной продукции. Только некоторые из них конкурентоспособны. Многие сельскохозяйственные предприятия увеличивают переработку хлопка, шелка и плодоовощной продукции. Значительная часть промышленного сектора при нынешнем уровне цен экономически нерентабельна. Предприятиям необходимы реструктуризация, новые технологии и менеджеры высокой квалификации.

Новая национальная экономика на наш взгляд по своей структуре должна быть комплексной, взаимосвязанной и морально устойчивой.

Конечно, намного проще собрать чемоданы и уехать нежели развивать экономику родной земли. Но это не выход.

ЛИТЕРАТУРА

1. Гафуров Х. Таджикистан на рубеже XXI века. Президент Эмомали Рахмон и подъем экономики. Душанбе.: - 1999.
2. Статистический ежегодник Республики Таджикистан – 2018.
3. Сельское хозяйства в Республики Таджикистан (статсборник) – 2017.
4. Ходжаев Г.Х. Использование горных территории – новый фактор развития АПК. Вестник ТГУК. 1(14) 2016

**Кармышева
Майсара
Назруллоевна**

**Ассистенти кафедраи иқтисодиёти
чаҳон ва муносибатҳои
байналмилалӣи Донишгоҳи давлатии
тиҷорати Тоҷикистон.
E-mail: maysara.karmysheva@bk.ru.
Тел.: +992918677444.**

РОҲҲОИ БАЛАНД НАМУДАНИ ҲОСИЛНОКИИ МЕҲНАТ ДАР ШАРОИТИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Дар шароити муосир кӯшиши ҳама субъектони хоҷагидорӣ барои истифодабарии оқилонаи захираҳои инсонӣ, пеш аз ҳама захираҳои меҳнатӣ нигаронида шудааст. Дар ин чода ба маҳсулнокии меҳнат ва баланд намудани он диққати зиёд зоҳир карда мешавад. Зеро маҳз ба шарофати баланд намудани маҳсулнокии меҳнат инкишофи бомуваффақияти корхонаҳо ва баланд намудани сатҳи некуаҳволии аҳоли таъмин карда мешавад.

Пӯшида нест, ки аз тарафи ҳама субъектони хоҷагидорӣ нақши калидии ҳосилнокии меҳнат эътироф гардидааст, ки ба тараққиёти иҷтимоӣ-иқтисодии мамлакат таъсир расонида, ба шарофати он истифодабарии оқилонаи захираҳои маҳдуд таъмин карда мешавад. Аз дигар тараф баланд шудани ҳосилнокии меҳнат дар соҳаҳои мухталиф азнавқунии таҷҳизоти ҳӯрдашуда ва васеъшавии имкониятҳои истеҳсолиро тақозо менамояд. Табиатан маҳсулнокии меҳнат ҳамчун нишондоди зарурии иқтисодӣ баромад мекунад, ки натиҷагирӣи фаъолияти захираҳои меҳнатиро дар истеҳсоли неъматҳои моддӣ ва маънавӣ ифода менамояд.

Маҳсулнокии меҳнат аз бисёр омилҳо вобастагӣ дорад, ки самтҳои гуногуни фаъолият ва дараҷаи таъсири онҳоро ба ин нишондиҳанда инъикос менамоянд. Бинобар ҳамин ҳангоми таҳқиқи самтҳои баланд намудани маҳсулнокии меҳнат, омӯзиши омилҳои ба тараққиёти иҷтимоӣ-иқтисодӣ таъсиррасонанда зарур арзёбӣ карда мешаванд. Зеро амал намудани ин омилҳо ҳамавақт дар шароитҳои муайян ба миён меоянд, ки бо вазъияти гуногуни табиӣ, моддӣ-техникӣ ва иҷтимоӣ-иқтисодӣ алоқаманд буда, ба истеҳсолоти ҷамъиятӣ ба воситаи маҳсулнокии меҳнат таъсир мерасонанд. Дар назария ва таҷрибаи хоҷагидорӣ таснифоти гуногуни омилҳои ба баландшавии маҳсулнокии меҳнат таъсиррасонанда мавҷуданд. Ин омилҳо пеш аз ҳама низомҳоро ифода мекунанд, ки дорои хусусияти баҳамтаъсиррасонӣ, инчунин баҳамвобастагии як омилҳо аз дигар омилҳо ифода менамоянд.

Банақшагирӣи кӯтоҳмуддат ва дарозмуддат истифодабарии тарзҳои гуногуни тағйирёбии маҳсулнокии меҳнатро дар назар дорад. Дар ин радиф низомбандии омилҳо барои таҳлили қори иҷрошуда, яъне баландшавии маҳсулнокии меҳнат зарур мебошанд. Қайд намудан зарур аст, ки таъсири омилҳои гуногун якҷинса намебошад: мисол, баъзе омилҳои самараназаррас ва дарозмуддатро таъмин намуда, гурӯҳи дигар омилҳо бошад, таъсиррасонии кӯтоҳмуддат мерасонад. Ба ғайр аз ин омилҳои гуногун ҳароҷоти ҳархела ва кӯшишҳоро барои татбиқи амалии онҳо талаб намуда, мувофиқан барои ҳар як соҳа ва корхонаи алоҳида муқаррар намудани афзалиятҳо дар интиҳоби омилҳои афзоиши маҳсулнокии меҳнат бо дарназардошти ғоиданокии ҳадди аксари онҳо зарур мебошад.

Омилҳои афзоиши маҳсулнокии меҳнатро таҳлил карда, ҳар як корхона мустақилона самтҳои баланд намудани ин нишондодро интиҳоб менамояд, лекин барои ҷунин амал таснифоти имконпазирӣи омилҳо барои интиҳоби оптималӣ мавриди омӯзиш ва таҳлил қарор гирифта шуданаш лозим аст [4].

Вобаста аз таҷрибаи хоҷагидорӣ мумкин аст чор гурӯҳи омилҳои муайянқунандаи маҳсулнокии меҳнат ҷудо карда шаванд: илмӣ-техникӣ (инноватсионӣ), ташкилӣ, сохторӣ ва иҷтимоӣ. Инчунин дар ин радиф барои баланд намудани маҳсулнокии меҳнат истифодабарии вақтӣ қорӣ низ аҳамияти қалон дорад. Кӯшиш мекунем, ҳар яки ин омилҳоро дар алоҳидагӣ дида баромада, ҷиҳатҳои мусбат ва манфӣи онҳоро муқаррар намоем.

Омилҳои илмӣ-техникии (инноватсионии) баланд намудани маҳсулнокии меҳнат пеш аз ҳама бо сатҳи таъминоти техникии истеҳсолот, истифодабарии техника ва технологияи пешрафта вобастагӣ доранд. Дар шароити муосир пешрафти илму техника сарчашмаи инкишофи ҳама тарафаи маҳсулнокии меҳнат баромад мекунад. Бинобар ҳамин зарурати равона намудани сармоягузорӣ

барои азнавтаҷҳизонидан ва таъмини истеҳсолот бо технологияҳои пешрафта зарур ва саривақтӣ арзёбӣ карда мешавад. Аз ин лиҳоз дар ҷадвали 1 сохтори сармоягузорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон аз давраи соли 1991 то 2021 бо ифодаҳои фоиз оварда шудааст, ки вазъи аслии сармоягузорию барои азнавтаҷҳизонидан ва лавозимоти истеҳсолиро ифода мекунад.

**Ҷадвали 1 - Сохтори сармоягузорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон
(бо ифодаи фоиз нисбат ба натиҷа)**

Нишондиҳандаҳо	1991	1995	2000	2005	2010	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021
Корҳои сохтмонӣ васлгарӣ	63,6	67,9	64,0	74,7	88,4	85,4	73,4	76,0	79,2	85,2	84,0	85,1
Таҷҳизот ва асбобу анҷом	22,7	0,0	19,8	14,5	6,7	8,1	12,4	20,7	15,9	11,7	9,7	7,9
Дигар корҳои асосӣ ва хароҷот	18,2	32,1	16,2	10,9	4,9	6,5	14,2	3,2	4,9	3,1	6,1	7,0

Сарчашмаи ҳисоб: Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. Душанбе 2022. -С. 294.

Маълумоти ҷадвали 1 нишон медиҳад, ки аз соли 1991 то соли 2021 қисми зиёди сармоягузорӣ барои корҳои сохтмонӣ васлгарӣ равона карда мешавад. Ин нишондиҳанда дар соли 1991 агар ба 63,6% баробар бошад, дар соли 2021 бошад ба 85,1% баробар шудааст, яъне нисбат ба соли 1991 ба 21,5 нишондоди фоизи баланд шудааст. Ҳиссаи сармоягузорӣ барои таҷҳизот ва асбобу анҷом бошад дар соли 1991, 22,7% ташкил карда, дар соли 2021 ба 7,9% баробар шудааст. Яъне дар соли 2021 ин нишондиҳанда нисбат ба соли 1991 ба 14,8 нишондоди фоизи коҳиш ёфтааст. Чунин вазъият дар дигар корҳои асосӣ ва хароҷот ба назар мерасад, ки дар соли 1991 ба 18,2% баробар шуда, дар соли 2021 ба 7% расидааст, ки коҳишҳои ин нишондиҳанда нисбат ба соли 1991 бо 11,2 нишондоди фоизро ифода мекунад.

Бо мақсади пурратар намудани таҳлили эмпирикӣ дар ҷадвали 2 сохтори тақриристеҳсоли сармоягузорию ба объектҳои таъиноти истеҳсоли бо ифодаҳои фоиз оварда шудаанд.

**Ҷадвали 2. - Сохтори тақриристеҳсоли сармоягузорию ба объектҳои таъиноти истеҳсоли (бо
ифодаи фоиз нисбат ба натиҷа)**

Нишондиҳандаҳо	1991	1995	2000	2005	2010	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021
Аз нав таҷҳизонии техникӣ ва аз навсозии корхонаҳои амалкунанда	30,0	28,6	15,1	7,2	24,2	29,9	24,5	24,8	6,3	10,5	14,9	22,9
Васеъ намудани корхонаҳои амалкунанда	6,0	0,0	1,1	0,1	0,6	1,2	1,3	1,3	0,1	1,0	3,3	1,7
Сохтмони нав	50,0	34,3	67,5	75,8	38,8	64,8	63,8	63,6	81,5	77,8	74,8	68,6
Объектҳои чудогонаи корхонаҳои амалкунанда	10,0	37,1	15,2	16,2	3,3	4,1	10,3	10,4	12,1	10,7	6,9	6,8

Сарчашмаи ҳисоб: Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. Душанбе 2022.-С. 295.

Таҳлили маълумоти ҷадвали 2 нишон медиҳад, ки сохтори тақриристеҳсоли сармоягузорию ба объектҳои таъиноти истеҳсоли аз соли 1991 то соли 2021 тағйиротҳои назаррасро аз сар гузаронидааст. Агар дар соли 1991 барои аз нав таҷҳизонии техникӣ ва аз навсозии корхонаҳои амалкунанда 30% сармоягузорӣ равона шуда бошанд, ин нишондиҳанда дар соли 2021 ба 22,9% баробар шуд, яъне ба 7,1 нишондоди фоизӣ нисбат ба соли 1991 коҳиш ёфтааст. Чунин вазъият дар равансозии сармоягузорӣ барои васеъ намудани корхонаҳои амалкунанда низ ба назар мерасад, ки агар дар соли 1991 барои ин чорабӣ 6% сармоягузорию равона карда шуда бошанд, дар соли 2021 он ба 1,7% баробар гардида, коҳишҳои нисбат ба соли 1991, 4,3 нишондоди фоизро нишон

медихад. Сармоягузориҳо барои сохтмони нав бошад дар давраи солҳои 1991-2021 афзоиш ёфта аз 50% соли 1991 ба 68,6% дар соли 2021 баробар шуд, ки афзоишбӣ ба 18,6 нишондоди ҲФТ аз соли 1991 баробар аст. Сармоягузорӣ ба объектҳои ҷудогонаи корхонаҳои амалкунанда бошад, дар давраи таҳлилӣ аз 10% соли 1991 то 6,8% дар соли 2021 коҳишбиро нишон медиҳад, ки 3,2 нишонди ҲФТ камшавиро дар соли 2021 нисбат ба соли 1991 нишон медиҳад.

Таҳлилҳои гузаронидашуда собит менамоянд, ки дар тӯли солҳои 1991-2021 дар мамлакат сармоягузорӣ барои таҷҳизот ва асбобу анҷом, инчунин барои аз нав таҷҳизонии техникаӣ ва аз навсозии корхонаҳои амалкунанда дар сатҳи кофӣ қарор надоранд. Чунин вазъият албатта ба самти афзоиши маҳсулнокии меҳнат таъсири худро мерасонад. Зеро аз нав таҷҳизонидани корхонаҳои амалкунанда, аз навсозии онҳо, ворид намудани таҷҳизоти истеҳсолии нав бо дарназардошти технологияҳои пешқадам омили зарурии баланд намудани маҳсулнокии меҳнат ба ҳисоб мераванд.

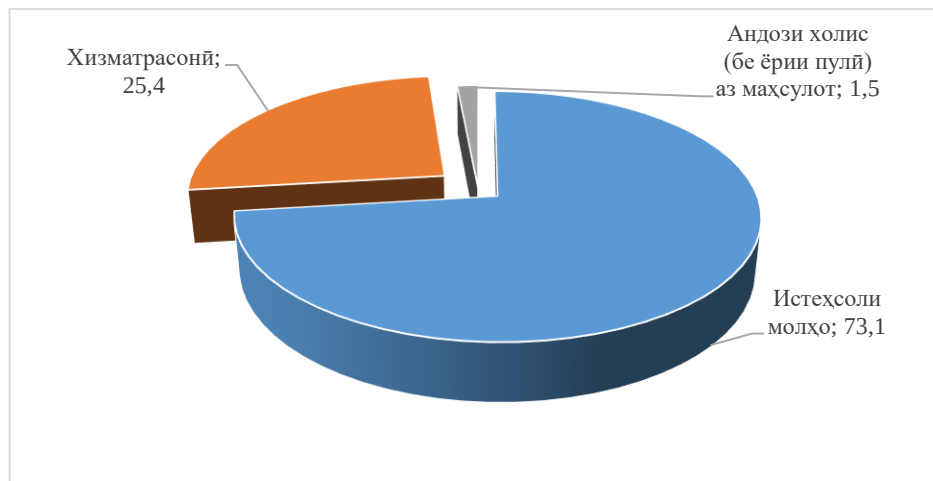
Дар ин бобат Абдуллаев К.Х. дуруст қайд менамояд, ки “омили зарурии илму техника сифати маҳсулоти истеҳсолмешуда баромад мекунад. Зеро ба воситаи ҷорӣ намудани технологияҳои пешрафта, арзиши аслии маҳсулот паст гардида, сифати он баланд мегардад. Инчунин ба афзалиятҳои омили илмӣ-техникӣ сарфаи меҳнат, масоҳат ва ашёи хом дохил карда мешаванд” [1].

Гурӯҳи дуҷуми омилҳои ба маҳсулнокии меҳнат таъсиррасонанда ин омилҳои ташкилӣ ба ҳисоб мераванд, ки бо худ маҷмӯи ҷорабиниҳоро оид ба ташкили идоракунии ҳайати кормандонро дар назар дошта, аз онҳо баландшавии маҳсулнокии меҳнат вобастагии қавӣ дорад. Ҷораҳои бо ташкили идоракунии ҳайати кормандон барои дарёфти ҷойгиршавии мувофиқи ташкилот, ба роҳ мондани алоқаҳои хоҷагидорӣ бо дигар корхонаҳои соҳавӣ, интиҳоби фаъолияти босамар, инчунин муайян намудани ҳадаф ва вазифаҳо, сохтор ва тартиби идоракуниро дар назар дорад. Мутахассисони соҳа, Ефремова А.А, ва Солонинчик К. дар ин бобат чунин қайд мекунанд “бешубҳа ба ташкили фаъолияти истеҳсолӣ инчунин омилҳои гуногуни беруна, ба монанди вазъияти сиёсӣ, шароити иқлим, тараққиёти иҷтимоӣ-иқтисодии мамлакат, мавҷудияти боигарии табиӣ ва ғайраҳо таъсир мерасонанд” [5].

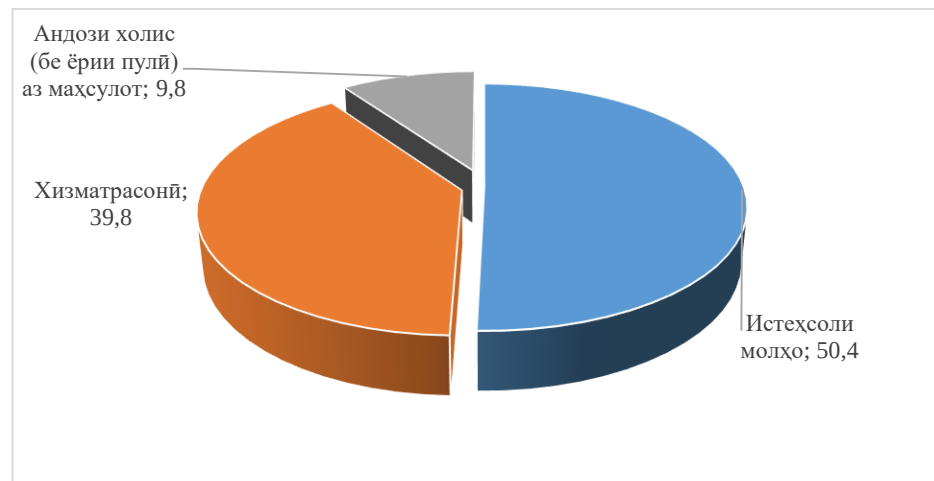
Гурӯҳи сеюм ин омилҳои сохторӣ мебошанд, ки дигаргуниҳоро дар ҷараёни истеҳсолӣ дар назар дорад. Ба ин гурӯҳ омилҳо тағйирёбии номгӯи маҳсулот, дигаргуншавии ҳаҷм ва сохтори истеҳсолот, ҳиссаи истеҳсоли намуди алоҳидаи маҳсулот дар ҳаҷми умумии истеҳсолот ва тағйирёбии талабот ба маҳсулот дохил карда мешаванд.

Дар радиф дигаргуниҳои сохториро дар иқтисодиёти миллӣ ва соҳаҳои он мавриди таҳлил ба баҳодихӣ қарор додан зарур арзёбӣ карда мешавад. Аз рӯи маълумоти расмӣ Агентии оморӣ назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар расми 1 дигаргуниҳои сохторӣ дар истеҳсоли ММД ва сохтори корхонаҳои аз рӯи моликият барои солҳои 1991 ва 2021 оварда шудаанд.

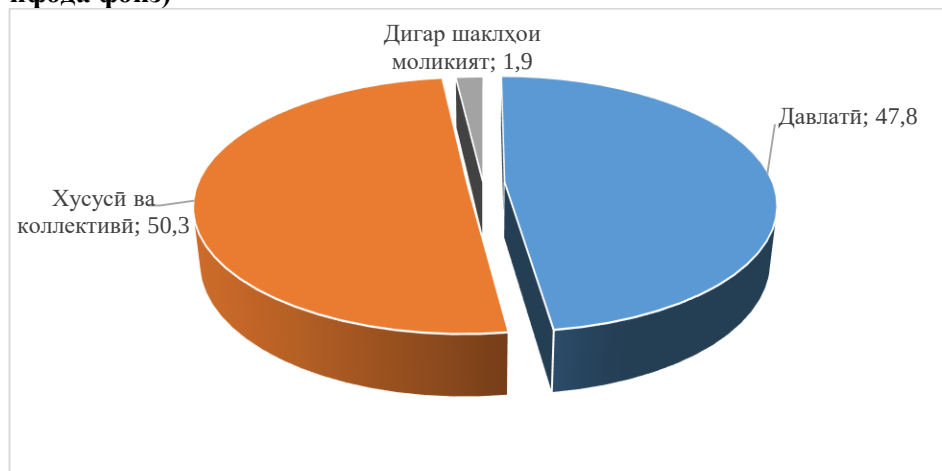
Аз рӯи маълумоти дар расми 1 овардашуда, бо истифода аз усули статикаи муқоисавӣ мушоҳида кардан мумкин аст, ки агар дар соли 1991 дар сохтори истеҳсолии ММД 73,1%-ро истеҳсоли молҳо, 25,4% хизматрасониҳо ва 1,5% -ро андозҳои ҳолис аз маҳсулот ташкил карда бошанд, ин нишондиҳандаҳо дар соли 2021 мувофиқан ба 50,4% истеҳсоли молҳо, 39,8% хизматрасониҳо ва 9,8% андозҳои ҳолис аз маҳсулот ташкил кардааст.

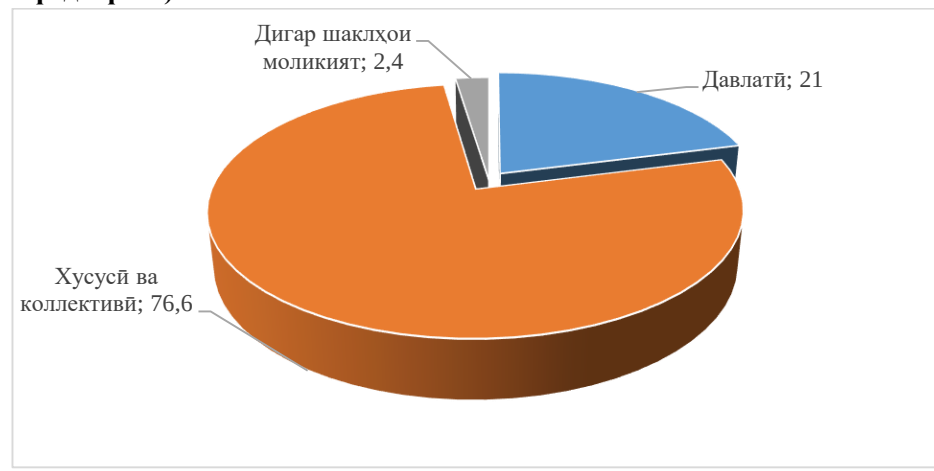
а) Сохтори истеҳсоли маҷмӯи маҳсулоти дохилӣ дар соли 1991. (бо ифода фоиз)

б) Сохтори истеҳсоли маҷмӯи маҳсулоти дохилӣ дар соли 2021. (бо ифода фоиз)

в) Сохтори корхонаҳо аз рӯи шаклҳои моликият дар соли 1991 (бо ифодаёбии фоиз)

г) Сохтори корхонаҳо аз рӯи шаклҳои моликият дар соли 2021 (бо ифодаёбии фоиз)

Расми 1. Сохтори истеҳсоли маҷмӯи маҳсулоти дохилӣ ва сохтори корхонаҳо аз рӯи шаклҳои моликият дар солҳои 1991 ва 2021. Сарчашма: Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. Душанбе 2022. - С. 216, 224.

Чунин тағйироти сохторӣ дар ҳаҷми ММД дар натиҷаи дигаргуниҳои бозорӣ, пеш аз ҳама тағйирёбии сохтори корхонаҳо аз рӯи моликият ба миён омадааст. Аз расми 1 бармоянд, ки агар дар соли 1991 дар сохтори корхонаҳо 47,8% корхонаҳои давлатӣ ташкил карда бошанд, ин нишондиҳанда дар соли 2021 ба 21% ташкил додааст. Таҳлилҳо собит менамоянд, ки ҳиссаи корхонаҳои хусусӣ дар шумораи умумии корхонаҳо, дар давраи таҳлилӣ аз 50,3% дар соли 1991, ба 76,6% дар соли 2021 зиёд гардидааст. Корхонаҳои ба шаклҳои дигари моликият бошад, дар ин давра аз 1,9% дар соли 1991, то 2,4% дар соли 2021 зиёд гардидааст.

Дигаруниҳои сохторӣ дар истеҳсоли ММД ва сохтори корхонаҳо аз рӯи моликият бешубҳа ба маҳсулнокии меҳнат таъсири худро расонид. Дар натиҷа ММД ба ҳар сари захираҳои меҳнатии бо шуғл машғулбуда дар соли 2021 нисбат ба соли 1991 то 125,5% афзоиш ёфт.

Қоиз ба қайд аст, ки истифодабарии захираҳои меҳнатӣ дар корхонаҳои ба моликияти хусусӣ асосёфта нисбатан бо самаранокии баланд тавсиф карда мешавад, зеро соҳибони корхона кӯшиш менамоянд, ки аз ҳар як воҳиди захираи меҳнатӣ самараи ҳадди аксарро ба даст оранд. Яъне ба ҳар як воҳиди хароҷот барои ҷалби захираи меҳнатӣ истеҳсоли шумораи ҳадди аксари маҳсулотро таъмин намоянд.

Чорум гурӯҳи омилҳо ин омилҳои иҷтимоӣ мебошанд, ки ба онҳо пеш аз ҳама тақомули ташкили чараёни меҳнат бавоситаи қорӣ намудани коркардҳои нави ҷаҳонӣ ва истифодабарии таҷрибаи ҷаҳонӣ дохил мешаванд. Ба шумораи усулҳои ташкили чараёни меҳнат, ки дар зери назари доимии ҷамъият қарор дорад ӯнсӯрҳои зерин дохил мешаванд:

- васеъшавии ӯҳдадорӣҳои касбӣ, ваколатҳо ва имкониятҳои коргарон дар қабули қарори идоракунӣ;
- иваз намудани қои қорӣ ва вазифаҳо дар давоми рӯз ва ё ҳафтаи қорӣ;
- васеъшавии ҳаҷми амалиётҳои иҷро мекарда ва иҷроиши вазифаҳои нисбатан мураккаб;
- ташкили озодонаи речаи қорӣ бо дарназардошти тағйирёбандаи рӯзи қорӣ;
- қойивазкунии касбии давра ба давра ва ҳамгироии касбҳои якҷинса.

Ба ғайр аз ин ӯнсӯрҳо, усулҳои рӯйпӯшкунанда истифода мешаванд, ки ташкили чараёни меҳнатро тағйир медиҳанд, лекин самараи манфии меҳнати якхеларо қоҳиш намедиҳанд.

Боз як омилҳои муҳими ба маҳсулнокии меҳнат таъсиррасонандаро номбар кардан зарур аст, ки он сатҳи музди меҳнати қормандон мебошад. Дар ин ҷода муқаррар намудани андозаи ҳадди ақали музди меҳнат басо муҳим арзёбӣ карда мешавад. Зеро муқаррар намудани андозаи ҳадди ақали музди меҳнат ҳамчун нишондоди асосӣ барои қордиҳандагон барои ҷалби қормандон ба ҳисоб рафта, дар асоси он сатҳи музди меҳнати қормандон дар соҳаҳо муайян карда мешаванд. Дар ҷадвали 3 маълумот оид ба музди меҳнати миёнаи ҳармоҳа ва андозаи ҳадди ақали музди меҳнат дар як моҳ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон оварда шудаанд.

Ҷадвали 3. - Музди меҳнати миёнаи ҳармоҳа ва андозаи ҳадди ақали музди меҳнат дар як моҳ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон

Нишондиҳандаҳо	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021
Ҳисоби миёнаи музди меҳнати ҳармоҳаи қормандон (сомонӣ)	878,91	962,16	1144,19	1233,89	1335,52	1393,78	1540,84
Ҳисоби миёнаи музди меҳнати ҳармоҳаи қормандон (доллари ИМА)	142,6	122,6	133,8	134,8	140,1	135,0	136,3
Андозаи ҳадди ақали музди меҳнат ба ҳисоби миёна дар як моҳ (сомонӣ)	250	400	400	400	400	400	400
Андозаи ҳадди ақали музди меҳнат ба ҳисоби миёна дар як моҳ (доллари ИМА)	40,6	51,0	46,8	43,7	42,0	38,8	35,4

Сарчашма: Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. Душанбе, 2022.-С. 14.

Аз рӯи маълумоти чадвали 3 мушоҳида карда мешавад, ки аз соли 2015 то соли 2021 афзоишҳои мутасили музди меҳнати миёнаи ҳармоҳаи кормандон бо ифодаҳои пули милли – сомонӣ ба назар расида, андозаи он аз 878,9 сомонӣ дар соли 2015 ба 1540,84 сомонӣ дар соли 2021 расидааст. Вале бо доллари ИМА ифода ёфтани, ин нишондиҳанда дар давоми солҳои 2015-2021 коҳишбиро ниҳон медиҳад. Агар дар соли 2015 андозаи музди меҳнати миёнаи ҳармоҳаи кормандон ба 142,6 доллари ИМА баробар шуда бошад, ин нишондиҳанда дар соли 2021 ба 136,3 доллари ИМА баробар шудааст. Муқоиса намудани андозаи музди меҳнати миёна дар иқтисодии кишвар бо доллари ИМА ба он асос меёбад, ки зиёда аз 75% молҳои истеъмоли ба воситаи воридот ба мамлакат аз кишварҳои хориҷӣ ворид карда мешаванд [3]. Музди меҳнат ҳамчун фишанги ҳавасмандгардонии кормандон барои баланд намудани маҳсулноки аҳамияти калон дорад, зеро ҳар як корманд кӯшиш менамояд, ки ба меҳнати сарфқарди худ даромади сазоворро ба даст оварад. Дар ин самт андозаи ҳадди ақали музди меҳнат нақши ҳалкунанда дошта, кордиҳандагонро ба он равона менамоянд, ки баҳри нигоҳдории ҳаياتи кормандон музди меҳнати моҳонаи онҳоро марҳила ба марҳила баланд намояд. Дар натиҷаи чунин татбири захираҳои меҳнатии ба истеҳсолоти ҷамъиятӣ ҷалбшуда кӯшиш менамоянд, ки барои аз даст надодани даромад маҳсулнокии меҳнати худро баланд бардоранд.

Бо мақсади таҳқиқи сатҳи музди меҳнати миёна дар соҳаҳои мухталифи иқтисодии милли, таҳлили музди меҳнати ҳармоҳаи номиналии пардохтшудаи кормандони киро аз рӯи намудҳои гунгуни фаъолияти хоҷагидорӣ зарур арзёбӣ карда мешавад. Бо ин мақсад дар чадвали 4 маълумот оид ба музди меҳнати миёнаи ҳармоҳаи пардохтшуда, аз рӯи намудҳои алоҳидаи фаъолияти иқтисодӣ барои солҳои 2019, 2020 ва 2021 оварда шудаанд.

Чадвали 4. - Музди миёнаи меҳнати ҳармоҳаи номанилии пардохтшудаи кормандони киро аз рӯи намудҳои фаъолияти иқтисодӣ

Намудҳои фаъолияти иқтисодӣ	2019	2020	2021	соли 2021 нисбат ба соли 2019	соли 2021 нисбат ба соли 2020
Ҳамаи намулҳои фаъолияти иқтисодӣ	1335,52	1393,78	1540,84	115,4%	110,6%
Кишоварзӣ, шикор ва ҷангалпарварӣ	544,37	572,79	633,91	116,4%	110,7%
Саноати истихроҷи маъданҳои кӯҳӣ ва коркарди онҳо	2597,48	2546,63	2840,75	109,4%	111,5%
Саноати коркард	1580,28	1698,28	1995,53	126,3%	117,5%
Таъмини қувваи барқ, газ ва буғ	2034,1	2299,88	2770,52	136,2%	120,5%
Соҳтмон	2435,08	2403,84	2452,67	100,7%	102,0%
Савдои яклухт ва ҷаҳона, таъмири автомобилҳо, мотосиклҳо, молҳои маишӣ ва маводҳои шахсӣ	1235,43	1246,57	1339,88	108,5%	107,5%
Нақлиёт ва хоҷагии анбор	1960,95	1557,65	1922,47	98,0%	123,4%
Маълумот ва коммуникатсияҳо	2584,12	2706,94	3175,51	122,9%	117,3%
Миёнаравии молиявӣ ва фаъолияти суғуртавӣ	3333,05	3580,17	4296,47	128,9%	120,0%
Маориф	1058,55	1117,6	1247,46	117,8%	111,6%
Тандурустӣ ва хизматҳои иҷтимоӣ	900	977,22	1023,12	113,7%	104,7%

Сарчашма: Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. Душанбе, 2022.-С. 186-187.

Аз рӯи маълумоти дар чадвали 4 овардашуда мушоҳида карда мешавад, ки музди меҳнати миёнаи ҳармоҳаи пардохтшуда дар фаъолияти миёнаравии молиявӣ ва фаъолияти суғуртавӣ дар сатҳи баланд нисбат ба дигар намуди фаъолият қарор дорад. Сатҳи пастарини музди меҳнати миёнаи ҳармоҳаи пардохтшуда бошад дар соҳаи кишоварзӣ, шикор ва ҷангалпарварӣ ба назар мерасад. Мувофиқи чадвали 4 ки сатҳи музди меҳнати миёнаи пардохтшуда дар соҳаи асоситарини

иктисодиёт, пеш аз ҳама дар соҳаи саноат ва кишварзиро бо нишондоди маҳсулоти интиҳории меҳнат дар ин соҳаҳо муқоиса намуда мешавад.

Мантиқи чунин муносибат дар он асос меёбад, ки дар шароити муосири истеҳсолот ҷустуҷӯи доимии роҳҳои баланд намудани маҳсулнокии меҳнат ба назар мерасад. Вазъияти барои баланд намудани маҳсулнокии меҳнат мусоидат мекарда, дар шароити пурра ҷалб нашуда, захираҳои меҳнатӣ, ҳамчун захираҳои баланд намудани маҳсулнокии меҳнат баромад мекунад. Ҳар як воҳиди иловагии ҷалби захираҳо, ки маҳсулнокии меҳнатро баланд менамояд, бо афзоиши ҳаҷми умумии хароҷоти истеҳсоли алоқамандӣ дорад. Бинобар ҳамин вазъияте ба миён меояд, ки мутобақи он паст намудани хароҷоти меҳнат метавонад ба афзоиши хароҷоти умумӣ сабаб шавад. Дар ҷода барои тавсиф ва баҳодихӣ маҳсулоти интиҳории меҳнат васеъ истифода мешавад. Бинобар ҳамин дар ҷадвали 5 нишондиҳандаҳои муқоисавии маҳсулоти интиҳории меҳнат ва музди миёнаи ҳармоҳаи номиналии пардохтшуда овардашудаанд. Қайд намудан зарур аст, ки маълумот барои саноат ба таври муайян намудани музди миёнаи меҳнати моҳонаи пардохтшуда дар саноати истихроҷ ва саноати коркард бо нишондоди миёна оварда шудааст.

Ҷадвали 5. - Муқоисаи маҳсулоти интиҳории меҳнат ва музди миёнаи меҳнати ҳармоҳаи номиналии пардохтшуда

Соҳаҳои иқтисодиёт	2019	2020	2021
Маҳсулоти интиҳории меҳнат			
Иқтисодиёти миллий	10562	5766,9	20263,1
Саноат (саноати истихроҷ ва коркард ба ҳисоби миёна)	299116,7	2284500	411891,7
Кишоварзӣ шикор ва ҷангалпарварӣ	3729	15275,5	12852,3
Музди миёнаи меҳнати ҳармоҳаи пардохтшуда			
Иқтисодиёти миллий	1335,52	1393,78	1540,84
Саноат (саноати истихроҷ ва коркард ба ҳисоби миёна)	2088,9	2122,5	2418,1
Кишоварзӣ шикор ва ҷангалпарварӣ	544,37	572,79	633,91
Нисбияти маҳсулоти интиҳории меҳнат ба музди миёнаи меҳнати пардохтшуда			
Иқтисодиёти миллий	7,9	4,1	13,1
Саноат (саноати истихроҷ ва коркард ба ҳисоби миёна)	143,2	1076,3	170,3
Кишоварзӣ шикор ва ҷангалпарварӣ	6,8	26,7	20,3

Сарчашма: Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. Душанбе, 2022. - С. 86-187.

Аз таҳлили ҷадвали 5 мушоҳида карда мешавад, ки нисбияти маҳсулоти интиҳории меҳнат ба музди миёнаи меҳнати пардохтшуда дар сатҳи иқтисодиёти миллий дар соли 2019, 7,9 маротиба, соли 2020 - 4,1 маротиба ва дар соли 2021 – 13,1 маротибаво тағйир меёбад. Ин нишондодҳои аз он шаҳодат медиҳанд, ки истифодабарии захираҳои меҳнатӣ дар иқтисодиёти миллии кишвар ба ҳадди аксари худ то ҳол нарасида, дар иқтисодиёти миллий имкониятҳои калони ҷалби захираҳои меҳнатӣ вуҷуд доранд. Алалхусус чунин вазъият дар соҳаҳои саноат (саноати истихроҷ ва саноати коркард) ба назар мерасад, ки дар ин соҳаи муҳими иқтисодӣ таносуби маҳсулоти интиҳории меҳнат ва музди миёнаи меҳнати пардохтшуда ниҳоят калон мебошад: соли 2019 – 143,2, соли 2020 – 1076,3, соли 2021 – 170,3. Дар соҳаҳои кишоварзӣ, шикор ва ҷангалпарварӣ бошад вазъият камтар дигаргун буда ин нишондиҳанда дар соли 2019 ба 6,8, соли 2020 – 26,7, ва дар соли 2021 ба 20,3 баробар шудааст. Чинин нишондиҳандаҳо аз он шаҳодат медиҳанд, ки соҳаҳои калидии иқтисодиёти миллии Тоҷикистон имкониятҳои истифодабарии захираҳои меҳнатӣ ба пуррагӣ истифода намешавнд. Албатта ҳангоми таҳлили ин ҷадвал мо як қатор омилҳоро вобаста аз истифодабарии усули абстарксияи илмӣ фикран истисно намудем. Пеш аз ҳама тағйирёбии ҳаҷми сармоягузорӣ ва истеҳсолоти ҷамъиятӣ. Лекин чунин муносибат бо мақсади муайян намудани танҳо сатҳи истифодабарии захираҳои меҳнатӣ дар иқтисодиёти миллий ва соҳаҳои калидии он амалӣ карда шуда, барои ҳулосабарории мантиқӣ сабаб шуданд.

Дар адабиёти иқтисодӣ қайд мешавад, ки кордиҳанда метавонад шумораи коргарони кироиро то он даме зиёд намояд, ки маҳсулоти интиҳории меҳнати ба сатҳи музди меҳнати

пардохтшуда баробар шавад [2]. Бинобар ҳамин таҳлилҳои гузаронидашуда собит намуданд, ки дар соҳаҳои иқтисодии миллии Тоҷикистон истифодабарии захираҳои меҳнатӣ ба нуқтаи самаранокии худ то ҳол нарасидааст, ки доир ба ин маълумоти дар ҷадвали 4 овардашуда шаҳодат медиҳад.

Самараи маҳсулнокии интиҳории меҳнат бо он асос меёбад, ки ҳар менечер доимо кӯшиш мекунад, ки маҳсулоти интиҳории меҳнатро баланд бардорад, зеро аз ин нишондиҳанда даромаднокии истеҳсолот вобастагии калон дорад. Дар сатҳи иқтисодии миллии чунин вазифаро давлат иҷро менамояд, ки он ҳам барои баланд намудани маҳсулнокии интиҳории меҳнат кӯшиш менамояд.

Муносибати дуруст ва саривақтӣ ба баланд намудани маҳсулнокии меҳнат ва мутобикати он ба музди миёнаи меҳнати пардохтшуда дар чунин афзалиятҳо ифода меёбад:

- мусоидат барои афзоишҳои фоидаи истеҳсолкунандагон;
- баратараф намудани хароҷотҳои иловагӣ;
- фароҳам овардани имконияти гузариши иқтисодӣ ва соҳаҳо ба марҳилаи нави тараққиёт;
- пешбинӣ намудани муфлисшавии корхонаҳо;
- баланд намудани ҳаҷми маҳсулоти истеҳсолмешуда;
- бехтаргардонии вазъияти микроиқтисодӣ, мезоиқтисодӣ ва макроиқтисодӣ;
- мусоидат намудан барои афзоиши сатҳи шуғлнокии захираҳои меҳнатӣ.

Омилҳое, ки ба самаранокии фаъолияти коллективи коргарон таъсир мерасонад пеш аз ҳама муҳити маънавий-психологӣ дар байни кормандон, бехтаргардонии шароити меҳнат, оқилона муқаррар намудани речаи меҳнат ва ғайраҳо низ дохил мешаванд.

Аз нуқтаҳои дар боло қайд шуда, ва таҳлили эмпирикии омилҳои ба маҳсулнокии меҳнат таъсир расонанда мумкин аст, самтҳои асосии онро дар шароити муосир чунин муқаррар намоем:

- таъсисдиҳии шароит барои афзоиши маҳсулнокии меҳнат бо дарназардошти пешрафти илму техника, баланд намудани маҳсулоти кории кормандон, бехтаргардонии шароити меҳнат ва коҳишдиҳии фирори мутахассисон;
- ҳавасмандгардонии кормандон, тақомули шаклҳои пардохти музди меҳнат, ҷорӣ намудани меъёрҳои мукамалгардидаи меҳнат, истифодабарии технологияҳои пешрафтаи муосир ва ғайраҳо, ки ба баландшавии маҳсулнокии меҳнат мусоидат менамоянд;
- таъминоти баланди техникии ҷараёни меҳнат, бехтаргардонии сифати касбии захираҳои меҳнатӣ, тақомули менечмент дар корхонаҳо ва ғайра.

Дар ин радиф муайян намудани захираҳои афзоиши маҳсулнокии меҳнат дар самти баланд намудани маҳсулнокии он аҳамияти зарурӣ дорад. Табиатан захираҳои афзоишҳои маҳсулнокии меҳнат ин имкониятҳои истифоданабудани бехтаргардонии сифати маҳсулот ба вобастагии таъминоти ҷараёни истеҳсолот бо таҷҳизотҳои муосир, паст намудани хароҷоти моддӣ, бехтаргардонии муҳити психологӣ дар коллективи кормандон, паст намудани меҳнатгунҷош ва ғайраҳо ба ҳисоб мераванд. Захираҳои баланд намудани маҳсулнокии меҳнат бевосита ба банақшагирии ҷорӣ тараққиёти корхонаҳо ва соҳаҳо алоқаманд мебошад, ки дар ҳамзистӣ ва ҳамгирӣ онҳо барои ташкили фаъолияти самаранок имконият фароҳам меоранд.

Захираҳои афзоиши маҳсулнокии меҳнат ва таркиби онҳо чунин тавсиф шуданаш мумкин аст:

- паст намудани меҳнатгунҷошҳои истеҳсолот, азнавкунии фондҳои истеҳсолӣ ва таҷдиди онҳо бо дарназардошти пешрафти илму техника, ҷорӣ намудани технологияҳои муосир ба ҷараёни истеҳсолот ва ниҳоят бехтаргардонии ташкили истеҳсолот;
- бехтар гардидани истифодабарии вақти корӣ, яъне тақомули меъёргузори меҳнат, коҳишҳои истифодабарии ғайриоқилонаи вақти корӣ ва баратараф намудани шахшавии истеҳсолот;
- мутобикаткунии маҳсулоти интиҳории меҳнат бо сатҳи музди меҳнати миёнаи пардохтшудаи коргарони кироӣ;
- истифодабарии оқилонаи захираҳои меҳнатӣ бо дарназардошти коҳишҳои ҳайати маъмурий ва тақсмоти самаранокии ӯдадорӣ, паст намудани ҳиссаи кормандони ёрирасон, коҳишдиҳии ҳайати кормандони хизматрасон ва фирори кадрҳои баландихтисос.

Дар чараёни истифодабарии захираҳои баланд намудани маҳсулнокии меҳнат мушкилот дар интихоби усули нисбатан оптималӣ вучуд дорад, ки хусусиятҳои корхонаҳои алоҳида ва соҳаҳоро дар назар дорад. Бинобар ҳамин ҳангоми истифодабарии захираҳои афзоиши маҳсулнокии меҳнат бояд тамоми муҳити дохилию берунӣ ба назар гирифта шаванд, зеро омилҳои дар боло номбар карда шуда барои ҳар як субъекти хоҷагидорӣ ҳислатҳои хоси худро дорад.

Боиси қайд аст, ки омилҳои афзоиши маҳсулнокии меҳнат ва самаранокии истифодабарии захираҳои меҳнатӣ бо ҳам алоқаманд ва аз ҳам вобастагӣ доранд, бинобар ҳамин омӯзиши ҳаматарафа ва тақомули он имкон медиҳад, ки самарани ҳадди аксар ҳангоми интихоби самтҳои асосии баланд намудани ин нишондиҳанда дастрас карда шавад.

Ҳамин тавр, дар маҷмӯъ самтҳои афзоиши маҳсулнокии меҳнат, ки дар боло қайд карда шуданд, ҳангоми истифодабарии оқилонаи онҳо метавонанд ба нишондиҳандаҳои иқтисодӣ ба монанди ҳаҷми истеҳсолот, суръати рушди ММД ва баланд намудани некуаҳволии аҳоли мусоидат намоянд.

Адабиёт

1. Абдуллаев К.Х. Производительность труда как фактор повышения эффективности производства на предприятии // Российское предпринимательство. 2011. № 12. Вып. 1 (197). С. 176–180.
2. Абдуллаев К.Х. Производительность труда как фактор повышения эффективности производства на предприятии // Российское предпринимательство. 2011. № 12. Выпуск. 1 (197). С. 176–180.
3. Алиджанов Д.А. Импортозамещающий экономический рост в современных условиях Республики Таджикистан (монография). Худжанд, “Нури маърифат, 2021. 368с. С. 4.
4. Ефремова А.А., Солонинчик К. Факторы и пути повышения производительности труда // Инновационная наука. 2015. Т. 1. № 6 (6). С. 76–80
5. Ефремова А.А., Солонинчик К. Факторы и пути повышения производительности труда // Инновационная наука. 2015. Т. 1. № 6 (6). С. 76–80.

Давлатов
Насимчон
Сайдахтамович

муалими калони кафедраи иқтисодиёти
чаҳонӣ ва робитаҳои байналмилалӣи ДДТТ.
735055, ш. Душанбе, к.Дехоти ½,Тел: (+ 992
907344349)

Азизова
Назирамоҳ
Аҳмадовна

муалими калони кафедраи иқтисодиёти
чаҳонӣ ва робитаҳои байналмилалӣи ДДТТ.
735055, ш. Душанбе, к.Дехоти ½,Тел: (+ 992
907344349)

ХУСУСИЯТҲОИ ХОСИ ТАНЗИМИ ДАВЛАТИИ ИҚТИСОДИ МИЛЛӢ ДАР ШАРОИТИ КУНУНИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Дар замони муосир рушди фаъолияти соҳибкорӣ, аз он ҷумла соҳибкории хурд ва миёна, дар заминаи ҳамкориҳои дучониба рушди босуръати устувории он омили пешрафт ва рушд намудани иқтисодиёти миллии дар баробари ҳамкориҳо дар шароити ҳар як мамлакат ба шумор меравад.

Омӯзиши адабиётҳои иқтисодӣ алалхусус, ки ба моҳият ва маънои истиллоҳи соҳибкор ва фаъолияти соҳибкорӣ баҳшида шудааст гувоҳи медиҳад, ки онҳо дар мамлакатҳои Европа ҳанӯз дар асрҳои XVII – XVIII маълум ва вирди забон гардида буданд. Аммо дар ин бобат, андешаҳо аз ҷониби олимони соҳаи иқтисод гуногун вучуд доштанд. Чӣ тавре, ки мо аз таҳлилҳои мавзӯҳои гузашта бармеояд, бозор аз ҷиҳати сохт ва мазмун ботинии худ аз худ арзи вучуд дошта наметавонад, балки онро бояд қувваҳои истеҳсолии миллии вучуди онро пурзур намоянд аз молу маҳсулоти миллии ва воридотӣ. Ҷавҳари марказии бозорро унсурҳои миллии он (истеҳсолкунанда, фурушанда, муштарӣ), механизми гардишдиҳандаи он (тақозо, арза, нарх, рақобат), зерсохтори бозор шакл ва намудҳои гуногуни онро ташкил медиҳад.

Дар замони муосир тадқиқотчиён ба ҳулосае омадаанд, ки талаботи бозор дар услубҳои худтаъминкунии қувваҳои истеҳсолии миллии ва хориҷӣ қарор мегирад. Ва бояд гуфт, ки ҳар як давлат дар руҳияи тарзи танзим бидуни даҳолати давлат имконнопазир аст. Ҳатто шакли рақобатнокии қомилро ҳам дар бозор ва ҳам дар ҳолатҳои истеҳсолоти молу маҳсулот ба танзимшаванда ҳисобидан мумкин аст, чунки он бидуни фишангҳои танзими давлатӣ (интиқоли пул, таъмини устувории он, ҷубронпулӣ, қонёгардонии талабот бо неъматҳои моддӣ, яъне бо “молҳои ҷомеавӣ”...) сурат мегирад.

Дар замони муосир бозор тамоми масъалаҳои иқтисодиро иҷтимоиро ҳалл карда наметавонад ва бояд гуфт, ки аз усулҳои нав дар шароити гузариш ба иқтисодиёти бозори қор гирад. Вазифаи асосии бозор, чӣ тавре, ки пештар қайд кардем, бидуни масоили иҷтимоӣ сурат мегирад. Аз ин лиҳоз ҳалли он пурра ба зиммаи давлат гузошта мешавад.

Дар замони ҷаҳонишавии молу маҳсулот тақозои бозор доро ва тавоно, ғолиби рақобату соҳиби даромад фаъолият мекунад. Дар рақобати имруз яке рушду қамол меёбад ва дигаре шикаст меҳурад. Дар рақобат танзими молу маҳсулоти ватаниву хориҷӣ иштирок менамояд ва дар муборизаи рақобати молу маҳсулоти навро бояд қувваҳои истеҳсоли дар бозори муосир пешниҳод намояд ва ин услуб яке аз масъалаҳои танзими давлатӣ ба таъминоти бозори муосир мебошад. Ин аз нигоҳи бозор - принципи адолатхоҳона аст.

Мамлакатҳо дар бозори муосир ва ҳатто ба соҳаҳое, ки истеҳсолотро ривочу раванқ медиҳанд (илм, техника, менеҷмент, маркетинг...) қордор нест. Аз ин лиҳоз ташкилу инкишофи ин гурӯҳҳо, соҳаҳо ҳамчун унсурҳои зерсохти бозор ба зиммаи давлат гузошта мешавад.

Тақсимот ва ё азнавтасимкунии даромад аз ҷониби субъектҳои амалкунанда дар бозори дохилӣ, қафолат ба фаъолияти меҳнатӣ ва беҳтаргардонии фаъолияти ҷомеаи шаҳрвандӣ ва танзими давлатии иқтисодиёти миллиро ба роҳ мемонанд.

Танзими бозор дар замони муосир ба ашхосе, ки қобилияти меҳнатӣ дорад, раванди бекорию бартараф ва қисми фаъоли қобилияти меҳнатӣ доштаи аҳолии қобили меҳнатро ба қор банд сохта метавонад. Аз ин сабаб, ҳалли масъалаҳои мазкур низ ба дӯши давлат гузошта мешавад.

Агар принципи адолати иҷтимоӣ “ҳаққи баробар ба меҳнати баробар” аз ҷониби бозор риоя карда шавад ва ҳадди аксари он аз ҷониби тоҷирон муайян мегардад, ки пас ҳадди ақали музди меҳнат аз ҷониби ҳукуматҳо муайян карда мешавад.

Дар замони гузариш ба иқтисоди бозорӣ танзими давлатии иқтисодиёти милли аз механизми бозорие, ки дар натиҷаи самаранокии фаъолияти танзими рушди иқтисодиёти милли аз ҷониба фаъолияткунандагони тичоратӣ дар бозорҳои истеъмоли ташаккулёфтаи пешрафти илму техникаи мавҷударо истифода карда тавонад ҳам, қудрати мустақилона раванди стратегиро дар рушду нумӯи илмию техникӣ ва технологияи муосир, дигаргунсозҳои амиқи таркибии истеҳсолоти молу маҳсулот таъмин карда наметавонад. Танзими бозор дар мавридҳои зарурӣ барои ҷудо кардани маблағ, яъне анҷом додани лоиҳаҳои бузург, илм ва ривож додани соҳаҳои ҷадиди муосир, ки дараҷаи таваккалии беинтиҳо доранд ва баҳрабардории онҳо баъди солҳои тӯлонӣ сурат мегиранд. Ҳалли ин масъалаҳои муҳим, ҳавасмандгардонии пешрафти илму техника ва сиёсати сохторӣ аз ҷониби давлат ба сомон расонда мешавад.

Доираи густариши фаъолияти бозор хеле ҳам маҳдуд буда, асосан фаъолияти хоҷагиҳои халқ, бозор, ҳукуматро оид ба тавлид, тақсим ва мубодилаи молу маҳсулот ва ҳадамотро дарбар мегирад, ки дар ин маврид танзими бозорро нигоҳ карда, дастгирӣ намудани соҳаҳои истеҳсоли ва ё ғайри истеҳсолиро дар танзим ва тақсими молу маҳсулотро дар бозорҳои истеъмоли дар бар мегирад. Гарчанде ба “орбита”-и бозор муносибатҳои бисёрҷанбаи мураккаби ҷаҳони муосир ҷалб карда шавад ҳам, он аз доираи принципҳои худ “ҳама чиз дар олами иқтисод хариду фурӯш карда мешавад”, сармоя - ғоида, замин - рента бароҳ менамояд. Дар ин замина онҳо ба ҳалли масъалаҳои иқтисодӣ ва танзими бозорро дар таъминоти молу маҳсулот, дар рушди истеҳсолоти модию маънавиро дар тақсими байналхалқии меҳнат дар бар мегирад, зеро дар ин бахшҳо таъмин намудани иқтисодиёти милли аз лиҳози бахшҳои гуногун, вобастагидорад.

Бо ҳамин роҳ раванди рушди тичорати миллию байналмилалӣ, тадбиқи бисёрҷанбаи сиёсати дохилию хориҷӣ ва рушди тичорат, назорат ба сиёсати савдо (протекционизм), ҳаракати байналхалқии сармоя ва захираҳои меҳнатӣ, таъсиррасонӣ ба ҷараёни ашёи милли ва байналхалқӣ, танзими баланси пардохт, сиёсати молиявӣ, андоз, гумрук, сиёсати ҳазинадорӣ (фискалӣ), рафъ кардани оқибатҳои иқтисодӣ, бӯҳронҳои иқтисодӣ, монополизм, таваррум (инфлятсия), ғайридавлатӣ ва хусусигардонии моликият ва даҳҳо масъалаҳои дигар бидуни даҳлати давлат имконнопазиранд.

Нақш ва мавқеи рушди иқтисодиёти давлат дар шароити бозор бо воситаи тарз ва услубҳои гуногун ба роҳ монда мешавад. Дар заминаи ҷаҳонишавии муносибатҳои иқтисодии мамлакатҳо таъсири давлат ба рушди иқтисод, алалхусус ба ҷараёни бозори нокомил, яъне фаъолияти монополияҳо ва таъмин намудани рақобатпазирии молу маҳсулоти милли дар бозорҳои истеъмолии дохилӣ ба меъёри муайян вобаста мебошад. Дар шароити муосир давлат оид ба бозор имконияти ба зиммаи худ гирифтани вазифаҳои бозорро, махсусан муайян намудани ҳадду ҳудуди мустақилият, ҳавасмандӣ, худтаъминкунӣ, худмаблағгузорӣ ва ғайраро надорад.

Аз ин хулоса бармеояд, ки тамоми давлатҳо дар шароити гузариш ба иқтисоди милли ҳаллу фасли ин масъалаҳоро аз сар соқит менамояд. Баръакс, давлат дар ин ҷараён, тадриҷан, назорат бурда нарх ва нархгузорию танзим, ва ба роҳ монда аз услубҳои муосидтарини идораи иқтисодро дастгирӣ менамояд. Давлат фаъолияти соҳибкориро ҳамаҷониба дастгирӣ намуда фирмаҳои дохилию хориҷиро аз оқибатҳои сатҳи таваррум ва бӯҳронҳои иқтисодӣ эмин медорад, барои таҷдиду навоарӣ ва ихтироъкорӣ бо сармоягузорию дохилию хориҷӣ таъмин менамояд.

Давлатҳо дар таҳия ва барномаҳои фаъолияти фирмаҳоро ширкатҳои, истеҳсолии дар тамоми манотиқи ҷумҳурӣ сатҳи баланди саҳмгузорӣ мекунад, ки дар ин асос онҳо ба нақшагирии иқтисоди миллиро дар роҳи рушд ва танзими бозорҳои дохилӣ аз ҳисоби корхонаҳои истеҳсолии милли ва таъмин намудани молу маҳсулот аз лиҳози экалогӣ тозаро дар бозорҳои истеъмоли пешниҳод менамояд.

Аз матни мазкур хулоса бармеояд, ки танзими давлатӣ ба ҷараёни бозори истеъмоли на аз диди тарзу услуби маъмурӣ (сотсиализм), балки бо роҳи ғайримустақим - методҳои иқтисодӣ таъсир мерасонад ва албатта, бидуни методҳои маъмурӣ (қонунгузориҳо оид ба қабули қонунҳои зидди монополия, назорат ба сифати молу ҳадамот, безарарию маҳсулот, хароҷот, муносибатҳои меҳнатӣ, коллективҳои меҳнатӣ, ҳуқуқи истеъмолгарон) буда ҳам метавонад.

Таносуби мусоидтарини истифодаи захираҳои иқтисодӣ ва кафолати таъминоти молу маҳсулоти миллиро дар бозорҳои истеъмоли истиқрор ва густариши иқтисодиёти рушдбанда ба ҳисоб меравад. Инро тибқи гуфтаи П. Самуэлсон рамзан чунин ифода кардан мумкин аст: “Идора кардани иқтисодиёт дар ҳолати ҷой надоштани ин ё он шакл - амсоли бо як даст қарсак задан аст” (10, 128).

Танзими иқтисод, асосан бо воситаи фишангҳои таъсири мустақим ба иқтисод (сармоягузориҳои мақсаднок барои анҷом додани барномаҳои дарозмӯҳлат, ноҳиявӣ, миллий ва низоми харидкунии давлатӣ) ва таъсири ғайримустақим (сиёсати бучавию андоз, пулиро қарзӣ, истехлок (амортизатсия), асбоб, гумрук) ба роҳ монда мешавад. Ин ва дигар масоилҳои бозор ва танзими он дар мавзӯҳои алоҳидаи қурби асбоби алоҳида таҳлил карда мешаванд.

АДАБИЁТ

1. Азизов Ф. Ҳ., Абдуғаффаров А.А., Исмоилова М.М., Азимов А.Ҷ., Муҳадбердиев Ҳ., Бобокалонова Д.К. Назарияи иқтисод. Маҷмӯи методӣ оид ба низоми кредитии таълимот барои факултаҳои ғайрииқтисодӣ. Душанбе “Ирфон”, 2012.- 252 с.
2. Бобокалонов Исомат., Маҳбубаи Маҳмурод, Облоназари Қаримзода, Ҳақбердӣ Муҳадбердӣ. Назарияи иқтисод. Китоби дарсӣ. Душанбе, ҚДММ “Офсет”, 2011, 520 с.
3. Вевканов Г.С., Вечканова Г.Р. Экономическая теория. Полный курс. Учебное пособие. – М.: 2007. 448 с.
4. Нуреев Р.М. Курс микроэкономики. Уч. для вузов. – М.: Норма, 2005. 576 стр.
5. Оксанова З.К. Экономическая теория. М.: 2006. 363 с.

ОСНОВНЫЕ ПРОБЛЕМЫ РЕГУЛИРОВАНИЕ ГОСУДАРСТВЕННОГО ВНЕШНЕГО ДОЛГА РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН

Идеальный способ обслуживания и погашения государственного долга является своевременный возврат полученного кредита и процентов по нему.

Однако намерения заемщика не совпадает с реальными возможностями. Появляются непредвиденные обстоятельства, обусловленные экономическими, социальными или политическими трудностями. Возникает необходимостью в отсрочке выплаты процентов или уплаты основной суммы долга, измени условий займа, а иногда и полному отказу от выплат. Явным признаком долгового кризиса является серьезное нарушение графика платежей. Государство заемщик вынуждено прибегать к различным способам регулирования долга.

Для того чтобы реформы в Таджикистане оказались результативными и ее экономика развивалось успешнее необходимо в стратегии рыночных преобразований большое внимание уделять методам государственного регулирования внешнего государственного долга, то есть проведению активной государственной экономической политики. Ее осуществление подразумевает «упорядочение, осторожное и гибкое, но вместе с тем настойчивое и целенаправленное регулирование государством экономических и социальных процессов в интересах большинства населения.

Механизм регулирования государственного долга в рыночных условиях объединяется понятием «реструктуризации». Реструктуризация не снимает долговой проблемы, а лишь перенесет ее на более поздний срок, т.е. время погашения ложится на следующие поколения, сумма платежей еще более увеличивается за счет доначисленных процентов.

В ходе проводимой реструктуризации долговых обязательств используется ограниченный набор способов ее проведения: рефинансирование конверсия, выкуп долга, консолидация, унификация и аннулирования государственного долга.

Рефинансирование - это погашение старой задолженности и % по ней за счет выпуска нового займа т.е. за счет вырученных средств погашение облигаций с истекшим сроками погашения.

Другой способ выкуп долга. - в случаях когда государство должники располагают значительными объемами финансовых резервов можно разрешит заемщику самостоятельно выкупить свои долги, что позволяет сократить общий объем государственного долга. Пример, Россия когда росло цен на углеводородное сырье на международном рынке, это позволило России сформировать Стабилизационный фонд, где только в 2006г достиг величины 1 трлн. доллар.

Секюритизация-долга - переоформление государственного долга в новые рыночные долговые инструменты (в виде ценных бумаг).

Конверсия- изменения доходности займов в интересах должника путем понижения процента в целях снижения расходов заемщика на погашение и обслуживание государственного долга.

Распространение в виде конверсии: обмен на долговые обязательства третьих стран (как Иран свою долю электроэнергии который получил из Туркмении передал нам Таджикистану), погашении долга товарными поставками, выполненными услуг (Таджикистан по Согдийской области), обмен долг на собственность /Россия Таджикистан по космических объектах/ и т. п.

Консолидация - изменение срока действия уже размещенных займов в сторону увеличения и сокращения. В целях облегчения выплаты долга предполагает увеличить сроков сокращения с краткосрочных и долгосрочных займов.

Унификация займов это объединение нескольких займов в один, когда облигация ранее выпущенных займов обменивается на облигации нового займа, т. е. отодвигается сроки погашения займа.

В этой связи весьма актуальным представляется рассмотрение опыта государственного регулирования внешним долгом в развитых странах и возможностей использования этого опыта в наших условиях.

Если в Таджикистан сравнительно недавно столкнулась с серьезными трудностями в обслуживании внешнего долга, то государство Латинской Америки, Россия и др. занимаются

решением этой проблемы с начала 80- годов прошлого века, накоплен богатый и разнообразный опыт долгового регулирования. Урегулирование долгового кризиса проходило путем переговоров с каждой страной должником в отдельности ют должников добивались осуществление выплат за счет ограничения импорта и отчасти наращивания экспорта даже ценного сокращения их внутреннего потребления и инвестиции. Основной формой урегулирования на первом этапе служило продление сроков и некоторое улучшение других условий выплат. Новые кредиты предоставлялись в очень ограниченном объеме.

Возможность снижения внешних обязательств в обмен на предоставление прав владения собственности и эксплуатации недр, списания части внешнего долга и т.д.

В мире существуют различные условия регулирования ВД: Лондонские, Торонтские, Тринидадские, Хьстонские и другие. Для Таджикистана представляют особый интерес «Торонтские условия», которые применяются в странах с доходом на душу населения не более 540 долл. в год, которые могут представить должникам уменьшение суммы долга, отсрочка по погашению долга, а также уменьшение платежей по обслуживанию долга. Эту условию используют многие страны Африки, Центральной и Южной Америки. В сравнении с обычными условиями применение Торонтских условий привело к сокращению примерно 20% выплат по погашению процентов за период при - остановки выплат по основной сумме..

Одной из наиболее важных и сложных задач управления долговой проблемы, является объективная оценка ее текущего состояния (функционирования), которая выступает основой для принятия решений по ее

регулированию долговой проблемы. Эта проблема включает в себя две принципиально важные задачи:

- определение цели и сущности процесса регулирования
- построение критерия (для больших и сложных систем, как правило, соответствующей системы критериев) оценки эффективности **долговой** системы.

Указанные задачи тесно связаны между собой, поскольку, с одной стороны, цель регулирования однозначно определяет требования к критерию, как к степени ее достижения, а с другой - только использование адекватного поставленной цели критерия (системы критериев) позволяет организовать процесс действенного и практически значимого регулирования системы.

Таблица 1.

Внешний долг РТ и затраты по его обслуживанию

	1992	1996	2000	2005	2016	2017	2018
Внешний долг (млн. \$ США)	721	786	2710	4,989	7022	0028	7928
Обслуживание внешнего долга в. т. ч.	-	74	153,	767,	249,	748,	449,
За основной долг	-	25,	341,	755,	739,	836,	352,
За проценты	-	49,	811,	012,	9,5	811,	117,

Источники: Статистические материалы НБ, МФ. РТ.

За период 1992г. по 1997г. правительство РТ приняло 10 Соглашение с Белоруссией Россией Узбекистаном, Казахстаном, Турцией, Китаем, Пакистаном, Германией и Европейском сообществе и 12 раз произведена реструктуризация долга в сумме более 730млн. долл. США, где срок оплаты продлен до 2018 года.

Необходимо отметить, что Правительство и финансово экономические службы республики Таджикистан за последние годы при получении очередного кредита с Международных финансовых организации и стран доноров особо придают значение опыта государственного регулирования внешним долгом в различных странах и «Торонтские условия» регулирования внешнего долга.

В частности глава государства встречаясь регулярно с руководителями Международных финансовых организаций и стран доноров решает получение кредита в основном на долгосрочной

основе и в льготных условиях. В результате ,чего объем кредитов на льготных условиях за период 1997-2006 годы был самым высоким(50-79% от всего объема кредита) среди стран СНГ.

В 2006 году было достигнуто списание Исполнительным Советом МВФ долговых обязательств Таджикистана в сумме 99,1 млн. долл. США в рамках «Инициативы по облегчению бремени многосторонней задолженности» для стран с чрезмерным уровнем долга и низкими доходами на душу населения, а также выплаты долговых обязательств перед Европейским Сообществом в сумме-10,2 млн. долл. США, Российской Федерацией -10.0 млн. долл. США и другими кредиторами в сумме - 19,46 млн. долл. США. Часть государственного долга обслуживается через экспорт обязательств по обслуживанию долга Таджикистана перед Узбекистаном.

Начиная с 2007 года обслуживание государственного долга перед республикой Узбекистана, а так же оплата за транзитные перевозки грузов через территорию Республики Таджикистан осуществляется в свободно конвертируемой валюте (в долларах США). Резкое сокращение доли двухсторонних кредитов произошло после успешного завершения переговоров между Президентом Республики Таджикистан и Президентом Российской Федерации в октябре 2004 года который один из результатов этого перевода является обоюдные договоренности о 300 млн. долл. США долга Таджикистана в обмен на космическом полигоне.

В тяжелое время, реструктуризацией было поддержано отечественные банки, в частности со стороны Правительства своевременно были приняты меры как по пролонгации сроков ранее выданных кредитов отечественным банкам, а соответственно и дехканским хозяйствам, но и по списанию хлопковых долгов на сумму эквивалентную более 500млн. долл. США.

Таблица 2.

Относительные индикаторы изменения и устойчивости

Государственного внешнего долга Таджикистана (млн. дол.)

	2002	2003	2004	2005	2016	2017	2018
Государственный внешний долг (всего)	984,5	1031	871,4	894,9	2276	2800	2879
Государственный внешний долг к объему ВВП	2,5	66,3	42,2	38,9	35,9	45,8	40,3
Объем ВД к экспорту товаров и услуг	133,6	129,2	95,2	98,5	67,3	76,2	97,5
Объем государственного долга к доходам госбюджета (в %)	518,8	412,4	255,7	217,7	172,5	110,8	93,8
Объем платежей по погашению и обслуживанию ВД ВВП к объему экспорта товаров и услуг	7,2	2,2	1,8	2,9	1,76	1,3	1,7
Объем платежей по погашению и обслуживанию ВД к объему экспорта товаров и услуг	11,9	4,4	4,0	7,5	3,8	3,3	6,3
Объем платежей по погашению и обслуживанию государственного долга к доходам госбюджета	42,9	13,1	9,7	14,7	8,8	4,5	5,7

Источники: Материалы Министерство финансов Республики Таджикистан

В таблице приводится динамика государственный долг, его видов и соотношению к ВВП, экспорту товаров и услуг, к доходам госбюджета а также объем платежей по погашению и обслуживанию ВД к ВВП, экспорту товаров и услуг и к доходам госбюджета. Хотя бремя внешнего долга как видно из таблицы № 1и 2 было высоким, однако соотношения обслуживания долга для Таджикистана находилось в управляемых границах. Это объясняется успешной реструктуризацией долга перед основными кредиторами и высоко льготной природой новых кредитных потоков. На протяжении последних лет, как видно из таблицы происходит постепенное снижение относительных показателей внешнего долга снижается значение процентного соотношения величины внешнего и внутреннего долга к ВВП, к объему экспорта товаров и услуг, к доходам госбюджета а так же объема платежей по погашению и обслуживанию внешнего долга к указанным индикаторам. Но здесь имеем место две весьма тревожные тенденции, как стремительный рост объема внешнего долга и слабое использования внешнего долга для инвестиций в реальный сектор экономики.

Для регулирования совокупного внешнего долга имело бы смысл наличие жестко контролируемой независимой структуры подразделения при Президенте Республики Таджикистан, который:

- поддержал бы совокупные долги в пределах «некритическом» уровне основных показателей долговой нагрузки на экономику.

- систематически проводил мониторинг эффективного рационального использования полученного долга, прежде всего, в отраслях реальной экономики;

- широко развернув производства отечественного товара и продукции, ограничив их завоза и особенно те товары и продукции которые имеется возможности производит в местных условий, тем сами, обеспечив внутренний рынок высоко качественными отечественными товарами продукций и услугами, одновременно расширив объем и виды экспорта товаров продукций и услуги, т.е. принят меры по сокращение вывоза валюты и увеличить их поступление в стране. Таким образом в экономику республики создаются возможность смягчить решение проблемы с долгами и во-вторых ускоряется решение стоящее социально-экономические проблемы страны.

ЛИТЕРАТУРА

1. Алехин Б.И. Государственный долг. Учебное пособие для студентов вузов. М.: 2004г.
2. Вавилов А.П. Внутренние проблемы внешнего долга. Газета «Коммерсант», № 59, 6 апреля 2000г.
3. Вавилов А.П. Государственный долг. Уроки кризиса и принципа управления. М.: 2001г.
4. Федкина А.Н. «Мировая внешняя за должность: теория и практика урегулирования». М.: 2005г.
5. Статистические отчеты Госкомстата РТ за 15 лет
6. Таджикистан: 25 лет Государственной независимости. Статистический сборник.

Азизова Н.А.

муаллими калони кафедраи
иқтисодиёти ҷаҳон ва муносибатҳои
байналмилалӣ Донишгоҳи давлатии
тиҷорати Тоҷикистон.
E-mail: nazira.azizova.77@mail.ru.
Тел.: +992918677444.

РУШДИ СОҲИБКОРИИ МУШТАРАК ДАР ШАРОИТИ МУОСИРИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Дар шароити имрӯза, ки равандҳои ҳамгироӣ ва ҷаҳонишавӣ бо суръат идома доранд, ташкил ва фаъолияти соҳибкории муштарак ба яке аз самтҳои афзалиятноки таркиби хоҷагии миллии як қатор мамлакатҳо таъсир меорад. Ташаккули соҳибкории муштарак дар навбати худ омили пайдоиши ҷойҳои нави корӣ, афзун гардидани даромади шахрвандон, ҷоннок гардидани фаъолияти минтақаҳои озоди иқтисодӣ ва ташаккули инфрасохтори истеҳсолӣ мегардад. Маҷмӯи шаклҳои фаъолияти истеҳсолӣ – хоҷагидорӣ, шарикдорӣ, ду ҷида мамлакатҳо, нишон медиҳад, ки кооператсия дар бахшҳои истеҳсолот, тиҷорат, дар бахшҳои хизматрасонии илмӣ-техникӣ, инвестициониро дар бар мегирад. Соҳибкорӣ муштарак инчунин, таъсиси корхонаҳои омехтаро низ дар назар дорад. Ба корхонаҳои омехта корхонаҳои дохил мешаванд, ки фонди оинномавии онҳо ду ҷида шахсонӣ ҳуқуқи як кишвар ташкил медиҳанд. Дар шароити ислоҳоти иқтисодӣ, ки ба инкишофи муносибатҳои бозорӣ нигаронида шудааст, дар мамлакатҳои мо низ намудҳои гуногуни молияӣ: корхонаҳои хусусӣ, кооперативӣ, сармояӣ, ширкатҳо, корхонаҳои иҷоравӣ, шаклҳои молияӣ коммуналӣ ва ғайра ба вуҷуд омаданд. Дар байни онҳо соҳибкорӣ муштарак мавқеи муайянро ишғол намудааст, ки барои рушди иқтисодӣ миллии мусоидат менамоянд. Аломатҳои умумии шаклҳои мушаххаси соҳибкорӣ муштарак зарурияти мувофиқа кардани манфиатҳои иқтисодии тамоми иштирокчиёни чунин алоқаҳо ба ҳисоб меравад. Яке аз шаклҳои соҳибкорӣ муштарак ин Ташкилотҳои иқтисодӣ байналхалқӣ буда, ин ташкилотҳои иқтисодӣ байниҳукумати ва байнидавлатӣ, иттиҳодияи ташкилотҳои хоҷагидорӣ байналхалқӣ буда, дар асоси созишнома ва шартномаҳои байни муассисон таъсис дода мешаванд. Вазифаи асосии ташкилоти байнидавлатии иқтисодӣ ҳамроҳанг сохтани фаъолияти давлатҳо – шарикдор, ҳамкорӣ дар бахшҳои фаъолияти истеҳсолӣ, илмӣ ва дигар бахшҳо мебошад. Бояд қайд намуд, ки мавқеи ва нақши Ташкилотҳои иқтисодӣ байналхалқӣ дар рушди иқтисодӣ кишварамон замони истиқлолият назаррас буда, аз ҷумла ба 19 лоиҳаҳои бахши давлатӣ сармоягузорӣ намудаанд, ки ин ҳам 699,4 млн.доллар ба Бонки Осиёи Рушд, 609,6 млн.доллар “Экс Им Бонк”-и Хитой, 222,1 млн.доллар Бонки Умумичаҳонӣ, 121,7 млн.доллар Бонки Иқтисодӣ Рушд ва 423,3 млн.доллари амрикоӣ ба дигар созмонҳои байналмилалӣ рост меояд. Дигар шакли соҳибкорӣ муштарак Минтақаҳои озоди иқтисодӣ ба шумор рафта, қаламрави маҳдудро дар бар мегирад, ки дар онҳо барои соҳибкорони ватанӣ ва хориҷӣ шароитҳои мувофиқ муҳайё карда шудаанд. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон панҷ Минтақаи озоди иқтисодӣ мавҷуд аст, ки барои рушди фаъолияти соҳибкорӣ муштарак ва корхонаҳои муштарак мусоидат менамояд. Дар сохтори иқтисодӣ миллии соҳаи соҳибкорӣ муштарак яке аз соҳаҳои ояндадор ва самаранок ба ҳисоб рафта, барои рушди он сармояи мустақими хориҷӣ нақши асосиро мебозад. Бояд қайд намуд, ки мақсади асосии давлат дар ташкили дастгирии минтақаҳои озоди иқтисодӣ, ин баромадан ба бозори байналхалқӣ тавассути молҳои рақобатпазире, ки дар минтақаҳои озоди иқтисодӣ ва корхонаҳои ватанию муштарак истеҳсол мешаванд, мебошад. Бояд қайд намуд, ки дар солҳои охир барои дар самти бозсозии истеҳсолот ва пеш аз ҳама бахри амалӣ шудани Стратегияи миллии рушд барои солҳои 2030 тадбиқ карда шавад. Тавре ки Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон зикр намудаанд, “...рушди соҳибкорӣ истеҳсолӣ ва инфрасохтори он, ҳамчун яке аз омилҳои муҳими тағйирёбии иқтисодӣ Тоҷикистон ва ҷамъият, дар маҷмӯъ, ба ҳисоб меравад”[5]. Дар шароити имрӯза барои рушди соҳибкорӣ истеҳсолӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки ба ҷалби сармояҳои хориҷӣ эҳтиёҷоти бузург дорад ва тақвият бахшидан ба муносибатҳои иқтисодӣ байналмилалӣ хеле судманд аст. Илова бар ин, дар баробари консорсиум, ҷамъиятҳои сармояӣ, ташкилотҳои иқтисодӣ байналхалқӣ, минтақаҳои озоди иқтисодӣ, инчунин корхонаҳои муштарак низ яке аз шаклҳои асосии

соҳибкорию муштарак ба ҳисоб рафта, маҳз ифодакунандаи асосии субъекти соҳибкорию муштарак мебошад.

Таҷрибаи давлатҳои мутараққӣ ба таври боварибахш собит менамояд, ки шаклҳои самаранок идора намудан ва таъмин намудани соҳибкорони истеҳсолӣ бо ашёи хоми ватанӣ, яке аз механизмҳои муҳим буда, барои рушди иқтисодиёти миллӣ замимаи асосӣ ба ҳисоб меравад. Дар кишварҳои дар ҳоли рушд қарор дошта, аз ҷумла Ҷумҳурии Тоҷикистон масъалаҳои ташаккули ва рушди инфрасохтори мусоидаткунандаи рушди фаъолияти соҳибкорӣ аҳамияти калидӣ пайдо карда, ҳамчун омилҳои муҳимтарини таъминкунандаи сифати рақобатпазирии истеҳсолоти миллӣ ва ҷорисозии навгониҳои илму техника хизмат менамояд[5]. Барои дурнамои рушди иқтисодиёти кишвар имкониятҳои нав мавҷуданд, аз ҷумла имкониятҳои нави сармоягузорӣ, ки бевосита ба Стратегияи миллии рушд барои солҳои 2030 алоқаманд буда, гузариш аз модели рушди аграрӣ-саноатӣ ба модели рушди саноатӣ-аграриро дар бар мегирад [3]. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои рушди соҳибкорию муштарак заминаҳои дахлдори меъёрӣ-ҳуқуқӣ фароҳам оварда шудаанд. Мувофиқи маълумотҳои омӯрӣ барои рушди соҳибкорию муштарак дар мамлакат аз ҳама зиёд ҳиссаи сармоягузорию хориҷӣ ба Ҷумҳурии Мардумии Чин рост меояд, ки онҳо асосан барои истихроҷи канданиҳои ғоиданоки Ҷумҳурии Тоҷикистон равона карда шудаанд. Сармоягузорию мустақим дар Тоҷикистон асосан ба баҳши истихроҷи маъданҳои қухӣ – 51,2% ё 88,9 млн доллар, истеҳсолот ва қоркард – 38,4% ё 66,7 млн доллар ва дигар соҳаҳо – 10,4% ё 18,1 млн доллар равона шудааст. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар байни анғезаҳои муайян намудани мақсад, мавқеи асосиро натиҷаҳои иқтисодии ташкил ва фаъолияти қорхонаи муштарак ишғол менамояд. Натиҷаҳои ба дастмада барои мамлакате, ки дар он қорхонаҳои муштарак воқеъ аст, ин аз нав таҷҳизонидани фондҳои асосии истеҳсолӣ дар асоси қомебиҳои прогресси илмию техникаӣ ё реконструкция ва навсозии онҳо, беҳтар намудани мазмуни сармояи инсонии мамлакат мебошад, зеро техникаи нав талаб менамояд. Тақмили ихтисос ва бозомӯзии қормандон, ташкили қорхонаи муштарак бо таъсиси қойҳои нави қорӣ, истифодаи самаранокӣ қойҳои мавҷуда, дар сурати ташкили қорхонаи муштарак дар асоси ҳамгироӣ бо кишварҳои пешрафта, аз Ташкилотҳои молиявии хориҷӣ ба шароити иқтисодии бозор мувофиқ қарз гирифта, таъминоти иттилоотӣ зиёд карда мешавад, ворид шудан ба системаи технологияҳои иттилоотӣ, дастрасӣ ба бозори қаҳонӣ, рушди соҳаҳои, ки барои Ҷумҳурии Тоҷикистон сармоягузорию қалонро тақозо менамояд, масалан истихроҷи захираҳои маъданӣ ва сангҳои қиматбаҳо. Барои сармоягузорӣ намудан дар соҳаи истеҳсолот сармоягузорию ва ҳукумат беҳтар завқманданд, зеро раванди истеҳсоли маҳсулот дар баҳши мазкур доимӣ буда, таъминкунандаи қойҳои қори доимӣ ва ҳамин тариқ таъминкунандаи мунтазами ташкилкунандаи ҳақми маҷмуи маҳсулоти дохила мебошад [1]. Тезондани суръати тараққиёти иқтисодиёт ба бисёр омилҳо, аз ҷумла баланд шудани дараҷаи техника-технологии истеҳсолот ва мунтазам қорӣ намудани усулҳои ҳозиразамони ҳоҷагидорӣ вобаста аст. Таҷрибаи қаҳонӣ нишон медиҳад, ки ноил шудан ба ин вазифаҳо, маҳсусан, роҳи воқеии ташаккул ва таъмини фаъолияти пурсамари қорхонаҳои муштарак, таъсис ва рушди қорхонаи муштарак вазифаи дучониба, таҷассуми қонунӣ ягонагии муқобил аст, аз як тараф шарикӣ хориҷӣ меҳаҳад, ки қувваи қории арзонро истифода барад, ба қадри имқон наздик шавад ба манбаҳои ашёи хоми арзон ба бозоре ворид шавад, ки дар он муҳити ғайрирақобат вучуд дорад, ҳар он қизе, ки дар баробари дигар қизҳо ғоидаи қалон медиҳад, аз тарафи дигар, кишваре, ки сармояи хориҷӣ дар он қо воқеъ аст, меҳаҳад, ки маблағҳои молиявию ба худ қалб намоад. Захираҳои дар истеҳсолот қорӣ намудани техника ва технологияи навтарин, рушду қорӣ намудани усулҳои муосири идорақунӣ, имқони ворид шудан ба бозори қаҳонӣ, баланд бардоштани донишу малакаи қадрҳо дар сатҳҳои гуногун ва бо ин васила барои ба стандартҳои қаҳонӣ наздик шудани сатҳи неқӯаҳволии мардум, мусоидат менамояд. Раванди ташаккул ва рушди қорхонаи муштарак (ҚМ) дар баҳшҳои гуногуни иқтисоди кишвар бо суръати ноқифоя идома дорад, ки ин дигарқунсозии механизми таъсис ва фаъолиятро дар бар мегирад. Ба қомплекси иқтисодии берунии Тоҷикистон дар шароити гузаштан ба иқтисоди бозарқонӣ нақши фаъоли дигарқунсозанда дода мешавад, вай қисми тарқибии иқтисодиёт мебошад ва алоқаҳои иқтисодии беруни ва ҳамқориро ба омилҳои муҳими афзоиши иқтисодиёти миллӣ, табдил додан зарур аст. Аз ин лиҳоз, дурнамои рушди фаъолияти иқтисодии хориҷӣ зарурати таҳияи самтҳои асосӣ ва моделҳои оптималии ҳар як минтақа, аз ҷумла Тоҷикистон, ки бо кишварҳои ҳамсоя робитаҳои деринаи анъанавӣ дорад, прогресси техникаро ба миён меорад. Ва агар ба назар гирем, ки муҳимтарин шартӣ тақсимои оқилонаи қувваҳои

истехсолкунандаи ҳар як қисми хочағӣ, сарфи назар аз системаи ҷамъиятию сиёсӣ, ба манбаъҳои ашёи хом, сузишворӣ, энергия ва ба истеъмолкунанда наздик кардани истеҳсолот мебошад, ки барои таъмин намудани сарфаи максималии меҳнати ҷамъиятӣ, афзоиши бемайлони ҳосилнокии он, ба таври комплекс, оқилона истифода бурдани захираҳои табиӣ имконият медиҳад, пас ба ҳалли масъалаҳои оқилона тақсим кардани қувваҳои истеҳсолкунанда дар Тоҷикистон тавачҷуҳи калон додан лозим аст. Вобаста ба ин масъала нишондиҳандаҳои макроиктисодӣ, дурнамо, баҳодиҳӣ ва ҷаъолияти иқтисодии хориҷӣ Тоҷикистон дар ҷадвали 1 ишора гардидааст.

Тибқи ҷадвали зерин чунин ҳулоса баровардан мумкин аст, ки сармоягузориҳои хориҷӣ дар соли 2022, 894 млн.долларо ташкил дода, ин нишондиҳанда мувофиқи дурнамои нишондиҳандаҳои макроиктисодӣ дар соли 2025, ба 1182,3 млн.доллар мерасад, ки ин нисбати фоида ба 112,0% баробар аст[2].

Ба ин муносибат омӯхтани проблемаҳои имконпазири ташкил намудану ноил шудан ба ҷаъолияти пурсамари корхонаҳои муштарак вазифаи муҳимтарини назария ва амалияи илми иқтисодӣ мебошад. Тағйироти куллии вазъияти иқтисодӣ дар роҳи бозсозӣ, сармоягузориҳои бузургро талаб менамояд, ки барои пур кардани ин ҳолигоҳ дар иқтисодиёти дохилӣ кифоят намекунад.

Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон саъй менамояд, ки ҷалби сармояи хориҷиро тавассути ташкили корхонаҳои муштарак ба роҳ монад. Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки бо вучуди ҳамаи ин, воридшавии сармоягузориҳои хориҷӣ ба иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон хеле кам аст, ки ин қаноатбахш нест.

Дар вақтҳои охир масъалаи ташкил ва рушд додани минтақаҳои корхонаҳои муштарак торафт бештар ба миён гузошта шуда истодааст, бинобар ин, корхонаи муштарак, албатта танҳо ба пешрафти иқтисодиёти миллии мусоидат мекунад, вале бо вучуди ин корхонаҳои муштарак бо як қатор проблемаҳои дучор мешаванд, ки онҳо оро бояд ба миён гузорад.

Маҳз тавассути соҳибкории муштарак таъсиси корхонаҳои муштарак самти муҳими ворид шудан ба бозорҳои нав, пайдо намудани мавқеъ дар онҳо ва аз истифодаи технологияҳои инноватсионӣ фоида ба даст овардан, инчунин истифодаи самараноки захираҳо ва имкониятҳои нав мебошад. Таҷрибаи мамлакатҳои хориҷ аз кишвар нишон медиҳад, ки ҳиссаи корхонаҳои муштарак дар ММД-и Чин 17%; дар ММД-и ИМА - 14%; Олмон - 11%; дар ММД Русия - 8%-ро ташкил медиҳад. Дар замони истиқлолият дар ҷумҳурии мо низ ташкил ва ҷаъолияти корхонаҳои муштарак

Дар ҷамъбасти гуфтаҳои боло метавон қайд кард, ки соҳибкории муштарак ҳамчун унсурҳои ҷудонашавандаи иқтисоди бозорӣ ба таҷдиди сохтори иқтисодиёти кишвар таъсири назаррас мерасонад, дар афзоиши ҳаҷми умумии истеҳсолот, гардиши бозор саҳми муайян мегузорад, барои ҷаъолияти соҳибкорӣ шароити мусоид фароҳам меорад. Ривочу раванги мусобика, ҳавасмандгардонии қори баланди самараба ҳш. Корхонаи муштарак маҳсулоти ҳудро ба фуруш бароварда, ба пурратар қонё гардондани талаботи истеъмолии аҳоли мусоидат мекунад. Онҳо қойҳои нави қорӣ таъсис медиҳанд, технологияҳои пешрафтаре ҷалб ва қорӣ мекунад, аз ҳисоби афзоиши содирот ва ивазкунандаи воридот захираҳои асҳори озод табдилшавандаро зиёд мекунад.

Тавсияҳо ва амалӣ намудани онҳо дар самти соҳибкории муштарак:

- дар мадди аввал рушди соҳибкории муштарак барои оянда дар асоси муайян намудани самтҳои афзалиятнок ва ба инобат гирифтани манфиатҳои хочагии халқ дар самти бозсозии истеҳсолот ва пеш аз ҳама баҳри амалӣ шудани Стратегияи миллии рушд барои солҳои 2030 тадбиқ карда шавад, аз манфиат ҳолӣ нест;
- дулумин роҳи ҳалли масъала, истифодаи самараноки сармоягузориҳои хориҷӣ ва грантҳо аст;
- сеюм, ташкилу бунёди корхонаҳои муштарак миёнаву бузурги истеҳсоли ва истифодаи қувваи қорӣ вобаста ба шароити маҳал;
- чорум дар МОИ-е, ки бештар қанданиҳои фойданок доранд, истифодаи оқилонаи онҳо бо равона шудани маблағҳои муайян;
- панҷум ҷалби сармутаҳассисон аз ҳисоби қормандони маҳалӣ;
- шашум рушди соҳибкории муштарак, бунёди ШТМ дар истеҳсолу содироти меваҳои ҳушқ дар минтақа.

Чадвали 1.- Дурнамои нишондиҳандаҳои макроиқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар робитаҳои иқтисодии беруна барои солҳои 2023-2025⁸

р/т	Нишондиҳандаҳо	Воҳиди ченак	Соли 2022		Дурнамои соли 2023		Параметрҳои дурнамо			
			Баҳоидӣ	Нисбат ба солт 2021 (бо фоиз)	Дурнамои	Нисбат ба соли 2022 (бо фоиз)	Дурнамои соли 2024	Нисбат ба соли 2023 (бо фоиз)	Дурнамои соли 2025	Нисбат ба соли 2024 (бо фоиз)
Ҷаъолияти иқтисодии хориҷӣ										
1.	Гардиши савдои хориҷӣ – ҳамагӣ	млн доллар	5610	88,2	6430	114,6	7350	114,3	8560	122,0
2.	аз ҷумла: содирот воридот	млн доллар	1885 3725	87,7 88,5	2392 4038	126,9 108,4	2808 4542	117,4 112,5	3424 5136	122,0 113,1
Ҷаъолияти сармоягузорӣ										
3.	Маблағгузорӣ ба сармояи асосӣ аз ҳисоби ҳамаи манбаъҳои маблағгузор	млн сомонӣ	15257,5	103,4	17299,1	113,4	19000	109,8	21300,4	112,1
4.	аз ҷумла, аз ҳисоби маблағҳои бучети давлатӣ	млн сомонӣ	4650	76,1	4900	105,4	5200	106,1	5600	107,7
5.	Сармоягузориҳои хориҷӣ(қарз, грант, мустақим	млн доллар	894	108,6	972	108,7	1056	108,6	1182,3	112,0

⁸ Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 29 юли соли 2022, № 370./Дурнамои нишондиҳандаҳои макроиқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2023-2025.- С.2.

АДАБИЁТ

1. Абыкаев Н. Инвестиционный потенциал и экономический рост/Экономист, Москва №6.2006.- С. 88.
2. Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 29 юли соли 2022, № 370./Дурнамои нишондиҳандаҳои макроиқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2023-2025.- С.2.
3. Национальная стратегия развития Республики Таджикистана на период до 2030 года, с 1 декабря 2016г.,№636. – С. 45.
- 4.<https://allinweb.ru/iqtisodi-milli/21039/>
- 5.Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мухтарам Эмомалӣ Раҳмон «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ». Душанбе, 2022.-С.7

E-mail: **b.bonu1974@[mail.ru](mailto:b.bonu1974@mail.ru)** Тел.:
(+992) 918-63-52-87

ОМИЛҲОИ БА РУШДИ БОЗОРИ ФУРЎШИ БАРҚ ТАЪСИРРАСОН

Интихоби самтҳои стратегии ислоҳоти низоми электроэнергетикӣ яке аз мушкилотҳои муҳимтарин дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ба шумор рафта, ҳалли муносиби он ба рушди тамоми соҳаҳои иқтисодии мамлакат таъсири мусбат мерасонад. Дар давоми солҳои охир дар доираҳои ҳукуматӣ ва илмӣ оид ба масъалаи пешомади соҳаи электроэнергетикаи миллий баҳсу мунозираҳои зиёд ба назар мерасанд, ки ин тасодуфӣ нест. Фаъолияти босамари иншооти барқӣ ва рушди босуботи бозори фурӯши барқ ҳамеша чун яке аз заминаҳо ва шароити муҳимтарини рушди умумии иқтисодиёти миллий ва ҳам соҳаҳои алоҳидаи он баромад мекунад. Дар навбати худ, вазъи иқтисодиёти миллий ба вазъи дар бозори фурӯши барқ баамаломата таъсири баръакс мерасонад. Мушкилоти тезудундшудаи дар бозори фурӯши барқи мамлакат бамиёномада боис шуданд, ки дар солҳои охир таваҷҷуҳ ба масъалаҳои интихоби самтҳои стратегии роҳандозӣ намудани ислоҳот дар низоми электроэнергетикаи мамлакат афзун шавад. Аммо, бо вучуди муҳокимаи васеи онҳо чӣ дар доираҳои илмӣ ва чӣ дар сохторҳои ҳукуматӣ вобаста ба зарурат ва ҳадафнокии таҷдиди сохтори бозори фурӯши барқ мавқеи ягона ташаккул наёфтааст. Масъалаи муайян кардани мавқеъ ва нақши мақомоти идоракунии давлатӣ дар раванди ислоҳоти бозори фурӯши барқ ва муқаррар кардани дараҷаи масъулияти онҳо ҳанӯз ҳалли ҳудро наёфтааст. Оид ба паёмадҳои имконпазири ислоҳоти соҳаи электроэнергетика дар минтақаҳои алоҳида низ ягонагии ақидаҳо ба назар намерасад. Бинобар ин, масъалаҳои вобаста ба таъмини аҳоли ва субъектҳои иқтисодӣ бо нерӯи барқ дар маҳаллҳои гуногуни мамлакат, хусусан маҳаллҳои қуҳистон ҳамчун мушкилот боқӣ мемонанд.

Энергетикаи обии хурд дар солҳои охир ҳамчун унсuri муҳими низоми энергетикӣ дар бисёр мамлакатҳои ҷаҳон торафт рушд мекунад. Мувофиқи таъинот, речаи кор ва мавқеи худ дар тарҳи умумии бо нерӯи барқ таъмин кардани истеъмолкунандагон НБОХ ба намудҳои шабакавӣ ва худмухтор ҷудо мешаванд. Ҳангоми кор дар шабака, НБОХ ба ғайр аз истеҳсоли барқ инчунин вазифаи танзими шабонарӯзӣ ва ҳафтаинаро иҷро намуда, ҳангоми зарурат барои танзими басомади ҷараёни барқ низ истифода мешаванд.

Яке аз аломатҳои асосие, ки НБО бо он тасниф карда мешаванд, нишондиҳандаи иқтидори муқарраргардидаи онҳо мебошад. Аз рӯи ин аломат НБО ба намудҳои калон, миёна, хурд, минӣ ва микро ҷудо мешаванд. Ҳудуди болоии иқтидори НБОХ дар мамлакатҳои гуногун тафовут дошта, аз сатҳи рушди соҳаи энергетика дар мамлакат, хусусиятҳои асосноккунии лоиҳаҳои НБОХ, қонунгузорӣ, амалҳои иҷозатномадиҳӣ ва барномаҳои қабулшуда дар соҳаи электроэнергетика вобаста мебошад. Ин нишондиҳанда дар мамлакатҳои алоҳида дар сатҳи 1...30 МВт қарор дорад.

Тавре дар Стратегияи рушди гидроэнергетикаи хурди Ҷумҳурии Тоҷикистон қайд шудааст, барои Ҷумҳурии Тоҷикистон бо назардошти хусусиятҳои маҳаллӣ чунин таснифи НБОХ аз рӯи иқтидори муқарраршудаи онҳо мақбул аст [11]:

- НБО-и микро то 10 кВт;
- НБО-и мини аз 10 то 500 кВт;
- НБО-и хурд аз 500 кВт то 10 МВт.

Дар ноҳияҳо ва минтақаҳои қуҳистони Ҷумҳурии Тоҷикистон, дар доираи чорабиниҳои вобаста ба солҳои 2019-2021 – Солҳои рушди деҳот, сайёҳӣ ва хунаҳои мардумӣ иншооти зиёди иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангӣ бунёд гардид. Кашидани хатҳои интиқоли барқ ба иншооти мазкур «бо назардошти афзоиши мунтазами нархҳои масолеҳи сохтмонӣ аз ҷиҳати иқтисодӣ нисбат ба сохтмони НБОХ бо истифода аз иқтидори манбаъҳои барқароршавандаи нерӯи дарёҳо ва рудҳои қуҳӣ нафъовар нест. Масалан, дар мавриди нархҳои имрӯза сохтмони 1 км хатти ҳавоии интиқоли барқи 10/0,4 кВт дар қуҳистон ба ҳисоби миёна арзиши 150 ҳазор сомони ро ташкил медиҳад» [1, с. 100], ки ин маблағи ниҳоят калон аст.

Мувофиқи маълумот ва таҳқиқи гурӯҳҳои алоҳидаи коршиносон, рушди НБОХ барои бунёди зиёда аз 40 ҷойҳои кори наф ба ҳисоби ҳар як мегаватт нерӯи барқ имкон медиҳад. Вале, тавре мутахассисон иброз медоранд, «агар дар баробари рушди энергетикаи хурд, Тоҷикистон сиёсати рушди намудҳои истеҳсолоти меҳнатталаб ва сарфкунандаи сармояро пеш гирад, он гоҳ ин рақам метавонад то ба дараҷаи 80-100 ҷойҳои кори наф расад. Агар ҳар як оила дар деҳоти

Тоҷикистон дар як рӯз бо нерӯи барқ иловагии то 1-2 кВт таъмин гардад, он гоҳ ин метавонад ба то 15-25% камшавии сатҳи камбизоатӣ оварад» [12, с. 26].

Афзоиши дараҷаи таъмини ғайримарказонаи нерӯи барқ барои якбора паст кардани сатҳи камбизоатӣ ниҳоят муҳим аст. Чунин афзоиш боиси хеле кам шудани хароҷоти истеъмоли ангишт, ҳезум, мазут ва дигар сузишвории маъданӣ шуда, ҳиссаи назарраси бучетҳои оилавино барои хариди озуқа, сару либос ва дигар ашёи лозимӣ сарфа мекунад. Бехтар кардани таъмини нерӯи барқ барои бехтар кардани ҳолати таъмини аҳоли бо оби нушокӣ, ҳолати бехдошти санитарии аҳоли, коҳиши бемориҳои сироятӣ, рушди ҳунароҳои мардумӣ дар деҳот, вуҷат додани соҳаҳои иҷтимоӣ, хусусан дар маҳалҳои дурдасти қуҳистон заминаҳои зарурӣ ба миён меорад.

Дар мамлакат иқтидори аз ҷиҳати техникӣ имконпазири истифодаи захираҳои обӣ барои истеҳсоли нерӯи барқ 202 млрд. кВт-соатро ташкил медиҳад, ки аз он 18 млрд. кВт-соат ба НБОХ рост меояд. Дар ҳудуди мамлакат 947 дарёҳо бо дарозии умумии 28000 км мавҷуд мебошанд. Рушди тавлиди нерӯи барқ тавассути нерӯгоҳҳои обии хурд ба ғайримарказонии низоми электроэнергетикӣ ва бозори фурӯши барқ мусоидат мекунад. Ғайримарказонии бозори фурӯши барқ имкон медиҳад, ки мушкилоти таъмини барқ ба аҳоли, субъектҳои хоҷагидорӣ ва иншооти иҷтимоии маҳалҳои дурдаст ва қуҳистон ҳалли хуро ёбанд ва ҳамзамон масъалаҳои иқтисодӣ, экологӣ ва иҷтимоӣ ба таври мачмӯӣ баррасӣ шаванд. Электроэнергетикаи дар асоси НБОХ фаъолияткунанда манбаи барқароршавандаи нерӯ буда, технологияи тавлиди барқ дар чунин нерӯгоҳҳо хуб коркард шудааст, ҳангоми истеҳсоли барқ олудашавии муҳит ба амал намеояд, истифодаи манбаи нерӯи барқ сода мебошад, дар раванди истифода партовҳо ҳосил намешаванд.

Бартариҳои НБОХ инҳо мебошанд: сушт шудани таъсири тағйирёбии умумии иқлим ба муҳити атроф аз ҳисоби кам шудани партофти CO₂; технологияҳои босамар; майдонҳои камтарини зериобмонӣ ва сохтмон; рушди маҳалҳо ва минтақаҳо; мусоидат ба истифода ва хизматрасонии ҳавзаҳои дарё; бо барқ таъмин кардани маҳалҳои деҳот; муҳлати начандон калони бозгашти сармоя. Ҳангоми сохтмон ва истифодаи НБОХ ландшафти табиӣ нигоҳ дошта мешавад, фишор ба низоми экологӣ вучуд наорад. Афзалиятҳои НБОХ нисбат ба нерӯгоҳҳои бо сузишворӣ коркунанда ҳамчунин арзиши аслии пасти нерӯи барқ, каммасраф будани ивазкунии таҷхизоти истеҳсолӣ, муҳлатҳои тӯлонии хизмати нерӯгоҳҳо (40-50 сол), истифодаи яққояи захираҳои обӣ (барои тавлиди нерӯи барқ, таъмини оби нӯшокӣ, обёрӣ, ҷиғзи обҳо, моҳипарварӣ) ба ҳисоб мераванд.

Миқёсҳо ва суръатҳои рушди тавлиди барқ дар нерӯгоҳҳои хурд аз мавҷудият ва дараҷаи коркарди технологияҳои мувофиқ ва дар ниҳоят – аз арзиши аслии барқи истеҳсолшаванда вобаста аст. Сарфи назар аз он ки нерӯи барқи дар нерӯгоҳҳои калон истеҳсолшаванда дар баъзе мамлакатҳо, махсусан дар мамлакатҳои рушдёфта яке аз арзонтаринҳо ба ҳисоб меравад, афзоиши энергетикаи обии калон ба назар намерасад, дар солҳои охир тамоюл ба пастшавии истеҳсоли нерӯи барқ дар НБО-и калон мушоҳида мешавад, ки чунин сабабҳои воқеӣ дорад: зарурати ҷалби сармоягузориҳои зиёд ва дарозмуҳлат, масрафҳои зиёд барои чорабиниҳои ҷабронкунанда оид ба ҷиғзи табиат ва дастгирии иҷтимоӣ, муҳлатҳои дарозии сохтмон, ба пуррагӣ маҳв шудани иқтидори энергетикаи обии аз ҷиҳати техникӣ дастрас ва аз ҷиҳати иқтисодӣ асосноккардашуда. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон вобаста ба он ки 93 ҳиссаи ҳудуди онро қуҳистон ташкил медиҳад, арзиши аслии нерӯи барқи дар НБОХ истеҳсолшаванда нисбат ба нерӯи барқи дар НБО-и калон истеҳсолшаванда арзонтар аст.

Мутобиқи арзёбии мутахассисон, арзиши аслии аслии нерӯи барқ ҳангоми истифодаи муътадили низоми электроэнергетикӣ бо баҳисобгирии тамоми даври истеҳсол, интиқол ва тақсимот дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ҳисоби миёна 134,13 млн. доллари ИМА-ро ташкил медиҳад, ки дар таркиби он 13,94 млн. доллар ба музди меҳнат, 40,35 млн. доллар – истеҳлок, 20,93 млн. доллар – сӯзишворӣ, 44,65 млн. доллар – нерӯи харидашаванда рост меояд. Дар ин маврид арзиши аслии воҳиди нерӯи барқ дар шароити миёнаи истеҳсолии тартиби 15 млрд. кВт-соат дар сол ба 0,9 сент/кВт-соат баробар аст. Агар унсурҳои воқеан ба арзиши аслии нерӯи барқ тааллуқнадошта, чун арзиши нерӯи харидашаванда ва масрафҳои сӯзишворӣ (бо назардошти якбора кам шудани истеҳсоли нерӯи барқ дар МБГ) ихтисор карда шаванд, пас арзиши аслии воқеии нерӯи барқ ба 68,5 млн. доллари ИМА ба ҳисоби воҳиди маҳсулот 0,46 сент/кВт-соатро ташкил медиҳад. Бе баҳисобгирии масрафҳои истеҳлок барои навкунии таҷхизоти истеҳсолӣ, ки тақрибан 50%-и хароҷоти умумии истеҳлокро ташкил медиҳанд, арзиши нерӯи барқ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ба 48,38 млн. доллари ИМА ё 0,32 сент/кВт-соат баробар аст [8]. Ин вазъ шаҳодат медиҳад, ки дар Ҷумҳурии Тоҷикистон захираҳои даромадноки дар бозори фурӯши барқ зиёданд. Вале имрӯз нархи нерӯи барқ дар мамлакат барои аҳоли тақрибан 2,6 сент ва барои истифодабарандагони саноатӣ ва ғайрисаноатӣ 6,0 сентро ташкил медиҳад [5].

Мушкилоти асосии сохтмони НБОХ арзиши аслии нисбатан баланди таҷҳизот ва корҳои сохтмонӣ васлкунӣ мебошад. Ба ҳисоби коршиносон арзиши гидроагрегатҳои иқтидори аз 100 кВт боло вобаста аз қувваи қарағини об 200–400 доллари ИМА барои 1 кВт иқтидори насбшуда мебошад. Арзиши ниҳии сохтмони НБОХ аз 100 то 400%-и арзиши таҷҳизотро вобаста аз намуди таҷҳизот ва миқдори агрегатҳо дар нерӯгоҳ ташкил медиҳад [3, с. 955].

Ба ақидаи муҳаққиқон Г.Н. Петров ва Х.М. Аҳмедов, ҳисобкуниҳои самаранокии қиёсии НБОХ ва алтернативаи барои Тоҷикистон асосӣ – нерӯгоҳҳои дизелӣ, нишон медиҳанд, ки НБОХ дар мавриди ҳадди ниҳии сармоягузори иҷозатдодашуда дар ҳаҷми 13375 доллари ИМА барои як киловатт иқтидори муқарраршуда аз ҷиҳати иқтисодӣ ба онҳо баробар мешаванд [7, с. 84].

Ба андешаи мо, аз нигоҳи маблағгузорӣ ва масрафҳо сохтмони он НБОХ самаранок ҳисобида мешавад, ки дар пояи иншооти гидротехникии аллакай мавҷудбуда сохта шаванд. Мавҷудияти инфрасохтор масрафҳоро ба қадри назаррас кам карда, раванди сохтмонро метезонад ва нафънокии онро низ баланд мекунад. Бинобар ин, қарор дар бораи ба қор андохтан ва барқарор кардани НБОХ-ҳои пештар сохташуда ва то ҳол аз ғайрикорӣ бозмонда аз ҷиҳати иқтисодӣ мақбул аст.

Дар самти истифодаи НБОХ ҳоло дар Ҷумҳурии Тоҷикистон мушкилот зиёданд. Яке аз муҳимтарини онҳо – истеҳсоли худии таҷҳизот ва агрегатҳо мебошад. Ҳоло таҷҳизот барои сохтмони НБОХ асосан аз Россия, Украина, ИМА, Австрия, Швейтсария, Франция, Япония ва дигар мамлакатҳои Аврупои Шарқӣ оварда мешавад. Масъалаи ба роҳ мондани истеҳсоли худии таҷҳизот барои сохтмони НБОХ муҳим аст, ин арзиши ниҳии маҳсулотро ба андозаи назаррас паст карда, нерӯи барқ дар НБОХ истеҳсолшавандаро барои табақаҳои камбизоати аҳолии нисбатан дастрас мегардонад. Инчунин коршиносон зарурати стандартикунонии таҷҳизотро таъкид мекунанд, ки унсури иқтисодии ниҳоят муҳим ҳангоми истифодаи манбаъҳои хурди тавлиди нерӯи барқ ба ҳисоб меравад.

Бозори фурӯши барқ дар он шакле, ки дар Ҷумҳурии Тоҷикистон амал мекунад, бештар барои он корхонаҳои тақсимот ва фурӯши барқ пешбинӣ шудааст, ки нерӯи барқро тавассути шабақаҳои тақсимот ва интиқоли барқ ба истеъмолкунандаи ниҳой мерасонанд. Қонунгузори Ҷумҳурии Тоҷикистон дар он ғайрикорӣ кардани истеҳсолкунандагони барқ - нерӯгоҳҳоро низ иҷозат медиҳад, вале нишондодҳои мушаххас вобаста ба онҳо нестанд, зеро дар ҳуҷҷатҳои меъёрии ҳуқуқӣ онҳо дар баробари таъминкунандагони кафолатдиҳанда, шабақаҳои фурӯши барқ ва шабақаҳои таъминкунандаи барқ ба гурӯҳи таҳвилкунандагон мансуб доништа мешаванд. НБОХ-ро асосан хоҷагиҳои деҳқонӣ, корхонаҳои саноатии наҷандон қалон, инчунин аҳолии деҳот дар маҳаллҳои дурдаст ва қуҳистон истифода мебаранд.

Бояд қайд кард, ки ба бозори миллии фурӯши барқ ворид шудани субъектҳои, ки нерӯи барқро бо истифодаи НБОХ истеҳсол мекунанд (субъектҳои хурд), барои НБО-ҳои қалон ва дигар истеҳсолкунандагони барқ ягон мушкилоти рақибона пешниҳод намекунад. Иқтидори воқеии амалишудаи истеҳсоли барқ талаботи аҳолии истеъмолкунандагони иҷтимоӣ иқтисодиро қонеъ карда наметавонанд. Инчунин аз сабабе, ки нархи нерӯи барқ дар мамлакат аз ҷониби давлат танзим мешавад, НБОХ дар ташаккули нархи рақибона низ ҳаҷм гузошта наметавонанд. Бинобар ин, барои ташаккул ва ғайрикорӣ субъектҳои хурди бозори фурӯши барқ монеаҳои рақибона вучуд надоранд.

Мушкилоти асосӣ барои ташаккул ва рушди ғайрикорӣ субъектҳои хурди бозори фурӯши барқ, пеш аз ҳама масъалаи маблағгузорӣ мебошад. Тавре профессор С.Ҷ. Комилов қайд мекунад, «ба шакли модели рушди иқтисодӣ нигоҳ накарда, солҳои охир дар рушди бозори хизматҳои энергетикӣ мамлакат сармоягузoron бештар ба сармоягузори объектҳои бузург (НБО), ки муҳлати худхаридкунии сармояи онҳо нисбатан кӯтоҳ аст, майлу рағбат пайдо намуда истодаанд» [4, с. 15].

Бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 30 декабри соли 2015, № 795 дар мамлакат «Барномаи аз худ наҷудани манбаъҳои барқароршавандаи энергия ва сохтмони нерӯгоҳҳои барқи обии хурд барои солҳои 2016-2020» қабул гардид, ки барои беҳтар наҷудани вазъи иҷтимоӣ аҳолии, рушди минтақаҳои дурдаст ва баландқуҳ, ҳавасмандсозии аҳолии барои зист дар ин минтақаҳо бо роҳи ташкил наҷудани низомии таъминот бо нерӯи барқ аз ҳисоби манбаъҳои барқароршаванда, ҳифзи экологияи ноҳияҳои баландқуҳ, манъи буридани ҷангалзор ва буттазорҳо барои сӯзишворӣ, рушди сайёҳӣ, баланд бардоштани сифати хизматрасонии сайёҳӣ, таъсиси ҷойҳои нави қорӣ ва ғайи гардондани буҷетҳои ҷумҳуриявӣ ва маҳаллӣ аз ҳисоби рушди иқтисодии ин ноҳияҳо равона карда шудааст.

Дар доираи барномаи аз худ кардани манбаъҳои барқароршавандаи нерӯи барқ дар солҳои охир дар мамлакат сохтмон ва ба истифода додани НБОХ вусъат ёфт. Дар солҳои 2016-2020 аз ҷониби Вазорати энергетика ва захираҳои оби Ҷумҳурии Тоҷикистон дар ҳамқорӣ бо ШСХК «Барқи

Точик», ҚСҚ «Ширкати энергетикии Помир» ва шарикони рушд дар шахру ноҳияҳои Вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшон, вилоятҳои Хатлон, Суғд ва ноҳияҳои тобеи марказ танҳо аз ҳисоби чорабиниҳои асосии дар доираи барнома иҷрошуда 9 адад НБОХ бо иқтидори 2260 кВт ба маблағи 127,9 млн. сомонӣ мавриди истифода қарор гирифт. Аз ҷумла ҷунин НБОХ ба қор дароварда шудаанд: Сипонҷ, Хатфаг дар водии бартанг, Савноб ва Техарв дар шоҳоби дарёи Ванҷ, Андароб дар ноҳияи Ишқошим, Помир-1 дар дарёи Ғунд, Тоҷикистон дар ноҳияи Мурғоб, Ҳазора дар дарёи Зиддеҳ ва дигарҳо.

Ҳамчунин, дар ин давра берун аз доираи чорабиниҳои барнома 9 адад НБОХ бо иқтидори 1685 кВт ва бо арзиши 31,7 млн. сомонӣ бунёд карда шуд. Ҳамзамон, дар доираи барнома, бо ҷалби шарикони рушд ва пажӯҳишгоҳҳои ватании лоиҳакашӣ асосноккунии техникӣ иқтисодии 45 НБОХ таҳия гардида, ҳамкориҳо бо шарикони рушд ҷиҳати дарёфти манбаҳои сармоягузорӣ оғоз гардиданд. Дар натиҷаи ба истифода додани НБОХ-ҳои мазкур, барои ба барқ таъмин намудани 2231 хоҷагӣ, 21 муассисаи таълимӣ, 15 бунгоҳи тиббӣ ва 93 иншооти гуногун шароит фароҳам омад. Вале, таҳқиқи фаъолияти якҷанд НБОХ, ки мо дар минтақаҳои мухталифи мамлакат гузаронидем, самаранок набудани сохтмон ва истифодаи аксари онҳоро тасдиқ менамояд. Мо дар натиҷаи омӯзиш ошкор намудем, ки на ҳамаи НБОХ-и дар доираи барнома ва берун аз он сохташуда фаъолияти босамар мекунад.

Ҳамин тавр, ҳоло дар мамлакат зиёда аз 285 НБОХ бо иқтидори аз 5-4300 кВт ба қайд гирифта шудаанд, ки 16 адади онҳо тобеи ШСҚ «Барқи Тоҷик», яъне давлатӣ мебошанд (ҷадвали 1).

Ҷадвали 1. Маълумот дар бораи НБОХ-и тобеи ШСҚ «Барқи Тоҷик»

НБОХ	Соли ба истифодадихӣ	Шумораи агрегатҳо ва иқтидори онҳо	Иқтидори муқарраршуда
Сангикар	2011	2x503 кВт	1006 кВт
Шашболой	2010	1x183 кВт	183 кВт
Фатҳобод	2010	1x282 кВт	282 кВт
Питавқул-1	1964	2x230 кВт	460 кВт
Питавқул-2	2012	2x552 кВт	1104 кВт
Тутак	2013	1x586 кВт	586 кВт
Хорма	2011	1x180 кВт	180 кВт
Ширкент	2011	2x288 кВт	576 кВт
Ҳазора-1	1999	1x250 кВт	250 кВт
Ҳазора-2	2000	1x250 кВт	250 кВт
Артуч	2008	1x500 кВт	500 кВт
Панҷруд	2011	1x500 кВт	500 кВт
Марзич	2011	3x1433 кВт	4299 кВт
Дичик	2011	1x260 кВт	260 кВт
Кӯҳистон-1	2012	1x500 кВт	500 кВт
Кӯҳистон	2012	1x500 кВт	500 кВт

Сарчашма: таҳияи муаллиф дар асоси [9]

Бо сабабҳои гуногун ҳиссаи бештари НБОХ-и бақайдгирифташуда фаъолият намекунад. Ба ҳолати имрӯз 28 адад НБОХ фаъолияти босамар мекунад, аз ҷумла 16 адади дар таҳти идораи ШСҚ «Барқи Тоҷик» ва 11 адади дар таҳти идораи ҚСҚ «Ширкати энергетикии Помир» қарордошта [9; 10].

Ба андешаи мо сабабҳои асосии фаъолият накардани аксари НБОХ дар мамлакат сохтмони онҳо дар маҳалҳои ҷуғрофии номуносиб, ҷалб накардани қоршиносони соҳаҳои дахлдор ҳангоми лоиҳакашӣ ва сохтмони онҳо, ба инобат нагирифтани тағйирёбии сатҳи оби дарёҳо дар фаслҳои сол (асосан паст будани сатҳи дарёҳои қухӣ дар зимистон) мебошанд.

Дар аксар ҳолатҳо ҳангоми омода намудани лоиҳаи сохтмони НБОХ ҷиҳатҳои муҳим ба ҳисоб гирифта намешаванд, масалан, кӣ ва чӣ гуна минбаъд онҳоро истифода мебарад ва дар ҳолати қоршоямӣ нигоҳ доштани онҳоро назорат мекунад, хизматрасонии техникӣ ва таъмири онҳоро кӣ анҷом медиҳад, қисмҳои эҳтиётӣ аз кадом ҳисоб харида мешаванд ва дигарҳо. Ғайр аз ин, барои ба истифода қабул кардани НБОХ-и сохташуда монеаҳо ва расмиёти ҳуқуқии зиёд пеш меоянд. Бештари НБОХ-и аз ҷониби шахсони алоҳида ва соҳибқорон сохташуда ба низомии ягонаи электроэнергетикии мамлакат пайваст нестанд, баъзеи онҳо ҳатто аз расмиёти бақайдгирӣ дар

мақомоти давлатӣ нагузаштаанд. Дар паёмади ин, НБОХ баъди чанд муддати истифода аз ҷаъолият боз мемонанд.

Маҳз бо ҳамин сабабҳо дар соли 2021 нисбат ба соли пешин ҳаҷми истеҳсоли барқ аз ҳисоби манбаъҳои хурд дар субъектҳои истеҳсолкунандаи тобеи ШСХК «Барқи Тоҷик» паст шудааст (ҷадвали 2).

Ҷадвали 2. Ҳаҷми истеҳсоли нерӯи барқ дар нерӯгоҳҳои ШСХК «Барқи Тоҷик», млн. кВт/соат

Истеҳсолкунанда	2020	2021	Тамоил (+, -)	
			млн. кВт/соат	%
НБО Норак	9908,5	10308,9	+400,4	4,04
НБО Бойғозӣ	1985,9	2127,3	+141,4	7,12
Силсилаи НБО-ҳои Вахш	999,2	1135,5	+136,3	13,64
Силсилаи НБО-ҳои Варзоб	57,1	63,6	+6,5	11,38
НБО Қайроққум	635,9	627,4	-8,5	-1,34
МБГ Душанбе	293,0	329,7	+36,7	12,52
МБГ Душанбе-2	1363,5	1327,8	-35,7	-2,62
НБОХ	5,2	5,0	-0,2	-3,85
Ҳамагӣ	15248,3	15925,2	+676,9	+4,44

Сарчашма: таҳияи муаллиф дар асоси [9]

Тибқи ҳисобкунӣҳои мутахассисон, масрафҳои сохтмони НБОХ дар муҳлати нисбатан кӯтоҳ – 3,5-5 сол худро мепошонанд. Мувофиқи дурнамо бо гузашти 3-4 сол арзиши нерӯи барқи дар манбаъҳои анъанавӣ тавлидшуда ба андозаи беш аз 2 маротиба зиёд мешавад, бинобар ин, пешомадҳои рушди НБОХ мусаллам мебошанд. Соҳаҳои истифодаи НБОХ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон гуногунанд: нерӯгоҳҳои иқтидорашон 5-50 кВт метавонанд барои бо барқ таъмин намудани аҳолии деҳот, нерӯгоҳҳои дорои иқтидори нисбатан баландтар – барои таъмини корхонаҳои кишоварзӣ ва хоҷагҳои деҳқонӣ истифода шаванд.

Тибқи ҳисобкунӣҳои қоршиносон арзиши сохтмони НБО бо иқтидори то 10 МВт - 1100-1400 доллари ИМА, то 1 МВт – 6800-8700 доллари ИМА барои тавлиди 1 кВт нерӯи барқро ташкил медиҳад. Ҳамин нишондиҳанда барои НБОХ бо иқтидори 1 МВт – 0,5-2 миллион доллари ИМА мебошад. Ҷоидаи НБОХ бо иқтидори 1 МВт 300 ҳазор доллари ИМА дар як сол, муҳлати пӯшонидани маблағгузориҳо 2-6 сол мебошад [2].

Ҳисоб кардани арзиши ниҳойии нерӯи барқи дар манбаъҳои хурд истеҳсолшаванда ниҳоят душвор аст, зеро он аз омилҳои зиёд вобаста мебошад, чун:

- макони сохтмон ва масрафҳои меҳнат барои сохтмон;
- шароити маблағгузорӣ;
- таъсиррасонӣ ба муҳити атроф ва шароити иҷтимоӣ;
- иқтидори турбина.

Бинобар ин, маблағҳои сармоягузорӣ низ вобаста аз дурдаст будани минтақаи сохтмон ва масрафҳои нақлиётҳои қашонидани таҷҳизот ва агрегатҳо, иқтидори турбинаҳо, мавҷудияти инфрасохтор тафовут мекунад. Хароҷоти истифода ва хизматрасонии техникӣ низ масрафҳоро талаб мекунад, вале онҳо чун масрафҳои нигоҳдории нерӯгоҳҳои калон зиёд нестанд. Маблағҳои мазкур бо ҳам қиёсшаванда нестанд. Маблағҳои солонаи хароҷоти истифодабарӣ 1,5% ва хароҷоти хизматрасонии техникӣ 2,5%-и арзиши маблағгузориҳои солонро ташкил медиҳанд.

Ба итмом нарасидани сиёсати давлатӣ дар соҳаи танзими бозори фурӯши барқ дар мамлакат паёмадҳои зиёдро дар рушди низоми электроэнергетикаи миллий ба миён меорад. Мусаллам аст, ки бо таъсири пандемияи Ковид-19, инчунин тезтунд шудани вазъи сиёсӣ дар минтақаҳои зиёди ҷаҳон (Россия, Украина, шарқи Наздик, Шарқи Дур, Афғонистон) дар тамоми соҳаҳои иқтисодии мамлакат, аз ҷумла дар соҳаи электроэнергетика кам шудани маблағгузориҳо ба назар мерасанд. Маблағгузориҳои якҷанд лоиҳаҳо дар соҳаи электроэнергетика, аз ҷумла сохтмони НБОХ боз монда, муҳлатҳои тибқи барномаҳои давлатии рушди электроэнергетика пешбинишуда ба таъхир андохта шудаанд. Вале риоя нашудани муҳлатҳо ва ба таъхир андохтани лоиҳаҳои сармоягузорӣ – на танҳо омили молиявӣ, инчунин оқибати назорати сусти иҷроӣ барномаҳои рушди соҳаи электроэнергетика, ки ҳосияти тавсиявӣ доранд, мебошад. Аз як ҷониб, омилҳои иқтисодии сиёсӣ ба паст шудани ҷолибияти сармоягузорӣ мусоидат мекунад, аз ҷониби дигар, - дар натиҷаи вазъи баамаломата ҳамчунин дурнамо ва пешомадҳои истифодаи механизмҳои саривақтии давлатии идоракуниро барои таъмини рушди бозори фурӯши барқ аз ҳисоби манбаъҳои хурд тавлиди он

бояд қайд кард. Бартариҳои асосии тавлиди ғайримарказонаи барқ нисбат ба таъминоти марказонидашудаи барқ, новобаста аз вазъияти макроиқтисодӣ, аз ҷумла инҳо мебошанд:

- имконияти паст кардани сатҳи хароҷоти воҳиди нерӯи барқ барои истеъмолкунандагон;
- паст шудани сарборӣ дар шабака, ки дар навбати худ ба кам шудани талафот, ки аз ҳисоби истеъмолкунанда пардохт мешавад, меоварад;
- озод шудани иқтидорҳо барои таъмини ноҳияҳои аз ҷиҳати барқ камтаъмин, ки ҳамзамон ба баланд шудани эътимодноқӣ дар бозори фурӯши барқ меоварад.

Қисми бештари НБОХ-и имрӯз амалкунанда, дар тобеияти ШСХК «Барқи Тоҷик» қарор доранд. Ин ширкати инҳисорӣ буда, иқтидорҳои «анъанавӣ» он фазои мураккаби рақобатро барои соҳибкории хурд ва миёна дар фаъолияти субъектҳои истифодабарандаи манбаъҳои хурди тавлиди нерӯи барқ ба миён меорад. Тавре қарор гирифта шудааст, дар бозори фурӯши барқ дар мавриди истифодаи манбаъҳои хурди тавлиди барқ бархурди манфиатҳои дохилисоҳавӣ вучуд дорад. Ин гуна бархурди манфиатҳо дар он зоҳир меёбад, ки шабакаҳои тақсимоти барқ – соҳаи ваколати ШСХК «Барқи Тоҷик» мебошад. Барои рушди фаъолияти субъектҳои истифодабарандаи манбаъҳои хурди тавлид дар бозори фурӯши барқ мавҷудияти бозоре зарур аст, ки аз инҳисор озод бошад, шароите лозим аст, ки дар мавриди он соҳибкорони хусусӣ ба бозор бе монеа ворид шаванд, шароити пайваستшавӣ ба шабакаҳои барқии марказонидашуда бояд сода ва шаффоф бошад. Ба қавли дигар, - барои рушди бозори фурӯши барқ бо истифода аз манбаъҳои хурди тавлиди барқ аз ҷониби давлат пешниҳод кардани имтиёзҳои иқтисодӣ ва маъмурий зарур аст.

АДАБИЁТ

1. Ахмедов Х.М., Каримов Х.С., Петров Г.Н. Малая гидроэнергетика и возможности использования мини- и микро ГЭС в горных территориях Таджикистана / Х.М. Ахмедов, Х.С. Каримов, Г.Н. Петров // Известия Академии наук Республики Таджикистан. Отделение физико-математических, химических, геологических и технических наук. – 2010. - № 1. – С. 100-109
2. Комилов С.Ҷ., Каримов Р.И. Ташаккули механизми шарикӣ давлат ва бахши хусусӣ дар соҳаи хизматҳои энергетикӣ Тоҷикистон / С.Ҷ. Комилов, Р.И. Каримов // Тоҷикистон: иқтисод ва идора. – 2020. - № 2. – С. 13-22
3. Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи тарифҳои нерӯи барқ ва гармӣ» аз 31 августи соли 2022 [Сарчашмаи электронӣ] / Низоми дастрасӣ: URL: <http://www.barqitojik.tj/tj/documents/bills/> (Санаи мурочиат: 22.12.2022)
4. Мирзоалиев А.А., Бобохонова Ш.Х., Асосҳои концептуалии амалкунии бозори хизматрасониҳои электроэнергетикӣ, Паёми ДДТТ, 2022 № 2. -С.52-60
5. Мирзоалиев А.А. Равишҳои методологии идоракунии рушди рақамии сармояи инсонӣ Паёми ДДТТ, 2022 № 4, -С.200-2010
6. Мирзоалиев А.А., Холикова П.И. Рушди иқтидори кадрӣ дар иқтисодиёти рақамӣ Паёми ДДТТ, 2022 № 4, -С. 279-283
7. Петров Г.Н., Ахмедов Х.М. Актуальные вопросы эффективности использования водно-энергетических ресурсов / Г.Н. Петров, Х.М. Ахмедов. – Душанбе: Дониш, 2021. - 245 с.

Тураева М.Т. Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон,
муаллими калони кафедраи суғурта ва андоз.
Суроға: 734061, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри
Душанбе, кӯчаи Дехотӣ ½. Телефон: (+992)
944400666, Email: muki-88@mail.ru

САМАРАНОКИИ ЭНЕРГЕТИКӢ АСОСИ ТАШАККУЛ ВА РУШДИ ҚОМЕА

Дар шароити муосир дар байни вазифаҳои иқтисодии сиёсии кишварҳои ҷаҳон самаранокӣ энергетикӣ қойи махсусро ишғол мекунад, ки миёни онҳо инҳо аҳамияти хоса доранд: кам кардани истеъмоли неруи барқ, таъмини амнияти энергетикӣ, коҳиш додани партовҳои газҳои гулхонаӣ, инчунин барои рушди иҷтимоӣ иқтисодии кишвар, ки дар байни онҳо паст кардани сатҳи камбизоатӣ ва баланд бардоштани сатҳи зиндагии аҳолиро номбар мекунам, аҳамияти муҳимро касб кардааст.

Ҳамзамон имрӯз дар кишвари мо 98 фоизи нерӯи барқ аз манбаъҳои барқароршавандаи энергия, яъне асосан бо истифода аз неруи об истеҳсол гардида, Тоҷикистон аз рӯи фоизи истеҳсоли «энергияи сабз» шашуми кишвари пешсафи сайёра мебошад. Аз ин лиҳоз, истеҳсол ва истифодаи «энергияи сабз» аз ҷумлаи афзалиятҳои рақобатнокии иқтисодии кишвари мо ба ҳисоб меравад.⁹

Ҳоло барои аксарияти давлатҳои дунё масъалаи самаранок истифодабарӣ ва истеъмоли энергия яке аз ҷузъҳои асосии стратегияи миллии рушди онҳо гардидааст. Бахусус яке аз самтҳои афзалиятнок барои тамоми давлатҳои Иттиҳоди Аврупо барномаи мониторинги истеъмоли энергия гардида, усулҳои арзёбии омӯрӣ ва назорат аз якдигар фарқ доранд, лекин мақсад танҳо як мебошад, яъне назорати доимӣ ва ба даст овардани мақсадҳои гузошташудаи Стратегияи миллии рушд ин давлатҳо, ки самаранок истифодабарии энергия, бахусус энергияи “сабз”-ро дар бар мегирад.

Тамоми давлатҳои ғаёлона низомии донишҳои замонавиро коркард ва ғаёлона истифода мебаранд. Стандартҳои байналхалқии самаранок истифодабарии энергия ва тамғагузориҳои соҳаи нақлиётро роҳандозӣ намуда, стандартҳои энергиягунҷоиши самаранокро барои воситаҳои нақлиёти ҳаҷман калони боркаш қорӣ намудаанд. Ғайр аз ин механизмҳои молиявии ҳавасмандгардонии самаранок истифодабарии энергия ва ҳавасмандгардонии низомии қафолати давлатӣ дар ин самт қорӣ намудани имтиёзҳои андозӣ ва татбиқи технологияи бо энергияи сабз асосёфта дигар мақсадҳои гузошташуда мебошанд.

Ташаббуси аксарияти давлатҳо ба он равона гардидааст, ки мониториҳои доимии самаранок истифодабарӣ ва назорати истеъмоли энергия бояд амалӣ карда шавад. Тавре маълум аст ҳисоби нишондиҳандаҳое, ки ба маълумоти воқеии омӯрӣ асоснок гардидааст дар ҳисоботи омӯрӣ барои минтақа ё давлат дар зинаи коркард қарор доранд ва мавҷуд набудани методологияи муайяни омӯрӣ дар самти қабули нишондиҳандаҳои маҷмӯӣ ва тарзи ҳисоби онҳо вобаста мебошад. Бинобар ин талаб карда мешавад, ки ҷамъоварии маълумот мувофиқ барои тамоми соҳаҳо ва навъҳои энергия сари вақт ҷамъоварӣ ва коркард гарданд.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон гарчанде соҳаи энергетика ҳамчун соҳаи афзалиятнокии иқтисодӣ муайян гардида бошад, лекин дар таркиби ҳисобот ва ҳуҷҷатгузориҳои омӯрӣ ҳамчун яке аз зерсоҳаҳои соҳаи саноат қойгир шудааст. Дар соҳаи комплекси энергетикӣ сӯзишворӣ қорхонаҳое, ки ба истеҳсолу тақсимот ва фурӯши энергияи барқ машғуланд, қорхонаҳои соҳаи энергетика шуморида мешаванд.

Истеҳсол ва таъмини неруи барқ ба тамоми соҳаҳои хоҷагии халқи мамлакат ва аҳоли асоси ғаёолияти соҳаи энергетикаи барқӣ ба ҳисоб меравад. Энергияи барқ яке аз маҳсулоте ба шумор меравад, ки раванди ғаёолияти соҳаҳои муҳталифи иқтисодӣ миллиро қоннок намуда, бо афзоиш ёфтани истеҳсолоти он ҳиссаи бахши воқеии иқтисодӣ дар таркиби маҷмӯи маҳсулоти саноатӣ ва дохилӣ (ММС ва ММД) низ афзоиш ёфта, ба рушди содирот ва рушди иқтисодии миллии тақони ҷиддӣ мебахшад.

Дар асоси гуфтаҳои боло, дар шароити афзоиши рушди истеъмоли неруи барқ, қабули қарори саривақтӣ барои ба роҳ мондани таҳлили фарогир ва боэътимоди раванди таъминот ва истеъмол ниҳоят зарур мебошад.

⁹ Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ». Душанбе, 21.12.2021

Ин раванд ба он алоқаманд аст, ки пеш аз ҳама, барои таҳқиқи вазъи самаранокии энергетикӣ маълумот роҷеъ ба таҳияи нишондиҳандаҳои асосӣ, ба истилоҳ индикаторҳо лозиманд, ки мутаносибан бидуни нишондодҳо оптимизатсияи самтҳои асосии он барои самаранокии неруи барқ ва ҳоказо ғайриимкон аст. Инчунин, барои гузаронидани таҳлил, андозагирӣ ва моделсозии омори мавҷуд мебошад, ки метавонад мушкilotи асосии соҳаи энергетикаро барои истифодаи самараноки он ва инчунин таҳияи нишондиҳандаҳои асосиро барои давраи гузариш ва таҳияи Консепсияи «самаранокии энергетикӣ»-ро ба воқеият баргараф наояд. Ғайр аз ин, мониторинг имконпазир аст, ба шарте, ки ҷамъоварии мунтазам, инчунин истифодаи маълумоти омори бозътимоди энергетикӣ анҷом дода шавад.

Умуман, ба андешаи мо, ба истилоҳ нишондиҳандаҳое, ки дар назар дошта шудаанд, ҳам барои кишвар ва ҳам барои пешбурди фаъолияти соҳибкорӣ сарчашмаи рушди устувор ба ҳисоб мераванд.

Инчунин нишондиҳандаҳои асосии муайян намудани самаранокии энергетикӣ, пеш аз ҳама ба нишондиҳандаҳои умумӣ, инчунин самаранокии энергетикӣ он дохил мешаванд, ки бояд ба шароити табиӣ - ҷуғрофӣ ва иҷтимоӣ-иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Осиёи Марказӣ мувофиқ бошанд. Минтақаи Осиёи Марказӣ барои мониторинг ва пешгӯии ин нишондиҳандаҳо ниёз дорад. Дар натиҷа нишондиҳандаҳои асосии зерин муайян карда шуданд, ки дар нақша-расм дода шудаанд (расми 1).

Расми 1. - Нишондиҳандаҳои омории самаранокии неруи барқ.

Аз тарафи муаллиф таҳия шудааст.

Нишондиҳандаҳо асосан барои банақшагирӣ ва пешгӯии як соҳаи мушаххас, таҳияи сиёсат дар самти мазкур ва ғайра заруранд. Инчунин барои арзёбии объективӣ нишон додани нишондиҳандаҳои умумӣ (афзоиши ММД ва ғайра) кифоя нест, онҳо бояд самаранокӣ, сарфаи захираҳо ва ҳифзи муҳити атрофро низ ба назар гиранд.

Ҳамин тавр, барои таҳлили рушди устувори иқтисодиёт чӣ барои як кишвари алоҳида ва чӣ барои минтақа ба андешаи мо омилҳои муҳталифи экологӣ, иқтисодӣ ва иҷтимоӣ интихоб карда мешаванд, ки метавонанд ба самтҳои асосии рушди кишвар мувофиқро ба инобат гиранд.

Барои арзёбии эътимоднокии нишондиҳандаҳои асосии самаранокии энергетикӣ танҳо муайян кардани нишондиҳандаҳои умумӣ, аз қабili афзоиши аҳоли, ММД ва ғайра, захираҳои энергетикӣ ва самаранокии он низ бояд ба инобат гирифта шаванд, ки метавонанд ба талаботи қонсгардонии сатҳи энергия, ҳаҷми эҳтиёҷоти иттилоот, инчунин эътимоднокии онро таъмин намоянд. Дар ҳамин асос нишондиҳандаҳои самаранокии неруи барқ барои кишварҳои минтақа бояд омӯхта шаванд. Бинобар ин дар ҷадвали зерин нишондиҳандаҳои самаранокиро барои кишварҳои Осиёи Марказӣ пешниҳод менамоем (**ҷадвали 1**).

Ҷадвали 1. - Нишондиҳандаҳои самараноки дар шароити кишварҳои Осиёи Марказӣ

Нишондиҳандаҳо	Қазоқистон	Ўзбекистон	Қирғизистон	Тоҷикистон	Туркменистон
Нишондиҳандаҳои умумӣ					
Ҳудуд, ҳаз.км ²	2 724, 902	448, 978	199, 951	143, 100	491, 210
Аҳоли, млн. нафар. (барои соли 2021)	19, 6	35, 6	7, 0	10, 0	6, 2
ММД, миллиард доллари ИМА/ ба сари аҳоли, доллари ИМА (барои соли 2021)	191/9744	69,2/1950	8,5/1214	8,7/870	45,2/7290
ЭНЕРГЕТИКАИ БАҶҚ					
Иқтидори неруи барқароршавандаи барқ, ГВт	2901	1844	3677	5325	0
Иқтидори умумии истгоҳҳои барқӣ, МВт	251011	12722	4020	5190	4000
Коркарди НБО, %	9	21	85	98	0
Саҳми неруи барқи бо ангишт истеҳсолшаванда бо % баҳогузори карда мешавад	72	4	13	2	0
САМАРАНОКИИ ЭНЕРГЕТИКӢ					
Камшавии шиддатнокии неруи барқ дар ММД	7,9	10	8,6	5	13,9
Таъмини фойданоки неруи барқ, ГВт – соат	81267	54081	12786	17137	20831
Талафот дар интиқол ва тақсироти неруи барқ (%)	6	9	21	16	14
Партовҳои диоксид ба эквивалент CO ₂ , млн.т	225	96	10	5	69

Таҳияи муаллиф бо таъя ба асноди зерин:

Энергетика ва рушди он дар Осиёи Марказӣ. Шарҳи омории соҳаи энергетикаи Қазоқистон, Қирғизистон, Тоҷикистон, Туркменистон ва Ўзбекистон. www.asiapacificenergy.org

Дар асоси ҷадвали 1 метавон хулоса кард, ки дар байни ҳамаи кишварҳои минтақаи Осиёи Марказӣ, Қазоқистон (191 миллиард доллар) ва Ўзбекистон (69,2 миллиард доллар) нишондиҳандаҳои аз ҳама баландтарин ММД доранд. Аз рӯи нишондиҳандаҳо ба ҳар сари аҳоли Қазоқистон (9744 доллар) ва Туркменистон (7280 доллар) аз ҳама пешсаф мебошанд, дар ҳоле ки Ҷумҳурии Тоҷикистон (8,7 миллиард доллар ММД/870 доллар ба сари як нафар) ва Қирғизистон (8,5 миллиард доллар ММД/1, 214 доллар ба сари ҳар як нафар) мавқеи аз ҳама пасттаринро доранд.

Минбаъд, яке аз нишондиҳандаҳои муҳимми самаранокии неруи барқ ин истеҳсоли неруи барқ ва истифодабарии самараноки он ба ҳисоб меравад. Иқтидори умумии неруи барқи

барқароршаванда дар Осиёи Марказӣ 13 747 гВт буда, Тоҷикистон дар минтақа пешсаф аст (5 325 гВт) ва иқтисодии умумии насбшуда дар минтақа бошад 276 943 мВт - ро ташкил медиҳад.

Тавре дар боло зикр гардид, яке аз принципҳои рушди самаранокии энергетикӣ аз истифодаи ҳадди аксари самараноки кам кардани шиддатнокии неруи барқ, таъминоти муфиди неруи барқ ва ҳадди камтарини талафот ва партови газӣ оксиди карбон вобаста аст, яъне ҳиссаи қувваи барқ, ки бо ангишт истеҳсол мешавад бояд зиёд набошад. Тавре аз ҷадвал дида мешавад, сатҳи истифодаи неруи барқ дар Тоҷикистон (98 фоиз) ва Қирғизистон (85 фоиз) баланд буда, пастрин нишондиҳандаҳо дар Қазоқистон (9 фоиз) ва Туркменистон (0 фоиз) мушоҳида мешавад. Бар асоси ин, партовҳои эквиваленти CO₂ дар Қазоқистон баландтарин (225 млн. тонна) мебошанд. Аз рӯйи талафоти интиқол ва паҳнкунӣ дар байни ҳамаи кишварҳои минтақаи Осиёи Марказӣ Қазоқистон (6%) ва Ўзбекистон (9%) пастрин ва Ҷумҳурии Тоҷикистон (16%) ва Қирғизистон аз ҳама бадтарин шароити талафот ва тақсими энергия (21%) - ро доранд.¹⁰

Аз ин лиҳоз, соҳаи энергетикаи барқӣ асоси рушди иқтисодии давлат ба шумор рафта, дар раванди фаъолият ва рушди худ бо дигар соҳаҳо ҳамкорӣ ва алоқамандии зич дорад. Ба соҳаи энергетикаи барқӣ бахшҳои истеҳсол, интиқол, тақсими энергияи барқ ва гармӣ, инчунин хизматрасониҳо дохил мегарданд. Барои истеҳсоли энергияи барқ ва гармӣ захираҳои меҳнатӣ, молӣ, энергетикӣ, молиявӣ ва обӣ истифода бурда мешаванд.

Дар асоси таҳлили методологӣ ва дигар сарчашмаҳои иттилоотӣ илмӣ оид ба масъалаи баррасишаванда, ба андешаи мо, мазмун ва шаклҳои ифодаи мафҳумҳои таҳқиқшавандаро чунин пешниҳод кардан мумкин аст: **самаранокии энергетикӣ**, ин дараҷаи ба истилоҳ таъсирест, ки ба намуди мушаххаси захираҳои энергетикӣ таъбиқ гардида, дар лаҳза ё давраи муайяни вақт дар истеъмоли онҳо, ки сарфаи энергияро ба назар мегирад; **сарфачӯии энергия** усули ба истилоҳ тадбирҳо оид ба кам кардани истеъмоли захираҳои энергетикӣ ҳангоми ташаккул додани нигоҳдории иқтисодӣ қаблӣ он, аз қабилӣ истеҳсолот, сифат, ҳаҷм ва дар мавриди меъёрҳои асосии **самаранокии энергия** - ин натиҷаи ба даст оварда бо сарфи қами захираҳои энергетикӣ ва ғайраҳо мебошад.¹¹

Ҳамин тариқ, омори энергетикӣ барои арзёбии самаранокии энергетикӣ, ки барои таҳияи нишондиҳандаҳои асосии он, оптимизатсияи самтҳои асосии он зарур аст, инчунин барои гузаронидани таҳлилҳо, андозагирӣ ва моделсозӣ, тарҷумаи мафҳумҳои «самаранокии энергия» аз мафҳумҳо ба воқеият муҳим мебошад.

Ҳамчунин, гузариш ба ҷомеаи каммасраф ногузир аст, ки дар он дар баробари истифодаи оқилонаи захираҳо рушди инноватсионии он, бо назардошти таҷдиди он ва истифодаи технологияҳои навро низ дар назар дорад. Самаранокии энергетикӣ асоси ташаккул ва рушди ҷомеа ва дар маҷмӯъ давлат ба ҳисоб меравад. Ҳамзамон яке аз ҷузъҳои он, ки амнияти энергетикӣ ва экологии он ном дорад - ин на танҳо сарфаи нерӯи барқ, балки таъмини самаравӣ оптималии экологӣ, иқтисодӣ ва иҷтимоӣ (хизматрасонӣ, сифати зиндагӣ, бароҳатии иҷтимоӣ ва ғайра) мебошад.

¹⁰ www.asiapacificenergy.org

¹¹ Тураева, М.Т. Ҷанбаҳои назариявӣ-методологӣ омӯзиши мафҳумҳои «Самаранокии энергия» ва «Сарфчӯии энергия» / Конфронси ҷумҳуриявӣ илмӣ амалӣ дар мавзӯи «Муаммоҳои ташаккулёбӣ ва рушди иқтисоди рақамӣ дар шароити муносири Ҷумҳурии Тоҷикистон» (18 уми ноябри соли 2022). Душанбе. Матбааи Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, 2022.- С.286.

Валиев Низомиддин Шаробудинович	Номзади илмҳои иқтисодӣ, сармутахассиси раёсати таълими ДДТТ. Суроға: 734061, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, кӯчаи Дехотӣ ½. Телефон: (+992) 944400666, Email: muki-88@mail.ru
Пулатова Шаҳноза Бахтиёровна	Номзади илмҳои иқтисодӣ, сармутахассиси раёсати таълими ДДТТ. Суроға: 734061, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, кӯчаи Дехотӣ ½. Телефон: (+992) 944400666, Email: muki-88@mail.ru
Саидов Назарали Рачабович	Сармутахассиси раёсати таълими ДДТТ. Суроға: 734061, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, кӯчаи Дехотӣ ½. Телефон: (+992) 944400666, Email: muki-88@mail.ru
Ғуломова Ҳочибиби Қурбоновна	Сармутахассиси раёсати таълими ДДТТ. Суроға: 734061, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, кӯчаи Дехотӣ ½. Телефон: (+992) 944400666, Email: muki-88@mail.ru

ТАҲЛИЛИ ИҚТИСОДИИ ТАЪСИРИ ОМИЛҲОИ АСОСӢ БА ФАЪОЛИЯТИ СОҲИБКОРИИ ХУРД ДАР САВДОИ ЧАКАНА

Назария ва амалияи таҳқиқотҳои иқтисодӣ, хусусан истифодаи тарзу услубҳои гуногуни амсиласозии алоқамандии нишондиҳандаҳои натиҷавиро бо таъсири омилҳои асосӣ талаб менамояд. Вобаста ба ин, усули амсиласозӣ дар чараёни таҳлили иқтисодӣ имкон медиҳад, ки пайвастиҳои нишондиҳандаи натиҷавии таҳқиқшаванда бо омилҳои бевосита таъсиррасонанда дар шакли мушаххаси муодилаҳои иқтисодӣ – риёзӣ истифода шаванд.

Омӯзиши адабиёти махсуси илмӣ – иқтисодӣ тасдиқ кардааст, ки яке аз услубҳои бозътимоду амиқи амалисозии вобастагии нишондиҳандаи натиҷавӣ бо омилҳои фаъолияти соҳибкории хурд дар шароити хоҷагидорӣ бозорӣ дар баҳши савдои чакана – ин таҳлили омилӣ детерминалӣ ё функционалӣ ба шумор меравад. Бо назардошти зарурати ҳалли чунин масъалаи муҳим ва бо мақсади муайян кардани таъсири омилҳои асосӣ дар раванди таҳлили иқтисодӣ – риёзии детерминалӣ одатан аз ду намуди алоқамандии коррелятсионӣ – дуомила ва бисёромила, ки аз ҳамдигар фарқ доранд, истифода менамоянд [7].

Муодилаи коррелятсионӣ дуомила ё чуфт маънои онро дорад, ки дар байни ду нишондиҳандаи фаъолияти иқтисодӣ дар сатҳи муайян алоқамандии бевосита вучуд доранд, ки якум омил буда, дувум нишондиҳандаи натиҷавӣ ба ҳисоб меравад.

Зимни истифодаи коррелятсияи бисёромила дар ҳақиқат пайвастиҳои нишондиҳандаи натиҷавии фаъолияти иқтисодӣ аз таъсири на танҳо як омил, балки якчанд омилҳои таъсиррасон вобаста аст.

Бо дарназардошти ҳамин хусусияти фарқкунандаи таҳлили вобастагии натиҷаи чамъбасти бо таъсири омилҳои андозашаванда дар шакли муодилаи регрессионӣ бисёромиларо ин тавр ифода карда метавонем:

$$Y_x = a + v_1x_1 + v_2x_2 + \dots + v_nx_n \quad (1), \quad \text{дар ин ҷо,}$$

Y_x – нишондиҳандаи чамъбасти; зариби a – аъзои озоди муодила;

$x_1, x_2, \dots, x_n$ – омилҳои мебошанд, ки чун бузургии доимӣ ба натиҷаи ниҳой таъсир мерасонанд;

$v_1, v_2, \dots, v_n$ – зарибҳои регрессионӣ, ки таъсири омилҳоро ба натиҷаи ниҳой бо тарзи мутлақ истифода мекунанд.

Ҳамин тариқ, истифодаи воқеии зарибҳои доимӣ ва ҳисоби саҳеҳи таъсири омилҳои иқтисодӣ бо истифодаи муодилаи риёзӣ номбаршуда имкон медиҳад, ки алоқамандии нишондиҳандаи натиҷавӣ ва таъсири омилҳо аз рӯи меъёри Фишер, нишондиҳандаи сатҳи ҳатогии миёнаи апромакситсионӣ ва бузургии зариби детерминатсия бо истифода аз техникаи ҳисоббарори замонавӣ (компютер) аниқ ҳисоб ва асоснок карда шавад.

Дар раванди таҳлили иқтисодӣ чун тартиботи эътирофшуда чор марҳилаи асоснок намудани ҳисобу китоби амсиласозии иқтисодӣ-риёзиро риоя намудан ва барои расидан ба мақсади гузошташуда вучуд дорад.

Дар марҳилаи аввали таҳқиқоти иқтисодӣ омилҳои асосие, ки ба нишондиҳандаи натиҷавӣ таъсир мерасонанд муайян кардан воқеан зарур мебошад, ки ба самти таҳлили коррелиатсионӣ мутобиқат мекунам.

Дар марҳилаи дувум, иттилооти иқтисодӣ ҷамъоварӣ, гурӯҳбандӣ, коркард ва аз назари мантиқӣ, саҳеҳӣ ва ҷавобгӯ будан ба талаботи ин гуна таҳқиқоти санҷидашуда, бояд мавриди таҳлили пешакӣ қарор гирад.

Дар марҳилаи сеюм, моҳияти хос ва алоқаи байни нишондиҳандаи натиҷавӣ ва омилҳои амсилабандӣ шуда, интиҳоб ва асоснокунии муодилаи иқтисодӣ – риёзӣ анҷом дода мешавад, ки тибқи иҷрои ин тартиботи ҳатмӣ моҳияти робитаи бевосита дар байни нишондиҳандаҳо возеҳу равшан гардида, сипас, бояд саҳеҳу аниқ ҳисоб карда шавад.

Дар марҳилаи чорум, ҳисоби нишондиҳандаҳои омилӣ бо ҳам алоқаманд дар ҷараёни таҳлили коррелиатсионӣ, аз ҷумла муодилаи иқтисодӣ-риёзӣ, зарии коррелиатсионӣ, зарии детерминатсионӣ, зарии чандирӣ, фоизи хатогии ҳисоби анҷомшуда ва ҳулосабардорӣ аз ҷамъбасти таҳлили ба анҷомрасида амалӣ мегардад.

Усули регрессионӣ ва коррелятсионӣ бо мақсади муайян намудани самтҳои фаъолияти соҳибкорӣ дар савдои чакана инчунин дурнамои рушди он гузаронида мешавад. Асоси ин таҳлилҳоро амсилаи риёзӣ иқтисодӣ ташкил медиҳад. Дар рафти интиҳоби омилҳо мо ба раванди ташаккули он диққат дода, ба сифати нишондиҳандаҳои таҳқиқшаванда дар фаъолияти соҳибкорӣ хурд дар савои чакана ҳаҷми гардиши чаканаи мол ва дигар нишондиҳандаҳоро истифода намудем.

Вазифаи таҳлилий сохтани модели математикӣ, сохтани модели инъикоскунандаи вобастагии оморӣ аз гурӯҳи асосии омилҳо ба ҳисоб меравад [3].

Ба сифати омилҳои натиҷадиҳанда дар раванди гузаронидани таҳлили коррелятсионӣ ва регрессионӣ нишондиҳандаҳои зерин интиҳоб шудаанд:

Y1 – Ҳаҷми гардиши чаканаи мол дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, млн. сомонӣ

Y2 – Ҳаҷми гардиши чаканаи мол ба ҳар сар аҳоли, ҳазор сомонӣ

Ба сифати омилҳои таъсиррасонанда ба натиҷаи ҷамъбасти (Y1) рушди фаъолияти субъектҳои соҳибкорӣ хурд дар савдои чакана нишондиҳандаҳои зерин интиҳоб гардидааст:

X1 – Шумораи аҳолии Тоҷикистон дар охири сол, млн. нафар

X2 – Даромадҳои пулии аҳоли, млн. сомонӣ

X3 – Истеҳсоли маҳсулоти саноатии ватанӣ, млн. сомонӣ

X4 – Истеҳсолоти маҳсулоти кишоварзии ватанӣ, млн сомонӣ

X5 – Бузургии миёнаи музди меҳнати ҳармоҳаи як корманд, сомонӣ

X6 – Воридоти молҳо аз хориҷӣ кишвар, млн сомонӣ

Дар ҷадвали 1 нишондиҳандаҳои зарурӣ оиди гузаронидани таҳлили коррелятсионӣ ва регрессионӣ пешниҳод гардидааст. Давраҳои таҳлилшаванда солҳои 2010 то 2020 – ро дар бар мегирад. Дар асоси нишондиҳандаҳо матритсаи таҳлили бисёрмилиаи коррелятсионӣ тартиб дода мешавад.

Ҷадвали 1. Тамоюли тағйирёбии омилҳои асосӣ (X1 то X6) ва таъсири онҳо ба ҳаҷми гардиши чаканаи мол (Y) дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, солҳои 2010-2020 [4; 5]

Омилҳо		Солҳо										
		2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020
Y1	Ҳаҷми гардиши чаканаи мол, млн. сомонӣ	8000,8	10545,8	12222,6	14520,5	15493,3	16361,0	17342,6	18435,2	20479,7	24702,2	28509,0
X1	Шумораи аҳолии Тоҷикистон дар охири сол, млн. нафар	7621,2	7807,2	7987,4	8161,1	8352,0	8551,2	8742,8	8931,2	9126,6	9316,8	9442,1
X2	Даромадҳои пулии аҳоли, млн. сомонӣ	13256,0	16190,9	20161,2	22346,2	24196,5	25569,8	31373,1	34638,4	41083,9	52994,4	56729,1
X3	Истеҳсоли маҳсулоти саноатии ватанӣ, млн. сомонӣ	8253	7862	9504	9952	10535	12196	15090	20029	23894	32437	38224
X4	Истеҳсолоти маҳсулоти кишоварзии ватанӣ, млн сомонӣ	15694,7	17150,6	18925,4	20358,5	21197,3	21862,8	23008,3	24576,0	26370,4	28933,2	31459,0
X5	Бузургии миёнаи музди меҳнати ҳармоҳаи як корманд, сомонӣ	354,4	442,2	555,3	694,9	816,3	878,9	962,2	1144,2	1233,8	1323,4	1514,5
X6	Воридоти молҳо аз хориҷӣ кишвар, млн доллари ИМА	2656,9	3206,0	3778,4	4045,4	4297,4	3435,6	3031,2	2774,9	3151,0	3349,3	3543,3
	Воридоти молҳо аз хориҷӣ кишвар, млн сомонӣ	26648,7 1	33021,8 0	38917,5 2	41667,6 2	44263,22	35386,6 8	31221,3 6	28581,4 7	32455,3	34497,7 9	36495,9 9

Дар ҷараёни амсиласозии иқтисодӣ – риёзӣ аз усулҳои хос ҳамчун воситаҳои тадқиқот истифода шудааст, ки таҳлили коррелятсионӣ ва регрессионӣ, инчунин натиҷаҳои онҳо ҷадвалию графикӣ барои пешниҳоди натиҷаи тадқиқот нишон дода шудаанд. Коркарди маълумоти ибтидоӣ бо истифодаи барномаҳои стандартӣ MS Excel амалӣ гардид, ки сатҳи саҳеҳии таҳқиқотро таъмин кард.

Барои сохтани модели бисёрмилиаи регрессионӣ бояд ба таври пешакӣ аломатҳои омилӣ дар модел интихоб карда шаванд. Бо ин мақсад матритсаи зарбҳои ҷуфти коррелятсияро меёбем (ҷадвали 2).

Ҷадвали 2. Матритсаи зарбҳои ҷуфти коррелятсионӣ

	Y	X1	X2	X3	X4	X5	X6
Y	1						
X1	0,9674545	1					
X2	0,9837442	0,9617891	1				
X3	0,9533508	0,9136124	0,9840154	1			
X4	0,9956839	0,9822401	0,9889117	0,9585094	1		
X5	0,9781229	0,9951640	0,9662881	0,9267274	0,9899632	1	
X6	0,1013420	-0,0333473	-0,0146384	-0,0950321	0,0473812	0,0009437	1

Дар сатри якуми матритсаи зарбҳои оварда шудаанд R_{yx} , ки зичии алоқамандии аломати натиҷавиро бо ҳар як аломати омилӣ нишон медиҳанд

Дар асоси истифодаи натиҷаҳои таҳлили коррелятсионӣ регрессионӣ исбот гардидааст, ки ба рушди ҳаҷми гардиши чаканаи мол дар Ҷумҳурии Тоҷикистон омилҳои зерин: тағйирёбии шумораи аҳоли (X_1), даромадҳои пулии аҳоли (X_2), ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти саноатӣ (X_3), истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ (X_4) ва воридоти молҳо (X_5) таъсири бештар мерасонанд.

Ҷадвали 3. Натиҷаи ҳисоби муодилаҳои регрессионӣ ва таъсири омилҳои асосӣ ба ҳаҷми гардиши чаканаи мол тавассути истифодаи барномаи стандартӣ компютерӣ

№P/T	Алоқамандии муодилаҳо	R	R ²	Меъриғии R ²	Ҷои нуксонҳои ҳисоб, %	Мушоҳида
Ҳисоби 1 (хулосаи X_1)	$Y = -63364,48 + 9,396 X_1$	0,96	0,93	0,92	1,66	11
Ҳисоби 2 (хулосаи X_2)	$Y = -15769,53 + 2,759 X_1 + 0,296 X_2$	0,98	0,97	0,96	1,10	11
Ҳисоби 3 (хулосаи X_3)	$Y = -7100,26 + 1,450 X_1 + 0,477 X_2 - 0,177 X_3$	0,98	0,97	0,96	1,12	11
Ҳисоби 4 (хулосаи X_4)	$Y = 11589,56 + 4,271 X_1 + 0,055 X_2 - 0,128 X_3 + 1,867 X_4$	0,99	0,99	0,99	0,48	11
Ҳисоби 5 (хулосаи X_5)	$Y = 22428,17 + 0,369 X_1 + 0,140 X_2 - 0,021 X_3 + 2,458 X_4 - 9,451 X_5$	0,99	0,99	0,99	0,49	11
Ҳисоби 6 (хулосаи X_6)	$Y = 9369,870 + 2,396 X_1 + 0,081 X_2 - 0,115 X_3 + 2,638 X_4 + 8,188 X_5 - 0,033 X_6$	0,99	0,99	0,99	0,54	11

Вариантҳои гуногуни ҳисобро муқоиса намуда, модели иқтисодӣ риёзии шакли зерин таҳия, асоснок ва пешниҳод шудааст:

$$Y = 9369,870 + 2,396 X_1 + 0,081 X_2 - 0,115 X_3 + 2,638 X_4 + 8,188 X_5 - 0,033 X_6 \quad (2)$$

Мо аҳамияти ин моделро дар сатҳи аҳамияти 0,01 месанҷем. Фарзияи зерин пешкаш мекунем:

$$H_0: \text{ модели регрессионӣ муҳим нест } (H_0: A_1 = A_2 = \dots = A_p = 0)$$

$$H_1: \text{ модели регрессионӣ муҳим аст } (H_1: \text{ на камтар аз як } A_i \neq 0 \text{ i аз 1 то p тағир меёбад}).$$

Гипотезаи нолиро бо тағйирёбии тасодуфӣ месанҷем F, ки тақсими Фишера-Снедекорро доро мебошад.

$$\text{меёбем } F_{\text{набл}} = 138.44, F_{\text{крит}}(0.01; 6; 3) = 27.91$$

Азбаски $F_{набл} > F_{крит}(0.01; 6; 3)$ аст, гипотезаи манфиро рад мекунем, Гипотезаи рағбат ба эътибор гирифта мешавад, яъне модели регрессионӣ дуруст аст.

Дар заминаи истифодаи ҳисобу китобҳои дурусту дақиқ ва истифодаи усули амсиласозии иқтисодӣ – риёзӣ тавассути барномаи компютери MS Excel муодилаи регрессионии шакли чамъбасти $Y = 9369,870 + 2,396X_1 + 0,081X_2 - 0,115X_3 + 2,638X_4 + 8,188X_5 - 0,033X_6$ имконият фароҳам омад, ки таъсири омилҳои асосӣ (6 - то) дар раванди таҳқиқоти мазкур ҷой дошта хулосагирӣ анҷом дода шавад. Натиҷаи ниҳони ҳисоби таъсири омилҳои асосӣ тавассути татбиқи амалии услуби саҳеҳи ҳисоби муодилаи регрессионии бисёромӣ гувоҳӣ дод, ки зарии коррелятсионӣ $R = 0,998$ буда, зарии детерминатсионӣ, яъне $R^2 = 0,996$ баробар мебошад, ки сатҳи баланди вобастагии натиҷаи ҳисоби нишондиҳандаи чамъбасти – Y зери таъсири мусбат ва манфии шаш омили асосӣ ошкор карда шуд.

Ба ҳамин монанд, модели иқтисодӣ ва математикиро барои пешгӯии ҳаҷми гардиши чаканаи мол барои ҳар нафар аҳоли таҳия ва пешниҳод намоем.

Ба сифати омилҳои натиҷадиҳанда дар раванди гузаронидани таҳлили коррелятсионӣ ва регрессионӣ нишондиҳандаҳои зерин интихоб шудаанд:

Y_2 – Ҳаҷми гардиши чаканаи мол ба ҳар нафар аҳоли, ҳазор сомонӣ

Ба сифати омилҳои таъсиррасонанда ба рушди фаъолияти соҳибкории хурд дар савдои чакана нишондиҳандаҳои зерин интихоб гардидааст:

X_1 – Шумораи аҳолии Тоҷикистон дар охири сол, млн. нафар

X_2 – Даромадҳои пулии аҳоли ба ҳар нафар аҳоли, сомонӣ

X_3 – Истеҳсоли маҳсулоти саноатии ватанӣ ба ҳар нафар аҳоли, сомонӣ

X_4 – Истеҳсолоти маҳсулоти кишоварзии ватанӣ ба ҳар нафар аҳоли, сомонӣ

X_5 – Бузургии миёнаи музди меҳнати ҳармоҳаи як корманд, сомонӣ

X_6 – Воридоти молҳо аз хориҷӣ кишвар ба ҳар нафар аҳоли, сомонӣ

Дар ин маврид, мо аз ду шакли муодилаи иқтисодӣ-риёзӣ:

$$Y_x = a + vx \quad (3)$$

$$Y_x = a + v_1x_1 + v_2x_2 + \dots + v_nx_n \quad (4) \quad \text{истифода намудем.}$$

Ҷадвали 4. Тамоюли тағйирёбии омилҳои асосӣ (X_1 то X_5) ва таъсири онҳо ба ҳаҷми гардиши чаканаи мол ба ҳар нафар аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон (Y), солҳои 2010-2020 [5]

Солҳо	Гардиши чаканаи мол ба ҳар сар аҳоли, сомонӣ	Шумораи аҳолии Тоҷикистон дар охири сол, млн. нафар	Даромадҳои пулии аҳоли ба ҳар сар аҳоли, сомонӣ	Истеҳсоли маҳсулоти саноатии ватанӣ ба ҳар сар аҳоли, сомонӣ	Истеҳсолоти маҳсулоти кишоварзии ватанӣ ба ҳар сар аҳоли, сомонӣ	Бузургии миёнаи музди меҳнати ҳармоҳаи як корманд, сомонӣ	Воридоти молҳо аз хориҷӣ кишвар ба ҳар сар аҳоли, сомонӣ
	Y	X_1	X_2	X_3	X_4	X_5	X_6
2010	1049,7	7621,2	1739,3	1082,9	2059,3	354,4	3594,7
2011	1350,8	7807,2	2073,8	1007,0	2196,7	442,2	4233,3
2012	1530,2	7987,4	2524,1	1189,9	2369,4	555,3	4871,9
2013	1779,2	8161,1	2738,1	1219,4	2494,6	694,9	5108,8
2014	1855,0	8352,0	2897,1	1261,4	2538,0	816,3	5273,6
2015	1913,3	8551,2	2990,2	1426,2	2556,7	878,9	4140,6
2016	1983,6	8742,8	3588,4	1726,0	2631,7	962,2	3574,1
2017	2064,1	8931,2	3878,3	2242,6	2751,7	1144,2	3203,3
2018	2243,9	9126,6	4501,5	2618,0	2889,4	1233,8	3553,5
2019	2651,3	9316,8	5688,0	3481,5	3015,5	1323,4	3697,7
2020	3019,3	9442,1	6008,1	4048,2	3331,8	1514,5	3862,5

Тавре аз динамикаи рақамҳои Агентии омили Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки кулли нишондиҳандаҳои иқтисодӣ дар давраи солҳои 2010-2020 бо ҳисоби сомонӣ ба ҳар як нафар аҳоли - чун нишондиҳандаҳои нисбӣ бо нархҳои қиёсшавандаи соли 2020, ҳисоб карда шудаанд, дида

мешавад, таъсири шаш омили дар боло зикршуда ба нишондиҳандаи натиҷавӣ- ҳаҷми гардиши чаканаи мол мебошад.

Ҷадвали 5. Матритсаи коэффисиентҳои ҳамгирӣ

	Y	X1	X2	X3	X4	X5	X6
Y	1						
X1	0,959681	1					
X2	0,975269	0,96264	1				
X3	0,931237	0,909973	0,978531	1			
X4	0,993297	0,968174	0,975941	0,939211	1		
X5	0,971485	0,995161	0,966719	0,923146	0,982834	1	
X6	-0,26976	-0,45642	-0,4064	-0,47742	-0,31053	-0,42345	1

Натиҷаи ҳалли муодилаҳои номбаршуда тариқи ҳисоби стандартӣ ҳисоб бо хусусияти ҳар як нишондиҳандаи дар боло зикршуда ба таври зерин (ҷадвали 6) нишон медиҳем.

Ҷадвали 6. Варианти 1. Вобастагии нишондиҳандаҳои иқтисодии ҷамъбасти (y) аз таъсири омили вақт (x) тибқи истифодаи муодилаи $y = ax + b$

	Номгуи нишондиҳандаҳои иқтисодии натиҷавӣ	Натиҷаи муодилаи ростхатта	Бузургии зарби вобастагии натиҷа (y) ва омили вақт (x)
Y	Ҳаҷми умумии гардиши савдои чакана (Y) ва вобастагии он аз омили вақт (X)	$y = 162,63x + 973,34$	$R^2 = 0,9322$
X1	Теъдоди аҳолии Тоҷикистон дар охири сол, ҳазор нафар	$y = 186,29x + 7431,3$	$R^2 = 0,9992$
X2	Бузургии даромадҳои пулии аҳоли ба ҳар нафар аҳоли, сомонӣ	$y = 406,41x + 1073,1$	$R^2 = 0,9307$
X3	Ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти саноатӣ ба ҳар нафар аҳоли, сомонӣ	$y = 286,54x + 217,38$	$R^2 = 0,834$
X4	Ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ ба ҳар нафар аҳоли, сомонӣ	$y = 107,32x + 1977,4$	$R^2 = 0,9484$
X5	Бузургии музди миёнаи кормандон, моҳ/сомонӣ	$y = 112,78x + 225,17$	$R^2 = 0,9941$
X6	Воридоти молҳо аз хориҷи кишвар ба ҳар сар аҳоли, сомонӣ	$y = -93,355x + 4661,4$	$R^2 = 0,1971$

Ҳамаи ин ҳисобҳои бевосита роҷуи варианти 2 (ҳаҷми нишондиҳандаҳо аз рӯи бузургии онҳо ба ҳар нафар аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон, бо нархҳои қиёсшавандаи соли 2020) ва варианти 1-ро (аз ҳаҷми мутлақи нишондиҳандаҳои мазкур бо ҳисоби млн. сомонӣ дар як сол дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, солҳои 2010-2020) ба таври муқоисавӣ пешниҳод намудем.

Дар ҷараёни амсиласозии иқтисодӣ – риёзӣ аз усулҳои хос ҳамчун воситаҳои тадқиқот истифода намудем, ки таҳлили коррелятсионӣ ва регрессионӣ, инчунин натиҷаҳои онҳо барои пешниҳоди натиҷаи тадқиқот нишон дода шудаанд. Коркарди маълумоти ибтидоӣ бо истифодаи барномаҳои стандартӣ MS Excel амалӣ гардид, ки сатҳи саҳеҳии таҳқиқотро таъмин кард.

Ҷадвали 7. Натиҷаи ҳисоби муодилаҳои регрессионӣ ва таъсири омилҳои асосӣ ба ҳаҷми гардиши чаканаи мол ба ҳар нафар аҳоли

Алоқамандии муодила	R	R2	Меъёри R2	Фоидаи нуқсон ҳисоб, %	Мушоҳида
$Y = -3657,585 + 0,251X1 + 0,125X2 - 0,037X3 + 1,255X4 - 0,479X5 + 0,056X6$	0,99	0,99	0,98	0,77	11

Вариантҳои гуногуни ҳисобро муқоиса намуда, модели иқтисодӣ риёзии намуди зеринро пешниҳод намудем:

$$Y = -3657,585 + 0,251X1 + 0,125X2 - 0,037X3 + 1,255X4 - 0,479X5 + 0,056X6 \quad (5)$$

Ҳамин тариқ натиҷаҳои бадастомада тибқи ҳалли модели иқтисодӣ риёзии тавассути барномаи стандартӣ компютерӣ зикршуда нишон медиҳанд, ки зарби коррелятсионӣ ба 0,998,

зариби детерминатсионӣ (R2) ба 0,980 баробар мебошанд, ки аз вобастагии баланди робитаи байни ҳаҷми гардиши чаканаи мол ба ҳар нафар аҳоли ва омилҳои интихобшуда ғувоҳӣ медиҳанд. Дар ин маврид, саҳеҳии ҳисобҳо ва амалӣ намудани пешгӯӣ барои давраи дарозмуддат таъмин ва асоснок карда шудааст.

АДАБИЁТ

1. Абдуллоева Н. Предпринимательство: тенденции и перспективы развития в условиях углубления интеграционных процессов. - Душанбе: Мир полиграфии, 2005. - 127с.
2. Аминов Ф.И. Развитие и государственное регулирование торгового предпринимательства: на примере розничной торговли Республики Таджикистан // Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата экономических наук.- Душанбе,-2011.- 23с.
3. Годин А.М. Статистика. Учебник, 3-ое изд. – М., 2007. - 459 с.
4. Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи “Дурнамои нишондиҳандаҳои рушди илтимоию иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2020-2022”// ш. Душанбе аз 31.07.2019 №367
5. Омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон (Наشري расмӣ): Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон – Душанбе 2019. – С. 197-227.
6. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат, мухтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олӣ, ҚВД КТН “Шарқи озод” –и Дастгоҳи иҷроияи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, 2012.-42 с, 2018.-46с, 2019.-47с.
7. Савицкая Г.В. Анализ эффективности и рисков предпринимательской деятельности: методологические аспекты. - М.: ИНФРА-М, 2010. - 272 с.
8. Валиев Н.Ш. Таҳлили вазъи муосир ва тамоюли рушди соҳибкории хурд дар савдои чакана // Паёми Тоҷикистон ва ҷаҳони имрӯзи Маркази тадқиқоти стратегияи назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иқтисодӣ:. Душанбе 2020, № 2 (60) – С. 80 -90.
9. Хабибов С.Х., Эшов Д.К. Малое предпринимательство. – Душанбе: Ирфон, 2006. – 130с.
10. Шаропов Ф.Р. Соҳибкории тичоратӣ ва стратегияи рушди он дар Тоҷикистон.- Душанбе: Ирфон, 2007.-115с

Нидоев Н.Ф.	доктор илмҳои иқтисодӣ, профессори кафедраи фаъолияти гумрукии Донишгоҳи давлатии тижорати Тоҷикистон, Тел.: (+992) 900 14 88 88. E-mail nozimjon. nidoev@mail.ru.
Ҳикматов С.И.	номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсенти кафедраи фаъолияти гумрукии Донишгоҳи давлатии тижорати Тоҷикистон, Тел.: (+992) 900 14 88 88. E-mail nozimjon. nidoev@mail.ru.
Буриев Л.Ҷ.	номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсенти кафедраи фаъолияти гумрукии Донишгоҳи давлатии тижорати Тоҷикистон, Тел.: (+992) 900 14 88 88. E-mail nozimjon. nidoev@mail.ru.

ТАКМИЛИ СИЁСАТИ КАДРӢ ДАР МАҚОМОТИ ГУМРУК - АСОСИ БЕҲТАР ШУДАНИ ХИЗМАТРАСОНИҲОИ ТИҶОРАТӢ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Дар Барномаи миёнамуҳлати рушди мақомоти гумруки Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2020 - 2024, ки бо Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 1 ноябри соли 2019, таҳти №537 тасдиқ карда шудааст, вазифа ва самтҳои асосии рушди мақомоти гумруки Ҷумҳурии Тоҷикистонро бо дар назар доштани таъсири танзими гумрукӣ ҳамчун васоити танзими давлатии фаъолияти савдои хориҷӣ ва беҳтар гардидани хизматрасониҳои тижоратӣ ба раванди ҳамгироии иқтисодӣ милли дар фазои иқтисодӣ байналмилалӣ муайян менамояд.

Дар ин чода, расидан ба ҳадафҳо ва вазифаҳои ба зиммаи мақомоти гумрук вогузоршуда тавассути мақсаднок амалисозии сиёсати кадрӣ ва ба роҳ мондани беҳтаршавии хизматрасониҳои тижоратӣ дар амал татбиқ карда мешавад. Дар замони муосир самтҳои асосии такмили кор бо кадрҳо дар Хадамоти гумруки назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон мутобиқи Барномаи миёнамуҳлати рушди мақомоти гумруки Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2020 - 2024 чунин сурат мегиранд [1, сах. 4, 26-27]:

- интихоб ва ҷобачогузори кадрҳо ва такмили кор бо кадрҳо;
- таъмини сатҳи зарурии касбии шахсони мансабдори мақомоти гумрук;
- риояи талаботи қонунгузори Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соҳаи муқовимат бо коррупсия дар мақомоти гумрук;
- такмили идоракунии ҳайати кадрӣ мақомоти гумрук ва баланд бардоштани сифати ташаққули ҳайати он;
- такмили системаи рушди тахассуси шахсони мансабдори мақомоти гумрук ва баланд бардоштани сатҳи касбияту салоҳиятнокии онҳо;
- такмили заминаҳои таълимию методӣ ва илмӣ Донишқадаи такмили ихтисоси Хадамоти гумруки назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон бо дар назар доштани тавсияҳои Созмони умумиҷаҳонии гумрукӣ;
- баланд бардоштани сатҳи маърифати ҳуқуқӣ ва фарҳангии шахсони мансабдори мақомоти гумрук тавассути бонизом ва мақсаднок ба роҳ мондани корҳои таълимию методӣ;
- такмили сиёсати кадрӣ дар Хадамоти гумруки назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамчун меҳвари асосии беҳтар гардидани хизматрасониҳои тижоратӣ дар ҷумҳурӣ.

Дар ин самт, ҳоло Ҷумҳурии Тоҷикистон яққоя бо шарикони тижоратӣ, иқтисодӣ ва сармоягузорӣ таъсири ҳудро дар марҳилаҳои нави рушди иқтисоди ҷаҳонӣ расонида, вазифаҳои муҳимтарини ҳудро барои нигоҳ доштани суръати устувори афзоиши иқтисодӣ, таъмини диверсификатсия ва рақобатпазирии иқтисодӣ милли иҷро менамояд.

Бо вучуди ин, Ҷумҳурии Тоҷикистон ба модели нави ҷалби сармоягузориҳо ва технологияҳои ҳозиразамони баҳши воқеии иқтисодӣ ниёз дошта, ба низоми молиявии ташаққулдиҳандаи захираҳо ва сиёсати шугли пурмаҳсули аҳоли, ки афзоиши босуръати истеҳсоли саноатӣ ва кишоварзиро фароҳам оварда, барои баромадан ба бозорҳои нави содиротӣ таъмин менамояд, равона аст.

Ҳадафҳои стратегии танзим намудани муносибатҳои иҷтимоӣ ва иқтисодӣ ва тақмили сиёсати кадрӣ дар мақомоти гумрук бо дарназардошти беҳтар шудани хизматрасониҳои тичоратӣ дар “Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030” ва “Барномаи миёнамуҳлати рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2016-2020” ба рушди инсон ва зиндагонии шоистаи ӯ равона шуда, мақсаду вазифаҳои ҷумҳурӣ дар он мушаххасу воқеъбинона ифода ва афзалиятҳои асосии рушди кишвар (таъмини амнияти озуқаворӣ ва дастрасӣ ба ғизои хушсифат, истиқлолияти энергетикӣ, раҳой аз бунбасти коммуникатсионӣ ва ба кишвари транзитӣ табдил додани кишвар) дар давраи дарозмуҳлат пешниҳод гардидаанд [2; 8].

Дар ҳақиқат, Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон фаъолияти худро дар самти ноил шудан ба ҳадафҳои дар Стратегияи миллии рушд пешбинигардида, ба ҳалли масъалаҳои иҷтимоӣ ва иқтисодӣ, аз ҷумла тақвияти иқтисодии истеҳсолии мамлакат ва нерӯи инсонӣ, беҳбудии вазъи бозори меҳнат тавассути ҳалли масъалаҳои тақмили сиёсати кадрӣ бо беҳтар шудани хизматрасониҳои тичоратӣ баҳри беҳтар гардонидани сатҳи сифати зиндагии аҳоли, кӯшишҳо ба харҷ медиҳад. Ҳоло дар Ҷумҳурии Тоҷикистон аз аҳолии дар иқтисодиёт машғулбуда дар соли 2021 аз рӯи шаклҳои моликият дар муассисаҳои давлатӣ - 20,1 фоиз, хусусӣ – 70,1 фоиз, коллективӣ – 8,9 фоиз, омехта бо иштироки хориҷӣ – 0,2 фоиз, омехта бе иштироки хориҷӣ – 0,7 фоизро ташкил медиҳанд [6, сах. 82-83].

Дар робита ба ин, дар Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ» аз 23 декабри соли 2022 чунин қайд карда шудааст: “Дар соли 2022 маблағи имтиёзҳои андозиву гумрукии истифодагардида зиёда аз 12 миллиард сомони ро ташкил медиҳад. Аз ҷумла, аз ҳисоби паст ва бекор кардани меъёрҳои 5 намуи андоз зиёда аз 1,5 миллиард сомонӣ ҳамчун дастгирӣ дар ихтиёри субъектҳои соҳибкорӣ боқӣ мемонад. Дар натиҷа, соли 2022 шумораи субъектҳои соҳибкорӣ ба 339 ҳазор расид, ки нисбат ба соли 2018 беш аз 76 ҳазор зиёд мебошад. Қобили зикр аст, ки то соли 2025 дар Ҷумҳурии Тоҷикистон татбиқи беш аз 200 лоиҳаи сармоягузори давлатӣ пешбинӣ гардида, танҳо ба бахши воқеӣ ва инфрасохтор зиёда аз 82 миллиард сомонӣ сармоягузорӣ карда мешавад” [7].

Аз тарафи дигар, сиёсати кадрӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон дар мақомоти гумрук беҳтар шудани хизматрасониҳои тичоратиро тақозо намуда, дар мамлакат дар се бахши мавҷудбудаи бозори меҳнати ба ҳиссаҳои баробар тақсимкардашудаи шуғли расмӣ, шуғли ғайрирасмӣ ва муҳоҷирати меҳнатиро пайваستا дар давраи дарозмуҳлат ташаккул хоҳад дод.

Мафҳуми шуғли пурмахсул дар асоси талаботи “Конвенсияи Созмони байналмилалӣ меҳнат дар бораи мусоидат ба шуғл ва ҳифз аз бекорӣ” ва “Конвенсияи байналмилалӣ оид ба ҳимояи ҳуқуқи ҳамаи муҳоҷирони меҳнатӣ ва аъзои оилаи онҳо” муайян, таҳлил ва пешниҳод шуда, он масъалаҳои рушди иқтисодӣ ва паст кардани сатҳи камбизоатӣ ва ҳифзи манфиату ҳуқуқҳои кормандонро чун омилҳои муҳим дар роҳи баланд бардоштани сифати зиндагии аҳоли дар бар мегирад. Ин Конвенсияҳои байналмилалӣ аз ҷониби Ҷумҳурии Тоҷикистон бо қарорҳои Маҷлиси намояндагони Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 28 ноябри соли 2001 ба тавсиб расонида шудаанд [4].

Мутобиқи “Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030” шумораи аҳолии қобили меҳнат дар соли 2030 ба 6,8 млн. нафар расида, шумораи аҳолии ба шуғл машғулбуда, то 70 фоизи аҳолии қобили меҳнат зиёд ме гардад. Бо таҷдиди сохтори бахши воқеӣ ба иқтисодиёт алоқаманд бошад, аз рӯи сенарияи индустриалӣ ва индустриалӣ-иноватсионӣ, ҳиссаи аҳолии дар соҳаи хизматрасонӣ машғулбуда аз 27,6 фоиз то 60 фоиз, дар саноат аз 3,3 фоиз то 15-20 фоиз афзоиш ёфта, шуғли расмӣ шумораи умумии аҳолии машғулбуда дар Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 40 фоиз то 70 фоиз афзоиш хоҳад ёфт [8, стр. 67-68].

Таъмини шуғли пурмахсул дар Ҳадамоти гумруки назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон мутобиқи Дастурамал “Оид ба тартиби интиҳоби мутахассисон ба Ҳадамоти гумруки назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон», ки бо фармоиши Сардори Ҳадамоти гумруки назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 30 март соли 2007, таҳти № 66 тасдиқ шудааст, ба роҳ монда шудааст. Дастурамали мазкур тартиби фаъолияти шахсони мансабдорро доир ба интиҳоби мутахассисон барои ҳадамоти гумрук ва воҳидҳои сохтори он барои ишғол намудани мансабе, ки ба он рутбаи махсус пешбинӣ гардидааст, муайян менамояд [3]. Дар ин самт, интиҳоби мутахассисон яке аз самтҳои фаъолияти вазифавӣ кормандони мансабдори ваколатдор доир ба пурра намудани Ҳадамоти гумруки назди

Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ва воҳидҳои сохтории он ва таъмин намудани мавҷудияти шароити мусоид бо кормандон мебошад.

Бар зами ин, мутобиқи банди 10-и моддаи 483 Кодекси гумруки Ҷумҳурии Тоҷикистон барои амалӣ намудани талаботи таҳассусӣ барои ҳайати хурд миёна ва калони роҳбарикунандаи ҳадамоти гумрук «Низомнома дар бораи талаботи таҳассусӣ нисбати кормандони мақомоти гумрук» дар асоси фармоиши Сардори Ҳадамоти гумруки назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 06 апрели соли 2007, № 72-ф тасдиқ карда шудааст, ки он ба шахсоне, ки дар ҳадамоти гумрук вазифаҳоро ишғол намудаанд, мувофиқан талаботи таҳассусӣ муқаррар карда шудаанд [5].

Бо ин мақсад, барои таъмин намудани мақомоти гумрук бо мутахассисони техникӣ дар вазифаҳое, ки номгӯи онҳоро мақоми ваколатдори гумрук муайян менамояд, кормандоне қабул карда мешаванд, ки дорои маълумоти олӣ ё миёнаи касбии махсус бошанд.

Ҳамзамон бо ин, талаботи таҳассусӣ нисбати кормандоне, ки аз дигар сохторҳои низомигардонидашуда ва мақомоти ҳифзи ҳуқуқ ба мақомоти гумрук мегузаранд, рутбаи ҳарбӣ ё махсус, маълумоти зарурӣ, собиқаи корӣ, унвони илмӣ онҳо, ба назар гирифта мешаванд.

Такмили сиёсати кадрӣ ва самтҳои муҳими институтсионалии афзоиш бояд чунин афзалиятҳоро дар соҳаҳои иқтисодиёти воқеию рушди бозори шуғли меҳнат бо дарназардошти такмили мақомоти гумрук баҳри беҳтар шудани хизматрасониҳои тичоратӣ дар ҷумҳурӣ дар бар гиранд:

- барномаҳои мақсадноки минтақавии мусоидат ба шуғл ва барномаҳои самарабахши кутохмуҳлат, баҳусус барои ҷавонон ва занон;
- мусоидат ба ташкил намудани ҷойҳои кории пурмахсул бо мақсади ташкил намудани бозори меҳнати рақобатпазири дохилӣ;
- ташаккули низоми миллии мусоидат ба афзоиши ҳосилнокии меҳнат ва инкишофи инфрасохтори бозори меҳнат;
- рушди барномаҳои муҳоҷирати меҳнатии қонунӣ ва аз нигоҳи иҷтимоӣ ҳифзшуда ва таъсис додани низоми тайёрии пешакии муҳоҷирони меҳнатӣ ва аъзоёни оилаҳои онҳо;
- ташаккул додани муҳити рақобатпазир, аз ҷумла дар инкишофи муассисаҳои таълимӣ ва рушди низоми маълумоти техникӣ ва муҳандисӣ.

Ҳамин тариқ, такмили сиёсати кадрӣ дар баҳши воқеии иқтисодиёт ва мақомоти гумрук барои беҳтар шудани хизматрасониҳои тичоратӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ва амалисозии тадбирҳои пешбинишуда оид ба мувозинати шумора ва сифати аҳолии қобили меҳнат ва ба ҷойҳои корӣ таъмин гардидани шумораи аҳолии бекор таъсири мусбат хоҳад расонд.

Адабиёт:

1. Барномаи миёнамуҳлати рушди мақомоти гумруки Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2020 – 2024. Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 1 ноябри соли 2019, №537.- Душанбе: КВД «Матбаа»-и Ҳадамоти гумруки назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон, Н. Ҳувайдуллоев 33 а. - 146 саҳ.
2. Барномаи миёнамуҳлати рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2016-2020. Қарори Маҷлиси намояндагони Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 28 декабри 2016, №678.- Душанбе: ҶДММ «Контраст», кӯчаи Н.Мухаммад, 28, - 153 саҳ;
3. Дастурамал «Оид ба тартиби интиҳоби мутахассисон ба Ҳадамоти гумруки назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон». Фармоиши Сардори Ҳадамоти гумруки назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 30 марти соли 2007, № 66.
4. Конвенсияи Созмони байналмилалӣ меҳнат дар бораи мусоидат ба шуғл ва ҳифз аз бекорӣ; Конвенсияи байналмилалӣ оид ба ҳимояи ҳуқуқи ҳамаи муҳоҷирони меҳнатӣ ва аъзои оилаи онҳо. Қатъномаи Ассамблеяи Генералии Созмони Милалӣ Муттаҳид 45/158 аз 18 декабри соли 1990.
5. Низомнома дар бораи «Талаботи таҳассусӣ нисбати кормандони мақомоти гумрук». Фармоиши Сардори Ҳадамоти гумруки назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 06 апрели соли 2007, № 72 - ф.
6. Омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон – 2022 (нашри расмӣ). Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон-Душанбе: ҶДММ «ЭР-граф», 2022. - 414 саҳ.

7. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, 23 декабри соли 2022 «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ» <http://president.tj/node/29823>.

8. Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030. Қарори Маҷлиси намояндагони Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 1 декабри соли 2016, №636.- Душанбе, 2016.- 104 саҳ.

АСОСҲОИ НАЗАРИЯВӢ ВА ПРИНЦИПҲОИ АСОСИИ ТАШКИЛИ НАЗОРАТИ ГУМРУКИИ МОЛУ ВОСИТАҲОИ НАҚЛИЁТ

Бояд қайд намуд, ки барои самаранок амалӣ гардонидани сиёсати гумрукӣ омӯзиши мафҳум принцип ва самтҳои асосии назорати гумрукии молу воситаҳои нақлиёт хело муҳим буда, бо роҳҳои афзалиятнок ҳимоя намудани манфиатҳои миллӣ аз дуруст истифода намудани принципҳои назорати гумрукӣ вобастагии амақ дорад. Яке аз олими русс Петров И. А. дар яке аз тадқиқотҳои худ вобаста ба назорати гумрукӣ чунин мешуморад, ки назорати гумрукиро, ҳамчун самти асосии назорати давлатӣ эътироф намуда, бояд системаи назорати гумруки, ҳамчун ниҳоди алоҳидаи давлатӣ фаъолият намояд. Лекин, Морозова О.В., дар рисолаи номзодии худ, назорати гумрукиро, ҳамчун комплекси ягона эътироф намуда, чунин мешурад, ки барои самаранокии назорати гумрукӣ бояд бояд ба таври асоснок принципҳои интиқоли молу воситаҳои нақлиёт аз ҷониби кормандони мақомот гумрук ва иштирокчиёни фаъолияти иқтисодии хориҷа ба таври катъӣ риоя карда шавад.

Вобаста ба мафҳуми асосии назорати гумрукӣ ақидаҳои гуногун ба тари назаррас ҷой надоранд, ва дар тамоми қонунгузориҳои соҳаи фаъолияти гумрукӣ дар доираи мамлакатҳои пасошӯравӣ чунин мафҳум истифода мешавад: назорати гумруки мамӯи ҷорабиниҳое мебошад, ки аз ҷониби шахсони мансабдори мақомоти гумрук бо мақсади таъмини риояи қонунгузории гумрукӣ амалӣ карда мешавад.

Ба ақидаи мо шарҳи мафҳум хело сода ва пурра инъикоскунанда намебошад, барои он, ки ҳангоми назорати гумрукӣ боз дигар намуди назорати давлати вобаста ба намуди мол амалӣ карда мшавад мешаванд.

Дар ҳақиқат принципҳои назорати гумруки яке аз омилҳои асосии таъмини риояи қонунгузори махсуб меёбад. Ва дар таҷриба чунин принципҳои интиқол, ва назорати гумрукии молу воситаҳои нақлиёт истифода бурда мешаванд, вобаста ба ин масъала мо андешаҳои пешниҳод намудаи Морозова О.В - ро дастгирӣ менамоем, дар ҳақиқат агар принципҳои молу воситаҳои нақлиёт дуруст риоя шаванд, он гоҳ гузаронидани назорати гумрукӣ ба таври соддакардашуда мегузарад.

Мувофиқи қонунгузории гумрукии Ҷумҳурии Тоҷикистон чунин принципҳои интиқоли молу воситаҳои нақлиёт муқаррар карда шудааст¹²:

- Интиқоли мол (аз ҷумла асёр ва сарватҳои асёрӣ) ва воситаҳои нақлиёт аз сарҳади гумрукии Ҷумҳурии Тоҷикистон;
- Риояи мамнӯиат ва маҳдудиятҳои ҳангоми интиқоли мол ва воситаҳои нақлиёт аз сарҳади гумрукӣ;
- Расмиёти гумрукӣ ва назорати гумрукӣ;
- Истифодабарӣ ва ихтиёрдорӣ мол ва воситаҳои нақлиёт.

Акнун ба таҳлили проинсипҳои номбар карда шуда мегуарем:

➤ Интиқоли мол (аз ҷумла асёр ва сарватҳои асёрӣ) ва воситаҳои нақлиёт аз сарҳади гумрукии Ҷумҳурии Тоҷикистон:

Ҳамаи шахсон барои интиқоли мол ва воситаҳои нақлиёт аз сарҳади гумрукӣ, ба истиснои ҳолатҳои пешбининамудаи қонунгузории гумрукӣ, дигар санадҳои меъёрии ҳукукии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва санадҳои ҳукукии байналмилалӣ эътирофнамудаи Ҷумҳурии Тоҷикистон, тибқи тартиби муқаррарнамудаи қонунгузории гумрукӣ ҳукуки баробар доранд.

Мол ва воситаҳои нақлиёт аз сарҳади гумрукии Ҷумҳурии Тоҷикистон бо тартиби муқаррарнамудаи қонунгузории гумрукӣ интиқол дода мешаванд.

Тартиби интиқоли асёри Ҷумҳурии Тоҷикистон, қоғазҳои киматноки бо асёри Ҷумҳурии Тоҷикистон ифодаёфта, асёри хориҷӣ ва сарватҳои асёрии дигар тибқи қонунгузории гумрукӣ ва санадҳои меъёрии ҳукукии Ҷумҳурии Тоҷикистон танзим мегардад.

• Риояи мамнӯиат ва маҳдудиятҳои ҳангоми интиқоли мол ва воситаҳои нақлиёт аз сарҳади гумрукӣ:

Дар асоси принципи мазкур моле, ки воридоташ ба қаламрави гумрукии Ҷумҳурии Тоҷикистон тибқи санадҳои меъёрии ҳукукии Ҷумҳурии Тоҷикистон манъ карда шудааст, аз ҷониби мақомоти гумрук боздошта шуда, нисбати онҳо тадбирҳои пешбининамудаи қонунгузории Ҷумҳурии

¹²Кодекси гумрукии Ҷумҳурии Тоҷикистон. Душанбе: «ХГҲТ», 415 саҳ.

Тоҷикистон татбиқ мегарданд. Агар дар қонунгузории гумрукӣ ва дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон тартиби дигаре пешбинӣ нашуда бошад, чунин мол бояд бетаъхир аз қаламрави гумрукии Ҷумҳурии Тоҷикистон бароварда шавад. Ин молро интиқолдиҳанда мебарорад. Ҳангоми набудани имконоти баровардан ё фавран набаровардан ин мол бояд дар анбори ниғаҳдории муваққатӣ ё маҳали дигаре, ки минтақаҳои назорати гумрукӣ мебошанд ҷойгир карда шавад. Мӯҳлати ниҳии ниғаҳдории чунин мол 3 шабонарӯз муайян карда шудааст, агар мувофиқи санадҳои меъёрии ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон нисбати моли алоҳида мӯҳлати дигаре муқаррар нашуда бошад. Моли мазкур ҳангоми ба охир расидани ин мӯҳлат мувофиқи қонунгузории гумрукӣ ихтиёрдорӣ карда мешавад.

Дар дигар ҳолат моле, ки воридоти он ба қаламрави гумрукии Ҷумҳурии Тоҷикистон маҳдуд карда шудааст (ва дар ҳолатҳои пешбиниамудаи қонунгузории гумрукӣ аз ҷониби мақомоти гумрук иҷозат дода мешавад), бо риояи талабот ва шартҳои муқаррарнамудаи санадҳои меъёрии ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва санадҳои ҳуқуқии байналмилалӣ эътирофнамудаи Ҷумҳурии Тоҷикистон барои воридот иҷозат дода мешавад.

Моле, ки содироташ аз қаламрави гумрукии Ҷумҳурии Тоҷикистон манъ аст, бояд аслан содир карда нашавад.

Моле, ки содироташ аз қаламрави гумрукии Ҷумҳурии Тоҷикистон маҳдуд карда шудааст, бо риояи талабот ва шартҳои муқаррарнамудаи санадҳои меъёрии ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва санадҳои ҳуқуқии байналмилалӣ эътирофнамудаи Ҷумҳурии Тоҷикистон барои содирот иҷозат дода мешавад.

Ҳарочоти декларантҳо, интиқолдиҳандагон ё шахсони алоҳида вобаста ба риояи мамнӯият ва маҳдудиятҳо барои воридоти мол ба қаламрави гумрукии Ҷумҳурии Тоҷикистон ё содироти он аз ин қаламрав мувофиқи қонунгузории гумрукӣ аз ҷониби мақомоти гумрук ҷуброн карда намешавад.

- Расмиеҳои гумрукӣ ва назорати гумрукӣ

Дар соси ин принцип, ҳамаи мол ва воситаҳои нақлиёт, ки аз сарҳади гумрукии Ҷумҳурии Тоҷикистон интиқол дода мешаванд, тибқи тартиб ва шартҳои муайяннамуда бояд ҳатман мавриди барасмиятдорӣ ва назорати гумрукӣ қарор гиранд.

Ҳангоми амалӣ намудани расмиеҳо ва назорати гумрукӣ мақомоти гумрук ва шахсони мансабдори онҳо ҳуқуқ надоранд талабот ва маҳдудиятҳоеро муқаррар намоянд, ки дар санадҳои меъёрии ҳуқуқии гумрук ва ё дигар санадҳои қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон пешбинӣ нашудаанд.

- Истифодабарӣ ва ихтиёрдорӣ мол ва воситаҳои нақлиёт.

Принсипи мазкур чунин ҳолатҳоро муайян менамояд: ҳеҷ кас ба истифодабарӣ ва ихтиёрдорӣ мол ва воситаҳои нақлиёт то замони иҷозати мақомоти гумрук ҳуқуқ надорад, ба истиснои тартиб ва шартҳои, ки қонунгузории гумрукӣ муқаррар намудааст.

Баъди иҷозати мол ва воситаҳои нақлиёт истифодабарӣ ва ихтиёрдорӣ онҳо тибқи низоми арзгардидаи гумрукӣ анҷом дода мешавад.

- Ёҳдадорӣ оид ба татбиқи амалиёти гумрукӣ барои иҷозати мол:

Агар қонунгузории гумрукӣ тартиби дигаре муқаррар накарда бошад, ёҳдадорӣ оид ба татбиқи амалиёти гумрукиро барои иҷозати мол инҳо ба зимма мегиранд:

1. агар мол аз сарҳади гумрукӣ тибқи аҳди фаъолияти иқтисодии хориҷӣ аз ҷониби шахси ватанӣ басташуда интиқол дода шавад - шахси ватание, ки чунин аҳдро бастааст ё аз номи ӯ ё бо супориши ӯ аҳд ба имзо расидааст;

2. агар мол аз сарҳади гумрукӣ бе бастанӣ аҳд аз ҷониби шахси ватанӣ интиқол дода шавад - шахсе, ки дар қаламрави Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳуқуқи соҳибӣ ё ҳуқуқи истифодабарии молро дорад;

3. шахсони дигаре, ки тибқи қонунгузории граждании Ҷумҳурии Тоҷикистон ва (ё) қонунгузории гумрукӣ бо моли тахти назорати гумрукӣ қарордошта барои иҷрои амали дорӣ аҳамияти ҳуқуқӣ аз номи худ ба сифати дахлдор баромад карда метавонанд.

• Кафолатҳо барои илрои пурраи ёҳдадорӣ дар асоси талаботи қонунгузории гумрукии Љумҳурии Тоҷикистон.

Доир ба кафолатҳо ин принцип чунин шартҳоро муқарар менамояд:

Дар ҳолатҳои пешбиниамудаи қонунгузории гумрукӣ ва дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон нисбати мол мақомоти гумрук ҳуқуқ доранд аз шахси кафолатдиҳанда иҷрои ёҳдадорӣро мувофиқи муқаррароти қонунгузории гумрукӣ, аз ҷумла ҷиҳати пардохти бочҳои гумрукӣ ва андоз дар асоси қонунгузории гумрукӣ талаб намоянд.¹³

¹³Рачабов Р.К. Организация таможенного контроля товаров и транспортных средств. Душанбе: Ирфон – 2003.

Омӯзиши меъёрҳои асосии назорати гумруки далели он аст, ки пеш аз риояи принципҳои назорати гумрукии молу воситаҳои нақлиёт, риояи принципҳои интиқоли молу востихаи нақлиёт ба ақидаи мо ҳамчун самти калидӣ дар раванди интиқоли молу воститаҳои нақлиёт ва гузаронидани назорати гумруки ба шумор меравад.

Адабиётҳо

1. Кодекси гумруки Ҷумҳурии Тоҷикистон. Душанбе: «ХГҲҚТ», 415 саҳ.
2. Таможенное право России: (конспект лекции в схемах). /Редактор-составитель Д.И. Платонов - М.: Приор, 1999.
3. Раҷабов Р.К. Организация таможенного контроля товаров и транспортных средств. Душанбе: Ирфон – 2003.
4. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи самтҳои сиёсати дохилӣ ва хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон». ш.Душанбе: Шарқи озода, 26 декабри соли 2018 –саҳ 48.
5. Раҷабов Р.К., Ҳикматов С.И., Ҷабборов А.И., Раҷабова Н.Р. Ташкили назорати гумрукии мол ва воситаҳои нақлиёт. Дастури таълимӣ. -Душанбе: ДДТТ «Тоҷир», 2018. саҳ.236
6. Нидоев П.Ф., А.С.Орипов., Х.Ғ.Шоҳназарӣ. Ташкили назорати гумрукии мол ва воситаҳои нақлиёт (Васоититаълимӣ-методӣ) - Душанбе: «Ирфон», 2012, саҳ 200.
7. Нидоев П.Ф., Шоҳназарӣ Х.Ғ., Мамадамонов У.М. Танзими тарифи гумрукии ФИБ (Васоити таълимӣ-методӣ) Душанбе: «Ирфон», 2013, саҳ 177.

Кодири Мино	магистри соли дуҷуми ихтисоси 250104 молия ва қарзи ДДТТ
Назаров Ҳайдаршоҳ	магистри соли дуҷуми ихтисоси 260202 –менечменти ДДТТ
Раҷабов Меҳроҷ.	магистри соли дуҷуми ихтисоси 260202 –менечменти ДДТТ

МОҲИЯТ ВА ЗАРУРИЯТИ МЕНЕЧМЕНТИ МОЛИЯВӢ

Менеҷмент яке аз қисмҳои муҳими идоракунии ба шумор меравад ва ин пай дар пай санҷидани фармонҳои Ҳукумат, қонунҳо ва қарорҳои ташкилотҳои роҳбарикунанда, иҷрои нақшаи ба зимма доштаи шахсони ҳуқуқӣ мебошад, ки барои пешгирии интизомвайронкунииҳо ва ё ба даст овардани даромади муфӣ (беасос) гузаронида мешавад.

Менеҷменти молиявӣ- ин менеҷменти маблағҳои пулӣ мебошад, ва аз ин рӯ ин намуди менеҷмент нисбати дигар намудҳои менеҷмент дар ҳамаи соҳаҳои истеҳсолоти ҷамъиятӣ доирад ва дар ҳамаи соҳаҳои истеҳсоли ва ташкилоту муассисаҳои буҷетӣ гузаронда мешавад.

Менеҷменти молиявӣ- ин менеҷменти иҷроӣ қонунҳо аз тарафи органҳои давлатӣ ва муассисаҳои махсусгардонидашуда мебошад, ки аз болои ҷаҳолияти ҳамаи субъектҳои иқтисодӣ бо усулҳои махсус гузаронида мешавад.¹⁴

Системаи менеҷменти молиявӣ аз чунин элементҳо иборат мебошад:

1. субъекти менеҷментӣ (мақомоти менеҷментӣ);
2. объекти менеҷментӣ (субъекти ҳазинадорие, ки он менеҷмент карда мешавад);
3. предмети менеҷмент;
4. принципҳои менеҷмент;
5. усулҳои менеҷмент;
6. техника ва технологияи менеҷмент;
7. ҷараёни менеҷмент;
8. ҷамъоварӣ ва қароркардимаълумотҳои ибтидоӣ барои амалӣ гардонидани менеҷмент;
9. натиҷаи менеҷмент ва ҳароҷотҳо барои амалӣ гардонидани менеҷмент;
10. қабули қарорҳо оиди натиҷаҳои менеҷмент.

Менеҷменти молиявиро мақомоти Ҳокимиятҳо ва Идораҳои давлатӣ, мақомоти ҳокимияти маҳаллӣ, агентии менеҷменти давлатии молиявӣ ва мубориза бо коррупсияи назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон, Вазорати молия, Ҳазинадории марказӣ ва шӯъбаҳои он, мақомоти молиявии ҳокимиятҳои маҳаллӣ, моликони асосӣ ва моликони дигар мегузаронанд.

Барои иҷроӣ вазифаҳои ба зиммаи гузошташуда, мақомоти менеҷменти молиявӣ ҳуқуқ доранд, ки тафтишот ва санҷишҳо доир ба самарабахш истифода бурдани маблағҳо ва менеҷменти амволи давлатиро дар ҳамаи мақомотҳои давлатӣ, ташкилоту муассисаҳо ва қорхонаҳои давлатӣ ташкил намоянд. Вақолатҳои менеҷменти молиявӣ нисбат ба мақомоти ҳокимияти давлатӣ дар маҳаллаҳо, шахсони воқеӣ ва ҳуқуқӣ новобаста ба шакли моликият, агар онҳо маблағҳо аз буҷети давлатӣ гирифта бошанд, ба воситаи суратҳисобҳо гузаронида бошанд ва ё истифода бурда бошанд, моликияти давлатиро истифода бурда бошанд, менеҷменти молиявӣ ташкил ва гузаронида мешавад. Тафтишот на зиёда аз як маротиба дар ду сол ва санҷишҳои мавҷуда мӯтобиқи нақшаи солонаи тасдиқгардида дар маҳалли ҷойгиршавии объекти тафтишшаванда, дар асоси фармони роҳбарияти мақомоти менеҷменти молиявӣ, дар бораи гузаронидани тафтишот ё санҷиш сар карда ва ба анҷом расонида мешавад.

Предмети менеҷментро фонди музди меҳнат, ҳосилнокии меҳнат, шумораи қорғарон, воситаҳои асосӣ, қарзҳо, фондҳои иқтисодии ҳавасмандгардонӣ, ғайрида ва даромад, ҳиссаҷудокунииҳо аз буҷет ташкил медиҳанд.

¹⁴Оймахмадов Г.Н. Менеҷменти молиявӣ Душанбе 2005. Саҳ 97

Менечменти молиявӣ дар асоси принципҳои қонуниятҳо, ҳаққоният, мустақиллият ва ошкорбаёнӣ ба роҳ монда мешавад. Менечменти молиявӣ ба стандартҳои корҳои менечментӣ тафтишотӣ, ки дар ташкилоту муассисаҳои байналмилалӣ истифода бурда мешаванд, ташкил ва гузаронда мешаванд.

Усулҳои менечменти молиявӣ дар қонунгузориҳои менечменти молиявӣ муайян карда шудааст ва ин қонунҳо бояд аз ҷониби субъектҳои менечментӣ риоя карда шаванд.

Роҳбарони объектҳои тафтишшаванда вазифадор мебошанд, ки барои ҷаъолияти тафтишгарон, ки тафтиш ё санҷиш мегузаронанд, шароити дуруст мусоид фароҳам оваранд ва барои онҳо бино, воситаҳои алоқа, компютер ҷудо кунанд ва иҷрои ин корҳоро вобаста ба қонунгузориҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон таъмин намоянд.

Ҷараёни менечмент – ин ҷаъолияти субъектҳои менечментӣ мебошад, ки барои ноил гаштан ба мақсадҳои самаранок равона карда мешаванд.

Ҳамаи мақомоти ҷумҳуриявӣ ва маҳаллии ҳокимияти давлатӣ ва идорақуний, Бонки Миллӣ, қорхонаю муассисаҳо ва ташкилотҳои давлатӣ, инчунин дигар шахсони воқеию ҳуқуқӣ вазифадоранд, ки вобаста ба дарҳости мақомоти менечменти молиявӣ оид ба тафтишоту санҷишҳои гузаронидашуда иттилооти заруриро пешниҳод намоянд.

Бонкҳои тиҷоратӣ вазифадоранд, ки дар хусуси ҳаракати маблағҳои пулии давлатӣ, тавасути ҳисобномаҳои мизочон, сарфи назар аз шакли молиякиташон, ба мақомоти менечментӣ иттилооти зарурӣ пешниҳод намоянд.

Ҳангоми гузаронидани тафтишоту санҷишҳо, мақомоти менечменти молиявӣ аз қорхонаҳо, муассисаҳо, ташкилотҳо, бонкҳо тибқи қонун иттилоот ва нусхаи ҳуҷҷатҳои заруриро мегиранд. Ҳамаи шахсони воқеӣ ва ҳуқуқӣ вазифадоранд тасдиқи ҳуҷҷатҳои амалиётҳои “гузаронидашуда”, маълумотномаҳо ва нусхаҳои оид ба ин амалиётҳо ва ҳисобҳо ба органҳои менечментӣ пешниҳод намоянд. Рад намудан ва саркашии шахсони мансабдор ва алоҳидаи мақомотҳои дар боло зикргардида, қорхонаҳо, муассисаҳо ва ташкилотҳо аз пешниҳоди саривақтии иттилоот ё ҳуҷҷатҳои зарурӣ ба дарҳости мақомоти менечмент, ҳамчунин дидаю доништа пешниҳод намудани иттилооти бардуруғ, мутобиқи қонунгузориҳои ҷумҳурий боиси ба ҷавобгарӣ кашидани роҳбарони қорхонаҳо, муассисаҳо мегардад. Тафтишҳои комплексӣ ва санҷишҳои мавзӯӣ мутобиқи нақшаҳои тасдиқгардида, дар мавқеи ҷойгиршавии объекти тафтишшаванда ташкил ва ба анҷом расонда мешаванд. Оид ба натиҷаҳои тафтиш ва санҷишҳои гузаронидашуда санад (акт) таҳия мегардад, ки дар он асос, мақсад, мавзӯ, объекти тафтишшаванда, номгуӣ ҳуҷҷатҳои омӯхташуда, номгуӣ ҳуҷҷатҳои дастраснагардида, маълумот оид ба норасоӣҳо, зиён ва инчунин тавсияҳо оид ба андешидани тадбирҳои баҳри рафъи камбудииҳои ошкоргардида дарҷ карда мешаванд.

Дар сурати ошкор намудани дуздӣ маблағҳо ё молу мулки давлатӣ, ҳангоми гузаронидани тафтиш ё санҷиш, инчунин дигар пешниҳодҳои ҷиноятӣ ва суистифода, дар давоми панҷрӯзи пас аз баррасии онҳо, маводи тафтиш ё санҷиш ҷиҳати баррасии минбаъда ва қабули қарорҳо нисбати онҳо ба мақомоти прокуратура ирсол карда мешаванд.¹⁵

Пешниҳодот ва нишондодҳои хаттии менечменти молиявӣ бояд дар мӯҳлатҳои дар он зикргардида ва ё агар ин мӯҳлатҳо зикр нашуда бошанд, он гоҳ дар давоми 20 – рӯз бояд камбудииҳои нишондодашуда ислоҳ карда шаванд. Ташкилот ва муассисаҳое, ки нишондодҳои хаттӣ гирифтаанд, бояд оиди тадбирҳои андешидашуда ҷиҳати рафъи камбудииҳои дар онҳо зикргардида иттилоот диҳанд.

Ҳангоми иҷро накардан ё иҷрои номатлуби пешниҳодот ва нишондодҳои менечментӣ дар ин бора мувофиқи тартиби муқаррарнамудаи қонунгузорӣ, барои андешидани ҷораҳои дахлдор ба мақомоти прокуратура иттилооти лозимӣ фириствода мешаванд.

Бозхонд, ворид намудани тағйирот ва бекор кардани пешниҳодот, нишондодҳои хаттӣ аз ҷониби роҳбарияти мақомоти менечменти молиявӣ анҷом дода мешаванд.

Бо мақсади ҷуброни зиёни ба давлат расонидашуда, ки дар ҷараёни тафтиш ё санҷиш объекти тафтишшаванда ошкор карда мешаванд, қормандони мақомоти менечменти молиявӣ ҳуқуқ доранд, ки тавассути шахсони сеюм (мақомоти молиявии бонк ё дигар муассисаҳои молиявӣ қарзӣ) огоҳнома (фармоиш) ирсол намоянд ва қорхона, муассиса ва

¹⁵Оймахмадов Г.Н. Менечменти молиявӣ Душанбе 2005. Саҳ 105

ташкilotро вазифадор намоянд, ки пардохти мустақими маблағи дахлдорро дар мўҳлати на дертар аз 30 рӯз пас аз гирифтани огоҳнома ба бучети дахлдор пардохт намоянд.

Ҳамин тавр, менеҷменти молиявӣ – ин натавон тафтиши дуруст бурдани ҳуҷҷатҳои молиявӣ, риояи қонунгузориҳои ҳоҷагидорӣ молиявӣ ва муайян намудани қонуншиканиҳои системаи молиявӣ, бонкӣ, балки идораи рафти молиявӣ ва ба воситаи он, баланд бардоштани иқтисодиёти мамлакат мебошад.

Барои амалӣ гардонидани менеҷменти молиявӣ мақомотҳои махсуси менеҷменткунанда тартиб дода мешавад, ки бо мутахассисони баланддараҷа пурра таъмин карда шудаанд. Ҳуқуқ, салоҳият, масъулият ва вобастагии онҳо қатъӣ ба низом дароварда шудааст, ҳатто бо тартиби қонунгузорӣ.

Менеҷменти молиявӣ ҳамчун қисми асосии менеҷмент, бо алоқамандии истифодабарии мафҳумҳои арзишӣ, дорои соҳаи муайяни қабул ва самти мувофиқи мақсаднок мебошад. Объекти менеҷменти молиявӣ равандҳои пулӣ, тақсимкунӣ ҳангоми тартибдиҳии истифодабарии захираҳои молиявӣ, алаҳусус дар шакли фонди воситаҳои пулӣ, дар тамоми дараҷа (мақом) ва соҳаҳои ҳоҷагии халқ мебошад.

Чунин нишондиҳандаҳо, ҳамчун предмети менеҷмент баромад мекунад, даромад, фонди, андоз аз арзиши иловашуда, арзиши аслий, даромаднокӣ, хароҷотҳо, ҳиссаҷудокуниҳо ба мақсадҳо ва фондҳои гуногун ва ғайра. Ин нишондиҳандаҳо характери синтетикӣ доранд, аз ин лиҳоз менеҷмент аз болои иҷроиш, ҷараён (динамика) ва тамоюли онҳо тамоми тарафҳои фаълиятҳои истеҳсолӣ, ҳоҷагӣ ва тижоратии муассисаҳо, ташкилотҳо, ҷамъиятҳо ва механизми алоқамандии молиро қарзиро пурра дар бар мегирад.

Менеҷмент на фақат аз болои ташкилот ва муассисаҳои сузфаъолият, балки аз болои ташкилот ва муассисаҳои фаъолияти миёна ва хуб дошта низ гузаронидан ҷоиз аст.

Менеҷменти молиявӣ чунин санҷишҳо: риоя кардан ба қонунҳои иқтисодии талаб карда шуда, бартарини таносуби тақсим ва аз нав тақсимкунии арзиши маҷмӯи маҳсулоти дохилӣ ва даромади миллӣ; тартибдиҳӣ ва иҷроиш бучет (менеҷменти бучетӣ); вазъияти молиявӣ ва самаранокӣ истифодабарии захираҳои меҳнатӣ, масолеҳӣ ва молиявӣ ташкилотҳо, муассисаҳо, муассисаҳои бучетӣ, менеҷменти андозӣ ва дигар самтҳо дар бар мегирад.

Дар назди менеҷменти молиявӣ чунин масъалаҳо гузошта шудаанд: ёр расонидан ба баробарқунонии талабот ба захираҳои молиявӣ ва ҳаҷми даромадҳои пулӣ ва фондҳои ҳоҷагии халқ; таъмини саривақт ва пурраи иҷроиш ӯҳдадорӣ молиявӣ дар назди бучети давлатӣ буда; ошкор кардани захираҳои дохили истеҳсолии рушди захираҳои молиявӣ, аз ҷумла аз рӯи паस्तкунии арзиши аслий ва баландбардории даромаднокӣ; ёр расонидан ба дуруст ба роҳ мондани хароҷоти нархҳои маҳсулотӣ, захираҳои пулӣ ва баҳисобгирӣ ҳисобҳои муҳосибӣ дар ташкилотҳо, муассисаҳо ташкилотҳои бучетӣ; таъмин ва риояи қонунгузорӣ ва санадҳои меъёрий, аз ҷумла дар соҳаи андозгузори ташкилотҳои дорои шаклҳои гуногун ташкилии ҳуқуқӣ ; ёр расонидан ба натиҷаи баланди фаъолияти беруни иқтисодии ташкилотҳо, аз ҷумла тавассути амалиётҳои асбобӣ ва ғайра. ¹⁶

Менеҷменти молиявӣ дар асоси заминаҳои ҳуқуқӣ ва низомии ҷенақҳои системаи мақомотҳои давлатӣ ва мақомотҳои идораи маҳаллӣ, аз ҷумла мақомотҳои менеҷментии иҷтимоӣ ҳангоми иштирок дар ташкилотҳои ҷамъиятӣ, коллективони меҳнатӣ ва шаҳрвандон амалӣ гардонидани мешавад. Мафҳуми менеҷменти молиявӣ дар он ифода меёбад, ки дар вақти гузаронидани он;

аввал – риояи интизоми ҳуқуқии ҷоришуда дар рафти фаъолияти мақомотҳои ҳокимияти давлатӣ ва маҳаллӣ, ташкилотҳо, корхонаҳо, муассисаҳо;

дуюм – асоснокӣ иқтисодӣ ва таъсирбахшии амалиётҳои мутаассир, мувофиқати онҳо бо вазифаҳои давлату ташкилотҳои муниципалӣ. Ҳамин тавр он ҳамчун роҳи муҳими таъмини қонуният ва мақсаднокӣ фаъолияти молиявӣ гузаронидашуда хизмат мекунад.

Талаботи риояи қонунгузорӣ дар фаъолияти ташкил, тақсим ва истифодабарии фондҳои пулӣ давлат ва ҳамаи мақомотҳои он асоси конституционӣ дорад: Давлат ва ҳамаи мақомоти он, шахсони мансабдор, шаҳрвандон ва иттиҳодияҳои онҳо вазифадоранд

¹⁶Оймахмадов Г.Н. Менеҷменти молиявӣ Душанбе 2005. саҳ 105

Конститутсия ва қонунҳои ҷумҳуриро риоя ва иҷро намоянд.(Сарқонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон, боби 1, моддаи 10)

Хуллас, менеҷменти молиявӣ – ин менеҷмент аз болои таъсироти қонунгузорӣ ва мақсаднокӣ дар соҳаи ташкил, тақсим ва истифодаи фондҳои маблағҳои пулии давлат ва ташкилотҳои мунисипалӣ бо мақсади таъсирбахшии инкишофи иқтисодӣ – иҷтимоии кишвар ва минтақаҳои он мебошад. Менеҷменти молиявӣ ба ҳамаи институтҳои молиявӣ-ҳуқуқӣ хос мебошад. Аз ин сабаб, ғайр аз ченакҳои умумии ҳуқуқӣ -молиявӣ, танзими пурраи ташкил ва низоми бурдани менеҷменти молиявӣ, ченакҳои дигарро ҳам дорост, ки ҳислати он дар институтҳои молиявӣ-ҳуқуқӣ ва қонунгузориҳои вобастакардашудаи мувофиқ пешбинӣ карда шудааст. (мисол, дар кодекси андоз, қонун дар бораи буҷет ва ғайра)

Дар натиҷаи амалӣ гардонидани мақсадҳои менеҷменти молиявӣ, интизоми молиявӣ мустақкам гардонида мешавад, ки як тарафи қонунро ифода мекунад. Интизоми молиявӣ – ин риояи аниқи навиштаҷотҳои тартибдодашуда ва тартиби ташкил, тақсим ва истифодабарии фондҳои пулии давлат, мақомотҳои иҷроия, ташкилотҳо, корхонаҳо ва муассисаҳо мебошад. Талаботи интизоми молиявӣнатанҳо дар ташкилот, корхона ва муассисаҳо, балки дар мақомотҳои ҳукуматҳои давлатӣ, маҳаллӣ ва ӯҳдадорҳои хусусии онҳо низ паҳн карда мешавад.

Бо вучуди ин объекти менеҷменти молиявӣ бо тафтиши танҳо воситаҳои пулӣ маҳдуд нест. Дар натиҷаи умумӣ он менеҷментро аз болои истифодабарии захираҳои моддӣ, меҳнатӣ, табиӣ ва дигар захираҳои кишвар нишон медиҳад, зеро ки дар шароити муосир раванди истеҳсолот ва тақсимот тавассути муносибатҳои пулӣғайримустақим ифода карда мешавад (опосредуется).

Самаранокҳои менеҷменти молиявӣ, зарурияти таҳлили чуқури иқтисодии фаъолияти молиявӣ-хоҷагидорӣ ва коркарди пешниҳодот барои баланд бардоштани сифати кори ташкилотҳои тафтишотӣ аз тарафи мақомотҳои менеҷментиро шарт медонад.

Менеҷменти молиявии давлатӣ барои амалӣ гардонидани сиёсати молиявии давлат, ба вучуд овардани шароит барои устувории молиявӣ пешбинӣ карда шудааст. Ин пеш аз ҳама, коркард, тасдиқ ва иҷроиши буҷети тамоми сатҳҳо ва фондҳои ғайрибуҷетӣ, менеҷмент аз болои мақсаднок ва сарфақорона (оқилона) истифода бурдани воситаҳои буҷетӣ ва ғайрибуҷетӣ, фаъолияти молиявии муассисаҳои давлатӣ, фондҳои ғайрибуҷетӣ, бонкҳо ва корпоратсияҳои молиявӣ мебошад.

Менеҷменти молиявӣ ин санчиши арзишӣ мебошад, аз ин сабаб дар фарқият бо дигар намудҳои менеҷменти давлатӣ (экологӣ, санитарӣ, административӣ ва ғайра) он дар тамоми соҳаҳои такрористеҳсол ва истеъмолоти ҷамъиятӣҷой дорад, чунки ҳамаи раванди ҳаракати воситаҳои пулӣ ва фондҳоро ҳамроҳӣ мекунад, сар карда аз давраи тафаккури натиҷаҳои молиявӣ.

Менеҷменти давлатии молиявӣ дар асоси принципҳои қонунӣ, ҳаққонӣ, мустақилият ва ошкорбаёнӣба роҳ монда мешавад.

Менеҷменти давлатии молиявӣба стандартҳои корҳои менеҷментӣю тафтишотӣ, ки дар амалияи байналмилалӣ истифода бурда мешаванд, асос меёбад.

Адабиёт

1. Гулмирзоев д.г., Оймахмадов г.н. Менеҷменти молиявӣ. Душанбе «Маориф ва фарҳанг» - 2004
2. Кахно П.В., Микроков В. А., Комаров С. Е. Менеҷмент. Москва -1992
3. Азимов Холмаҳмад, Раҳмонов Абдуҷалил Муминович Менеҷменти молияви. Китоби дарсӣ. Душанбе: «Ирфон». 2011. 314.
4. Бланк И.А. Основы финансового менеджмента. В 2 томах - Киев: Ника- центр. 1999. 3. Брейли Р., Майерс С. Принципы корпоративных финансов. Пер. с английского. М.: ЗАО «Олимп - Бизнес». 1997.
5. Закон РТ «Об акционерных общества в РТ», Душанбе. 2006.
6. Ковалев В.В. Введение в финансовый менеджмент. -М.: Финансы и статистика. 1999.
7. Ковалев В.В, Практикум по финансовому менеджменту. Конспект лекций с задачами. - М.: Финансы и статистика. 2000.
8. Маркс К., Энгельс Ф. Сочинение. 2 издание. Том.23.
9. Модильяни Ф., Миллер М. Сколько стоит фирма? М.:Дело. 1999.

10. Азимов Х. Финансовое управление энергетическим потенциалом Таджикистана. Душанбе : Ирфон. 2007.
11. Аратюнов Ю В . Финансовый менеджмент. М.: КноРус. 2008.
12. Азимов Х., Шодиева З. Н. Финансовый менеджмент. Курс лекций. Душанбе. РТСУ. 2008.
13. Азимов Х. Идоракунии сармоягузориho ба НБО «Рогун» ва хусусигардони сармояи он. Монография. Душанбе: Ирфон. 2010.
14. Стандартной байналмилалии хисоботи молиявӣ (IF R S).

- Мараимов Б.М.** номзади илмҳои иқтисодӣ, мудири кафедраи баҳисобгирии бухгалтерӣ ва аудити Донишгоҳи давлатии тиҷорати Тоҷикистон. Телефон: **902-32-42-01**, *E-mail*: bahrom211182@mail.ru
- Бобоев Ш.Н.** номзади илмҳои иқтисодӣ, и.в.дотсенти кафедраи баҳисобгирии бухгалтерӣ ва аудити Донишгоҳи давлатии тиҷорати Тоҷикистон кӯчаи Деҳотӣ 1/2, 734055, ш. Душанбе, Ҷумҳурии Тоҷикистон тел.: (+992) 93 444 46 28, *E-mail*: bobosh-85@mail.ru
- Шарипов С.Х.** магистри курси дуҷуми кафедраи баҳисобгирии бухгалтерӣ ва аудити Донишгоҳи давлатии тиҷорати Тоҷикистон кӯчаи Деҳотӣ 1/2, 734055, ш. Душанбе, Ҷумҳурии Тоҷикистон
- Низомов С.Қ.** магистри курси дуҷуми кафедраи баҳисобгирии бухгалтерӣ ва аудити Донишгоҳи давлатии тиҷорати Тоҷикистон кӯчаи Деҳотӣ 1/2, 734055, ш. Душанбе, Ҷумҳурии Тоҷикистон

ХАРОҶОТИ БАРИЛОВАИ ИСТЕҲСОЛӢ: МУШКИЛОТИ БАҲИСОБГИРӢ ТИБҚӢ СБҲМ

Ҳамгироии байналмилалӣ ва раванди ҷаҳонишавии иқтисод, ки дар ҷаҳон ҷараён дорад, дилхоҳ мамлакатро водор месозад, ки ба ин раванд омода шуда, бо такмили роҳҳои тавлиди иттилоот барои доираи васеи корбарон ва қабули қарорҳои гуногуни идоравӣ хеле ҳам зарур мебошад. Қарорҳо асосан ба ду ҳадаф ва арзишҳои асосӣ, ки фаъолияти ҳар як корхонаро тавсиф мекунанд, дахл доранд: кам кардани хароҷот, яъне хароҷот; ва ҳадди аксар расонидани натиҷаҳои молиявӣ, яъне фоида ё зарар.

Беҳтарин, оқилона ва асосии "забони тиҷорат" барои тавлиди маълумот дар бораи фаъолияти ширкатҳо низоми ҳисобдорӣ мебошад. Хусусияти асосии низоми муосири баҳисобгирии муҳосибӣ раванди стандартизатсияи байналмилалӣ мебошад, ки воситаи муҳими татбиқи он дар доираи низоми баҳисобгирӣ ва ҳисоботдихӣ дар сатҳи байналмилалӣ стандартҳои байналмилалӣ ҳисоботи молиявӣ (СБМС) мебошанд.

Концепсияи рушди баҳисобгирии муҳосибӣ, ки дар асоси принципҳои стандартҳои байналмилалӣ ҳисоботи молиявӣ (СБҲМ) ба роҳ монда мешавад, ташаккул ва рушди баҳисобгирии муҳосибиро дар замони муосир таъмин менамояд. Рушди баҳисобгирии муҳосибӣ барои баланд бардоштани сифати иттилооти иқтисодӣ, инчунин нақши он дар афзоиши нуфузи ширкатҳои ватанӣ дар бозори ҷаҳонӣ оварда мерасонад.

Бо гузариш ба Стандартҳои байналмиллии ҳисоботи молиявӣ (минбаъд СБҲМ) як қатор ҷанбаҳои баҳисобгирии хароҷоти истеҳсолӣ аз мадди назар дур монда, тадқиқоти мукамалро талаб менамоянд. Сабаби бавуҷудои мушкilot дар ташкили баҳисобгирии хароҷоти истеҳсолӣ дар нақшаи ҳисобҳои нав тибқи СБҲМ инъикос нагардидани ҳисобҳои алоҳида бо мақсади ташкили баҳисобгирии идоракунӣ ва истеҳсолӣ мебошад. Зеро нақшаи ҳисобҳо танҳо бо мақсади ташкил ва пешбурди баҳисобгирии молиявӣ таъин гардида, ҷанбаҳои алоҳидаи баҳисобгирии хароҷоти мустақим ва ғайримустақим аз сиёсати баҳисобгирии ҳар як корхона вобастагӣ дорад. Маҳз ҳамин тартибот ба пайдошавии мушкilot дар амалияи ташкил ва пешбурди баҳисобгирии хароҷот сабаб гардид.

Дар давлатҳои хориҷаи дур масъалаҳои пешбарии баҳисобгирии хароҷоти истеҳсоли ҳалли худро ёфта, аз ҷониби олимони маъруф Друри К., Хоргрен Ч.Т., Аткинсон А., Каплан Р., Скоун Т. ва дигарон мавриди таҳқиқоти амиқ қарор гирифтаанд. Ҷанбаҳои муҳими ташкили баҳисобгирии хароҷоти истеҳсоли дар таҳқиқоти олимони давлатҳои аъзои ИДМ ба мисли Соколов Я.В., Шеремет А.Д., Палий В.В., Николаева О.Е., Рассказова – Николаева С.А., Вахрушина М.А., Сатубалдин С.С., Ержанов М.С., Дюсембаев К.Ш. ва дигарон низ бо назардошти хусусиятҳои иқтисодӣ-иҷтимоии ҳар як мамлакат ба назар мерасанд. Аз ҷониби олимони ватанӣ ба мисли Уроқов Д.У., Низомов С.Ф., Шобеков М., Комилов Ш.С. ва дигарон хусусиятҳои ташкили баҳисобгирии хароҷотро дар соҳаҳои гуногуни хоҷагии халқ мавриди омӯзиш қарор дода шудаанд. Новобаста ба ин, масоили баҳисобгирии тақсим, азнавтақсим ва фурубарии хароҷоти бариловаи истеҳсоли аз ҷониби воҳиди хароҷот таҳқиқоти алоҳидаро талаб намуда, зарурияти пешниҳоди тавсияҳои мушаххас оиди тартиби бааамалбарории баҳисобгирии хароҷоти ғайримустақими истеҳсоли ба миён омадааст.

Маълум аст, ки хароҷоти мустақим ба воҳидҳои алоҳидаи хароҷот бевосита тақсим мегарданд, зеро онҳо ба ҳам робитаи мустақим доранд. Меҳнати коргарони истеҳсолии ба воҳиди маҳсулот сарфшуда ва масолеҳ барои истеҳсолоти асосӣ, ки дар таркиби он воҳид ба ҳисоб гирифта шудаанд, мисоли хароҷоти мустақиманд.

Тақсимкунии хароҷот ба воҳиди маҳсулот давраи муҳимтарини ҷараёни ҳисобкунии арзиши асли аст. Иштибоҳ дар тақсимкунии хароҷоти мустақим ба он бурда мерасонад, ки маълумот оиди хароҷот нодуруст гардида, қарорҳои номуносиби идоракунии қабул карда мешаванд. Мебоёд ба назар гирифт, ки хароҷоти мустақим ҳиссаи афзали арзиши аслиро ташкил менамоянд. Аз ин рӯ, ҳангоми тақсимсозии хароҷоти мустақим мебоёд:

- оиди таъмини муайянсозии бузургии ҳамаи хароҷот;
- ба ҷараёни тақсимсозӣ дохилнамоии танҳо он воҳидҳое, ки бо ин хароҷот робита доранд, андеша кард.

Дар муқоиса ба хароҷоти мустақими моддӣ ва меҳнатӣ, хароҷоти бариловаи истеҳсолиро наметавон бевосита ба арзиши аслии маҳсулоти истеҳсолшаванда ворид намуд, зеро хароҷоти мазкурро мебоёд сараввал байни марказҳои хароҷотӣ тақсим намуд (давраи якум), сипас хароҷоти бариловаи марказҳои хизматрасонро байни марказҳои истеҳсоли аз нав тақсим сохт (давраи дуюм), ва пас аз он меъёри фурубарии хароҷоти бариловаи марказҳои истеҳсолиро аз ҷониби воҳиди хароҷот (давраи сеюм) муайян сохт. (ниг. ба расми 1).

Хароҷоти барилова ё хароҷоти ғайримустақим аз нуқтаи назари зерин таҳлил карда мешаванд:

- ҳамчун хароҷоти танҳо ба як маркази хароҷотӣ дахлдор, масалан, музди меҳнати корманде, ки дар як шӯъба фаъолият дорад;
- ҳамчун бузургии ягонаи байни марказҳои гуногуни хароҷотӣ дар ягон асоси одилона тақсимшаванда, масалан, маблағи иҷорапулии умумии коргоҳ, ки байни қисматҳои ҷудогонаи он вобаста ба масоҳат тақсим мегардад;
- ҳамчун маблағи умумии хароҷоти маркази хароҷотии хизматрасон, азҷумла, масолеҳ, музди меҳнат ва дигар хароҷоти ҳамин марказ.

Дар он ҷое, ки хароҷоти барилова бевосита ба як маркази хароҷотӣ бе истифода аз баҳодиҳӣ ва фарзия ҳисоб карда мешаванд, метавон чунин шуморид, ки хароҷоти барилова ба ин қисмати сохторӣ тақсим шудаанд. Хароҷоти бариловаи мавҷуда танҳо бо сабаби мавҷудияти ин маркази алоҳидаи хароҷотӣ бояд пайдо шаванд.

Аммо аксари хароҷоти барилова бо сабаби мавҷудияти танҳо як маркази хароҷот ба миён наомада, бо гурӯҳи марказҳои хароҷоти гуногун ва ҳатто бо корхона дар умум алоқаманданд. Аз ин рӯ, ин гуна хароҷотро наметавон ба маркази алоҳидаи хароҷотӣ бевосита гузаронид. Дар ин ҳолатҳо имконияти ягона тақсими хароҷоти барилова дар асоси ягон асоси оқилона бар қисматҳои гуногуни дахлдор аст.

Барои тақсими мутаносиби хароҷоти барилова миқдори зиёди асос мавҷуд аст, вале омили калидӣ дар интихоби асоси мувофиқ барои намуди алоҳидаи хароҷот он аст, ки “асоси истифодашаванда бояд ягона буда ба таври дақиқ соҳаи амали хароҷотро дар амалия инъикос намояд” [1, с.93].

Мисол, агар корхона заводеро ба иҷора гирифта бошад, он гоҳ ягона асоси мувофиқ барои тақсимсозии хароҷоти барилова дар намуди иҷорапулӣ ба марказҳои гуногуни хароҷотӣ масоҳати ишғолнамудаи ҳар яке аз онҳо баромад мекунад. Сабаб дар он аст, ки иҷорапулӣ одатан мувофиқи андозаи масоҳат пардохт мегардад. Ҳамин тариқ, ҳар қадаре масоҳати ишғолшуда аз ҷониби маркази хароҷот зиёд бошад, ҳамон қадар қисмати хароҷоти барилова ба он марказ тақсим мегардад.

Асоси тақсимсозии хароҷоти бариловаро бо назардошти мулоҳизоти солим ва воқифият аз ғайрияти корхона интихоб месозанд.

Дар амалия мафҳуми коэффитсиенти тақсимкунии хароҷоти барилова ё ноқили хароҷот мавҷуд аст. Моҳияти он дар муайянсозии таносуби ягон намуди хароҷоти барилова бар базаи релевантии тақсимот зоҳир мегардад.

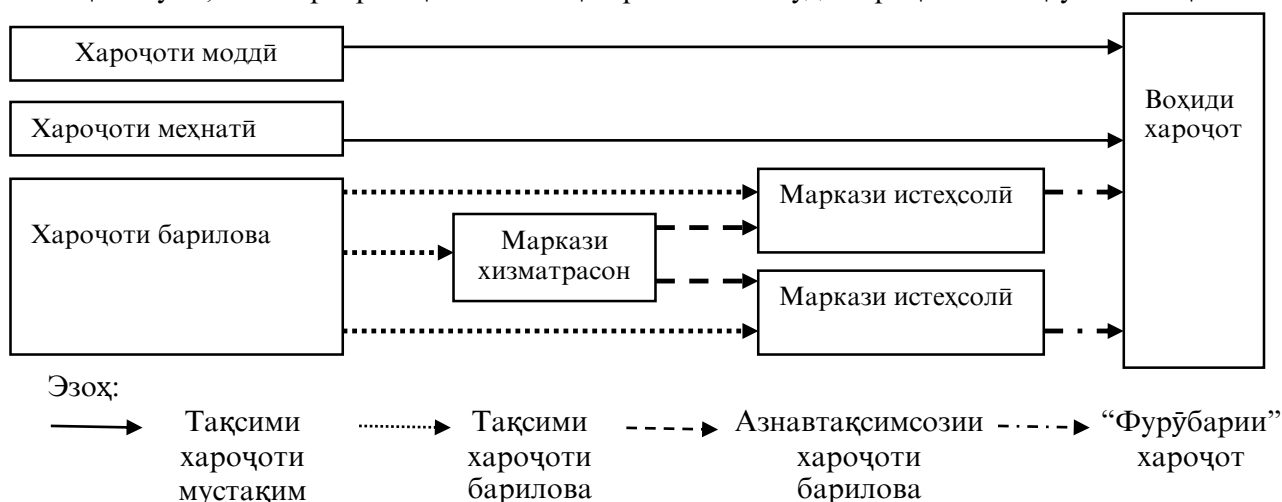
Чун қоида коэффитсиенти тақсимкунии хароҷоти барилова дар асоси маълумоти солҳо ё моҳҳои пешина муқаррар карда мешавад, яъне муайянсозии коэффитсиенти тақсимсозӣ як қисми ҷараёни буҷасозист, ва табиист, ки мушкилоти дурустии ҳисобкунӣ, пешбини аниқӣ вазъият нисбати ҳаҷми барориши маҳсулот ва дурустии ҳисобкунии коэффитсиенти тақсимсозии хароҷоти барилова ба миён меояд.

Вақте вазъияти ҳаққонии кам ё зиёд баҳодиҳии хароҷоти барилова ба миён меояд, меболад тақсимкунии онҳоро тасҳеҳ намуд. Агар бузургии тафовут муҳим набошад, онро меболад ба давраҳои охири гузаронид, ва агар фарқият бузург бошад, он гоҳ талаботи принципи баҳамоварии даромаду хароҷот вайрон гардида, зарурияти аз нав ҳисоб кардани коэффитсиенти тақсимкунии хароҷоти барилова пайдо мешавад.

Усулҳои гуногуни тақсимкунии хароҷоти бариловаро истифода бурда, метавон натиҷаҳои гуногунро ба даст овард. Тақсимкунии хароҷот аз он вобастагӣ дорад, ки кадом коэффитсиент мавриди истифода қарор гирифтааст. Агар коэффитсиент нодуруст интихоб гардад, тақсимкунии хароҷот низ хато хоҳад буд. Аз ин рӯ, меболад он коэффитсиентеро интихоб намуд, ки беҳтар таъсири хароҷоти бариловаи тақсимшавандаро ба маҳсулоти тайёр инъикос менамояд[5, с.346].

Вобаста ба маълумоте, ки дар боло овардем, аз нуқтаи назари амалия метавон ду мушкилоти муҳимро, ки бо хароҷоти барилова алоқаманданд, ҷудо сохт:

1. Тақсимкунии хароҷот ба мустақим ва ғайримустақим на ҳамеша имконпазир аст, зеро баъзе аз хароҷотро метавон ҳам ба мустақим ва ҳам ба ғайримустақим дохил намуд;
2. Тақсимсозии хароҷот ба маҳсулоти ниҳой: мушкилоти асосӣ дар дурустии тақсимкунии, баназаргирии ҳамаи омилҳои робитаи намуди хароҷот ба маҳсулоти ниҳойист.

Расми 1. Ҷараёни тақсим, азнавтақсим ва “фурӯбарии” хароҷоти барилова

Тартиби муайянсозии коэффитсиенти тақсимкунии хароҷоти барилова:

- ❖ Муайянсозии сатҳи муътадили ҳаҷми истеҳсол;
- ❖ Омодасозии буҷетҳои ҳар як шӯба ва буҷети умумии ҳамаи хароҷоти барилова барои ҳамаи шӯбаҳои истеҳсолӣ ва хизматрасон;

- ❖ Муайянсозии он, ки кадоме аз хароҷот ба кадом маркази хароҷотӣ тақсим мешавад;
- ❖ Муайянсозии он, ки кадоме аз асосҳои тақсимоӣ барои ин ё он хароҷоти барилова истифода мешавад;
- ❖ Ҳисобкунии коэффитсиентҳо;
- ❖ Тақсимсозии хароҷоти барилова.

Вақте ҳамаи хароҷоти бариловаи истеҳсолӣ байни марказҳои мувофиқи хароҷотӣ тақсим гардидаанд, мушкилот бо он хароҷоти бариловае, ки байни марказҳои хароҷотии хизматрасон тақсим гардидаанд, боқӣ мемонад.

Чӣ тавре Низомов С.Ф. дар монографияи худ ибраз намудааст, мақсади ҳисобкунии хароҷоти барилова барои ҳамаи объектҳои калкулятсионӣ қатъи хароҷоти инфиродии барилова, ки минбаъд бояд бо хароҷоти мустақим барои бадастории арзиши аслии маҳсулоти алоҳида мутаххид карда шаванд, мебошад. [4, с.78]. Воҳидҳои хароҷотӣ тавассути марказҳои хароҷотии хизматрасон намегузаранд, аз ин рӯ, хароҷоти бариловаи ин марказҳоро наметавон бевосита ба воҳиди маҳсулот тақсим намуд. Аммо ҳама воҳидҳои хароҷотӣ тавассути марказҳои хароҷотии истеҳсолӣ, ки дар онҳо бо он воҳидҳо кори муайян иҷро шуда, ба маҳсулот арзиш дар ҷараёни омодакунии маснуот ё хизмат ба фурӯш илова карда мешавад, мегузаранд. Ҳамин тариқ, вобастасозии хароҷоти бариловаи марказҳои хароҷотии истеҳсолӣ бо воҳидҳои хароҷотӣ нисбат ба хароҷоти бариловаи марказҳои хизматрасон барои бадастории бузургии хароҷоти бариловаи пурраи як воҳиди хароҷот осонтар аст. Барои ҳали мушкилот бо хароҷоти бариловаи марказҳои хизматрасон онҳо бояд байни марказҳои истеҳсолӣ, ки бевосита бо воҳидҳои хароҷотӣ алоқаманданд, аз нав тақсим карда шаванд. Асосе, ки барои азнавтақсимсозии хароҷоти бариловаи марказҳои хизматрасон байни марказҳои истеҳсолӣ истифода мешавад, бояд манфиатҳои мегирифтаи марказҳои истеҳсолиро аз марказҳои хизматрасон ба таври возеҳ инъикос намояд. Ва чӣ тавре олимони Хорнгрен Ч.Т. ва Форстер Дж. зикр менамоянд, асоси мазкур аксаран аз баҳои роҳбарияти пуртаҷриба вобастагӣ дорад[2, с.117].

Дар корхонаҳое, ки якҷанд марказҳои хизматрасон мавҷуданд, онҳо бомуваффақият байни ҳам ва ба худ низ дар баробари марказҳои истеҳсолӣ метавонанд хизмат расонанд. Масалан, шӯъбаи таъмини техникаи ҳам таҷҳизоти маъмурӣ, ҳам таҷҳизоти истеҳсолӣ ва ҳам таҷҳизоти худро низ хизмат мерасонад. В ба ин ҳолат бояд аз ҷониби роҳбарият ҳангоми азнавтақсимкунии ба назар гирифта шавад.

Пас аз он, ки дараҷаи истеъмоли ҳадамоти марказҳои хизматрасон аз ҷониби марказҳои истеҳсолӣ маълум гардиданд, хароҷоти бариловаи марказҳои хизматрасон ба марказҳои истеҳсолӣ бо ёрии яке аз усулҳои зерин азнав тақсим карда мешаванд[3, с.46]:

1. **Азнавтақсимсозии мустақим.** Усули мазкур азнавтақсимсозии хароҷоти бариловаи марказҳои хизматрасонро ба назардошти ҳамаи хароҷоти хизматрасонии дохилӣ дар назар дорад. Ин усул аз дигар усулҳо бо дақиқияти камтарин, вале осонии ҳисобкуниҳо фарқ мекунад. Азбаски дар амалия барномаҳои компютерии навтарин мавриди истифода қарор гирифтаанд, усули мазкурро ба инобат намегиранд;

2. **Азнавтақсимсозии пайдарҳам.** Ҳангоми истифодаи усули мазкур азнавтақсимкунии хароҷоти барилова аз он маркази хизматрасонӣ(бе назардошти истеъмоли хизмати худ) оғоз мегардад, ки он манфиати камтаринро аз дигар марказҳои хизматрасонӣ ба даст меорад. Ҷараёни мазкур нисбати марказҳои боқимондаи хароҷотӣ(ба истиснои он марказҳое, ки хароҷоти онҳо аллақай тақсим шудаанд), то он замоне, ки ҳамаи хароҷоти бариловаи марказҳои хизматрасонӣ мутаносибан байни марказҳои истеҳсолӣ тақсим карда нашаванд, идома меёбад;

3. **Азнавтақсимсозии қадамӣ (қадам ба қадам).** Усули мазкур тақсимсозии хароҷоти бариловаи ҳар як маркази хизматрасониро бо навбат ба дигар марказҳои истеҳсолӣ ва хизматрасонӣ дар асоси дараҷаҳои баҳододашудаи истеъмол дарбар мегирад. Ин ҷараён то замони ба пуррагӣ тақсим гардидани хароҷоти бариловаи марказҳои хизматрасонӣ идома меёбад;

4. **Тақсимои мутақобила.** Ҳангоми усули мазкур системаи муодилаҳо истифода мешаванд. Дар системаи муодилаҳо баҳои истеъмол ба тариқи муодилаи математикӣ, ки барои бадастории хароҷоти бариловаи ба ҳар як маркази хароҷоти истеҳсолӣ дахлдор ҳал мегардад, ифода гардидааст.

Пас аз тақсимкунӣ ва азнавтақсимкунии ҳамаи хароҷоти бариловаи истеҳсоли ба марказҳои хароҷотии истеҳсоли танҳо ҳисобкунии ҳиссаи мақбули ин хароҷот ба ҳар яке аз воҳиди хароҷотие, ки тавассути марказҳои хароҷотии истеҳсоли мегузаранд, боқӣ мемонад. Ин чараён бо номи «фурӯбарии хароҷоти барилова» маълум аст.

Фурӯбарии хароҷоти барилова аз ҷониби воҳидҳои хароҷот ҳисобкунии меёри фурубарии хароҷоти бариловаро барои ҳар як маркази хароҷотӣ дарбар мегирад. Меёри мазкур барои ҳамаи воҳидҳои хароҷотии тавассути маркази хароҷотии истеҳсоли гузаранда истифода мегардад.

Агар тавассути маркази хароҷотӣ танҳо як воҳиди хароҷотӣ бигзарад, асоси истифодашавандаи фурубариро миқдори воҳидҳои хароҷотӣ ташкил менамояд. Вале агар тавассути маркази хароҷотӣ зиёда аз як воҳиди хароҷотӣ бигзарад, он гоҳ усули истифодашавандаи фурубарӣ бояд ҳамин гуна меёреро ҳисоб созад, ки он табиати пайдоиши ҳақиқии хароҷоти бариловаро баръало инъикос созад. Яъне, агар воҳиди хароҷот ду баробар зиёд ҳаҷми корро талаб созад, мебояд ба арзиши он ду баробар зиёд хароҷоти бариловаро зам намуд.

Дар баъзе корхонаҳо ҳисобкунӣ ва истифодаи меёри ягонаи фурубарии хароҷоти бариловаро авлотар мешуморанд. Аммо меёри ягона танҳо дар мавриди мувофиқати як усули фурубарӣ барои ҳамаи марказҳои хароҷотӣ ва баробар будани бузургии меёри фурубарӣ барои ҳар як маркази хароҷотӣ метавонад истифода шавад. Вале, дар амалия риояи ин ду шарт анқариб ба чашм намерасад ва аз ин рӯ, истифодаи меёри ягона низ камшумор аст[6, с.217].

Пас аз он, ки меёри фурубарӣ ҳисоб карда шуда дар ҳуҷҷатҳои муҳосибот қайд гардид, онро барои муайянсозии ҳаҷми хароҷот ба ҳамаи воҳидҳои хароҷотии мувофиқ истифода мебаранд. Чун воҳиди хароҷот ба сифати аз маркази хароҷоти гузашта эътироф гардид, ҳамон замон ба арзиши он маблағи муайяни хароҷоти барилова тибқи меёр зам карда мешавад.

Азбаски меёри фурубарии хароҷоти барилова барои тасҳеҳи арзиши аслии маснуот ҳангоми гузаштани онҳо тавассути марказҳои хароҷотӣ истифода мешаванд, меёри мазкурро мебояд то бавучудоии хароҷоти истеҳсоли маҳсулот муқаррар намуд. Бинобар ин, хароҷоти бариловаи маркази хароҷотӣ ва сатҳи ғаёлнокие, ки барои ҳисобкунии меёри фурубарӣ истифода мешаванд, маълумоти баҳой ё нақшавӣ мебошанд. Дар натиҷаи ин, меёрҳои ҳисобкардашуда меёрҳои «пешакӣ муайяншудаи» фурубарии хароҷоти барилова ба шумор мераванд.

Бо сабаби истифодаи меёрҳои нақшавии фурубарии хароҷоти барилова ба таври ногузир фарқият байни хароҷоти фурубардашуда аз ҷониби воҳиди хароҷот ва хароҷоти бариловаи ҳақиқӣ барои ҳамон як давраи ҳисоботӣ ба миён меоянд. Фарқияти мазкур, ки бо номи фурубарии «нокифоя» ё «барзиёди» хароҷоти барилова маълум аст, бо сабаби мавҷудияти ду омил зерин ба вуҷуд меояд:

- Фарқият байни хароҷоти бариловаи нақшавӣ ва ҳақиқӣ;
- Фарқият байни сатҳи ғаёлнокии нақшавӣ ва ҳақиқӣ.

Азбаски истифодабарии меёрҳои ҳақиқии хароҷоти барилова ба боздоштани ҳисобкунии арзиши асли бурда расонида, гузариш ба меёрҳои моҳона низ вазъиятро ба эътидол намеоварад – зеро меёрҳои моҳона метавонанд саҳт аз ҳамдигар фарқ созанд. Аз ин рӯ, меёрҳои нақшавии солона барои истифода тавсия гардидаанд. Аммо дар ин ҳолат низ мушкилоти муҳиме ба миён меояд - фурубарии нокифоя ё барзиёд, ки натиҷаи фарқияти хароҷоти ҳақиқӣ аз фурубардашуда аст. Ба ақидаи мо, ҳамагуна фурубарии нокифоя ё барзиёд ҳамчун тасҳеҳи хароҷот барои давраи ҳисоботӣ ба ҳисоб рафта, ба тариқи зер дар муҳосибот ба қайд гирифта мешавад:

- дар ҳолати фарқият ба маблағи на он қадар муҳим – ба сифати даромад ё хароҷоти давра;

- дар ҳолати фарқият ба маблағи муҳим – ба таври мутаносиб байни арзиши аслии маҳсулоти фурухташуда, захираи маҳсулоти тайёр ва истеҳсолоти нотамои дар охири давраи ҳисоботӣ тақсим карда мешавад.

Ҳамин тариқ, гарчанде тартиби баҳисобгирии хароҷоти барилова ҷузъи ҷудонашавандаи сиёсати ҳисобдорӣ корхона мебошад, тариқи баҳисобгирии ҳаракати

хароҷоти мазкур бояд низоми муайяне дошта, дар ҳисобҳои назоратии мушаххас инъикос гарданд.

Адабиётҳои истифодашуда

1. Друри Колин. Управленческий и производственный учет. Вводный курс: учеб. для студентов вузов/ К. Друри, - 5-ое изд., перераб. и доп. – М: ЮНИТИ-ДАНА, - 735с. – (Серия «Зарубежный учебник»). – Доп. тит.л.англ.
2. Хорнгрен Ч.Т., Форстер Дж. Бухгалтерский учет: Управленческий аспект / Пер. с англ. М.: Финансы и статистика, 1995. – 415 с.
3. Алан Апчерч. Управленческий учет: принципы и практика: Пер. с англ. / Под ред. Я.В. Соколова, И.А. Смирновой - Москва: Финансы и статистика, 2002- 952 с.
4. Низомов С.Ф. Управленческий учет и контроль в строительстве: теория, методология и практика (монография). Душанбе: «Сохибкор», 2013г. - 272 с.
5. Аткинсон, Энтони А. Банкер, Раджив Д. Каплан, Роберт С., Янг, Марк С. Управленческий учет. 3-е изд.: Пер. с англ. – М: Издательский дом «Вильямс», 2005- 874с.
6. Низомов С.Ф. Выбор методов распределения расходов в системе ABC (статья) / Вестник Таджикского национального университета, (научный журнал) Серия: Экономических наук. Душанбе: Сино –2014. – № 2/5/141. с. 217

- Мараимов Б.М.** номзади илмҳои иқтисодӣ, мудири кафедраи баҳисобгирии бухгалтерӣ ва аудити Донишгоҳи давлатии тиҷорати Тоҷикистон. Телефон: **902-32-42-01**, *E-mail:* bahrom211182@mail.ru
- Бобоев Ш.Н.** номзади илмҳои иқтисодӣ, и.в.дотсенти кафедраи баҳисобгирии бухгалтерӣ ва аудити Донишгоҳи давлатии тиҷорати Тоҷикистон кӯчаи Деҳотӣ 1/2, 734055, ш. Душанбе, Ҷумҳурии Тоҷикистон тел.: (+992) 93 444 46 28, *E-mail:* bobosh-85@mail.ru
- Шарипов С.Х.** магистри курси дуҷуми кафедраи баҳисобгирии бухгалтерӣ ва аудити Донишгоҳи давлатии тиҷорати Тоҷикистон кӯчаи Деҳотӣ 1/2, 734055, ш. Душанбе, Ҷумҳурии Тоҷикистон
- Низомов С.Қ.** магистри курси дуҷуми кафедраи баҳисобгирии бухгалтерӣ ва аудити Донишгоҳи давлатии тиҷорати Тоҷикистон кӯчаи Деҳотӣ 1/2, 734055, ш. Душанбе, Ҷумҳурии Тоҷикистон

ХУСУСИЯТҲОИ ТАШАККУЛИ СИЁСАТИ ҲИСОБДОРИИ КОРХОНА: БАҲИСОБГИРИИ МОЛИЯВӢ, ИДОРАВӢ ВА АНДОЗӢ

Сиёсати баҳисобгирии муҳосибӣ - маҷмӯи усулҳои таъмини баҳисобгирии муҳосибӣ ва андозии ҳисоботдиҳии корхона мебошад, ки аз ҷониби ҳар як корхонаву ташкилот алоҳида тартиб дода шуда, бо истифода аз усулҳои баҳисобгирии муҳосибӣ (мушоҳидаи аввалия, андозагирии хароҷот, гурӯҳбандии ҷорӣ ва ҷамъбасти ниҳони далелҳои ғайриқиссодӣ) роҳандозӣ карда мешавад.

Вазифаҳои асосии сиёсати баҳисобгирии корхонаву ташкилот[1]:

- муқаррар намудани маълумоти муфассал ва мӯътамад дар бораи кори ширкат ва вазъи моликияти он;

- таъмини назорати истифодаи захираҳои моддӣ, меҳнатӣ ва молиявӣ дар мувофиқа бо нормативҳо ва сметаҳои тасдиқшуда;

- сари вақт ошкор намудани омилҳои номусоид дар соҳаи иқтисодию молиявӣ;

- ошкор ва ба кор андохтани захираҳо дар корхона.

Сиёсати ҳисобдорӣ ташкилот якбора якҷанд функсияҳоро иҷро мекунад. Якумин, сиёсати ҳисобдорӣ ҳуҷҷати роҳбарикунандаро оид ба ташкил ва пешбурди ҷӣ баҳисобгирии муҳосибӣ ва ҷӣ баҳисобгирии андозиро дар дохили ширкат ифода менамояд, яъне қоидаҳое, ки барои ҳамаи корманди дар раванди баҳисобгирӣ иштирок доштаи ташкилот муқаррар гардидаанд. Сиёсати босифати ҳисобдорӣ аксаран ҳамчун тарзи ягонаи ташкили лозимаи баҳисобгирии ба як шакл дароварда шуда баромад мекунад.

Дуюмин, сиёсати ҳисобдорӣ ба таври босаводона ташаккулёфта – ин воситаест, барои пешгирӣ ё ҳалли баҳсҳо бо мақомотҳои андоз бар манфиати корхона мебошад. Муфассалии сиёсати ҳисобдорӣ дар муайянсозии қоидаҳои пешбурди баҳисобгирӣ асоснок будани истифодабарии усулҳои интиҳобшуда ба баланд мебардорад.

Сеюмин сиёсати ҳисобдорӣ – ин яке аз тарзҳои оптималигардонӣ ба ҳисоб меравад, зеро вай на танҳо оптималӣ гардонидани андозбандӣ, балки аз ҷумла оптималӣ гардонидани раванди баҳисобгирӣ аз нуқтаи назари қишлоқдорӣ меҳнатталабии он, баландбардории сифати пешниҳод ва гурӯҳбандии ахбороти баҳисобгирӣ ва ҳисоботро ҷӣ барои мақсадҳои пешниҳоди маълумотҳо ба истифодабарандагони ҳисобот ва ҷӣ барои мақомотҳои андоз таъмин кардани мумкин аст[3].

Ҳамин тариқ, ба чунин хулоса омадан мумкин аст, ки сиёсати ҳисобдорӣ ташкилот воситаи нодирест, ки бо ёрии вай, ташкилот имконияти ба натиҷаҳои молиявии худ, нишондиҳандаҳои ҳолати молиявии худ таъсир расониданро дорад.

Тавассути сиёсати ҳисобдорӣ раванди либералӣ гардонидани низоми баҳисобгирии муҳосибӣ ба амал меояд, такмилдиҳии низоми меъёрӣ оид ба баҳисобгирии муҳосибӣ ва ҳисоботи молиявӣ ба амал меояд.

Дар баробари ин, сиёсати ҳисобдорӣ корхона теъдоди зиёди низомномаҳоро, ки бо андозбандии корхона алоқаманд аст, ба танзим мебарорад, барои ҳалли муҳлифатҳои қонунгузори амалкунанда кӯмак мерасонад, ба корхона дар вазъиятҳои муайян, ки дар раванди муносибатҳои тарафайн бо мақомотҳои фискалӣ ба миён меоянд, Ҳимояро пешниҳод мекунад.

Дар робита бо ин, зарурати баррасии сиёсати ҳисобдорӣ дар ду ҷанба – тартибдиҳии сиёсати ҳисобдорӣ барои *мақсадҳои баҳисобгирии муҳосибӣ* ва тартиби таҳияи сиёсати ҳисобдорӣ барои *мақсадҳои андозбандӣ* ба миён меояд.

Сиёсати ҳисобдорӣ барои мақсадҳои баҳисобгирии муҳосибӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон бо ду санадҳои меъёрӣ: Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи баҳисобгирии муҳосибӣ ва ҳисоботи молиявӣ» ва Низомнома оид ба баҳисобгирии муҳосибӣ «Сиёсати ҳисобдорӣ корхонаҳо» ба танзим дароварда мешавад.

Ташкилотҳо бо қонунгузори Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба баҳисобгирии муҳосибӣ, санадҳои меъёрии мақомотҳои баҳисобгирии муҳосибиро танзимкунанда роҳбарӣ намуда, мустақилона дар вобастагӣ аз сохтори худ, соҳа ва дигар хусусиятҳои фаъолият сиёсати ҳисобдориро ташаққул медиҳанд.

Сиёсати ҳисобдорӣ бояд аз тарафи ташкилот бо дарназардошти талаботҳои пуррагӣ, саривақтӣ, дурандешӣ, афзалияти мазмун бар шакл, муносибӣ, баҳснопазирӣ қоркард шаванд. Дар расми 1 талаботҳо оид ба сиёсати ҳисобдорӣ корхона оварда шудааст.

Талаботҳо оид ба сиёсати ҳисобдорӣ корхона	
Пуррагӣ	• Инъикоси ҳамаи далелҳои фаъолияти хоҷагӣ
Саривақтӣ	• Ахборот дар ҳисобгирӣ ва ҳисобот бидуни дермонӣ инъикос меёбад
Дурандешӣ	• Таъсисдиҳии захираҳо ҳангоми зарурат. Таъсисдиҳии захираҳои пинҳонӣ нораво аст.
Афзалияти мазмун бар шакл	• Далелҳои фаъолияти хоҷагӣ дар мувофиқа бо мазмуни иқтисодӣ инъикос меёбанд
Муносибӣ	• Манфиати аз ин ё он иттилоот ба даст оварда шуда, бо хароҷотҳо оид ба бадастории онҳо муқоисашаванда аст
Баҳснопазирӣ	• Нишондиҳандаҳои ҳисоботи муҳосибӣ ба маълумотҳои баҳисобгирии кулӣ ва ҷузъӣ мувофиқат мекунад

Расми 1 - Талаботҳо оид ба сиёсати ҳисобдорӣ корхона

Ҳангоми ташаққулёбии сиёсати ҳисобдорӣ ташкилот аз рӯи самти мушаххаси пешбурд ва ташкили баҳисобгирии муҳосибӣ интиҳоби як тарз аз якчанд тарзҳо, ки бо қонунгузорӣ ва санадҳои меъёрӣ оид ба ҳисобгирии бухгалтерӣ иҷозат дода шудааст, ба амал оварда мешавад.

Тағйиротҳои сиёсати ҳисобдорӣ асоснок бошанд ва ҳамчунин бо ҳуҷҷатҳои ташкилӣ – амрдӣ ба расмӣ дароварда шаванд. Ҳамаи тағйиротҳо бояд аз оғози соли ҳисоботӣ ба амал татбиқ карда шаванд.

Ба ҳолатҳои тағйирдиҳии ҳатмии сиёсати ҳисобдорӣ асос ёфта, чунин хулоса баровардан мумкин аст: агар ҳолати тағйирдиҳии сиёсати ҳисобдорӣ ба амал наомада бошад, онҳо ташкилот сиёсати қаблан истифода шудаи худро мавриди истифода қарор медиҳад, дар ин ҳол бояд санаи фармоишот оид ба тасдиқи сиёсати ҳисобдорӣ ва соле, ки барои он сиёсати

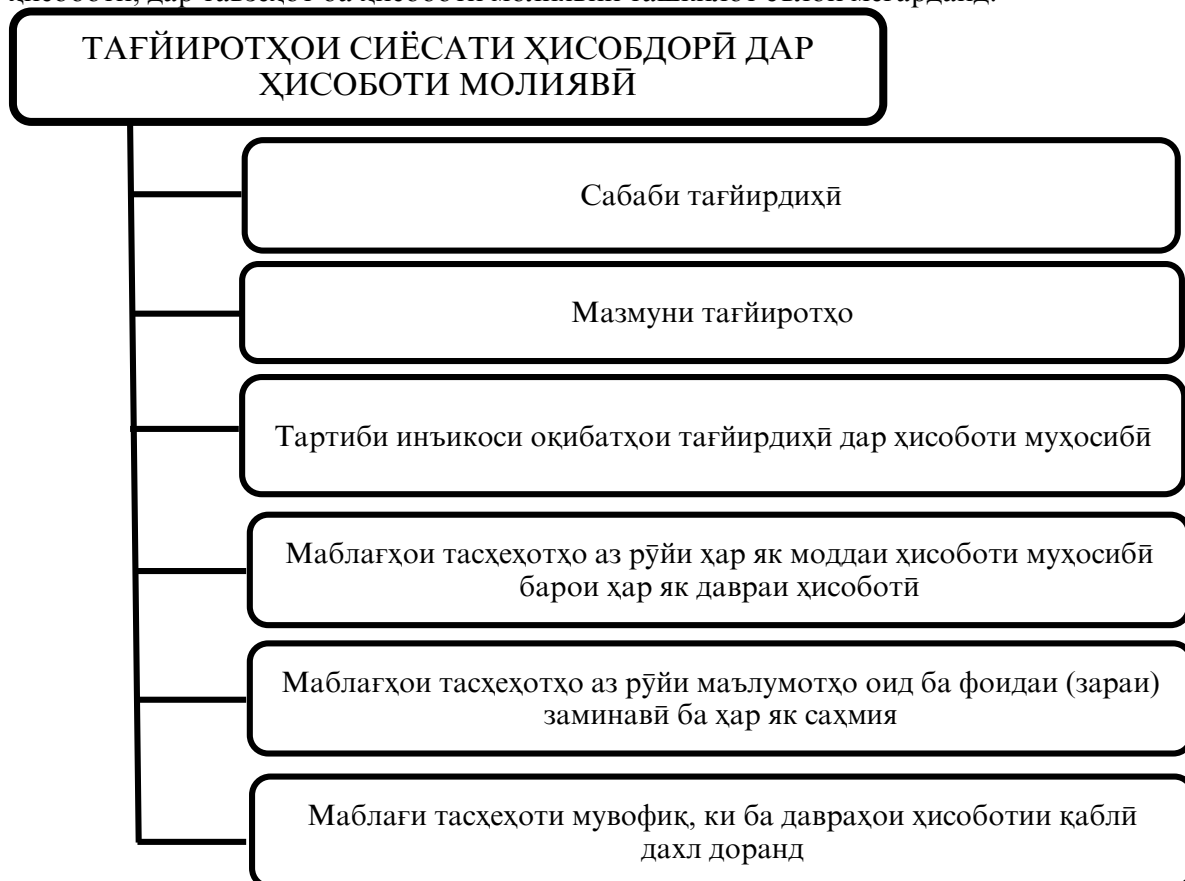
ҳисобдорӣ муқаррар карда мешавад, тағйир дода шавад ва усулҳои интихобшуда боз татбиқ карда шаванд.

Оқибатҳои тағйирёбии сиёсати ҳисобдорӣ, ки барои расонидани таъсири назаррас ба ҳолати молиявии ташкилот қодир ҳастанд, бояд дар ифодаи пулӣ баҳогузори гарданд. Оқибатҳои зерин дар тавзеҳот ба ҳисоботи молиявӣ инъикос меёбанд.

Оқибатҳои ҳамаи тағйиротҳо дар сиёсати ҳисобдорӣ ба таври ретроспективӣ, ба истиснои ҳамаи тағйирёбиҳои, ки ба дараҷаи эътимодноқ баҳо дода мешаванд, инъикос меёбанд. Инъикоси ретроспективии тағйиротҳо дар назар дорад, ки тарзи тағйирдодашудаи баҳисобгирӣ аз лаҳзаи ба вуҷуд омадани далели бо он танзимшавандаи фаъолияти хоҷагӣ истифода бурда мешуд. Инъикоси ретроспективии оқибатҳои сиёсати ҳисобдорӣ дар тасхеҳи бақияи воридшаванда аз рӯйи моддаи «Ҷоидаи тақсимоношуда (зарари рӯйпӯшношуда)» барои давраи аз ҳама наздиктарине, ки дар ҳисобот пешниҳод гардидааст, ифода меёбад.

Агар тағйиротҳо дар сиёсати ҳисобдориро ба таври эътимодноқ арзёбӣ намудан имконнопазир бошад, онҳо чунин тағйирёбиҳо ба таври перспективӣ ба ҳисоб гирифта мешаванд[7].

Тарзҳои муҳими пешбурди баҳисобгирии муҳосибӣ, ҳамчунин ахборот оид ба тағйирёбии сиёсати ҳисобдорӣ бояд дар тавзеҳот, ки ба таркиби ҳисоботи муҳосибӣ дохил аст, бояд қушода дода шавад. Тағйиротҳои сиёсати ҳисобдорӣ барои соли навбатии пас аз соли ҳисоботӣ, дар тавзеҳот ба ҳисоботи молиявии ташкилот эълон мегарданд.

Расми 2- Тағйиротҳои сиёсати ҳисобдорӣ дар ҳисоботи молиявӣ

Сиёсати ҳисобдорӣ аз ҷониби ташкилот қабулшуда бо фармоиш ё амри шахси барои ташкил ва ҳолати баҳисобгирии муҳосибӣ масъул буда тасдиқ карда мешавад. Чунин шахс дар корхона ё роҳбар ё ин ки сармуҳосиб буда метавонад. Ҳангоми тартибдиҳии сиёсати ҳисобдорӣ бояд тибқи НБМ 1/2008 замиаҳо бо вай тасдиқ карда шаванд.

Қулли тарзҳои пешбурди баҳисобгирии муҳосибӣ, ки ташкилот барои худ интихоб намуда, тасдиқ менамояд, бояд аз санаи якуми январи соли навбатии пас аз қабули сиёсати ҳисобдорӣ ҷӣ аз ҷониби ҳуди корхона ва ҷӣ аз ҷониби ҳамаи қисматҳои ҷудогонаи вай мавриди истифода қарор дода шавад.

Агар корхонаву ташкилот захираҳоро барои дохилкунии баробарҳаҷми хароҷотҳои истеҳсолот ва муомилот ташаққул диҳад, он гоҳ дар сиёсати ҳисобдорӣ барои мақсадҳои

баҳисобгирии муҳосибӣ, унсури «Ташаккулёбии захираҳо» - ро ба таври алоҳида чудо кардан зарур аст.

Дар як қатор ҳолатҳо таъсисдиҳии захираҳо дар корхона аз хоҳиши ҳуди ташкилот вобастагӣ дорад. Барои ҳамин ҳам, қабули қарор оид ба ташаккулдиҳии захираҳо, ки барои таъсисдиҳиаш ҳуқуқ дорад, мебояд дар сиёсати ҳисобдорӣ ташкилот зикр гардад.

Ҳамин тариқ, сиёсати ҳисобдориро барои мақсадҳои баҳисобгирии муҳосибӣ таъсис дода, ташкилот метавонад усулҳои аз ҳама бештар барояш манфиатбахшро, ки ба хусусияти фаъолияташ бештар мувофиқанд, интихоб намояд. Илова бар ин, интихоби ҳатмии яке аз вариантҳо аз пешниҳодшуда ва сабт намудани он дар сиёсати ҳисобдорӣ бо қонунгузорӣ пешбинӣ мегардад.

Ба ақидаи мо, сиёсати ҳисобдориро барои мақсадҳои баҳисобгирии муҳосибӣ қабул намуда, корхона, қабл аз ҳама, бояд ҳамон омилро ба назар гирад, ки дар асоси ахбороти дар натиҷаи истифодабарии усулҳои интихобшудаи баҳисобгирӣ ҳисоботи муҳосибии корхона ташаккул меёбад.

Дар қадвали 1.1 унсурҳои сиёсати ҳисобдорӣ барои мақсадҳои баҳисобгирии идоравӣ бо назардошти СБҲМ оварда шудааст.

Қадвали 1.1

Унсурҳои сиёсати ҳисобдорӣ барои мақсадҳои баҳисобгирии идоравӣ бо назардошти СБҲМ*

Унсури сиёсати ҳисобдорӣ	Варианти имконпазир
1. Методология	Баҳисобгирии идоравӣ ба методологияи дохилии аз ҷониби ташкилот мустақилона бо истифода аз усулҳо ва воситаҳои умумимаъмул таҳияшуда асос меёбад. СБҲМ ҳамчунин истифодабарии методологияи дохилиро бо афзалияти мулоҳизаронии касбии муҳосиб манъ намекунад.
2. Танзими меъёрӣ	Талаботҳои санадҳои меъёрӣ – ҳуқуқӣ чӣ дар баҳисобгирии идоравӣ ва чӣ дар СБҲМ ба таври қатъӣ ба танзим даровардашуда ба ҳисоб намераванд.
3. Ҳуҷҷатгардиш	Ҳуҷҷатгардиш ба таври қатъӣ ба танзим дароварда нашудааст, бароҳмронии нишондиҳандаҳо дар ҳисобот ба мулоҳизаронии касбӣ бо асосноккунии ҳисобкуниҳои нишондиҳандаҳо чӣ дар баҳисобгирии идоравӣ ва чӣ дар СБҲМ асос меёбад.
4. Ҳисобот	Мувофиқи СБҲМ дар ҳисобот ахбороти молиявие пешниҳод мегардад, ки ба ҳадди аксар гардонидани фоида, дороиҳо ва дигар нишондиҳандаҳо бо истифода аз мулоҳизаронии касбӣ равона гардидааст. Баҳисобгирии идоравӣ дар айни замон илова бар идоракунии хароҷтҳо рушди истеҳсолот, банақшагирӣ, бучетикунонӣ ва ба монанди инро дида мебарояд. Дар робита бо он, истифодабарии СБҲМ сифати ахборотро барои ҳисоботи идоравӣ баланд бардоштаниш мумкин аст.

*Сарчашма: таҳияи муаллиф

Нақши ҳисоботи муҳосибиро баҳогузори накардан мушкул аст. Ҳамчун марҳилаи хотимавии раванди баҳисобгирӣ ба ҳисоб рафта, вай маълумотҳои ҷамъбастиро оид ба ҳолати амволӣ ва молиявии корхона, натиҷаҳои фаъолияти хоҷагашро тавсиф медиҳад.

Ҳисоботи муҳосибӣ манбаъи асосии ахборот барои сармоягузори воқеии корхона, барои ташкилотҳои қарзӣ, барои соҳибмулкони корхона ва дорандагони саҳмияҳо ба ҳисоб меравад.

Дар асоси маълумотҳои муҳосибӣ фоидаи софи корхона дар охири давраи ҳисоботӣ ҳисоб карда мешаванд, ҳаққусаҳмҳо ба соҳибмулкони, муқофотпулиҳо ба кормандон аз рӯи натиҷаҳои фаъолият пардохта мешаванд. Дар як қатор ҳолатҳо, маълумотҳое, ки дар баҳисобгирии муҳосибӣ ташаккул ёфтаанд, барои ҳисобкунии заминаи андозӣ аз рӯи андозҳои аз тарафи корхона пардохташаванда ба ҳисоб мераванд, масалан андоз аз молу mulки ғайриманқули ташкилот аз арзиши тавозунии воситаҳои асосӣ, ки дар баҳисобгирии муҳосибии ин ташкилот ҳисоб карда шудааст, пардохта мешавад.

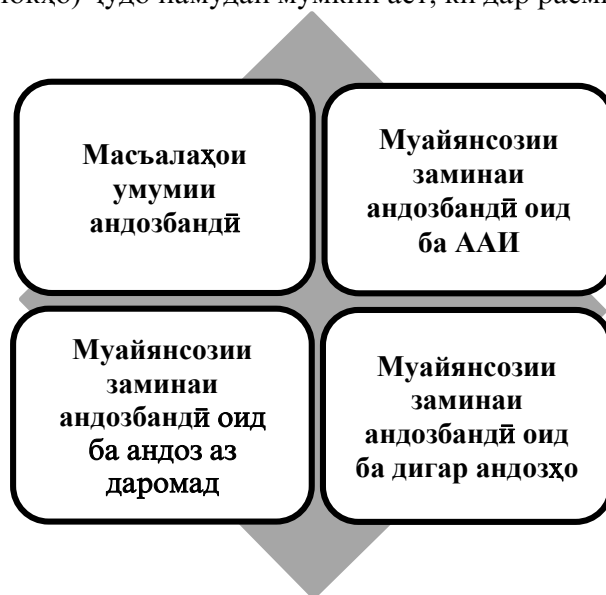
Ҳамин тариқ, зимни тартибдиҳии сиёсати ҳисобдорӣ барои мақсадҳои баҳисобгирии муҳосибӣ корхонаро зарур аст, ки бо тамоми масъулият муносибат намояд, оқибатҳои ҷорӣ ва перспективии усули интихобшудаи баҳисобгирии дороиҳо ва ӯҳдадорихоро ҳисоб намояд.

То соли 2013 дар Ҷумҳурии Тоҷикистон зарурати танзими танҳо баҳисобгирии муҳосибӣ вуҷуд дошт, барои ҳамин сиёсати ҳисобдорӣ таъсис дода мешуд. Лекин, аз соли 2013 фасли 8 - «Андоз аз даромад ва андоз аз ғоида» – и Кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон (КАҶТ) ба амал шурӯъ намуд, ки дар боби 16 чунин мафҳумҳо, ба монанди манбаи андоз, меъёри андоз, усули ҳисобкунии андозҳо, таснифоти даромадҳо ва хароҷотҳо, тартиби ҳисобкунии истеҳлоқ барои мақсадҳои андозбандӣ ба ғайраҳо инъикоси худро ёфтанд[4].

Ин зухурот ба зарурати дар корхона пеш бурдани чунин намуди баҳисобгирӣ, ки ба пуррагӣ ба талаботи КАҶТ мувофиқат менамояд, талаб намуд. Ҳамин тариқ, илова бар баҳисобгирии муҳосибӣ, дар амалияи корхонаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон баҳисобгирии андозӣ пайдо гардид, ки ҳамчунин бояд дар ҳуҷҷати махсусро тақозо намуд.

Мафҳуми нав – сиёсати баҳисобгирӣ барои мақсадҳои андозбандӣ пайдо гардид, ки зери вай, мувофиқи КАҶТ маҷмӯи тарзу усулҳои аз ҷониби корхона интиҳобгардидаи пешбурди баҳисобгирии андозӣ ва тартиби ҳисобкунии андозҳо ва хирочҳо ро ифода мекунад.

Унсурҳои, ки дар сиёсати ҳисобдорӣ бо мақсади андозбандӣ инъикос намудан зарур аст, ба якҷанд қисматҳо (блокҳо) ҷудо намудан мумкин аст, ки дар расми 3 оварда шудааст.

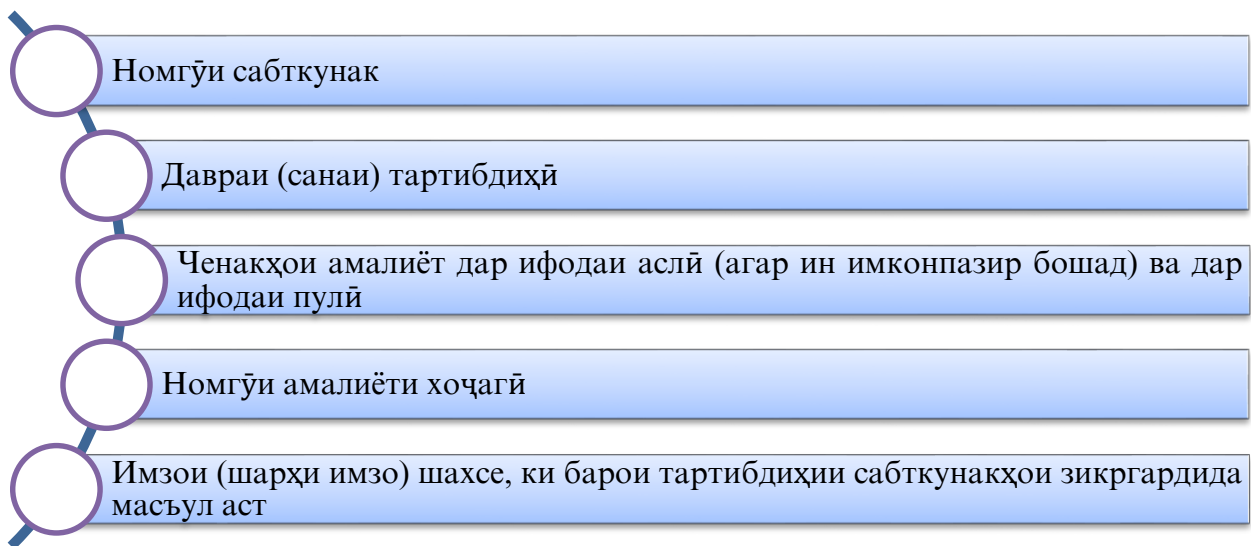

Расми 3 – Унсурҳои сиёсати ҳисобдорӣ барои мақсадҳои андозбандӣ

Ҳангоми муайянсозии масъалаҳои андозбандӣ ба ду лаҳзаи калидӣ диққат додан лозим аст: якумин, қисмате, ки ҳисобкунии андозҳо ро анҷом медиҳад, ҷӣ муҳосибот ва ҷӣ ҳадамоти ба таври махсус таъсис додашуда дар корхона буда метавонад. Дуюман, ин таҳияи сабтқунақҳои баҳисобгирии ҷузъӣ мебошад.

Мувофиқи КАҶТ, сабтқунақҳои баҳисобгирии - ин шаклҳои ҷамъбастии мурағтабгардидаи маълумотҳои баҳисобгирии андозӣ барои давраи ҳисоботӣ (андозӣ) мебошанд, ки дар мувофиқа бо талаботҳои боби маъкур, бидуни тақсимот (инъикос) аз рӯйи ҳисобҳои баҳисобгирии муҳосибӣ гурӯҳбандӣ карда шудаанд. Ташаққулёбии маълумотҳои баҳисобгирии андозӣ, бетаваққуфии инъикоси объектҳои баҳисобгирӣ барои мақсадҳои андозбандӣ дар тартиби хронологӣ (аз он ҷумла, амалиётҳои, ки натиҷаҳои онҳо дар якҷанд давраҳои ҳисоботӣ ба ҳисоб гирифта мешаванд, ё ин ки барои якҷанд солҳо гузаронида мешаванд) дар назар дорад[4].

Мақомотҳои андоз шаклҳои ҳатмии сабтқунақҳои андозиро муқаррар карда наметавонанд, корхона онҳо ро мустақилона коркард менамояд, лекин сабқунақҳо бояд нишондиҳандаҳои ҳатмиеро, ки дар расми 4 оварда шудааст, дар бар гиранд (бо ин нишондиҳандаҳо ҳамчунин маълумотҳои баҳисобгирии муҳосибӣ пурра гардонида мешаванд, агар баҳисобгирии андозӣ дар асоси онҳо пеш бурда шавад).

Расми 4 – Нишондиҳандаҳои сабткунакҳои андозӣ

Сабткунакҳои баҳисобгирии андозӣ дар ташкили баҳисобгирии андозӣ дар корхона нақши калонро мебозанд ва унсuri ҷудонопазири сиёсати ҳисобдорӣ барои мақсадҳои андозбандӣ ба ҳисоб мераванд.

Ба таври муфассал тартиби коркарди баҳисобгирии ҷудогонаи ААИ – ро дида мебароем. Мувофиқи КАҶТ, агар ташкилоте, ки амалиётҳои ҷӣ бо ААИ андозбандишаванда ва ҷӣ бо бо АИИ андозбандӣ нашавандаро анҷом диҳад, маблағи АИИ пешниҳод мегардад, онгоҳ ин маблағ дар мувофиқа бо тартиби дар расми 10 тақсим карда мешавад. [3].

Ҳамин тариқ, бояд қайд намуд, ки сиёсати ҳисобдорӣ барои мақсадҳои андозбандӣ яке аз воситаҳои аз ҳама самараноки оптималӣ гардонидани андозӣ ва банақшагирии андозӣ ба ҳисоб меравад. Ҳангоми коркарди сиёсати ҳисобдорӣ барои мақсадҳои баҳисобгирии муҳосибӣ ва баҳисобгирии андозӣ аксаран байни се интиҳоб, байни се мақсадҳо қарор мегирад: ҳадди ақал гардонидани даромадҳо ва фоида ва мувофиқан, андозҳо; ҳадди ақал гардонидани натиҷаҳои молиявӣ барои баландбардории ҷаззобияти сармоягузорӣ; коҳиш додани меҳнатталабӣ ва пешбурди ҷудогонаи баҳисобгирии муҳосибӣ ва баҳисобгирии андозӣ бо роҳи наздиксозии усулҳои баҳисобгирии муҳосибӣ ва андозӣ.

Танҳо дар ҳолати коркарди мустақилонаи сиёсати ҳисобдорӣ андозӣ ва муҳосибӣ ноилгардӣ ба ин се мақсадҳо имконпазир аст.

Руйхати адабиёт

1. Азиева, З. И. Амортизационная политика организации / З. И. Азиева, И. З. Казаров // Естественнo-гуманитарные исследования. – 2019. – № 23(1). – С. 62-64.
2. Азиева, З.И. Учетная политика для целей бухгалтерского учета и ее влияние на формирование финансовых результатов / З.И. Азиева, Л.В. Папова // Вестник Академии знаний. - 2018. - № 5 (28). -С. 31-37.
3. Власова, Н. С. Аспекты формирования учетной политики для целей управленческого учета / Н. С. Власова, А. А. Дашковская, Т. В. Решетникова // Вестник Академии знаний. – 2018. - № 3 (26). – С. 297–300.
4. Кодекси андози Љумњурии Тоҷикистон аз 23.12.2021 с., таъти №1844.
5. Кондраков, Н.П. Бухгалтерский учет / Н.П. Кондраков. – М.: ИНФРА-М, 2015. – 524 с.
6. Кочинев, Ю. Ю. Аудит в соответствии с международными стандартами : учебник / Ю.Ю. Кочинев. – М. : ИНФРА-М, 2022. – 413 с. 6. Малис, Н. И. Налоговый учет: Учебное пособие / Малис Н.И., Толкушкин А.В. – М. : Магистр, НИЦ ИНФРА-М, 2016. - 576 с.
7. Медведев, М.Ю. IAS 8 учетная политика, изменения в бухгалтерских оценках и ошибки МСФО / М. Ю. Медведев. - М.: ДМК Пресс, 2012. - 138 с.

Аминджанова
Муhiba
Мухамаднасимовна

к.э.н. старший преподаватель
кафедры инженерной экономики
и менеджмента
Политехнического института
Таджикского технического
университета им. академика
М.С.Осими
muhiba7788@gmail.com

ИНСТИТУЦИОНАЛЬНЫЕ АСПЕКТЫ УПРАВЛЕНИЯ КАДРОВОЙ ПОЛИТИКИ ПРЕДПРИЯТИЯ И ПОВЫШЕНИЯ КВАЛИФИКАЦИИ ПЕРСОНАЛА

Для обеспечения устойчивого развития промышленных предприятий необходимо придавать большее значение реконструкции инфраструктуры, укреплению материально-технических основ и воспитанию высоко-квалифицированных кадров сферы, также эффективному использованию потенциала нации¹⁷.

В нынешних экономических обстоятельствах основной задачей управления кадровой политики предприятия является обеспечение значительной результативности собственной деятельности. Подобная задача предстает комплексной, потому что результативность компании устанавливается большим количеством воздействующих на нее факторов (институциональных отношений) – как внутренней, так и внешней среды.

Актуальность работы заключается в том, что движущей силой всей деятельности организации является ее персонал. Работа в условиях институциональных изменений предъявляет высокие требования к уровню квалификации кадров, знаниям и навыкам работников. Быстрый темп происходящих изменений как внешних, так и внутренних условий функционирования организаций ставит большинство предприятий перед необходимостью подготовки персонала к сегодняшним и завтрашним изменениям. Рано или поздно руководству любой организации неизбежно придется столкнуться с тем, что если не вкладывать в повышение эффективности работы кадров, то отдача от человеческих ресурсов организации с каждым годом будет все меньше. Институциональные отношения в системе управления кадровой политики – это сложное явление, обладающее множеством страт (слоёв), представленных агентами экономики – государством, регионом и самим предприятием табл.1

Таблица-1. Классификация институциональных отношений системы управления

Отношения	Характеристика
Институт	элементы социально-экономической структуры, характеризующие устройство, нормы, правила, формы организации, регулирующие общественную жизнь, с помощью которых структурируется и достигается согласие в отношениях между людьми и организациями.
Институционально й системой предприятия	совокупность институтов, осуществляющих координацию его деятельности при взаимоотношении с другими агентами экономики
Институционально й подсистемой	совокупность институтов, осуществляющих координацию его деятельности при взаимоотношении с другими агентами экономики, структурированных в страты, состоящие из совокупности отношений институтов предприятия, находящихся на каждом отдельном уровне – государственном, региональном и фирменном.
Институционально й структурой предприятия	логическое соотношение институциональных подсистем и уровней управления, структурированных в страты и взаимосвязанных между собой.

¹⁷ Послание Президента Республики Таджикистан, Лидера нации уважаемого Эмомали Рахмона Маджлиси Оли от 26 декабря 2019 года

Институционально й средой	совокупность институтов, которые находятся за пределами предприятия и не являются сферой непосредственного воздействия со стороны его менеджмента.
------------------------------	--

Источник [7]

Взаимоотношения между обществом и экономикой определяются набором институциональных ограничений, определяющих способ функционирования экономической системы. Институты являются ключом к пониманию взаимоотношений между обществом и экономикой.

Исходя из выше сказанного в настоящее время большое значение придаётся повышению уровня работы с кадрами. Одной из главных проблем на современном этапе развития экономики, большинства стран мира, является проблема в области кадровой политики.

Кадровая политика - это письменный документ, в котором описываются все аспекты текущей кадровой политики предприятия, подписанный всеми высшими руководителями. Хорошая кадровая политика проистекает из основных коммерческих или функциональных целей организации и отражает их [3,с.12].

Кадровая политика – это генеральное направление кадровой работы, совокупность принципов, методов, форм организационного механизма по обработке целей, задач, направленных на сохранение, укрепление и развитие кадрового потенциала, на создание ответственного и высокопроизводительного сплочённого коллектива, способного своевременно реагировать на постоянно меняющиеся требования рынка с учётом стратегии развития организации[3,с.53]. Любая кадровая политика направлена на то, чтобы повысить полезную отдачу от применения трудовых ресурсов. Реализация целей и задач управления персоналом осуществляется через кадровую политику. Главным объектом кадровой политики предприятия является персонал (кадры). Персонал (кадры) – это работники, нанятые производством для выполнения производственных задач, обладающие определенными навыками и специальной квалификацией. Персонал является важнейшим объектом кадровой политики организации. Успех работы любого предприятия обеспечивает его персонал. Поэтому современная концепция управления предприятием предполагает выделение из большого числа функциональных сфер управленческой деятельности ту, которая связана с управлением кадровой составляющей производства: персоналом предприятия[4,с.21].

Управление персоналом заключается в: формировании системы управления персоналом; кадровом планировании; определении кадрового потенциала и потребности организации в персонале; учете и нормировании численности работников. Осуществление кадровой политики возможно двумя способами. Она может быть быстрой и решительной, основанной на приоритете производственных интересов, или основанной на учете того, как ее реализация отразится на трудовом коллективе[5,с.77]. Кадровая политика должна быть тесно увязана со стратегией развития предприятия. В этом отношении она представляет собой кадровое обеспечение реализации этой стратегии. Огромное влияние на формирование кадровой политики предприятий оказывают внешние факторы, например состояние рынка труда, современное состояние и перспективы развития отрасли, в которой функционирует предприятие. Кадровая политика обосновывает необходимость использования на практике тех или иных конкретных методов набора, расстановки и использования кадров, но не занимается детальным анализом их содержания и спецификой проведения практической работы с кадрами.

Главная цель кадровой политики - создание системы управления кадрами, базирующейся в основном не на административных методах, а на экономических стимулах и социальных гарантиях, ориентированных на сближение интересов работника и организации, достижение высокой производительности труда, повышение эффективности производства, получение организацией наилучших экономических результатов [6,с.51].

Цели кадровой политики подразделяются на экономические и социальные. Каждая из них представляет собой достижение определенных результатов по работе с кадрами. Социальные и экономические цели кадровой политики приведены в таблице 2:

Таблица 2 – Виды целей кадровой политики

Цели кадровой политики	
Экономические	Социальные
достижение приемлемой пропорции между расходами и результатами. В нынешней	совершенствование материального и нематериального положения персонала

экономической ситуации кадровые решения направлены на безусловное уменьшение кадровых затрат. Они необходимы для оптимизации пропорции между этими затратами, с одной стороны, и производительностью труда, с другой.	предприятия. В большей степени это относится к заработной плате, уменьшению продолжительности рабочего времени, социальным расходам, обустройству рабочих мест и предоставление возможности работнику участвовать в принятии решений
---	--

Источник: [8,с.64]

Кадровая политика предприятия имеет свои принципы. Основные принципы кадровой политики приведены в таблице 3:

Таблица 3 – Принципы кадровой политики

Принципы	Характеристика
Открытость	доступность информации об имеющихся на предприятии вакансиях
Последовательность	сохранение кадровых приоритетов при внедрении вынужденных поправок в связи со складывающейся конкретной обстановкой во внешней и внутренней среде
Оперативность	осуществление своевременных кадровых решений при трансформации рыночной среды. Для этого необходимо подготовить кадровый резерв для замещения вакантных должностей. Также необходимо заблаговременно производить подготовку работников по смежным специальностям, и переподготовку кадровых ресурсов перед внедрением новых технологий или переоснащением оборудования.
Объективность	обоснованность кадровых решений в спорных ситуациях. В подобных ситуациях объективность решений достигается путем приглашения независимых квалифицированных специалистов.
Согласованность	создание единства подходов к оценке кадровых ресурсов на предприятии. Инструментом согласования является поиск компромиссных решений спорных кадровых вопросов.
Строгость	соблюдение важных, наиболее высоких требования к каждому работнику, к его труду, к качеству его труда
Справедливость	основывается на взаимной ответственности работников и административного персонала при приеме на работу, в ходе работы, при повышении квалификации, продвижении, обеспечении социальных гарантий со стороны администрации.
Предусмотрительность	создание стабильного состава трудового коллектива, профилактика и предупреждение конфликтов в трудовом коллективе, путем анализа трудовых нарушений дисциплины
Законность	основывается на выполнении требований имеющегося трудового права. Специалистами кадровой службы должен осуществляться контроль правильности действия линейных и функциональных менеджеров.
Эффективность	оценка состояния кадрового потенциала предприятия, его насыщенность кадрами, квалификация кадров и конкурентоспособность предприятия на рынке

Классификация видов кадровой политики организации основывается на непосредственном влиянии управленческого аппарата на кадровую ситуацию. По данному основанию выделяют следующие типы кадровой политики:

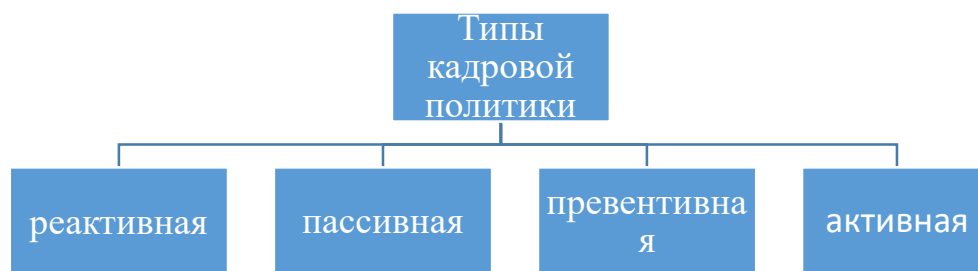

Рисунок 1. Типы кадровой политики

Совершенствование и развитие материально-вещественных факторов производства и, прежде всего разработка, внедрение и освоение новых техно-логий требует систематического повышения как общего культурно-технического и профессионального уровня работников, так и повышения квалификации в пределах конкретных трудовых функций. В таком повышении заинтересованы и предприятия, и сами работники, поскольку требования к качеству рабочей силы постоянно повышается. В современных условиях перед профессиональным обучением рабочих кадров встал целый ряд принципиально важных задач, обусловленных потребностями адаптации предприятий к рынку, проведением модернизации и перепрофилирования производств и изменением требований к качеству рабочей силы.

Современное производство предъявляет высокие требования к рабочим кадрам и системе подготовки, переподготовки и повышения квалификации в условиях рыночных отношений. В ходе научно-технического прогресса одни профессии исчезают, другие появляются. Уплотняется трудовой ритм, меняются технические средства. Все это порождает необходимость в новых формах повышения квалификации рабочих кадров.

Подготовка квалифицированных кадров представляет собой совокупность мероприятий, которые направлены на систематическое получение и повышение квалификации, отвечающей текущим и перспективным целям предприятия и обеспечивающей соответствие требований, предъявляемых рабочим местом к способностям работника. С экономической точки зрения подготовка квалифицированных кадров является эффективной в том случае, если связанные с ней издержки ниже издержек организации на повышение производительности труда за счет этого фактора. Подготовка квалифицированного персонала может свести на нет необходимость привлечения рабочей силы со стороны и предотвратить его сокращение путем устранения дефицита рабочей силы.

Подготовка квалифицированных кадров затрагивает множество компонентов социальной эффективности. Повышение профессионального мастерства положительно отражается на:

- Гарантии (сохранении) рабочего места;
- Возможность профессионального роста на производстве;
- Доходах работника [10,с. 360].

Квалификация – это динамическая способность человека включаться в процесс производства и выполнять предусмотренные технологией трудовые операции. Она характеризует, с одной стороны потенциальную возможность работника выполнять работу определенной сложности, а с другой – уровень развития самого работника.

В период интенсивных технологических преобразований повышению квалификации отводится исключительное значение, обеспечивающее само существование предприятия.

Повышение квалификации после определенного времени работы по профессии направлено на достижение двух целей:

- обеспечение приспособления профессиональной квалификации к новым тенденциям в техническом и профессиональном развитии путем проведения учебных мероприятий, сопровождающих трудовой процесс, преимущественно на самих предприятиях;
- подготовку профессиональной карьеры с переходом на более высокую ступень квалификации в качестве специалистов и руководящего персонала среднего звена (например, мастеров, техников, специалистов различного профиля и т.д.), путем посещения курсов на предприятии, при учебном центре, обслуживающем множество предприятий, или в профессиональной школе.

В практике профессионально-технического образования сложились две формы обучения персонала: на рабочем месте (внутрипроизводственная) и вне его (внепроизводственная).

Профессиональное развитие оказывает положительное влияние и на самих сотрудников. Повышая квалификацию и приобретая новые навыки и знания, они становятся более конкурентоспособными на рынке труда и получают дополнительные возможности для профессионального роста как внутри своей организации, так и вне ее. Профессиональное обучение способствует общему интеллектуальному развитию человека, укрепляет уверенность в себе. Потому возможность получения профессионального обучения в собственной компании высоко ценится работниками и оказывает большое влияние на принятие ими решения о работе в той или иной организации.

В современных условиях, кадровая политика должна быть ориентирована на приоритет социальных ценностей, социальную политику, так как конечная цель проводимых реформ не рынок как таковой, а благополучие каждого человека.

Итак, процесс обучения персонала – это неотъемлемая часть кадровой политики успешной организации, который может преследовать самые различные цели: повышение качества человеческих ресурсов, повышение качества продукции или услуг, производимых организацией, проведение организационных изменений, в том числе приспособления к изменяющимся условиям внешней среды, развитие персонала, улучшение системы коммуникации в организации, формирование организационной культуры, увеличение уровня лояльности организации. Недостаточное внимание к нему или неправильная его организация может породить множество проблем в организации, которые, в конечном счете, снижают эффективность организации.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ

1. Арсеньев Ю.Н. Управление персоналом. Модели управления: учебное пособие для студентов вузов/ Давыдова Т.Ю., Шелобаев С.И. - Издательство: Юнити-Дана, 2012 г.- 288 с
2. Аверин А.Н. Управление персоналом, кадровая и социальная политика в организации [Текст] / Аверин А.Н. - М.: Флинта, 2008. - 420с.
3. Егоршин А.П. Мотивация трудовой деятельности: учебное пособие. – 3-е изд., перераб и доп. – М.: ИНФРА-М, 2011-586с.
4. Медынский В. Г. Инновационный менеджмент: учебник по специальности "Менеджмент организации" Издательство Москва: Инфра–М, 2008 г. – 293 с.
5. Базарова Т.Ю. Управление персоналом: учебник для вузов/ Ерёмина Б.Л. – Издательство: Юнити-Дана, 2012 г. - 563с
6. Веснин В.Р. Менеджмент: учебник. – 4-е изд., перераб. и доп. – М.: Проспект, 2012. – 386 с.
7. Домбровская И. А., Малышев Ю. А. Адаптация управления государственным унитарным промышленным предприятием к условиям рынка: институциональный аспект. 2005. <https://economy-ru.com/institutsionalnaya-ekonomika-uchebnik/institutsionalnyi-podhod-upravleniyu-75972.html>
8. Егоршин А.П. Мотивация трудовой деятельности: учебное пособие. – 3-е изд., перераб и доп. – М.: ИНФРА-М, 2011-586с.
9. Корогодин И.Т. Качество труда: содержание, проблемы роста[Текст]/ Корогодин И.Т. Воронеж, 2007. – 327с.
10. Медынский В. Г. Инновационный менеджмент: учебник по специальности "Менеджмент организации" Издательство Москва: Инфра–М, 2008 г. – 293 с.

Абдул Субҳон Аҷмал	магистри курси 2-юми ихтисоси 250104, молия ва қарзи Донишгоҳи давлатии тижорати Тоҷикистон
Самиров Сафарбек Мирзоҷонович	магистри курси 2-юми ихтисоси 250104, молия ва қарзи Донишгоҳи давлатии тижорати Тоҷикистон
Нуралиев Ҳаким Рустамович	магистри курси 1-юми ихтисоси 250104, молия ва қарзи Донишгоҳи давлатии тижорати Тоҷикистон

ЗАРУРИЯТИ ҶАЛБИ САРМОЯГУЗОРИҶОИ ХОРИҶӢ БА ИҚТИСОДИӢТИ ҶУМӢУРИИ ТОӢИКИСТОН.

Сатҳи пасти истеҳсолот, бекорӣ, таваррум пастравии некуахволии иҷтимоии аҳоли дар ҷумҳуриро ба инобат гирифта, дарёфт намудани сарчашмаҳои рушди иқтисодӣ, ки ба низоми муносибатҳои бозорӣ асос ёфтаанд рӯз аз рӯз муҳим мегарданд.

Яке аз сарчашмаҳои муҳимтарини тараққиёт ин сармоягузорию дохилӣ ё хориҷӣ мебошад. Барои бардоштани сатҳи иқтисодиёти кишвар ва зиндагии аҳоли сармояи дохилӣ ва сармояи хориҷӣ зарур аст. Аз рӯи назария сармоягузорӣ ин маҷмӯи манбаҳои иқтисодиёт, ки ба такрористеҳсоли воситаҳои асосии истеҳсолот равона карда шудаанд. Дар давраи Иттиҳоди Шӯравӣ Тоҷикистон дар байни давлатҳои Шӯравӣ аз рӯи дараҷаи баланди маълумотноки фарқ мекард. Лекин аз сабаби ҷанги шаҳрвандӣ ва ҷуқуршавии сатҳи бухрони иқтисодӣ ин нишондиҳанда тағйир ёфт. Аз сабаби камшавии буҷаи давлат, барои маориф маблағи камтар ҷудо карда мешуд, маоши маорифчиён беҳад паст буда, душвории ба мактабҳо фаро гирифта намудани хонандагон дар ноҳияҳои ҷумҳурӣ ба қайд гирифта шудааст. Умуман сармоягузорӣ ба ин соҳа кам гардид ва раванди ташаккули сармояи инсонӣ суст гардид.

Аз рӯи ҳисоботҳои Барномаи Рушди Созмони Миллалӣ Муттаҳид дар соли 1999 Тоҷикистон аз рӯи индекси ташаккули «сармояи инсонӣ» дар байни 174 давлатҳои ҷаҳонӣ ҷои 110 - умро ишғол намуд ва ин индекс 0,601% ё 68,8%-и аҳолиро, ки он солҳо ба маориф фаро гирифта шуда буданд ташкил медод. Ҳамаи ин санадҳо дараҷаи пастшавандаи самаранокии меҳнатро дар ҷумҳурӣ нишон медиҳад. Барои пешгирӣ кардани пастшавии ихтисоснокии меҳнат тавассути ҷустуҷӯи сарчашмаҳои имконпазири маблағгузорӣ, аз он ҷумла берунӣ ва минбаъда баланд бардоштани сифати меҳнати қобили истифода дар раванди истеҳсолот ҷораҳои заруриро бояд андешид.

Ҷараёни ҷалбнамоии сармоягузорию хориҷӣ барои баромадан аз бухрони иқтисодӣ, васеъгардонии истеҳсолот ва баланд бардоштани сатҳи зиндагии аҳоли дар ҷумҳурӣ ҳаётан зарур мебошад. Дар амал ягон давлате нест, ки аз сармоягузорию хориҷӣ истифода набарад. Давлатҳое, ки ба сармоягузорию хориҷӣ эҳтиёҷот доранд, яъне дар онҳо норасоии сармоя дида мешавад, ки инро исбот кардан шарт нест.

Бӯҳрони иқтисодӣ ҳамаи тарафҳои ҳаёти ҷамъиятиро дар ҷумҳурӣ фаро гирифт, ки ин боиси маҳдудгардии имкониятҳои ҷараёни сармоягузорӣ гашт. Таи солҳои охир баъди барҳамхурии Иттифоқи Шӯравӣ, дар шароити бухрони иқтисодӣ дар ҷумҳурии мо барои нигоҳ доштани сатҳи пастшавии зиндагии аҳоли ба он оварда расонд, ки ҳиссаи фонди истеъмолии аз даромади миллӣ ташкил ёфта, доимо кам шудан гирифт.

Камшавии фонди истеъмолий, албатта якҷоя бо пастшавии сатҳи зиндагӣ ва ихтисори миқдори аҳолии аз ҷиҳати иқтисодӣ фаъол дар иқтисоди миллӣ, хулоса баровардан мумкин аст, ки иқтисодиёти Тоҷикистон ба сармоягузорию мақсаднок барои техникаи нав ва технологияи ҳозиразамон эҳтиёҷоти калон дорад. Имконияти баромадан аз чунин вазъият, яъне талафоти захираҳои сармоягузорӣ, бояд аз рӯи имконияти тақмили ҷалбкунии сармояи хориҷӣ, пеш аз ҳама, дар он соҳа ва роҳи тараққиёти иқтисодӣ, ки якҷоя бо захираҳои миллӣ самарави максималӣ дода ба ҳамкории муфиди иқтисодӣ таъмин мекунад, ба роҳ мондан зарур аст.*

Механизми сусти муносибатҳои бозорӣ барои давлатҳое, ки дар иқтисодиёти гузариш қарор доранд хос мебошад. Бо мақсади ба даст овардани тараққиёти мӯътадили иқтисодӣ роҳҳои баромадан аз вазъияти ба вучуд омадаро бояд ҷустуҷӯ намуд. Ҳар гуна кӯшиши баланд

бардоштани донишу ихтисоси кадрҳо дар шароити номувофикатии донишҳо оид ба иқтисодиёти бозорӣ ба даст оварда ба муносибатҳои ҳаққии истеҳсолӣ дар мамлакат рӯ ба қасодӣ дорад. Аз ин ҷо бармеояд, ки сармоягузори давлатҳои тараққиқардaro тавассути кушодани корхонаҳои муштарак бояд ҷалб намуд.

Сармоя хориҷӣ ва дар баробари он ташкилотҳои хориҷӣ фаъолияти худро дар бозор зиёд намуда маблағ барои фаъолгардонии механизми бозор, ки дар навбати худ ҳавасмандии кадрҳои маҳаллиро дар тақмили ихтисос ва омӯзиши таҷрибаи пешқадам ба тараққиёти кишвар оварда мерасонад, таъсир менамояд.

Ҳамин тариқ вазъи маҷмӯи сармоягузорӣ нишон медиҳад, ки ҷалби сармояи хориҷӣ хеле муҳим аст ва он пеш бурдани сиёсати сармоягузориро талаб менамояд.

Самтҳои сиёсати сармоягузорӣ бояд;

- Ташкили шароит барои ҷоннок кардани фаъолияти сармояи мустаҳками хориҷӣ ва сармояи хусусӣ.
- Фароҳам овардани иқлими мусоиди сармоягузорӣ ҳам барои сармояи хориҷӣ ва ҳам барои сармояи дохилӣ.
- Гузаронидани сиёсати қарзӣ - пулӣ, ки ба васеъ кардани маблағгузорӣ ва мусоидат кардан ба маблағгузориҳои дарозмуддат равона карда шудааст.
- Пурзӯр кардани базаи молиявӣ барои сармоядорон тавассути амалӣ гардонидани сиёсати амортизатсионӣ ва васеъ кардани маблағи асосӣ.
- Дасгирии ҳаматарафаи рушди соҳибкории хурд ва миёна инчунин ривоч додани рақобат.
- Тараққӣ додани инфрасохтори истеҳсолӣ, иҷтимоӣ ва бозорӣ.

Ҷалби сармоя хориҷӣ ба иқтисодиёти миллӣ ва истифодаи самараноки он бо мақсади тағири сохтор ва таҷдиди он ва тақмили сохтори хоҷагии халқи Тоҷикистон яке аз ҷиҳатҳои муҳимтарини ислоҳоти иқтисодӣ мебошад. Барои ҳамин ҳам ҷалби сармояи хориҷӣ ба яке аз проблемаҳои асосӣ дар сиёсати берунаи иқтисодии мамлакат таъдил ёфт.

Яке аз нишондиҳандаҳои муҳими ҷалбкунандаи сармояи хориҷӣ ин иқлими мусоиди сармоягузорӣ ҳисоб меёбад, ки якчанд омилҳои иқтисодӣ, сиёсӣ ва иҷтимоиро дар бар мегирад. Аз рӯи ҷунин иқлим сармоягузор, бозори муаяни сармоягузорино интиҳоб карда метавонад. Ба таври дигар иқлими мусоид бояд нишондиҳандаи тараққиёти инфрасохтори бозорӣ ва иҷтимоӣ, қонунгузорӣ, имтиёзҳо, минтақаҳои имтиёзноки иқтисодӣ, вазъи сиёсӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангӣ ва ғайра дошта бошад, ки аз тарафи давлат ҷорӣ карда мешавад. Дар он мамлакате, ки ҷунин иқлим ҷорӣ шудааст сармоя аз бозори ҷаҳонӣ ҳаракат мекунад.

Таҳлили иқлими сармоягузорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар давраи 20-соли истиқлолият ва вазъи ҷалб кардани сармояи хориҷӣ нишони медиҳад, ки дар солҳои гуногун нобаробар буд. Сараввал ҷоришавии сармояи хориҷӣ муътадил буд, ки дар дигар давлатҳои муштаракулманофеъ ҳам ҳамин вазъиятро дидан мумкин буд. Баъдтар дар давраи солҳои охир Ҷумҳурӣ аз ҷиҳати вазъи иқлими сармояи хориҷӣ ба якчанд даҳсолаҳо оқиб партофта шуд ва инчунин ба қатори давлатҳои аз ҷиҳати ҷалбноки суғат дохил гардид. Лекин новобаста ба ин сармояи хориҷӣ каму беш ба минтақаҳои аз ҷиҳати сиёсӣ муътадил ҷорӣ гардид ва якчанд корхонаҳои соҳаҳои истеҳсолоти моддӣ ва ғайримоддӣ ташкил гардиданд. Ҷунин минтақа асосан вилояти ҳозираи Суғд ва ноҳияҳои тобеъи маркази шаҳри Душанбе мебошанд. Вакте, ки оиди иқлими ғайримусоиди сармоягузорӣ дар Тоҷикистони имрӯза сухан мекунем дар ҳақиқат дараҷаи андозбандӣ назар ба бисёр мамлакатҳо зиёдтар буда, маъсала на танҳо оиди ҳаҷми онҳо, балки оиди муаян кардани асоси андозситонӣ меравад. Одатан дар бисёр мамлакатҳо низоми имтиёзноки андозитонии фоидаи азнавмаблағкунонида ба истеҳсолот ҷорӣ шудааст, ки ё аз рӯи дараҷаи паст ситонида мешаванд, ва ё аз қисми даромад тарк карда мешаванд. Дараҷаи андозҳо барои корхонаҳои сармояи хориҷӣ дошта бо назардошти шароитҳои давлатҳои рақибҳои Тоҷикистон муаян карда шаванд.

Ҷунин роҳи ҷалби сармояи хориҷӣ аз рӯи таҷрибаи ҷаҳонӣ бисёр самаранок мебошад ва нисбат ба дигар усулҳо самараноктар аст. Як соҳаи далелнок дар он аст, ки сармояи озод ба минтақаҳои андозааш камтар ҳаракат мекунанд, ки фоидаи бисёртар ҷамъ карда шаванд ва дар ҳақиқат дар ин минтақаҳо тамаркази зиёди сармоя ба шумор меравад. Ва умуман яке аз мақсадҳои асосии сармоягузори хориҷӣ ин гирифтани фоидаи нисбатан зиёд мебошад.

Ҷунин механизми муҳим барои ҷалби сармояи хориҷӣ ин суғуртакунонии давлатӣ ва хусусии фаъолияти сармоягузoron дар дохили давлат мебошад. Бо ин мақсад дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ширкати давлатии суғуртаи «Тоҷикинвест», ки ба суғуртакунии фаъолияти сармоягузoronи хориҷӣ алоқаманд аст, сару кордоранд. Инчунин якчанд ширкатҳои дигари

хусусии суғуртави дар Тоҷикистон оиди ин масъала сару кор доранд. Вале фаъолияти онҳо барои фароҳам овардани шароити мусоиди иқлими сармоягузорӣ ҳанӯз ҳам кифоя нест, вале муҳим аст, ки бозори суғуртавии рақобатиро, ки мувофиқи усули бозорӣ амал менамоянд бояд тараққӣ диҳем.

Дастрас шудани сармояи хориҷӣ барои тараққиёти иқтисодиёти мамлакат чиҳати хориҷӣ хусусан дар давраи гузариш муҳим аст ва он дар гузаронидани чараёнҳои хусусигардонӣ, дастрас намудани технологияи ҳозиразамон, тайёр намудани кадрҳо, азхудкунии таҷрибаи идоракунии, шиносӣ бо усулҳои баҳисобгирии бухгалтерӣ, баромадан ба бозори беруна, тараққиёти иқтисодии содиротӣ зоҳир мегардад.

Дар ҷумҳурӣ шароитҳои мусоид барои ҷалби сармояи хориҷӣ пурра фароҳам оварда нашудаанд. Дастгирии сохторҳои бозорӣ ва тараққиёти соҳаҳои молиявӣ бонкҳо муҳайё шудаанд.

Мувофиқи «Барномаи ислоҳоти иқтисодии ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон» (моҳи март соли 1992 қабул шудааст, бо тағироту иловаҳо соли 1996-1997), қонун «Дар бораи фаъолияти иқтисодии хориҷӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон» (моҳи декабри соли 1993 қабул шудааст), ҳимояи ҳуқуқ, манфиатҳои молу мулкӣ сармоягузори хориҷӣ ва иштирокчиёни робитаҳои иқтисодии хориҷиро новобаста аз шакли моликият таъмин менамояд. Ин қонунҳо инчунин асоси мустаҳкамии ҳуқуқи барои ҳамгироии иқтисодиёти ҷумҳурӣ ба ҷомеаи ҷаҳонӣ ташкил медиҳанд. Қонун «Дар бораи хусусигардонии моликияти давлатӣ», сармоягузори хориҷиро ба иқтисодиёти милли ҳавасманд мекунад. Ба ширкатҳои хориҷие, ба бозори мо бо сармояи молиявӣ реалӣ ворид мешаванд, ба сифати мукофот саҳми давлат дар корхонаи хусусишаванда ё худ покети иловагии саҳмияҳо аз фонди махсуси захиравӣ дода мешавад. Бо ворид намудани тағироту иловаҳо ба қонун «Дар бораи сармоягузориҳои хориҷӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон» иқлими сармоягузорӣ дар ҷумҳурӣ хубтар шудааст.

Ба аз имтиёзҳои, ки бо қонунгузори амалкунанда пешбинӣ шудаанд, режими андозии имтиёзнок (озодшавӣ аз андоз аз ғайри) аз 2 то 5 сол аз лаҳзаи гирифтани ғайридан баланси пешбинӣ шудааст (ба истисноӣ корхонаҳои, ки фаъолиятҳои бо коркард ва истифодаи захираҳои табиӣ алоқаманд аст). Ҷун имтиёзҳои андозӣ аз ҷониби ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи ба вуҷуд овардани режими мусоидаткунии бештар барои воридшавии сармояи хориҷӣ ба иқтисодиёти мамлакат шаҳодат медиҳад.

Дар айни ҳол базаи қонунгузори ҷумҳурӣ ба сармоягузори хориҷӣ аз мусодира, миллигардонӣ ва дигар амалиётҳои маҷбурҳои воқеиро медиҳад.

Инчунин қарор ба гузаронидани амалиётҳои зерин дода мешавад:

- Интиқоли озоди дивидендҳо ба хориҷа дар асри озод бадалшаванда
- Қарорҳои даҳсола дар истифодаи ҳамаи қонунгузори, ки дар лаҳзаи бақайдгирии ширкати муштарак амал мекард, дар ҳолате, ки қонунгузори пасоянди ҷумҳурӣ шароити сармоягузори бадтар кунад.
- Ҳуқуқи худсарона муайян намудани нархҳо ба маҳсулоти аз тарафи онҳо истеҳсолшаванда (корҳо ва хизматҳо);
- Муайян намудани тартиби фуруши он аз интиқоли таъминкунандагон;
- Имконияти созмондирии корхонаҳои, ки пурра ба сармоягузори хориҷӣ таалук доранд;

Шаклҳо ва воситаҳои асосии ҷалбнамоии сармоягузори хориҷӣ ва рушди равобити иқтисоди берунӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ҷунин мебошад;

- ✓ Равобити мустақими корхонаҳо, ташкилотҳо ва дигар шахсони ҳуқуқӣ бо шарикони хориҷӣ;
- ✓ Муносибатҳои бе назардошти иштироки саҳомии ширкатҳои хориҷӣ (хизматрасонии лизингӣ ва ғайра);
- ✓ Савдои назди сарҳад, аз ҷумла, дар асоси ивазкунии байниминтақавӣ;
- ✓ Бунёди корхонаҳои муштарак, дар дохил ва берун аз кишвар;
- ✓ Бунёди ширкатҳои саҳомӣ, ташкилотҳои байналхалқӣ, иттиҳодияҳо, консорсиумҳо, анҷуманҳо, хонаҳои савдо ва ғайра;
- ✓ Кушодани бонкҳои тижоратии байналхалқӣ, фондҳои молиявӣ ва суғуртавӣ;
- ✓ Ташкили бозорҳои қоғазҳои қимматнок ва воридгарии сармояи хориҷӣ ба он;
- ✓ Ташкили минтақаҳои соҳибқори муштарак.

Ҷалбнамоии сармоягузори хориҷӣ бояд дар самтҳои зерин равона карда шавад;

- Бунёди корхонаҳои коркарди ашёҳо (ҳочагии кишлоқ ва дигар): азнавкунии таҷҳизонидани техникаи истеҳсолот;

- Рушди истеҳсолот ва лоиҳаҳои дар муҳлати кутоҳ баровардани харҷ (соҳаи хизматрасонӣ, туризми хориҷӣ ва ғайра);
- Истеҳсолоти омехта;
- Тараққиёти соҳаҳои илмӣ истеҳсолии ба пешрафти илмӣ-техникӣ мусоидаткунанда.

Ҳангоми бунёди корхонаҳои муштарак бояд кӯшиш кунем, ки иштирокчиҳои хориҷӣ бо худ ӯҳдадориро оиди гирифтани ҳиссаи ғоидаи худ, дар намуди маҳсулоти ин корхонаи муштарак ё ин ки ба кишвари сеюм фурухтан гирад (яъне бо шартӣ «take or pay» - «гир пардохт кун»). Дар ин ҷо талаботи хароҷотбарории корхонаи муштаракро ҳатман ба назар гирифтани лозим аст.

Дар соҳаҳои ашёи хоми саноатӣ, инчунин дар соҳаи кишоварзӣ, шакли имтиёзнокӣ ҷалбнамоии сармоягузориҳои хориҷиро вуҷат додан зарур аст.

Аломатҳои фарқкунандаи шакли имтиёзнокӣ ҷалбнамоии сармоягузориҳои хориҷӣ дар он аст, ки он тамоми намудҳои пардохти (барои захираҳои табиӣ, замин ва ғайра..) бо созишномаҳои имтиёзнокӣ анъанавӣ хосро риоя намуда, шарик шудан ба тарафҳои иштироккунанда ва бурдани назоратро аз болои ғаёлияти онҳо пешбинӣ мекунад.

Дар соҳаҳои истеҳсолкунандаи маҳсулоти истеъмолӣ, корхонаҳои муштарак бояд бозорҳои дохилиро аз маҳсулоти худ пур кунанд ва содироти истеҳсоли моли худро зиёд намоянд.

Аз нуқтаи назари ҳудудӣ дар ҷои аввал барои бунёди корхонаҳои муштарак минтақаҳое, ки дар он ҷо қонҳои қанданиҳои ғоиданок (нуқра, қони мансури қалон ва ғайра..) ё манбаи ашёи хоми хоҷагии қишлоқ бисёр аст, меиҷтад, ки ифодакунандаи таҳассуси истеҳсолот нисбати қувваи қори ихтисосманд мебошад.

Асоси ҷунин ҷойгиркунии корхонаҳои муштарак имқонияти ҷалбнамоии воситаҳои зарурӣ, истифодабарии иқтисодии иҷтимоӣ – иқтисодии ҷумҳуриро меидҳад. Сарчашмаи рушди соҳибқории муштарак ин ҷалбнамоии корхонаҳои хурд қам иёна ба ин соҳа мебошад. Ба соҳибқории муштарак ҷалбнамоии мақсадноқи ташиқлотҳои илмии Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки қори илмии онҳоро тезонида, сатҳи тайёркунии қадрҳоро қаланд мебардорад, ба роҳ монда шудааст.

Ҳавасмандгардонии қоридқардии сармоягузориҳои хориҷӣ дар ҷумҳури, пеш аз ҳама, барои тараққиёти истеҳсолоти маснуотбарор, барои зиёд намудани ҳиссаи соҳаҳои маснуотбарорӣ (дар навбати аввал истеҳсолоти илмӣ) зарур аст.

Ҳамин тавр, рушди иқтисодии ҷумҳури ва ғаёлияти равобити хориҷӣ бояд барои азнавсозии сохтори иқтисодӣ ва тараққиёти сохтори иҷтимоӣ – истеҳсоли равона қарда шавад.

Ҷойгиркунии корхонаҳои маснуотбарор дар ҳудуди ҷумҳури миқдори маҳсулоти содиротиро дар истеҳсолот зиёд менамояд.

РҶЙХАТИ АДАБИЁТ

1. Паёми Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон ш. Душанбе, 22 декабри соли 2017.

2. Осипов Р.Д. Конъюнктура малой открытой экономики // Весн. Бел. дзярж. экон. ун-та. - 2004. - N2.

3. Саидмуродов Л., Мирқобоев Р., Солиев А. Бизнеси байналқалқӣ: назария, амалия, одоб. - Душанбе, 2002.

4. Сузуки М., Саидмуродов Л.Ҳ. Солиев А.А. Макроиқтисоди қушод ва инвестицияҳои муқтақими хориҷӣ. –Душанбе, «Деваштич», 2007

5. Ҳасанов М.М., Саидқоджаев Ҳ.Д. «Внешней долг, мировые тенденции и их приложение к экономике Таджикистана»- Душанбе 2004

Масъалаҳои мубрами иқтисоди меҳнат ва идоракунии кормандон. Маводҳои конференсияи ҷумҳуриявии илмию амалӣ (30 март соли 2023) / Зери назари доктори илмҳои техникаи Х.Х. Назарзода, доткори илмҳои иқтисодӣ Ф.Р. Шаропов, доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ Н.А. Қудратов.

Актуальные проблемы экономики труда и управления персоналом: материалы республиканской научно-практической конференции (30 марта 2023 г.) / Под редакцией доктора технических наук Х.Х. Назарзода, доктора экономических наук Ф.Р. Шаропова, доктора юридических наук Н.А. Кудратова.

Ба ҷопаш 27.01.2023 имзо шуд. Андозаи 60x84 1/8. Қоғази офсетӣ.
Ҷопи офсетӣ. Ҳуруфи Times New Roman TOJ. Ҷузъӣ ҷопӣ 37,09
Адади нашр 100 экз.

Донишгоҳи давлатии тибқорати Тоҷикистон
734036, ш. Душанбе к. Деҳотӣ 1/2

